

საქ. სსრ მმცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტი
აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობისა

ნ. ბენდიანი ~~საქ. სსრ მმცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტი~~ ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია

საქართველოს ისტორია

ნ ა წ ი ლ ი I

უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დასაწყისამდე

ს. ჯანაშიას რედაქციით

ს ა ხ ე ლ მ კ ღ ვ ა ნ ე ლ ო

საშუალო სკოლის უფროსი კლასებისათვის

მეორე, შესწორებული-შევისმართული, გამოცემა

მოწონებულია საქ. სსრ მინისტრთა საბჭოს მიერ

საქ. სსრ
სახელმწიფო გამომცემლობა
თბილისი — 1946

წინასიტყვაობა პირველი გამოცემისათვის

ეს წიგნი არის ცდა მოთხრობილ იქნას მთლიანი კურსი მეცნიერულ საფუძველზე აგებულ, საქართველოს ისტორიისა იმ სახით, რომ მისი გამოყენება შესაძლებელი იყოს საშუალო სკოლის უფროს კლასებში.

ხსენებული კურსის შექმნისათვის აუცილებელ ნიადაგს შეადგენდა საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი მდიდარი ისტორიოგრაფია, ხოლო პირობებს—ის იდეური ატმოსფერო და ნივთიერი ბაზისი, რომელიც საქართველოს ისტორიის მეცნიერებამ მოიპოვა საკავშირო მეცნ. აკადემიის ყოფილ საქართველოს ფილიალის მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში (ამჟამად გაყოფილია საქ. მეცნ. აკადემიის ისტორიისა და ენის ინსტიტუტებად).

ეს დიდი საკვლევაძიებო, ქართველთმცოდნეობითი დარგების უმეტესი ნაწილის შემცველი, დაწესებულება ამხ. ლავრენტი ბერიას თაოსნობით ჩამოყალიბდა (1936 წელს) და მისივე მზრუნველობით განვითარდა. ამხ. ლ. ბერიას დახმარებით დაირაზმა ინსტიტუტის კოლექტივი იმ უმნიშვნელოვანესი ამოცანებისათვის საბრძოლველად, რომელნიც საბჭოთა ისტორიულ მეცნიერებას ხალხთა დიდმა ბელადმა ამხანაგმა იოსებ სტალინმა დაუსახა.

ამ ამოცანების თეორიული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მნიშვნელობის შეგნებით გამსჭვალულებმა, ინსტიტუტის ისტორიულმა, არქეოლოგიურმა, ეთნოგრაფიულმა და ენათმეცნიერულმა კადრებმა დაძაბული შრომით, რესპუბლიკის სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ორგანოების მუდმივი ხელისშეწყობით, მეორე და მესამე სტალინური ხუთწლიელების საყოველთაო შემოქმედებითი აღფრთოვანების ხანაში, მრავალი პირველხარისხოვანი ღირებულების ფაქტი შესძინეს ცოდნას ქართველი ხალხის ისტორიის შესახებ.

ეს ახალი მასალა ნაწილობრივ არის შესული წინამდებარე მოკლე კურსში, რომელიც გამოდის იმ მომენტში, როცა ქართველი ხალხი, საბჭოთა კავშირის მოძმე ხალხებთან ერთად და მხარდამხარ, თავდადებულად იბრძვის, უმაღლესი მთავარსარდლის ამხანაგ სტალინის ხელმძღვანელობით, სამშობლოს დამოუკიდებლობისა და საკაცობრიო კულტურის დასაცავად ფაშისტური ბარბაროსობისაგან. თუ წიგნი მკირეოდენ წვლილს მაინც შეიტანს საბჭოთა ხალხის გამარჯვების ორგანიზაციის საქმეში, ავტორები თავის თავს ბედნიერად ჩასთვლიან.

მოკლე კურსი დაიბეჭდა ხელნაწერის უფლებით 1940 წ. („საქართველოს ისტორია უძველესი ხანიდან ჩვენს დრომდე“, თბილისი, სახელმწ. გამომცემლობა). საზოგადოებრივი განხილვის შედეგად საჭიროდ იქნა ცნობილი თავდაპირველი ტექსტის გადამუშავება, გამარტივება და შემოკლება საშუალო სკოლის მოთხოვნის მიხედვით თვალსაზრისით. ვინაიდან ამ დროისათვის აკად. ივ. ჯავახიშვილი უკვე გარდაცვალებული იყო, მისი ნაწილის გადამუშავება დაევალა გამოცემის რედაქტორს. განსვენებული მეცნიერის ტექსტი, ავტორის ხელიდან გამოსული, უცვლელი სახით, წარმოდგენილია 1940 წლის გამოცემაში.

ამრიგად, 1943 წლის გამოცემაში აკად. ივ. ჯავახიშვილს ეკუთვნის §§ 55 — 111, პროფ. ნ. ბერძენიშვილს — §§ 112 — 149 და რუკები №№ 4 და 5, აკად. ს. ჯანაშიას — §§ 1—54, 78, რუკები №№ 1—3, ბაგრატიონების გენეალოგიური ტაბულა და საერთო რედაქცია. ქართული დამწერლობის განვითარების ტაბულა და ცალკე ნიმუშების პირები შესრულებულია რ. შმერლინგის მიერ, ხოლო ეთნოგრაფიული ჩანახატები — ნ. ბრაილაშვილის მიერ. მონეტები 1200, 1227, 1245 წლისა და კოლხური დიდრაქმა გამოცემულია ნუმისმატ დ. კაპანაძის მასალების მიხედვით. წიგნის დასურათებაში რედაქტორს დახმარება აღმოუჩინეს, საილუსტრაციო მასალის დათმობით თუ ცალკე რჩევებით, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის, საქ. მუზეუმის, ქართ. ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტისა და მუზეუმ „მეტეხის“ სათანადო სექციებმა და მათმა ხელმძღვანელებმა, რაც თავ-თავის ადგილას მითითებულია თვით წიგნში.

წიგნის თავების დასაწყისში გამოყენებული თავსართები აღებულია საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილების მასალებიდან და წარმოადგენს ნიმუშებს ქართული ხალხური ორნამენტისას ხეზე (სახლის სვეტების სამკაულები, დას. საქართველოდან).

წინასიტყვაობა მე-2 გამოცემისათვის

მეორე გამოცემაში, პირველთან შედარებით, შეტანილია მცირე სტრუქტურული ცვლილებები (მასალის პარაგრაფებად დანაწილებაში), რიგი შესწორებანი და დამატებანი. ხელახლა არის დაწერილი § 61 და ახლად — §§ 62 და 71, ს. ჯანაშიას მიერ. მანვე შეადგინა რუკა: „ქართველთა სახელმწიფოები და განსახლება VI საუკუნეში ძვ. წ.“ პეტიტით არის აწყობილი, როგორც არასავალდებულო მოწაფეებისათვის, საცნობო და საორიენტაციო მასალა.

ქართული ხალხური ორნამენტი ხეზე (ბუზრის თავი, თრიალეთიდან, სიცოცხლის ხის, მთვარის, მზისა და ცხოველების გამოსახულებით).
ლაზი ოსტატის ნახელავი.

საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილება.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

§ 1. კიჩველყოფილი საზოგადოება საქართველოს ტერიტორიაზე

მრავალი მილიონი წლის წინათ ეხლანდელი კავკასია თითქმის მთლიანად ზღვით იყო დაუარული. მაგრამ ნელინელ, უთვალავი საუკუნეების განმავლობაში, წყალი ხმელეთს უთმობდა ადგილს. ზღვიდან ამოიწია კავკასიონმა და სხვა მთაგრებილებმა. დასასრულ, კასპიის ზღვა მოსწყდა შავს და მათ შორის კავკასიის ყელი გაჩნდა.

მაღალი ქედების წარმოშობას შემდეგში გამყინვარება ზედ დაერთო. ერთ დროს მყინვარები მთის კალთებზედაც ჩამოდიოდა, ზოგან მთების ძირობამდე. შემდეგში ისინი მწვერვალებს-ლა შემორჩნენ. ხმელეთის გაჩენასთან ერთად თანდათან მოშენდა და მომრავლდა მცენარეულობა და ცხოველები.

ბოლოს აქ გაჩნდა ადამიანიც. საქართველოში რამდენიმე ადგილას არის ნაპოენი ამ პირველყოფილი ადამიანის კვალი: ზემო იმერეთში, ქვემო იმერეთში, სამეგრელოში, აფხაზეთში, თრიალეთში. სოხუმის რაიონში ნაპოენი იმდროინდელი ზოგი ნაშთი ყველაზე ძველთაგანია საბჭოთა კავ-

შირში. ამ უძველესი ადამიანის სადგომებს ზოგჯერ გამოქვაბულებში ვხვდებით. მაშინდელი ადამიანი სიცივე-ავდრისაგან თუ საშიში მხეცებისაგან თავს ხშირად გამოქვაბულში იცავდა.

მაშინდელი ბუნება განირჩეოდა ჩვენი ქვეყნის დღევანდელი ბუნებისაგან. ტყეები იყო ბევრად უფრო მეტი და ხშირი, მდინარეებიც უფრო წყალმრავალი. მცენარეებშიაც და ცხოველებშიაც მას შემდეგ ბევრი რამე გამოიკვალა. ასე, მაგალითად, მაშინ ჩვენში იყო გამოქვაბულის დათვი, რომელიც ეხლა უკვე აღარ გვხვდება. გადაშენდა მას აქეთ ბევრი სხვა ცხოველიც. სამაგიეროდ, გაჩნდა ზოგიერთი ახალი ცხოველი და მცენარე.

პირველყოფილი ჯგუფი. უმწეო და განუვითარებელი იყო იმდროინდელი ადამიანი. მას არც მიწის დამუშავება შეეძლო, არც შინაური ცხოველი ჰყავდა. იგი თავს ირჩენდა მხოლოდ ტყის ნაყოფითა და ნადირის ხორციით. იარაღიც მას ისეთი ჰქონდა, რომ ბუნებასთან ბრძოლაში ბევრს ვერაფერს გახდებოდა—კაჟისა და ობსიდიანის (ვულკანური მინაა) ნამტვრევები, წვეტიანი ძვალი, ხის კეტი. ქვასა და ძვალს ადამიანი ტყეცავდა და ჩორკნიდა ისევე ქვით, მოსახმარ ფორმას აძლევდა მათ და ასე ამზადებდა საჭრისებს, საფხეკებს, სახვრეტებს. აკეთებდა ის აგრეთვე ხელის ცულს. ასეთი ტლანქად დამუშავებული იარაღის ნაშთები ბლომად არის ნაპოვნი დასავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით გამოქვაბულებში, მაგალითად—გამოქვაბულ დევის-ხვრელში, ხარაგოულის მახლობლად.

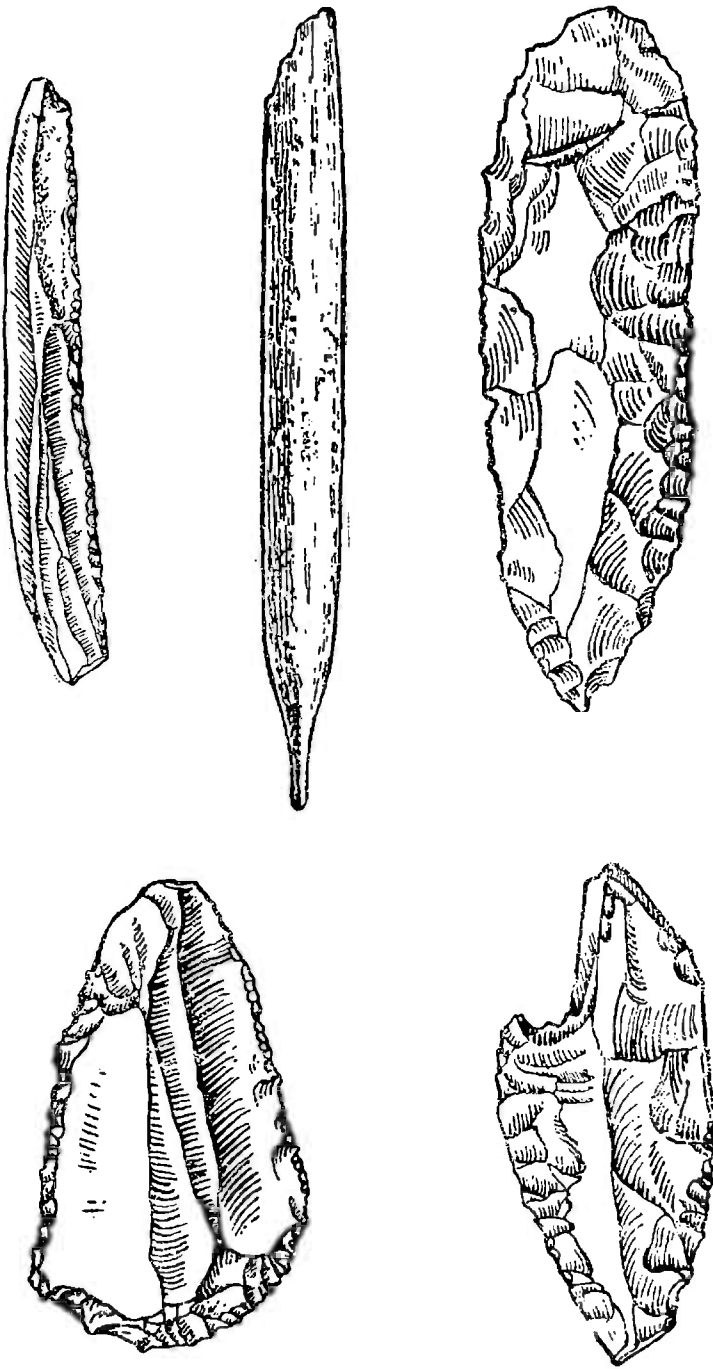
ცხოვრობდნენ მაშინ პატარ-პატარა ჯგუფებად. ეს ჯგუფები ერთად მიდიოდნენ სანადიროდ, რაკი იარაღი ისეთი სუსტი ჰქონდათ, რომ მარტოხელა კაცი ვერასგზით დიდ ნადირს ვერ მოერეოდა. ყოველგვარ სხვა სამუშაოსაც ადამიანები მაშინ მეტწილად საერთო ძალით ასრულებდნენ.

ტანის დასაფარავად მაშინ ჩვეულებრივად ნადირის ტყავს ხმარობდნენ. თიხის ჭურჭლის გაკეთება ჯერ არ იცოდნენ. იმდროინდელი ადამიანის ენაც განუვითარებელი იყო. ტომები ჯერ კიდევ არ არსებობდნენ. ტომები გაჩნდნენ დიდი ხნის შემდეგ.

ეს პირველყოფილი ადამიანი საქართველოშიაც, ისევე როგორც სხვაგან, იცნობდა და ხმარობდა უკვე ცეცხლს.

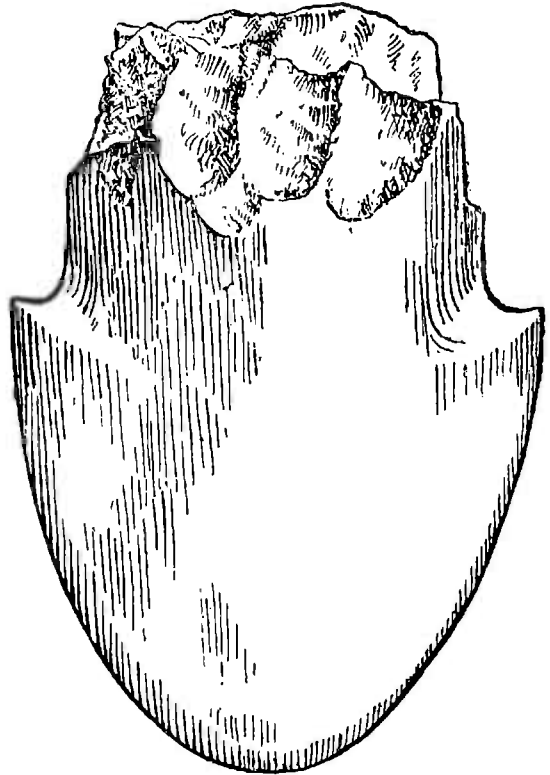
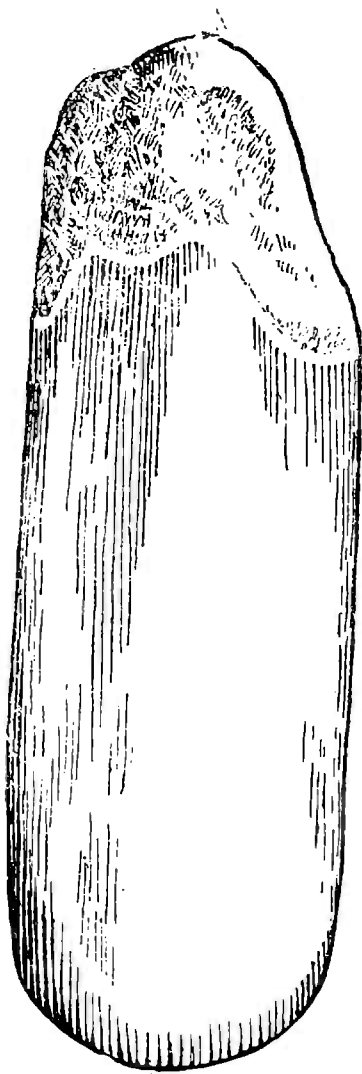
ამ ხანას „ძველი ქვის“ ანუ „პალეოლითის“ ხანას ეძახიან. თანდათან ადამიანმა გააუმჯობესა თავისი იარაღები, თავისი მეურნეობა. კულტურა ახალ საფეხურზე ავიდა. ეს იყო უკვე „ახალი ქვის“ ანუ „ნეოლითის“ ხანა.

გვარისა და ტომის წარმოშობა. პალეოლითის ხანაში თანდათან გაჩნდნენ გვარები—სისხლით მონათესავე ადამიანების უფრო დიდი და მკვიდრი ჯგუფები. მაგრამ ეს გვარები და მათი მეურნეობა უფრო გაძლიერდა, როცა, მრავალი ათასწლეულის შემდეგ, ადამიანი პალეოლითისაგან ნეოლითზე გადავიდა. ნელინელ ადამიანმა ისწავლა ქვის ხეხვა,

პალეოლითური იარაღი დას. საქართველოდან.

საქ. მუზეუმის არქეოლოგიის კანოფილუბი.

ნეოლითური იარაღი სოფ. ოდიშიდან (სამეგრელო) და თეთრამიწა-დან (ჭუთაისთან).

საქ. მუზეუმის არქ. განყოფილება.

ხერხვა და გაკრიალება. კაჟზე უფრო რბილი ქვისაგან ის ეხლა აკოპიტებდა დიდ ცულებს, რომელსაც ყურს უკეთებდა ხის ტარისათვის. აკეთებდა ის აგრეთვე სატეხებს, ხერხებსა და ბევრს სხვა იარაღს. ეხლა მშვილდ-ისარი იქცა ადამიანის მთავარ საბრძოლ-სანადირო იარაღად. ისარს უკეთებდნენ მაგარ წვერს, მეტწილად კაჟისაგან, აგრეთვე ძვლისაგან.

გაჩნდნენ იარაღის ოსტატები და მათი სახელოსნოები, რადგანაც ამგვარი იარაღის გაკეთებისათვის დახელოვნება იყო საჭირო.

ქვის ცულით, ხერხითა და სატეხით ადამიანი უფრო კარგად ამუშავებდა ხესაც. ხისას აკეთებდნენ შინაურ ჭურჭელს, მარხილებს, ნავებს, ძელურ (ჯარგვალა) სახლებს. ადამიანმა ნეოლითის ხანაში ისწავლა კალათების წვნა, ქსოვილების ქსოვა, თიხის ჭურჭლის კეთება.

ეხლა ადამიანი უფრო ძლიერი იყო ბუნებასთან ბრძოლაში, ვიდრე პალეოლითის დროს. ის ნადირსაც უფრო ადვილად ერეოდა და უსულო ბუნებასაც.

მონადირეობის წყალობით ადამიანმა თანდათან მოაშინაურა ცხოველები, ყველაზე ადრე—ძაღვი, შემდეგ—ირემი, თხა და ცხვარი, ღორი, ძროხა. შინაურ საქონელს ადამიანი ხმარობდა თავდაპირველად ხორცად (საჭმელად) და შესაბამელად (ძაღვი, ირემი, ძროხა). შემდეგში წველაც ისწავლეს.

თანდათან შეითვისა ადამიანმა მიწათმოქმედებაც. წვეტიანი ჯოხისა და სადა თოხის საშუალებით ამუშავებდნენ მიწას და სთესდნენ ქერს, ფეტვს, ხორბალს.

ნეოლითური იარაღები ნაპოვნია იმერეთში, სამეგრელოში, რაჭა-ლეჩხუმში, აფხაზეთში. სამეგრელოში, სოფელ ოდიშში, აღმოჩენილია ნეოლითური ხანის სადგომ-სახელოსნოს ნაშთი.

ნეოლითური ხანის მეურნეობის წყალობით ადამიანი უფრო ადვილად იკვებავდა თავს და უფრო ადვილდაც მრავლდებოდა. მოსახლეობა გაზარდა და ერთ ადგილას დაბინავდა. ხალხი ეხლა სოფლებად ცხოვრობდა. ჩამოყალიბდნენ ტომები—გვართა კავშირები. თითოეულ ტომს საკუთარი ენა ჰქონდა. ნეოლითურ ხანაში ადამიანთა საზოგადოების პირველყოფილ-თემურმა წყობილებამ განვითარებული სახე მიიღო.

§ 2. პირველყოფილ-თემური წყობილება ქართველ

ტომებში

პირველყოფილ-თემური წყობილება გამოვლილი აქვს მსოფლიოს ყველა ახალს. მათ შორის ქართველებსაც.

ქართველობა. ქართველი ერი სხვადასხვა მოძმე ტომისაგან არის შემდგარი. მთავარი ქართველი ტომები არიან: ქაოთები, მეგრელ-ჭანები

და სვანები. ეს ტომებიც თავის მხრივ ცალკე თემებად იყოფოდნენ. ქართვების თემები იყვნენ ქართლები, კახელები, ფშავ-ხევსურები, მთიულ-მოხევეები, იმერლები, გურულები, რაჭველები, ლეჩხუმლები, აჭარლები, მესხები, ჯავახები, შავშები, კლარჯები და სხვები.

ამ დაყოფის ნაშთები დღემდე არის შემონახული, მაგრამ ისინი თანდათან ქრებიან. ქართველი ტომები უკვე ძველადვე დაუახლოვდნენ ერთმანეთს. ამ დაახლოებას საშუალო საუკუნეებში ხელი შეუწყო ქართველი ტომების გაერთიანებამ ერთ სახელმწიფოში და ქართული ენის მიღებამ საერთო ეროვნულ სამწერლო ენად. მე-19 საუკუნეში, განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში, ქართველობა კიდევ უფრო მჭიდროდ შეკავშირდა, რადგანაც საერთო სამეურნეო და კულტურული ცხოვრება უფრო ცხოველი და ძალუმი გახდა. მაგრამ სამეურნეო, საზოგადოებრივი და კულტურული კავშირები ჩვენს ქვეყანაში არასოდეს არ ყოფილა ისეთი ახლობელი და მტკიცე, როგორიც არის დღეს, საბჭოთა ხელისუფლების დროს. ამიტომაც რომ ლიტერატურული ენა ეხლა უფრო სწრაფად ვრცელდება და კუთხური კილოკავების ადგილს იჭერს. ქრება აგრეთვე ძველი კუთხური დრომოკმული ზნე-ჩვეულება, რომელიც ადგილს უთმობს ახალს, სოციალისტურ ყოფას.

ი. სტალინი, ერის შესახებ თავისი ღრმა თეორიის დამუშავებისა და იმ ნიშნების დადგენისას, რომელთა ერთობლიობა ყოველ ერს უნდა ახასიათებდეს („ერი — ესაა ისტორიულად ჩამოყალიბებული მყარი ერთობა ენისა, ტერიტორიისა, ეკონომიური ცხოვრებისა და ფსიქიკური წყობისა, რომელიც კულტურის ერთობაში იხატება“), ასახელებს საქართველოს, როგორც ისტორიულ მაგალითს იმ დებულებისათვის, რომ ერის ზნე ნიშანთა გარდა „საჭიროა კიდევ შინაგანი ეკონომიური კავშირი, რომელიც ერის ცალკეულ ნაწილებს ერთ მთელად ამკიდროებს“. XIX საუკუნის დამდეგს საქართველოს ჰქონდა ერის დამახასიათებელი ყველა ნიშანი, გარდა ეკონომიურისა.

ამხანაგი სტალინის ეს მოძღვრება საშუალებას გვაძლევს გავითვალისწინოთ ქართველობის ერთად ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პროცესი. ქართველი ტომები უხსოვარი დროიდანვე მთლიან მასად ესახლნენ საერთო მიწა-წყალზე და მათ ადრევე დაიწყეს თავისი ეროვნულ-კულტურული ბირთვის, ქართლის გარშემო შეკავშირება. ამ ნიადაგზე მათ ადრევე გაუჩნდათ ერთობის შეგნება, რომელიც მომდევნო ხანაში თანდათან მტკიცდებოდა და ფართოვდებოდა. ასე მაგალითად, VI — VII ს.ს. განათლებულ ქართველთა აზროვნებაში ცნება „ქართლი“ აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად დასავლეთსაც, ეგრისსაც მოიცავდა. IX — X საუკუნეებში შორეულ სინას მთაზე გადახვეწილი ქართველი ბერები ლოცულობდნენ „ყოველთა ძმათა და ყოველთა ქრისტიანეთა და, უფროის ყოველთასა — ყოველთა ქართველთა“-თვის (864 წლის ხელნაწერის შინაწერი) და „ქართლისა მშვიდობისა, საზღვართა განმაგრებისა, მეფეთა და მთავართა დაწყნარებისა, მტერთა გარეშეკცივისა, ტყვეთა მოქცევისა“-თვის ევედრებოდნენ ღმერთს...

ერთობის ასეთი შეგნება ემყარებოდა არა პოლიტიკურ საფუძველს — მაშინ სა-ქართველო ხომ კიდევ უფრო დაქუცმაცებული იყო, ვიდრე VI — VII საუკუნეებში, — არამედ ტომობრივსა და საეკლესიო-კულტურულ ნათესაობასა და კავშირებს. 951 წელს ცნობილი ქართველი მწერალი გიორგი მერჩული წერდა, „ქართლად ფრიალი ქვეყანა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა უამო შეიწირვის და ლოცვაი ყოველი აღესრულების“-ო, და ამრიგად მას ფაქტიურად საქართველოს

საზღვრები საკუთრივ ქართლისაგან შორს გადაჰქონდა. საქართველოს სახელმწიფოებრივმა გაერთიანებამ და დიდი ქართული სამეფოს შექმნამ ძლიერ გააძაბოთვა ეროვნული გაერთიანების ამ პროცესში ჩაბმული ტომების წრე და ამასთანავე საეკლესიო-სარწმუნოებრივი ზღუდეებიც გადალახა. ეს გამოიხატა, სხვათა შორის, იმაშიაც, თუ როგორ განსაზღვრავდნენ ამათუიმ ისტორიული პიროვნების ეროვნულ კუთვნილებას. თამარ მეფის ცნობილ მხედართმთავრებს, ძმებს ზაქარია და ივანე მხარგრძელებს, რომელთაც ძველი ქართველი ისტორიკოსები წარმოშობით სპარსელებად სთვლიან, ხოლო ძველი სომეხი ისტორიკოსები კი ქუროთხად, იგივე წყაროები და აგრეთვე მათი თანამედროვე ევროპელი მწერლები ეროვნებით ქართველებად მიიჩნევენ, თუმცა, ყოველივე ზემოთქმულის გარდა, ერთი ძმა მართლმადიდებელი იყო, მეორე კი — გრიგორიანი. მოსკოვის არქივში დაცულ ერთს, XVII საუკუნის დამდეგის საბუთში ვკითხულობთ, „კენჭის ფაშა ტომით ქართველია... და ბასურმანია“, ე. ი. განჯის ოლქის, თურქების მიერ დანიშნული, მმართველი ეროვნებით ქართველი ყოფილა, ხოლო სარწმუნოებით მუსლიმანი.

ასეთსავე ფარგლებში ესახებოდათ ქართული ეროვნულ-კულტურული ერთობლობა უცხოელ დამკვირვებლებსაც. XI საუკუნის ბიზანტიელი მწერალი იოანე ცეცესი ამტკიცებს, იბერები, აბაზგები და ალანები ერთ ხალხს შეადგენენო; ხოლო XV საუკუნის სომეხი მემატიანე თომას მეფე ივანე განუმარტავს მკითხველებს, რომ „ქართველთა სახლში“, ე. ი. ქართულ ეროვნულ-კულტურულ გაერთიანებაში, შედის 8 ტომი — ქართვები („ვრაცები“), იმერლები, მეგრელები, სვანები, აფხაზები, მესხები, დვალეები და ოსები. ეროვნული ერთობის ეს შეგნება შენარჩუნებულ იქნა საქართველოს სამეფოს დაშლის შემდეგაც, იმ ხანაშიც კი, როცა ქვეყანა ყველაზე დიდს სამეურნეო და პოლიტიკურ დაქვეითებას განიცდიდა. XVII საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი, ფ. გორგიჯანიძე, 1555 წელს ირანსა და თურქეთს შორის დადებული ხელშეკრულების შესახებ რომ მოგვითხრობს, შენიშნავს: „ხონთქარმან და ყაენმან საქართველო შუა გაიყვეს: სამცხე და ქართლო და კახეთი — ყაენსა, იმერეთი, ოდიში და აფხაზეთი, გურია და ლაზის ქვეყანა — ხონთქარს“ დარჩაო.

1790 წელს ქართველმა მეფეებმა და მთავრებმა დასდეს ერთობის „საუკუნო პირობა“, რომელშიც ვკითხულობთ: „ტრაქტატი, ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული, ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისა, აღწერილი სამეფოსა ქალაქს თბილისს, 1790 წელსა. ვინაიდგან ყოველთავე ივერიელთა, მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისათა აქვსთ ერთმორწმუნება, არიან ძენი ერთის კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ მავასხებლობითიცა (ე. ი. საურთიერთო) სიყვარული, ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის, ამისთვის ჩვენ ზემოხსენებულნი ქვეყანათა ივერიისათა მეფენი და მთავარნი... აღვსტყვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა“...

ქართველი ერის ჩამოყალიბების ეს მრავალსაუკუნოვანი პროცესი დაგვირგინდა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როცა კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებამ საქართველო მთლიან სამეურნეო ერთეულად შეაკავშირა. ასეთივე გზა განვლო მსოფლიოს ყველა კულტურულმა ხალხმა: „იგივე უნდა ითქვას სხვა ერებზედაც, რომელთაც ფეოდალიზმის სტადია გაიარეს და თავიანთ ქვეყნებში კაპიტალიზმი განავითარეს“, ამბობს ამხანაგი სტალინი.

ქართველი ერის, ისევე როგორც აღმოსავლეთ ევროპის ზოგი სხვა ერის, წარმოქმნა სრულდება ეროვნული დამოუკიდებლობის უქონლობის პირობებში: „ასე ყალიბდებიან ერებად ჩეხები, პოლონელები და სხვ. — ავსტრიაში; ხორვატელები და სხვ. — უნგრეთში; ლატვიელები, ლიტველები, უკრაინელები, ქართველები და სომხები და სხვ. — რუსეთში“ (ი. სტალინი).

ყველა ეს ფაქტი მოწმობს, რომ არავითარი საფუძველი არ არსებობს ვამტკიცოთ, როგორც ამას ზოგიერთი ავტორი ჩადის, თითქოს ერის წარმოქმნის პროცესი საქართველოში, ან საერთოდ კავკასიაში, უჩვეულოს რასმე წარმოადგენდა და XIX საუკუნის ფარგლებში მიმდინარეობდა. ამ ავტორებს უთუოდ ავიწყდებათ, რომ „ერი ყალიბდება მხოლოდ ხანგრძლივი და რეგულარული ურთიერთ კავშირის შედეგად, ადამიანთა ერთად ცხოვრების შედეგად თაობიდან თაობამდე“ (ი. სტალინი).

მაგრამ ვიდრე დღევანდელ მდგომარეობას მოაღწევდა, ქართველობამ გრძელი ისტორიული გზა გამოიარა, რამდენიმე საზოგადოებრივი წეს-წყობილება გამოიცვალა. ქართველ ტომთა განვითარების ყველაზე ადრინდელი საფეხური სწორედ პირველყოფილ-თემური წყობილება იყო.

ჩვენი წინაპრების პირველყოფილ-თემურ წყობილებას ჩვენ ვსწავლობთ იმ ნაშთების მიხედვით, რომელიც ახალ დრომდე შემოინახა ენაში, ზოგი (უმთავრესად — მთის) თემის ზნე-ჩვეულებაში და ნივთიერი კულტურის ძეგლებში.

ენოზრივი ნაშთები. ასე, მაგალითად, პირველყოფილ-თემური ტექნიკის ნაკვალევია ქართულ ენაში შენახული სიტყვა „მარგვლა“. „მარგვლა“ „მარგილით“ მუშაობას ნიშნავს, „მარგილი“ კიდევ წვერწამახულ, წაწვეტებულ ხის ნაჭერს ჰქვია. ასეთ იარაღს ხმარობდნენ მიწის დამუშავებისათვის (უმთავრესად — რვეისათვის, მებოსტნეობაში) ძალიან ძველად, ეხლა-კი — „მარგვლას“ სიმინდის (და აგრეთვე ზოგი სხვა პურეულის) პირველ გათოხნას ეძახიან. მეგრულად „ბერგი“ თოხს ეწოდება, „ბარგუა“ — თოხნას. სვანურადაც „ლი-ბარჯე“ თხრას ნიშნავს, „ლი-ბერგე“ — თოხნას. ეს იგივე სიტყვებია. ძველი ტერმინი ეხლა ახალ შინაარსს გამოხატავს.

იმ შორეულ დროში ქართველი ტომები ჯერ კიდევ დაშორებული არ იყვნენ ერთმანეთს. ქართული, მეგრულ-ჭანური და სვანური ენები ერთმანეთისაგან ჯერ კიდევ არ იყო გათიშული.

დედისა და მამის გვარის განვითარება. ცხოვრობდნენ შაშინ ქართველები ცალკე „სახლებად“. „სახლი“ (ჭანურ-მეგრულად „ოხორი“, სვანურად „ლახორ“ ანუ „ლალხორ“) ერთი დიდი ოჯახი იყო, რომელიც მხოლოდ ნათესავეებისაგან (დედით ნათესავეებისაგან) შესდგებოდა და ერთ ჭერ ქვეშ, ერთ სახლში ცხოვრობდა. სახლების კრებული შეადგენდა ცალკე თემს, თემთა კრებული-კი — „ნათესავს“ ანუ ტომს. ეს სახლები უკვე ბინადარ ცხოვრებას ეწეოდნენ. მათი მეურნეობის მთავარი დარგი მიწათმოქმედება იყო, ჯერ უპირატესად — მებოსტნეობა, შემდეგ — მემინდვრეობაც. ასეთ მეურნეობას ქალები უძღვებოდნენ, და სახლის სათავეშიაც უფროსი ქალი იდგა, რომელიც „დიასახლისად“ იწოდებოდა. დიასახლისი განაგებდა სახლის ყველა საქმეს. დედის გვარის წყობამ ანუ მატრიარქატმა ძალიან გაიღვა ფესვები ქართველ ტომებში და ხალხის მერმინდელ შეგნებასა და ზნე-ჩვეულებაშიაც ღრმა კვალი დასტოვა. იმდროინდელი წესწყობილების ნაშთია, მაგალითად, ის ტერმინი, რომელიც დღესაც ჩხმარება ქართულ

სოფლის ყრილობის მოწვევა ბუკით ძველად სვანეთში.

საქ. მეზეუქის ეთნ. კანოფილუბა.

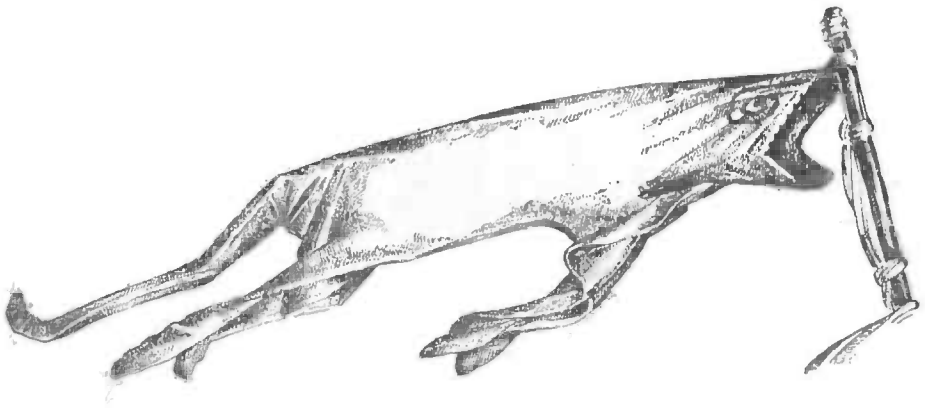
ენაში—„გუთნისდედა“. ეს ტერმინი იმაზე მიუთითებს, რომ თავის დროზე უპირატესობა ხენა-თესვის საქმეში დედაკაცს ეკუთვნოდა. შემდეგ, მესაქონლეობისა და სამხედრო საქმის განვითარებასთან ერთად, მეთაურობა მამაკაცების ხელში გადავიდა და დიასახლისის ადგილი „მამასახლისმა“ დაიჭირა. ტომსაც ჰყავდა ამორჩეული მმართველები, სატომო საბჭო, ტომის წინამძღოლები, ცალკე—სამხედრო საქმისათვის, ცალკე—სამოქალაქოსათვის, და სხვები.

კერძო საკუთრება მაშინ არ არსებობდა. მიწა საზოგადო საკუთრებას შეადგენდა და მას საზოგადო ძალით ამუშავებდნენ.

არც ცალკე ჯარი არსებობდა მაშინ. თვითონ ხალხი იყო ჯარი. ამიტომაც რომ ძველ-ქართულად სიტყვა „ერი“ ხალხსაც ნიშნავდა და ჯარსაც.

ერისშვილები სავსებით თანასწორი იყვნენ და მათ ერთმანეთშიაც დიდი ერთობა ჰქონდათ.

თეზური წყობილების ნაშთებმა ჩვენს მთიელებში მე-19—მე-20 საუკუნემდისაც მოაღწია. დიდმა ქართველმა მწერლებმა ვაჟა-ფშაველამ და ყაზბეგმა

სვანური სახალხო დროშა „ლემ“ — ლომი (იბერება ქარისაგან მედროზე მხედრის მოძრაობის დროს).

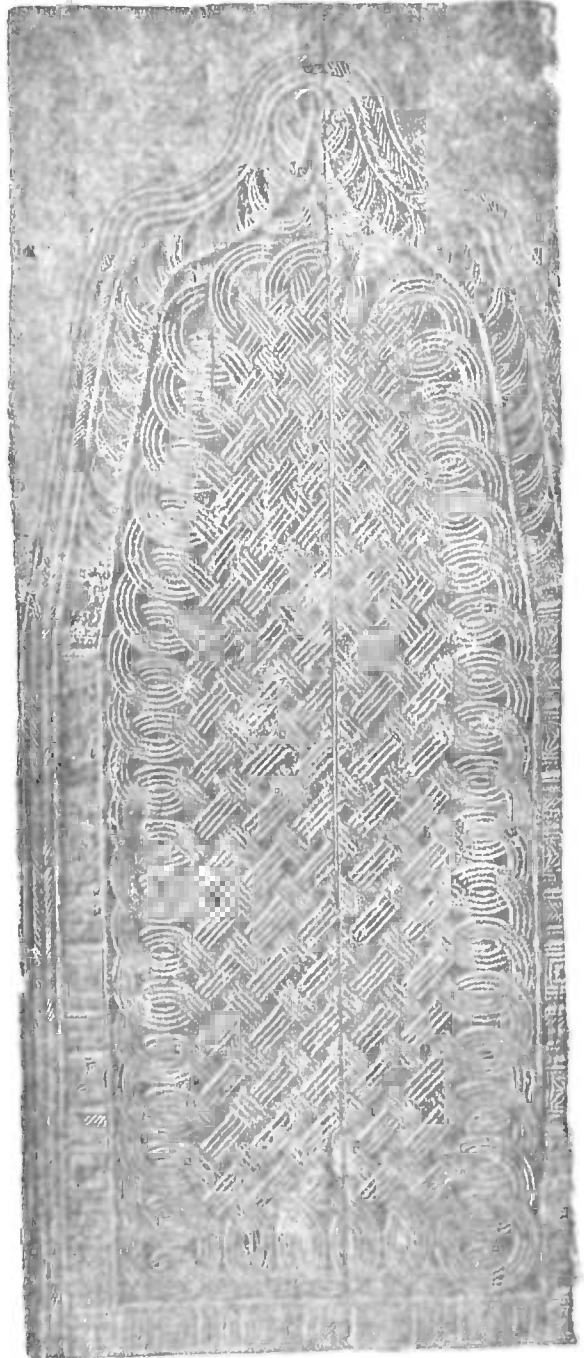
ხ.ქ. მუსხუშის ეონ. განყოფილება.

მხატვრულად აგვიწერეს ხევსურული, ფშაური, მოხეური თემი. თემის „რჯული“ და ყრილობა, სისხლის აღება, უფროს-უმცროსობა, სტუმარ-მასპინძლობა, რასაც ჩვენ გვიხატავენ ვაჟა და ყაზბეგი, სწორედ თემური წყობილების ნაშთებია.

სვანეთშიაც, ე. წ. თავისუფალ ანუ უბატონო სვანეთში, რომელსაც მდ. ინგურის სათავეები ეჭირა, თემური წყობილების ნაშთები კარგად იყო შემონახული წარსული საუკუნის დამლევამდე. აქ რამდენიმე სოფლის კავშირი შეადგენდა თემს. თემს სათემო ყრილობა ანუ, სვანურად, „ლუზორ“, „ლუზორ“ განაგებდა. სათემო ყრილობა შესდგებოდა თემის ყველა მამაკაცისაგან, ოცი წლის ასაკიდან მოკიდებული. თუ კომლში სრულწლოვანი ვაჟაკი არ იყო, მაშინ სათემო ყრილობაში კომლის სახელით ქალი მონაწილეობდა. სათემო ყრილობა განაგებდა თემის ყველა საქმეს და თავისი მოქმედებისათვის ანგარიშს არავის აძლევდა. სამართალიც მის ხელში იყო. სათემო ყრილობა არჩევდა ისეთ საქმეებს, როგორც იყო: მეზობელ ტომებთან ზავის დადება თუ ომის დაწყება, კავშირის შეკვრა სხვა თემებთან, სასჯელი ქურდობისათვის და მამა-პაპური ადათების დარღვევისათვის, კომლებზე გადასახადების გაწერა, როცა ტყვედ ჩავარდნილი თემის შვილი იყო დასახსნელი, ანდა თემის წევრის მიერ მოკლული მტრის სისხლი უნდა ეზლოთ. დანაშაულისათვის სათემო ყრილობას შეეძლო ერთი ან რამდენიმე კომლი აეყარა თავისი ადგილიდან, ამოეწვა მათი კარ-მიდამო, გაეძევიანა საზოგადოებიდან მავნე პირები და სიკვდილითაც დაესაჯნა ისინი. განსაკუთრებით მძიმე დანაშაულად ითვლებოდა „თემის გატეხა“, „ქვეყნის ღალატი“—ესე იგი, თუ ვინმე ეცდებოდა, რომ თავისი თემი მეზობელი თავადისათვის ან უცხო ტომებისათვის დაემორჩილებინა, და, აგრეთვე, ღვთის გმობა. სიკვდილით თემი მაინც იშვიათად სჯიდა. უდიდესი სასჯელი თემიდან გაძევება იყო,—ასეთი გაძევებული

აღამიანი მიუსაფარი იყო, მას მოსარჩლე აღარაგინ ჰყავდა. სამაგიეროდ, ბოროტმოქმედებაც იშვიათად ხდებოდა თემში, წესრიგის შეგნება და სათანადო აღათები ხალხს ძვალ-რბილში ჰქონდა გამჯდარი.

თემის სათავეში „მახვში“ იდგა, რაც სვანურად უფროსს ნიშნავს. მახვში იყო სათემო ყრილობის თავმჯდომარე და თემის უმაღლესი მოხელე. მახვშის უვადოდ ირჩევდნენ და თუ ის ღირსეული აღმოჩნდებოდა, ღრმა მოხუცებამდე უძღვებოდა თავის თანამდებობას, თუ არა და — ხალხს ყოველთვის შეეძლო მახვში გადაყენებინა. მახვშის თანამდებობაზე ირჩევდნენ ხანში შესულს, გამოცდილს, გონიერს, გულადს, პატიოსანსა და თემის ერთგულსაც. მახვშის არჩევნებში მონაწილეობდა თემის ყველა სრულწლოვანი წევრი, მათ შორის — ქალებიც. როგორც არჩევნებისათვის, ისე თემის ყრილობისათვის საზოგადოდ ერთი მოედანი იყო განკუთვნილი. ხალხს ყრილობაზე გრძელი სპილენძის ბუკის ძახილით ჰკრებდნენ. მახვში ყრილობის დაუკითხავად არაფერს აკეთებდა, მაგრამ მას დიდი გავლენა და პატივისცემა ჰქონდა მოხვეჭილი. ვიდრე ყრილობაში საქმეს გამოიტანდა, მახვში ჯერ გამოცდილსა და სანდო პირებს დაეთათბირებოდა. ყრილობას შეეძლო მახვშის აზრი მიეღო ან არ მიეღო, როგორც საჭიროდ დაინახავდა.

ქართული ხალხური (მეგრული) ორნამენტული ნიშნები (ქარი).

სიქ. მეჩუქიძის ეონ. გნუ.

მახვშის გარდა თემს^ს ოსამართლებიც, „მორვარები“, ჰყავდა არჩეული. სასამართლოშიაც მთავარი როლი მახვშის ჰქონდა დაკისრებული. სასამართლოს განაჩენს მომჩივანიცა და მოპასუხეც სიტყვის შეუბრუნებლად ემორჩილებოდნენ.

თემთა კავშირი შეადგენდა „ხევს“ ანუ „ხეობას“. ძველად მას სვანეთში „სვანეთის ერთობილ ხევს“ ან „სვანეთის ბედნიერ ხევს“ ეძახდნენ. ხევსაც ჰქონდა თავისი ყრილობა. ხევის თავყრილობა ცალკე თემების მახვშებისა და „ჩენილებისაგან“ ანუ წარმომადგენლებისაგან შესდგებოდა. განსაკუთრებულ შემთხვევებში-კი თემის თავყრილობას ყველა კომლის წარმომადგენელი ესწრებოდა. ასე მოხდა 1875 წელს, როცა სვანებმა აჯანყების დროშა ააფრიალეს რუსეთის მეფის მთავრობის წინააღმდეგ.

საერთო წესწყობილებას შეეფარდებოდა თემის წევრების უფლებამოვალეობაც. ყოველი სვანი მოვალე იყო თავისი თემის სახელი და ღირსება დაეცვა და საერთო მტრისათვის პასუხი გაეცა. სამაგიეროდ, თვითონაც თემისაგან ყოველნაირ შემწეობას იღებდა. გადამწვარს, მაგალითად, თემი ეხმარებოდა. თითოეული მოსახლე მას თავისი მოსავლის ნაწილს უთმობდა. სახლის შენებისას საშენებელი მასალა მოჰქონდათ და სხვა მხრივაც ეშველებოდნენ. უპატრონო მოხუცებს, ავადმყოფებსა და ლატაკებს თემი უვლიდა. გაჭირვებული კაცის სათხოვარს თემი მაშინაც თანაგრძნობით ეკიდებოდა, როცა ეს კაცი სხვისი თემისა იყო. ხოლო თავის თემის კაცს უცხოს წინააღმდეგ თემის კაცი მაშინაც უნდა დახმარებოდა, როცა ამათ შორის მტრობა იყო.

თემის კაცის, თავისუფალი სოფლის მეურნის ნათქვამია ეს ხალხური ლექსი:

არც არავის ყმა ვყოფილვარ,
არც არავინ ყმად მყოლია,
ძველი პური, ძველი ღვინო
წლით-წლობამდე გამყოლია.

მაგრამ სვანების ამ თემებში უკვე იყო კერძო საკუთრების შესამჩნევი ჩანასახი შემოპარული. სათემო წესწყობილება ყველგან ირღვეოდა და მის ადგილს უფრო მოწინავე წყობილება იჭერდა. მთაში ის მხოლოდ უფრო გვიან დაემხო.

სვანებისა და სხვა ქართველი მთიელების თემები იმის ნიმუშია, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო საერთოდ თავის დროზე, ძალიან ძველად, საზოგადოებრივი წყობილება ყველა ქართველ ტომში, ვიდრე მათში კლასები და სახელმწიფო გაჩნდებოდა.

§ 3. პირველყოფილ-თემური წყობილების დაკვება. საზოგადოებრივი კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა

ლითონის იარაღის შემოსვლა. თანდათან გამოიცვალა ჩვენი წინაპრების პირველყოფილ-თემური ცხოვრება. შემოვიდა ლითონის იარაღი, ჯერ სპილენძის, შემდეგ — ბრინჯაოსი (სპილენძისა და კალის შენადნობი) და, ბოლოს, რკინისა. ქართველმა ტომებმა ადრე ისწავლეს ლითონის დამუშავება. ამიტომ ქართველი ტომების ისტორიაში ლითონის იარაღის გავლენაც უფრო ადრე გამოჩნდა.

ბრინჯაოს და, განსაკუთრებით, რკინის იარაღმა ადამიანის შრომა უფრო ნაყოფიერი გახადა. ვისაც ეხლა ხელში ასეთი იარაღი ეჭირა, ის ბუნებასთან ბრძოლაშიაც უფრო ღონიერი იყო, ვიდრე ძველად — ქვისა და ხის იარაღების დროს. ამიტომ ხალხი უფრო შემძლებელი და მდიდარი გახდა და უფრო ადვილადაც მრავლდებოდა.

ქ კერძო საკუთრების ჩანასახი. თანდათან ჩნდებოდა კერძო საკუთრება. ყველაზე ადრე კერძო საკუთრების საგნად იარაღი იქცა. იარაღს ადამიანი იმიტომ იჩემებდა ძველად, რომ უფრო ხშირად თვითონ აკეთებდა მას, მუდმივ თან ატარებდა და ხმარობდა.

იარაღს ძველ-ქართულად „ჭურჭელი“ ერქვა. ძველი ქართველის კერძო ქონება და სიმდიდრე სწორედ „ჭურჭელი“ იყო. ამიტომაც რომ შემდეგშიაც „საჭურჭლეს“ ეძახდნენ იმ საგანძურს, სადაც კერძო პირები და მეფეები თავის სიმდიდრეს ინახავდნენ ხოლმე.

ზოგის განაწილება და აღებ-მიცემა. ლითონის იარაღის გავრცელება ყველას არ შეეძლო. ზოგი გულდაგულ სწავლობდა მჭედლობას და შემდეგ თავს ამ ხელობით ირჩენდა. ვისაც იარაღი სჭიროდა, მაგრამ მისი გაკეთება არ შეეძლო, ის მჭედელთან მიდიოდა, იარაღსა სთხოვდა და სამაგიეროს აძლევდა, რაც თვითონ ებადა, — შინაურ პირუტყვს, ჭირნახულს ან სხვა რამე საგანს. გარდა ამისა, გაჩნდა ბევრი სხვა ხელობაც. ზოგი წისქვილის ქვის კეთებაში დაოსტატდა, ზოგი — თიხის ჭურჭლისაში. სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვანაირი ბუნება იყო და ამ ბუნებასთან შეგუებით — საქმიანობაც სხვადასხვანაირი. ზოგან ლითონის მადანს სთხრიდნენ, ზოგან ქვა-მარილს იღებდნენ. ერთგან მესაქონლეობა უფრო ხელსაყრელი იყო, კარგი საძოვრების წყალობით. მეორეგან მიწათმოქმედებას უფრო ადვილად უძღვებოდნენ, ნოყიერ ნიადაგის გამო. მაგრამ მეჯოგეს პური აკლდა ხოლმე; ლითონი იქაც სჭიროდათ, სადაც მისი მალაროები არ მოიპოვებოდა; უმარილოდ ხომ ხალხს გაძლება არ შეეძლო. ამიტომ ესენიც ერთმანეთში გაცვლა-გამოცვლას აწარმოებდნენ. ასე გაჩნდა აღებ-მიცემა. უკვე უძველეს დროში ქართველ ტომებს აღებ-მიცემა ჰქონიათ შორეულ ქვეყნებთანაც.

მახვშის გარდა თემს^ლ ოსამართლებიც, „მორვარები“, ჰყავდა არჩეული. სასამართლოშიაც მთავარი როლი მახვშის ჰქონდა დაკისრებული. სასამართლოს განაჩენს მომჩივანიცა და მოპასუხეც სიტყვის შეუბრუნებლად ემორჩილებოდნენ.

თემთა კავშირი შეადგენდა „ხევს“ ანუ „ხეობას“. ძველად მას სვანეთში „სვანეთის ერთობილ ხევს“ ან „სვანეთის ბედნიერ ხევს“ ეძახდნენ. ხევსაც ჰქონდა თავისი ყრილობა. ხევის თავყრილობა ცალკე თემების მახვშებისა და „ჩენილებისაგან“ ანუ წარმომადგენლებისაგან შესდგებოდა. განსაკუთრებულ შემთხვევებში-კი თემის თავყრილობას ყველა კომლის წარმომადგენელი ესწრებოდა. ასე მოხდა 1875 წელს, როცა სვანებმა აჯანყების დროშა ააფრიალეს რუსეთის მეფის მთავრობის წინააღმდეგ.

საერთო წესწყობილებას შეეფარდებოდა თემის წევრების უფლებამოვალეობაც. ყოველი სვანი მოვალე იყო თავისი თემის სახელი და ღირსება დაეცვა და საერთო მტრისათვის პასუხი გაეცა. სამაგიეროდ, თვითონაც თემისაგან ყოველნაირ შემწეობას იღებდა. გადამწვარს, მაგალითად, თემი ეხმარებოდა. თითოეული მოსახლე მას თავისი მოსავლის ნაწილს უთმობდა. სახლის შენებისას საშენებელი მასალა მოჰქონდათ და სხვა მხრივაც ეშველებოდნენ. უპატრონო მოხუცებს, ავადმყოფებსა და ღატაკებს თემი უვლიდა. გაჭირვებული კაცის სათხოვარს თემი მაშინაც თანაგრძნობით ეკიდებოდა, როცა ეს კაცი სხვისი თემისა იყო. ხოლო თავის თემის კაცს უტახოს წინააღმდეგ თემის კაცი მაშინაც უნდა დახმარებოდა, როცა ამათ შორის მტრობა იყო.

თემის კაცის, თავისუფალი სოფლის მეურნის ნათქვამია ეს ხალხური ლექსი:

არც არავის ყმა ვყოფილვარ,
არც არავინ ყმად მყოლია,
ძველი პური, ძველი ღვინო
წლით-წლობამდე გამყოლია.

მაგრამ სვანების ამ თემებში უკვე იყო კერძო საკუთრების შესამჩნევი ჩანასახი შემოპარული. სათემო წესწყობილება ყველგან ირღვეოდა და მის ადგილს უფრო მოწინავე წყობილება იჭერდა. მთაში ის მხოლოდ უფრო გვიან დაემხო.

სვანებისა და სხვა ქართველი მთიელების თემები იმის ნიმუშია, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო საერთოდ თავის დროზე, ძალიან ძველად, საზოგადოებრივი წყობილება ყველა ქართველ ტომში, ვიდრე მათში კლასები და სახელმწიფო გაჩნდებოდა.

§ 3. პირველყოფილ-თემური წარმოშობის დაკრძავა. საზოგადოებრივი კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა

ლითონის იარაღის შემოსვლა. თანდათან გამოიცვალა ჩვენი წინაპრების პირველყოფილ-თემური ცხოვრება. შემოვიდა ლითონის იარაღი, ჯერ სპილენძის, შემდეგ — ბრინჯაოსი (სპილენძისა და კალის შენადნობი) და, ბოლოს, რკინისა. ქართველმა ტომებმა ადრე ისწავლეს ლითონის დამუშავება. ამიტომ ქართველი ტომების ისტორიაში ლითონის იარაღის გავლენაც უფრო ადრე გამოჩნდა.

ბრინჯაოს და, განსაკუთრებით, რკინის იარაღმა ადამიანის შრომა უფრო ნაყოფიერი გახადა. ვისაც ეხლა ხელში ასეთი იარაღი ეჭირა, ის ბუნებასთან ბრძოლაშიაც უფრო ღონიერი იყო, ვიდრე ძველად — ქვისა და ხის იარაღების დროს. ამიტომ ხალხი უფრო შემძლებელი და მდიდარი გახდა და უფრო ადვილადაც მრავლდებოდა.

ქ კერძო საკუთრების ჩანასახი. თანდათან ჩნდებოდა კერძო საკუთრება. ყველაზე ადრე კერძო საკუთრების საგნად იარაღი იქცა. იარაღს ადამიანი იმიტომ იჩემებდა ძველად, რომ უფრო ხშირად თვითონ აკეთებდა მას, მუდმივ თან ატარებდა და ხმარობდა.

იარაღს ძველ-ქართულად „ჭურჭელი“ ერქვა. ძველი ქართველის კერძო ქონება და სიმდიდრე სწორედ „ჭურჭელი“ იყო. ამიტომაც რომ შემდეგშიაც „საჭურჭლეს“ ეძახდნენ იმ საგანძურს, სადაც კერძო პირები და მეფეები თავის სიმდიდრეს ინახავდნენ ხოლმე.

შრომის განაწილება და აღზევების მიცემა. ლითონის იარაღის გაკეთება ყველას არ შეეძლო. ზოგი გულდაგულ სწავლობდა მჭედლობას და შემდეგ თავს ამ ხელობით ირჩენდა. ვისაც იარაღი სჭიროდა, მაგრამ მისი გაკეთება არ შეეძლო, ის მჭედელთან მიდიოდა, იარაღსა სთხოვდა და სამაგიეროს აძლევდა, რაც თვითონ ებადა, — შინაურ პირუტყვს, ჭირნახულს ან სხვა რამე საგანს. გარდა ამისა, გაჩნდა ბევრი სხვა ხელობაც. ზოგი წისქვილის ქვის კეთებაში დაოსტატდა, ზოგი — თიხის ჭურჭლესაში. სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვანაირი ბუნება იყო და ამ ბუნებასთან შეგუებით — საქმიანობაც სხვადასხვანაირი. ზოგან ლითონის მადანს სთხრიდნენ, ზოგან ქვა-მარილს იღებდნენ. ერთგან მესაქონლეობა უფრო ხელსაყრელი იყო, კარგი საძოვრების წყალობით. მეორეგან მიწათმოქმედებას უფრო ადვილად უძღვებოდნენ, ნოყიერ ნიადაგის გამო. მაგრამ მეჯოგეს პური აკლდა ხოლმე; ლითონი იქაც სჭიროდათ, სადაც მისი მალაროები არ მოიპოვებოდა; უმარილოდ ხომ ხალხს გაძლება არ შეეძლო. ამიტომ ესენიც ერთმანეთში გაცვლა-გამოცვლას აწარმოებდნენ. ასე გაჩნდა აღზევების მიცემა. უკვე უძველეს დროში ქართველ ტომებს აღზევების მიცემა ჰქონიათ შორეულ ქვეყნებთანაც.

პიკველუოფილი ფული. ვაჭრობდნენ ჯერ უბრალო გაცვლის სახით. შემდეგ გაჩნდა „ფულიც“. ფული სხვადასხვანაირი იყო. ასე, მაგალითად, ფულად იყენებდნენ ძველად შინაურ რქოსან პირუტყვს, „ზროხას“. გამოითვლიდნენ რამდენ „ზროხას“ უდრიდა ორივე გასაცვლელი საგანი და ისე სცვლიდნენ. თუ ერთ მხარეს სათვალავში აკლდებოდა, იგი „სართს“ აძლევდა, უმატებდა. ძროხებით ანგარიშობდნენ ხევსურები მე-19 საუკუნეშიაც. ჯოგი მაშინ დიდ სიმდიდრედ ითვლებოდა და ისიც კერძო ქონების საცავად გადაიქცა.

მონობის ბაჩანა. რაკი ვაჭრობას სარგებელი მოჰქონდა, ამიტომ ვისაც შეეძლო, ცდილობდა მეტი პროდუქტი დაემზადებინა გასასყიდად, მაგალითად—მეტი სპილენძის მადანი და ქვა-მარილი ამოეღო, ან მეტი პური მოეყვანა. მეტი პროდუქტის დამზადებას მეტი მუშა სჭიროდა. თუ სახლში ბევრი მუშა ხელი იყო, ხომ კარგი, თუ არა და იგი სადმე სხვაგან უნდა ეშოვნათ. შეიძლებოდა, ძალა დაეტანებინათ და მუქთად ემუშაებინათ უცხო კაცი, თუ-კი იგი ხელში მოხვდებოდათ. ასეთი უცხო კაცი იყო ტყვე.

მაშინ ომიანობა ხშირი იყო. მეზობელი ტომები თავს ესხმოდნენ ერთმანეთს სხვადასხვა მიზეზით, უფრო ხშირად-კი სიმდიდრის მოტაცების გულისათვის. ასეთს მოტაცებულ სიმდიდრეს შეადგენდა „ტყვეც“, ცოცხალი ადამიანი. ვისაც სახლში ზედმეტი საქმე ჰქონდა გასაკეთებელი, ის ამ ტყვეს ამუშაებდა პირუტყვსავით. ამგვარ მუშა ტყვეს „მონა“ დაერქვა. ასე გაჩნდა მონობა.

საზოგადოებრივი უთანასწორობის განვითარება. მონობას მოჰყვა უთანასწორობა ადამიანებს შორის. მონების პატრონი, მონათმფლობელი, მონას უყურებდა როგორც პირუტყვს: თუ მოისურვებდა, გაჰყიდდა მონას, ან მოჰკლავდა კიდევაც, პასუხს მას ვერავინ მოსთხოვდა. მონათმფლობელის მეზობლები, ვისაც მონები არა ჰყავდა და არც სიმდიდრე ჰქონდა დაგროვებული, მონათმფლობელებთან შედარებით დაჩივდნენ და დაუძლურდნენ. თანდათან მონობა მოეღო ტომის თავისუფალ წევრებსაც, ერისშვილებს. ღარიბი მდიდრისაგან სესხად პურს აიღებდა და თავდებობისათვის დროებით მონად დაუდგებოდა. ასეთს დროებით მონას მანამ უნდა ემუშავნა მასესხებლის სასარგებლოდ, სანამ თავის ვალს არ გაისტუმრებდა. ხშირად ხდებოდა, რომ დროებითი მონა ვალიდან ვეღარ ამოდიოდა და სამუდამო მონად იქცეოდა.

სახელაწიფოს წარმოშობა. მდიდრებმა თანდათან იარაღსა და მონებს გარდა ჯოგები, ცალკე მიწის ნაკვეთები და სხვა ქონებაც დაისაკუთრეს. გაჩნდა მტრობა და სიძულვილი მონათმფლობელებსა და მონებს შორის, მდიდრებსა და ღარიბებს შორის. მონათმფლობელებისა და მდიდრების უსამართლობა და სისასტიკე ძნელი ასატანი იყო, და ხალხი მათ ხშირად შავ დღეს აყენებდა ხოლმე. მონებიც ყოველთვის თავისუფლებაზე ფიქრობდნენ, თვალი გაქცევისაკენ ეჭირათ. ამიტომ მდიდარი მონათმფლო-

ბელები ერთმანეთში შეკავშირდნენ, თვითონაც კარგად შეიარაღდნენ და ცალკე შეიარაღებული რაზმებიც გაიჩინეს, რომ ურჩობა ველარავის გაე-ბედნა და მონებსაც წინააღმდეგობა ველარ გაეწიათ. ხალხის არჩეული წინამძღოლების ადგილი თანდათან დაიჭირეს მთავრებმა და მეფეებმა, რომელნიც მემკვიდრეობით გადასცემდნენ ხოლმე თავის ხელისუფლებას. მთავრებმა და მეფეებმა ნელინელ ხალხური სამართალი მოშალეს და ხალხის მოხელეები მოსპეს, მათ ადგილას-კი საკუთარი მოხელეები და სასამართლო გაიჩინეს და საპყრობილეები მოაწყვეს. ამ საპყრობილეებში იმათ ამწყვდევდნენ, ვინც მეფე-მთავრებს ეურჩებოდა. თავისი პირადი შეიარაღებული მცველების გარდა, მეფე-მთავრებმა ხალხისაგან გამოყოფილი ცალკე ჯარიც შეადგინეს. კარგად შეიარაღებული, გაწვრთნილი ჯარი საჭირო იყო გარშემოხვეული მრავალრიცხოვანი მტრების წინააღმდეგაც, საკუთარი მიწა-წყლისა და სარჩო-საბადებლის დასაცავად, ან სხვისი მიწა-წყლის დასაპყრობად. ასე გაჩნდა სახელმწიფო.

უძველესი სახელმწიფოები მონათმფლობელური სახელმწიფოები იყო. ეს სახელმწიფოები ჯერ პატარა იყო და სუსტი, მაგრამ შემდეგში ისინი თანდათანობით გაიზარდნენ.

§ 4. ქართველ ტომთა წარმოშობა. ხეთურ-იბერული გვარტომობის ხალხები

ქართველები წარმოშობით წინა აზიის ძველს მკვიდრ მოსახლეობას ეკუთვნიან.

უძველეს ხანაში, ამ ხუთი-ექვსი ათასი წლის წინათ, ხეთურ-იბერული გვარტომობის, ერთმანეთის მონათესავე, ხალხებს ვრცელი მიწა-წყალი ეჭირათ წინა აზიაში-და, აქედან დასავლეთისაკენ გავრცელების შედეგად, აგრეთვე აფრიკის ჩრდილოეთ სანაპიროზე და სამხრეთ ევროპაში.

ევროპაში ამ გვარტომობის ხალხები წინ უსწრებდნენ შემდეგ მოსულ ინდოევროპელებს, რომელთაც დამხედური მოსახლეობისა და მისი განვითარებული კულტურის ძლიერი გავლენა განიცადეს.

ასე იყო პირენეს ანუ იბერიის ნახევარკუნძულზე, სადაც ძველი იბერული მოსახლეობის შთამომავალნი, ბასკებად წოდებულნი, დღემდე არიან შემორჩენილნი; ასევე მოხდა აპენინის ნახევარკუნძულზე, სადაც ეტრუსკებმა შექმნეს იტალიის უძველესი ცივილიზაცია, რომელმაც შემდგომ მძლავრი ზემოქმედება იქონია რომის კულტურაზე. დასასრულ, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე გვიან მოსულს ინდოევროპელ ბერძნებსაც პელაგების პირვანდელი დაწინაურებული მოსახლეობა დახვდათ.

ამ ხალხთა მიერ შექმნილ მაღალი კულტურის კერათაგან ყველაზე უფრო მნიშვნელოვნად წინააზიური კერები უნდა ჩაითვალოს. წინა აზიაში აღრე განვითარდა სოფლის მეურნეობა, ხელოსნობა და ხელოვნება; აღრე

ჩაისახა სახელმწიფოებრიობა. ეფრატისა და ტყგროსის აუზთა ქვემო ნაწილში სუმერებმა ჯერ კიდევ ძვ. წ. IV ათასწლეულში განავითარეს საქალაქო ცხოვრება, საფუძველი ჩაუყარეს სახელმწიფოს და გამოიგონეს მსოფლიოში უძველესი დამწერლობა—ჯერ იეროგლიფური, ხოლო შემდეგ ლურსმული.

წინა აზიამ უდიდესი როლი ითამაშა კულტურის ისტორიაში. აკადემიკოსი ტურაევი, გამოჩენილი რუსი მეცნიერი და ერთი უდიდეს სპეციალისტთაგანი ძველი აღმოსავლეთის ისტორიისა—ამ, მისივე სიტყვით რომ ვთქვათ, „კაცობრიობის ისტორიის პირველი თავისა“—ამბობს: „სრულიად უეჭველია ხმელთაშუაზღვის სამყაროს აღმოსავლეთ კუთხეში განვითარებულ ცივილიზაციათა უზარმაზარი გავლენა მთელს მეზობელ რაიონზე და ისტორიის მთელ მიმდინარეობაზე, ვიდრე დღევანდლამდე“.

წინა აზიის მოსახლეობის სიმდიდრე ძველი დროიდანვე იზიდავდა უცხოელ ველურ ტომებს. ამ მეჯოგე ტომების შემოსევების წყალობით თანდათან შეიზღუდა მკვიდრი, ძველი მოსახლეობის სამფლობელო. მე-2 ათასწლეულის დამდეგს, ძველი წელთაღრიცხვით, წინა აზიის მკვიდრი ხალხებიდან ცნობილი იყვნენ ხეთები და სუბარები. ხეთები და სუბარები ქართველების წინაპრები არიან.

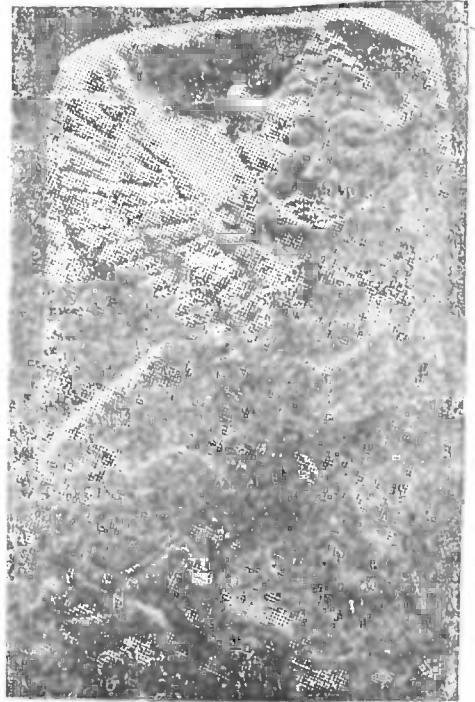
ხალხთა ამ გვარტომობას ჩვენ ხეთურ-იბერულს ვუწოდებთ, ვინაიდან მისი მთავარი წარმომადგენლებია: მცირე აზიაში — ხეთები, ევროპაში — იბერები და მესოპოტამიიდან კავკასიამდე — იბერ-სუბარები.

მეცნიერებაში ჯერ კიდევ არაა მიღწეული სრული ერთსულოვნება ხალხთა ამ გვარტომობის სახელწოდების გარშემო. გამოჩენილი საბჭოთა ენათმეცნიერი, აკადემიკოსი ნიკო მარი, რომელსაც დიდი ღვაწლი მიუძღვის ამ გვარტომობის შესწავლას საქმეში, მას იათეტურს უწოდებდა; მაგრამ შემდეგში იგი მცდარ გზას დაადგა და განაცხადა, რომ განვითარების გარკვეულს, ძველ საფეხურზე მსოფლიოს ყველა ენა იათეტური იყო. თანამედროვე დასავლეთ ევროპის ორიენტალისტები ამ ხალხებს აზიანიკურს უწოდებენ. ცნობილმა გერმანელმა მეცნიერმა, ძველი აღმოსავლეთის მკვლევარმა ფრ. ჰოფელმა ამავე მიზნით ჯერ კიდევ გასული საუკუნის მიწურულს შემოიღო ტერმინი ალაროდიული; იგივე ზოგჯერ იყენებდა აგრეთვე ტერმინებს ალაროდიულ-პელაგურს და ხეთურ-პელაგურს. აკად. ტურაევი ხან ხეთურს ხმარობს და ხან, ჰომელის მიბაძვით, ალაროდიულს.

იმავე დროს მეცნიერულ ლიტერატურაში ხშირად შეგვხვდება გამოთქმა იბერული, როგორც, ერთი მხრით, ქართულისა და მისი მონათესავე ენების და, მეორე მხრით, ევროპის უძველესი მოსახლეობის აღსანიშნავი სახელწოდება. ფრ. ენგელსი სწერს ამ „იბერიული რასის“ შესახებ და ამბობს, რომ მისი „უკანასკნელი წარმომადგენლები (ევროპაში) ამჟამად ბასკები არიან“.

ხეთები და სუბარები. ხეთები მოსახლეობდნენ მცირე აზიაში. მათი დედაქალაქი მე-3 ათასწლეულიდან იყო ხატუსი. დედაქალაქის მიხედვით თვით ხალხსაც ხატები ანუ ხეთები შეარქვეს. სუბარებს, რომელნიც ხეთების მეზობლები იყვნენ აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთით, ეპირათ ტერიტორია ჩრდილოეთ მესოპოტამიიდან მოყოლებული კავკასიონამდე. სუბარების ქვეყნის სამხრეთ რაიონებს ჰარი-ს ეძახდნენ.

ამ ხალხების სახელმწიფოებრიობასა და კულტურას ჯერ კიდევ მე-3 ათასწლეულში ჰქონდა მნიშვნელოვანი წარმატება მოპოვებული, მაგრამ უფრო კარგად ვიცნობთ ჩვენ მათ მე-2 ათასწლეულში, როცა ხეთები და სუბარები ერთმანეთს ეცილებიან პირველობისათვის აღმოსავლეთში. ამ მეტოქეობაში უპირატესობა ჯერ ხეთებს დარჩათ. მე-18 საუკუნეში ხეთის სამეფომ დიდ ძლიერებას მიაღწია, ხოლო იმავე საუკუნის დამლევს პირველი ადგილი სუბარებმა დაიჭირეს. სუბარებმა ამ დროს მთელი გადატრიალება მოახდინეს საქმეში: მათ შემოიღეს მსუბუქი ორთვალა საბრძოლო ეტლი, რომელშიაც ცხენს უბამდნენ; მათი ლითონის საჭურველი საუკეთესო იყო იმ დროის კვალობაზე და ნაწილობრივ უკვე შეიცავდა რკინის იარაღს. რკინას იმ ხანაში მხოლოდ შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე მთიან რაიონებში ამუშავებდნენ. სუბართა რაზმები შორეულ ქვეყნებს აღწევდნენ. სუბარებმა დააარსეს მიტანის სახელმწიფო, თავის გავლენას დაუმორჩილეს მთელი აღმოსავლეთი და რამდენიმე საუკუნე მორჩილებაში ჰყავდათ თვით ასურეთიც. მიტანიკ დაიპყრო სირია და წარმატებით ებრძოდა შორეულ ეგვიპტესაც. ცნობილია, რომ მე-2 ათასწლეულის პირველ ნახევარში ეგვიპტე დაიპყრო აზიიდან შესულმა ხალხმა, რომელმაც შეიტანა ეგვიპტეში საომარი ეტლი. თვით ცხენიც ეგვიპტელებმა პირველად ამ დროს გაიცნეს. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ ამ დიდი მოძრაობის სათავეც სუბარეთში უნდა ვეძიოთ.

მამაკაცი-სფინქსი.

ხუარული ქანაქები თელ-
ქალაქის, გაეტეხ აქოცქით.

მე-14 და მე-13 საუკუნეებში აღმოსავლეთის პოლიტიკურმა ცენტრმა კვლავ ხეთის სამეფოში გადაინაცვლა. ხეთებმაც დიდად გააფართოეს თავისი სამფლობელოს საზღვრები აღმოსავლეთისაკენ, მესოპოტამიაში, და სამხრეთისაკენ—სირიაში, სადაც ისინი იმავე ეგვიპტეს ეცილებიან ბატონობას. მე-14 საუკუნის მიწურულისათვის ხეთებმა სძლიეს ეგვიპტელებს და სირია დაინარჩუნეს. ხეთები იყვნენ არა მარტო კარგი მეომრები, არამედ იმ დროის საუკეთესო დიპლომატებიც. ხანგრძლივ ბრძოლას ეგვიპტე-ხეთას შორის მსოფლიო პირველობისათვის ბოლო მოუღო ხეთის მეფემ ხატუშილ მესამემ, რომელმაც 1278 წელს ფარაონთან ხელ-

შეკრულება დასდო საბუნდამო მეგობრობის შესახებ. ეს შესან იშნავი დოკუმენტი მოღწეულია ჩვენამდე და საერთაშორისო სამართლის ფუძემდებელ ძეგლად ითვლება.

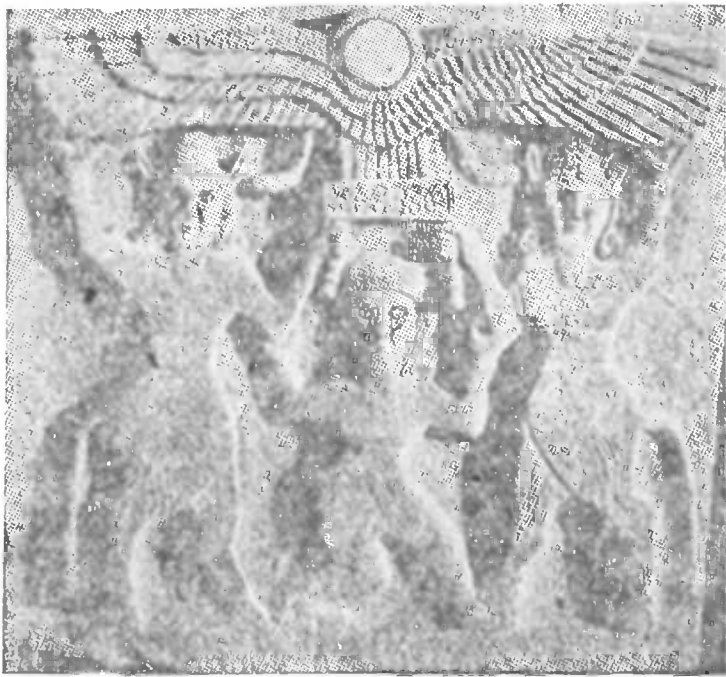
მე-13 საუკუნის დამლევს აღმოსავლეთში კვლავ დიდი ცვლილებები ხდება, რაც ხალხთა მოძრაობითა და მძაფრი შეხლა-შემოხლის არის გამოწვეული. ამ პმბებში ხეთის სამეფო დაემხო. ხეთა-სუბარეთის მოსახლეობა მრავალ წვრილ სამთავროდ დაიქსაქსა.

კულტურა და იდეოლოგია. სახალმწიფოებრიობა. ხეთა-სუბარეთის ქვეყნებს იმ დროის კვალობაზე მოწინავე მეურნეობა ჰქონდათ. კულტურული მცენარეების გაშენებაში ამ ხალხებს დიდი ღვაწლი მიუძღვით კაკობრიობის წინაშე. კერძოდ—ხორბლის ერთი მთავარი სამშობლო ხეთა-სუბარეთია. მევენახეობის ერთი ყველაზე უფრო ადრინდელი კერათაგანიც ეს ქვეყნებია. თავი ისახელეს ხეთურ-სუბარულმა ხალხებმა თავისი შინაური საქონლითაც.

ადრევე განვითარდა აქ ლითონის დამუშავების საქმე, ჯერ ბრინჯაოს და შემდეგ რკინის მეტალურგია. ხეთა-სუბარეთი მდიდარი იყო სპილენძის, რკინის, ვერცხლის და სხვა ლითონების მადნებით. ლითონები სხვა ქვეყნებში გაჰქონდათ დაუმუშავებელი სახითაც. ვაჭრობდნენ შორეულ ქვეყნებთან ბევრი სხვა საგნითაც. ეგვიპტეში, მაგალითად, სუბარეთიდან გაუტანიათ საბრძოლო ეტლების წარმოებისათვის საჭირო არყისა და იფნის ხე. ეს ხეები სუბარეთზე სამხრეთით აღარ იზრდება. ზოგი მეცნიერი ფიქრობს, რომ სუბარეთიდან ეგვიპტეში მზა ეტლებიც გაჰქონდათ.

ხეთურ-სუბარული ლითონის მალაროები უფრო მეტად ადგილობრივ ხელოსნებს აწვდიდა მასალას. ხელოსნური წარმოება მაღალ დონეზე იდგა. ხელოსნურ წარმოებასთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ხელოვნება.

ლითონის, თიხის, ხისა და სხვა ამგვარი მასალის ნახელავს სათანადო ჩუქურთმებითა და მოხატულობით ამკობდნენ. მოღწეულია ხეთურ-სუბარული ხელოვნების დამოუკიდებელი ძეგლებიც, მაგალითად, ქანდაკებები. ხეთურ-სუბარულ ხელოვნებაში უფრო ხშირად გამოსახულია ცხოველები (მაგ., ლომი) და ზღაპრული არსებები, რომელთა ტანი ადამიანისა და რომელიმე ცხოველისაგან, ან სხვადასხვა ცხოველისაგან (ლომი და ხარი, ფრინველი, თევზი და მორიელი) არის შედგენილი, ზოგჯერ კიდევ ერთ ტანს რამდენიმე თავი აქვს გამობმული; ხშირია აგრეთვე სიცოცხლის ხე, ფრთოსანი არსებები და, განსაკუთრებით, ფრთოსანი მზე. სუბარული მოხატული თიხის ჭურჭელი საუკეთესო იყო მთელს წინა აზიაში. ხეთურ-სუბარული სტილის შენობა, „ხილანი“, გავრცელდა მეზობელ ხალხებში თვით ამ სიტყვასთან ერთად, რომელიც ქართულ „ხულა“-ს მოგვაგონებს. სუბარულმა ხელოვნებამ დიდი გავლენა მოახდინა სხვა ხალხების ხელოვნებაზე და თვით საბერძნეთში შეიჭრა.

ფრთოსანი მზის დისკო ხელთ უჭირავთ ზღაპრულ არსებებს.
შუაში გამოსახულია თაყვანისმცემელი მამაკაცი.

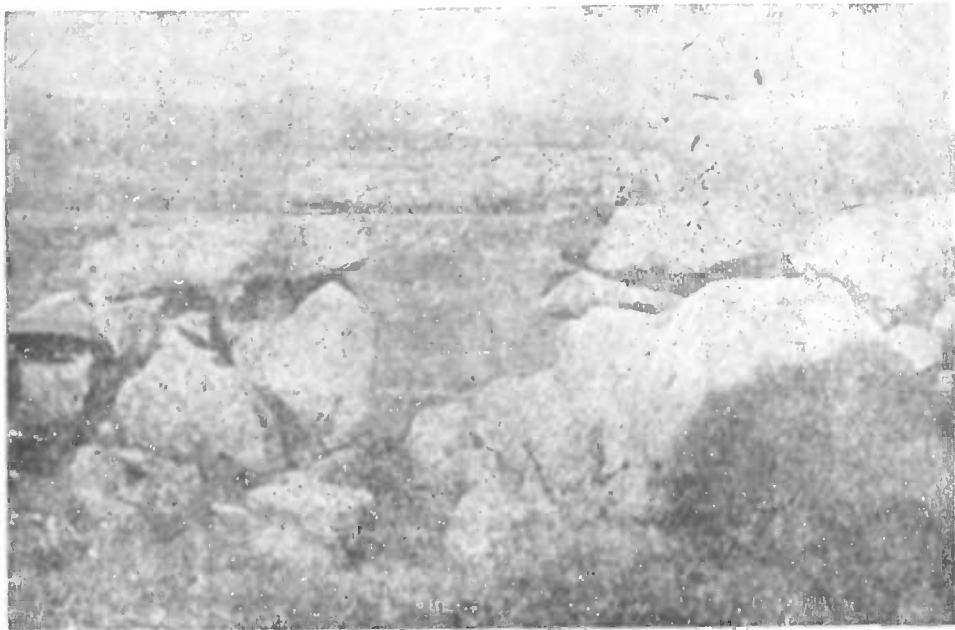
სუბარული ქსდბკიბ თელ-ჭლაფიდან, კოიტეს ემპოცემიო.

ხშირად გამოსახავდნენ ხეთა-სუბარები თავიანთ ღმერთებსაც. უზენაეს ღვთაებად ითვლებოდა მზე, რომელიც ქალ-ღმერთი იყო. მზის მეუღლედ მიაჩნდათ ავდრის ღმერთი, ვაჟი-ღვთაება. მათ ჰყავდათ მრავალი შვილი, რომელთაგანაც ხეთაში განსაკუთრებული პატივისცემით სარგებლობდა ნაყოფიერებისა და მცენარების ღმერთი ტელეფინუს. თაყვანს სცემდნენ აგრეთვე სხვადასხვა ბუნებრივ მოვლენას, მთას, წყაროს. ყვავილებს. ხეთურ ხელოვნებაში ღმერთები ჩვეულებრივ გამოსახული არიან, როგორც წმინდა ცხოველებზე—ვეფხვზე, ხარზე—და მალღობებზე მდგომარენი.

ღმერთების თაყვანისცემასთან დაკავშირებული იყო სხვადასხვა სარწმუნოებრივი თქმულება. თქმულებაში ტელეფინუს შესახებ მოთხრობილი იყო, თუ როგორ გაუჩინარდა ეს ნაყოფიერებისა და მცენარების ღვთაება, როგორ მოკვდა და დაიშრიტა ამის გამო სიცოცხლე მთელ ბუნებაში, შეწუხდნენ ადამიანები და ღმერთები ჰუნაყოფობითა და უწყმელუსმელობით და, დასასრულ, როგორ ეძებდნენ ღმერთები და მორწმუნენი დაკარგულ ტელეფინუს.

მეორე თქმულება მოუთხრობდა ავდრის ღმერთის ბრძოლის შესახებ გველეშაპის წინააღმდეგ.

ხეთა-სუბარებს ჰქონდათ ორგვარი დამწერლობა: ერთი—ლურსმული, მეორე—ხატოვანი (ჰიეროგლიფური). ლიტერატურული დარგებიდან განსაკუთრებით განვითარებული იყო ისტორიული და იურიდიული მწერლობა. მხატვრული მწერლობიდან გავრცელებული ყოფილა მსოფლიოს უძველესი ეპოსი გილგამეშიანი, რომელიც წინა აზიის ორიგინალური

„გმირთ-ნაკვეთის“ კარი. სოფ. ჩოლაყი, მდ. ქციის (ხრამის) ხეობა.

დ. მეჯლიშა-ბეგის გამოცემა.

კულტურის ნიადაგზე წარმოიშვა ძალიან ძველად. ეს არის დიდი პოემა ლმერთ-კაც გილგამეშზე, რომელიც აკეთებს მრავალ საგმირო საქმეს, რათა უძლეველი გახადოს თავისი ქვეყანა და მოიხვეჭოს სამარადისო სახელი და უკვდავება. გილგამეში დაუძმობილდა მხეც-კაც ენკიდუს. განუყრელმა მეგობრებმა საერთო ძალითაც ახალი გმირობანი ჩაიდინეს, ებრძოდნენ უდაბნოს ლომებს და სძლიეს მათ და, დასასრულ, შეასრულეს უდიდესი ღვაწლი—დაამარცხეს უძლეველი ხუმბაბა, რომელიც იცავდა სიყვარულის ქალ-ღმერთს შეუვალ ტყეში.

ხეთა-სუბარების სამეფოები მონათმფლობელთა სახელმწიფოები იყო, მაგრამ აქ ძლიერი იყო აგრეთვე ძველი, განსაკუთრებით—მატრიარქალური, ტრადიციები. ხეთის მეფე ითვლებოდა ქალ-ღმერთ მზის, ხეთის სამეფოს „უზენაესი დედოფლის“, მსახურად და, ამავე დროს, მის პირველ ქურუმად. თავის მხრივ, სხვა მფლობელების მიმართ ხეთის მეფეები უზენაესობას იჩემებდნენ და „დიდი მეფის“ ტიტულს ატარებდნენ. გარდა ამისა, ხეთის მეფე თავის თავს „ჩემ მზეს“ უწოდებდა: „ჩემმა მზემ

ესა და ეს გავაკეთე“-ო, წერენ ხეთის მეფეები თავის დოკუმენტებში. საყურადღებოა, რომ გამოთქმა „ჩემმა მზემ“ დღემდე არის შემონახული სასაუბრო ქართულში.

მეფე არ იყო დესპოტი: მის ხელისუფლებას მეტნაკლებად სამეფო საბჭო განსაზღვრავდა. დიდი გავლენით სარგებლობდა და მეფეს გვერდში ედგა მისი ცოლი, ხეთის დედოფალი. საერთოდ, ქალებს ხეთის საზოგადოებაში საპატიო ადგილი ეჭირათ.

მრავალრიცხოვან ქურუმებსა და ტაძრებს, რომელნიც ვრცელი მამულებისა და მდიდარი განძების მფლობელი იყვნენ, დიდი ძალა და გავლენა ჰქონდათ.

საყურადღებოა, რომ ხეთური სამართალი უფრო ჰუმანური იყო, ვიდრე სხვა აღმოსავლელი ხალხებისა. სიკვდილით დასჯა დაწესებული იყო მხოლოდ უმძიმესი დანაშაულისათვის. აღსანიშნავია ისიც, რომ ხეთური სამართალი განასხვავებდა წინასწარ განზრახულ ბოროტმოქმედებას უნებლიეთისაგან.

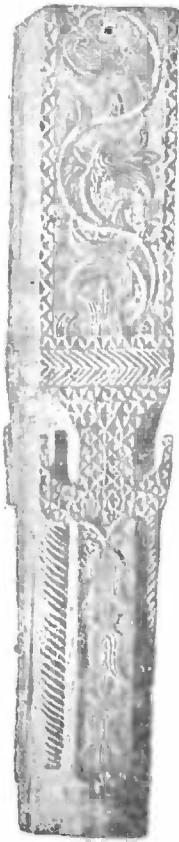
ხეთური კანონები და სხვა ძეგლებიც ამტკიცებენ, რომ მონების რიცხვი ხეთაში დიდი იყო.

საქართველო-კავკასია ბრინჯაოს და აღმოსავლეთ
რკინის ხანაში

§ 5. ბრინჯაოს ხანა საქართველოში

ხეთა-მიტანის სამეფოების ხანაში კავკასიის მიწა-წყალი ხეთურ-სუბარული მოდგმის მოსახლეობას უჭირავს. ეს მოსახლეობა თავისი ძარბოსათვის ძირითადად უკვე ბრინჯაოს ხმარობდა. ხეთურ-სუბარული მოდგმის ხალხების უმთავრესი კულტურული ცენტრები მაშინ, როგორც ვიცით, სამხრეთით მდებარეობდა. მაგრამ აქ, კავკასიაშიაც, განსაკუთრებით — დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე, კულტურა ვითარდებოდა საკმაოდ სწრაფად, იმ დროის კვალობაზე. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინო ხდება უკვე მეორე ათასწლეულის დამლევს, ძველი წელთაღრიცხვით.

ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი კულტურის შესახებ ჩვენ არქეოლოგიური მასალის საშუალებით ვმსჯელობთ. საქართველოს ნიადაგში აუარებელი ძველი და ნივთია ჩამარხული, ჩვენი წინაპრების ნახელავი და ნაკვალევი. ზოგი მათგანი საფლავში ჩაუტანებიათ, ზოგი განძად შეუნახავთ, ზოგიც სხვა შემთხვევის გამო არის გადარჩენილი. ამ მიწაში ჩამარხული ისტორიული ძეგლების მეცნიერული შესწავლა ენახან დაიწყო. მხოლოდ საბჭოთა მთავრობის დახმარებით მოახერხეს არქეოლოგებმა ფართო და წესიერი გათხრების მოწყობა საქართველოში. დიდმა გათხრებმა მცხეთაში, გათხრებმა კოლხეთის დაბლობში, თრიალეთში, ჩვენ უმდიდრესი მასალა შეგვძინა. ნივთიერი კულტურის ეს ნაშთები წარსულის უტყუარი მოწმეა.

თრიალეთში, 1936—1939 წლების გათხრების დროს, გახსნილ იქნა სხვადასხვა დროის მრავალი სამარხი. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა ყორღანული (ამო-

ბორცვილი) სამარხები მეორე ათასწლეულის უკანასკნელი საუკუნეებისა, ძვ. წ. ამ უზარმაზარ საფლავებში (ზოგჯერ—100—175 კვადრატული მეტრის ფართობისა) იმდროინდელი წარჩინებული ხალხის დაკრძალული, შესაძლოა—მთავრები და მათი ოჯახის წევრები. ერთ სამარხში აღმოჩნდა

ოთხთვლიანი ხის ეტლი, რომლითაც, ჩანს, მიცვალებულის ნეშტი იყო-
საფლავში ჩასვენებული. მიცვალებულთათვის თან ჩაუტანებიათ უძვირ-
ფასესი ნივთები—ოქროს, ვერცხლის და ბრინჯაოს ჭურჭელი, იარაღი და
სამკაული, თიხის მოხატული ჭურჭელი და სხვა. ლითონისაგან გაკეთებუ-
ლი ნივთები შემკულია ნაირი ორნამენტით, ფერადი თვლებით (ფირუ-
ზით, სარდიონით და სხვ.) და რელიეფურად შესრულებული სურათებით,
რომლებშიაც ადამიანები, სხვადასხვა ცხოველი და მცენარეა გამოსახული.
თრიალეთში ნაპოვნი როგორც ოქრომკედლობის ნივთები, ისე თიხის
ჭურჭელი ხელოსნობისა და ხელოვნების განსაცვიფრებელი ძეგლებია. ისი-
ნი თვალსაჩინოდ ამჟღავნებენ საქართველოს იმდროინდელი მოსახლეობის
განვითარების მაღალ დონეს, კერძოდ—ხელოსანთა და ხელოვანთა დახ-
ვეწილ ოსტატობას.

პირველი ათასწლეულის დასაწყის საუკუნეებში, ძვ. წ.; საქარ-
თველოს ტერიტორიაზე კულტურის ორი წრე ჩამოყალიბდა — დასავლური
და აღმოსავლური. ეს ბრინჯაოს კულტურა იყო,—იარაღის მასალად აქ
უპირატესად ბრინჯაო იხმარებოდა. ეს ორი კულტურული წრე ქართველი
ტომების ორ გაერთიანებას შეესაბამება — დასავლურ-ქართულსა და
აღმოსავლურ-ქართულს.

დასავლური კულტურის წრე შეიცავდა მთელს დასავლეთ საქართვე-
ლოს, ჩრდილოეთ-კავკასიის მთიანეთს მდ. თერგის დასავლეთით, მდინა-
რე ჭოროხის ხეობასა და შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროსაც. ეს ის ტე-
რიტორიაა, რომელიც შემდეგში კოლხეთად იწოდებოდა.

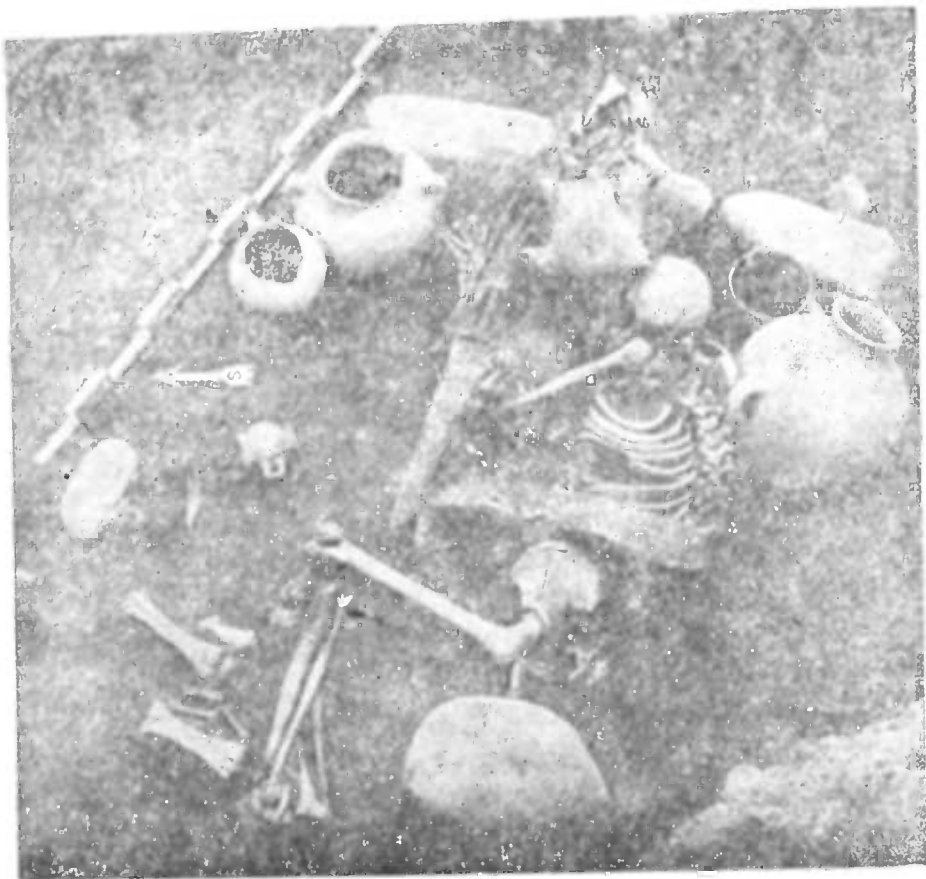
ეს ძველი კოლხური ბრინჯაოს კულტურა განვითარების მაღალ დო-
ნეზე იდგა. ნაპოვნი არის იმდროინდელი სასოფლო-სამეურნეო იარაღი—
თოხი და წალდი (ისეთი ფორმისა, დღესაც რომ დასავლეთ საქართველოში
ხმარობენ), ნამგალი, მეცხოველეობის იარაღი (ცხენის აკაზმულობის ნა-
წილები, ლაგამი და სხვა) და სახელოსნო ხელსაწყო—განსაკუთრებით ხის
დამუშავებისათვის სახმარი (საჭრეთლები, სატეხები და სხვა).

ბევრია აღმოჩენილი იმდროინდელი საბრძოლო იარაღი: სატევარი, შუ-
ბისა და ისრის პირები, ლახტისთავები, განსაკუთრებით—კი—საომარი ცული.
ეს ძველი კოლხური საომარი ცული ძალიან ნიშანდობლივია ამ კულტუ-
რისათვის.

კოლხური ბრინჯაო უმთავრესად იმ სპილენძისაგან კეთდებოდა, რომ-
ლის მადნები დღესაც არსებობს ჭოროხის ხეობაში.

აღმოსავლური კულტურის წრე შეიცავდა აღმოსავლეთ საქართვე-
ლოს ალაზნის გაღმა მხარით, სევანის ტბის მხარესა და არაქსის ხეობა-
შიაც ჩადიოდა.

დღევანდელი ქართლი, ჩანს, მაშინაც ისეთი ცენტრალური თემი იყო,
სადაც ერთმანეთს ხედებოდა და თავის გამოცდილებას უზიარებდა დასავ-
ლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა. აქ პოულობენ ხოლმე
როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური კულტურის ძეგლებს.

შეიარაღებული მეომრის ორმო-სამარხი ბრინჯაოს ხანისა. სამთავრო
პეჩეოსი ბრქ. კვლევები.

ამ აღმოსავლური კულტურისათვის ნიშანდობლივია წვერკვეთილი შახვი
ლები, ჩუგლუგები ნახევრად მრგვალი პირით, ბრტყელი ისრის პირები,
გრძელი შუბის პირები. იმდროინდელი საომარი იარაღიდან გვხვდება აგ-
რეთვე ფარი. მაშინდელი მშვილდი კაცზე უფრო მაღალი ყოფილა.

ნაპოვნია აქ აგრეთვე სასოფლო-სამეურნეო იარაღი და შინამოსაქმეობის
ხელსაწყო: კვერი, სხვადასხვანაირი ცული, ნამგალი, დანა, ნემსი, სადგისი,
კვირისტავი; სამოსელთან დაკავშირებული საგნები: სარტყლები, მათი
ბალთები, აბზინდები, ლილები, შესაბნეველები და სხვა.

დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი კურკლეულობაც, უძველეს ხანაში—
მეტწილად თიხისა და ნაწილობრივ—ბრინჯაოსი, ვერცხლისა, ოქროსი.

როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს ამ ძველს, ბრინ-
ჯაოს ხანის სამარხებში დიდი რაოდენობით გვხვდება სხვადასხვა სამკაუ-
ლები: ბეჭდები, რაც ჩვენს წინაპრებს განსაკუთრებით ჰყვარებიათ, საყუ-
რეები, სამაჯურები, ათასნაირი მძივები, სარტყლის შემკულ-მოჩუქურთ-
მებული ბალთები.

კოლხური ბრინჯაოს იარაღი დას. საქართველოს სხვადასხვა ადგილიდან.
ქვემოთ—ბრინჯაოს ცული ბრინჯაოსავე ტარით. სატევრის პირები და ცული
დაპატარაებულთა უტრო მეტად.

ქუთაისისა და სხვა-სხვა მუზეუმები.

ბრინჯაოს მახვილები და სატყვარო სამთავროდან
(მახვილები დაპატარავებულია სატყვარზე მგტილ).

მცხეთის ანტიკვლევები.

მუსიკალური ინსტრუმენტებიდან სამოავროში ნაპოვნია ძელის სალა-
ქური.

განვითარების დონე. იმ ხანაში, რომლის ნივთიერი ნაშთები ჩვენ ზემოთ გავიყინეთ, საქართველოს მოსახლეობა უკვე ძირითადად მიწათ-
მოქმედებას მისდევდა. მოჰყავდათ სხვადასხვა პურეული—ხორბალი,
ქერი, ფეტვი. იმდროინდელი ხორბლეულის ნაშთები ნაპოვნია ჩვენს
ნიხდაგში.

მისდევდნენ მევენახეობასაც. განათხარ მასალებში ყურძნის კურკაც
არის აღმოჩენილი.

ფართოდ იყო განვითარებული მესაქონლეობაც. შინაური პირუტყვი-
დან ჰყავდათ ცხვარი, ძროხა, ღორი, ცხენი, ძაღლი.

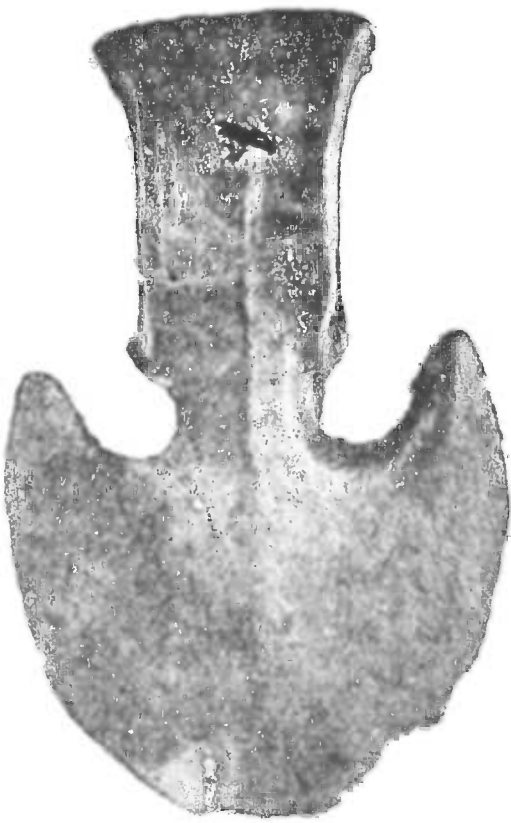
მაღალ დონეზე იდგა ხელოსნობა. უკვე იყვნენ კარგად გაწაფული ოს-
ტატები, რომელნიც აკეთებდნენ მშვენიერს, ზოგჯერ საუცხოოდ მოხა-
ტულს, თიხის ჭურჭელს, საუკეთესო ბრინჯაოს იარაღს, ლამაზი ორნამენ-
ტით შემკულს, მატყლისა და სელის ქსოვილებს. ხმარობდნენ ოთხთვალა
და ორთვალა ურმებსა და ეტლებს. ორთვალა ეტლი, რომელშიაც ცხენს
უბამდნენ, საომარი საშუალება იყო.

ცხენის ეტლის გამოსახულება ბრინჯაოს სარტყელზე ახტალიდან.

დკაპოლკანის გმირი.

განვითარებული ყოფილა იმდროინდელ საქართველოში ხელოვნებაც.
თითქმის ყველა ნივთს, განსაკუთრებით—სამკაულებს, ჭურჭლეულობას,
იარაღს, საყოფაცხოვრებო საგნებს (წაგა, სარტყლის ბალთებს) ალამაზებ-
დნენ, რთავდნენ ჩუქურთმით, ადამიანის, შინაური და გარეული ცხოვე-
ლების, მცენარეების გამოსახულებით. ნივთების ეს მორთულობა და მოხა-
ტულობა მოწმობს იმდროინდელ ხელოვნებას და ოსტატებისა და გემოვნე-
ბის დონეს. ამასვე ამჟღავნებს თვით ნივთების ნაკეთობაც.

დღმოსაველურ-ქართული საომარი ცული, შუბის პირი და ისრის პირები
სამთაეროს ბრინჯაოს ხანის სამარხებიდან

მცხეთის ბრქ. ექსპედიცია.

თიხის შავი ჭურჭელი სამთავროს
ბრინჯაოს ხანის სამარხიდან.

თიხის ჭურჭელი სამთავროს ბრინჯაოს
ხანის სამარხიდან.

თიხის ლეგა ჭურჭელი სამთავროს
ბრინჯაოს ხანის სამარხი ან.

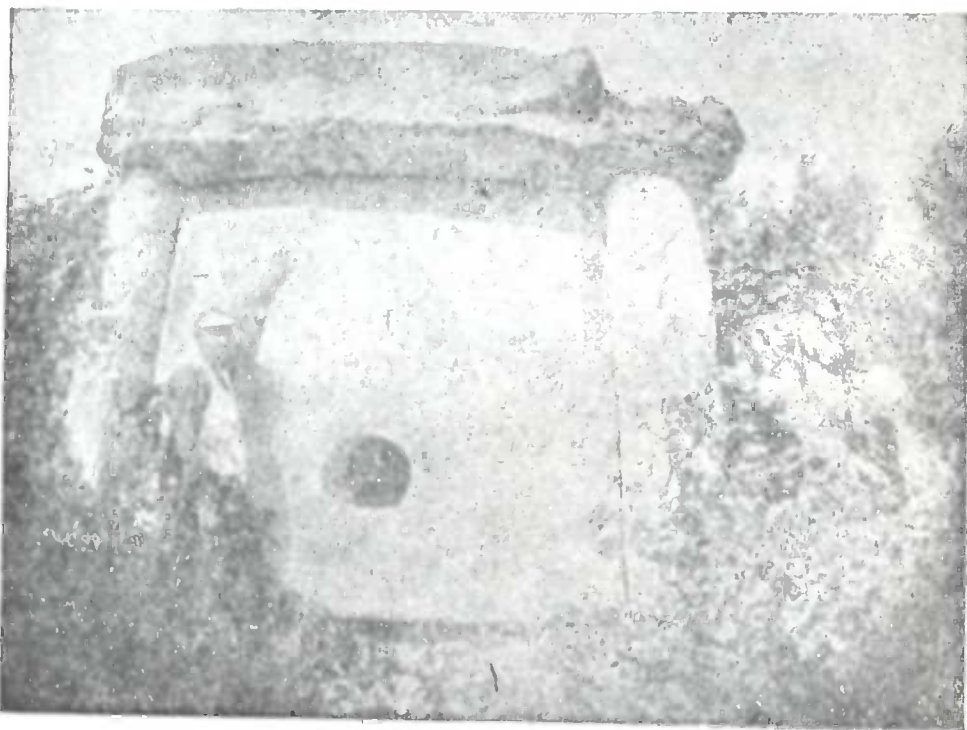
თიხის შავი ჭურჭელი სამთავროს.
ბრინჯაოს ხანის სამარხიდან.

მცხეთის არქ. ექსპედიცია.

3. საქართველოს ისტორია.

ხუროთმოძღვრების ყველაზე ძველი ძეგლები ჩვენს ქვეყანაში მეგალითები ია. „მეგალითი“ ბერძნული სიტყვაა და „დიდი ქვას“ ნიშნავს. ასეთი ძეგლები დიდი ლოდებისაგან არის აგებული, მაგრამ უკიროდ და უღუღაბოდ. საქართველოში, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოში ბლომად მოიპოვება მეგალითური ციხე-დარბაზები, ნაქალაქარები, დოლმენები (ჩვეულებრივად ხუთი ლოდისაგან გაკეთებული „ბინაა“, მეტწილად — მიცვალებულისათვის; გვხვდება აფხაზეთში), მენჭირები (მიწაში ჩასმული მაღალი ქვის სვეტები) და „ვეშაპები“ (მიწაში ჩასმული უზარმაზარი სალოცავი თევზის გამოსახულებანი).

მეგალითურ ძეგლებს ციკლოპურსაც ეძახიან, როგორც ვითომც ზღაპრული არსებების, ციკლოპების, მიერ აშენებულთ. ჩვენში ხალხი მათ გმირთ-ნაკვეთებს, დევთა-ნასახლარებს, ქვა-კაცებს უწოდებს.

დოლმენი, მდ. კოდორის ხეობა.

ეს მეგალითები ადრინდელი ბრინჯაოს ხანის ძეგლები უნდა იყოს. ბრინჯაოს ხანაში ჩვენს წინაპრებს ალებ-მიცემა უწარმოებიათ საკმაოდ შორეულ მხარეებთან — ხმელთაშუა ზღვის, მცირე აზიის, მესოპოტამიის ქვეყნებთან და ეგვიპტესთანაც. ფულად ბრინჯაოს რგოლებიც გამოუყენებიათ.

უკვე იმ დროს ბარის მოსახლეობაში მდიდარი ხალხი განირჩეოდა ლარიბებისაგან. საზოგადოებრივი უთანასწორობაც უკვე გაჩენილი იყო ჰყავდათ მონები. არსებობდნენ მთავრებიც.

მაგრამ სიმდიდრე და სიღარიბე, დიდკაცობა და სიბერავე-უუფლებობა განსაკუთრებით გაძლიერდა და გავრცელდა მას შემდეგ, რაც რკინა გაჩნდა.

§ 6. ხეთურ-სუბარული სახელმწიფოები პირველი ათასწლეულის პირველ ნახევარში, ძვ. წ.

შეორე ათასწლეულის დამლევისათვის წინა აზიაში ასურეთი გაბატონდა. ხოლო ხეთურ-სუბარული მოსახლეობა მრავალ წვრილ სამთავროდ დაიქსაქსა. ეს სამთავროები შეუპოვრად ებრძოდნენ ასურეთის მეფეებს, რომელნიც ცდილობდნენ მათ დამორჩილებას. მე-11 საუკუნის ასურული წარწერები იხსენიებენ „სუბართი“-ს, ესე იგი—სუბარების ქვეყანას და „მის ამაყსა და ურჩ ხალხს“. ამ დროს ხეთურ-სუბარული ტომებიდან უფრო ძლიერი ყოფილან მუსკეები, მერმინდელი მესხები, რომელნიც ზოგჯერ თვითონ ესწმობდნენ თავს ასურეთს და მის თემებს იპყრობდნენ. მე-9 საუკუნეში-კი ასურეთის მეფეები ყველაზე ხშირად თუბალებთან ბრძოლის შესახებ მოგვითხრობენ.

თუბალები. თუბალი ეფრატის დასავლეთით მდებარე ვრცელი ქვეყანა იყო, რომელიც 24 სამეფოსა თუ საინთავროსაგან შესდგებოდა. თუბალის მრავალრიცხოვან ქალაქთა შორის ერთი უმთავრესთაგანი იყო მელითი, იმავე სახელწოდების ოლქის ცენტრი, შემდეგში მელიტენად წოდებული. ასურეთის მეფეები განუწყვეტელსა და მძიმე ბრძოლებს ეწეოდნენ თუბალების წინააღმდეგ, მაგრამ ამასთან ერთად არც მშვიდობიან კავშირებსა და თუბალების მეფეებთან მოყვრობას ერიდებოდნენ. თუბალისაკენ ასურელებს ამ ქვეყნის სიმდიდრე იზიდავდა—ოქრო, ვერცხლი და სხვა ლითონი, საუკეთესო ჯიშის ცხენები. თუბალები კარგად იყვნენ ცნობილნი უკრო შორსაც, მაგალითად, სირია-პალესტინაში. ებრაელების წიგნში, „ბიბლიაში“ ანუ „დაბადებაში“, რომელშიაც ძალიან ძველი ისტორიული გადმოცემებია დაცული, თუბალი თუბალ-კაინად იწოდება და მის შესახებ ნათქვამია: „ესე იყო კვერით ხუროი, მქედელი რვალისა და რკინისა“-ო.

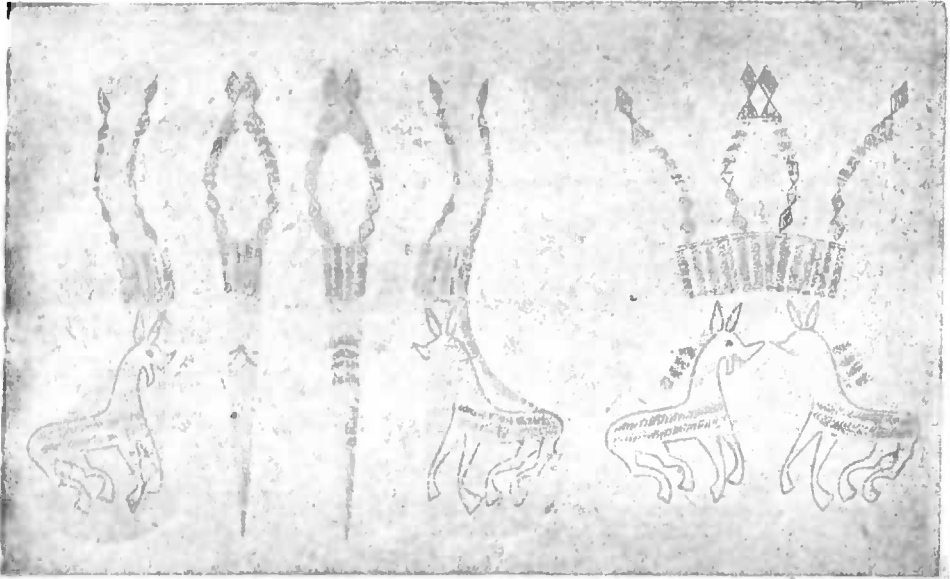

ბრინჯაოს ნივთი ადამიანის თავის გამოსახულებებით სამთავროდან.

მცხეთის არქ. ექსპედიცია.

„კინი“ მკედელს ნიშნავს. ამრიგად, ეს სუბარული ტომი მკედელ, მეტალურგ ხალხად იყო მიჩაეული და სახელდებული. იგი განთქმული ყოფილა თავისი ლითონის, კერძოდ—რკინის, ნახელავით.

ჩვენ ვიცით, რომ რკინა სუბარულმა ტომებმა ხმარებაში შემოიღეს უკვე მეორე ათასწლეულის შუა ხანებში. მაგრამ იმ დროს რკინა ჯერ იშვიათი ლითონი იყო, იარაღს კიდევ დიდხანს ჩვეულებრივად ბრინჯაოსაგან აკეთებდნენ. მხოლოდ პირველი ათასწლეულის პირველ საუკუნეებში გავრცელდა უფრო მეტად რკინის იარაღი, თუმცა ამასთან ერთად ბრინჯაოც არ გამოსულა ხმარებიდან. რკინის მეტალურგიის ერთი უმთავრესი კერათაგანი ისევ სუბარეთი იყო.

კოლხური ბრინჯაოს ცული სამთავროდან და მისი მოხატულობა
(ნაჩვენებია სხვადასხვა მხრიდან).

მცხეთის ანკ. კოსპელიძის.

ამ სამეურნეო და ტექნიკურმა წარმატებამ მე-9—მე-8 საუკუნეებში ხელი შეუწყო იმას, რომ ხეთურ-სუბარულმა ტომებმა ახალი ძლიერი სახელმწიფო შექმნეს. ეს იყო ურარტუ.

ურარტუ. მე-9 საუკუნეში იმ ხეთურ-სუბარული სამთავროებიდან, რომელთაც ეჭირათ მდინარე ტიგროსისა და ეფრატის სათავეები, ვანის ტბის ოლქი და მისი მეზობელი თემები, თავისი ძლიერებით ბიანას და მანას გამოირჩეოდნენ.

ბიანას ვანის ტბის მიდამოები ეჭირა, მანა მის მეზობლად მდებარეობდა. მე-9 საუკუნის დამლევს პირველობა დარჩა ბიანას, რომელმაც გააერთიანა ეს სამთავროები. ამ გაერთიანებულ სამეფოს ურარტუბ ეძახდნენ, მის ხალხს-კი ხალდებს უწოდებენ. განსაკუთრებით გაძ-

ლიერდა ურარტუ მენუასა და მისი შვილის არგიშტის მეუობაში (მე-8 საუკუნის პირველი ნახევარი).

არგიშტიმ შორს გადასწია თავისი სამფლობელოს საზღვრები მცირე აზიასა და კავკასიაში. მან მრავალრიცხოვანი ძლევამოსილი ლაშქრობა ჩაატარა ასურეთის წინააღმდეგ და დაიპყრო ასურეთის თემები ტიგროსისა და ეფრატის ზემო წელზე. ურარტუ წინა აზიის უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცა.

ასეთი მდგომარეობა ხალდებმა შეინარჩუნეს, ცვალებადი წარმატებით, არგიშტის უახლოესი მემკვიდრეების მეფობაშიაც. მაგრამ მე-8 საუკუნის დამლევადან იწყება ურარტუს დაქვეითება, ერთი მხრით, ასურელების მუდმივი თავდასხმების გამო, მეორე მხრით, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან ახალი უცხო ტომების, უმთავრესად – კიმერიელების ანუ გიმიურებისა და სკვითების შემოსევების წყალობით.

მეფე მენუას ხალდური წარწერა.

გ. წერეთლის გამოცემა.

შარატუს კულტურა. ურარტუს სამეფო თავისი კულტურით ხეოურ-სუბარული საწყაროს ნაწილს შეადგენდა. ხალდებიც ლურსმულ დამწერლობას ხმარობდნენ და საკმაოდ ბევრი წარწერა დაგვიტოვეს. განსაკუთრებით თავი ისახელეს ხალდებმა რკინის დამუშავებით. რკინის იარაღით ხალდები კლდეში შესანიშნავ ციხე-დარბაზებს ჰკვეთდნენ. ამ რიგის ხეოროთმოდკვრების ნიმუშია საქართველოში კლდეში ნაკვეთი ქალაქი უფლისციხე (გორის მახლობლად, მტკვრის ნაპირას).

714 წელს ასურელებმა ურარტუ დალაშქრეს და მისი ერთი სამთავროთავანი, მანა-ც, დაარბიეს. ასურეთის მეფე სარგონი, რომელიც თვითონ ხელმძღვანელობდა ამ ლაშქრობას და დაწვრილებით მოგვითხრობს მის ამბავს, დიდად გაკვირვებული დარჩა აქაური ხალხის კულტურისნობითა და დოვლათიანობით.

ხალღური ბრინჯაოს სფინქსი.

ენკიბტა. ჰიოტროპიკის გამოცემა.

მანას ქვეყანა დაფარული ყოფილა დიდი და პატარა არხებით, რომელნიც რწყავდნენ ნოყიერ მინდვრებს. აღმართებში არხებიდან წყალი აჰყავდათ ბორბლებით, რომლებსაც აქლემები ატრიალებდნენ. ხორბალი, ქერი და სხვა პურეული იმდენი მოჰყავდათ, რომ ძველი მოსავლის მარცვლითა და ფქვილით ბეღლები გატენილი ჰქონდათ. სთესდნენ ცხენის საკვებ ბალახსაც-კი, აშენებდნენ ტყეებს, მაგალითად—ქადრის ხეებისას, და დეკორატიულ მცენარეებსაც, მაგალითად, კვიპაროზებს. მთელი ქვეყანა მოფენილი იყო ხეხილის ბაღებითა და ვენახებით, რომელნიც, სარგონის თქმით, „წვიმასავით უხვ ხილსა და ყურძენს“ ისხამდნენ. სარგონის ჯარისკაცებს გული : ჯერებიათ კეთილი ღვინით აქაურ მარნებში, რომლებიც სავესე ყოფილა ღვინიანი გულებით.

მრავლად ჰყოლიათ მანაელებს შინაური საქონელი — მსხვილი რქოსანი პირუტყვი, ცხვარი, ცხენი. განსაკუთრებით განთქმული. ყოფილან ისინი თავისი მეცხენეობით,—აქაურ მეცხოვრებთ მეცხენეობა-ცხენოსნობაში მეტოქე არა ჰყავთ მთელ ურარტუშიო, ამბობს სარგონი. ცხენებს უშვებდნენ ველზე ჯოგებად და თავლაშიაც დაბმული ჰყავდათ. ცხენებს ხედნიდნენ უმთავრესად ეტლებში შესაბმელად (აქ უფრო საომარი ეტლები

იგულისხმება). ამ მხრივ მანაელების ოსტატობა აოცებდა ასურელებს: ისე ჰყავთ ცხენები გაწვრთნილი, რომ არასდროს არ გასტეხენ ეტლის ხელნასო. ურარტუს სამეფო ჯარს აქედან მისდიოდა ცხენები.

მოსახლეობა მკიდრო ყოფილა: აქაური, ციხე-ქალაქები ურიცხვია, როგორც ვარსკვლავნი ცისანიო, ამბობს სარგონი. თვითონ შენობებიც ხელოვნურად და მტკიცედ ყოფილა ნაგები, ქვისა და აგურის კედლებით და დიდი კვიპაროხის თავხეებით (კოჭებით). ქალაქები გარშემორტყმული ყოფილა მეტად განიერი, მაგარი კედლებით, ბურჯებითა და ღრმა თხრილებით.

თავის შრომას ხალხი თურმე „მხიარული სიმღერებით“ ახალისებდა, როგორც ამბობს სარგონი, მაგრამ ასურელებმა მათ ცეცხლი და მახვილი მოუტანეს. ხალხი მტერს არც ერთ მტკაველს არ უთმობდა უბრძოლველად. მანაელებს მთის მწვერვალებზე სვეტები ჰქონიათ აღმართული, რომლებზედაც ასურელების მიახლოებისას ცეცხლს ანთებდნენ და შორეულ თემებს ატყობინებდნენ: გაფრთხილდით და მოემზადეთ, მტერი შემოგვესიაო. გაათურებული ბრძოლა გაუმართეს ასურელებს მანაელებმა, მაგრამ მტერი ბევრად უფრო მრავალრიცხოვანი იყო და გამარჯვებაც მას დარჩა. ქვეყანა აოხრდა, ხალხი-კი ზოგიერთი თემიდან მთლიანად აიყარა და ჩრდილოეთისაკენ გადაიხვეწა. ასე ხდებოდა ხოლმე ხშირად მოსახლეობის გადასვლა ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში.

აი, როგორ ასწერს სარგონი თავის მოქმედებას მანას ერთერთ თემში: „ასურის ჯარებით მე კალიასავით დაეფარე მათი ქალაქები... მე დავეწვი მათი მშვენიერი სადგომები... ქერისა და ხორბლის უშველებელი ხეაგები, რომელსაც ისინი მრავალი დღის განმავლობაში აწყობდნენ თავის ბელლებში ქვეყნისა და ხალხის შესანახავად, მე დავატვირთვინე ჩემ ჯარებს, ცხენებსა, ჯორებსა, აქლემებსა და ვირებს და დავაწყობინე ჩემ ბანაკში, როგორც მთები. ჩემ კაცებს ვაჭამე უხვი საჭმელი. რამდენიც შეეძლოთ. მათ შეაგროვეს სანოვგის უხვი მარაგი უკან ასურეთში წასაღებადაც მე ავჩეხე მათი დიდებული ხეხილის ბაღები და მათი ურიცხვი ვენახები, მე ბოლო მოვუღე მზელს მათ სასმელს. მე ავჩეხე მათი დიდი ტყეები, რომლებიც ლელიანივით ხშირი იყო, უდაბნოდ ვაქციე ეს ქვეყანა და დავეწვი მოჭრილი ხეები...“ 146 ქალაქი მათ მიდამოში მე დავეწვი, როგორც ბუჩქნარი და, როგორც გრივალმა, კვამლით დაეფარე პირი ზეცისა“-ო. ასე იკვეხის ეს ბარბაროსი.

სარგონის სიტყვით, თვითონ მანაელები თავის ქვეყანას ს.უბი-ს ეძახდნენ. ეს იგივე ძველი სახელი ს.უბარი უნდა იყოს.

ხალდების ენისა და კულტურის შესწავლამ, სათანადო წყაროთა უსრულობა-სიმწირის მიუხედავად, ბოლო ხანებში მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია. დადგენილია, რომ ხალდური ენის აგებულებას არაფერი აქვს საერთო არც ინდო-ევროპულ, არც სემიტურ და არც ურალურ-ალტაურ (კერძოდ — თურქულ) ენებთან და რომ იგი ხეთურ-იბერული ენებისა და, უპირველეს ყოვლისა, ქართული ენის, აგე-

ბულებას ემთხვევა. აღმოჩნდა, რომ ხალღების ნივთიერი და სულბერი კულტურა სუფრულ-ხეთურ-სუბარული ცივილიზაციის ორგანული ნაწილი ყოფილა.

ახალ სამყაროსთან ურარტუს, კავშირების შესახებ მნიშვნელოვან მითითებებს გვაძლევს გეოგრაფიული და სატომო სახელები. თუ გამოვყვებით ერთერთს მთავარ გზას, რომელიც ხალღების სახელმწიფოს ისტორიულ საქართველოსთან აერთებდა, შეგვიძლია ჩამოვთვალოთ ისეთი გეოგრაფიული სახელწოდებანი, როგორცაა: ბ ა ი ნ ა ა ნ უ ვ ა ნ ი (ურარტუს ცენტრი; ტბა) და მ ა ნ ა ს კ ე რ ტ ი (ამჟამად შელიაზგერდი; ხალღური ეპოქის ქალაქი, რომელმაც საშუალო საუკუნეთა მანძილზე და თვით ახალ ხანამდეც შეინარჩუნა თავისი მნიშვნელობა), ბ ა ნ ა და ფ ა ნ ა ს კ ე რ ტ ი (სამხრეთ საქართველოს დიდრონი ცენტრები ფეოდალურ ხანაში), ვ ა ნ ი (ანტიკური საქართველოს თვალსაჩინო ცენტრი, ამჟამად დაბა ქუთაისის სამხრეთ-დასავლეთით). „მანასკერტი“-სა და „ფანასკერტი“-ს სახელწოდებაში ირანული, კავკასიურ ენათა მიერ შეთვისებული, სიტყვა „კერტი“ (რაც „ქმნილს“, „გაკეთებულს“ ნიშნავს) ქართული დაბოლოების, „ს“-ს (-ისი) შეშვეობით არის ფუძესთან დაკავშირებული.

ამგვარივე მნიშვნელობა აქვს „ხ ა ლ დ ი“ ტერმინს, რომელიც მეცნიერებაში მიღებულია ურარტუს ერთერთი ძირითადი ტომის სახელის აღსანიშნავად. ზოგი მკვლევარი საამისოდ ამჯობინებს ტერმინს, „უ რ ა რ ტ ი“ და ამას იმით ასაბუთებს, რომ თვით ურარტები თავის თავს არსად და არასოდეს ხალღებს არ ეძახდნენო. ეს საბუთი უნდა უკუვადგოთ, როგორც სრულიად უსაფუძვლო: ჩვენ ვიცით, რომ ამ ხალხს არც ურარტები უწოდებია ოდესმე თავისი თავისათვის. სახელწოდება „ურარტუ“ მხოლოდ ასურულს ლურსსულ წარწერებში გვხვდება.

მეორე სახელწოდება კი ცნობილია ბერძნული წყაროებიდან, რამდენიმე დიალექტური ფორმის სახით: „ხ ა ლ ი ბ ი“, „ხ ა ლ დ ი“, „გ ო რ დ ი“ და სხვ... უძველესი იმ ბერძენ ავტორთა შორის, რომელნიც ძველი აღმოსავლეთის ამ ქვეყნის შესახებ მოგვითხრობენ, ჰ ე კ ა ტ ე მ ი ლ ე თ ე ლ ი (ძვ. წ. VI საუკ.), სწერს, რომ არმენების ჩრდილო მეზობლები (იმ ხანაში, როდესაც არმენები ჯერ კიდევ შეჭრილი არ იყვნენ ურარტუს ტერიტორიაზე) ხალიბები არიან. მომდევნო საუკუნის მიწურულში, ამ ადგილების პირადად დამკვლელის, მწერლისა და მხედართმთავრის, ქ ს ე ნ ო ფ ო ნ ტ ე ს ცნობით, არმენებს ხალიბები უკვე შევიწროებული ჰყოლიათ და სამხრეთ ურარტუს ვაკეები თვითონ სჭერიათ. მაგრამ ამასთანავე ქსენოფონტე აღწერს მთებში მცხოვრებ ხ ა ლ დ ე ბ ს, როგორც დამოუკიდებელს, ძლიერსა და მეომარ ხალხს, რომელიც არ ურიგდება თავისი მიწა-წყლის დაკარგვას და მედგრად განაგრძობს ბრძოლას მის დასაბრუნებლად. რომ ხალღები იგივე ხალიბები არიან, ეს იცის უკვე ს ტ რ ა ბ ო ნ მ ა, რომელიც გეუბნება, რომ „ხალიბი“ ძველი სახელწოდებაა, ხოლო „ხალი“ — უფრო ახალი. მართლაც, ორსავე სახელწოდებას ერთი დაიგივე ფუძე აქვს; ისინი მხოლოდ დაბოლოებით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, თუმცა ორივე დაბოლოება წმინდა ქართულია. შემდგომ ხანაში ხალიბ-ხალღების ერთმა ნაწილმა დიდხანს და მტკიცედ გასძლო (მანამდე, ვიდრე ოსმალო თურქები ააოხრებდნენ იქაურობას) საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე — შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე და მდინარე ეფრატისა და ჭოროხის სათავეებში. ბიზანტიის იმპერიის ხანაში ხალღების რაიონებისაგან იქნება (ახ. წ. VIII საუკუნიდან) თემი ხ ა ლ დ ი ა, რომლის ცენტრად ქ ტ რ ა პ ე ზ უ ნ ტ ი იქცა და რომელშიაც შედიოდნენ აგრეთვე ქალაქები ე რ ზ ი ნ ჯ ა ნ ი, ბ ა ი ბ უ რ თ ი და სხვა. 1404 წელს ეს თემი გზად გაუვლია ესპანეთის ელჩს კ ლ ა ვ ე ხ ო ს, რომელიც აგვიწერს ტრაპეზუნტის სამეფოს ხალდიის პროვინციას — გ ი უ მ უ შ ხ ა ნ ე ს, კ ე ლ კ ი თ ი ს ა და ბ ა ი ზ უ რ თ ი ს ფარგლებში.

ხალიბ-ხალღებს ანტიკურ ხანაში ჯერ კიდევ მოსდგამთ ისეთი ეროვნულ-კულტურული თვისებანი, რომელნიც უაღრესად მკიდროდ ანათესავენ მათ ურარტუსთან.

ასე მაგალითად, ანტიკურ სამყაროში ხალიბებს რკინის დნობა-ჩამოსხმის საუკეთესო ოსტატებისა და ფოლადის გამომგონებლების სახელი ჰქონდათ მოხვეჭილი. ხოლო სტრაბონის ცნობით, გორდიები „ითვლებოდნენ საუცხოო ბუროთმოძღვრებად და ციხის სააღყო იარაღების დახელოვნებულ ოსტატებად, რის გამოც მათ ამგვარ სამუშაოებზე იწვევდა ხოლმე ტიგრანი“ (იგულისხმება სომხების ცნობილი მეფე, ძვ. წ. I საუკუნეში რომ ცხოვრობდა).

ხალდების ეთნიკური ვინაობა სრულიად უეჭველია: ისინი ქართველი ხალხის ერთ ნაწილს შეადგენდნენ. რიგი ძველ-სომხური წყაროები მოწმობენ, რომ ხალდებმა იგივე ქანებია, ე. ი. ის ცნობილი, ქართული მოდგმის ტომი, რომელმაც დღემდე შემოინახა თავი თურქეთში, სასტიკი დევნისა და შევიწროების მიუხედავად.

**ანტიკური ხანის მონათმფლობელური
სახელმწიფოები საქართველოში**

**§ 7. საქართველოს მეზობელი ძველები მე-7 და მე-6
საუკუნეებში, ძველი წელთაღრიცხვით**

მიდია და სპარსეთი. მე-7—მე-6 საუკუნეებში საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში დიდი ცვლილებები მოხდა. მოიშალა და დაემხო ძველი სახელმწიფოები, მათ ადგილას-კი ახალი აღმოცენდა. ბერძნულ ტომმა გამოიცვალა თავისი ადგილსამყოფელი, ახალი მიწა-წყალი დაიპყრო და დაპყრობილი ტერიტორიის მოსახლეობა ან გააძევა, ან შეიერთა, ან მოსპო. მოსულებისა და დამხდურების შეერთებით საფუძველი ჩაეყარა ახალ ხალხებსაც.

ურარტუს სამეფოს მიდიელებმა მოუღეს ბოლო მეშვიდე საუკუნის დამლევეს. შემდეგ მიდიელებმა შემუსრეს აგრეთვე ასურეთი, რომელიც მეშვიდე საუკუნეში წინა აზიის ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო იყო.

მაგრამ არც მიდიელების ბატონობა გამოდგა ხანგრძლივი. მალე პირველობა სპარსელების ხელში გადავიდა. სპარსელების მეფემ კიროსმა ჯერ (550 წელს) მიდიის სამეფო დაიპყრო, შემდეგ ხმელთაშუა ზღვისაკენ გაიკაფა გზა, ბოლოს ბაბილონიც დაიმორჩილა. ასე წარმოიშვა სპარსეთის უზარმაზარი სახელმწიფო, რომელსაც აქემენიდების სამეფოსაც ეძახიან, იმიტომ რომ კიროსი და მისი მემკვიდრეები აქემენიდების საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ.

იონიელი ბერძნები. მე-7 — მე-6 საუკუნეებში მცირე აზიაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდათ ზღვისპირა ბერძნულ ქალაქებს. ბერძენი ტომები აქ საბერძნეთიდან მოვიდნენ, დიდი ხნის წინათ, და ეგეოსის ზღვისპირას დამკვიდრდნენ. ბერძენ ტომთაგან აქ განსაკუთრებით ძლიერი იყვნენ იონიელები, რომლებმაც

მთელი რიგი ქალაქები დააარსეს, მათ შორის მილეთი. მილეთი მცირეაზიელი ბერძნებისა და, საერთოდ, წინა აზიის უმნიშვნელოვანესი ქალაქთაგანი იყო. მილეთის ნავთსადგურში თავდებოდა ძველი ქვეყნის

ყველაზე დიდი სავაჭრო გზა, რომელიც შორეულ ინდოეთში იწყებოდა. როცა ბერძნები პირველად მოვიდნენ მცირე აზიაში, აქ ჯერ კიდევ ძლიერი იყო ადგილობრივი, მკვიდრი მოსახლეობის — ხეთა - სუბარების — კულტურა. ბერძნებმა შეითვისეს იგი. აქაურ ქალაქებში, განსაკუთრებით — მილეთში, ჩაისახა და განვითარდა ბერძნული სამეცნიერო და პოეტური მწერლობა, ბერძნული ხელოვნება.

მე-6 საუკუნის დამლევს მცირეაზიელმა ბერძნებმაც სპარსელების ბატონობა აღიარეს.

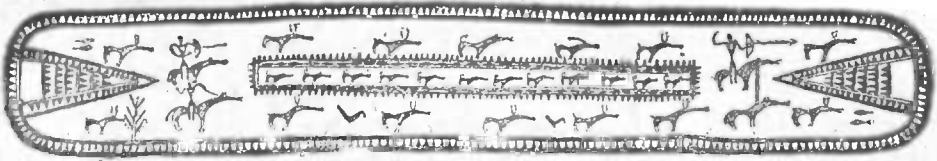
სკვითები და სარმატები. კავკასიონისა და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მე-7 — მე-6 საუკუნეებში სკვითები და სავრომატები ანუ სარმატები პირველობდნენ. სკვითებს ეჭირათ ტერიტორია მდ. დუნაიდან მდ. დონამდე, დონიდან აღმოსავლეთით-კი უკვე სარმატების მიწა-წყალი იწყებოდა. „სკვითიცა“ და „სარმატიც“ კრებითი სახელები იყო და მრავალს სხვადასხვა მოდგმის ტომს აღნიშნავდა. სარმატებამ სთვლიდნენ, მაგალითად, ქართველების მონათესავე ზოგიერთს ჩრდილო-კავკასიელ ტომსაც — ჩერქეზებს, ქისტებსა და სხვებს.

მე-7 — მე-6 საუკუნეებში განსაკუთრებით ძლიერი იყვნენ სკვითები. სპარსელების მეფემ დარიოსმა, რომელიც დარწმუნებული იყო, დედამიწის ზურგზე ჩემი სწორი არავინ არისო, სკვითების დამორჩილება სცადა. იგი უზარმაზარი ლაშქრით შეესია სკვითეთს, მაგრამ მწარე დამარცხება იწვნია.

ნადირობის გამოსახულება ბრინჯაოს სარტყელზე სოფ. სანთიდან
(თრიალეთი. დაპატარავებულია).

ბ. კუვტინის გამოცემით.

ცხენოსანთა ნადირობა. გამოსახულება ბრინჯაოს სარტყელზე სამთავროდან (დაპატარავებული).

მცხეთის მძქ. ექსპლიციტა.

§ 8. ბერძნული ახალშენები შავი ზღვის სანაპიროზე

ძველთაძველი დროიდანვე კავკასია-საქართველოს ხალხებს აღებ-მიცემა ჰქონდათ ეგეოსის ზღვის ხალხებთან. ამ გაკვალულ გზებს შემდეგში ბერძნებიც მიჰყვნენ. მე-7 საუკუნეში ეს ვაჭრობა ისე გაფართოვდა და გაცხოველდა, რომ ბერძნებმა საჭიროდ დაინახეს შავი ზღვის სანაპიროზე მულმივი ბინა გაეჩინათ. ისინი შეუდგნენ აქ ახალშენების დაარსებას.

იმავე სარტყლის ნაწილი (უფრო დიდი ზომით).

ყველაზე მეტი ახალშენი შავი ზღვის სანაპიროზე მილეთმა გაიჩინა.

საქართველოში ბერძნული ახალშენები იყო ფასილი (ანუ ფაზისი), დიოსკურია, პიტიუნტი. ეს იყო სანავთსადგურო ქალაქები. ფასილი დღევანდელი ფოთის ადგილას მდებარეობდა, დიოსკურია — სოხუმის ადგილას ან მის მახლობლად, პიტიუნტი, რომელსაც ძველი ქართველები ჰიქვიენტას ეძახდნენ, მდინარე ბზიფის შესართავის ახლო იყო აშენებული.

ბერძნებს ჩვენს ქვეყანაში ყველაზე მეტად ვაჭრობა აინტერესებდათ. აქ და, საერთოდ, კავკასიაში ბერძნებს ბევრი თავისთვის საჭირო საქონელი ეგულებოდათ. ბერძნებს აქედან გაჰქონდათ სელი და სელის ქსოვილები, ბეწვეული, ტყავები, ძვირფასი ხის, მაგალითად — ბზის, მასალა, საშენებელი ხე-ტყე, ოქრო და სხვა ლითონები. შემოჰქონდათ კიდევ თავისი ხელოსნების ნაწარმოები: ქსოვილები, სამკაულები, ჭურჭლეულობა და კეების ზოგი პროდუქტიც (მაგ., ზეთი).

მაგრამ კავკასიაში დამკვიდრებულ ბერძნებს პრაქტიკულმა ინტერესებმა თანდათან ცნობისმოყვარეობა გაუცხოველა — რა ხალხები ცხოვრობენ შავი ზღვის სანაპიროზე, როგორია მათი ზნე-ჩვეულება, მეურნეობა, გზები, საზოგადოებრივი წყობილება და ისტორია, როგორია აქაური ბუნება. ამგვარ ცნობებს ჯერ ვაჭრები, მეზღვაურები და სამხედრო პირები ჰკრებდნენ, შემდეგ იმდროინდელი მეცნიერები ამუშავებდნენ.

მაგრამ კავკასიაში დამკვიდრებულ ბერძნებს პრაქტიკულმა ინტერესებმა თანდათან ცნობისმოყვარეობა გაუცხოველა — რა ხალხები ცხოვრობენ შავი ზღვის სანაპიროზე, როგორია მათი ზნე-ჩვეულება, მეურნეობა, გზები, საზოგადოებრივი წყობილება და ისტორია, როგორია აქაური ბუნება. ამგვარ ცნობებს ჯერ ვაჭრები, მეზღვაურები და სამხედრო პირები ჰკრებდნენ, შემდეგ იმდროინდელი მეცნიერები ამუშავებდნენ.

§ 9. ძველი ბერძნული ცნობები საქართველოს შესახებ

ამრიგად, თუ ჩვენი ქვეყნის ისტორიას მეშვიდე-მეექვსე საუკუნემდე, ძვ. წ. უმთავრესად არქეოლოგიური მასალის საშუალებით ვსწავლობთ, ამ დროიდან მოყოლებული უკვე წერილობით ცნობებსაც ვიყენებთ. ძველ ბერძნულ მწერლობაში დაცულია ჩვენი ქვეყნის ბუნების, მოსახლეობისა და მისი კულტურის, სახელმწიფო საზღვრებისა და ისტორიის აღწერილობა. თავდაპირველად ეს ცნობები მცირე იყო, მაგრამ ისინი თანდათან გამრავლდა და გამდიდრდა.

ქართველ ტომთა დასავლურ გაერთიანებას ბერძნები თავიდანვე კოლხებს ეძახდნენ, აღმოსავლურს-კი ჯერ სასპერებს (რაც „სასუბარო“-დან უნდა იყოს წარმომდგარი), ხოლო შემდეგში, მეოთხე საუკუნიდან მოყოლებული, ძველი წელთაღრიცხვით, იბერებს.

აღწერილობითი ცნობები. უკვე უძველესი ბერძნული ცნობები (მე-6—მე-4 სს., ძვ. წ.) საქართველოს მცენარეულობით, ცხოველებითა და მინერალური ნედლეულით მდიდარ ქვეყნად გვიხატავენ. კულტურული მცენარეებიდან დასახელებულია ვაზი და აღნიშნულია, რომ აყენებდნენ ღვინოს, მოხსენებულა კაკალი და წაბლი. აღნიშნულია, რომ წაბლის ნაყოფს დიდი რაოდენობით ხმარობდნენ, ან მოხარშულს, ან პურის სახით გამომცხვარს. შავი ზღვისპირა ქვეყნების და, მაშასადამე, საქართველოს შესახებაც ნათქვამია, რომ აქ აშენებენ ყოველნაირი ჯიშისა და კარგი ხარისხის მსხალსა და ვაშლს დიდი რაოდენობით, ბლომად ხაობს აქ აგრეთვე ლეღვი და ბროწეულიო. ზოგი ხეხილი აქედან შემდეგში სხვა ქვეყნებშიაც გავრცელდა. მაგალითად, კოლხეთის ქალაქ ეგრასუნტიდან რომაელებმა პირველად შეიტანეს ევროპაში ბალი, რომლის სახელი ევროპულ ენებში ეგრასუნტის სახელთანაა დაკავშირებული. პურეულიდან დასახელებულია ხორბალი, ასლი და ქერი. პური ზოგიერთ რაიონში ისეთი რაოდენობით მოჰყავდათ თურმე, რომ ახალი მოსავლის აღების შემდეგაც წინა წლის მოსავლიდან დიდი მარაგი რჩებოდათ. ტექნიკური (სართავი) მცენარეებიდან უკვე ნახუთე საუკუნეში, ძვ. წ., განთქმული იყო კოლხური სელი და იისი ქსოვილი, როძელიც საზღვარგარეთ გაჰქონდათ, ჩანს, ანიშენელოვანი რაოდენობით. ფასიანური (ე. ი. მდ. ფასიდის ანუ რიონის რაიონის) თხელი სელი საუკეთესო მასალად იყო მიჩნეული აგრეთვე აღეებისათვის. იხსენიება სხვადასხვა ბოსტნეულიც.

ცნობილი იყო აგრეთვე შავი ზღვისპირის ფუტკარი, ხშირი და მდიდარი ღალა იცისო, და აქაური „თეთრი და სქელი თაფლი“. დასავლეთ საქართველოს ამგვარ თაფლს, რომელსაც ქართულად „კრბპუქი“ ჰქვიან, შემდეგშიაც ყოველთვის ძალიან აქებდნენ უცხოელები. მისდევენ შინაურ მეფუტკერობას (ფუტკარი სკებში ჰყავდათ). და აგრეთვე ტყის ფუტკრის თაფლსაც აგოვებდნენ. შინაური ოთხფეხიდან დასახელებულია ძროხა ცხვარი, ღორი, თხა, ცხენი, ვირი. დიდი ბერძენი ფილოსოფოსი

არისტოტელე წერს: „ფასიდზე არის პატარა ძროხები, რომელთაგანაც თითოეული ბევრ რძეს იძლევა“-ო. ეს ქართული ჯიშის ძროხა, პატარა ტანისა, მაგრამ კარგი მეწველი, დღემდე არის ჩვენში შემონახული (მაგალითად, ხევსურეთში).

ქ ძველი ბერძნები საქართველოს ლითონებით მდიდარ ქვეყნად სთვლიდნენ, ამ ქვეყანაში ბევრია ოქრო, ვერცხლი და რკინაო. მოუთხრობდნენ, რომ კოლხეთის ერთმა უძველესმა მეფემ თავის ხანელმწიფოში, განსაკუთრებით—სვანეთში, აუარებელი ოქრო და ვერცხლი მოიპოვაო. იუწყებიან აგრეთვე სხვა მინერალების შესახებაც. მაგალითად, როგორც

ბრინჯაოს ლაგმები სვირიდან და ლაილაშიდან.

ქუთაისის მუზეუმი.

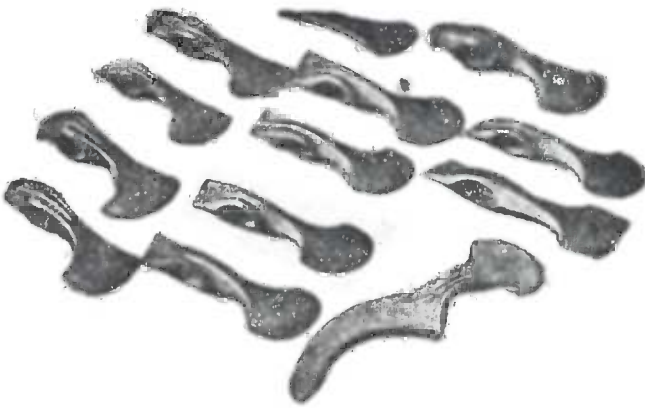
კოლხეთში, ისე იბერიაში ძველთაგანვე წარმოებდა სინგურის მოპოვება (ამ მინერალიდან, რომელიც ვერცხლისწყლისა და გოგირდის შენაერთთან, წითელ საღებავს ამზადებენ).

კიდევ უფრო დიდი აზრისა იყვნენ ბერძნები აქაური მეტალურგების შესახებ. ამ მხრივ განსაკუთრებით ბევრი ცნობა დაგვიტოვეს მათ სამხრეთის ტომების—ხალიბებისა და მოსინიკების—შესახებ. ხალიბების ქვეყანაში მდინარეებს რკინის ქვიშა ჩამოაქვს. ხალიბები ამ ქვიშას რამდენიმეჯერ რეცხავენ და აღნობენ ეგრეთწოდებულ „ცეცხლგამძლე ქვასთან“ ერთად, რომელიც ბევრია მათ ქვეყანაში. ასე ამზადებენ ხალიბები რკინას, რომელიც ბევრად სჯობია სხვა რკინას და ვერცხლში ძნელი გამოსარ-

ჩევია. მხოლოდ ამგვარ რკინას არ ეკიდება ჟანგიო. აქ აღწერილია მაღალი ხარისხის ფოლადის დამზადება. ამიტომაც რომ ფოლადის ბერძნული სახელი, „ხალიფს“, ხალიბების სახელწოდებისაგანაა ნაწარმოები და ხალიბურ ლითონს აღნიშნავს. ასეთივე ნახელავით ცნობილი იყვნენ ტიბარენებიც, ხალიბების მეზობლები. ხალიბების სხვა მეზობლები, მოსინიკები, განთქმული იყვნენ თავისი მაღალხარისხოვანი თითბერით. მოსინიკების სპილენძი კაშკაშა ელვარეა და მეტისმეტად თეთრი; სპილენძს მოსინიკები კალას კი არ ურევენ, არამედ ერთგვარს იქაურ მიწას, რომელსაც სპილენძთან ერთად აღნობენო. თითბერის სახელიც ზოგიერთს ევროპულ ენაში (მაგ., გერმანული „მესინგ“) მოსინიკების სახელისგან არის წარმომდგარი. ხალიბების, მოსინიკებისა და ტიბარენების ტერიტორია, რომელიც ჭოროხის აუზზე და ტრაპიზონ-გირესუნ-ორდუს საზღვრებში მოდის, განსაკუთრებით ამ ტერიტორიის მთიანეთი მართლაც მეტად მდიდარია ლითონის მადნებით.

გს სიმდიდრე იზიდავდა ბერძნებს კავკასია-საქართველოსაკენ. აი, როგორ აგვიწერს ერთი ძველი ბერძენი მწერალი საზოგადოდ შავი ზღვისპირა ქვეყნებს: „პონტოში ბევრი რამ არის სხვა ხალხების ცხოვრებისათვის სასარგებლო... პონტოს გარშემო მდებარე ქვეყნები გვაწვდიან, აუცილებელი სასიცოცხლო მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, პირუტყვს და უმეტესად საუკეთესო მონებს უდიდესი რაოდენობით. ხოლო ფუფუნების საგნებიდან-კი უხვად გვაძლევენ თაფლს, ცვილს (თაფლის სანთელს) და დამარილებულ თევზს. ხოლო იმ ნაწარმოებიდან, რითაც მდიდარია ჩვენი ქვეყნები, იღებენ ზეთსა და ყოველგვარ ღვინოს. პურითაც აღებ-მიცემობენ ჩვენთან, ხან გვაწვდიან საჭიროების დროს, ხან იღებენ“.

ასეთი აღწერილობითი ცნობების გარდა ძველმა ბერძულმა მწერლობამ შეინახა ბევრი თქმულებაც საქართველოს შესახებ.

კოლხური ბრინჯაოს ცულებისა და ცულ-ნამგალას (ქვემოთ) კოლექცია ლეჩხუმიდან.

საქ. მუსეუმის არქეოლოგიის განუ.

თქმულება პრომეთეზე. განსაკუთრებით ცნობილია თქმულებები პრომეთესა და არგონავტების შესახებ. პრომეთე ეს იგივე ქართული ამირანია. პრომეთეს თქმულება ხიბლავდა როგორც ძველი, ისე ახალი დროის მწერლებსაც, იმიტომ რომ ამ თქმულებაში გამოხატული იყო თავისუფლებისმოყვარე ადამიანების ბრძოლა ბუნებისა და საზოგადოების ბნელ ძალებთან და კაცობრიობის პირველი, მნიშვნელოვანი ნაბიჯი კულტურის გზაზე. ბეტრმა პოეტმა გამოიყენა ამიტომ პრომეთეს თქმულება თავისი ნაწარმოების არაკად.

თქმულების შინაარსი ასეთია. ტიტანების შთამომავალმა, პრომეთე იაფეტის ძემ, მოსტაცა ზეციდან ღმერთების მეუფეს, ზევსს ცეცხლი და მოუტანა იგი ადამიანებს. ცეცხლის საშუალებით ადამიანებმა თავი დააღწიეს ცხოველურ მდგომარეობას, აზროვნების უნარი შეითვისეს და ყოველგვარი ხელოვნება გამოიგონეს. ცეცხლის საშუალებით შესძლეს მათ

ლითონის დამუშავებაც. განრისხებულმა ზევსმა ძძიმე ჯაჭვით შებორკა გმირი პრომეთე და დააბა იგი კავკასიონის ქედზე. ზევსისავე ბრძანებით ფრთაგრძელი ორბი უკორტნის პრომეთეს უკვდავ ღვიძლს, რომელიც ლამაზობით კვლავ მთელდება. აღამიანები პრომეთეს მხარეზე არიან: კოლხეთის ასულნიც, რომელნიც ომში უშიშარი არიან, კავკასიონის მახლობლად აღმართული მაღალი ციხის მრისხანე ლაშქარიც და სკვითების მრავალრიცხოვანი ტომები, ყველანი თანაუგრძობენ პრომეთეს ტანჯვას. თვით პრომეთე უდრეკია და ამაყი. იგი მზადაა აიტანოს ყოველგვარი ტანჯვა, ოღონდ ზევსს არაფერი დაუთმოს. პრომეთე თავის თავს ზევსზე უფრო ძლიერ არსებადაც-კი გრძობს, იმიტომ რომ პრომეთემ იცის საიდუმლოება, რომელიც დაფარულია ყველა სხვისაგან, თვით ზევსისაგან. ეს არის საიდუმლოება იმ მიზეზის შესახებ, რომელიც ოდესმე დაამხობს ზევსსა და მის ძალა-უფლებას. ბოლოს გმირი ჰერაკლე მართლაც მოჰკლავს მტარვალ ორბსა და გაათავისუფლებს პრომეთეს.

თქმულება არგონავთებზე. არანაკლებ ცნობილია მეორე ბერძნული თქმულება არგონავტების შესახებ. კოლხეთში მეფობს აიეტის, ჰელიოს-მზის შვილი. აიეტს ჰყავს ასული, მშვენიერი მდეღა. ყოველგვარ სხვა სიმდიდრის გარდა, აიეტი მფლობელია „ოქროს საწმისისა“, ანუ ვერძის ოქროს ტყავისა. თქმულებამ, რომ კოლხეთში „ოქროს საწმისი“ დაცული, სურვილი აღუძრა საბერძნეთის გმირებს, იასონის მეთაურობით, წასულიყვნენ კოლხეთში ამ ძვირფასი განძის მოსაპოვებლად. იასონმა და მისმა რაზმმა პირველად შეასრულეს ისტორიაში ასეთი შორეული საზღვაო მგზავრობა. მათს ხომალდს სახელად ერქვა „არგო“, და ამიტომ იასონსა და მის მსლებლებსაც „არგონავტები“ ეწოდათ.

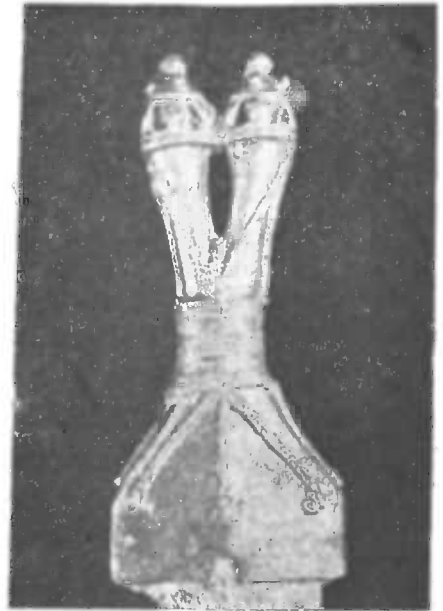
არგონავტები მოვიდნენ კოლხეთში და მდინარე ფასიდით ავიდნენ კოლხეთის დედაქალაქ აიაში. სიმდიდრითა და სილამაზით ბრწყინავდა აია: მაღალი სასახლეები, ფართო კარები და სვეტების მწყობრი რიგი კედლების გარშემო, სპრენძით გამაგრებული ბურჯები, ფოთოლმწვანე, მდიდრულად დაბურული ვაზები, დაუშრობელი წყაროები, რომელთაც რძე, ღვინო, სურნელოვანი ზეთი და წყალი სდიოდათ. აქ ცხოვრობდა კოლხეთის მეფე, საშინელი ხმისა და უზარმაზარი ღონის მქონე, აიეტი. იასონი წარუდგა აიეტს და სთხოვა მას ოქროს საწმისი, სამაგიეროდ შენი მტრების, სარმატების, წინააღმდეგ დაგეხმარებოდ. აიეტი პირობას უდებს იასონს, მოგცემ საწმისს, თუ ისეთ საგმირო საქმეს შეასრულებ, მე რომ გიჩვენებო.

კოლხეთის მეფემ მოიყვანა სპილენძის ჩლიქებიანი ხარები, რომელთაც სპილენძისავე პირიდან ცეცხლი ამოსდრეოდათ. აიეტმა მარტომ დაადგა ხარებს უღელი და შეაბა ისინი ფოლადისგან გაჭედილ სახენელში. თავისი სახენელით სწორე კვლები გაავლო აიეტმა და ერთი მხარის სიღრმეზე მოხნა მიწა, ხარები-კი სპილენძის ჩლიქებით აფშენვედნენ ბელტებს.

იასონი ვერასოდეს ვერ შეასრულებდა ამ საქმეს, მაგრამ მას დაეხმარა

კოლხეთის მეფის ასული, რომელსაც შეუყვარდა ბერძენი ვაჟკაცი. მედეა გრძნეული იყო და პრომეთეს წამლის კეთება იცოდა. როცა ორბმა პრომეთეს სქელი სისხლი დაღვარა მიწაზე, იმ ადგილას ამოვიდა უცხო ყვავილი, რომლის წვენიდანაც დააყენა მედეამ თავისი წამალი. ვინც ამ წამალს ტანზე დაიციხებდა, მას ვერაფერს აკლებდა ხმალი და ცეცხლი და ძალ-ღონეც ემატებოდა. ეს წამალი გადასცა იასონს მედეამ. იასონმა შეასრულა, ამ გზით, აიეტის პირობა.

შემდეგ იასონმა, ისევ მედეას დახმარებით, მოჰკლა უშველებელი გველეშაპი, რომელიც კავკასიის მიწისგან იყო ნაშობი და რომელიც სდარაჯობდა არეოსს. ტყეში მუხის წვერზე დაკიდულს ოქროს საწმისს. არგონავტებმა დაისაკუთრეს ეს ძვირფასი განძი, მოიტაცეს თვით მედეაც და მალულად გაეშურნენ შინისაკენ. გაძარცულმა აიეტმა მდევარი გამოუყენა არგონავტებს, მაგრამ კოლხების ცდამ ფუჭად ჩაიარა, ხოლო აიეტის ვაჟი, აფსირტი, დაიღუპა ამ დევნაში.

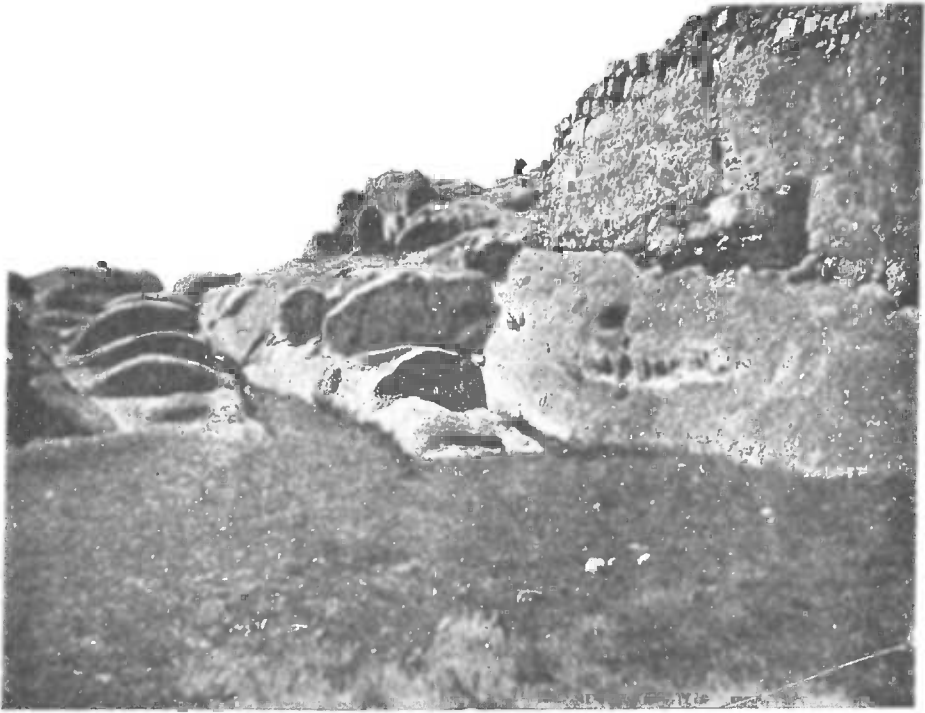
რკინის მახვილის ბრინჯაოს ტარი სამთავროდან.

მცხეთის არქ. ექსპედიცია.

არგონავტების თქმულებაც ბევრმა პოეტმა გალექსა.

თქმულებები კავკასიის ხალხთა და სახელმწიფოთა წარმოშობის შესახებ. ძველ ბერძნულ მწერლობაში ვპოულობთ აგრეთვე თქმულებებსა და გადმოცემებს იმის შესახებ, თუ როდის ან საიდან წარმოიშვნენ კავკასიის ხალხები და მათი სახელმწიფოები. ყველაზე გავრცელებული ამ თქმულებათა შორის იმავე იასონთანაა დაკავშირებული.

ოქროს ვერძის მოტაცების შემდეგ იასონი და მედეა ისევ დაბრუნდნენ კოლხეთში. აქ იასონმა დიდი დახმარება აღმოუჩინა თავის სიმამრს, მეფე აიეტს, რომელიც მტრებისგან შევიწროებული იყო. იასონმა დალაშქრა მეზობელი ქვეყნები და დიდი მიწა-წყალი დაიპყრო. განსაკუთრებით დიდი ღვაწლი გადაიხადა იასონმა სასპერ-იბერების ქვეყანაში, მაგალითად, კალპოტი გაუჭრა და ზღვისაკენ გზა მისცა მდინარე არაქსს, რომელიც ბარში ტბად დამდგარიყო. იბერები სთვლიდნენ იასონს თავის მამამთავრად, სალოცავებს აგებდნენ მის სახელზე და თავყანს სცემდნენ მას, როგორც ღმერთს. იასონის ერთმა თანამგზავრმა, არმენმა, დააარსა არმენიის სახელმწიფო და თავისი სახელი მისცა მას. ასევე, მედეამ და მისმა შვილმა მედმა დააარსეს მედიის ანუ მიდიის სახელმწიფო და თავისი სა-

უ ფ ლ ი ს ც ი ხ ე .

ხელი მისცეს მას. იასონის სხვა ამხანაგებმა დააარსეს რიგი ქალაქები და სახელმწიფოებიო.

კიდევ ბევრი სხვა თქმულება და ამბავი დადიოდა ბერძნებში საქართველოს შესახებ. ეს თქმულებები ჩვენი ქვეყნის ნამდვილი ცხოვრებისა და ბუნების ანარეკლზეა აშენებული, მხოლოდ აქ კეშმარიტება შეფერადებულ-გაზღაპრებულია.

გერძული ცნობებისა და თქმულებების მნიშვნელობა. ბერძნული ცნობები და ამბები საქართველოს შესახებ დამატებით უუქს ჰფენენ ჩვენი ქვეყნის ნიადაგიდან ამოღებულს-არქეოლოგიურ მასალას. თუ ამას ზედ დავურთავთ იმ დასკვნებსაც, რომელსაც გვაწვდის მეცნიერება კულტურული მცენარეების, შინაური ცხოველების, სამთამადნო საქმისა და მეტალურგიის, ტექნიკის ისტორიისათვის საქართველოში, მივიღებთ უფრო სრულ სურათს განვითარების იმ დონის შესახებ, რომელზედაც იდგა საქართველოს მოსახლეობა მეექვსე-მეხუთე საუკუნეებში, ძვ. წ.

უკვე ძველადვე ფიქრობდნენ, არგონავტების თქმულება დაკავშირებულია კოლხეთში ოქროს მოპოვებასთანო. განთქმული ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონი მოგვითხრობს, რომ კოლხებისა და სვანების ქვეყანაში „წყლის ნაკადებს ჩამოაქვთ ოქრო და ბარბაროსები აგროვებენ მას დაჩგრეტილი როფებისა. და ბანჯგვლიანი ტყავების საშუალებით. ამბობენ, რომ აქედან წარმოიშვა. ზღაპარი ოქროს საწყმისის შესახებ“-ო. მეორე მწერალი, ხა-

რაქს პერგამელი-კი ამტკიცებს, რომ „ოქროს საწმისი არის მხოლოდ ოქროს მოპოვების წესი, რომელიც დაწერილი იყო ტყავებზე. ამ ღირს-შესანიშნავი წესის გულისათვის იყო სწორედ ლაშქრობა მოწყობილი ხომალდ არგოთი“-ო.

ოქრო ნამდვილად არის საქართველოს მდინარეებში და მისი მოპოვებაც წარმოებს ეხლა.

ოქროს გარდა, როგორც ვნახეთ, ისტორიული საქართველოს ნიადაგიდან იღებდნენ და ამუშავებდნენ რკინას, სპილენძს, ვერცხლსა და სხვა ლითონებს; ეს ძველი ხელობა ქართველმა სახალხო მკედლებმა ჩვენ დრომდე შემოინახეს. რაჭაში, მაგალითად, იყო მთელი რაიონი, „სარკინეთად“ წოდებული (ჯეჯორისა და ქვედრულას ხეობები), სადაც „რკინის კაცები“, მკედლები, ამხანაგობებად გაერთიანებულნი, აწარმოებდნენ ადგილობრივ რკინის მადნეულის მოპოვებას, მადნეულის რკინად დაწურვასა და დაყენებას, საჭედური რკინიდან „ხელადის“ (სხვადასხვა იარაღისა და ნივთის) დამზადებას. რაჭველები მკედლები, მაღალი ხარისხის ლითონის მიღების მიზნით, მადნეულს რთული, მრავალსაფეხურიანი წესით ამუშავებდნენ და მასში „სადულებს“ ურევდნენ — „ფაშას“, „სადულ მიწას“ და სხვას. „ფაშას“ რაჭველი მკედლები შავქვას ანუ მარგანეცს უწოდებდნენ. ამრიგად „ტანმოქნილ“ რკინას შემდეგ სხვადასხვაგვარი წრთობის საშუალებით „ფხასა“ და „კბილს“ აძლევდნენ.

უფლისციხე. კლდეში ნაკვეთი ქუჩა.

ოქროს ვერძის ლეგენდა შესაძლებელია მიუთითებდეს აგრეთვე ადგილობრივ ცხვარზე, რომელსაც კარგი მატყლი ჰქონდა. ძველი ქართული ჯიშის ცხვარი შენახულია დღემდის და „იმერულ ცხვარ“-ად იწოდება. იგი ცნობილია თავისი ნაზი ბეწვით. ეს არის უდუმო კუდიანი ცხვარი, როგორსაც ხეთაში აშენებდნენ.

ფოლადის სახვნელი, სპილენძისჩლიქებიანი ხარი, ღრმა და სწორე

ხნული იმის გამოცხილია, რომ, ბერძნების ცნობით, ძველი კოლხები ხელოვანი მიწათმოქმედნი იყვნენ და ლითონის გაუმჯობესებელი იარაღით სარგებლობდნენ.

მართლაც, მიწათმოქმედებას, კერძოდ—მემინდვრობას, საქართველოში ძალიან ძველი ისტორია აქვს. განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ მხრივ ხორბალი, კაცობრიობის ძირითადი საკვები პროდუქტის მცენარე. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ კულტურული ხორბლის მთავარი სამშობლო აზიურ-კავკასიასა და წინა აზიაში უნდა ვეძიოთ. ამასთანავე დადგენილია, რომ

ბრინჯაოს თხი ჩხარის რაიონიდან.
ქუთაისის მუზეუმი.

საქართველოში, მსოფლიოს სხვა ქვეყნებთან შედარებით, დაცულია ხორბლის კულტურულ სახეობათა ყველაზე დიდი რაოდენობა (12 სახეობა და 130 სახესხვაობა). კულტურული ხორბლის ორი სახეობა, მახა და ზანდური, საქართველოს გარეთ არსად არ გვხვდება. ზოგი მეცნიერის აზრით, მახა ის ხორბალია, რომელიც პირველად გააშინაურა (გარეული სახიდან კულტურულ სახედ აქცია)

ადამიანმა. იგი ამჟამად მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ რაიონში მოჰყავთ და მის ასაღებად ხმარობენ ნამგალსა და ცელს კი არა, არამედ თავისებურ იარაღს, რომელსაც შნაკვი ეწოდება.

მეცნიერთა ამ მოსაზრებებსა და ძველი წყაროების ცნობებს არქეოლოგიური მასალაც ემოწმება. ზუგდიდის რაიონში ერთი ყურღანის გათხრის დროს აღმოჩენილ იქნა წაბლი, წიწიბო (წიფლის ნაყოფი), რკო და თხილი, რომელიც საკვებად უხმარიათ, და, რაც უფრო საყურადღებოა, მახა ხორბლის, ქერის, ფეტვისა და ქერიმას ნაშთები. ამრიგად დადასტურდა, რომ სამი ათასი წლის წინათ საქართველოს მოსახლეობა უკვე აშენებდა ამ პურეულ მცენარეებს.

დაწინაურებული მიწათმოქმედებისათვის შესაფერისი ტექნიკა იყო საჭირო. ამ მხრივაც დადასტურებულია, რომ საქართველოში შემონახულია ძველი სახვნელი იარაღის მეტად მნიშვნელოვანი სახეები, კერძოდ—რაჭული სახვნელი. რაჭული სახვნელი ერთი ყველაზე უფრო გაუმჯობესებული იარაღია თანამედროვე საქარხნო გუთნების წინამორბედთა შორის.

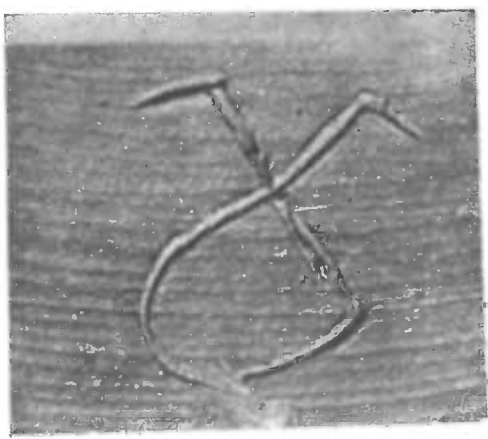
მედვას გრძნული წამალი ხალხური სამკურნალო საქმის განვითარებაზე მიუთითებს. ქართველ ხალხში ეხლაც ზოგი სასარგებლო წამლის დამზადება იცინან.

ტყავზე დაწერილი წესი ოქროს მოპოვებისა დამწერლობის არსებობას გულისხმობს. მესამე საუკუნის (ძველი წელთაღრიცხვით) ბერძენი მწერ-

ლები ამასაც ამტკიცებდნენ: კოლხებს ეხლაც შენახული აქვთ ფიცრები, რომლებზედაც მათი მამა-პაპის მიერ წარწერებია გაკეთებული და მოგზა-ურობისათვის ნაჩვენებია ყველა გზა და წყლისა და ხმელეთის საზღვრე ბიო. ასეთი ფიცრები გეოგრაფიული რუკები უნდა ყოფილიყო.

§ 10. იბერიისა და კოლხეთის სამეფოების წარმოშობა

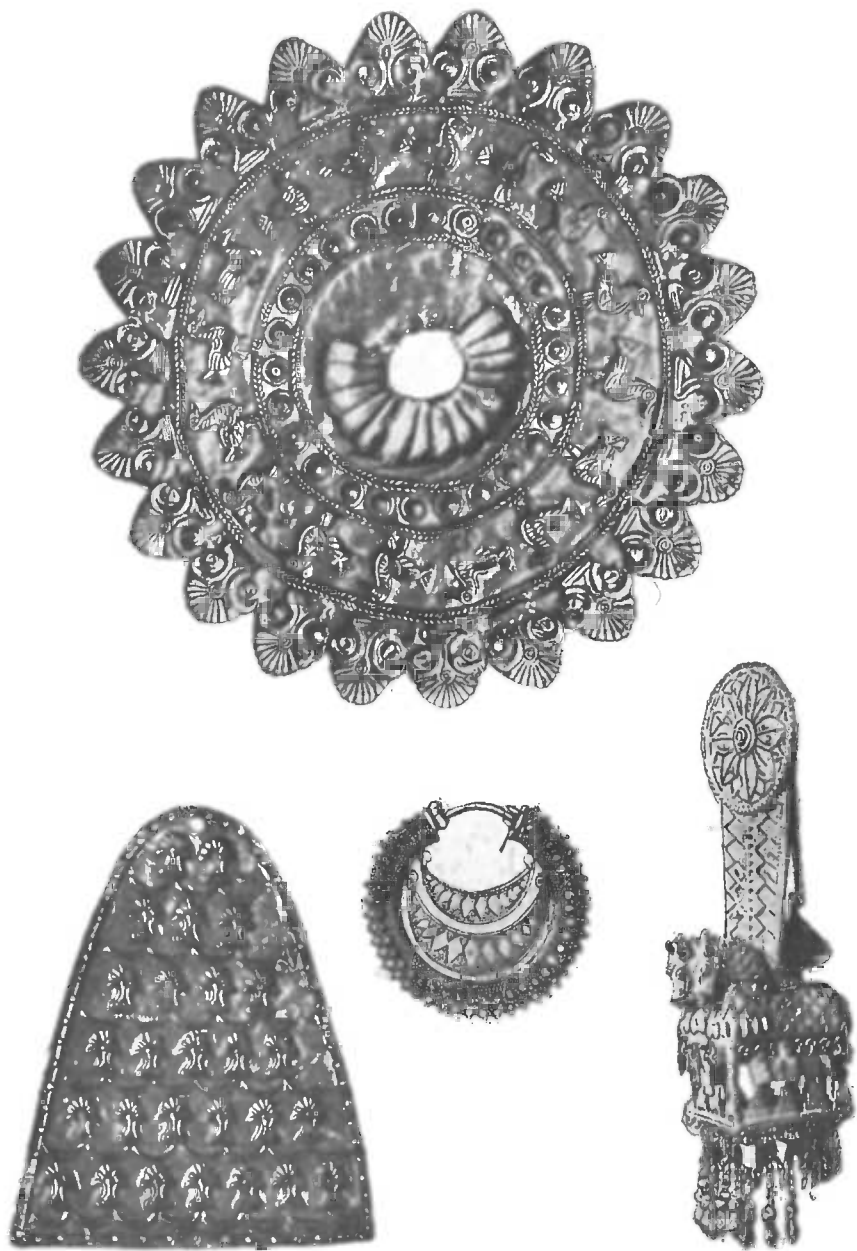
შემოთ განხილული ცნობებიდან ჩანს, რომ მეექვსე საუკუნის დამდეგს, ძვ. წ., სუბარეთის ჩრდილოეთ რაიონების, კერძოდ—დღევანდელი საქართველოს მოსახლეობა და მისი მეურნეობა იმდენად იყო დაწინაურებული, რომ სახელმწიფო ორგანიზაციისათვის აქ საჭირო ნიადაგი უკვე არსებობდა. ამიტომაც რომ, როცა ურარტუს სამეფო დაემხო და მისი ცენტრი ვანის ტბისპირას მოისპო, ამით ამიერ-კავკასიაში სახელმწიფოებრივი ცხოვრება არ მოშლილა. სახელმწიფოებრივმა ცენტრებმა უფრო ჩრდილოეთისაკენ გადმოინაცვლა მხოლოდ.

კოლხური ბრინჯაოს
საჭრეთელი.
ქუთ. მუზეუმი.

წიშანი ქვევრზე სოფ. დაბლა-გომიდან, მსგავსი
ასომთავრულ ასო დონისა.
ღმბლა-გომის მრქ. მუსეუმი.

ამიერ-კავკასიის პოლიტიკური მდგომარეობა მეექვსე საუკუნეში, ძვ. წ., აღწერილია სახელგანთქმული ბერძენი ისტორიკოსის ჰეროდოტეს მიერ. მეოტიდის ტბიდან (ე. ი. აზოვის ზღვიდან) კოლხების ქვეყნამდე და მდინარე ფასიდამდე ოცდაათი დღის გზაა მარჯვე ქვეითისათვის. კოლხეთიდან მიდიამდე უკვე შორს აღარ არის, ამ ორ ქვეყანას შორის მხოლოდ ერთი ხალხი ცხოვრობს—სასპერები. კოლხები ცხოვრობენ ჩრდილოეთის ზღვასთან (ე. ი. შავ ზღვასთან), რომელსაც მდინარე ფასიდი ერთვის, მათ ქვემოთ ცხოვრობენ სასპერები, სასპერებს ქვემოთ—მიდიელები, მი-

ოქროს ნივთები ახალგორის განძიდან: ზემოთ და ქვემოთ მარცხნივ—ცხენის აკაზმულობის ნაწილები; ქვემოთ მარჯვნივ—სამკაული შეკაზმული ცხენის ქანდაკური გამოსახულებით; შუაში—საყურე.

სმინაოვის გამოცემით

სუფრის ჭურჭელი, ვერცხლისა, ახალგორის განძიდან.

სმარნაოვის უამოცემით.

დიელებს ქვემოთ-კი სპარსები ცხოვრობენ ვიდრე სამხრეთის ზღვამდე, რომელსაც „წითელი“ ეწოდება (ე. ი. სპარსეთის ყურე). ეს ოთხი ხალხი ცხოვრობს ზღვიდან ზღვამდეო, გვიამბობს ჰეროდოტე.

სასპერებს ვრცელი ტერიტორია ეჭირათ: კავკასიონიდან მოყოლებული ტავრის ქედამდე, კოლხეთიდან — იმ მთებამდე, რომელნიც დასავლეთით ზღუდავენ ძველ ადარბადაგანს (ჩრდილოეთ ირანს). ამრიგად ეს ტერიტორია თითქმის მთლიანად შეიცავდა ურარტუს სამეფოს მიწაწყალს.

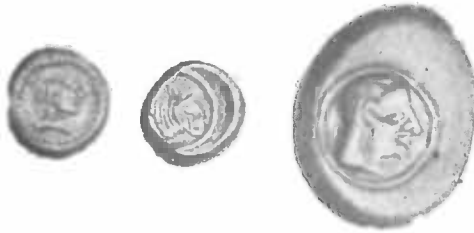
თუ როგორი იყო კულტურული მდგომარეობა იმ დროს დღევანდელ ქართლის ტერიტორიაზე, ამას თვალსაჩინოდ გვიჩვენებს ცნობილი „ახალგორის განძი“, ქსნის ხეობაში ნაპოვნი ძვირფასი, მაღალმხატვრული ნაკეთობის ნივთები, რომელნიც, უეჭველია, წარჩინებულსა და მდიდარ პირებს ეკუთვნოდა.

დასავლეთ საქართველოს ძველად, როგორც ნათქვამია, ბერძნები კოლხეთს უწოდებდნენ. ადგილობრივ მას ვერისი ერქვა. ჩვენ ჯერჯერობით არ ვიცით, თუ როდის დაარსდა კოლხეთის სამეფო. ამ სამეფოს შესახებ

მე-6 საუკუნიდან, ძველი წელთაღრიცხვით, ბერძენი მწერლები გვიამბობენ.

ძველი კოლხეთის სამეფოც ვრცელ მიწა-წყალს შეიცავდა, აფხაზეთიდან მოყოლებული შორს სამხრეთისაკენ შავი ზღვის გასწვრივ. სახელგანთქმული ქალაქები ტრაპიზონი (ეხლანდელი ტრაბზონი) და კერასუნტი (ეხლანდელი გირესუნი) კოლხეთს ეკუთვნოდა. ჩრდილოეთ კოლხეთის ქალაქები იყო ფასიდი, დიოსკურია და პიტიუნტი. კოლხეთის დედაქალაქი იყო აია, რომელიც მდ. ფასიდზე მდებარეობდა. მდინარე ფასიდს ეძახდნენ მაშინ რიონს მდ. ყვირილას შესართავამდე და ამის ზემოთ თვით ყვირილასაც.

ბერძნული ახალშენები დიდ სარგებელს პოულობდნენ კოლხებთან ვაჭრობაში. გაიზარდა და გამდიდრდა ეს ქალაქები. მარმარილოსაგან ნაკეთები შენობებით, კარგი ნაფისადგურებით, არხებითა და წყალსადენებით, მტკიცე ქალაქის კედლებით შეიმკო და გამაგრდა პიტიუნტი და დიოსკურია, ფასიდი და ტრაპიზონი. უცხოელი ვაჭრებისაგან დარჩენილს სხვადასხვა ქვეყნის ფულს დღესაც პოულობენ დასავლეთ საქართველოს ნიადაგში.

კოლხური თეთრი (ნახევარ-დრაქმა და დიდრაქმა).

ეს ვაჭრობა სასარგებლო იყო კოლხებისათვისაც. ერთმანეთშიაც კოლხებმა ისეთი აღებ-მიცემა გააჩაღეს, რომ მათ უკვე უცხოეთიდან შემოტანილი ფული აღარ ჰყოფნიდათ. მე-5 საუკუნიდან კოლხეთის მეფეებმა საკუთარი ფულის ჭრა დაიწყეს. ეს ვერცხლის ფული იყო, რომელზედაც, ჩვეულებრივ, ერთ მხარეს ხარის თავი იყო გამოსახული, მეორე მხარეს კი—კოლხების ქალ-ღმერთი. ფულს სხვადასხვა ზომისას სჭრიდნენ. კოლხურ ფულს ეხლაც ბლომად პოულობენ დასავლეთ საქართველოში. სამკაულები იცოდნენ ოქროსი, ვერცხლისა, ბრინჯაოსი — საყურე, ბეჭედი, ქინძისთავეები, სხვადასხვა ცხოველის გამოსახულებანი. უყვარდათ ბრინჯაოს ფართო ქამრის თავეები ანუ ბალთები, რომლებზედაც გამოსახული იყო სხვადასხვა ცხოველი. უყვარდათ სხვადასხვა მძივისაგან გაკეთებული ყელსაბამებიც. მიცვალებულებს ხშირად ასაფლავებდნენ თიხის კუბოებში ან ქვევრებში.

მკვდრებს სამარეში, ფულის გარდა, ყოველგვარ იარაღს, ჭურჭლეულობასა და სამკაულებსაც აყოლებდნენ.

ბრინჯაოს სარტყლის ბალთა სოფ. ღებიდან.

ღუბის არქ. ექსპედიცია.

როცა ძველი კოლხების საფლავებს ვსინჯავთ, ვხედავთ, რომ ზოგ სამარეში მდიდარი კაცია დამარხული, ზოგში-კი—ღარიბი. ზოგისთვის ბევრი ოქრო-ვერცხლი, იარაღი და ფული ჩაუტანებიათ, სხვებისთვის — ცოტა. აშკარაა, კოლხებში იმ დროს ქონებრივი უთანასწორობა უკვე იყო ფეხგადგმული.

§ 11. იზარია-კოლხეთი და აქემენიდების სამეფო

აქემენიდების დიდმა სახელმწიფომ თავისი გავლენა კავკასიასაც გადმოუწვდინა. სპარსელებმა სხვებზე ადრე ის ქართული თემები დაიმორჩილეს, რომელნიც ეხლანდელ ამიერ-კავკასიაზე სამხრეთით მდებარეობდნენ. მე-5 საუკუნის პირველ ნახევარში სპარსეთის სამეფოს ორი ჩრდილოეთით მდებარე ოლქი ამ დამორჩილებული თემებისაგან შესდგებოდა. მე-18 ოლქში, რომელიც მდ. არაქსის ხეობასა, მდ. ეფრატის და ტიგროსის სათავეებსა და ვანის ტბის გარშემო იდო, შედიოდნენ მატეენები, სასპერები და ალაროდები, როგორც ამას ჰეროდოტე მოგვითხრობს. მე-19 ოლქში-კი, რომელიც შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს ემხრობოდა, შედიოდნენ მესხები, ტიბარენები, მოსინიკები და სხვები. ეს ოლქები სპარსეთის მეფეს მძიმე ხარკს უხდიდნენ.

შემდეგ სპარსელები ამიერ-კავკასიაშიც შემოჭრილან. კოლხებმა და მათმა მეზობლებმა სპარსეთის მეფის სასარგებლოდ ძღვენი იკისრეს, რომ

სპარსელების შემოსევებისაგან თავი დაეხსნათ. დროგამოშვებით ისინი სპარსეთის მეფეს ტყვეებს უგზავნიდნენ.

ხარკზე არანაკლებ სამძიმო დამორჩილებულთათვის იყო მოვალეობა, რომ მათ მონაწილეობა უნდა მიეღოთ სპარსელების ყველა ლაშქრობაში, თუ-კი ამას მეფე მოითხოვდა. როცა, მაგალითად, სპარსელები საბერძნეთს შეესივნენ, მათს ჯარში ქართველი მებრძოლებიც ბლომად იყვნენ.

ბრინჯაოს სარტყლის ბალთა სოფ. ღორეშიდან (ორჯონიკიძის რ.).

ქეთხისის მეჩუქეში.

400 წელს, ძველი წელთაღრიცხვით, ბერძენმა სარდალმა და მწერალმა ქსენოფონტემ თავისი თვალთ ნახა და დაწვრილებით ასწერა სამხრეთ-ქართული თემების, ხალიბების, მოსინიკების, ტაოხებისა და სხვების, ყოფაცხოვრება.

მიუხედავად იმისა, რომ, ავბედობის წყალობით, ეს თემები იმხანად დასუსტებული იყვნენ, ქსენოფონტე მათს სოფლებში ყველგან დიდ სანოვაგესა და შინაურ საქონელსაც ბლომად პოულობდა.

ვაჭრობაც ამ თემებში გა-

ვრცელებული ყოფილა და მათ საკუთარი ქალაქებიც ჰქონიათ. ზღვისპირისგან დაშორებით, მაგალითად, იყო გუმნიადი, დიდი და მდიდარი ქალაქი. როცა ბერძნებთან კარგი განწყობილება ჰქონდათ, ეს თემები მათ თავის ბაზრებს უხსნიდნენ.

აქაური ჩვეულებრივი საომარი იარაღი ყოფილა: ნაირ-ნაირი შუბები, დაწნული და ხარის-ტყავ-გადაკრული ფარები, სარტყელზე დაკიდული ხანჯლები და რკინის ცულები. თავს იცავდნენ ხის ან ტყავის მუზარადით, ტანს-კი — სელის ჯავშანით. ატარებდნენ აგრეთვე ნაბდებს. ზღვისპირელები ლითონის დამუშავებას მისდევდნენ; მაგალითად, ტრაპიზონის დასავლეთით მცხოვრები ხალიბების უმრავლესობა თავს მხოლოდ ლითონის დამუშავებით ირჩენდა. მოსინიკები ზღვაოსნობაშიაც გაწაფული ყოფილან.

ქონებრივი უთანასწორობა აქ კაცს თვალში ეცემოდა. მდიდარი მშობლების ბავშვები ძალიან გამოირჩეოდნენ ღარიბებისაგან, რადგანაც ისინი თურმე განსაკუთრებულად იზრდებოდნენ და იკვებებოდნენ. ამ თემებს თავისი მთავრები ჰყავდათ. მთავრები განსაკუთრებულ კომპეტენციას ცხოვრობდნენ, მცველებით გარშემორტყმულნი, თავისი ქვეშევრდომების ხარჯზე.

ხალხი გულადი, ამაყი და დამოუკიდებლობის მოყვარული იყო. ქსენოფონტე გაკვირვებით გვიამბობს მათი გმირობისა და თავისუფლების სიყვარულის ამბებს. როცა ქსენოფონტე და მისი ბერძენი მეომრები ტაოხების სოფლებს მიაღწენენ, ტაოხებმა მათ სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს: მთელი ხალხი, ქალი და კაცი, ციხე-სიმაგრეებში ჩაიკეტა და ისე ებრძოდა ბერძნებს. როცა მტერმა დიდი გაჭირვებით ბოლოს მაინც მოახერხა ტაოხების ციხეების აღება, მას საშინელი სურათი წარმოუდგა თვალწინ: ქალები ჯერ თავის ბავშვებს ისროდნენ კლდეებიდან და შემდეგ თვითონაც ცვიოდნენ უფსკრულში. ასევე იქცეოდნენ მამაკაცებიც. ტაოხებს არ სურდათ ბერძნებს ცოცხლად ხელში ჩავარდნოდნენ, მონობას ისევ სიკვდილი სჯობიაო. ერთი ბერძენი დახარბდა ერთი ტაოხის ლამაზ ტანისამოსს და სცადა ტაოხის დაჭერა, როცა იგი უფსკრულში გადავარდნას აპირებდა. მაგრამ ტაოხმა აჯობა, ბერძენიც თან გადაიყოლა და ორივენი დაიღუპნენ.

მოსინიკებშიაც ასე მოხდა. როცა ბერძნებმა მოსინიკები დაამარცხეს, ისინი დაემუქრნენ მოსინიკების მთავრებს, გამოდით თქვენი კოშკებიდან, თორემ დაგწვავთო. მთავრებმა დამამცირებელ ტყვეობას ცეცხლში ცოცხლად სიკვდილი ირჩიეს, ბერძნებს მორჩილებაზე უარი უთხრეს და დაიღუპნენ.

ქსენოფონტეს მიერ აღწერილი თემები შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, — ტრაპიზონის, კერასუნტისა და კოტიორას (ეხლანდელი ორდუ) რაიონში, — და ეფრატის ზემო წელზე მდებარეობდა. ამ თემების უმეტესობა ამ დროს სპარსეთის მეფეს უკვე აღარ ემორჩილებოდა, მაგრამ მათ ერთმანეთშიაც მჭიდრო ერთობა არ ჰქონიათ.

§ 12. საქართველო და მისი მეზობლები ელინისტურ ხანაში

ალექსანდრე მაკედონელი. აქემენიდების სამეფომ მხოლოდ ორი საუკუნე გასძლო. მე-4 საუკუნის დამლევს მას ბოლო მოუღეს ბერძნებმა ალექსანდრე მაკედონელის წინამძღოლობით.

მაგრამ თვითონ ალექსანდრე მაკედონელის ახალი უზარმაზარი სახელმწიფო კიდევ უფრო დღემოკლე აღმოჩნდა. 323 წელს ალექსანდრე გარდაიცვალა და მალე მისი სამფლობელოც დაიშალა. ალექსანდრეს სარდლებმა, რომელთაც, როგორც მეფისნაცვლებს, საგამგეოდ ჩაბარებული ჰქონდათ სხვადასხვა ქვეყნები, თავისი თავი ადგილობრივ მეფეებად გამოაცხადეს. აზია წილად ხვდა სელევკსა და მის შთამომავლობას (სელევკიდებს).

ბაქტრიის, პართიისა და პონტოს სამეფოები. მალე სელევკიდების სამფლობელოს ახალი სამეფოები გამოეყო. მე-3 საუკუნის შუა წლებში სელევკიდებს გადაუდგნენ და დამოუკიდებელ სამეფოებად ჩამოყალიბდნენ

ბაქტრია და პართია. ბაქტრია კასპიის გაღმა მხარეში მდებარეობდა, პართიას-კი ეჭირა კასპიის ზღვის სამხრეთითა და სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე ქვეყნები. პართიის სამეფო საგვარეულოს არშაკიდებს უწოდებენ, პართიის ანუ არშაკიდების სამეფომ, რომელმაც თითქმის ხუთი საუკუნე გასძლო (250 წლიდან, ძველი წელთაღრიცხვით, — 226 წლამდე, ახალი წელთაღრიცხვით), შემდეგში დიდი როლი ითამაშა ამიერ-კავკასიის ქვეყნების ისტორიაში.

ადრევე გამოეყო სელევკიდების სამეფოს პონტოს სამეფოც, რომელმაც ასეთი სახელწოდება მიიღო იმიტომ, რომ შავი ზღვის ანუ პონტოს სამხრეთ სანაპიროზე მდებარეობდა. პონტოს მთავარი ქალაქები იყო სინოპი და ამისი (ეხლანდელი სამსუნი).

პონტოს სამეფოს მოსახლეობა უმეტეს წილად ქართული იყო, ოღონდ სამეფოს გაბატონებული საზოგადოებრივი ზედაფენა ელინიზმის ძლიერი კულტურული ზეგავლენის ქვეშ იმყოფებოდა.

ძველი ბერძენი გეოგრაფები და ისტორიკოსები უკვე ძვ. წ. VI საუკუნიდან მოყოლებული მოწმობენ, რომ პონტოს მოსახლეობა შედგებოდა ტიბარენების, ხალიბების, სანების (ქანების) და კოლხებისაგან — ე. ი. ქართველი ტომებისაგან, რომელთაც ახალ ხანაში შემოინახეს დედა-ენა და თავისი მიწა-წყლის მნიშვნელოვანი ნაწილი. სტრაბონით, ჯერ კიდევ პირველ საუკუნეში ახ. წ., მთელი მხარე კოლხეთის დასავლეთით მდ. დალისის შესართავამდე იწოდებოდა ტიბარანიად და დასახლებული იყო ტიბარანიული ტომებით. ბიზანტიური, ძველქართული და ძველსომხური ცნობებით კი ვიცით, რომ ამ მიწა-წყალს შუა საუკუნეების მთელ მანძილზე ეწოდებოდა კოლხიდა, ლაზიკა (ლაზეთი), ხალდია და (დასავლეთ განაპირას) ქანიკი ანუ ჯანიკი. ვ. ჯ. პალგრევი, რომელიც დიდხანს იყო აქ ინგლისის ელჩად და რომელმაც კარგად შეისწავლა ეს ადგილები, წერს, რომ XIX საუკუნის 60-იან წლებში ტრაპეზუნტის ვილაიეთი (გუბერნია), რომელიც რუსეთის საზღვრებიდან მდ. ყიზილ-ირმაყამდე (ძველ დალისამდე) იყო გადაჭიმული, თურქებს დაყოფილი ჰქონდათ ოთხ სანჯაყად (ოლქად): ლაზისტანი, ტრაპეზუნტის სანჯაყი, გიუმუშხანეს სანჯაყი და ჯანიკი. ეს უკანასკნელი ქალ. ორდუდან ყიზილ-ირმაყის (დალისის) ნაპირებამდე აღწევდა. მისი ცენტრი იყო ქალ. სამსუნი. ამრიგად, თურქულმა ოფიციალურმა ნომენკლატურამ ჯერ კიდევ XX საუკუნემდე შემოინახა ქვეყნის ძველი სახელწოდებანი. პალგრევი ამასთანავე ამტკიცებს, რომ ტრაპეზუნტის ვილაიეთის მაჰმადიანი მოსახლეობა „წარმოსდგება უმთავრესად ლაზებისაგან — ამ მშვენიერი, კარგი მხნელ-მთესველებისა და მარჯვე მეზღვაურების რასისაგან“ — ო. ლაზები კი ცნობილი ქართველი ტომია, რომელიც XV — XVI საუკუნეებიდან თურქების ბატონობის უღელ-ქვეშ არის მოქცეული.

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ მითრიდატ დიდის ერთ ვაჟს მახარე ეწოდებოდა, — ეს წმინდა ქართული და საქართველოში ფართოდ გავრცელებული სახელი-

ელინიზმი და საქართველო. ალექსანდრესა და მისი სარდლების მიერ დაარსებულმა სამეფოებმა თვალსაჩინო კვალი დაამჩნიეს ადგილობრივი ხალხების ცხოვრებას. დიდად გავრცელდა ბერძნული ანუ ელინური კულტურა. ამ კულტურის ცენტრებად გადაიქცა ძველი და ახალი (თვით ალექსანდრესა და მისი მემკვიდრეების მიერ დაარსებული) მრავალრიცხოვანი ქალაქები, რომლებსაც ერთმანეთში ცხოველი ურთიერთობა ჰქონდათ.

ბერძნული ანუ ელინური კულტურის ასეთი გავრცელების გამო აღმოსავლეთში, ალექსანდრესა და მისი მემკვიდრეების სამეფოების ხანას (მე-4 საუკუნის დამლევებიდან პირველ საუკუნემდე, ძვ. წ.) ელინისტურ ხანას ანუ ელინიზმის ხანას ეძახიან.

ელინიზმმა თვალსაჩინო გავლენა მოახდინა საქართველოზედაც. საქართველოს აღებ-მიცემა გარეშე ქვეყნებთან ეხლა უფრო ცხოველი გახდა, ვაჭრობას კიდევ თან სდევდა კულტურულ მონაპოვართა და გამოცდილების გაზიარება. უფრო, ვიდრე ეს მანამდე იყო, გავრცელდა ჩვენში ბერძნული ენა და ბერძნული მწერლობა. მცხეთაში ნაპოვნი ბერძნული წარწერები, რომელნიც ჩვენი წელთაღრიცხვის დამდეგს ეკუთვნიან, ცხადად მოწმობენ, თუ როგორ კარგად იცოდნენ ჩვენში ეს ენა.

მითრიდატ პონტოელი.

ბენბენის უნივერსიტეტი.

დიდი ცვლილებები მოხდა პოლიტიკურ სფეროშიაც.

სომხებისა და სომხური სამეფოების წარმოშობა. ქართველი ხალხის უახლოესი მეზობლები მრავალი საუკუნის მანძილზე იყვნენ და დღესაც არიან სომხები.

სომხები, რომლებსაც „სომეხს“ მხოლოდ ქართველები უწოდებენ, თვითონ თავის თავს „ჰაი“-ს ეძახიან. ისინი ელინისტურ ხანაში თანდათანობით მოდიან სამხრეთიდან ურარტუს ტერიტორიაზე და ნელ-ნელა მოიწევენ წინ. ურარტუს მკვიდრ მოსახლეობასთან შერევის გამო, ჰაიების ენა ძალიან შეიცვალა და კავკასიურ ენებს, განსაკუთრებით-კი—ქართველურ ენებს დაუახლოვდა.

მე-6 საუკუნის დამლევებიდან სომხებიც სპარსეთის მეფეს ემორჩილებოდნენ. სპარსეთის დამხობის შემდეგ, სომხები ალექსანდრესა და სელევკიდების სამეფოს ქვეშევრდომები იყვნენ. მაგრამ როცა 190 წელს, ძვ. წ., სელევკიდების სამეფომ სასტიკი დამარცხება განიცადა რომაელებისაგან, მას გადაუდგნენ მისი მმართველები სომხეთში, რომლებმაც ორი სამეფო დააარსეს.

ეს სამეფოები თავდაპირველად პატარა იყო, მაგრამ მალე ისინი გაფართოვდნენ მეზობელი ქვეყნების ხარჯზე. კოლხეთისა და იბერიისათვის ჩრდილოეთ სომხურ სამეფოს ხუთი ოლქი ჩამოუჭრია.

იბერიამ აქ დროს დაჰკარგა სამი დიდი ოლქი—პარიადრის მთიანეთი, ხორძენა და გოგარენა, რომელთაგანაც ყველაზე შორს სამხრეთ-დასავლეთისაკენ მდებარეობდა პარიადრის მთიანეთი. ამ მთიან ოლქს ეჭირა მდ. ლალისის (ყიზილ-ირმაკის) სათავეები, დღევანდელი სივასის ოლქის

აღმოსავლეთი სექტორი, რომელიც ძველი ხეთის სამეფოს ტერიტორიის ნაწილს შეადგენდა. იბერიისა და კოლხეთის საზღვარზე მდებარე ხალიბებისა და მოსინიკების თემებმა დაჰკარგეს კარინითი და დერქსენა. დერქსენა ეხლანდელი დერჯანია, კარინითი—კარნუ ქალაქის ანუ ერზერუმის ოლქი.

ამის შემდეგ იბერიისა და სომხეთის საზღვრად მდ. არაქსი დაწესდა.

მცხეთა—იბერიის (ქართლის) სამეფოს დედაქალაქი. ელინისტური ხანიდან მოკიდებული ბერძნები აღმოსავლურ ქართულ სახელმწიფოს უკვე იბერიას ეძახიან, მის მცხოვრებლებს—იბერებს. ხალხის სახელი, განსაკუთრებით—უცხოელების პირში, ხშირად იცვლება ხოლმე სხვადასხვა მიზეზით. მაგალითად, რუსები ქართველებს ჯერ ივერებს (ე. ი. იბერებს) და ობზებს ეძახდნენ, შემდეგ—გურზინებს, ეხლა-კი გრუზინებს უწოდებენ.

შესაძლებელია ამ სახელთა ცვლილების ერთი მიზეზი ის იყო, რომ სწორედ ელინისტურ ხანაში სასპერ-იბერების სამეფომ დიდი მიწა-წყალი დაჰკარგა სამხრეთისაკენ და, ბოლოს, ამიერ-კავკასიის საზღვრებში მოემწყვდა.

სამხრეთის რაიონების დაკარგვას ის მნიშვნელოვანი შედეგი მოჰყვა, რომ სახელმწიფოებრივმა და კულტურულმა ცენტრებმა ერთხელ კიდევ გადმოინაცვლეს თავისი ადგილი ჩრდილოეთისაკენ, მტკვრის აუზში. იბერიის ანუ ქართლის სამეფოს დედაქალაქად მცხეთა გადაიქცა.

ძველი ქართული ისტორიული გადმოცემით, მცხეთა სატახტო ქალაქად აქცია აზომ, რომელიც არიან-ქართველთა მეფის შვილი იყო. აზო მოვიდა ამიერ-კავკასიის ქართლში თავისი მამის სამფლობელოდან, არიან-ქართლიდან, რომელიც ამიერ-კავკასიის სამხრეთით მდებარეობდა, და მცხეთაში დაჯდა. ქართლის შემდეგდროინდელი მეფეები აზოს შთამომავალნი არიანო.

არიან-ქართლი ჰარის ქვეყანას უნდა გულისხმობდეს. ასე ეწოდებოდა, როგორც ვიცით, ძველი სუბარეთის სამხრეთ რაიონებს. აზო იგივე იხსონია, რომელსაც ბერძნები იბერების მამამთავრად სთვლიდნენ. ამრიგად, გადმოცემაში დაცულია მოგონება იმის შესახებ, თუ როგორ გადმოვიდა აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოს ცენტრი სამხრეთიდან ჩრდილოეთში.

ამის შემდეგ ვიდრე მეექვსე საუკუნემდე, ახ. წ., აღმოსავლეთ საქართველოს დედაქალაქი მცხეთა იყო.

აკაქოლოზიური გათხრები მცხეთაში. 1937 წლიდან მცხეთაში დიდი გათხრები წარმოებს. ამ გათხრებმა ჩვენი ძველი ისტორიის ძვირფასი ძეგლები შეგვძინა. მათი საშუალებით შეიძლება შევისწავლოთ ჩვენი წინაპრების ცხოვრება თითქმის ორი ათასი წლის სიგრძეზე, მეორე ათასწლეულის დამლევდნად, ძვ. წ., ვიდრე ადრინდელ ფეოდალურ ხანამდე.

მცხეთა. 1906 წლის ფოტოგრაფია.

ჯერ კიდევ პირველი ათასწლეულის დამდეგს, ძველი წელთაღრიცხვით, ზრინჯაოს ხანაში, მცხეთა მნიშვნელოვანი პუნქტი ყოფილა. მაშინდელი მცხეთელები მეომარი ხალხი იყო, რომელიც უმთავრესად სოფლის მეურნეობას მისდევდა, იმდროინდელი საფლავები ბლომად არის აღმოჩენილი მცხეთის გარეუბან სამთავროში. მაშინ მკვდარს ღრმა ორმოს ფსკერზე ასაფლავებდნენ.

ელინისტურ ხანაში მცხეთა ქალაქად გადაიქცა. ძველი მეომარი მიწათმოქმედი მცხეთელებიც უფრო მშვიდობიანი მოქალაქეები გახდნენ. გამოიცვალა რამდენიმეჯერ დამარხვის წესიც: პირველი ათასწლეულის დამდეგს, ძველი წელთაღრიცხვით, მიცვალებულებს მეტწილად ქვევრებში სდებდნენ, ჩვენი წელთაღრიცხვის დამდეგს-კი მკვდრები უკვე ჯერ კრამიტითა და აგურით ამოყვანილ ყუთებში უმარხავთ, შემდეგ — ქვაყუთებში. მცხეთის მოსახლეობა იმდენად მრავალრიცხოვანი ყოფილა ყოველთვის, ისტორიულ ხანაში, რომ სამთავროს სასაფლაოს დიდი ტერიტორიაც მისთვის საკმარისი არ აღმოჩენილა. სხვადასხვა დროს საფლავები ერთმანეთის თავზე უკეთებიათ. ამ სამარხებში დიდძალი სხვადასხვა ნივთია ჩატანებული — იარაღი, ჭურჭელი, სამკაული, ფული.

კიდევ უფრო მდიდარი და მნიშვნელოვანი საფლავები აღმოჩნდა მცხეთის მეორე გარეუბანში, არმაზისხევთან. აქ უკვე ქართლის მეფის დიდი მოხელეები, ერისთავები და მათი ოჯახის წევრები არიან დასაფლავებული.

პეტეთა. ს.მთავროს გათხრების უბანი (ტაძარსა და გზატკეცილს შორის).

მცხეთის არქ. მუზეუმი.

კოლხეთი და პონტო. მე-2 საუკუნის დამლევს, ძვ. წ., კოლხეთი კიდევ უფრო დასუსტებულა. ამ დროს სამეფო დანაწილებული ყოფილა (კალკე საგამგეო ოლქებად, რომელნიც, როგორც ჩანს, ნაკლებად ემორჩილებოდნენ კოლხეთის მეფეს.

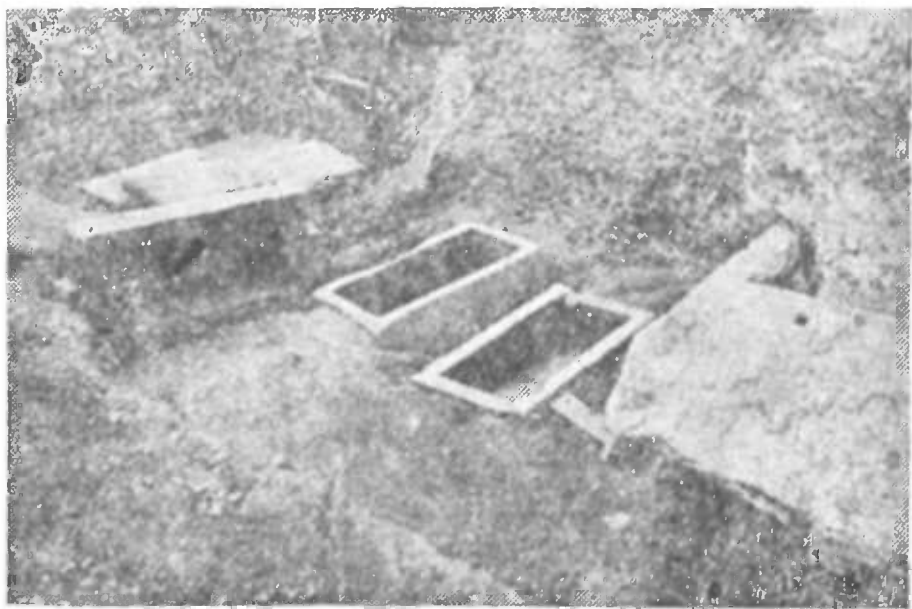
ამავე დროს, სწრაფად ძლიერდებოდა მეზობელი პონტო, რომელმაც თავისი ძლიერების მწვერვალს მიაღწია მითრიდატ მეოთხის, ევპატორად და, აგრეთვე, დიდად წოდებულის, მეფობაში (120—63 წწ., ძვ. წ.). მითრიდატ IV ძველი აღმოსავლეთის ერთი ყველაზე უფრო შესანიშნავი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე იყო. ტიბარანიაზე დაყრდნობით, მითრიდატ დიდმა დაიმორჩილა ყირიმი, ზოგი სარმატული ტომი, აზოვის ზღვის სანაპიროზე მცხოვრებნი, სინდიკა (ტამანის ნახევარ-კუნძული და ანაპის მხარე), კოლხეთი, მცირე არმენია და ზოგი მცირე-აზიური ოლქი, ხოლო იბერიას, საკუთრივ სომხეთს და მიდიას სამეგობრო ხელშეკრულებები დაუდო.

კოლხეთის მმართველად მან ჯერ თავისი შვილი დანიშნა. მაგრამ ახალგაზრდა ბატონიშვილმა, რომელიც კოლხეთის ძველ დიდებაზე ოცნებით იყო გატაცებული, მოიწადინა კოლხეთის დამოუკიდებელი მეფე

გამხდარიყო, და ამიტომ მამამ იგი სიკვდილით დასაჯა. შემდეგ მითრიდატი მმართველად და მეფისნაცვლად კოლხეთში ერთერთს თავის მეგობარ დიდებულთაგანს ჰგზავნიდა ხოლმე. კოლხეთიდან იღებდა მითრიდატი უმნიშვნელოვანეს შემწეობას თავის საზღვაო ძალებისათვის, ხომალდების საშენ ხე-ტყესა და თვით მეზღვაურებსაც.

§ 13. რომის დაპყრობითი ომები აღმოსავლეთში

მე-3 საუკუნის დამლევებიდან, ძვ. წ., რომი იწყებს ფართო დაპყრობითი პოლიტიკის წარმოებას, ხოლო მე-2 საუკუნის დასაწყისიდან იგი აზიაშიც იჭრება. მე-2 საუკუნის დამლევს რომაელებს უკვე თავისი სამფლობელო ჰქონდათ მცირე აზიაში. რომის მიერ აქ დამყარებული წესები, დიდძალი გადასახადები, მოხელეების ძალმომრეობა სულს ხდიდა რომის ქვეშევრდომებს და წინააღმდეგობის ცეცხლს აღვივებდა

არმაზი, ერისთავთა საგვარეულო სასაფლაო. სამარხები №№ 6 და 7.

მცხეთას ბრ. ექსპედიცია.

მათში. ამ განწყობილებით ისარგებლა მითრიდატ პონტოელმა, რომელსაც არაფრად ეპიტნავებოდა რომის ასეთი გაძლიერება თავის მახლობლად, და რომელმაც რომის სამეკედრო-სასიცოცხლო ომი გამოუცხადა. მან ბრძოლაში ჩააბა მრავალი ხალხი და ჩაგრული ადამიანების, მეტწილად—მონების, დიდი მასები; ხმელთაშუა ზღვაში დიდად გაძლიერდა.

5. საქართველოს ისტორია.

რებული „მეკობრეები“, რომელნიც იმავე საზოგადოებრივი წრეებიდან იყვნენ გამოსუნი, და მონობიდან თავდახსნილები მითრიდატში თავის ბელადს ხედავდნენ; რომიდან გამოქცეული დემოკრატები მითრიდატის კარზე და ჯარში პოულობდნენ თავშესაფარს და ერთგულად ემსახურებოდნენ პონტოს მეფეს. ეს იყო ერთი ყველაზე უფრო დიდი ეროვნული და სოციალური მოძრაობათაგანი, რომელიც ოდესმე ყოფილა რომაელ მონათმფლობელთა წინააღმდეგ მიმართული.

მთელი მეოთხედი საუკუნე (88—63 წწ.) გაგრძელდა ეს ომები ცვალებადი წარმატებითა და სიძლიერით. იყო დრო, როცა მითრიდატის სარდლები წარმატებით ეომებოდნენ რომაელებს საჭოველთაო სახალხო აჯანყებით მოცულ საბერძნეთშიაქცი, და რომი საძირკვლამდე შერყეული ჩანდა. მაგრამ შემდეგ უკვე ომის ბედი რომის მხარეს გადავიდა. რომაელებმა რიგრიგობით დაამარცხეს მითრიდატი და მისი მოკავშირეები.

პონტოს მეფის მოკავშირეები უკანასკნელ ომში რომაელების წინააღმდეგ იყვნენ არმენიის, ალბანიისა და იბერიის მეფეები.

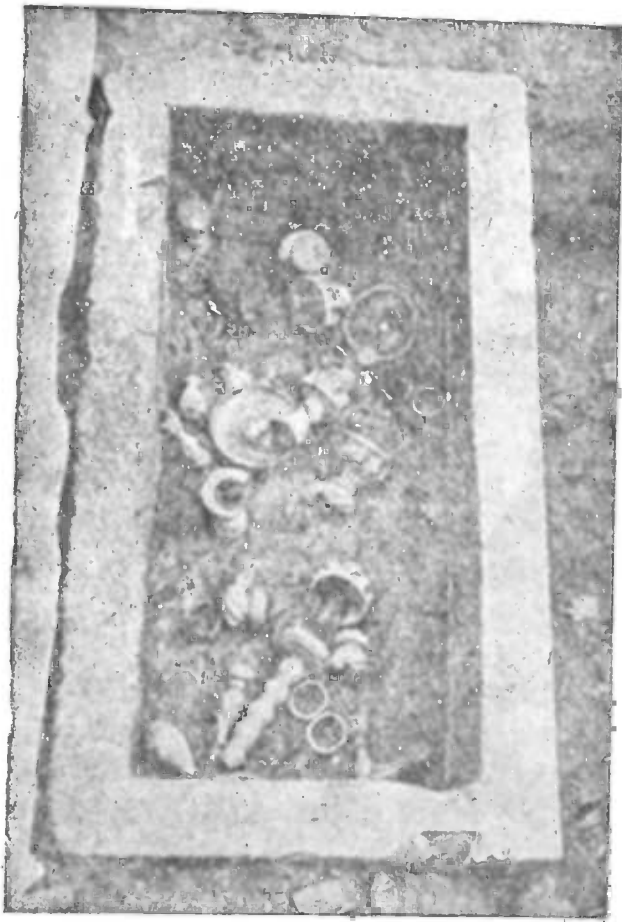
არმენია ანუ სომხეთი, პირველი საუკუნის პირველ ნახევარში, ძვ. წ., ვრცელი და ძლიერი სახელმწიფო იყო. იქ მეფობდა ამ დროს ტიგრან მეორე.

ალბანია. ალბანია თანამედროვე საბჭოთა აზერბაიჯანის ძველი სახელწოდებაა. უძველეს ხანაში ალბანიის ტერიტორიაზე ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა, რომელნიც კავკასიურ მოდგმას ეკუთვნოდნენ. იმ ხანაში, რომელზედაც ჩვენ ეხლა ვსაუბრობთ, ეს ტომები გაერთიანდნენ და სამეფო დააარსეს.

ალბანიის სამეფო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საქართველოსთან საუკუნეების მანძილზე, როგორც პოლიტიკურად, ისე კულტურულად. შემდეგში უკვე, ფეოდალურ ხანაში, ძველ ალბანელებს შემოერივნენ სხვა, უმთავრესად—თურქული, მოდგმის ტომები და ასე წარმოსდგნენ ქართველების თანამედროვე მეზობლები, აზერბაიჯანელები.

პომპეუსის ლაშქრობა სომხეთსა და ალბანიაში. 66 წელს, ძვ. წ., რომაელების ახალმა სარდალმა, პომპეუსმა, სასტიკად დაამარცხა მითრიდატ პონტოელი. მითრიდატმა თავს გაქცევით უშველა, იგი ჯერ კოლხეთში გადაიხვეწა, სადაც ის ზამთარი ქალაქ დიოსკურიაში გაატარა, ხოლო აქედან ჩრდილოეთისაკენ წავიდა ახალი ჯარის შესაგროვებლად.

პომპეუსი ამის შემდეგ მითრიდატის მოკავშირეებს მისდგა. ჯერ სომხეთში შეიჭრა, დაიმორჩილა ტიგრანი და ზავის მძიმე პირობები მოახვია მას თავზე. შემდეგ რომაელებმა ალბანიისა და იბერიისაკენ გაილაშქრეს. ალბანელებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაგრამ დამარცხდნენ და იძულებული გახდნენ ზავი ეთხოვათ რომაელებისათვის.

არმაზი. ქალის სამარხი № 6, ოქროსა და ვერცხლის ნივთებით, გახსნის შემდეგ.

მცხეთის ჯ. კ. კოსტავაძე.

§ 14. რომაელები საქართველოში

ქართლში ამ დროს მეფედ არტაგი იყო. არტაგმა საჭირო წინდახედულება გამოიჩინა: ზავის შესახებ რომაელებთან მოლაპარაკება გამართა, ფარულად-კი სამხედრო სამზადისს მიჰყო ხელი. რომაელებმა არტაგს ხერხი გაუგეს, დაასწრეს და ქართლი დალაშქრეს.

არმაზის ციხე რომაელებმა შედარებით ადვილად ჩაიგდეს ხელში, მოულოდნელი თავდასხმის წყალობით. არტაგი მტკვრის გაღმა გავიდა და ხიდი დასწვა. შემდეგ არტაგმა კიდევ უფრო შორს გაიწია. რომაელები მას ფეხდაფეხ მისდევდნენ სასტიკი ბრძოლით.

ხალხი სამშობლოს ადვილად არ სთმობდა. ქართველი ჯარი თავგამეტებით განაგრძობდა ომს, თუმცა მეფე მტერთან მოლაპარაკებას აწარ-

რებული „მეკობრეები“, რომელნიც იმავე საზოგადოებრივი წრეებიდან იყვნენ გამოსუქნი, და მონობიდან თავდახსნილები მითრიდატში თავის ბელადს ხედავდნენ; რომიდან გამოქცეული დემოკრატები მითრიდატის კარზე და ჯარში პოულობდნენ თავშესაფარს და ერთგულად ემსახურებოდნენ პონტოს მეფეს. ეს იყო ერთი ყველაზე უფრო დიდი ეროვნული და სოციალური მოძრაობათაგანი, რომელიც ოდესმე ყოფილა რომაელ მონათმფლობელთა წინააღმდეგ მიმართული.

მთელი მეოთხედი საუკუნე (88—63 წწ.) გაგრძელდა ეს ომები ცვალებადი წარმატებითა და სიძლიერით. იყო დრო, როცა მითრიდატის სარდლები წარმატებით ეომებოდნენ რომაელებს საყოველთაო სახალხო აჯანყებით მოცულ საბერძნეთშიაღკი, და რომი საძირკვლამდე შერყეული ჩანდა. მაგრამ შემდეგ უკვე ომის ბედი რომის მხარეს გადავიდა. რომაელებმა რიგრიგობით დაამარცხეს მითრიდატი და მისი მოკავშირეები.

პონტოს მეფის მოკავშირეები უკანასკნელ ომში რომაელების წინააღმდეგ იყვნენ არმენიის, ალბანიისა და იბერიის მეფეები.

არმენია ანუ სომხეთი, პირველი საუკუნის პირველ ნახევარში, ძვ. წ., გრცელი და ძლიერი სახელმწიფო იყო. იქ მეფობდა ამ დროს ტიგრან მეორე.

ალბანია. ალბანია თანამედროვე საბჭოთა აზერბაიჯანის ძველი სახელწოდებაა. უძველეს ხანაში ალბანიის ტერიტორიაზე ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა, რომელნიც კავკასიურ მოდემას ეკუთვნოდნენ. იმ ხანაში, რომელზედაც ჩვენ ეხლა ვსაუბრობთ, ეს ტომები გაერთიანდნენ და სამეფო დააარსეს.

ალბანიის სამეფო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საქართველოსთან საუკუნეების მანძილზე, როგორც პოლიტიკურად, ისე კულტურულად. შემდეგში უკვე, ფეოდალურ ხანაში, ძველ ალბანელებს შემოეირვნენ სხვა, უმთავრესად—თურქული მოდემის ტომები და ასე წარმოსდგნენ ქართველების თანამედროვე მეზობლები, აზერბაიჯანელები.

პომპეუსის ლაშქრობა სომხეთსა და ალბანიაში. 66 წელს, ძვ. წ., რომაელების ახალმა სარდალმა პომპეუსმა, სასტიკად დაამარცხა მითრიდატ პონტოელი. მითრიდატმა თავს გაქცევით უშველა, იგი ჯერ კოლხეთში გადაიხვეწა, სადაც ის ზამთარი ქალაქ დიოსკურიაში გაატარა, ხოლო აქედან ჩრდილოეთისაკენ წავიდა ახალი ჯარის შესაგროვებლად.

პომპეუსი ამის შემდეგ მითრიდატის მოკავშირეებს მისდგა. ჯერ სომხეთში შეიჭრა, დაიმორჩილა ტიგრანი და ზავის მძიმე პირობები მოახვია მას თავზე. შემდეგ რომაელებმა ალბანიისა და იბერიისაკენ გაილაშქრეს. ალბანელებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაგრამ დამარცხდნენ და იძულებული გახდნენ ზავი ეთხოვათ რომაელებისათვის.

არმაზი. ქალის სამარხი № 6, ოქროსა და
ვერცხლის ნივთებით, გახსნის შემდეგ.

მცხეთის მუზეუმის ფოტო.

§ 14. რომაელები საქართველოში

ქართლში ამ დროს მეფედ არტავგი იყო. არტავგმა საჭირო წინდახედულება გამოიჩინა: ზავის შესახებ რომაელებთან მოლაპარაკება გამართა, ფარულად-კი სამხედრო სამზადისს მიჰყო ხელი. რომაელებმა არტავგს ხერხი გაუგეს, დაასწრეს და ქართლი დალაშქრეს.

არმაზის ციხე რომაელებმა შედარებით ადვილად ჩაიგდეს ხელში, მოულოდნელი თავდასხმის წყალობით. არტავგი მტკვრის ვალმა გავიდა და ხიდი დასწვა. შემდეგ არტავგმა კიდევ უფრო შორს გაიწია. რომაელები მას ფეხდაფეხ მისდევდნენ სასტიკი ბრძოლით.

ხალხი სამშობლოს ადვილად არ სთმობდა. ქართველი ჯარი თავგამეტებით განაგრძობდა ომს, თუმცა მეფე მტერთან მოლაპარაკებას აწარ-

მოებდა. ქართველი მეომრები, ვინც წინა ბრძოლებში გადარჩა, გარშემო მდებარე ტყეებში დაიფანტნენ, მაღალ ხეებზე ავიდნენ და იქიდან უშენდნენ რამდენიმე დღე რომაელებს ისრებს. რომაელები იძულებული გახდნენ ტყე გაეჩეხათ. ქართველი მებრძოლები დაილუპნენ, მტერს-კი არ დანებდნენ.

რომაელებთან ბრძოლებში ქართველებმა დიდი მსხვერპლი გაიღეს: ცხრა ათასი კაცი მარტო მოკლული იყო.

ბრინჯაოს სურა სოფ.
ნიჩბისიდან.

საქ. მუზეუმის ანტიკარის ენე.

ბოლოს არტაგი შეურიგდა თავის მარცხს და პომპეუსთან ზავი დასდო. არტაგმა რომაელებს მძევლად თავისი შვილები მისცა, პომპეუსს-კი მდიდარი ძღვენი მიართვა: ოქროს ტახტი, ოქროს სარეცელი და ოქროსავე მაგიდა.

ეს ამბავი მოხდა 65 წელს, ძვ. წ.

ქართლიდან პომპეუსი თავისი ჯარით კოლხეთში გადავიდა, მითრიდატის ხელში ჩასაგდებად. კოლხეთში რომაელებს ისეთი ძლიერი წინააღმდეგობა არ შეხვედრათ, როგორც ქართლში.

რომაელებმა კოლხეთი დაპყრობილ ქვეყნებს მიათვალეს და ამ თავისი მმართველი დააყენეს.

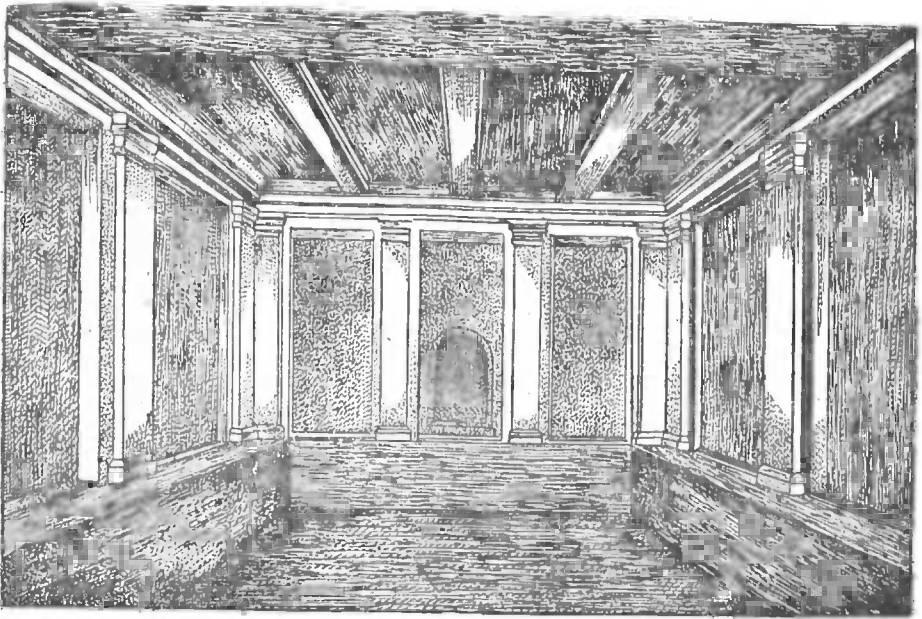
საბოლოოდ იმედ-დაკარგულმა მითრიდატმა თავი მოიკლა ყირიმში (63 წ., ძვ. წ.).

ახალი ცნობების გაჩენა საქართველოს უმსახურ დასავლეთის მხარეებში. პომპეუსის ჯარში იყვნენ ისეთი ბერძნებიც,

რომელნიც მწერლობას მისდევდნენ. ისინი სწერდნენ პომპეუსის ლაშქრობის ისტორიას და თან იმ ქვეყნებსაც ასწერდნენ ხოლმე, სადაც პომპეუსი გაივლიდა. ამ მწერლებმა საქართველოც ასწერეს.

მათი აღწერილობა, უფრო ძველი ბერძენი მწერლების ცნობებთან ერთად, შეჰკრება და გამოაქვეყნა განთქმულმა ბერძენმა გეოგრაფმა სტრაბონმა, რომელიც პირველ საუკუნეში ცხოვრობდა.

პომპეუსის თანამგზავრთა ცნობებიდან ჩვენ ვიტყობთ, თუ როგორი იყო საქართველოს ვითარება პირველი საუკუნის დამდეგს, ძველი წელთაღრიცხვით.

უფლისციხე. კლდეში ნაკვეთი ერთი დარბაზთაგანი.

ლიუიჟეს კამილესი.

§ 15. საქართველოს სამეურნეო მდგომარეობა პირველი საუკუნის დამდეგს, ძვ. წ.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხე ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა თავისი მეურნეობით. დიდი იყო განსხვავება მთასა და ბარს შორის. ხალხი და მისი კულტურა ბარში უფრო სწრაფად ვითარდებოდა, ვიდრე მთაში. ბარში მისვლა-მოსვლა უფრო ადვილი იყო კარგი გზების გამო, და ბუნებაც უფრო ემორჩილებოდა ადამიანს. რაც უფრო მალა მდებარეობდა მთაში ადამიანთა საცხოვრისი, მით უფრო მკაცრი იყო ბუნება და მით უფრო ძნელი იყო ცალკე სოფლების დაკავშირება ერთმანეთთანაც და ბარის დაწინაურებულ თემებთანაც.

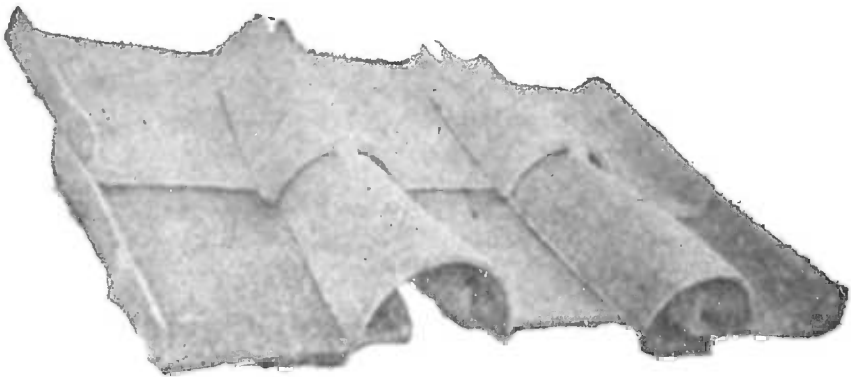
მისვლა-მოსვლის საშუალებანი. ბარში ხმელეთის გზებს გარდა მისვლა-მოსვლისათვის მდინარეებსაც იყენებდნენ. ნავებით დადიოდნენ რიონზე, ყვირილაზე შორაპნამდე, მტკვარზე, ალაზანზე. ბლომად და კარგად უშენებიათ ჩვენს წინაპრებს ხიდებიც, რომ მიმოსვლა არ შეფერხებულყო. მარტო მდ. ფასიდზე შორაპანს ზემოთ, სადაც ნაგები ველარ დადიოდა, 120 ხიდი ყოფილა აგებული. ხიდები იყო მტკვარზე, მაგალითად, მცხეთასთან, სადაც მტკვარი საკმაოდ განიერია, და სხვა მდინარეებზედაც. მთიელები-კი ასე ადვილად ვერ მოძრაობდნენ. ვინც ძალიან მალა ცხოვრობდა მთაში, როგორც სვანები, ისინი ზამთარში მთლად მოწყვეტილი იყვნენ გარეშე ქვეყანას; ზაფხულობითაც მათ უჭირდათ ხშირად ბარში ჩამოსვლა.

სოფლის მეურნეობა. ამიტომ ვინც ყველაზე მაღლა ცხოვრობდა, ყველაზე ღარიბიც იყო. სვანები და მათი მეზობლები თავს თურმე უფრო მესაქონლეობითა და ნადირობით ირჩენდნენ. უფრო დაბლა, მთის კალთებზე, მოსახლენი უკვე მიწასაც ხნავდნენ და პურს სთესდნენ, მაგრამ უმთავრესად მესაქონლეობას მისდევდნენ და ჯოგებს აშენებდნენ.

სულ სხვა იყო ბარში. აქ მთავარი მნიშვნელობა მიწათმრეკმედებას ჰქონდა. კოლხეთი განთქმული იყო თავისი ხილით, სელით, კანაფით, ცვილით (თაფლის სანთელით), ფისით, ხომალდების საშენებელი ხე-ტყით. ასევე იყო ქართლშიაც. მოჰყავდათ ხორბალი, ქერი, ფეტვი და სხვა პურეული, ძველთაგანვე აშენებდნენ ვაზსა და აყენებდნენ ღვინოს. ბლომად ჰყავდათ შინაური პირუტყვი. იცოდნენ სხვადასხვანაირი ხელოსნობა და საუცხოო ოსტატებიც იყვნენ.

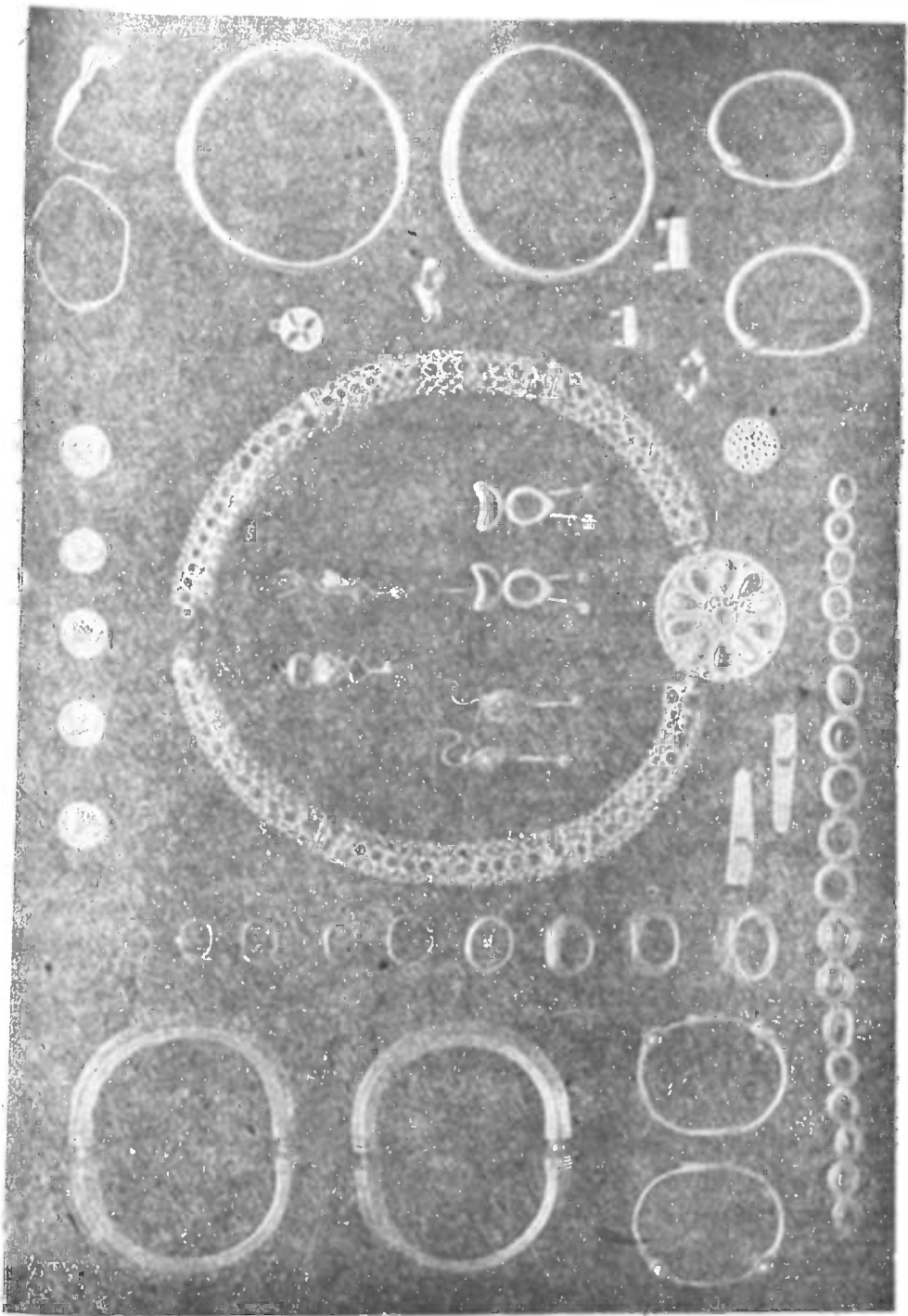
ვაჭრობა. ვაჭრობაც განვითარებული ყოფილა. კავკასიონის ყველაზე მაღალი ადგილების მცხოვრებნიც იძულებულნი იყვნენ ბარში ჩამოსულიყვნენ, მაგალითად, მარილის საყიდლად. თვითონ ბარელები ხომ უფრო მეტს ვაჭრობდნენ. საშინაო ვაჭრობის გარდა, იმდროინდელ საქართველოს საგარეო ვაჭრობაც შორს ჰქონია გაბმული. ინდოეთიდან, კერძოდ, საქონელი მოჰქონდათ კასპიის ზღვამდე, შემდეგ კასპიის ზღვაზე გამოატარებდნენ და მტკვარზე ნავით ამოიტანდნენ ქართლში. აქედან, სადაც უკვე ნაოსნობა აღარ შეიძლებოდა, ხმელეთის გზით გადაჰქონდათ ყვირილას ხეობაში, შორაპნამდე. შორაპნიდან-კი ისევ ნავებით ჩაჰქონდათ შავ ზღვამდე ქალაქ ფასიდში, საიდანაც საქონელი უკვე ზღვით იგზავნებოდა დასავლეთისაკენ.

საქალაქო ცხოვრება. სტრაბონი ამბობს იმდროინდელ საქართველოზე: „...ეს მდიდარი ქვეყანაა, რომელსაც შეუძლია ძალიან ხშირი მოსახლეობა ჰყავდეს. და მართლაც, იხერია მეტწილად მშვენიერადაა დასახლებული—მოფენილი ქალაქებითა და დაბებით, ისე რომ აქ გვხვდება კრამიტის სახურავებიც და არქიტექტურული ხელოვნების წესების თანახმად აშენებული ბინები და საბაზრო ადგილები და სხვა საზოგადოებრივი შენობები“.

მცხეთა—სამთავრო. სახურავი კრამიტი, ჩვენი წელთაღრიცხვის დამდეგისა

მცხეთის არქიტექტურა...

არმაზი. ქალის სამკაული ოქროსი (ყელსაბამი, სამაჯურები, ბეჭდები, საყურეები და სხვა) ერისთავთა საგვარეულო სასაფლაოს № 6 სამარხიდან.

მცხეთის არქ. მუზეუმი.

საქართველოს იმდროინდელს ყველაზე მნიშვნელოვან ქალაქთა რიცხვში ბერძნულ-რომაული წყაროები ასახელებენ: ფასიდს, დიოსკურიას, პიტიაუნტსა და შორაპანს—კოლხეთში, მცხეთა-არმაზს—იბერიაში. ეს დეოქსიპოლისი საეპარქიო-სახელოსნო ცენტრები, რომელნიც აღმოცენებული იყვნენ ადგილობრივი და საერთაშორისო ვაჭრობის მთავარ გზებზე და საკვანძო პუნქტებში.

აულტურა. ნივთიერი ნაშთები სავსებით ადასტურებენ სტრაბონის ცნობებს ძველი საქართველოს საქალაქო კულტურის შესახებ. ასე, მცხეთაში, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, მდ. არაგვის შესართავთან, აღმოჩენილია საქართველოს უძველესი დედაქალაქის შიდა-ციხის ანუ აკროპოლისის გრანდიოზული ზღუდეებისა და სასახლის ტიპის შენობათა კედლები, აგრეთვე ქალაქის წყალსადენი და სხვა ნაგებობანი. მცხეთის ეს შიდა-ციხე, რომელიც არმაზის ციხედ იწოდებოდა, ცნობილია ბერძენ-რომაელი მწერლებისათვის უკვე I საუკუნიდან. აქ ჰქონდათ რეზიდენცია (ადგილ-სამყოფელი) ძველი ქართლის მეფეებს.

წარმართული ტაძრისა (თუ სასახლის) და დიდი აბანოს ნანგრევები გათხრილ იქნა აგრეთვე არმაზისხევთან, პიტიახშების სასაფლაოს ველზე. ძველი მცხეთის ტერიტორიაზე მოპოვებულია დიდი რაოდენობით იმდროინდელი საამშენებლო მასალა — მშენივნად გათლილი და მოჩუქურთმებული ქვის ლოდები, კარგად გამომწვარი და შეღებილი კრამიტი სწორი ფორმისა, სხვადასხვა ზომისა და ნაირ-ნაირად დამუშავებული აგური.

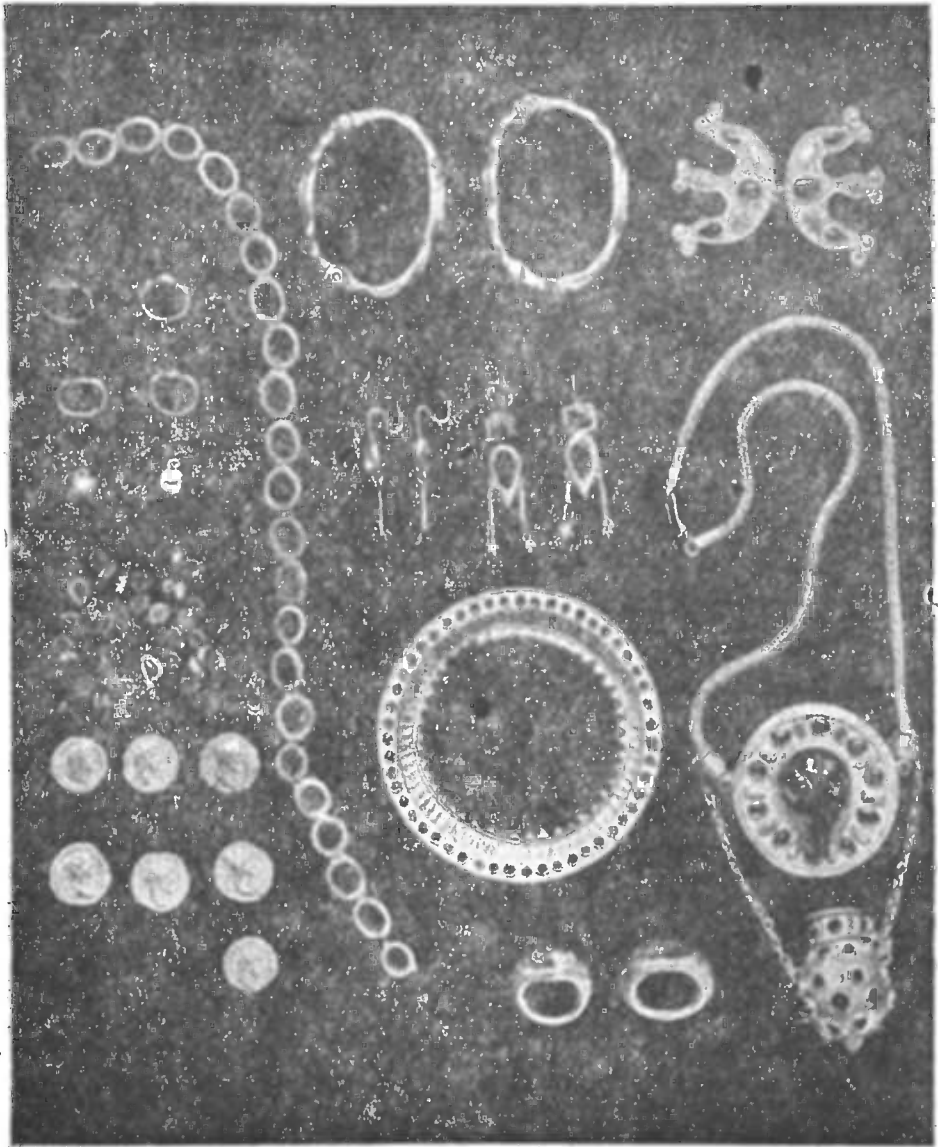
სამთავროში კიდევ იპოვნეს საფლავის ქვა წარწერით, რომელშიაც მოხსენებულია „მხატვართუხუცესი და ხუროთმოძღვარი აქოლი“. ეს მცხეთის მთავარი არქიტექტორი უნდა ყოფილიყო.

დიდებულ ნაგებობათა ნაშთების გარდა, მოღწეულია ცალკეული საგნებიც, რომელნიც ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყის ხანას ეკუთვნიან და აღმოჩენილი არიან ამავე მცხეთის ფარგლებში სამთავროს საერთო-საქალაქო სასაფლაოზე და პიტიახშების საგვარეულო, აკლდამებში აგრამაზისხევთან, სოფლების ბორის, კლდეეთისა და სარგვეშის ტერიტორიაზე (შორაპანისა და ხარაგოულის არემარეში) და ურეკში (მდ. სუფსის შესართავთან).

აქ ნაპოვნ საგნებს შორის ჩვენ ვხედავთ: ძვირფასი თვლებითა და მინაქრით მორთულს ოქროს სამკაულებს (ბეჭდებს, სამაჯურებს, საყურეებს, ყელსაბამებს) და იარაღს, მოჩუქურთმებულსა და ნაქედს ვერცხლის ჭურჭელს, საუცხოო სარტყლებს, ოქროსა და ვერცხლის ფულებს. ამ ძეგლების მნიშვნელოვანი წილი დიდი ხელოვნებით არის შესრულებული და ეროვნული მხატვრული სტილითაა აღბეჭდილი, ისინი ადგილობრივი ოსტატების ნახელავია.

აშკარა ხდება, რომ ხელოვნებანი, რომელთა არსებობა საქართველოში უკვე მეორე ათასწლეულში, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე, დადასტურებულია თრიალეთის ძეგლებით, მომდევნო ათასწლეულის წლის სივრცეზე

განვითარებულან და დაწინაურებულან მშობლიურ ნიადაგზე და, ამასთანავე, უცხოური კულტურული ელემენტებითაც გამდიდრებულან. ზორის, კლდე-თისა და ურეკის ძეგლები კიდევ ერთს, მეტად მნიშვნელოვან, მოვლენაზე მიუთითებენ: მიუხედავად იმისა, რომ დასავლეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ საერთო სახელმწიფოებრიობა, კულტურის სფეროში ისინი უკვე იმ დროს საკმაოდ მჭიდრო კავშირებით ყოფილან დაახლოებულნი.

არმაზი: ოქროს ნივთები (მათ შორის, მარჯვნივ ქვემოთ, უძვირფასესი ყელსაბამი) ერისთავთა საგვარჯულო სასაფლაოს № 7 სამარხიდან.

მცხეთის მრ. ქ. კვლევები.

§ 16. საზოგადოებრივი წყობილება საქართველოში პირველი საუკუნის დამდეგს, ძვ. წ.

როგორც იყო მეურნეობა და ცხოვრების წესი, საარსებო სახსრის მოპოვების წესი იმდროინდელ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ისეთივე იყო ამ კუთხეში საზოგადოებრივი წყობილება.

პირველყოფილი თემური წყობილება მთაში. მთიელებს უფრო ჩამორჩენილი საზოგადოებრივი წყობა ჰქონდათ. მთაში ბუნება ძალიან მკაცრი იყო; შიშის დამუშავება იქ ძნელი ხდებოდა; რაკი შრომის იარაღებიც პრიმიტიული იყო. სიმდიდრის დაგროვებაც იქ ძნელი იყო. საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად ხალხს ერთად უნდა ებრძოლა გარემო ბუნების წინააღმდეგ. ამიტომ ერთი გვარისა და თემის შვილები მეტნაკლებად თანასწორი იყვნენ, როგორც ქონებრივად, ისე უფლებრივად.

სევანებს თუმცა მთავარი ჰყავდათ, მაგრამ მას როდი ჰქონდა თავის ნებაზე მართვის უფლება. ხალხის სათავეში საბჭო იდგა, 300 კაცისაგან შემდგარი. ეს 300 კაცი ცალკე სევანური გვარების თუ თემების წარმომადგენლები იყვნენ. მათ ყველას თანასწორი ხმა ჰქონდათ საბჭოში. ცალკე გამოყოფილი ჯარი სევანებს არ ჰყავდათ, — როცა სევანებს სამხედრო გასაჭირი დაადგებოდა, მთავარი და საბჭო ქუდზე კაცს დაუძახებდნენ. ყველა ხალხისთ გადიოდა ბრძოლის ველზე, რადგანაც ყველა საერთო სახალხო საქმისათვის იბრძოდა. ხალხი და ჯარი ერთი იყო. იარაღიც თითქმის ყველას ერთნაირი ჰქონდა. ასეთივე წყობა ჰქონდათ იმ დროს სხვა ქართველ ტომებსაც, ვინც სევანებსავე მარლა მთაში ცხოვრობდა.

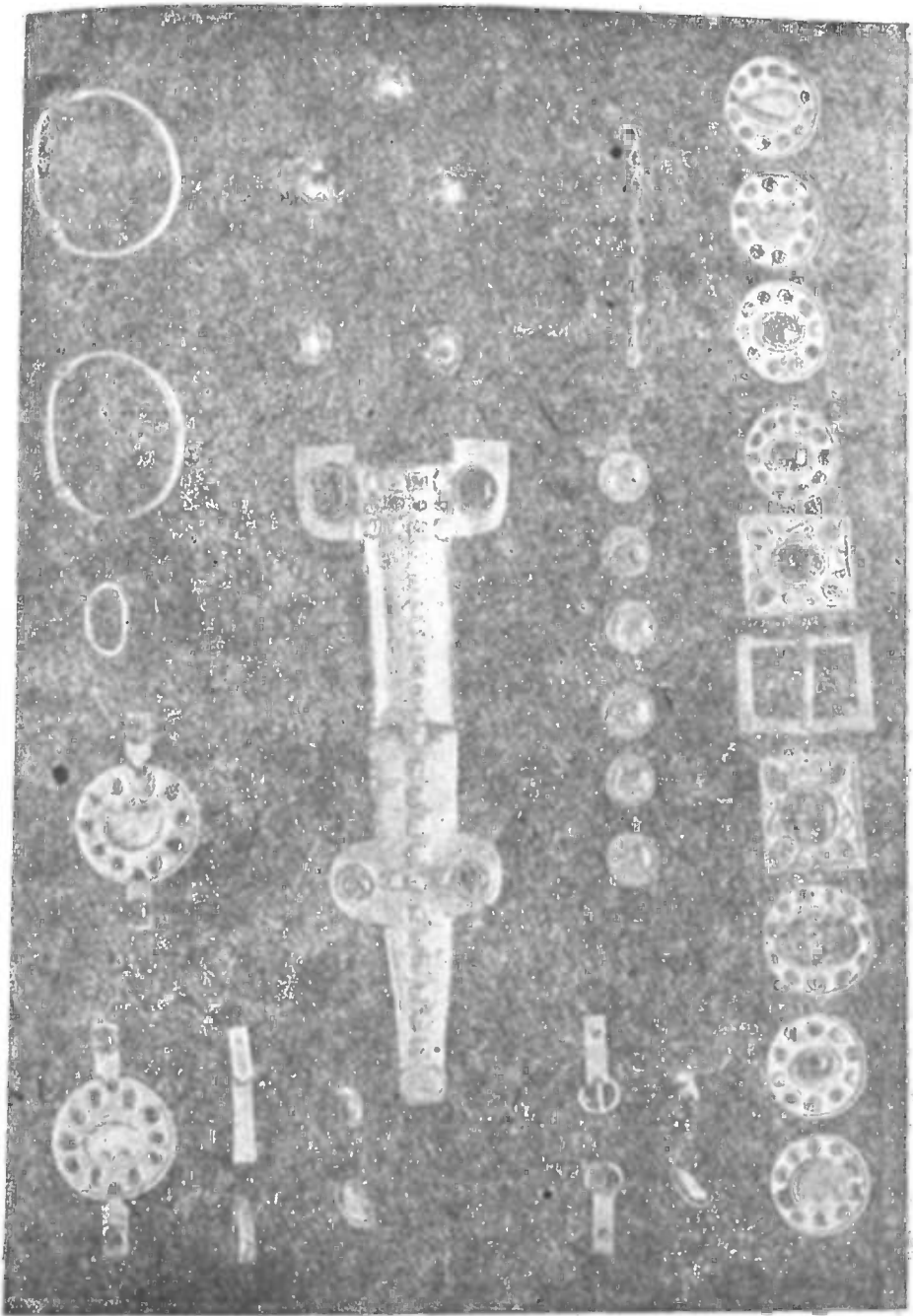
საზოგადოებრივი წყობილება ბარში. ბარში საზოგადოებრივ თანასწორობა აღარ არსებობდა. აღარ არსებობდა საზოგადო საკუთრებაც. ან რა ტოლები იქნებოდნენ მდიდრები და ღარიბები, თავისუფალი და არათავისუფალი ადამიანები, მონათმფლობელები და მონები. სტრაბონი მოგვითხრობს, და სხვა ცნობებითაც ვიცით, რომ იმ დროს ქართლში ხალხი ოთხ წოდებად იყოფოდა.

პირველი წოდებიდან მეფეები გამოდიოდნენ. მეფის ამ საგვარეულოს „სეფე“ ეწოდებოდა, მის წევრებს „სეფე-წულები“, ხოლო მეთაურს — „მეფე“. მეფე იყო სახელმწიფოს მეთაური. სეფე-სახლს, ე. ი. სამეფო საგვარეულოს, საკუთარი მამულები ჰქონდა, რომელსაც სეფე-ქვეყანა ეწოდებოდა.

ერისთავი ზევახი და მისი მუუღლე კარპაკი. არმაზის ერისთავთა საგვარეულო სასაფლაოდან.

მცხეთას ანტიკ. ექსპ.

არმაზი. ოქროს ნივთები ასპარუგ ერისთავის სამარხიდან. მარჯვენა კიდის ასწვრივ—
საერისთავო სარტყლის ოქროს ბაღთევი, შუაში—საერისთავო სატევრის ქარქაშის
სამკაული ოქროსი.

მცხეთის აბკ. კვლევის ცხ.

მეორე წოდებას ქურუმები შეადგენდნენ, რომელნიც ტაძრებს ემსახურებოდნენ და ამავე დროს მეზობელ ხალხებთან სადავო საქმეებსაც განაგებდნენ. ტაძრებს იმ დროს ქართლში დიდი მამულები და განძები ჰქონდათ. მესხეთში, მაგალითად, იყო ლევიკოთეას ტაძარი, ისეთი მდიდარი, რომ მეზობელი ქვეყნების მეფეები მას გასაძარცვად თავს ესხმოდნენ ხოლმე.

ასპარუგ ერისთავი. არმაზის ერისთავთა საგვარეულო სასაფლაოდან.
მცხეთის ბაქ. ექსპ.

მესამე წოდებაში თავისუფალი ხალხი შედიოდა, ისინი მიწასაც ამუშავებდნენ და ომშიაც გადიოდნენ, როცა მეფე დაუძახებდა. ამ წოდებას ძველებურად „ერი“ ერქვა, მაგრამ ეხლა უკვე ამ ერს ის ძალა აღარ ჰქონდა, რაც პირველყოფილ-თემური წყობილების დროს.

მეოთხე წოდებაში მდაბიო ხალხი შედიოდა. ისინი სეფე-სახლს ანუ სამეფო საგვარეულოს ემსახურებოდნენ ყმურად. ამ მდაბიო ხალხს მაშინ „გლეხებს“ ეძახდნენ. „გლეხები“ მაშინ მხოლოდ სეფე-სახლს ჰყავდა. ამიტომ ისინი „მესეფე გლეხებად“ იწოდებოდნენ. იმ ბეგარასაც, რომელსაც გლეხები სეფე-სახლს უხდიდნენ „სეფეობა“ ერქვა. მესეფე გლეხები მიწისმუშა სოფლელები იყვნენ, პირდაპირ თავისუფლებას მოკლებულნი, და სეფე-ქვეყანას ამუშავებდნენ.

ბლომად იყვნენ მაშინ საქართველოში მონებიც, მაგრამ მონებს საზოგადოების წევრებად არ სთვლიდნენ. მონები ჰყავდათ მეფის საგვარეულოს, ქურუმებს, სხვა მდიდარ ხალხსაც. მონებს სხვადასხვა საქმეზე ამუშავებდნენ, საშენებელ ქვას ათლევინებდნენ, თიხას ახელინებდნენ, მადანს ათხრევიანებდნენ. მონებს ხმარობდნენ აგრეთვე როგორც მენიჩბეებს (მეხოდნეებს) მდინარეებში ნაოცნობის დროს. ვისაც ყველაზე მეტი მონა ჰყავდა, ყველაზე მდიდარიც ის იყო. უდიდესი მონათმფლობელები მეფე და ქურუმები იყვნენ. ქვეყნის ბატონ-პატრონობაც მეფესა და ქურუმებს ეკუთვნოდათ. ამიტომ ვამბობთ, რომ იმდროინდელი ქართლი მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო.

ასეთივე იყო საზოგადოებრივი წყობილება კოლხეთის ბარშიაც.

ბარში რომ მონათმფლობელობა იყო გაბატონებული, მთაში, როგორც ვნახეთ, თემურ წყობილებას ჯერ კიდევ ფესვები მაგრად ჰქონდა გადართული. მაგრამ თემური წყობილებას ნაშთები ბარშიაც ხვდებოდა კაცს, მდაბიო ხალხში. ეს არც გასაკვირველია. ძველად განვითარება ნელა ხდებოდა ძალიან, ახალი წესწყობილება და ხნე-ჩვეულება გაჭირვებით იკვლევდა გზას, ძველი ადათი და ჩვეულება-კი მაგრად ეზღაურებოდა ცხოვრებას.

სახელმწიფო წყობილება. ძველი საქართველოს სახელმწიფო წყობილებას ჩვენ უფრო კარგად ვიცნობთ ქართლის სამეფოს მაგალითზე. ამ ორი ათასი წლის წინათ ქართლის სამეფო ძლიერი სახელმწიფო იყო.

მთელი ქვეყნის ბატონ-პატრონად მეფე ითვლებოდა. მეფის წოდებულება ასეთი იყო: „ქართველთა მეფე, დიდი მეფე“. მეფეს ბევრი მოხელე ჰყავდა, რომელთა საშუალებითაც იგი ქვეყანას მართავდა. „ქართველთა მეფის“ უფოლი მოხელეები, იყვნენ დიდი და მცირე ერისთავები, ეზოს-მოდღვარი და სხვები. მეორე პირად სამეფოში ითვლებოდა და დიდი გავლენით სარგებლობდა ტახტის მემკვიდრე.

ასეთივე მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო აგრეთვე კოლხეთიც.

§ 17. საქართველო-რომის უკთიმართობა

ქართლის სამეფოს ვალდებულება რომის წინაშე. კოლხეთში რომაელებმა როგორც ვიციტ, თავისი მმართველი დააყენეს. ქართლში-კი რომაელებს მეფისათვის ხელი არ უხლიათ, ქართლს მათ რომის „მეგობრობა“ დააკისრეს. შექმდეშიაც რომაელები იბერებს კეისრისა და რომის „მეგობრებად“ აცხადებდნენ, მაგრამ ქართლისათვის ეს „მეგობრობა“ არც სასურველი ყოფილა და არც სასიამოვნო. რომაელები იძულებული ყოფილან დროდადრო ახალ-ახალი ჯარები გამოეგზავნათ ქართლში და შერყეული „მეგობრობა“ აღედგინათ.

რას მოითხოვდნენ რომაელები ქართლისაგან? — თითქმის მხოლოდ სამხედრო დახმარებას. რომაელებს ამ დროს ხშირი ომები ჰქონდათ აღმოსავლეთში და მამაცი კავკასიელი ხალხების ჯარი მათთვის ძალიან გამოყვანილი იყო. განსაკუთრებით-კი რომაელებს სურდათ ადგილობრივი ხალხების საშუალებით გაემაგრებინათ კავკასიონის გასასვლელი, სადაც ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გზები გადმოდიოდა. ასეთს გასასვლელებს კვლად ყველა ენაზე „ქარებს“ ეძახდნენ. ჩვენი წინაპრებიც მათ ქარებს უწოდებდნენ.

საქართველოს საუღელტეხილო გზები. კავკასიონის ყველაზე მოხერხებული საუღელტეხილო გზები საქართველოს ტერიტორიაზე მოდიოდა. ასეთი იყო ქლუხორის გზა აფხაზეთში, მამისონისა — რაჭაში, დარიალისა — ქართლში და სხვები. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მათ შორის დარიალს. დარიალანი სპარსული სახელია და ალანების კარს ნიშნავს. ძველ-ქართულად მას არაგვის კარი ან ოვსთა კარი ერქვა, ბერძენ-რომაელები კიდევ კასპიის ან კავკასიის კარებს ეძახდნენ. დარიალის გზა მდინარე არაგვს მიჰყვებოდა მისი სათავეებისაკენ და შემდეგ მდინარე თერგის ხეობაში გადადიოდა. მდ. თერგის ხეობა, — საქართველოს რესპუბლიკის დღევანდელ საზღვრის მახლობლად, მის სამხრეთით, — რომელიც კავკასიონის დიდი ქედის გადაღმა გადის, მეტად ვიწროა და ამიტომ ადვილად ჩასაკეტი. სწორედ ამ ვიწრო, ღრმა ხეობას ეწოდება დარიალა. როცა რომაელები პირველად მოვიდნენ საქართველოში, მათ უკვე დარიალა იბერიის სამეფოს ხელში დახვდათ. ქართველებს ეს ხეობა მიუღდგომელი კედლით ჰქონდათ გამაგრებულთ. თუ რა მიზანი ჰქონდა ამ სიმაგრეს,

გვიამბობს ერთი იმდროინდელი რომაელი მწერალი: „კავკასიის კარები უზარმაზარი ქმნილებაა ბუნებისა, მთების უცარი. გაპობის შედეგი. თვით გასასვლელი მოზღუდულია რკინით შემოჭედილი ღირებებით... მდინარის გამომღმა აგებულია კუმანიად წოდებული სიმაგრე, აშენებული იმ მიზნით, რათა. დააბრკოლონ მრავალრიცხოვანი ტომების გადმოსვლა“.

მცხეთა—სამთავრო. შუშის სურა კრამიტის სამარხიდან.

მცხეთის არქ. ექსპედიცია.

ჩრდილოეთ კავკასიის მეჯოგე

ტომები. ჩრდილოეთ კავკასიის მინდვრებში და მეზობელ მხარეებში, სადაც კარგი საზაფხულო და საზამთრო საძოვრები იყო, ძველთაგანვე მართლაც მრავალრიცხოვან ტომებს (სარმატებს, ალანებს, ჰუნებს და სხვებს) უცხოვრია. ეს იყვნენ მეჯოგე ტომები, რომელნიც გადადიოდნენ ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში თავისი ჯოგებისათვის საკვების საძებრად.

მესაქონლეობის გარდა ეს ტომები მძარცველობასაც ხელს არ აკლებდნენ, როცა საამისო პირობა ჰქონდათ. თუ კავკასიონის კარები ღია ხვდებოდათ, ეს ტომები თავს ესხმოდნენ სამხრეთის კულტურულ ქვეყნებს საშოვარისათვის. ვისაც თავისი კარები მაგრად დაკეტილი ჰქონდა, ხოლო განძი და ფული საკმაოდ ებადა, იმას შეეძლო ჩრდილოეთის ეს მოხეტიალე ტომები დაეჭირავენინა და თავისი მტრებისათვის მიესია. ეს მეჯოგეები, რომელნიც კარგი ცხენოსნები და გულადი მეომრები იყვნენ, ქირის გულისათვის ხალისით მიდიოდნენ ომში ყველა მხარეს.

ამიტომ იყო საჭირო კავკასიონის კარების გამაგრება, საქართველოში—განსაკუთრებით დარიალისა.

კოლხეთის ინტერესები კავკასიაში. ვისაც ეს გზები ხელში ეჭირა, იმას მათი სავაჭროდ გამოყენებაც შეეძლო. უძველესი დროიდანვე სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ქვეყნებს შორის ალებ-მიცემა არსებობდა, რომელსაც კარგი სარგებელი მოჰქონდა.

რომაელებს ბევრი სხვადასხვა საქონელი ჰქონდათ სასყიდი და გა-

სასყიდი, მაგრამ ყველაფერზე მეტად მათ მონები აინტერესებდათ, იმიტომ რომ რომი მონათმფლობელური ქვეყანა იყო. რომაელებისათვის საჭირო იყო მონების. ან იაფად ყიდვა, ან მუქთად შეძენა ტყვეების სახით. კავკასიაში-კი, განსაკუთრებით ჩრდილოეთ კავკასიაში, ბევრი ტყვე და შონა იშოვებოდა. აქაური ტომები ერთმანეთს თავს ესხმოდნენ, დიდძალ ხალხს ატყვევებდნენ და შემდეგ ამ ტყვეებს ჰყიდდნენ ან სცვლიდნენ მათთვის საჭირო საგნებში. ტყვის მოსატაცებლად ჩრდილოეთ კავკასიაში სამხრეთიდან; კერძოდ—საქართველოდანაც, გადადიოდნენ.

აი, რა აინტერესებდათ რომაელებს საქართველოსა და კავკასიაში. ქართლის მეფეს რომაელებმა ამიტომ დააკისრეს დარიალისა და სხვა საულელტეხილო გზების გამაგრება და დაცვა. გარდა ამისა რომაელებს აინტერესებდათ ის დიდი სავაჭრო გზაც, რომელიც ძველთაგანვე რიონისა და მტკვრის ხეობით საქართველოზე გადიოდა და დასავლეთის ქვეყნებს აკავშირებდა აღმოსავლეთთან.

საქართველოს შემომტკიცება რომაელებს იმისთვისაც სჭიროდათ, რათა სომხეთში თავი უშიშრად ეგრძნოთ. სომხეთის გამო ისინი განუწყვეტელ ბრძოლას აწარმოებდნენ პართელებთან.

§ 18. ბრძოლა რომაელების წინააღმდეგ კოლხეთში

რომაელთა კალადოზა კოლხეთში. იქ, სადაც რომაელებს ხელი კარგად მიუწვდებოდათ, ისინი არავის ინდობდნენ. მისაწვდომი იყო მათთვის ზღვის პირად მდებარე კოლხეთიც, რომელსაც ისინი ხომალდებით ადვილად უკავშირდებოდნენ, ამიტომ ძალადობას და შევიწროებას რომაელებისაგან ხალხი დასავლეთ საქართველოში უფრო განიცდიდა. რომაელი მოხელეები საშუალებას არ ზოგავდნენ, რომ დამორჩილებული ქვეყნების მოსახლეობისგან რაც შეიძლება მეტი ქონება დაეცინცლათ. ცხოვრება გამწარებული ჰქონდა ხალხს ტყვის მტაცებელთაგან, რომელთაც მონათმფლობელი რომაელები მფარველობდნენ. ასეთი მეკობრეები თავის ნავეებით დღე და ღამე დაძრწოდნენ სანაპიროზე, მოხერხებულ დროს ხალხს თავს ესხმოდნენ და ადამიანებს ტყვედ იტაცებდნენ. შემდეგ ნათესავეებს შეუთვლიდნენ, თქვენი კაცი დაიხსენითო. მაგრამ ყველა ვერ ახერხებდა თავისი ტყვედ წაყვანილი ნათესავის გამოხსნას, რადგანაც ყაზალები დიდ საფასურს მოითხოვდნენ. ზოგი იმის გაგებასაც ვერ ახერხებდა, თუ სად იყო მათი ტყვე გადაკარგული. თავდაუხსნელი ტყვეები ამ მეკობრეებს მახლობელ რომაულ ქალაქებში მიჰყავდათ, სადაც მათ რომაელები ყიდულობდნენ.

ანიკმტის აჯანყება. ხალხი არასოდეს არ შერიგებია ამ მტარვლებს და მხნედ იცავდა თავს. მოძალადეებს იგი იარაღით უმასპინძლებოდა. განსაკუთრებით დიდი აჯანყება რომაელების წინააღმდეგ მოხდა იმპერატორ ვესპასიანეს (69 წ.—79 წ. ახ. წ.) მეფობაში. ერთმა ადგი-

ლობრივმა მკვიდრმა, სახელად ანიკეტმა, შეაკავშირა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ძველ კოლხეთში, მცხოვრები ტომები. ანიკეტი ყოფილი მოწა იყო და მან მონაც ბევრი გადაიყვანა თავის მხარეზე. მონები პირად თავისუფლებას ეძებდნენ, ტომები-კი სახალხო დამოუკიდებლობას. ანიკეტმა აიღო ქალაქი ტრაპიზონი და იქ მდგომი რომაული რაზმი ამოჟლიტა. ერთ ხანს მთელი ძველი კოლხეთის ტერიტორია აჯანყებულთა ხელში იყო. მაგრამ იმპერატორმა ახალი ჯარები გამოგზავნა და რომაელებმა ბოლოს და ბოლოს დაამარცხეს აჯანყებულები. ანიკეტმა და მისმა მიმდევრებმა თავი შეაფარეს დღევანდელ სამეგრელოში, სადაც მათ მოკავშირედ ჰყავდათ ადგილობრივი მეფე. ეს მეფე ჯერ ეხმარებოდა ანიკეტს, მაგრამ შემდეგ, რომაელების შიშით და თავისი პირადი ინტერესის გულისათვის, მან უღალატა ანიკეტს და გასცა იგი.

მიუხედავად ანიკეტის დაღუპვისა, კოლხეთის ხალხი შემდეგშიაც მდგრად განაგრძობდა ბრძოლას და თანდათან აფართოებდა თავის დამოუკიდებლობას.

§ 19. ქართლის (იბერიის) სამეფოს გაძლიერება პირველსა და მეორე საუკუნეებში, ახ. წ.

ქართლის მემკვიდრის პოლიტიკა. აღმოსავლეთ საქართველოს მდგომარეობა ამ დროს სხვაგვარი იყო. ქართლი თავისთავადაც ძლიერი სამეფო იყო და რომიდანაც მუტად დაშორებული. ამიტომ აქ რომაელებს ისეთი დიდი გასაქანი არ ჰქონდათ, და მათი მოთხოვნებიც მცირე იყო—ოღონდ ქართლს სამხედრო კავშირზე უარი არ ეთქვა. განსაკუთრებით სჭიროდჭო ქართველების დახმარება რომაელებს პართელების წინააღმდეგ.

ამიტომ იყო, რომ რომაელები შემდეგშიაც სულ იბერიასთან „მეგობრობაზე“ ლაპარაკობდნენ. ქართლის მეფეებს კარგად ჰქონდათ შეგნებული რომაელების მდგომარეობა აღმოსავლეთში. ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში ქართლის მეფეები ისეთ მოხერხებულ პოლიტიკას აწარმოებდნენ, რომ ამ „მეგობრობიდან“ თვითონ უფრო მეტ სარგებლობას ღებულობდნენ. ამ ხანებში ქართლის სამეფო კიდევ უფრო გაძლიერდა და გაიზარდა.

მეფე ფარსმან პირველი. 35 წელს სომხეთს პართელები შეესივნენ და დაეპატრონნენ. რომაელებს ძალა არ ეყოთ მარტო გამკლავებოდნენ პართელებს. ამიტომ იმპერატორმა გადასწყვიტა, სომხეთის საქმეებისათვის ქართველების საშუალებით მოეველო. მაშინ ქართლში ფარსმანი მეფობდა. იმპერატორმა ფარსმანს სომხეთი შესთავაზა—მეც დაგეხმარებით და პართელებს თუ გადაძევებთ, სომხეთის მეფედ შენი ძმა მითრიდატი დასვიო. მართლაც, ქართველები შეესივნენ სომხეთს დიდი ჯარებით და სომხეთის დედაქალაქი დაიჭირეს. პართელების მეფემ მაშინ სომხეთში თავისი შვილი გამოგზავნა ახალი ლაშქრით და გარდა ამისა კაცები აფრინა დაქირავებ-

ბული ჯარის შესაკრებად. მაგრამ ქართლის მეფემ ფარსმანმა დაასწრო: დარიალის კარი გააღო და ჩრდილოეთიდან სარმატების ჯარი გადმოიყვანა, თანაც ალბანელები მოიშველია. შემდეგ ფარსმანმა მტერს აღარ დააცალა და თვითონ დაესხა თავს პართელებს. პართელების ძალა იყო ცხენოსანი ჯარი, რომელიც მთელ მსოფლიოში იყო განთქმული. ქართველებს-კი ცხენოსნებიც ჰყავდათ და ქვეითი ჯარითაც ძლიერნი იყვნენ. რომაელები ამბობდნენ, იბერები და ალბანელები მთის ხალხებია და უფრო შეჩვეული არიან მკაცრ ცხოვრებასა და ამტანობასო. ასეთს მთიელ ვაჟკაცს აქებს ხალხური ლექსი:

მთაში გაზრდილო ვაჟკაცო,
ხმაღს როდი მოგიშვიდგია,
ომში შეხვალ და გამოხვალ,
გული არ შეგიშინდება!

ასე ამხნეებდა ფარსმან მეფეც თავის მეომრებს ამ დიდი ომის წინ (პართელები ხომ ძალიან საშიშარნი იყვნენ, მათი სახელმწიფო იმ დროს ერთი უძლიერესთაგანი იყო მთელ მსოფლიოში): რაც უფრო მეტს მოვიზიდომე, მით უფრო დიდ სახელს მოვიხვეჭეთ, და თუ მტერს ზურგს ვუჩვენებთ, თავსაც შევირცხვენთ და ხიფათსაც გავიმრავლებთო. დახეთ ჩვენების მრისხანე წყობას და პართელების ოქროთი მოკახულ ურდოს: აქ ვაჟკაცები არიან და იქ-კი—საშოვარო!

საშინელ ომში, როცა ქართველები და ალბანელები უკვე სჯობნიდნენ პართელებს, ფარსმანმა პართელების მეფის შვილს მუხარადი გაუპო და დასჭრა. ამ ამბავმა საბოლოოდ გასტეხა მტერი. პართელები გაიქცნენ. ბრძოლის ველი ქართველებს დარჩა.

პართელების მეფემ ეხლა მთელი თავისი ჯარით გამოილაშქრა, მაგრამ ქართველები აქაურ ადგილებს უფრო კარგად იცნობდნენ და მიინც სჯობნიდნენ. ბოლოს და ბოლოს, პართელებმა სომხეთი ქართველებს დაანებეს. სომხეთის სამეფო ტახტზე ფარსმანმა თავისი ძმა მითრიდატი დასვა.

მითრიდატმა თითქმის თხუთმეტი წელი იმეფა სომხეთში, მაგრამ 51 წელს დაიღუპა თავისივე ძმის ვერაგობის გამო. ფარსმანს შვილი ჰყავდა, სახელად რადამისტი, ტანადი, არაჩვეულებრივი ღონის მქონე და ძალიან სახელგანთქმული მეზობლებში. რადამისტი თურმე ხშირად ამბობდა, მამაჩემი დაბერდა და ქართლის განდიდებას ხელს ვერ უმართავსო. ფარსმანი შეშინდა, შვილმა ტახტი არ წამართვასო, და რადამისტს ჩააგონა, წადი სომხეთში, ბიძაშენი ტახტიდან ჩამოაგდე და თვითონ გამეფდიო. მართლაც რადამისტმა ფარულად სომეხი დიდებულები თავის მხარეს გადმოიბირა და შემდეგ მამა-შვილმა მითრიდატს ომი აუტეხეს. ბოლოს, მითრიდატიც მოჰკლეს. სომხეთში რადამისტი გამეფდა.

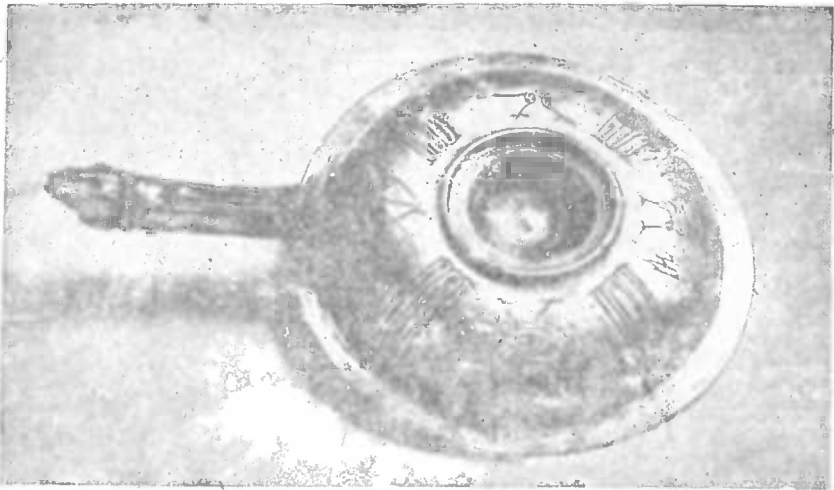
ასეთი მდგომარეობა არც პართელებს მოსწონდათ და არც რომაელებს. თვითონ რადამისტიც სასტიკი მმართველი გამოდგა. სომხებმა მოთმინება დაკარგეს და რადამისტი თავისი ქვეყნიდან გააძევეს.

ფარსმან, ქართლის მეფე, განაგრძობდა ბრძოლას. 58 წელს მან სომხეთს მესხები შეუსია.

შემდეგ ფარსმანმა რომაელებს დიდი დახმარება გაუწია აღმოსავლეთში. სანაცვლოდ, რომაელებმა სომხეთს რაძდენიძე ოლქი ჩამოაჭრეს და ფარსმანს მისცეს.

ქართლი მითრიდატ ფარსმანის ძის მემოზაში. პარველი საუკუნის მეორე ნახევარშია, როცა ქართლში ფარსმან პირველის შვილი მითრიდატი მეფობდა, რომაელები კვლავინდებურად ცდილობდნენ ქართლის მეფისა და ხალხის გულის მონადირებას. 75 წელს იმპერატორ ვესპასიანეს არმანის გალავანი გაუმაგრებია და წარწერაც ამოუჭრევენებია. ეს წარწერა ჩვენ დრომდე არის შემონახული. მასში ნათქვამია, რომ იმპერატორმა და რომის მთავრობამ „ფარსმან მეფის ძეს, იბერთა მეფეს მითრიდატს... კეისრისა და რომაელების მეგობარს, და ხალხს ეს ციხე გაუმაგრეს“-ო.

ქართლი მეორე საუკუნის პირველ ნახევარში. ფარსმან მეორე. მე-2 საუკუნეში ქართლი კიდევ უფრო ძლიერი სამეფო იყო და ქართლის მეფეებს თავი უფრო დამოუკიდებლად ეჭირათ. რომაელები ეხლაც მხოლოდ იმას ცდილობდნენ, რომ ეს სამეფო მათ მოკავშირედ ჰყოლოდათ. ტრაიანე კეისარს (98 წ.— 117 წ.) განუახლებია ხელშეკრულებანი იბერებთან და კოლხებთან. განსაკუთრებით მეგობრული განწყობილება ჰქონია

აომანი. ვერცხლის აზარფეშა ერისთავთა საგვარეულო სასაფლაოდან.

მცხეთას ბრქ. ექსპედიცია.

ტრაიანეს ქართლის მეფესთან, კეისარი უხვ საჩუქრებს უგზავნიდა თურმე მას. აღრიანე კეისარიც (117 წ.— 138 წ.) ასევე იქცეოდა: რომაელი ისტორიკოსები გვიამბობენ, რომ აღრიანეს „უდიდესი მეგობრობა ჰქონდა იბერებსა და ალბანელებთან... იგი იძულებული იყო სიუხვითა და საჩუქრებით მოეღ-

ბო მათი მეფეების გული, როცა მათ ზიზღით უარი თქვეს მასთან მისვლაზე“-ო.

მანც არც ერთ მეფეს არ უგზავნიდა ადრიანე თურმე იმდენ საჩუქრებს, რამდენსაც ქართლის მეფეს ფარსმან მეორეს. როცა, კეისრის მიწვევით, მეფე ფარსმანი რომში ჩასულა თავისი ცოლ-შვილითა და დიდი ამალით, ფარსმანს იმპერატორისათვის ძვირფასი ძღვენი ჩაუტანია, სხვათა შორის ოქროთი შემკული წამოსასხმებიც. სამაგიეროდ, მას კეისრისაგან კიდევ უფრო მდიდრული საჩუქრები მიუღია, მათ შორის—სპილო და 500 მემომარი. გარდა ამისა, კეისარმა ახალი მიწა-წყალი აჩუქა ფარსმანს და ნება მისცა მას რომის ტაძარ კაპიტოლიუმში მსხვერპლი შეეწირა, რაც უცხოელის დიდ პატივისცემად ითვლებოდა. ფარსმან მეფემ, მისმა შვილმა და სხვა წარჩინებულმა ქართველებმა უჩვენეს რომაელებს ეროვნული სამხედრო ვარჯიშობა ცხენზე, მძიმე აბჯარში, რითაც მასპინძლებს ძალიან თავი მოაწონეს. იმპერატორის ბრძანებით, ცხენზე მჯდომარე ქართველი მეფის ქანდაკება გააკეთეს და მარსის მოედანზე დადგეს რომში.

ფარსმან მეფეს მეგობრობა ჰქონია აგრეთვე ადრიანეს შემკვიდრესთანაც და მასაც სწვევია სტუმრად რომში.

§ 20. კოლხეთი მეორე საუკუნეში, ახ. წ.

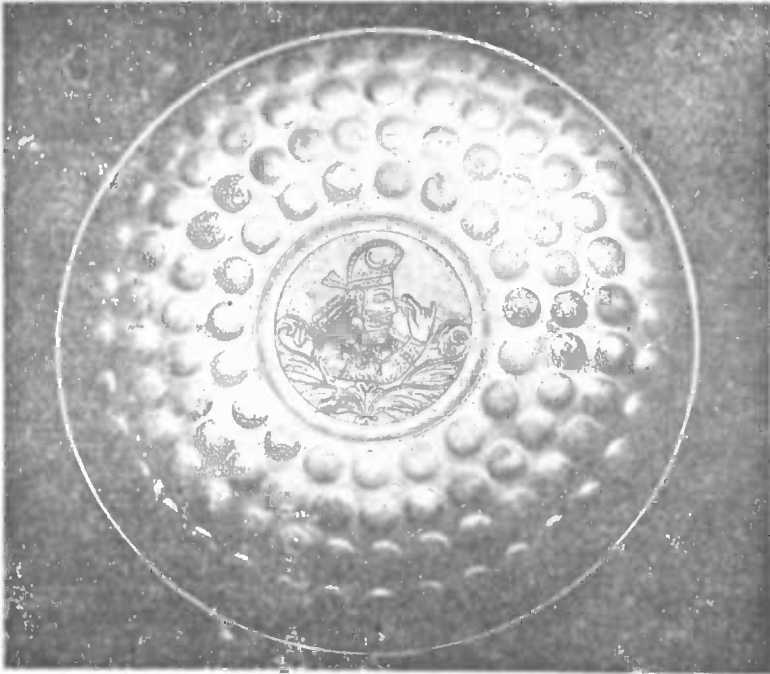
კოლხეთის ხალხის შეუწებებელმა ბრძოლამ რომაელების წინააღმდეგ ის ნაყოფი მრიტანა, რომ ძველი კოლხეთის სამეფოს, ტერიტორიაზე, პირველი საუკუნის დამლევს, უკვე რამდენიმე წვრილი სამთავრო არსებობდა. ძველი კოლხეთის სახელმწიფო სუსტდებოდა მონათმფლობელური წყობილების დაცემასთან ერთად. ბოლო მას პონტოელებმა და რომაელებმა მოუღეს. ახალი სახელმწიფოს მშენებლობა კოლხეთის ტომებმა უკვე ახალ წესზე დაიწყეს.

მეორე საუკუნის დამდეგს კოლხეთში ასეთი მდგომარეობა ყოფილა. ტრაპიზონის ოლქის მცხოვრებლებს ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონიათ ძველი სახელი, კოლხები. მათი უფრო შორეული მეზობლები-კი უკვე სხვა სახელებს ატარებდნენ. კოლხების მომიჯნავე სანები ანუ ჭანები მემომარი ხალხი იყო. სანებს წინათ ხარკი ეღოთ რომის სასარგებლოდ, მაგრამ ეხლა ისინი ამ მოვალეობას აბუჩად იგდებდნენ. სანებს მთავრები არ ჰყავდათ, მათ თემური წყობილება ჰქონდათ.

სანების მეზობლად, აღმოსავლეთისაკენ, ერთ სამთავროს შეადგენდა ორი ტომი—მაკრონები და ჰენიოხები. ამათი მეზობლები იყვნენ, აღმოსავლეთისაკენ, ზიდრიტები, რომელთაც თავისი მთავარი ჰყავდათ. ეს ხუთი ტომი, საკუთრივ კოლხები, სანები ანუ ჭანები, მაკრონები, ჰენიოხები და ზიდრიტები სამხრეთ კოლხეთში ცხოვრობდნენ, მდ. ჭოროხის სამხრეთით.

ჩრდილოეთ კოლხეთში-კი ამ დროს მოსახლეობდნენ ზანები ანუ ლაზები, რიონისა და ენგურის ხეობაში, აფშილები, ლაზების ჩრდილოეთით,

და შემდეგ, კიდევ უფრო ჩრდილოეთით, აბასგები და სანიგები. ამათ-
 ყველას თავ-თავისი მთავრები ჰყავდათ, რომელთაც კეისრისაგან ჰქონდათ
 ძალაუფლება დამტკიცებული. როცა რომაელები ამ მთავრების არსე-
 ბობას ურიგდებოდნენ, ეს იყო დათმობა მათი მხრივ კოლხეთის ხალ-
 ხის მიმართ. ზღვისპირა ქალაქებში, მაგ., ტრაპიზონში, ფასიდში და სე-
 ვასტოპოლისში რომაელებს თავისი ციხის ჯარი ჰყავდათ ჩაყენებული. სე-
 ვასტოპოლისი ამ დროს ძველ დიოსკურიას ეწოდებოდა. ეს გამაგრებული
 ქალაქები იყო რომაელების მთავარი იმედი, კოლხეთის შუაგულ ადგი-
 ლებში-კი რომაელებს აღაოავინ ეპუებოდა.

არმაზი. ვერცხლის ლანგარი საერისთავო სასაფლაოს მე-2 სამარხიდან.

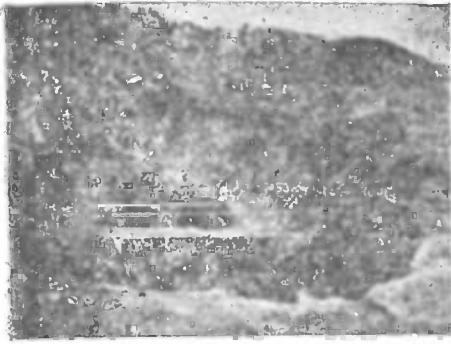
მცხეთის არქ. ექსპედიცია.

§ 21. ახალი სპარსული სამეფოს წარმოშობა. ბრძოლა რომაელებსა და სპარსელებს შორის

224—226 წელს პართიაში დიდი ცვლილებები მოხდა. ძველი არშაკიდე-
 ბის დინასტია დაემხო და მისი ადგილი ახალმა, სასანიდების სპარსულმა სა-
 გვარეულომ დაიჭირა. სასანიდებმა აღადგინეს ძველი სპარსული სარწმუ-
 ნოება, მაზდეიანობა, და ყოველნაირად ცდილობდნენ ამ სარწმუნოების
 გავრცელებას. სასანიანთა სამეფო უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე პართია,
 და ამიტომ უფრო საშიშარი მეტოქეც გამოდგა რომისათვის.

ბრძოლა რომსა და სპარსეთს შორის ეხლა უფრო სასტიკი გახდა. ეს
 ორი დიდი სახელმწიფო ერთმანეთს ამიერ-კავკასიისათვისაც ეომებოდა.
 ამიერ-კავკასიის ქვეყნებიდან ამ ბრძოლაში ყველაზე მეტად სომხეთი

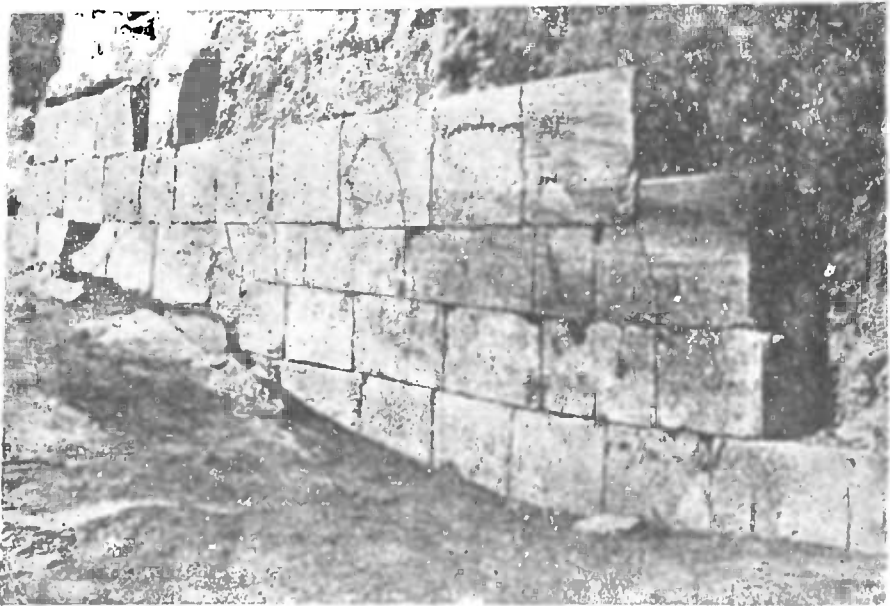
იზარებოდა. სომხეთი უფრო მისაწვდომი იყო მტრებისათვის. უფრო დაცული იყო ქართლი. სანამ რომაელები და სპარსელები ერთმანეთს ასუსტებდნენ გაუთავებელი ომიანობით, ქართლი მშვიდობიანად ვითარ-

არმაზის შიდაციხის ნაშთები.

არმაზის შიდაციხის ბურჯის ნაშთები.

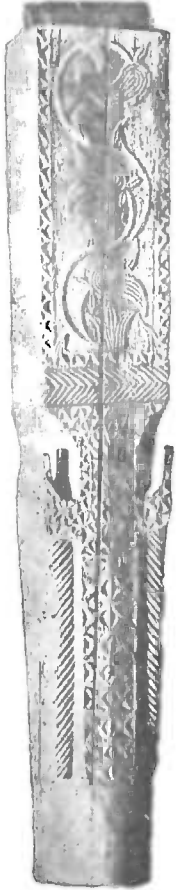
არმაზის შიდაციხის ზღუდის ნაშთები.

დებოდა და იზრდებოდა. ამრიგად, თუმცა 298 წელს ქალაქ ნიზიბინში რომი და სპარსეთი შეთანხმდნენ,—ქართლის მეფემ სამეფო ნიშნები რომაელებისაგან მიიღოსო, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავდა, რომ ამ დროს ქართლის მეფეები რომის იმპერატორების ვასალებად იყვნენ უკვე გადაქცეულნი. საამისო ძალა რომაელებს აღმოსავლეთში არ გააჩნდათ. ამიტომ ნიზიბინის შეთანხმება მხოლოდ იმას გულისხმობდა, რომ ქართლი ძველებურად „კავშირში“ იმყოფებოდა რომთან.

ადრინდელ-ფეოდალური ურთიერთობა
საქართველოში

§ 22. ფეოდალური წყობილების წარმოშობა

საქართველოში, ისევე როგორც სხვა ქვეყნებშიაც, მონათმფლობელობა ფეოდალიზმით შეიცვალა. ფეოდალური წყობილება ხელს უწყობდა ქვეყნის შემდგომ განვითარებას და ამიტომ სჯობნიდა იგი მონათმფლობელობას. მაგრამ ეს ცვლილება ერთბაშად კი არ მომხდარა, არამედ ნელინელ.

ცვლილებები წარმოშობის წესში. რკინის დამუშავება, რომელიც დიდი ხნით ადრე შემოვიდა ქართველ ტომებში, თანდათან გაუმჯობესდა. ეხლა რკინისაგან აკეთებდნენ უფრო რთულს სასოფლო-სამეურნეო და საომარ იარაღს. გაუმჯობესდა და გავრცელდა რკინის სახნისი, რასაც თან მოჰყვა მიწათმოქმედების შემდგომი განვითარება. ეხლა უფრო მეტი პურეული მოჰყავდათ. განვითარდა მებოსტნეობა და მებაღეობაც. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოში მევენახეობის შემდგომ განვითარებას.

ვაზის გაშენება და ღვინის დაყენება უძველესი დროიდან იცოდნენ ქართველებმა. საქართველო მევენახეობის განვითარების ერთერთ მთავარ კერად არის მიჩნეული. აქ ცნობილია ორასზე მეტი ადგილობრივი ვაზის ჯიში, რომელთაგანაც უმრავლესობა საღვინე ჯიშებია, ბევრი — საჭმელი ყურძნისა, ზოგიც — საჩამიჩე, სამურაბე და საწნილე. ჯიშები კარგად არის შერჩეული და საგანგებოდ შეგუებული ამა თუ იმ რაიონის ჰავასა და ნიადაგთან. ასეთებია: კახეთში რქაწითელი და საფერავი, ქართლში — ჩინური, იმერეთში — ცოლიკაური და ციცქა, გურიასა და ქვემო იმერეთში — ჩხავერი, სამეგრელოში — „ზარდაგის“ ვაზი, ოჯალეთში,

და სხვა. ზოგიერთი ქართული ვაზის ჯიში იმდენად სახელმძღვანელოა, რომ საქართველოს გარეთაც გავრცელდა. ასეთია, მაგალითად, საფერავი, რომელსაც ევროპელი მეცნიერებიც საუკეთესო ჯიშად სთვლიან წითელი ღვინის დასაყენებლად.

ჯერ ელინისტურ ხანაში, ხოლო შემდეგ მომდევნო საუკუნეებში, როცა ვაჭრობა ჩვენში სულ უფრო და უფრო ვითარდებოდა და ღვინოსაც უფრო მეტი მყიდველი გაუჩნდა, მევენახეობა-მეღვინეობის საქმეც დაწინაურდა და გაუმჯობესდა. ეხლა ცდილობდნენ ღვინო მეტი დაემზადებინათ გასასყიდად.

ასეთ პირობებში, ვისაც დამატებითი მუშახელი სჭიროდა თავის მეურნეობაში, ის ამჩნევდა, რომ მონა უკვე აღარ იყო გამოსადეგი. მონა ძალიან უგულოდ ეკიდებოდა თავის საქმეს, არ იყო დაინტერესებული მეტი გაეკეთებინა, რადგანაც მას, სულ ერთია, თავის ნაშრომ-ნაამაგარიდან არაფერი ხვდებოდა. მონა ამტკრევდა და აფუჭებდა შრომის იარაღს. საჭირო იყო ისეთი მუშა, რომელიც უფრო გულით მოეკიდებოდა შრომას, უფრო ნაყოფიერად იმუშავებდა და საკუთარ თაოსნობასაც გამოიჩენდა. მონასთან შედარებით ამგვარი მუშა იყო ყმა. ასეთი ყმები, „გლეხები“, ყველაზე ადრე, როგორც ვიცით, მეფის გვარმა გაიჩინა. ყმას საკუთარი კარ-მიდამო, საკუთარი სახენელი, თოხი, ბარი და სხვა იარაღი ჰქონდა, ჰყავდა საკუთარი საქონელი. მართალია, ისიც დამოკიდებული იყო ბატონზე, მაგრამ მაინც უფრო თავისუფალი იყო, ვიდრე მონა. თუ ყმა ბატონის მიწაზე მოსავალს მოიწევდა, ამ მოსავალს ბატონი მას მთლად კი არ ართმევდა, არამედ ნაწილს მასვე უტოვებდა.

ცვლილებები საზოგადოებაში შრომითობაში. როცა მეურნეობა ამგვარად იცვლებოდა, თანდათან იცვლებოდა თვითონ საზოგადოებაც. ქართლში, როგორც ვიცით, ძველად მონათმფლობელები, ქურუმები და მეფის გვარი ბატონობდნენ. სხვა თავისუფალი ხალხი, „ერი“, მიწის დამუშავებას მისდევდა და ომში გამოდიოდა, როცა მეფე მოითხოვდა. ძველად ერისშვილები მეტნაკლებად თანასწორი იყვნენ ქონებრივადაც და უფლებრივადაც. მაგრამ თანდათანობით მდგომარეობა შეიცვალა. ერის ზოგი ოჯახი გამდიდრდა. ასეთ ოჯახებს უფრო მეტი და კარგი მიწები ექირათ და უფრო ვრცელი მეურნეობა ჰქონდათ. დიდ მეურნეობაში მეტი მუშახელი იყო საჭირო. ამიტომ ასეთ მეურნეობაში მისი პატრონი თავდაპირველად მონებს ამუშავებდა, შემდეგ-კი თანდათანობით ყმების შრომის გამოყენებაზე გადავიდა. შეიძლებოდა მონაც გადაქცეულიყო ყმად, მონათმფლობელის ნებით: აი, თქვენ ეს მიწის ნაჭრები, შეიძლება აქ ქონები აიშენოთ და ცოლ-შვილიც გაიჩინოთ, ეს მიწა მოხნათ და დათესოთ, რასაც მოიწევთ, ერთი წილი თქვენ და დანარჩენი მეო. მონისათვის ასეთი ყოფა უფრო სარფიანი იყო და ის ეხლა უფრო ხალისით მუშაობდა. შეიძლებოდა ტყვე-კაციც დაესვათ მიწაზე და ყმად ექციათ. ბოლოს, ერისშვილებიც, წინათ რომ თავისუფალი იყვნენ, შეიძლებოდა ყმა გამხდარიყვნენ, გაღარიბების, ვალში ჩავარდნის, უსახსრობისა და მიმძლავრების წყალობით.

იარაღის განვითარება. მდიდარ ხალხს ის უპირატესობაცა ჰქონდა, რომ საუკეთესო იარაღის შეძენა შეეძლო. მას შემდეგ, რაც ლითონი შემოვიდა, იარაღი ძვირი გახდა. რაც უფრო გულდაგულ და კარგად

იყო, მაგალითად, რკინის იარაღი გაკეთებული, ვთქვათ — სახნისი, ის მით უფრო ძვირი იყო. ცხადია, ღარიბებს ასეთ იარაღზე ხელი არ მიუწვდებოდათ, მდიდრები-კი მათ იძენდნენ და თავის მეურნეობას ამით კიდევ უფრო აძლიერებდნენ.

თანდათან გაძვირდა საომარი იარაღიც. როცა კაჟისწვერიან ისარსა და შუბს ხმარობდნენ, მაშინ ყველას ერთნაირი იარაღი ჰქონდა. ეხლა-კი იარაღს უკვე მთლიანად ლითონისაგან აკეთებდნენ, განსაკუთრებით — რკინისაგან. გარდა ამისა, შემოიღეს ლითონის საბურავი და ჩასაცემელი — მუხარაღი, ჯაჭვის ან ლითონის ფირფიტების პერანგი, სამხრეები და საბარკულები. ლითონის სამოსი კარგად იცავდა ადამიანს მტრის ხმლისა და ისრისაგან. მაგრამ ასეთი ლითონის აბჯარი — იარაღი და სამოსი — ძალიან ძვირი იყო, მისი ყიდვა მხოლოდ მდიდრებს შეეძლოთ. ვინც განსაკუთრებით მდიდარი იყო, ის თავის ცხენსაც ჯავშანს აცმევდა. შეჯავშნული მხედარი შეჯავშნულ ცხენზე ბევრად სჯობნიდა ძველებური მშვილდისრით შეიარაღებულ მეომარს. რაკი მდიდრებმა ასეთი იარაღი ხელში ჩაიგდეს, ისინი კიდევ უფრო გაძლიერდნენ. საზოგადოებაში ისინი ეხლა განსაკუთრებულ ადგილს იჩემებდნენ, მეტ უფლებას მოითხოვდნენ. მათი ღარიბი და სუსტი მეზობლები ამ ადგილს უნებლიეთ უთმობდნენ კიდევაც მდიდრებს. ასე გაჩნდა თავისუფალ ერისშვილებს შორის წარჩინებულის ხალხი.

წარჩინებულთა დაწინაურება. წარჩინებულნი მეფისთვისაც უფრო სანდო და ახლობელი იყვნენ. როცა მეფეს უნდოდა თემებში თავისი მოხელე დაენიშნა, ის ამ მოხელეს წარჩინებულთა წრეში ირჩევდა.

წარჩინებულთაგან ნიშნავდა მეფე თავის სარდლებსაც. ეს იმიტომ, რომ ამ მდიდარ ხალხს, რომელსაც საუკეთესო იარაღი ჰქონდა და რომელიც მიწას თვითონ კი არ ამუშავებდა, არამედ სხვას ამუშავებინებდა, შეეძლო თავისი დრო მთლად სამხედრო საქმისათვის მოენდომებინა — ესწავლა კარგი იარაღის ხმარება, კარგი ცხენზე ჯდომა. ასე გაჩნდნენ თემში ერთს-თავები, ერის თავი-კაცები. ისინი თემსაც მართავდნენ ეხლა, მეფის სახელით, და სათემო ჯარსაც სარდლობდნენ, როცა მეფე მოითხოვდა. ვინც არც წარჩინებული იყო და არც ერისთავი, იმათ ეხლა მდიდარი და ძლიერი ხალხი ნამდვილ ერად უკვე აღარ სთვლიდა, მათ ეხლა უკვე წვრილ ერს ეძახდნენ, ესე იგი, წვრილფეხა ხალხს.

წარჩინებულები, რომელნიც მეფის სამსახურში დაწინაურდებოდნენ, ერისთავებად იქცეოდნენ, ამით კიდევ უფრო ძლიერდებოდნენ, მდიდრდებოდნენ. მეფე ამნაირ ხალხს სამსახურისათვის მამულსა და ქონებას უწყალობებდა.

ასეთ მეზობლობაში, როცა, ერთი მხრით, მდიდარი, კარგად შეიარაღებული, სამხედრო საქმეში გართული, მეფესთან გამოსული კაცი ცხოვრობდა, ხოლო, მეორე მხრით — უცნობი, ღარიბი მიწისმუშა, რომელიც დღე-ნიადაგ მიწას ჩაჰკირკიტებდა, ღარიბებს აბა რა ხერი დაეყრებოდათ.

წარჩინებულნი სულ უფრო და უფრო მეტ სიმდიდრესა და გავლენას იხვეჭდნენ. მას შემდეგ, რაც წარჩინებული კაცი სამეფო სამსახურში დაწინაურდებოდა, ის ამ ახალშეძენილ ძალასაც თავისი სუსტი მეზობლების წინააღმდეგ ხმარობდა.

რადგანაც ამ დროს კერძო საკუთრება უკვე გაჩენილი იყო, წარჩინებული ხალხი ცდილობდა საშვილი-შვილოდ შეენახა და სამემკვიდრეოდ გადაეცა შეძენილი სიმდიდრე და გავლენა. მართლაც, გაჩნდა ისეთი ოჯახები, რომლებშიაც სიმდიდრე და წარჩინებულება თაობიდან თაობაში გადადიოდა და იზრდებოდა კიდევაც.

თუ ამნაირ ერისშვილებს ჯერ წარჩინებულებს ეძახდნენ, შემდეგ მათ აზნაურები შეერქვათ. „აზნაური“ თავდაპირველად „თავისუფალს“ ნიშნავდა, „უაზნო“ — „არათავისუფალს“. შემდეგში აზნაური ეწოდებოდა ისეთს თავისუფალ კაცს, რომელსაც თავისთვის დაჩემებული ადგილი ჰქონდა და რომელიც ამ მიწას ყმების საშუალებით ამუშავებდა, თვითონკი მეტწილად ომობდა, თარეშობდა, ნადირობდა.

ქართული ხალხური ორნამენტის ნიმუში თრიალეთიდან. სახლის ჭერის სამკაული. ლაზი ოსტატის ნახელავი.

სტქ. მუკუემის კონსერვაიის განყოფილება.

ახალი წესწყობილება თვალსაჩინო გახდა ქართლში უკვე მე-4 საუკუნის დამდეგს. ამ დროს წარჩინებულნი, აზნაურები, საკმაოდ მომძლავრებული იყვნენ ქართლში. მაგრამ ფეოდალური წყობილების საბოლოო გამარჯვება ჩვენში მხოლოდ რამდენიმე საუკუნის შემდეგ მოხდა.

§ 23. ქრისტიანობის გამოცხადება სახელმწიფო სარწმუნოებად. ქართლში

მე-4 საუკუნის პირველ ნახევარში ქართლში მეფობდა მირიანი. მირიან მეფემ უარყო ქართველების ძველი სარწმუნოება და მიიღო ქრისტიანობა. მირიანი ფიქრობდა, რომ ქრისტიანობის საშუალებით ის უფრო კარგად შეინარჩუნებდა თავის მეგობასა და დამოუკიდებლობას.

რომთან კავშირი საკსნალების წინააღმდეგ. ჩვენ ვიცით თუ როგორი იყო ქართლის კავშირი რომთან პირველს, მეორესა და მესამე საუკუნე-

ებში. ქართლის მეფეები ამ კავშირს თავის სასარგებლოდ იყენებდნენ სულ უფრო და უფრო მეტად. სხვანაირი მდგომარეობა მოჰქონდათ სპარსელებს, რომელნიც მე-3 საუკუნიდან, როგორც ვიცით, ძალიან გაძლიერდნენ. სპარსელების ახალი ძლიერების სუსხი მალე მოსწვდა ამიერ-კავკასიის ქვეყნებსაც, პირველ რიგში—სომხეთს. სპარსელები სპობდნენ მეფობას დაპყრობილ ქვეყნებში და ხალხსაც უზომოდ აწუხებდნენ. ასე იქცეოდნენ ისინი, მაგალითად, სომხეთში.

სომხეთის მაგალითი თვალწინ ედგათ ქართველებს. ქართლის მეფემ მირიანმა გადასწყვიტა, ისევე რომაელებთან შეჩვეული კავშირი სჯობს სპარსელების ძალადობასო. ამ დროს რომის სახელმწიფოში ქრისტიანობა უკვე გაბატონებული სარწმუნოება იყო, და მირიანმაც, რომაელებთან კავშირის შესანარჩუნებლად, ამ სარწმუნოების მიღება არჩია.

ბრძოლა მეფესა და პუკრუმებს შორის. ქრისტიანობა იმიტომაც გამოსადეგი იყო მეფისათვის, რომ მას უთანხმოება ჰქონდა ქურუმებთან. წარმართული ტაძრები დიდი მამულების მფლობელნი იყვნენ, და ამ მიწებს თუ ემატებოდა, თორემ არ აკლდებოდა. სარგებელი ამ მამულებიდან ქურუმებს მისდიოდათ. მეფეს შურდა ტაძრებისა და ქურუმების ეს სიმდიდრე. მეფის საგვარეულოს, სეფე-სახლსაც, ჰქონდა დიდი მამულები. მაგრამ „სეფე ქვეყანა“ თანდათან ილეოდა, იმიტომ რომ მეფე ერისთავებსა და სხვა მოხელეებს სამსახურისათვის მიწას აძლევდა ხოლმე. ამიტომ მეფეს უნდოდა წაერთმია ტაძრებისა და ქურუმებისათვის მათი მამულები და სხვა სიმდიდრეც, და ამიტომვე იყო რომ მეფე ქურუმების ძველი სარწმუნოების ძაგიერ ახალ სარწმუნოებას უჭერდა მხარს. ახალი სარწმუნოება მეფის მორჩილებას ქადაგებდა.

აზნაურები. ქრისტიანობას მიემხრნენ აგრეთვე წარჩინებულნი, აზნაურები. აზნაურებიც მტრობდნენ ქურუმებს და მათთვისაც ახალი რელიგია ხელსაყრელი იყო. ქრისტიანობა აზნაურთა სასარგებლოდ ასეთ აზრებსაც ქადაგებდა: გლახაკნი და დაჩაგრულნი ნუგეშს საიქიოში იპოვნით, აქ-კი წესრიგი და მორჩილებაა საჭიროო.

ნინო კახაბდოკიელი. ქართველი და უცხოელი საეკლესიო (მათ შორის IV საუკუნის ბერძენი და რომაელი) მწერლები მოგვითხრობენ, რომ ქართლის მოქცევაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო ახალგაზრდა ქრისტიანმა ქალმა, რომელიც, ჩვენი ეროვნული გადმოცემის თანახმად, კახაბდოკიელი ყოფილა, სახელად ნინო. მან სახელი გაითქვა მკურნალობის ხელოვნებით, მეფის კარს მიაღწია, მოარჩინა სნეული ნანა დედოფალი და გააქრისტიანა იგი. ნინო ცდილობდა მეფეც მოექცია ახალ რჯულზე, მაგრამ მირიანა უოყმანობდა, ვიდრე ნადირობის დროს მომხდარმა შემთხვევამ ბოლო არ მოუღო მის გაუბედობას: მზის დაბნელება იყო, წყვდიადით შოცხულ მეფესა და მის მხლებლებს მთაში, ტყეში, გზა დაეკარგათ; შეძრწუნებული მირიანი ამოად ევედრებოდა თავის ღმერთებს, მხოლოდ ნინოს ღმერთმა იხსნა იგი თითქოს ამ გასაჭირისაგან. დედაქა-

ლაქში დაბრუნებულმა მირიანმა თვითონაც მიიღო ქრისტიანობა და შემდეგ მცხეთელებიც მონათლაო.

ხალხის მონათვლა. შემდეგ მეფემ თავის სამეფოში მქადაგებლები გაგზავნა და თან ერისთავებიც გააყოლა, რადგანაც ეშინოდა, აქაიქ ხალხმა შეიძლება ახალი სარწმუნოება არ მიიღოსო. მართლაც, წვრილი ერი, სოფლის მუშა ხალხი, ახალი რელიგიის ქადაგებას მტრულად შეხვდა. მთის ხალხს, რომელსაც ჯერ ფეოდალიზმი არც-კი შეხებოდა, ხომ გასაგონადაც არ უნდოდა ქრისტიანობა. ძველი მემატრიანე ამბობს, რომ როცა ნინომ ქსნისა და არაგვის ხეობის მთიულებს ქრისტიანობა უქადაგა, მათ კბილთა ღრჭენა დაიწყეს და ზურგი შეაქციესო. ერისთავმა მაშინ მახვილი დაატრიალა, რომ ურჩებისათვის ჭკუა ესწავლებინა. მემატრიანე ამბობს, მთიულებმა ველარ გაუძლეს მეფის ჯარს და „შიშით მოსცნეს კერპნი მათნი დაღეწად“-ო.

ამის შემდეგ, კახეთის მოსახლეობა მოაქციეს. მაგრამ შემდეგშიაც დიდხანს იყო ისეთი კუთხეები ჩვენში, სადაც ქრისტიანობას არ სცნობდნენ.

მირიან მეფის მონათვლა და ქართლის მოქცევა, ესე იგი, გაქრისტიანება, მოხდა 337 წლის მახლობლად

ნინო კაბადოკიელი ეკლესიამ წმინდანთა შორის შერაცხა და საქართველოს განმანათლებლად მიიჩნია. თბილისის სიონის ტაძარში დღესაც ინახება საქართველოს ეკლესიის უდიდესი ეროვნული სალოცავთაგანი—ვაზის ჯვარი, რომელიც, გადმოცემით, თვით ნინოს თმებით არის შეკრული.

ქართლის გაქრისტიანების მნიშვნელობა. ქრისტიანობა ემსახურებოდა ჩვენში მონობის გაუქმებასა და ფეოდალური ურთიერთობის განვითარებასა და განმტკიცებას, ფეოდალიზმი-კი მონათმფლობელობასთან შედარებით პროგრესული წესწყობილება იყო. ქრისტიანობა აგრეთვე, გარდა იმისა, რომ წარმართობასთან შედარებით უფრო პროგრესული იდეოლოგია იყო, ხელს უწყობდა საქართველოს კულტურული კავშირების დაცვასა და განვითარებას ევროპის ქვეყნებთან.

ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად მიღება ქართლში უკვე მე-4 საუკუნეში ჩვენი ქვეყნის ადრინდელი დაწინაურების მაჩვენებელია საზოგადოებრივი და კულტურული მხრივ.

ამავე დროს აღსანიშნავია, რომ ქრისტიანობამ მოსპო ძველი ქართული წარმართული კულტურის მნიშვნელოვანი ძეგლები, კერძოდ—ძველი წართული მწერლობა.

ქართლის ეკლესია. ქრისტიანულ ორგანიზაციას, ქრისტიანების კრებულს, ბერძნული სიტყვით, „ეკლესიით“ აღნიშნავდნენ. შემდეგში ქართულად „ეკლესია“ დაერქვა იმ შენობასაც, სადაც ქრისტიანების კრებული თავს იყრიდა ლოცვისათვის. რაკი ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფოებრივ სარწმუნოებად გადაიქცა, ქართლის ეკლესიამაც ისეთივე წყობილება მიიღო, როგორც ჰქონდა თვითონ ქართლის სამეფოს. ასე ხდებოდა

სხვა ქვეყნებშიაც. ცალკე საერისთაოების საეკლესიო საქმეებს განაგებდნენ ეპისკოპოსები, რომელნიც ემორჩილებოდნენ ქართლის ანუ მცხეთის მთავარ-ეპისკოპოსს. ეპისკოპოსებს ექვემდებარებოდნენ ხუცები ანუ მღვდლები. მალე ქრისტიანული სამღვდლოება ქართლში მრავალრიცხოვანი გახდა და ისევე გამდიდრდა, როგორც ძველი ქურუმები. ქრისტიანული ტაძრებიც დიდ მამულებს იძენდნენ, ზოგჯერ — შემოწირულების მიღებით, ზოგჯერ — ყიდვით თუ სხვა გზით. ამ მამულებს მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსები განაგებდნენ. ეპისკოპოსებს ემორჩილებოდა ის ხალხიც, რომელიც ტაძრების მამულებს ამუშავებდა. ქრისტიანულმა ეკლესიამ ქართლშიაც ადრევე მიიღო ფეოდალური ორგანიზაციის ხასიათი.

§ 24. ქართული მწიგნობრობა

ქართული ანბანის წარმოშობა. მწიგნობრობა ანბანს (ანუ დამწერლობას) და მწერლობას ჰქვია. ქართული ანბანი ანუ დამწერლობა უფრო ძველია, ვიდრე ქართული მწერლობა. ეს იმიტომ რომ ქართული მწერლობის ყველაზე ძველი, ჩვენ დრომდე მოღწეული, ძეგლები ქრისტიანულ ხანას ეკუთვნის და საეკლესიო ხასიათისაა, ქართული ანბანი-ქრისტიანობაზე ადრეც არსებობდა. როცა ქრისტიანობა ჩვენში გაბატონდა, მან ძველი ქართული წარმართული მწერლობა მოსპო, მაგრამ ძველი ქართული ანბანი მიიღო და თავისი საჭიროებისათვის გამოიყენა.

ხუცური და მხედრული დამწერლობა. ქართველებს ორი ანბანი აქვთ: ერთი — უფრო ძველი, ხუცური, მეორე — უფრო ახალი, მხედრული. ასე ამ ანბანებს იმიტომ ეძახიან, რომ როცა ახალი ანბანი გაჩნდა, მას ერისკაცები, „მხედრობა“, ხმარობდნენ საერო წიგნებისათვის, ძველი ანბანი-ქრისტიანული მწიგნობრისათვის, მას სამღვდლოება („ხუცები“) ხმარობდა თავისი საჭიროებისათვის. ხუცური და მხედრული იმდენად განსხვავდება ერთმანეთში, რომ ხუცურს ცალკე შესწავლა სჭირია.

მხედრული წარმოიშვა და განვითარდა ხუცურისაგან თანდათან დღევანდელ ქართულ დამწერლობამდე. თვითონ ხუცურსაც სხვადასხვა ხანაში სხვადასხვა სახე ჰქონდა. დამწერლობა ასე იცვლებოდა ცხოვრების განვითარების გამო. ცხოვრების პრაქტიკულმა საჭიროებამ დაბადა საერთოდ მწიგნობრობა, ეს საჭიროება-ქრისტიანული თანდათან ფართოვდებოდა: მეტი ხალხი ხმარობდა დამწერლობას ყოველდღიურ საქმიანობაში თუ საერო მწერლობაში. ამიტომ ახალ დროს უფრო სწრაფი და მარჯვე წერა სჭირდა. ჭაწერი მასალაც (ჩვეულებრივად — ტყავი) მაშინ ძალიან ძვირი იყო და რაკი მას ეხლა მეტს ხმარობდნენ, ამიტომ ადგილის დაზოგვასა და მომჭირნეობას ცდილობდნენ. ასე იცვლებოდა ანბანიც.

ასომთავრული და წახალ-ხუცური. ხუცურ დამწერლობათა შორის ყველაზე ძველია ასომთავრული. ასომთავრული ანბანი ქართველებს შეთვისებული აქვთ უძველეს ხანაში, ქრისტიანული წელთაღრიცხვის დამ-

დევამდე. ყველაზე ძველი თარიღიანი ქართული ასომთავრული წარწერა აღმოჩნდა 1937 წელს ბოლნისში. ეს წარწერა ამოჭრილია 492—493 წელს. ასომთავრულიც დროთა მსვლელობაში იცვლებოდა. დაახლოებით მე-7—მე-8 საუკუნიდან, ახ. წ., შემოვიდა ნუსხა-ხუცური. ნუსხური იგივე ასომთავრულია, მხოლოდ გაკრული ხელით დაწერილი და ასოების წაგრძელებული კიდურებით—თავებითა და კუდებით.

მდივან-მწიგნობრული ნუსხური. მხედრული. ნუსხა-ხუცური უფრო სწრაფი დამწერლობა იყო და ნაკლებს საწერ მასალას მოითხოვდა, ვიდრე ასომთავრული. მაგრამ შემდეგ საჭირო გახდა კიდევ უფრო სწრაფი წერა. ნუსხურის კუთხოვანი ასოები მომრგვალდა და ერთმანეთს გადაება, რომ წერის დროს ხელი ხაზს ხშირად არ მოსცილებოდა. ასე გაჩნდა მდივან-მწიგნობრული ნუსხური, რომელიც იხმარებოდა ჩვენში მე-11—მე-12 საუკუნეებში, განსაკუთრებით მეფის კანცელარიაში და კერძო პირების მიერ. რუსთაველის ხანიდან მოყოლებული, მდივან-მწიგნობრული ნუსხური უკვე თვალსაჩინოდ უახლოვდებოდა მხედრულს. მხედრული დამწერლობა მე-14 საუკუნისათვის უკვე ჩამოყალიბებულია. მას ჩვენ დღესაც ვხმარობთ, თუმცა ზოგი ასო რამდენადმე შეცვლილია. ასეთია ქართული ანბანისა და დამწერლობის ისტორია.

ძველი ქართველი ისტორიკოსი ლეონტი მროველი ქართული ანბანის გამოგონებას მიაწერს ქართლის მეფეს ფარნავაზს, ალექსანდრე მაკედონელი ს უმცროს თანამედროვეს. მაგრამ მროველის მტკიცებას სხვა ისტორიული მოწმობანი მხარს არ უჭერენ და ამიტომ მისი მიღება შეუძლებელია.

ზოგი ძველი სომეხი მწერალი, მროველის წინააღმდეგ, სომხური, ქართული და ალბანური ანბანების გამოგონებას V საუკუნის ერთი სომეხი მოღვაწის დამსახურებად სთვლის. ამ მოღვაწეს ზოგი მესროპს უწოდებს, ზოგი კიდევ — მათოცს. მოგვითხრობენ, რომ ვინმე სირიელმა ეპისკოპოსმა დანიელმა მესროპზე აღრე შეუდგინა სომხებს ანბანი, მაგრამ ეს უკანასკნელი ნაკლებად აღმოჩნდა: ერთი ცნობით მას 7 ასო ჰკლებია, მეორე ცნობით—12 თუ 14. მესროპის ცნობების აღწერაში ვკითხულობთ, რომ დანიელის ანბანს არ შეეძლო გამოეხატა სომხური ენის „სილაბები“ (მარცვლები) და „კავშირები“, ე.ი., როგორც ჩანს, მას აკლდა ასოები ხმოვანი ბგერებისათვის. მესროპმა მთელი რიგი ქვეყნები მოგლო ამ ხარვეზის შევსების მიზნით, მაგრამ საქმეს არა ეშველა რა, ვიდრე ერთხელ ქალაქ სამოსატში მესროპს საზმრად ღვთაებრივი ხელი არ ეჩვენა, რომელმაც მას საჭირო ნიშნები გამოუჩინა. ამ მასალით აღჭურვილი მესროპი გამოცხადდა სწავლულ ბერძენთან, ვინმე როფანოსთან, რომელმაც ზეგარდამო ნაბოძებ ნიშნებს ასოების საბოლოო სახე მისცა. ამის შემდეგ მესროპი კვლავ სირიას გაემგზავრა, იქაური სწავლულებისაგან ახალი ასოების დასტური მიიღო და შემდეგ დაბრუნდა სამშობლოში.

ამრიგად ყოფილა შექმნილი, ერთი წყაროს განმარტებით, სომხური ანბანის ასოები ხმოვანი ბგერებისა (ა, ე, ც, ი, გ, ო) და ერთი ნახევარხმოვნის გამოსახატავად.

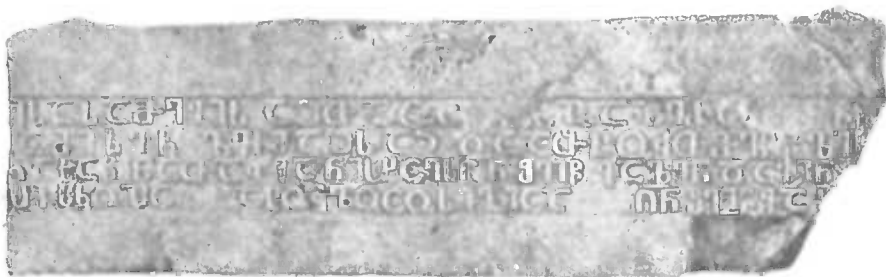
თუ დავუშვებთ, რომ მესროპს შეეძლო კიდევ ორი ანბანის შედგენის მძიმე ამოცანა ეკისრა, ბუნებრივი იქნება ვიფიქროთ, რომ მას მეზობელი ხალხებისათვის უკვე მზა-მზარეული სომხური დამწერლობა შეეთავაზებინა. მაგრამ თურმე ასე კი არ მომხდარა, არამედ მესროპს თითქოს ორი სავსებით ახალი სრული ანბანი შე-

უქმნია და თანაც ისე, რომ მას აღარც რამე გასჭირებია და აღარც ზებუნებრივი ძალები დახმარებია.

ამ მოთხრობის არა-რეალური, ხელოვნური ხასიათი აშკარაა. იგი ჩვენ გვიანი, სპარსული პერიოდის ტენდენციის ნაყოფად უნდა მივიჩნიოთ. ლ ა ზ ა რ ე ფ ა რ ბ ე ლ ი, რომელიც ყველაზე უფრო სანდოა უძველეს სომეხ ისტორიკოსთა შორის, ძალიან დაწვრილებით მოგვეთხრობს მაშთოც-მესროპის ბიოგრაფიას, მაგრამ კონტრასტ კი არსადა სძრავს საქართველოში ან ალბანეთში მისი რაიმე მოღვაწეობის შესახებ. ამრიგად, თხრობის პირვანდელ რედაქციაში ქართული და ალბანური ანბანის გამოგონების შესახებ ზრულიადაც არ ყოფილა საუბარი.

ამ პრობლემის გადაწყვეტის ერთადერთს საიმედო საშუალებას ისტორიული მეცნიერების დამხმარე დისციპლინა — პალეოგრაფია გვაძლევს. ეს არის ასოთა მოყვანილობის, მათი განვითარების, მათი საანბანო რიგისა და სხვა ერთა დამწერლობასთან მათი დამოკიდებულების შედარებით-კრიტიკული შესწავლის გზა. ამ გზით კიდევაც მოხერხდა იმის დადგენა, რომ ქართული ანბანის ასო-ნიშნები ვისიმე ნასიბრძნი კი არაა, არამედ გენეტიკურ ნათესაობაში იმყოფება ახლო აღმოსავლეთის უძველეს ფონეტიკურ ანბანებთან. ქართული და სომხური დამწერლობა იმდენად განირჩევა ერთიმეორისაგან, რომ ისინი შეუძლებელია ერთსადიამაგე ხანაში იყვნენ შექმნილი. ქართულ ანბანს შემოუნახავს, გარდა ასოთა ძველებური მოყვანილობისა, აგრეთვე მათი ძალიან ძველი თანამიმდევრობა და ამ მხრივ იგი მკვეთრად განსხვავდება სომხურისაგან. ამ ფაქტების სპეციალურმა შესწავლამ მკვლევრები მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ქართული ანბანი წარმოშობილი უნდა იყოს არა უკვიანეს VII საუკუნისა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე.

საერთო ისტორიული პირობების მიხედვითაც თუ ვიმჯელებთ, დაახლოებით სწორედ ამ დროს უნდა მიეტოვებინათ ქართველებს თავისი ძველი, იეროგლიფური და ლურსმული, დამწერლობა და ფონეტიკურ დამწერლობაზე გადასულიყვნენ.

ბოლნისი. ქართული წარწერა 492-3 წლისა.

§ 25. ძველი ქართული წარმართული სარწმუნოება და თქმულებები

მას შემდეგ, რაც ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად იქცა, მან სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადა ძველს წარმართულ კულტურას. სადაც-კი ახერხებდა, ქრისტიანობა პირწმინდად სპობდა წარმართული კულტურის ყოველგვარ ძველსა და კვალს. ასე, როგორც ვიცით, ქრისტიანობამ სრულიად გააზადგურა ჩვენში ძველი წარმართული მწერლობა და ამით წაგვართვა საშუალება შეგვეჩვენა ქართველთა უძველესი სარწმუნოებრივი შეხედულებანი მათი პირვანდელი და უცვლელი სახით. მაგრამ, მეორე

მხრით, ხალხი ჯიუტად იცავდა მამა-პაპურ რწმენებს და ქრისტიანობაც ხშირად იძულებული იყო შეეგუებოდა მათ, რის გამოც ძველი შინაარსი ახალი ფორმით იმოსებოდა. ასე მოხდა რომ ძველი წარმართული ღმერთები ნაწილობრივ ქრისტიანულ ღმერთად და წმინდანებად იქცნენ, ნაწილობრივაც ხალხურ ყოფა-ცხოვრებასა და შეგნებაში ჩაარჩნენ. ამგვარი გადმონაშთებით ვსწავლობთ ჩვენ ქართულს წარმართულ სჯულს.

რწმენები. ქართველების უძველესი რწმენით, მთელი ბუნება განსუ-ლიერებული და განპიროვნებული იყო. ბუნების მოვლენებს, მცენარეებს, ცხოველებს შეგნებული არსების, ადამიანის თვისებები მიეწერებოდა. სჯე-როდათ რომ ბუნების ძალებსა და მოვლენებს შეეძლოთ თავის ნებაზე კეთილიც ექნათ ადამიანებისათვის და ავიც. ამიტომ მიაჩნდათ საჭიროდ მათი თაყვანისცემა, მსხვერპლისა და ძღვენის მიართმევა და ლოცვის შე-წირვა, იქნებ ღმერთებმა ჩვესკენ კარგი თვალთ მოიხედონო.

ერთი ღვთაება უფროსად იყო მიჩნეული, ის იყო უზენაესი „ღმერთი“ (მეგრულად—ლორონთი, ლაზურად ანუ ქანურად—ლორომთი, სვანურად—ღერმეთ), „გამჩენი“ და „მორიგე“ ღმერთი, რომელმაც გააჩინა, დაბადა მთელი სამყარო და რომელიც წესრიგს აძლევდა თავის ქმნილებას. მის გარდა იყვნენ უფრო დაბალი რიგის ღვთაებები, ხატები, „ღვთისშვილე-ბი“. „თავისი წილი“ ღმერთი ჰყავდათ ცალკე თემებსა და საგვარეულოებს, მთას, ხევს, მინდორსა და მინდვრის ყვავილებს, ხეებს, სახლსა და ფუძეს. ტყის ნადირთა მფარველი ღვთაება, „ნადირთ მწყემსი“ იყო ოჩოპინტრე ან დალი (დალის სახელი ეხლაც ისმის ხალხურ სიმღერებში—„ოვ, დი-ლაჲ, დელი, დელა“). ამა თუ იმ ადგილის მფარველის სული „ადგილის დე-დად“ იწოდებოდა. სწამდათ აგრეთვე „ცა-ღრუბლის წინამძღვარის“ არსებობა, და სხვაც ბევრი.

ყველაზე დიდ პატივსა და თაყვანს ჩვენი წინაპრები მაინც ცის მნათობებს სცემდნენ—მზეს, მთვარესა და ხუთ ცთომილს.

მნათობთა კულტის (თაყვანისცემის) კვალი დღემდე არის შენახული კვირეულის დღის სახელებში. ასე, კვირას მეგრულად ჟაშხა ჰქვიან, სვანურად—მიშლადელ, ძველ-ქართულად—მზისა. ეს მზის დღეს ნიშნავს, კვი-რა მზისათვის განკუთვნილი დღე იყო. ორშაბათს მეგრულად თუთაშხას ეძახიან, სვანურად—დოშდიშ, ძველ-ქართულად მას მთოვარისა ერქვა. ორშაბათი მთვარის დღე იყო. სამშაბათი მეგრულად იწოდება თახაშხა, ლაზურად—ტიკინაჩხა, სვანურად—თახაშ. სამშაბათი ომიანობის ღმერ-თის დღე იყო. მართლაც, ხეთურ-სუბარულ სამყაროში ომიანობის ღმერთს ტარკუ-ს ანუ ტარხონ-ს ეძახდნენ.

მზე ქალად ჰყავდათ წარმოდგენილი, მთვარე—ვაჟად. ქართულ ხალხურ ლექსში მზე ასე ამბობს მთვარეზე:

მე და ვარ და ის ძმა არის,
რად ვსძულდებით ერთმანეთსა.

მეგრულ ლექსში-კი ნათქვამია:

მზე დედაა ჩემი,
მთვარე—მამა ჩემი,
გუნდი და გუნდი ვარსკვლავი
და და ძმაა ჩემი.

გალმერთებულ მნათობთა შორის პირველი ადგილი მზეს ეჭირა. ეს ბუნებრივია იმიტომ, რომ ქართველ ტომთა მეურნეობის მთავარს, წამყვან დარგს მიწათმოქმედება შეადგენდა მაშინ, როცა ქართველი ტომები ბინადარ ცხოვრებაზე გადავიდნენ, ფართო სამოქალაქო კავშირები შექარეს და თავისი სარწმუნოებრივი შეხედულებები სისტემად ჩამოაყალიბეს. მიწათმოქმედი მეურნისათვის ცის მნათობთა შორის მთავარი მნიშვნელობა, ცხადია. მზესა აქვს. მზე ესახებოდა მიწათმოქმედ მეურნეს მცენარების, ნაყოფიერების, სიცოცხლის უმთავრეს წყაროდ, მზეს შესთხოვდა იგი წყალობასა და შემწეობას.

იმ შორეულ ხანაში ქართველ ტომთა საზოგადოებრივი ცხოვრების სათავეში დედაკაცი, ქალი იდგა. იმიტომ დაისახა მზის ღვთაება როგორც ქალი ღმერთი, ხოლო როცა ღმერთების უფროს-უმცროსობაც ჩამოყალიბდა, მზის ქალ-ღმერთი მიჩნეულ იქნა დიდ დედად, სხვა ღმერთების დედად, ღვთისმშობლად.

მზეს, როგორც ღმერთს, ქართველი მთიელები თაყვანს სცემდნენ სულ უკანასკნელ დრომდე. მეოცე საუკუნეშიაც. თითქმის ყველა თავის ლოცვა-სავედრებელს ხევსური და ფშაველი ხუცეები დაახლოებით ასე იწყებდნენ: „დიდება ღმერთსა, დღეს დღესინდელსა, მზესა და მზისმყოლთ ანგელოზთა“-ო. აქ მზე პირდაპირ ისახელება, როგორც ღმერთი და ისიც — მთავარი. რადგანაც მას ანგელოზები ჰყავს. მაგრამ, გარდა ამისა, „დღეც“ ამ სალოცავში მზეს ნიშნავს, იმიტომ რომ „დღე“ მზის უძველესი სახელია.

ზოგიერთი ცნობა ანტიკური საქართველოს ღმერთების შესახებ შემოგვინახეს ბერძენმა მწერლებმა, რომელნიც მათ თავის სახელებს არქმევდნენ. ასე, მესხების თემში (ე. ი. სამცხეში) უკვე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე აღნიშნულია ქალ-ღმერთ ლევკოთეას ტაძარი, რომელიც დიდად სახელმთხვეჭილი იყო მეზობელ ქვეყნებში თავისი საზოგადოებრივი მნიშვნელობითა და სიმდიდრით. ამ ტაძარში, რომელსაც ცნობილი სამისნოც ჰქონია, ვერძის შეწირვა მსხვერპლად აკრძალული ყოფილა. ეს სიყვარულისა და ნაყოფიერების ქალ-ღმერთი იყო. როგორც ჩანს, ლევკოთეას ტაძრის ადგილას ააშენეს გაქრისტიანების შემდეგ განთქმული აწყურის ტაძარი ღვთისმშობლის სახელობაზე.

ქალაქ ფასიდში მეორე საუკუნეში, ახ. წ., ადგილობრივი ქალ-ღმერთის ქანდაკება იდგა. ქალ-ღმერთი ტახტზე იჯდა, ხელთ მას კიშბალი (ერთგვარი მუსიკალური საკრავია) ეჭირა, ფერხთით-კი ლომები ეწვა. ბერძენები ამბობდნენ, ეს ქალ-ღმერთი ყველაზე მეტად რეას ჰგავსო, რეა-კი, ანუ

სხვანაირად—კუბელე, მცირე აზიის მთავარი ქალ-ღმერთი იყო, რომელიც „დიდი დედის“, „დედოფლისა“ და „ღვთისმშობლის“ წოდებულებას ატარებდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ორივე შემთხვევაში ბერძნული ცნობები მზის ქალ-ღმერთის თაყვანისცემას გულისხმობს.

მზის კულტის არსებობას ანტიკურ საქართველოში არქეოლოგიური მასალაც ემოწმება. არმაზში და ბორში (შორაპანთან) ნაპოვნ ნივთებზე გამოსახულია სარწმუნოებრივი სცენა—სამსხვერპლოსთან მდგომი ცხენი. ცხენს-კი მსხვერპლად მზეს სწირავდნენ ხოლმე. კლდეებში არქეოლოგიური გათხრების დროს ნაპოვნ ნაშთთა შორის, ჩანს, მსხვერპლად შეწირული ცხენების ნაშთებიცაა.

სხვა ხალხებთან ურთიერთობის წყალობით ანტიკურ საქართველოში უცხო რელიგიების ნაკადებიც იყო შემოსული. შესამჩნევი იყო ბერძენთა სარწმუნოების ერთგვარი გავლენა. მაგრამ განსაკუთრებით საგრძნობი იყო, აღმოსავლეთ საქართველოში, ირანული რწმენების ზეგავლენა. მას შემდეგ, რაც აქემენიდებმა ქართველი ტომებიც მეტნაკლებად დაუჭვემდებარეს თავის ხელისუფლებას, აქ მითრას კულტი შეშოდის. მითრაც მზის ღვთაება იყო, რომელიც წინა აზიის უძველესი, მკვიდრი მოსახლეობისაგან შეითვისეს სპარსელებმა და თავის ოფიციალურ ღმერთად აქციეს. მითრას კულტის გავრცელებას ქართველ ტომებში ნიადაგი მომზადებული ჰქონდა საკუთარი მზის კულტის წყალობით. შემდეგში საქართველოში მაზდეიანობის გავლენაც შემოიჭრა.

ქრისტიანობამ მნათობთა თაყვანისცემას სახე შეუცვალა და თავის ღმერთსა და წმინდანებს შეუგუა: ქალ-ღმერთი მზის კულტი ქრისტეს დედისა და ზოგი სხვა წმინდანი ქალის (მაგ., ბარბალეს) თაყვანისცემას დაუკავშირა, ვაჟი-ღმერთი მთავარის კულტი-კი—წმინდა გიორგის თაყვანისცემას. ისევე, როგორც წარმართობის დროს მზე აღიარებული იყო ხალხის უზენაეს დედოფლად, ღვთისმშობელიც (ასე ეძახდნენ ქრისტეს დედას) მიჩნეულ იქნა ქვეყნის მფარველად, დედოფლად. ამ ნიადაგზე გაჩნდა ალბათ თქმულება, რომ საქართველო ღვთისმშობლის წილ-ხედომილი ქვეყანა არისო.

რიტუალი (წეს-ჩვეულებანი) და სარწმუნოებრივი გადმოცემა-თქმულებანი. რელიგიურ რწმენებთან დაკავშირებული იყო სხვადასხვა წეს-ჩვეულება და თქმულებები ღმერთებისა და ღმერთ-კაცების შესახებ. ეს წესები და გადმოცემებიც ხალხმა ნაწილობრივ უკანასკნელ დრომდე შემოინახა, განსაკუთრებით—მთიანსა და მივარდნილ რაიონებში, დღეობასალოცავების, საგალობლების, წარსათქმელებისა და თვით თქმულებების სახით. ზოგჯერ ხალხი ათასი წლების მანძილზე იცავდა ძველ რწმენებსა და ადათებს. მაგალითად, სვანეთში ჯერ კიდევ მეოცე საუკუნეში ასრულებდნენ მურყვამობის წარმართულ დღეობა-სალოცავს, რომელიც რვა ნაწილისაგან შესდგებოდა. ჯერ ორპირად ჩაბმული ფერხული წმინდა საგალობელს ამბობდა, რომელიც ასე იწყებოდა: „ადრეკილა წაგვივიდა და

7. საქართველოს ისტორია.

მოგვივიდა“. შემდეგ ცალკე გუნდი სხვა წესს ასრულებდა და ხალხისათვის გაუგებარ სიტყვებს იძახოდა: „მელთა ტელეფია, იოჰ, იოჰ!“ შემდეგ კვირია ღმერთის საგალობელი მოსდევდა, დასასრულ ფერხული და სხვადასხვა სიმღერა სრულდებოდა.

მურყვამობის დღეობა-სალოცავი ძველი ხეთური ღმერთის ტელეფინუს თაყვანის სცემის ნაშთია. ამგვარი ნაშთები სხვაც ბევრი იყო დარჩენილი ხალხში.

უძველესი თქმულებებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა თქმულება ამირანის შესახებ.

გადმოცემით, ამირანის დედა მონადირეობის ქალ-ღმერთი დალი იყო. ამირანის მამა მონადირე სულა-კალმახი ყოფილა. ამრიგად, დაბადებით ამირანი ღმერთ-კაცი იყო. როცა გაიზარდა, ამირანი გოლიათი ტანის კაცი დადგა: მას საცრისოდენი თვალები ჰქონდა, მგლის მუხლი და დაქანებული ზეავის სიმარდე, თორმეტი უღელი ხარ-კამეჩის ღონე. მიწას უმძიმდა ამირანის ტარება. განრისხებული ამირანი საავდროდ გამზადებულს შავ ღრუბელსა ჰგავდა. იარაღიც ამირანს თავის შესაფერი ჰქონდა. მისი ხმალი, რომლის აწევა არავის შეეძლო, საგანგებოდ იყო გაჭედილი. თქმულებაში ამირანი ამბობს:

„როს ჩემი ხმალი წრთებოდა,
ცა ქვქა, მიწა გრგვინავდა, სამკედლო გქანებოდა,
მკედელი, მეძვედურები ერთმანეთს ეფარებოდა“.

ამირანს ერთგული ძაღლი ჰყავდა, სახელად ყურშა, პატრონსავით უჩვეულო არსება. ყურშა ორბის ლეკვი იყო, მას ბეჭებზე ორბის ფრთები ჰქონდა გამოსხმული, ორ ნახტომზე ჯიხვს ეწეოდა.

ამირანი ხალხის კეთილდღეობისათვის მებრძოლი გმირია. მას უნდა ხალხს მოაშოროს მისი მჩაგვრელი მოძალადეები, ავი სულები, მდევები, გველეშაპები, რათა ადამიანმა უსისხლო პური ჰკამოს.

ხალხის მტრებთან, ავ სულებთან ბრძოლაში ამირანმა დიდი გმირობა ჩაიდინა, ბევრი ბოროტი არსება გასწყვიტა. ერთხელ ამირანი შავ გველეშაპს შეებრძოლა, რომელიც მზეს ჩაყლაპავს ხოლმე, რის გამოც მზის დაბნელება ხდება. გველეშაპმა ამირანიც ჩაყლაპა, მაგრამ ამირანმა მას ალმასის დანით მუცელი გაუჭრა და გარეთ გამოვიდა.

შემდეგ ამირანი ღრუბელთ ბატონს მიუხტა. ღრუბელთ ბატონს მზეთუნახავი ასული ჰყავდა, სახელად კამარი, რომელიც ცაზე ჯაჭვით ჩამოკიდებულ კოშკში ცხოვრობდა. ამირანმა ჯაჭვი გაწყვიტა, კოშკი მიწაზე ჩამოაგდო და მშვენიერი კამარი მოიტაცა.

ბოლოს ამირანმა ბრძოლა გამოუტახა თვით ღმერთს. ამ ბრძოლაში ამირანი დამარცხდა, იგი კავკასიონზე რკინის პალოს ჯაჭვით მიაბეს და თავზე თოვლიან-ყინულიანი მთა დაახურეს. ამირანმა ორჯერ გაწყვიტა ჯაჭვი, მაგრამ მესამედ ღმერთმა ის კიდევ უფრო მაგრად შე-

აორკა. ფრთოსანი ყურში, რომელიც ამირანს თან ახლავს, და ამირანი წლის განმავლობაში ეწვევიან პალოს და ის-ისაა, უნდა ამოაძრონ, რომ ამ დროს ამირანის მტრები დაჰკრავენ კვერს და პალო ისევ ძირამდე ჩაჯდება. ასე ხდება ყოველ წელს.

ხალხს ამირანი უკვდავად მიაჩნდა და ისე ღრმად იყო მის არსებობაში დარწმუნებული, რომ მთელ საქართველოში დიდ ხუთშაბათს (აღდგომის წინ) მკედლები ამირანს იგონებდნენ, გრდემლზე კვერს ურტყამდნენ და სანთელს ანთებდნენ.

ამირანის თქმულება ძალიან ძველი თქმულებაა. უკვე მეორე-მესამე საუკუნის ბერძენი მწერლები ადასტურებენ, რომ ეს თქმულება საქართველოში დიდად გავრცელებული იყო. ერთი მათგანი, ფილოსტრატე, მაგალითად, მოუთხრობს: ადგილობრივ „ბარბაროსებს“ (ასე ეძახდნენ ბერძნები ყველა არაბერძენული მოდგმის ხალხს) აქეთ გადმოცემა ისეთივე, როგორც ბერძენ პოეტებს, რომ კავკასიონის მთაზე თავისი კაცთმოყვარეობისათვის პრომეთეა მიჯაჭულიო. ზოგი ამბობს, რომ ის გამოქვაბულშია მიჯაჭული, ზოგი-კი მთის ორთავიან მწვერვალზე (იგულისხმება იალბუზი) მიუთითებს. კავკასიონის მცხოვრებნი არწივს მტრობენ, იმდენად არიან დარწმუნებულნი გადმოცემის სინამდვილეში, და შურს იძიებენ პრომეთესათვის. ამბობენ აგრეთვე, რომ ჰერაკლემ ვერ აიტანა პრომეთეს ტანჯვა და ისრით მოჰკლა არწივიო.

ამირანის თქმულებაში ქართველმა ხალხმა გამოხატა თავისი მრავალსაუკუნოვანი ოცნება იმ კაცთმოყვარე გმირზე, რომელიც დაამარცხებს ხალხის მტრებს, და თავისუფლებასა და „უსისხლო პურს“, ესე იგი ბედნიერ ცხოვრებას მოუტანს ქვეყანას.

§ 26. ლაზიკის სამეფოს წარმოშობა

ლაზიკის სამთავრო. კოლხეთის ტომებმა მე-2—მე-3 საუკუნეების განმავლობაში უფრო თავისუფალ ცხოვრებას მიაღწიეს. შეუწინაღობელი ბრძოლით მათ რომაული ჯარები თანდათან გააძევეს თავისი ტერიტორიიდან. ეხლა კოლხეთის ტომებს სხვა არაფერი ევალებოდათ რომის მიმართ, გარდა სამხედრო დახმარებისა. კოლხეთის სატომო სამთავროებს შორის ყველაზე ძლიერი ზანების ანუ ლაზების, დღევანდელი მეგრელების წინაპრების, სამთავრო იყო. ამ სამთავროს ეკუთვნოდა რიონის დაბლობი, რომელიც უმდიდრესი რაიონი იყო კოლხეთში და რომელსაც მუხურისს ეძახდნენ. მუხურისს სამოქალაქოც ეწოდებოდა, იმიტომ რომ აქ ბევრი ქალაქი იყო გაშენებული, მათ შორის—განთქმული ვარდციხე ანუ როდოპოლისი. მუხურისს უკავშირდებოდა აგრეთვე ქალაქი ფოთი, ძველი ფასიდი, მნიშვნელოვანი ნავთსადგური.

ლაზიკის სამთავრო ამითიანებს დასავლეთ საქართველოს. ლაზების ანუ ზანების მთავარმა მე-4 საუკუნეში ძალიან გააფართოვა თავისი

სამფლობელო. აფშილების, აბაზგებისა და სხვა წვრილი ტომების მთაგრები ეხლა ლაზების მთავრის ვასალებად გადაიქცნენ. მე-4 საუკუნის დამლევს ლაზების მთავარმა სვანების მთავარიც დაიმორჩილა. ასე წარმოიშვა ახალი სამეფო, რომელსაც რომაელები ლაზიკას ეძახდნენ, ლაზების სახელის მიხედვით, ქართულად-კი მას ძველებურად ისევ ეგრისი ეწოდებოდა.

ლაზიკის ანუ ეგრისის სამეფო იწყებოდა კავკასიონის ქედიდან და მდ. ბზიფის ხეობიდან (აფხაზეთში) და ვრცელდებოდა აჭარამდე—სამხრეთით. აღმოსავლეთით ეგრისის სამეფოს საზღვარი გადიოდა შორაპანსა და სკანდაზე, რომლებიც ეგრისის ციხე-ქალაქები იყო. შორაპანსა და სკანდას აღმოსავლეთით უკვე ქართლი იწყებოდა.

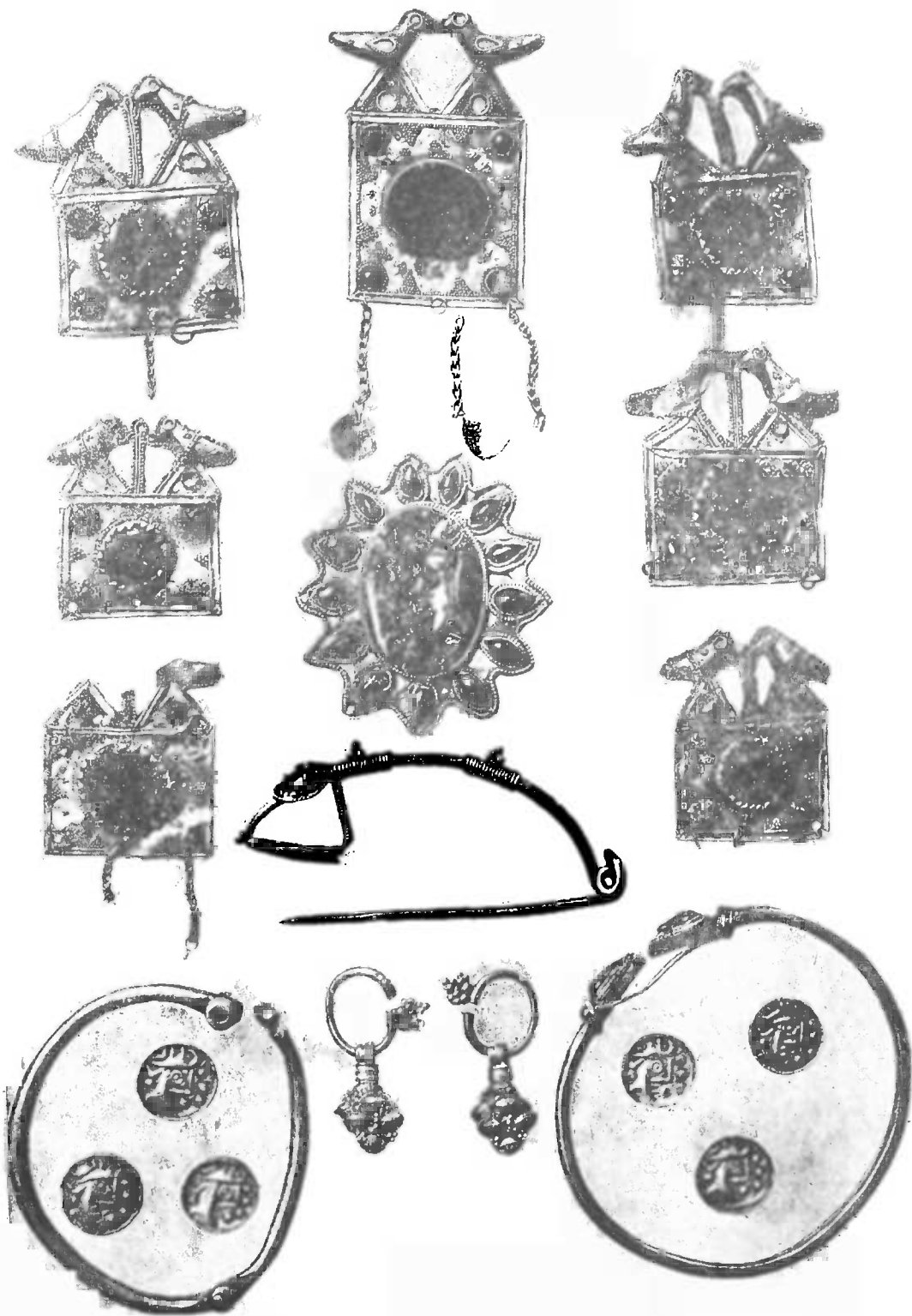
ეგრისის დედაქალაქი იყო ციხე-გოჯი, რომელსაც ბერძენ-რომაელები არქეოპოლისს ანუ „ძველ ქალაქს“ ეძახდნენ. იგი მდ. ტეხურის პირას მდებარეობდა. მისი დიდებული ნანგრევები დღემდე არის შემონახული. ამ ადგილს ეხლა „ნაქალაქევს“ უწოდებენ.

ლაზიკა საკმაოდ დიდი და ძლიერი სამეფო იყო და რომაელებთან მას თავი ღირსეულად ეჭირა. ეგრისის მეფე მხოლოდ ისეთსავე სამსახურს უწევდა რომის იმპერატორს, როგორც ძველი ქართლის მეფე—იგი კავკასიონის სასულელტეხილო გზებს ამაგრებდა. სამაგიეროდ, ლაზები რომაელებთან თავისთვის საჭირო და სასარგებლო ვაჭრობას ეწეოდნენ. ერთი იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი ამბობს, რომ ლაზები „არც ხარკს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ რომაელებს, გარდა იმისა, რომ როდესაც მათ მეფე მოუკვდებოდა, რომაელთა მეფე უგზავნიდა ძალაუფლების ნიშნებს სამეფო ტახტის შემკვიდრეს“-ო. მეორე

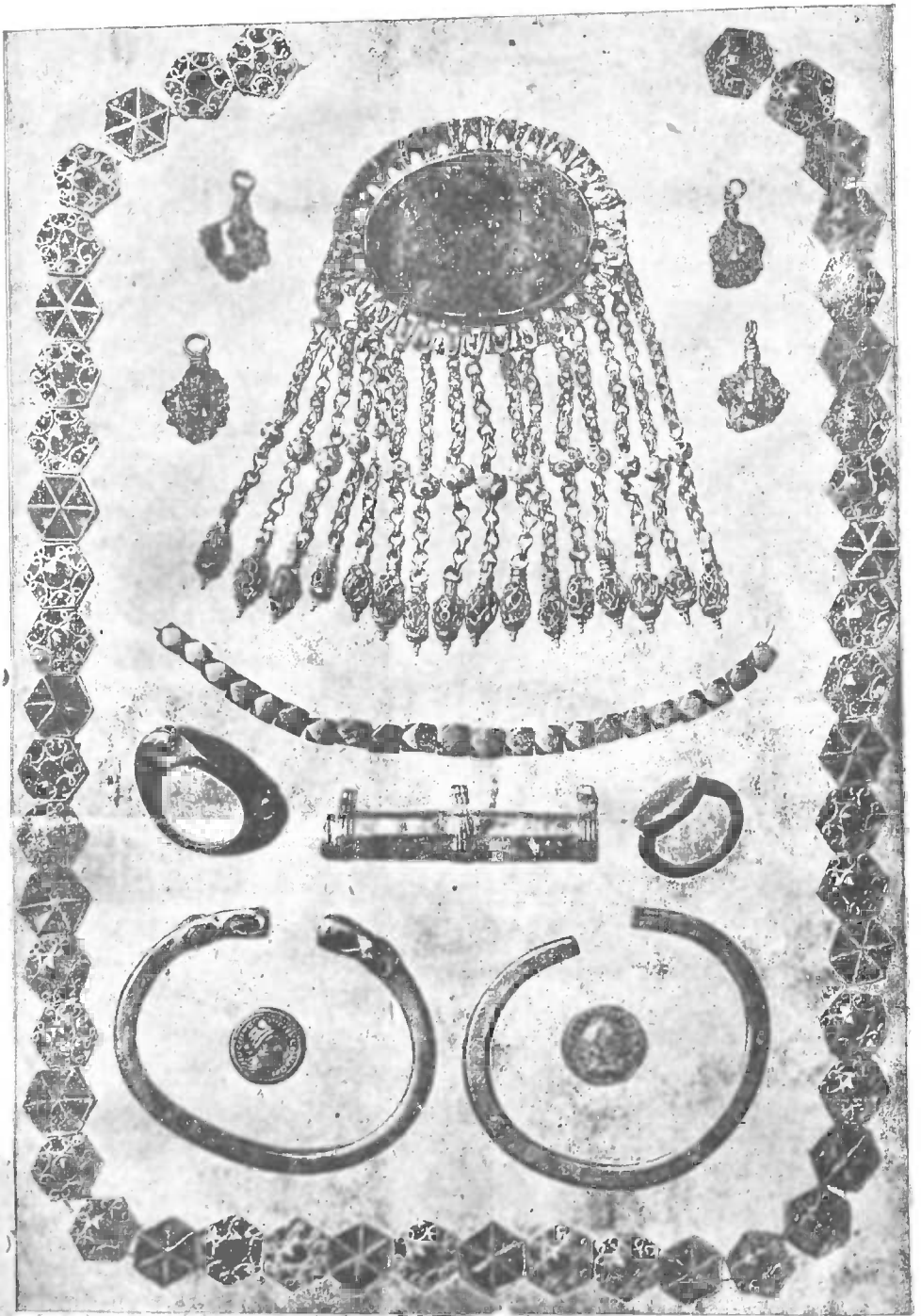

წარჩინებულის (შეიძლება—ერისთავის) გამოსახულება კლდეფიდან.
 აღწერის ავტ. კოსტაშვილი.

რომაელი ისტორიკოსიც ამბობს ლაზების შესახებ: „იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება არც ერთი სხვა, ასე სახელგანთქმული და მორჭმული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის

ოქროს ნივთები კლდევიდან.

ქროს ნივთები ურევიდან

სიჭარბითა და მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სილამაზითა და სიცქვი-
ტით... ლაზები დაცურავენ ნავეებით, რამდენადაც შესაძლებელია, და
ვაჭრობაშიაც პოულობენ დიდ სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბარო-
სები არიან, არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ, რომაელებ-
თან კავშირის წყალობით, ლაზებს თავისი ცხოვრებისათვის სახელმწი-
ფოებრივი და კანონიერი სახე მიუციათ“-ო. უცხო ქვეყნებთან კავშირს
დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ლაზების, ისევე როგორც სხვა ხალხების,
დაწინაურებისათვის, მაგრამ რომაელი მწერალი, ცხადია, ტრაბახობს,
როცა ამ დაწინაურების ერთადერთ მიზეზად რომაელებსა სთვლის.

გერისისა და რომის ურთიერთობა. ამრიგად, ეგრისის სამეფოც
მე-4—მე-5 საუკუნეებში რომთან კავშირში იმყოფებოდა მხოლოდ. როცა რომ-
მაელები თავის თავს ხედმეტ ნებას მისცემდნენ, ისინი ლაზების მხრივ სას-
ტიკ წინააღმდეგობას ხდებოდნენ. მე-5 საუკუნის შუა წლებში რომაელებ-
სა და ლაზებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდნილა, რომელიც მალე ომა-
დაც გადაქცეულა. ეგრისელები ამ ომს დიდი მოხერხებით აწარმოებდნენ.
ასე, მაგალითად, ისინი სთხრიდნენ თურმე ღრმა ორმოებს და შიგ შუ-
ბებს არჭობდნენ. ზემოდან ამ ორმოებს ჩელტებს აფარებდნენ, მიწას აყ-
რიდნენ და პურს სთესდნენ. შეშოტყუებული მტერი ორმოებში ცვიოდა
და იღუპებოდა. ასე გაუქცევიათ ლაზებს რომაელები 456 წელს. რომაე-
ლების ჯარი კვლავ მოვიდა ეგრისში, მაგრამ ისევ ისე დამარცხდა. მაშინ
რომის მთავრობამ გადასწყვიტა, მოეკრიბა მთელი თავისი ძალები და თან
დიდხანს იმაზე თათბირობდა, რა გზით ჯობს რომ ლაზიკაში შევიჭრა-
თო. რომაელებს ლაზები თურმე იმდენად საშიშ მტრად მიაჩნდათ, რომ
სპარსეთის მეფეს მიმართეს დახმარებისათვის. ლაზებმაც ასეთივე წინადა-
დებით მიმართეს სპარსელებს, მაგრამ სპარსელები მაშინ სხვა ომში იყვ-
ნენ გართულნი და აქაური ამბებისათვის არ ეცალათ. ბოლოს მაინც რომ-
მაელები და ლაზები ერთმანეთში მორიგდნენ. ეგრისის მეფემ გუბაზმა სა-
მეფო ტახტი თავის შვილს დაუთმო, თვითონ 465 წელს კონსტანტინო-
პოლში წავიდა და იქ კეისარი და მისი კარისკაცები თავისი მჭევრმეტყვე-
ლებით სრულიად მოხიბლა.

§ 27. ქართლი და სპარსეთი მე-4 საუკუნის დამლევსა და მე-5 საუკუნის დამდევს

**რომაელთა დასუსტება და სპარსელთა გაძლიერება აღმოსავ-
ლეთში.** მე-4 საუკუნეში ირანის მბრძანებლები სულ უფრო და უფრო მე-
ტი დაჟინებით მოიწევდნენ ამიერ-კავკასიისაკენ, რომაელები-კი აღმოსავ-
ლეთში სულ უფრო და უფრო სუსტდებოდნენ და სპარსელებს წინააღმდე-
გობას ვეღარ უწევდნენ. აღმოსავლეთში რომაელები თავის იმედებს უმ-
თავრესად ქართველებსა და სომხებზე ამყარებდნენ. რომაელი ისტორი-
კოსი გვიამბობს, რომ 361 წელს რომაელებმა, რაკი ძალიან გაუჭირდათ,

სკადეს მრავალფეროვანი საჩუქრებით მოექრთამათ ქართლის მეფე მირიანი და სომხეთის მეფე არშაკი, რადგანაც მათ შეეძლოთ დიდი ვნება მიეყენებინათ რომაელებისათვის, სპარსელების მხარეზე რომ გადასულიყვნენო.

ქართლი სპარსეთსა და რომს შუა. 368 წელს სპარსეთის მეფე შაბური შემოესია ქართლს, ქართლის მეფე საურმაგი, რომელსაც რომაელების მხარე ეჭირა, განდევნა და ქართლის მეფედ საურმაგის ნათესავი, ვარაზ-ბაკური, დასვა. ბოლოს და ბოლოს საურმაგი და ვარაზ-ბაკური შეთანხმდნენ და ქართლი გაიყვეს: მტკვრის მარცხნივ მდებარე ნაწილში საურმაგი მეფობდა, მტკვრის მარჯვნივ მდებარე ნაწილში — ვარაზ-ბაკური.

მე-4 საუკუნის მიწურულში და მე-5 საუკუნის დასაწყისში რომაელები და სპარსელები ისევ ებრძოდნენ ერთმანეთს იმისათვის, თუ ვის მხარეს უნდა ყოფილიყო ქართლის სამეფო. თვითონ ქართლის მეფეები-კი თავის საქმეზე ფიქრობდნენ და ხან რომაელებს ეომებოდნენ, ხან სპარსელებს. მე-5 საუკუნის პირველ წლებში ქართლის მეფემ თარსმანმა რომის სახელმწიფოს თურმე ჰუნები შეუსია. სხვანაირად მოიქცა თარსმანის მომდევნო მეფე ბუზმარი: როცა სპარსელებმა მას თავი მოაბეზრეს თხოვნით, შენი ვაჟი მძევლად მოგვეციო, ბუზმარმა შეილი ჯერ მთაში დამალა, შემდეგ-კი იმპერატორს გაუგზავნა. ქართველი ბატონიშვილი კონსტანტინოპოლში იზრდებოდა მეფურად და სახელგანთქმული მოღვაწე გახდა. იგი ისტორიაში პეტრე იბერის სახელით არის ცნობილი.

ქართლის მფვე — სპარსეთის ვასალი. ამის შემდეგ დიდი ხანი არ გასულა და სპარსეთმა მაინც მოახერხა ქართლი თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია. ეხლა ქართლის მეფე უკვე სპარსეთის მეფის ვასალად იყო გამოცხადებული. რომ გული უფრო მშვიდად ჰქონოდა, სპარსეთის მეფემ ქართლში თავისი მოხელე გამოგზავნა. ამ მოხელეს პ ი ტ ი ა ხ შ ი ს თანამდებობა ეჭირა. პიტიახში სპარსული სიტყვაა, „ქვეყნის უფროსს“ ნიშნავს და ქართულ „ერისთავს“ უდრის. ქართლის მეფეებსაც ჰყავდათ თავისი საკუთარი პიტიახშები ანუ ერისთავები. ეს ახალი პიტიახში ქართლში უკვე სპარსეთის მეფის წარმომადგენელი იყო. შაჰის პიტიახშებს ქართლის მეფეებისათვის თვალყური უნდა ედევნებინათ. თუ ქართლის მეფის საჯდომი ამ დროს მცხეთა იყო, პიტიახშის საჯდომად სპარსელებმა თბილისი აირჩიეს.

თბილისი. თბილისზე გადიოდა დიდი გზა, რომელიც ქართლს სპარსეთთან აკავშირებდა. თბილისის გამაგრებაც ადვილი იყო, იმიტომ რომ თბილისის შემოსავალი კარები ვიწრო ხეობაში მდებარეობდა. თბილისი დან პიტიახშს კარგად შეეძლო მცხეთისათვის ყური ეგდო.

თბილისში ძველი დროიდანვე იყო მოსახლეობა. თბილისის ზრდას ხელი შეუწყო მისმა მდებარეობამაც. აქ სხვა მნიშვნელოვანი გზებიც გადიოდა. თბილისში ძველთაგანვე იყო ხიდი მტკვარზე იმ ადგილას, სადაც ეხლა მეტეხის ანუ ავლაბრის ხილია და სადაც მტკვრის კალაპოტი ძალიან ვიწროა რა მთლიანად კლდოვანი. ამის გამო ხიდის აშენება აქ ადვილი იყო.

მე-4 — მე-5 საუკუნეებში თბილისი უკვე ქართლის მნიშვნელოვანი ცენტრი უნდა ყოფილიყო, მე-6 საუკუნეში-კი თბილისმა საბოლოოდ წაართვა პირველობა მცხეთას და ქართლის დედაქალაქად იქცა.

ძველი თბილისი იმ ადგილას მდებარეობდა, რომელსაც ეხლა „აბანოს უბანს“ ეძახიან და სადაც თბილი გოგირდის წყაროები ამოდის. სახელიც ქალაქმა სწორედ ამ თბილი წყაროებისაგან მიიღო. ძველად თბილისის მაგიერ „ტფილისს“ ამბობდნენ, იმიტომ რომ „თბილის“ ნაცვლად „ტფილი“ ითქმოდა.

§ 28. ქართლი მე-5 საუკუნეში

ქართლი — სპარსეთის მოხარკმ. მე-5 საუკუნეში სპარსელები სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდნენ ამიერ-კავკასიაში. ყველაზე ადრე სპარსელებმა ფეხი სომხეთში მოიკიდეს, ხოლო შემდეგ ალბანიასა და ქართლს მოუჭირეს ხელი. ეხლა უკვე სპარსელებმა ამ ქვეყნების მოსახლეობას ხარკიც დააკისრეს. ეს პირველი შემთხვევა იყო რომ ქართლის სამეფო მტერს ხარკს აძლევდა. ქართლის მეფესაც სპარსელები ეხლა უფრო ავიწროებდნენ, მაგრამ განსაკუთრებით იტანჯებოდა ხალხი—ხარკის გადამხდელი ის იყო. წარჩინებულებთან, აზნაურებთან-კი სპარსელებმა საერთო ენა ჰონახეს.

საზოგადოებრივი წყობილება. მე-5 საუკუნის ქართლი სულ არ ჰგავდა პირველი საუკუნისას, როცა ქართლში პირველად მოვიდნენ რომაელები. ამ ხუთასი წლის განმავლობაში ბევრმა კოკა წყალმა ჩაიარა, ბევრი ახალი ამბავი დატრიალდა, ხალხის ცხოვრებაც გამოიცვალა და თვითონ საზოგადოებაც. ეხლა ყველაზე ძლიერნი საზოგადოებაში აზნაურები იყვნენ. აზნაურები გამრავლდნენ და გამდიდრდნენ, მაგრამ აზნაური აზნაურს არა ჰგავდა, ზოგი უფრო მდიდარი და ძლიერი იყო, ზოგი—ნაკლებ. გაჩნდნენ დიდი აზნაურები და მცირენიც. დიდ-დიდ აზნაურთაგან ზოგი მთავარი გახდა—მთავარს აზნაურობის გარდა რამე დიდი თანამდებობაც ეჭირა, ხშირად—მემკვიდრეობით. ძალიან გამრავლდნენ აგრეთვე სეფე-წულეები, სეფე-სახლის ანუ სამეფო გვარის წევრები. უმეტესობა მთავრები სწორედ სეფე-წულეები იყვნენ შთამომავლობით. აზნაურის ოჯახის შვილებს კიდევ ზეპურებს ეძახდნენ. აზნაურებს ქვემოთ წვრილი ერი იდგა, წვრილ ერს ქვემოთ უაზნოები მოდიოდნენ. ყველაზე ბეჩავი და უუფლებო მონები და მხეველები (მონა-ქალები) იყვნენ. ცალკე იყვნენ კიდევ მსახურნი—ის ხალხი, რომელიც მეფესა და დიდ აზნაურებს ემსახურებოდა. ძალიან გაღრმავდა ხალხში უთანასწორობა. აზნაურები უაზნოებს არაფრად აგდებდნენ, მთა და ბარს რა გაასწორებსო, იძახდნენ. დიდი აზნაურები-კი, განსაკუთრებით—მთავრები, მეფესაც აღარ ეპუებოდნენ.

მეფისა და აზნაურების ურთიერთობა. ქართლში მეფობა ხომ ძველ დროს გაჩნდა, როცა აქ მონათმფლობელობა იყო. თანდათან, როცა მეფობა განმტკიცდა, ძველი ქართლის მეფე თვითმპყრობელობას იჩემებდა, სრულ მორჩილებას მოითხოვდა, მე ლეთისაგან ვარ დანიშნულიო.

როცა ქართლში წარჩინებულები ანუ აზნაურები მომძლავრდნენ, მეფემ ისინი დაიახლოვა, როგორც ვიციტ. ჯარში და ქვეყნის მართვა-გამგეობაში აზნაურები მეფეს ძალიან სჭიროდნენ. ყველაზე წარჩინებული აზნაურები და ერისთავები მეფემ კიდევ უფრო ახლოს შეითვისა—ისინი მეფის პალატ-ბანაკს შეადგენდნენ, ხშირად იყვნენ მეფის სასახლეში და თანაც მიჰყვებოდნენ, თუ მეფე სადმე გაემგზავრებოდა. შეთანხმებით მოქმედებდნენ, როგორც ვიციტ, მეფე და აზნაურები ქურუმების წინააღმდეგ, როცა ქრისტიანობა შემოჰქონდათ ქართლში. შემდეგ მეფესა და დიდ აზნაურებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდა.

როცა ზოგი აზნაური გამდიდრდა და გაძლიერდა, მას უკვე მეფის მორჩილება აღარ სურდა. გარდა ამისა, აზნაურებს მეფისაგან მამულები ჰქონდათ მიღებული სამსახურის პირობით. მეფე ამ მამულებს თავის საკუთრებად სთვლიდა, აზნაურებს-კი მათი დათმობა ენანებოდათ და საბოლოოდ მიჩემება სურდათ. გაჩაღდა ბრძოლა მეფესა და დიდ აზნაურ-მთავრებს შორის. ამით ისარგებლეს სპარსელებმა, მეფის უკმაყოფილო აზნაურებთან კავშირი გააბეს და ისინი თავის მხარეზე გადაიბირეს.

§ 29. სპარსელების სარწმუნოებრივი პოლიტიკა ქართლში

სპარსელები ცდილობენ მაზდეიანობის გავრცელებას. სპარსეთის მბრძანებელი, სასანიდები, დაპყრობილი ქვეყნების შემოსამტკიცებლად სარწმუნოების გამოყენებასაც ცდილობდნენ, ერთმორწმუნეობას მეტი ერთგულებაც მოსდევსო. შაჰების ნატვრა და წადილი ის იყო, დამორჩილებულ ხალხებში როგორმე თავისი ეროვნული სარწმუნოება, ცეცხლისმსახურება ანუ მაზდეიანობა, ჩაენერგათ და ამის გულისათვის საშუალებას არ ზოგავდნენ. ამასთან ერთად, სპარსეთის მეფეებმა ქრისტიანობის დევნაც დაიწყეს, იმიტომ რომ მე-4 საუკუნიდან, როგორც ვიციტ, ქრისტიანობა რომის სახელმწიფო სარწმუნოებად იქცა და რომაელებიც ამ რელიგიას თავისი პოლიტიკური მიზნებისათვის იყენებდნენ. შაჰმა იეზდიგერდმა (438 წ.—457 წ.) ქართლიდან, სომხეთიდან და ალბანიიდან დაიბარა ყველაზე წარჩინებული საგვარეულოების თავი-კაცები და გამოუცხადა მათ: ან ქრისტიანობას თავი დაანებეთ და მაზდეიანობა მიიღეთ, ან არა და დედა-ბუდიანად მოგსპობთო. კავკასიელმა აზნაურებმა ცოტა იყო-ყმანეს, მაგრამ შემდეგ შაჰის ნებას დაჰყვნენ. სიმტკიცისათვის იეზდიგერდმა ზოგი მათგანი თავისთან დაიტოვა, მათ შორის ქართლის პიტიახში არშუშა, სხვებს-კი შინ მოგვები (მაზდეიანობის ქურუმები) გააყოლა ცეცხლისმსახურების გასავრცელებლად.

ქრისტიანობა ამ დროს ამიერ-კავკასიაში დიდი ხნის შეთვისებული იყო და მისი ასე ადვილად ამოგდება არ შეიძლებოდა. იმ აზნაურებშიაც-კი, რომელნიც მზად იყვნენ თავისი ქვეყნისათვის ელალატათ და სპარსელების მხარეზე გადასულიყვნენ, ბევრი ჯიუტობდა და ქრისტიანობას თავს არ ანებებდა. მხოლოდ ზოგ კუთხეში, რომელიც უფრო დასამხრობი იყო სპარსელებისათვის და უფრო დამოკიდებულიც მათზე, ახერხებდნენ მოგვები თავისი მიმდევრების შოვნას. ასეთი იყო ქართლში, მაგალითად, საპიტიახშო.

პატლის საპიტიახშო. თავდაპირველად ირანის შაჰები ქართლში პიტიახშებად სპარსელებს გზავნიდნენ. შემდეგ, როცა სპარსეთის მთავრობამ ქართლის დიდ აზნაურებში მომხრეები გაიჩინა, შაჰები ქართლის პიტიახშად უკვე ქართველს ნიშნავდნენ, ვინმეს დიდ აზნაურთაგანს. ბოლოს, პიტიახშობა შთამომავლობით დაიმკვიდრეს ქვემო ქართლის მთავრებმა იმ არშუშას სახლიდან, რომელსაც იეზდიგერდმა მაზდეიანობა მიაღებინა. ასე ჩამოყალიბდა ქართლის საპიტიახშო, რომელიც ვრცელი სამთავრო იყო, თრიალეთიდან სომხეთამდე გადაჭიმული. ქართლის საპიტიახშო ქართლის სამეფოში შედიოდა, მაგრამ პიტიახშები სპარსელების წაქეზებით ქართლის მეფეს ეურჩებოდნენ. მე-5 საუკუნეში საპიტიახშო სპარსელების ბუდე გახდა ქართლში.

სპარსელები მხარს უჭერენ მონოფიზიტობას. რაკი ქრისტიანობის მოსპობა და მაზდეიანობის საყოველთაოდ გავრცელება სპარსელებმა ვერ მოახერხეს, მათ პოლიტიკა გამოიცვალეს.

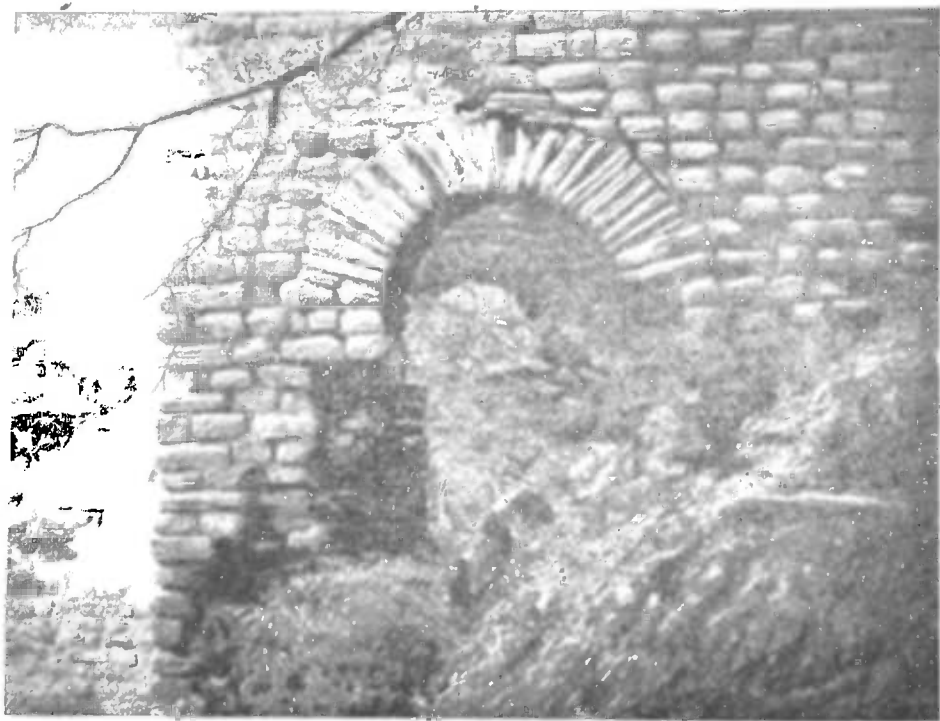
იმ დროს ქრისტიანები სხვადასხვა მიმართულებად იყვნენ დაყოფილნი, რომელნიც ერთმანეთს ებრძოდნენ. ეს ბრძოლა საზოგადოებრივსა და ეროვნულ ნიადაგზე იყო წარმომდგარი, მაგრამ გარეგნულად იგი სარწმუნოებრივი საკითხების გარშემო წარმოებდა. დიოფიზიტები ანუ „ორბუნებიანები“ ქრისტეს ღმერთადაც სთვლიდნენ და კაცადაც, მონოფიზიტები-კი („ერთბუნებიანები“) ქრისტეში მხოლოდ ღვთაებრივ ბუნებას აღიარებდნენ. იყო აგრეთვე სხვა მიმართულებებიც.

რადგანაც რომის მთავრობას ქრისტიანობა იმისათვის სჭიროდა, რომ თავისი უფლება განემტკიცებინა და უზარმაზარი სახელმწიფოს მთლიანობა დაეცვა, ამიტომ იგი, ცხადია, ებრძოდა ყველას, ვინც გაბატონებულ საეკლესიო შეხედულებას არ იზიარებდა. საბოლოოდ, რომის სახელმწიფოში დიოფიზიტობამ გაიმარჯვა. დიოფიზიტობას უჭერდა მხარს რომის მთავრობა.

ამ გარემოებას ჩაებლაუჭა ეხლა სპარსეთის მთავრობა, რომელსაც უნდოდა ესარგებლა ქრისტიანების შინაური შფოთითა და ბრძოლით თავისი საკუთარი ინტერესებისათვის. ეხლა სპარსეთის მთავრობა მხარს უჭერდა ისეთ ქრისტიანობას, რომელსაც ებრძოდა სპარსეთის მტერი— რომის მთავრობა. თუ ქრისტიანობის დათმობა არ გსურთ, მაშინ ისეთი ქრისტიანობა მაინც უნდა მიიღოთ, რომელიც რომის მეფის სარწმუნოე-

ბისჯან განსხვავდებაო,—ასე მოითხოვდა ეხლა სპარსეთის შაჰი თავისი ქრისტიანი ქვეშევრდომებისაგან.

უმაღლესი სამღვდლოება და დიდი აზნაურები სპარსელების მხარეზე. ამ ხერხით სპარსელებმა თავის მხარეზე გადაიყვანეს უმაღლესი სამღვდლოება და დიდი აზნაურები სომხეთში, ქართლში და ალბანიაში. ეპისკოპოსებად ამ დროს უკვე წარჩინებულებს, აზნაურებს ვხედავთ. ამ ეპისკოპოსებს ეხლა თავისი მეფე ისევე მოძულებული ჰყავდათ, როგორც

უჯარმა. ციხე-გალავნის კედელი.

მთავრებსა და სხვა დიდ აზნაურებს. ეკლესიას მე-5 საუკუნეში უკვე დიდი მამულები ჰქონდა. ამ მამულების გამო ქართლის მეფესა და სამღვდლოებას შორის ისეთივე ბრძოლა გაჩაღდა, როგორც მეფესა და სხვა დიდ აზნაურებს შორის იყო. ამიტომ დაუახლოვდნენ ერთმანეთს სპარსელები და ქართლის სამღვდლოება. თანდათან ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსების უმრავლესობა სპარსელების მხარეს გადავიდა ისევე, როგორც მეზობელ სომხეთში. სამაგიეროდ სპარსელები თავის მომხრე ეპისკოპოსებს უხვად აჯილდოებდნენ. იყო ისეთი შემთხვევაც, როცა ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსი ერისთავადაც-კი იყო დანიშნული სპარსელების მიერ.

ასე დაიწყო ქართლის მთავრებისა და ეპისკოპოსების ბრძოლა, სპარსელებთან ხელისხელ ჩაკიდებით, ქართლის მეფის წინააღმდეგ.

§ 30. ვახტანგ გორგასალი. ბრძოლა სპარსელების წინააღმდეგ

მე-5 საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლში ვახტანგ გორგასალი მეფობდა, შესანიშნავი სახელმწიფო მოღვაწე და სარდალი. ვახტანგი გოლიათური ტანის პატრონი, ძლიერი და გულადი კაცი იყო. სპარსელებმა ვახტანგს „გორგასალი“, ესე იგი „მგელ-თავა“ დაარქვეს (სპარსულად „გორგ“ მგელსა ნიშნავს, „სარ“—თავს), იმიტომ რომ ვახტანგი ომში თავზე მუზარადს იხურავდა, რომელზედაც მგელი იყო გამოსახული. ძველი ისტორიკოსი მოგვითხრობს: როცა ომში ვახტანგი გამოჩნდებოდა, სპარსელები ყიჟინას დასცემდნენ—„ერიდეთ გორგასალს“-ო. ვახტანგმა ამიერ-კავკასიის ქვეყნებიდან სპარსელების გაძევება მოიწადინა და ამ მიზანს შეაღია მთელი თავისი ძალ-ლონე.

ქართველ ხალხს თავი მობეზრებული ჰქონდა სპარსელების ძალადობისა და მებარკეობისაგან. გამწარებული ჰქონდათ ცხოვრება სპარსელებისაგან სომხებსაც. ამიტომ ვახტანგი სპარსელების წინააღმდეგ მებრძოლებს აგროვებდა საიდუმლოდ არა მარტო ქართლში, არამედ მეზობელ სომხეთშიაც. იმდროინდელი სომეხი ისტორიკოსი ლაზარე ფარაბეი გვიამბობს, რომ გორგასალმა ალექსანდრე მაკედონელის სამხედრო ხერხები გამოიყენა გულგატეხილი და უიმედო ადამიანების გასამხნეველად და ამ დიდ ბრძოლაში ჩასაბმელად. ძველი ქართველი ისტორიკოსი ჯუანშერი აგრეთვე საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის ვახტანგის განვითარებული სამხედრო ტაქტიკის შესახებ. როცა მტრის ძლიერ გამაგრებული პოზიციები იყო ასაღები, ვახტანგი ასე აწყობდა თავის ჯარს: წინ მიდიოდნენ თოროსნები, მძიმე კავალერია (შეჯავშნული მხედრები შეჯავშნულ ცხენებზე) მათ კვალდაკვალ მისდევდა ქვეითი ჯარი, რომელიც იკავებდა თოროსნების მიერ გარღვეულ პოზიციებს. ქვეითობას მიჰყვებოდა მსუბუქი კავალერია, რომელიც უკანდახეულ მტერს სდევნიდა, რჩეული ცხენოსანი ჯარისკი შეადგენდა მთავარსარდლის რეზერვს. ამ რჩეული კავალერიით თვით ვახტანგი ელვისებურად ხან მარჯვენა ფრთაზე გაჩნდებოდა, ხან მარცხენაზე, სადაც გასაჭირს შეატყობდა.

ვახტანგს უმთავრესად ხალხის იმედი ჰქონდა. ხალხი, ერთი მხრით, სპარსელებისაგან იტანჯებოდა, მეორე მხრით—სპარსელების მოკავშირე ქართველი მთავრებისა და დიდი აზნაურებისაგან. ეს მთავრები და დიდი აზნაურები, რომელნიც სპარსელების დახმარებით ქართლის მეფეს ებრძოდნენ, იმავე დროს ხალხის, „წვრილი ერის“, გაძარცვასა და დამონებას ცდილობდნენ. ამიტომ იყო რომ ხალხს ვახტანგ მეფე თავის მხსნელად მიაჩნდა გარეშე და შინაური მტრისაგან. ამიტომვეა რომ ხალხში დღემდე დარჩა სიმღერა, რომელიც ვახტანგს აქებს და აღიღებს:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩამოესმა რეკა;
იალბუზზე ფეხი შესდგა,
დიდმა მთებმა შექნეს დრეკა.

სამაგიეროდ ეპისკოპოსები და მთავრები ვახტანგ მეფეს ხელს უშლიდნენ, ან პირდაპირ ლალატობდნენ კიდევაც. ქართლის ეკლესიის მეთაურს, მიქაელ მთავარ-ეპისკოპოსს, რომელსაც გაგებულნი ჰქონია, ვახტანგი სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებას ამზადებსო, დაუწყევლია მეფე და მისი ჯარი. ვახტანგს გულზვიადი მღვდელმთავრის შემორიგება უცდია და თვითონ მისულა მასთან. მაგრამ მიქაელი იმდენად გაბოროტებული ყოფილა ვახტანგის წინააღმდეგ, რომ დიდი შეურაცხყოფა მიუყენებია მეფისათვის — ფეხი ჩაუცია მისთვის. ვახტანგმა განდევნა მიქაელი და კათალიკოსობა დააწესა: ქართლის ეკლესიის სათავეში მთავარ-ეპისკოპოსის მაგიერ კათალიკოსი დააყენა. პირველ კათალიკოსად ვახტანგმა დიოფიზიტობის მომხრე პირი დანიშნა და ამით „სპარსულ“ ქრისტიანობას, მონოფიზიტობას, აშკარა ბრძოლა გამოუცხადა.

სპარსეთის მომხრე აზნაურების მეთაური მაშინ ქართლში ვარსკენ პიტიახში იყო, იმ არშუშა პიტიახშის შვილი, რომელმაც სპარსეთის მეფის მოთხოვნით მახდელიანობა მიიღო. ვარსკენიც, სპარსეთის მეფის გულის მოსაგებად, ქრისტიანობას გადაუდგა. ქართლში დაბრუნებულმა პიტიახშმა გამახდელიანება დაუპირა თავის ცოლს, შუშანიკსაც. რადგანაც შუშანიკი ქმრის ნებას არ დაჰყვა, იგი ვარსკენმა აწამა. ეს ამბავი აღწერილი აქვს იაკობს.

ვახტანგმა შუშანიკის წამება მოიმიზეზა და ვარსკენი მოაკვლევინა 484 წელს. ამით ვახტანგ მეფემ თავიდან მოიშორა სპარსელების მომხრე აზნაურთა მეთაური. იმავე წელს ვახტანგმა ომი დაიწყო სპარსელების წინააღმდეგ. ვახტანგმა დიდი ცდილთ თავის მხარეზე გადაიყვანა და სპარსელების წინააღმდეგ აამხედრა სომხებიც, რომელთაც მაშინ სარდალი ვაჰან მამიკონიანი მეთაურობდა. ვახტანგის საქმე ჯერ კარგად მიდიოდა, მაგრამ მალე მოლაღატეები გამოჩნდნენ, უმთავრესად აზნაურების წრიდან. ეს მოლაღატეები მტრის მხარეს გადავიდნენ და თავისიანები დაამარცხეს. ქართველებისა და სომხების დამარცხებას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ მოკავშირეებს არ მოუვიდათ ჰუნების მეშველი ჯარი, რომელსაც ისინი ჩრდილოეთ კავკასიიდან ელოდნენ. ვახტანგი დროებით ეგრისში გაიხიზნა.

შემდეგ ვახტანგი დაბრუნდა ქართლში და კვლავ მტერს ბრძოლა დაუწყო. ერთერთ ომში სპარსელების წინააღმდეგ ვახტანგი დაიღუპა, ისევ ლალატის წყალობით: ვახტანგის ყოფილმა მონამ მიპარვით ისარი ჩასცა, მოხერხებულ ადგილას, მებრძოლ მეფეს. ვახტანგი გარდაიცვალა ცხენქალაქ უჯარმაში, რომელიც იმ დროს კახეთის ცენტრი იყო. გმირი მეფე მცხეთაში დაკრძალეს, სვეტი-ცხოვლის ტაძარში, და მისი საფლავის ლოდზე ვახტანგის გოლიათური ფიგურა გამოსახეს. ვახტანგის აბჯარი და

სამოსელიც საუკუნეების განმავლობაში იყო შენახული საქართველოს სამეფო საგანძურში, როგორც ძვირფასი ისტორიული ნაშთი.

ვანტანგ გორგასლის სიკვდილის შემდეგ ქართლის სამეფოს საქმე უკან წავიდა. 523 წელს ქართლში ისევ აჯანყება მოხდა სპარსელების წინააღმდეგ, რადგანაც სპარსელებს ახალი ბრძანება გამოეცათ—ყველამ მაზდენური წესები შეასრულეთ, მკვდრები მიწაში არ დამარხოთო. ქართლის მეფე გურგენი, რომელსაც კავშირი ჰქონდა გაბმული კეისართან და კეისარისაგან ჯარსაც ელოდა, სპარსელებს გადაუდგა. მაგრამ რომაელების მეშველი ჯარი რიცხვ-მცირე გამოდგა, გურგენი სპარსელებს ვეღარ გაუმკლავდა და იძულებული შეიქნა მთელი ოჯახითა და თავისი მომხრე დარბაისლებით ეგრიხს შეჭფარებოდა. ქართლში მეფობა მოიხშო და სპარსელების მმართველობა დამყარდა.

§ 31. ქართლი სპარსელების ბატონობის ქვეშ

იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი გვიამბობს, რომ გურგენ მეფის აჯანყების შემდეგ „არც სპარსელები აძლევდნენ ქართველებს ნებას თავისი მეფე ჰყოლოდათ, არც ქართველები ემორჩილებოდნენ სპარსელებს ნებაყოფლობით. სპარსელები და ქართველები დიდი ეჭვითა და უნდობლობით უყურებდნენ ერთმანეთს“-ო. ქართველი ხალხი იძულებული გახდა დროებით დამორჩილებოდა უხეშ ძალას, მაგრამ ელოდა ხელსაყრელ დროს, რომ ქედიდან მონობის უღელი გადაეგდო.

ქართლის მთავრები და დიდი აზნაურები-კი თავს კარგად გრძნობდნენ. მეფობის მოსპობა ქართლში ხომ უმთავრესად მათი საქმე იყო. ძველი ქართველი მემკვიდრე ამტკიცებს, რომ მას შემდეგ, რაც ვახტანგის შთამომავლობას მეფის უფლება წაართვეს, ქართლში უკვე აზნაურები გაბატონდნენო. მართლაც, დიდი აზნაურები ადვილად შეუხმატკვილდნენ სპარსელებს და ეხმარებოდნენ მათ ქვეყნის მართვა-გამგეობაში. სამაგიეროდ, სპარსელებიც მათ თავის წყალობას არ აკლებდნენ, მსხვილ თანამდებობებსა და ჯილდოებს ურიგებდნენ და ზოგჯერ მემკვიდრეობითაც უმტკიცებდნენ მიცემულ მოხელეობას.

იმ თანამდებობათაგან, რომლებიც სპარსელებმა ადგილობრივ აზნაურებს დაუმტკიცეს, ყველაზე დიდი იყო „ქართლის მამასახლისის“ და „ქართლის პიტიახშის“ თანამდებობანი. ამ მთავრებს გარდა იყვნენ აგრეთვე ცალკე თემების ერისთავებიც.]

ქვეყნის სათავეში სპარსელებს თავისი მოხელე ეყენათ, რომელიც მარზპანის წოდებას ატარებდა. მარზპანი სპარსული სიტყვაა და „ოლქის მმართველს“ ნიშნავს. მარზპანს დიდი უფლება ჰქონდა. მას შეეძლო ქართლის ყოველი მცხოვრების გასამართლება და სიკვდილით დასჯაც-კი. მარზპანივე კრეფდა ხარკს ქართველი მთავრებისა და ერისთავების საშუალებით.

დიდი ქალაქების, მაგალითად, თბილისისა და მცხეთის, ციხეებში სპარსელების ჯარი იდგა.

მოსახლეობას სპარსელებმა, ხარკის გარდა, სამხედრო სამსახურიც დააკისრეს. ეს სპარსული ხარკი, ბეგარა და უსამართლობა სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა და აღვივებდა ხალხში სიძულვილს დამპყრობლები-სადმი. ქართველი ხალხის წინააღმდეგობის გამო სპარსელებმა დიდხანს ვეღარ იბოგინეს ჩვენს ქვეყანაში. მაგრამ სანამ აქ იყვნენ, მათ დიდი ვნება მიაყენეს არა მარტო აღმოსავლეთს, არამედ დასავლეთ საქართველოსაც.

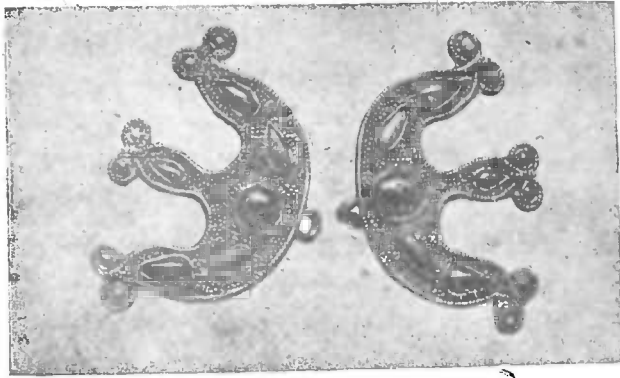
§ 32. ეგრისი მე-6 საუკუნის დამდგმ. ჭრისტიანობის სახელმწიფო საწმენომებად გამოცხადება ეგრისში

სპარსეთის ზრახვები ეგრისის მიმართ. როცა სპარსელებმა ქართლი მთლიანად დაიმორჩილეს, აღმოსავლეთ რომის მთავრობა საგონებელში ჩავარდა, ვაი თუ სპარსელები ეგრისსაც გადმოსწვდნენო. სპარსელები არც მალავდნენ თავის ასეთ განზრახვას, მით უმეტეს, რომ ეგრისის მეფე თვითონაც ცდილობდა სპარსელები გამოეყენებინა რომაელების წინააღმდეგ. სპარსელებს უნდოდათ, ჯერ ერთი, ეგრისის ხელში ჩაგდებათ გული საგულეს ჰქონოდათ ქართლშიაც. ქართლსა და ეგრისს შორის მჭიდრო კავშირი არსებობდა ძველთაგანვე, არა ერთხელ დახმარებიან ისინი ერთმანეთს გაჭირვებაში, და თავშესაფარიც არა ერთხელ უშოვნიათ ეგრისში ქართლიდან გახიზნულ სახელმწიფო მოღვაწეებს. ის კი არა და, სპარსელების მტარვალობისაგან გამოქცეული სომხებიც სახიზარს ეგრისში პოულობდნენ. ამიტომ სურდათ სპარსელებს მოეშალათ ეს ბუდე, სადაც ირანის ურჩი ქვეშევრდომები ახალ ძალებს აგროვებდნენ და თავისი ქვეყნის განთავისუფლების გეგმებს ამუშავებდნენ. გარდა ამისა, ეგრისში დამკვიდრებით სპარსელებს უნდოდათ შავი ზღვისაკენ გზა გაეკაფათ, რომ თავისი მოსისხლე მტრისათვის, რომაელებისათვის, ზღვიდანაც დაეკრათ.

518—523 წლებში ირანის ელჩი უმტკიცებდა რომაელების წარმომადგენლებს, რომ „კოლხიდა, რომელსაც ეხლა ლაზიკა ეწოდება, ძველთაგანვე სპარსელთა ქვეშევრდომი იყო და იგი რომაელებს ძალით უჭირავთ, უსამართლოდ“-ო. რომაელები აღშფოთებით უარყოფდნენ სპარსელების მოთხოვნას.

უთანხმოება ეგრისელებსა და რომაელებს შორის. ქართლის საზღვარზე ეგრისს ორი ძლიერი ციხე-სიმაგრე ჰქონდა—შორაპანი და სკანდა. ძველთაგანვე ამ ციხეებს თვითონ ეგრისელები იცავდნენ და კარგადაც ახლა კი რომაელები ჩიოდნენ, ლაზებს არ სურთ თავისი ქვეყნის ჩვენთან ერთად დაცვაო. მართლაც, როცა ეგრისელებმა შეატყვევეს, რომაელებს თვითონ უნდათ ჩვენი ქვეყანა ხელთ ჩაიგდონო, ციხეების მაგრებაზე გული აიყარეს—ხალხს სამშობლო თავისთვის უნდოდა და არა სხვებისათვის.

კეისარმა გადასწყვიტა ჯარის გაგზავნა ეგრისში. დიდი ჯხანი იყო უკვე გასული, რაც რომაელების ჯარები ეგრისში არ მდგარიყო და მათი გამოჩენა ხალხმა ძალიან იუცხოვა. რომაელებმა გამოიყვანეს შორაპნისა და სკანდის ციხეებიდან ადგილობრივი მეციხოვნენი და მათ მაგიერ თვითონ ჩადგნენ შიგ, მაგრამ დიდხანს ვერ გასძლეს. სურსათის ამოტანა რომაელებს აქ თვითონ არ შეეძლოთ, ეს მათ ლაზებს დაავალეს. ლა-

ოქროს დუგები, ფერადი ქვებით, არმაზის ერისთავთა საგვარეულო სასაფლაოდან.

შტუთის არქ. ექსპლიცატი.

ზებმა ანუ ეგრისელებმა ერთი პირობა კი უზიდეს. რომაელებს სურსათ-სანოვაგე, მაგრამ შემდეგ ამ სამსახურზე უარი თქვეს. რომაელები იძულებული გახდნენ ციხეები დაეცალათ და სკანდა-შორაპანი სპარსელებმა ჩაიგდეს ხელში სულ გაურჯელად.

რომაელები ამაზრავნე მგრისს. მგრისის მეფის მონათვლა. ეხლა კეისარი კიდევ უფრო შეფიქრიანდა და ეგრისის გამაგრებისათვის მეტ ზრუნვას შეუდგა. რაკი ქვეყნის შიგნით მდებარე ციხეების დაცვა მათ არ შეეძლოთ, ამიტომ რომაელებმა ზღვისა და დიდი მდინარეების ნაპირების მაგრება დაიწყეს. უფრო მისაწვდომ ადგილებში რომაელთა ციხის ჯარი ჩადგა.

გარდა ამისა, კეისარმა საჭიროდ იცნო სხვა მხრივაც შემოემტკიცებინა ეგრისი. ეგრისში ამ დროს ის-ის იყო მეფე გარდაცვლილიყო და მისი მემკვიდრე, წათე, ტახტზე ასვლას აპირებდა. კეისარმა წათე კონსტანტინოპოლში დაიბარა და პირობა დაუდო, თუ ეგრისის მეფობა გასურს, ქრისტიანობა უნდა მიიღო. იმდროინდელ გარემოებაში წათეს სხვა რა ღონე ჰქონდა, თვითონაც მონათლა და თავისი შვილიც მონათლა. ამის შემდეგ კეისარმა წათე ეგრისის მეფედ დაამტკიცა და დიდი დიდებით სამშობლოში გაისტუმრა. ეს ამბავი მოხდა 523 წელს.

ეგრისში ქრისტიანობა დიდი ხნიდანვე იყო შემოსული. ზღვისპირა ქალაქებში უკვე მე-4 საუკუნის დამდეგს ეპისკოპოსები ისხდნენ. მაგრამ ეგრისის მეფეებს არ სურდათ რომაელების სარწმუნოების მიღება, რადგა-

ნაც რომაელები არაფრად ეპიტნავებოდათ და იმასაც-კი ცდილობდნენ, რომ რომაელებისათვის სპარსელები დაეპირისპირებინათ, როცა რომაელებს თავს გაუდიოდათ ხოლმე. ეხლა, როცა რომაელებმა სამხედრო მუხრუჭი მოუჭირეს დასავლეთ საქართველოს, ეგრისის მეფე იძულებული გახდა სარწმუნოების საკითხში დაეთმო რომაელებისათვის. ასე გადაიქცა ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად ეგრისში.

§ 33. „საუკუნო ზავი“ და მისი შედეგები

სპარსელების ზეპირა ეგრისში. წათეს ამბავი სპარსელებს ელდად ეცათ, და შაჰმა კეისარი საყვედურით აავსო. კეისრის ცბიერი პასუხი საკმაო არ აღმოჩნდა სპარსელების დასამშვიდებლად, და 528 წელს ისინი ეგრისს შეესივნენ. მეფე წათემ, რომაელებს დახმარებით, სპარსელები თავის სამეფოდან განდევნა. სპარსელები ისევ-ისე შორაპანსა და სკანდაში დარჩნენ მხოლოდ. 532 წელს რომაელებმა და სპარსელებმა ერთმანეთში ზავი დასდეს, რომელსაც „საუკუნო“ უწოდეს, ვითომც იგი არასოდეს არ უნდა დარღვეულიყო. „საუკუნო ზავის“ პირობით, რომაელებმა და სპარსელებმა ერთმანეთს დაპყრობილი ადგილები გაუცვალეს. სპარსელებმა სკანდა და შორაპანი დასთმეს. ამ ზავს უნდობლობა და ეჭვი მიიწივს არ მოუსპია; ორივე მხარე მერმისზე ფიქრობდა და ყოველი შემთხვევისათვის ემზადებოდა.

რომაელების ახალი ღონისძიებანი ეგრისის გასამაზრებლად. აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში ამ დროს იუსტინიანე იყო კეისრად (527 წ.—565 წ.), ირანში-კი შაჰი ხოსრო ანუ შირვანი მბრძანებლობდა (531 წ.—579 წ.). ორივემ მთელი თავისი ხანგრძლივი მეფობა მუდმივ ომიანობასა და ერთმანეთის მტრობაში გაატარეს. იუსტინიანემ გაამრავლა რომაული ჯარები ეგრისში. მეციხოვნე ჯარები ამ დროს ეგრისის ზღვისპირა ქალაქებში იდგა უმთავრესად—ფოთში ანუ ძველ ფასიდში, ცხუმში ანუ სევასტოპოლისში (ძვ. დიოსკურია), ბიჭვინტაში ანუ პიტიუნტში. ამ სიმაგრეებისათვის ადვილი იყო ზღვით მიწოდება როგორც სურსათის, ისე დამხმარე სამხედრო ძალისაც. გამაგრებულ იქნა ეგრისის ღებდაქალაქი ციხე-გოჯი ანუ არქეოპოლისიც. ეგრისის ქაშხრეთ საზღვარზე, სადაც ეგრისის სამხრეთი გზა ვიწრო ზღვისპირა კარებში გადიოდა, იუსტინიანეს ბრძანებით აშენებულ იქნა ახალი ციხე-ქალაქი, სახელად პეტრა. პეტრას შიდა-ციხე, რომელიც აშენებული იყო თვალშეუწვდენ კლდეზე, ნაწილობრივ ეხლაც არის შენახული (ციხისძირში). ქალაქ პეტრაში დააყენა იუსტინიანემ რომაელების მთავარი გარნიზონი. აქვე იჯდა სტრატეგიც. სტრატეგი ეწოდებოდა იმ სარდალს, რომელსაც ემორჩილებოდნენ ეგრისში მდგარი რომაული რაზმები. ამავე დროს სტრატეგს კეისრისაგან ფარულად დავალებული ჰქონდა თვალ-ყური ედევნებინა ეგრისის მეფისათვის.

რომაელი მეციხოვნეების გაჩენა ეგრისელებს თავისთავადაც არაფრად ეპრიანათ. მაგრამ ამას რომაელი მოხელეების ბოროტმოქმედებაც დაემატა. იმდროინდელი რომაელი მოხელეები საერთოდ ცნობილი იყვნენ თავისი სიხარბით, თაღლითობითა და თვითნებობით. ქვეშევრდომების ყვლეფის საქმეში მათ ტოლი არ ჰყავდათ.

ასევე იქცეოდნენ რომაელები ეგრისშიაც. განსაკუთრებით შეაწუხა ხალხი სტრატეგმა ციბემ.

§. 34. ომის დაწყება ეგრისში. ომის მიზეზები

რომაელთა სავაჭრო მონოპოლია ეგრისში. ციბემ ეგრისში თავისუფალი ვაჭრობა მოწპო. ვაჭრებს ნება არ ჰქონდათ თვითონ შემოეტანათ ეგრისში საქონელი, არც ეგრისელებს ჰქონდათ უფლება თავის ნებაზე გაეყიდათ საქონელი. როგორც შემოსატანს, ისე გასატან საქონელს ჯერ ციბეს ხელში უნდა გაეგლო და ფასებსაც მათ თვითონ ციბე უწესებდა. ეგრისელებს აიძულებდნენ ისეთი საგნებიც ეყიდნათ, რომლებიც მათ სრულებით არ სჭირდებოდათ. ხშირად კიდევ რომაელები ფულს არ აძლევდნენ იმ საქონელში, რასაც მათგან ყიდულობდნენ.

ეგრისის სავაჭრო ვაჭრობა. ეგრისი ამ დროს ფართო ვაჭრობას აწარმოებდა. ბლომად გაჰქონდათ ეგრისიდან ტყავეულობა, ზეწვეული და სხვა ნედლეული, ბევრი გაჰყავდათ მონებიც. სამაგიეროდ, ეგრისელებს დიდი რაოდენობით შემოჰქონდათ მარილი, რომელიც ადგილობრივ არ იპოვებოდა. ამას გარდა, მეფე და წარჩინებული ხალხი ადგილობრივ პურსა და ღვინოზე მეტად უცხოურს ეტანებოდა. შემოჰქონდათ ძვირფასი ქსოვილები და იარაღიც, იმავე წარჩინებული ხალხისათვის.

ამ ვაჭრობას ეგრისელები უმთავრესად შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ქვეყნებთან აწარმოებდნენ, პირველ რიგში—პონტოსა და ყირიმთან, — რომელნიც ამ დროს აგრეთვე რომაელებს ემორჩილებოდნენ. საქონელსაც ამიტომ ხომალდებით ზიდავდნენ და თვითონ ეგრისელებიც დახელოვნებული მეზღვაურები იყვნენ.

გარდა იმისა, რომ ზოგიერთი საგნის, მაგ., მარილის, შემოტანა აუცილებელი იყო, რადგანაც უმისოდ ხალხს გაძლება არ შეეძლო, — ამ ვაჭრობას დიდი სარგებლობა მოჰქონდა მისი მიმდევრებისათვის ეგრისში. ვაჭრობას უმთავრესად თვითონ მეფე და წარჩინებულები აწარმოებდნენ, ისინი ყიდულობდნენ საზღვარგარეთულ ძვირფას საქონელს და ისინივე იძლეოდნენ სამაგიერო საგნებსაც. მონების გამყიდველნიც მეფე და წარჩინებულნი იყვნენ. აქ მონებად მეტწილად ტყვეები იგულისხმებიან: თავს დაესხმოდნენ მეზობელ ტომებს—ჩვეულებრივად ჩრდილოეთ კავკასიაში, — მოიტაცებდნენ იქიდან ხალხს და შემდეგ რომაელებში ჰყიდდნენ. ზოგიერთი უფრო სასტიკი მთავარი-კი, როგორც, მაგალითად, აბაზგების მთავრები, საკუთარი ქვეშევრდომების გაყიდვასაც არ თაკილობდა. ტყვის იყიდვა წარჩინებული ხალხის ხელობად იყო გადაქცეული.

ეგრისის მმართველი წარმების ამხედრება კომუნალური წინააღმდეგ.

ამიტომ ციბეს მიერ შემოღებულმა სავაჭრო მონოპოლიამ ძალიან შეაფეროვა ეგრისის მეფე და დიდებულები. რაკი, ამასთან ერთად, რომაელები სხვა მხრივაც ძალზე აწუხებდნენ ეგრისელებს, ამიტომ ეგრისის მეფემ და დიდებულებმა გადასწყვიტეს რომაელების თავისი ქვეყნიდან განდევნა. დაზმარების მისაღებად არჩიეს სპარსელებისათვის მიემართნათ.

ეგრისში ამ დროს მეფედ იყო გუბაზი, რომელიც ცდილობდა მოზღვაველულს უცხო, მტრულ ძალებს შორის როგორმე დამოუკიდებლობა შეენარჩუნებინა.

ეგრისის ელჩები სპარსეთში. გუბაზმა ირანის მბრძანებელს, ხოსრო ანუშირვანს, ელჩები გაუგზავნა ფარულად. ეგრისის წარმომადგენლებმა ხოსროს უთხრეს: „უნდა ვთქვათ ზოგიერთი ბორბტების შესახებ, რაც ჩვენს წინააღმდეგ წყეულმა რომაელებმა ჩაიდინეს. ჩვენს მეფეს მეფობის მხოლოდ გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ძალა-უფლება საქმეებში-კი თვითონ მიითვისეს. მეფე მოსამსახურეს დაემსგავსა, მას განმკარგულებელი სტრატეგის ეშინია. აუარებელი ჯარიც ჩავიყენეს, მაგრამ იმისთვის კი არა, რომ დაიცვან ჩვენი ქვეყანა შემწუხებლებისაგან, — მოსაზღვრე ხალხებიდან ჩვენ ხომ სხვა არავინ გვაწუხებდა, რომაელების გარდა; არამედ იმისთვის, რათა დავემწყვდიეთ ჩვენ, როგორც ციხეში, და რათა ჩვენს ქონებას დაპატრონებოდნენ“-ო. ელჩებმა სთხოვეს ხოსროს დახმარებოდა ეგრისს ჯარით რომაელების განდევნაში. ელჩები უხატავდნენ ხოსროს იმ სარგებლობას, რომელიც სპარსეთისათვის ეგრისში დამკვიდრებას უნდა მოეტანა: „სპარსელების ძალას თქვენ გაზრდით უძველესი სამეფოთი (ე. ი. ეგრისით) და მისი საშუალებით განდიდდება თქვენი ხელმწიფების ღირსებაც. ჩვენი ქვეყნის ზღვით-კი რომაელების ზღვას დაუკავშირდებით... თქვენზე იქნება დამოკიდებული, რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელების მიწა-წყალი... თქვენ ალბათ იცით, რომ ლაზების ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა“-ო.

სპარსელების ზრახვები. ხოსრო ძალიან გაახარა ამ ამბავმა. იმდროინდელი ისტორიკოსები ასე ასწერენ ხოსროს გულისნადებს: „ხოსროს ღირს-შესანიშნავ მონაპოვრად მიაჩნდა კოლხეთის მტკიცედ დასაკუთრება, რადგანაც, მისი აზრით, ირანის ძალაუფლებას ეს დიდ სარგებლობას მოუტანდა. იბერიაც ხომ მომავალში სავსებით მორჩილი იქნებოდა, რადგან იბერებს აღარ ეყოლებოდათ ის ხალხი, ვისთანაც ისინი, განდგომის შიშით-ხვევაში, თავს გადაირჩენდნენ... აგრეთვე ლაზიკის მეზობლად მოსახლე ჰუნებიც სპარსელების სახელმწიფოს ვერასოდეს ვეღარ დაარბევდნენ. თვითონ ხოსრო-კი ამ ჰუნებს გაცილებით უფრო ადვილად მიუსევდა რომაელების სახელმწიფოს, როცა ეს მისთვის სასურველი იქნებოდა: კავკასიაში მოსახლე ბარბაროსების წინააღმდეგ მხოლოდ ლაზიკა არის ზღუდე... ლაზიკიდან შეტევით სპარსელები ადვილად შესძლებდნენ თავდასხმას

ბოლნისი, სვეტისთავი.

ვ. ნუბინაშვილის ფაქსიმილი.

ხმელეთითაც და ზღვითაც, ეგრეთწოდებულ ევქსინის პონტოს ნაპირებზე, და მოულოდნელად დაიპყრობდნენ ბიზანტიელებს... ამიტომ უნდოდა ხოსროს ლაზიკის შემოერთება“-ო. ეგრისის ელჩებს ხოსრომ ცბიერი თანხმობა მისცა, ვითომც მხოლოდ დახმარებას უპირებდა.

ხოსრო დიდი ჯარით შემოდის ეგრისში. 542 წელს ხოსრო უზარმაზარი ჯარით მოვიდა ქართლში და აქედან უეცრად გადავიდა ეგრისში, რითაც დაარღვია „საუკუნო ზავი“. სპარსელების მეგზურები თვითონ ლაზები იყვნენ. ეგრისის საზღვრები უღრანი ტყეებით იყო დაფარული, და სპარსელები იძულებული იყვნენ გზა სახელდახელოდ გაეკაფათ. გუბაზ მეფე შეხვდა ხოსროს შუა კოლხეთში და ეგრისის ჯარებით სპარსელებს შეუერთდა. რადგანაც რომაელების მთავარი ძალა პეტრაში იყო დაბანაკებული, ამიტომ მოკავშირეები პირველად პეტრას ეცნენ. სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ პეტრა აღებულ იქნა და შიგ სპარსელების გარნიზონი ჩადგა.

სამაგიეროს გადასახდელად რომაელები ირანს შეესივნენ. ამიტომ თვითონ ხოსრო იძულებული შეიქნა შინ დაბრუნებულიყო. 545-6 წელს სპარსელებმა და რომაელებმა დროებითი ზავი შეჰკრეს ხუთი წლის ვადით. ამ ზავის დროს ეგრისში ახალი ამბები დატრიალდა.

§ 35. სპარსელების ნამდვილი განჯრახვის გამოაშკარავება. ოშის გაზარტობა

ხოსროს ფარული განჯრახვა ის იყო, რომ მთლიანად აეყარა ეგრისის ხალხი და მის მიწა-წყალზე სპარსელები და სხვა, სანდო ტომები დაესახლებინა. ეხლა ხოსრო იმასაც ატყობდა, რომ ეგრისელები სპარსელების მადლიერი სრულებით არ დარჩენილან. სპარსელების ლაზიკაში დამკვიდრებამ შესწყვიტა ლაზების ვაჭრობა რომაელებთან, რის გამოც ეგრისის მეფე და წარჩინებული ხალხი ძალიან ზარალობდნენ. გარდა ამისა სპარსელები არც ქცევით სჯობდნენ რომაელებს. ეგრისის მეფე და დიდებულები უკმაყოფილო იყვნენ.

ხოსრომ გადასწყვიტა, დროებითი ზავი შესაფერისი დროა, რომ ჩემი გეგმა შევასრულო. მან ერთს თავის სარდალს დაავალა მოეკლა გუბაზ მეფე. სარდალმა თავისი მხრით ეს საქმე ერთს წარჩინებულ ლაზს, ფარსანსს, დააკისრა, რომელსაც გუბაზ მეფესთან მტრობა ჰქონდა. ამ დროს ეგრისშიაც აზნაურობა ისევე ფეხმოკიდებული იყო, როგორც ქართლში. დიდ-დიდი აზნაურები თავკერძობით სხვადასხვა მხარეს იწევდნენ, როგორც ეს საერთოდ ფეოდალებს სჩვევიათ ხოლმე. თუმცა ეგრისში მეფესა და აზნაურებს ისეთი მტრობა არ ჰქონიათ, როგორც ქართლში, მაგრამ მეფის უკმაყოფილო ხალხი აქ მაინც იყო, წარჩინებულთა შორის. მათ რიცხვს ეკუთვნოდა ფარსანსიც.

მაგრამ ფარსანსმა ასეთს მუხანათურ საქმეში ხელი არ გაისვარა. მან, პირიქით, ყველაფერი გუბაზ მეფეს შეატყობინა. სპარსელების ვერაგობით აღშფოთებულმა გუბაზმა კვლავ იუსტინიანე კეისარს მიმართა, თავისი წინანდელი საქციელი მოინანია და შესთავაზა — ისევ რომაელების მხარეზე გადმოვიდეთ, ოღონდ სპარსელები გადაგვარეკინეთო. იუსტინიანეს ეს ამბავი დიდად ეამა და ეგრისში ახალი ჯარები გამოგზავნა.

ეხლა ომი ახალი სიძლიერით ატყდა. ასეთი დიდი და გამანადგურებელი ომიანობა იშვიათად ყოფილა დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე. ეგრისში მოთარეშე სპარსელებისა და რომაელების ერთადერთი მიზანი ამ ქვეყნის დაპყრობა იყო, და ამ მიზნისათვის ისინი არავითარ საშუალებას არ თაკილობდნენ — არც მოსყიდვას, არც შეჩენილ კაცისმკვლელებს, არც ორპარობასა და ლალატს. ქვეყანასაც ისინი დაუნდობლად აოხრებდნენ.

გამარჯვების სასწორი რომაელებისა და ეგრისელებისაკენ იხრებოდა. ეს უფრო ეგრისელების დამსახურება იყო: ისინი ჩინებული მეომრები იყვნენ, ადგილობრივ პირობებს ყველაზე უკეთ იცნობდნენ. და სამშობლოსათვის გაალმასებით იბრძოდნენ. სპარსელებს ადრე გააძევებდნენ. ეგრისიდან, რომ იმთავითვე ლაზებსა და რომაელებს შორის უთანხმოება არ ყოფილიყო. ეგრისელები თავისი ქვეყნის დასაცავად თავს არ ზოგავდნენ, რომელი სარდლები-კი, რომელთაც პირადი ინტერესის გარდა

სხვა არაფერი ამოძრავებდათ, გულგრილობასა და უთაობას იჩენდნენ. ეს ახელებდა ეგრისელებს რომაელების წინააღმდეგ.

როცა ხოსრომ ეგრისის ამბები შეიტყო, ძალიან შეწუხდა და ახალი დიდი ლაშქარი გამოგზავნა ეგრისში. სპარსელებმა სასტიკი დამარცხება იწვნის რიონის პირებში, მაგრამ პეტრა შინც შეინარჩუნეს (549 წ.).

550 წელს ხოსრომ ეგრისში ახალი სარდალი გამოგზავნა უზარმაზარი ჯარით. ეს ლაშქარი მუხურისის თემში დაბანაკდა, მდინარე ცხენისწყლის ნაპირას. მტრის წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ ამხედრდნენ მეფე გუბაზი თავისი ჯარით და რომაელები. სამხედრო თათბირის შემდეგ გადასწყვიტეს უეცარი იერიში მიეტანათ სპარსელებზე. მაგრამ აქ თავი იჩინა უთანხმოებამ მოკავშირეთა შორის. იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი გვიამბობს: „ლაზები შეუძლებლად სთვლიდნენ რომაელებთან ერთად დარაზმულიყვნენ. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ რომაელები ბრძოლაში გასვლით არც სამშობლოსთვის იგდებენ თავს საფრთხეში, არც ნათესავებისათვის, მათ-კი, ლაზებს, საფრთხე მოელისთ შეილებისთვის, ცოლებისთვის და სამშობლო ქვეყნისთვის. ასე რომ ლაზებს თავისი ცოლებისა უნდა შერცხვეს, თუ მტრისაგან დამარცხებული იქნებიან... ლაზებს ძალიან უნდოდათ, რომ პირველნი და მარტო დასძვტერებოდნენ მტერს, რათა მათთვის საქმეში ხელი არ შეეშალათ რომაელებს, რომელნიც ლაზებსავით არ იყვნენ გატაცებულნი სახიფათო ბრძოლაში. ლაზები რომ ასე აღფრთოვანებით ლაპარაკობდნენ, გუბაზს ძალიან გაეჭარდა, მოუხმო მათ რომაელებისაგან ცოტა მოშორებით და ასე მიმართა: „მე არ ვიცი, ვაჟკაცებო, საჭიროა თუ არა კიდევ დარიგებით მოგმართოთ თქვენ გასამხნეებლად... არავითარი მოწოდება აღარ ესაჭიროება იმას, ვინც ჩვენსავით თვით გარემოებით არის უკვე აღფრთოვანებული. საფრთხე მოელის ხომ ჩვენს ცოლ-შვილს, სამშობლო ქვეყანას და, ერთი სიტყვით, ყველაფერს... ნუ გაქრება ლაზების სახელი! ძნელი არ არის, ვაჟკაცებო, სპარსელების წინააღმდეგ ბრძოლა ჩვენთვის, რომელთაც ხშირად, გაგვიმარჯვნია მათზე ხელჩართულ ომში“...

მართლაც ეგრისის ცხენოსანი ჯარი პირველი ეძგერა მტერს. ატყდა ფიცხელი ომი. ომი სპარსელების სასტიკი დამარცხებით დამთავრდა. სპარსელების სარდალმა და მეომრებმა უმრავლესობამ ბრძოლის ველზე დალიეს სული, სხვებმა გაქცევით თავს უშველეს, მოკავშირეებმა-კი სპარსელების მთელი ბანაკი ხელში ჩაიგდეს. ამის შემდეგ სპარსელების ჯარი მხოლოდ პეტრაში იყო დარჩენილი. ლაზები მოითხოვდნენ, პეტრასაც ეხლავე თავს დაეცხათო, მაგრამ რომაელების სარდალი ამას ეწინააღმდეგებოდა. მაშინ ლაზებმა კეისართან იჩივლეს, შეიძლება თქვენი სტრატეგი სპარსელების მოსყიდული იყოს, ისე იქცევაო. იუსტინიანემ ეგრისში სხვა სტრატეგი გამოგზავნა. სპარსელებიც ეგრისში ახალი ჯარით შემოიჭრნენ. სპარსელებმა ეხლა ახალი ტაქტიკით დაიწყეს მოქმედება: მათ უმჯობესად დაინახეს ეგრისის ჩრდილოეთ ნაწილში, ეხლანდელ აფხაზეთში, გამაგრებულიყვნენ.

დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, როგორც ვიცით, მაშინ სხვადასხვა ტომები ცხოვრობდნენ. მე-4 საუკუნისათვის, ახ. წ., ეს ტომები ეგრისის სამეფოში იყვნენ უკვე გაერთიანებულნი. მაგრამ შემდეგ აქ ცვლილება მოხდა. აფშილები ისევ ეგრისის მეფის ქვეშევრდომები დარჩნენ, აბაზგები-კი, რომელნიც აფშილებზე ჩრდილოეთით ცხოვრობდნენ; გადაუდგნენ ეგრისის მეფეს და მე-6 საუკუნის დამდეგიდან უშუალოდ კეისრის ვასალებად ითვლებოდნენ.

აბაზგებს ძველთაგანვე ორი მთავარი ჰყავდათ, ერთი აბაზგიის დასავლეთ ნაწილში, მეორე-კი — აღმოსავლეთისაში. აბაზგები ძალიან შეწუხებული იყვნენ თავისი მთავრების მტარვალობისა და სიხარბის მიზეზით. როცა ეს მთავრები თავის ქვეშევრდომებში ლამაზ ბავშვებს დაინახავდნენ, წაართმევდნენ მათ მშობლებს და ჰყიდდნენ რომაელებში, ბავშვების მამებს-კი ხოცავდნენ, შური არ იძიონო. აბაზგებმა ველარ აიტანეს ეს უსამართლობა და ორივე მთავარი მოსპეს.

ამასთან ერთად, იუსტინიანეს მოთხოვნით, აბაზგებმა ქრისტიანობა მიიღეს. ქრისტიანობის საშუალებით იუსტინიანეს აბაზგების შემომტკიცება სურდა. კეისრის ძალა-უფლებას ამავრებდნენ რომელიმე მეციხოვნე-ნიც, რომელნიც ბიჭვინტაში და ცხუმში (სევასტოპოლისში) იდგნენ. როდესაც ხოსრო პირველად შეიჭრა ეგრისში, ამ პუნქტების რომაულმა გარნიზონებმა ძირამდე დაანგრის დასახლებული ციხეები, რადგანაც ეშინოდათ, რომ სპარსელებს ვერ გაუმკლავდებოდნენ. სპარსელებმა მაშინ აბაზგიაში მაინც ფეხი ვერ მოიკიდეს.

მაგრამ შემდეგ სხვა ამბები მოხდა. რომაელმა მოხელეებმა და ჯარისკაცებმა, რომელნიც კვლავ გაჩნდნენ აქ, მოინდომეს აბაზგების სრული დაპყრობა და ისე შეაწუხეს ისინი თავისი ძალადობით, რომ აბაზგები გადაუდგნენ რომაელებს. რომაელივე ისტორიკოსი გამოტეხით ამბობს, აბაზგებს „ეშინოდათ რომ ამიერიდან რომაელების მონები არ გამხდარიყვნენ“-ო. როგორც სხვაგან საქართველოში, ხალხი აქაც ჭაფთურებით იცავდა თავის თავისუფლებას.

აბაზგებმა ახალი მთავრები დაიყენეს და ფარულად სპარსელებს მიმართეს დახმარებისათვის. მაგრამ რომაელებმა დაასწორეს და დიდი ჯარით მიადგნენ მათ როგორც ხმელეთიდან, ისე ზღვიდან. აბაზგები გამაგრდნენ ერთს მიუვალ ციხეში, რომელსაც მაშინ ტრაქეტას ეძახდნენ, ეხლა-კი გაგრატაჰიან. რომაელებმა ციხეს ალყა შემოარტყეს. ატყდა დაუნდობელი ომი. რომაელები რიცხვით ბევრად მეტნი იყვნენ და ბოლოს ციხეში შეიჭრნენ. აბაზგები ეხლა თავისი ცოლ-შვილით სახლებში ჩასაფრებულიყვნენ. მტერმა მათ სხვა ვერაფერი მოუხერხა და ხის სახლებს ცეცხლი წაუკიდა. მხოლოდ აბაზგების მთავარმა მოახერხა რამდენიმე კაციით ციხიდან გასვლა, „დანარჩენები-კი ან ფერულად იქცნენ გადამწვარ სახლებთან ერთ-

თად, ან შტრის ხელში ჩაგვივდნენ. რომაელებმა დაატყვევეს მთავართა ცოლები მთელი მათი შთამომავლობით, ციხის გალაგანი-კი მიწასთან გაასწორეს და მთელი მიწა-წყალი უდაბნოდ აქციეს“-ო, მოგვითხრობს რომაელი ისტორიკოსი. ცხადია, აბაზგებს რომაელები ეხლა თვალთ არ დაენახებოდათ. და როცა სპარსელების ახალმა სარდალმა მათ ქვეყანას მიაშურა, ისინი სპარსელების მხარეს გადავიდნენ. სპარსელებმა იცოდნენ, რომ აბაზგებს არც სპარსელები ეხატათ გულზე და სიმტკიცისათვის მათ სამოცი ბავშვი გამოართვეს მძევლად, წარჩინებულთა გვარებიდან.

ამავე დროს არეულობა მოხდა აფშილეთშიაც. ეგრისის მეფის ერთმა დიდმა მოხელემ, რომელიც აგრეთვე გუბაზის უკმაყოფილო აზნაურების რიცხვს ეკუთვნოდა, ლალატით გადასცა სპარსელებს აფშილების მეტად მაგარი ციხე წიბილი (წებელდა). მაგრამ, სპარსელების სარდალმა შეურაცხყოფა მიაყენა ციხისთავის ცოლს, ტომით აფშის. ქალის ღირსებას ხალხი ძვირად აფასებდა და აფშილებმა ამოჟლიტეს წიბილის ციხეში შესული სპარსელები.

ამრიგად, აფშილეთში სპარსელები ვერ გამაგრდნენ. მათი მთავარი სიმაგრე მაინც პეტრა იყო. ამიტომ ლაზებსა და რომაელებს გულისყური პეტრასკენ ჰქონდათ მიპყრობილი.

§ 37. პეტრას აღება მოკავშირეების მიერ. გუბაზ მეფის მოკვლა

550 წელს რომაელებმა კვლავ ალყა შემოარტყეს პეტრას. ხოსროს პეტრა ძალიან გამაგრებული ჰქონდა, მაგრამ რომაელები ორჯერ მეტი იყვნენ და სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ მათ მოახერხეს ციხის აღება.

ეხლა ქართლიდან ეგრისში სპარსელების ახალი ჯარი გადმოვიდა. სპარსელებმა შეაკეთეს ქუთათისის (ეზლანდელი ქუთათისის) ძველი ციხე და აქ გამაგრდნენ. ამით სპარსელებმა გზა მოუჭრეს ეგრისს მის თემებთან — ლეჩხუმთან და სვანეთთან და აგრეთვე მნიშვნელოვან ციხესთან — უქიმერთთან.

552 წელს რომაელებმა და სპარსელებმა ისევ შეჭრეს ხუთწლიანი ზავი, რომლითაც სპარსელებმა კარგად ისარგებლეს თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად ეგრისში. ამავე დროს, ეგრისის აზნაურებში ისევ გაიზარდა მიდრეკილება სპარსელებისადმი. რომაელი ისტორიკოსი გვიამბობს, რომ თუმცა გუბაზ მეფეს რომაელების მხარე ეჭირა, „დანარჩენი ლაზები, რომელნიც რომაელი ჯარისკაცებისაგან საშინლად იყვნენ შეწუხებულნი, განსაკუთრებით-კი ჯარის სარდლებისაგან იყვნენ შევიწროებულნი, მეტწილად სპარსელების მომხრეობას იჩენდნენ, არა იმიტომ რომ სპარსელობა მოსწონდათ, არამედ რომაელების ბატონობისაგან თავის დაღწევა სურდათ“-ო. ეგრისის ხალხი მხოლოდ საკუთარი ინტერესებისათვის იბრძოდა.

ერთმა ეგრისელმა აზნაურმა, სპარსელების მომხრემ, უქიმერიონის ციხე სპარსელებს გადასცა. ეს ციხე სვანეთის გზაზე ბატონობდა და ამრიგად სპარსელებმა ეხლა სვანეთ-ლეჩხუმის თემები უფრო კარგად დაიმორჩილეს. შორაპნის ციხეც სპარსელებს ეჭირათ მტკიცედ ხელში. გუბაზ მეფე და რომაელები ძალიან შევიწროებულ მდგომარეობაში ჩაცვივდნენ, მაგრამ გუბაზს სპარსელებთან შერიგება მაინც არ სურდა და წვრილ-წვრილი თავდასხმებით, პარტიზანული ომით, მათ მოსვენებას არ აძლევდა. 553 წელს გუბაზს რამდენიმე ბრძოლა ჰქონდა სპარსელებთან. ამ ბრძოლებში რომაელები სრულ უდარდელობასა და სილაჩრეს იჩენდნენ. გუბაზ მეფე მათზე ძალიან გაგულსებული იყო და საჯაროდ ილანძღებოდა, რომაელი სარდლები უჭკუო, უქნარა და მშიშარა ხალხიაო. ამიტომ 554 წელს რომაელმა სარდლებმა შეტყუებით მოჰკლეს გუბაზი, ვითომც სპარსელებთან კავშირის გამო.

§ 38. სანალხო კრება ეგრისში და ბჯობა ორიენტაციის საკითხის შესახებ

ლაზების განწყობილება. იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი ვადმოვეცემს, რომ გუბაზის ვერაგულად მოკვლამ „აღელვა ლაზების მთელი ჯარი. ლაზები ისე იყვნენ აღშფოთებულნი, რომ გადასწყვიტეს აღარ შეერთებოდნენ რომაელებს და აღარ ეომნათ მათთან ერთად. როცა ლაზებმა გუბაზი დაასაფლავეს თავისი ჩვეულების თანახმად, მათ აღარ მიიღეს მონაწილეობა ბრძოლებში, რადგანაც თავს უკიდურესად შეურაცხყოფილად გრძნობდნენ და ფიქრობდნენ, ჩვენმა სამშობლომ დაკარგა თავისი სახელი და დიდებოა“.

თუ რას ნიშნავდა ლაზების ჯარის დახმარება, ეს რომაელებმა მალე დაინახეს ონოგურის ბრძოლაში. აქ სამი ათასმა სპარსელმა სამარცხენოდ დაამარცხა 50 000 რომაელი, რომელთაც ეგრისელები არ ეხმარებოდნენ.

სანალხო კრება. აიეტიის აზრი. თვითონ ლაზები ამ დროს თავისი ქვეყნის შემდგომ ბედზე ფიქრობდნენ. ხალხის თავკაცებმა ერთ ხეობაში დიდი საერო კრება მოიწვიეს. აქ ბევრი სხვადასხვანაირი აზრი გამოითქვა იმის შესახებ, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ შემდეგში. კრების მეთაური აზნაურები ორ ჯგუფად გაიყვნენ. ერთი ჯგუფის სათავეში აიეტი იდგა, რომაელების ძველი მტერი და სპარსელების მომხრე.

აიეტი ამტკიცებდა, გუბაზის მოკვლა მხოლოდ დასაწყისია და რომაელებს ჩვენი მოსპობა აქვთ განზრახულიო, სპარსელები კი უფრო სანდონი არიანო. „გაქრა კოლხების ძველი ღირსება, — ამბობდა აიეტი, — და დღეიდან უკვე ჩვენ სხვებზე ველარ ვიბატონებთ... ჩვენ რომ ეს ბოროტმოქმედება უყურადღებოდ დავტოვოთ, რომაელები აღარ დაგვეხსნებიან და კიდევ უფრო

მეტად გაგვაბახებენ ჩვენი უმოქმედობის წყალობით. რა თქმა უნდა, რომაელები იმათ კიდევ უფრო თავხედურად ექცევიან, ვინც მათ ემორჩილება, და, ჩვეულებრივად, ზევიდან ქვევით უყურებენ იმათ, ვინც მათ ემსახურება... მე მივხატა, რომ კოლხეთის სახელმწიფოს ჰქონდეს თავისი წინანდელი ძლიერება, რომ მას არ სჭიროდეს უცხოელების დახმარება გარედან, რომ როგორც ომის ისე მშვიდობის დროს იგი მხოლოდ თავის თავს ეყრდნობოდეს. მაგრამ როცა ჩვენ ჟამთა ვითარების გამო ან ბედის უკუღმართობის წყალობით ანდა ორივე მიზეზით ისე დაეუძლურდით, რომ სხვისი ხელქვეითი გავხდით, ისევე სჯობია იმის ხელში ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილისმსურველია, ვინც დაურღვევლად იცავს კეთილ განწყობილებას თავისიანებთან და მოკავშირეებთან"-ო.

აიეტის სიტყვამ ისე აანთო ხალხი, რომ ერთხმად იგრიალეს, სპარსელებს მივემხროთო.

ფარტაძის აზრი. მაგრამ მოწინააღმდეგე პარტიის მეთაურმა, ფარტაძემ, რომელსაც დიდი პატივისცემა და გავლენა ჰქონდა კოლხებში მოხვეჭილი, შეაჩერა ხალხი. ფარტაძი ურჩევდა, საქვეყნო საქმის გულსათვის დავივიწყოთ ეს მწუხარება და წყენა და გონების ძალით საუკეთესო გზა ავირჩიოთო. გუბაზის მოკვლა სტრატეგების საქმეა და კეისარი აქ არაფერ შუაშიაო. რომაელები მაინც უფრო მისაღები არიან, რადგანაც სპარსელები ვერასოდეს ვერ შეურიგდებიან, ჩვენ რომ სხვადასხვა სარწმუნოება გვაქვსო. „სასოწარკვეთილებასა და გრძნობათა ღელვას კი არ უნდა ავყვეთ და მონებივით კი არ უნდა გავიქცეთ, არამედ უნდა გავიმსჭვალათო. კოლხის თავისუფლების შეგნებით, ვაჟკაცურად უნდა გადავიტანოთ უბედურება და არ ჩავიდინოთ არაფერი უღირსი და მამაპაპური წესების შემბლაღველი“. შევატყობინოთ კეისარს, რაც მოხდა და ვნახოთ, რა პასუხს მოგვცემს. თუ ჩვენი სამართლიანი მოთხოვნა უარყოფილი იქნება, მაშინ ვიფიქროთ სპარსელებთან კავშირზეო.

ასე მსჯელობდა ფარტაძი.

იმდროინდელი რომაელი მოხელეების მიერ ჩაწერილი სახალხო წინამძღოლთა ეს სიტყვები მოწმობს ეგრისის ხელმძღვანელი წრეების დიდს სახელმწიფოებრივ გამოცდილებასა და მაღალ შეგნებას.

წათე მეორის განმარტება. ფარტაძის აზრმა გაიმარჯვა. შეატყობინეს იუსტინიანე კეისარს მომხდარი ამბავი, მოითხოვეს მკვლელების დასჯა და სთხოვეს ეგრისის მეფედ გუბაზის ძმის, წათეს, დამტკიცება, რომელიც ამ დროს კონსტანტინოპოლში იმყოფებოდა. იუსტინიანეს კარგად ჰქონდა აწონილ-დაწონილი ლაზების მნიშვნელობა იმდროინდელ გარემოებაში და რომ ეგრისის ხალხი მას არ გადასდგომოდა, სასწრაფოდ შეასრულა ლაზების ყველა მოთხოვნა. მკვლელები დაისაჯნენ, ხოლო მეფედ ნაკურთხი წათე მეორე დიდი ზემიითა და დიდებით ჩამოიყვანეს სამშობლოში. წათე შეუდგა ეგრისის მართვას მამა-პაპური წესების თანახმად

§ 39. მისიმიელბის აჯანყება. სპარსელების საბოლოო დამარცხება ეგრისში

მისიმიელბები აფშილებს ზემოთ ცხოვრობდნენ, მდ. კოდორის სათავეებში და ქლუხორის ზეკართან. ისინი ეგრისის მეფის ქვეშევრდომები იყვნენ, თუმცა თავისი საკუთარი ენა და ადათები ჰქონდათ. 555 წელს მათს ქვეყანაში მოვიდა ერთი რომაელი სტრატეგი, რათა ყოველწლიური ხარკი გადაეცა ალანებისათვის, რომელნიც კავკასიონის ქედს გადალმა ცხოვრობდნენ და რომაელების მოკავშირეები იყვნენ.

სტრატეგის ქცევა მისიმიელბს არ მოეწონათ და ეჭვიც გაუჩნდათ, ჩვენი ციხის გადაცემა ხომ არ უნდა ალანებისათვისო. ამიტომ მისიმიელბმა მას მოციქულები მიუგზავნეს და ასე შეუთვალეს: „უსამართლობას გვიპირებ, როგორც ჩანს, სტრატეგო. შენ არც სხვას უნდა მისცე ნება, რომ ჩვენი საკუთრება წაიღოს, არც თვითონ უნდა მოისურვო ასეთი რამ. თუ რომ მართლაც ამგვარი რამე გულში არ გიძევს, წაბარგდი ეხლავე აქედან სხვაგან დადექ და სამყოფ სასმელ-საჭმელს ჩვენ მოგიტანთ“-ო.

სტრატეგმა ისეთი სიბრძნეე ჩაიღინა, რომ ელჩები ჯოხით აცემინა. მთიელი ხალხის აზრით ცემა ისეთი შეურაცხყოფაა, რომელიც სისხლით უნდა მოირეცხოს. აქ კიდევ ხალხის ღირსება იყო გაქედილი, რაკი მის წარმომადგენლებს მოექცნენ ვერე უდიერად. ამიტომ იმავე ღამეს მისიმიელბმა იერიში მიიტანეს რომაელებზე და მუსრი გაავლეს, თვითონ-კი სპარსელების მხარეს გადავიდნენ. როცა რომაელები კვლავ მოვიდნენ აქ, ისე გამხეცებული იყვნენ, რომ ბავშვებსაც არ ინდობდნენ — ზოგს კლდიდან ძირს ისროდნენ, ზოგს შუბის წვერზე აცმევდნენ. მაგრამ თავისუფლების სიყვარულმა იმდენი გააკეთა, რომ ამ პატარა ტომმა სამარცხვინოდ გააქცია უფრო მრავალრიცხოვანი და ძლიერი რომაელები. ბოლოს საჭმე შერიგებით გათავდა: მისიმიელბმა რომაელებს ზარალი აუნაზღაურეს, სამაგიეროდ თანხმობა მიიღეს ეცხოვრათ თავის ნებზე ძველებურად, მამა-პაპური ადათების მიხედვით.

ამავე 555 წელს სპარსელების სამოც-ათასიანმა ჯარმა იერიში მიიტანა რომაელებზე ციხე-გოჯის მიდამოებში. რომაელების საჭმე შეიძლებოდა ცუდად წასულიყო, მაგრამ ისინი ერთი ღამის გმირობამ გადაარჩინა. ეს კაცი სპარსელებს დაეჭირათ, გზა გვიჩვენეო. მეგზურმა იმდენი მოახერხა, რომ რომაელებს შეატყობინა მტრის მოძრაობა და სპარსელები ხაფანგში შეიტყუეს. რომაელებისა და მათი მოკავშირეების უეცარი თავდასხმის გამო სპარსელები შედრკნენ და გაიქცნენ დიდად დაზარალებულნი. ამის შემდეგ სპარსელებმა ქალაქ ფასილზე გაილაშქრეს, მაგრამ აქ კიდევ უფრო საშინელი დამარცხება განიცადეს, 12.000 კაცამდე დაკარგეს და სასწრაფოდ უკან დაიხიეს.

ეხლა შაჰმა ეგრისში თავისი საჭმე წაგებულად ჩასთავალა და ჯერდროებითი ზავი შესთავაზა რომაელებს, შემდეგ-კი, 562 წელს, ქალაქ დარაში უფრო ხანგრძლივი ხელშეკრულებაც დაუდო.

ჯავის პირობები. სვანეთის საკითხი. ქალაქ დარაში დადებული ზავის პირობით სპარსელები უარს ამბობდნენ ეგრისზე, მაგრამ სადღაოდ მიაჩნდათ სვანეთი, ეგ კუთხე ჩვენი იყო და ჩვენ უნდა დაგვრჩესო.

სვანებიც ძველთაგანვე ეგრისის მეფის ვასალები იყვნენ. ეგრისის მეფე ამტკიცებდა სვანეთის მთავარს თვით სვანების წრიდანვე. გარდა ამისა, ეგრისის მეფე სვანებისაგან ძღვნად იღებდა თაფლს, ცვილს, ტყავებსა და სხვა ამგვარ საგნებს, თვითონ სამაგიეროდ პურს უგზავნიდა, რომელიც სვანებს აკლდათ.

სპარსელებთან ომის დროს-კი მათ შორის უთანხმოება ჩამოვარდა. სვანები იმასაც აბრალებდნენ ეგრისელებს, რომ პური აღარ მოგვაწოდესო. ამიტომ სვანებიც ერთი პირობა სპარსელების მხარეს გადასულან. უეჭველია, რომ სვანებიც ამ შემთხვევაში თავის სახალხო თავისუფლებაზე ფიქრობდნენ და იმას არჩევდნენ, ვინც იმ არეულსა და შფოთიან დროში, ნაკლებად სახიფათო მოკავშირე ჩანდა. ეხლა-კი სპარსელები სვანეთიდან დაძვრას აღარ აპირებდნენ. მართლაც, სვანეთის საუღელტეხილო გზებს მათთვის მნიშვნელობა ჰქონდა. შემდეგ, თუ ესინი სვანეთში გამაგრებას მოახერხებდნენ, ეგრისი მუდამ საფრთხის ქვეშ იქნებოდა. ამიტომ არც რომაელები სთმობდნენ სვანეთს.

ეს დავა დიდხანს გაგრძელდა, ვიდრე 575 წლის მახლობლად რომაელები სვანეთში არ შეიჭრნენ და სვანეთის მთავარი ტყვედ არ წაიყვანეს. ამის შემდეგ სპარსელების გავლენა დასავლეთ საქართველოში ძირიანად ამოვარდა.

ფეოდალიზმის გამარჯვება საქართველოში

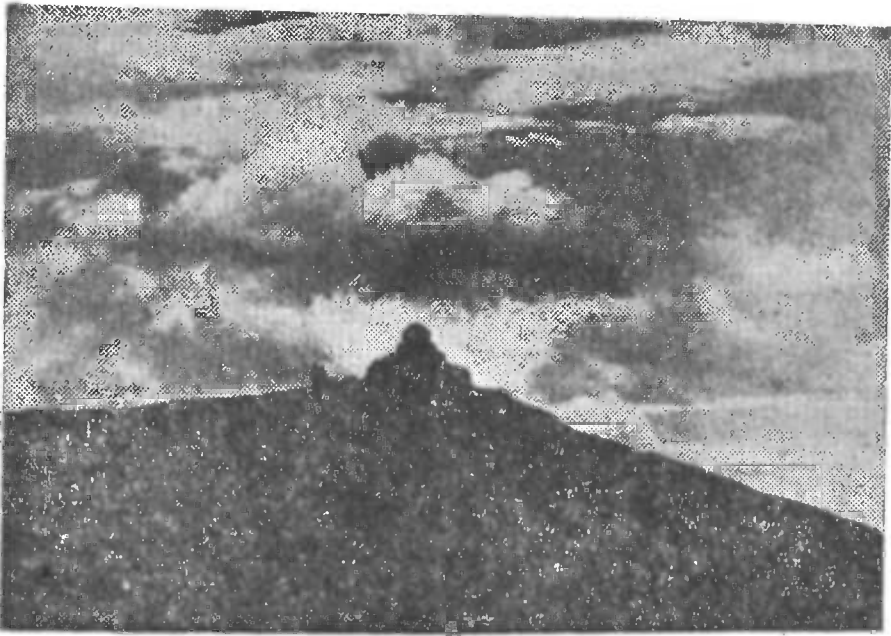
§ 40. ქართლის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის

სახალხო მოძრაობის ზრდა სპარსელების წინააღმდეგ. როგორც ვიცით, ქართლის ხალხი და სპარსელები თავიდანვე ეჭვითა და უნდობლობით უყურებდნენ ერთმანეთს. ჯერ კიდევ მე-ნ საუკუნის შუა წლებში რომაელები ირწმუნებოდნენ, რომ „იბერები ნებაყოფლობით არ ემორჩილებიან სპარსელებს... ცხადია, რომ იბერებს ილაჯი გაწყვეტილი აქვთ და ისინი აპირებენ აჯანყებას უახლოეს მომავალში, თუ მოხერხებულ დროს შეურჩევენ“-ო. ეს ნათქვამი ხალხს ეხება. ხალხი იყო რომ ყველაზე მეტად იტანჯებოდა სპარსელების ხარკისა და თავგასულობა-უსამართლობისაგან. დიდი აზნაურები თუმცა პირველად კავშირში იმყოფებოდნენ სპარსელებთან, მაგრამ თანდათან სპარსელებს აზნაურებიც გადაუდგნენ. ჯერ ერთი, სპარსული უღლის სიმძიმე ნელ-ნელა აზნაურობასაც სწვდებოდა. შემდეგ კიდევ, როცა დიდი სახალხო მოძრაობა დაიწყო სპარსელების წინააღმდეგ, აზნაურებიც ამ ბრძოლაში გაერივნენ და მის მეთაურობასაც იჩემებდნენ.

სპარსელების განდევნა ქართლიდან მე-ნ საუკუნის სა-მოციანი წლების დამლევებიდან იწყება. ამ დროს სპარსელების საქმე უკან იყო წასული მარტლ. ეგრისში კი არა, სხვაგანაც. ქართლში კიდევ ძალა და შეძლება სპარსელებთან საბრძოლველად ბლომად მოიპოვებოდა.

ქართლის სამეუხანო დაწინაურება. მიუხედავად იმისა, რომ სპარსელების ბატონობა აფერხებდა ქვეყნის განვითარებას, ქართლი მაინც სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა და ძლიერდებოდა. ამ დროს ქართლი მდიდარ ქვეყნად ითვლებოდა. იმდროინდელი რომაელს ისტორიკოსი ამბობს ქართლზე და სომხეთზე, რომ „ეს ქვეყნები ძალიან ნაყოფიერი იყო და დიდ შემოსავალსაც იძლეოდა“-ო.

მცხეთის ჯვარი. საერთო ხედი დასავლეთიდან.

მცხეთის ჯვ. ექსპოზიციონ.

შართლაც, ქართლში ამ დროს კარგად განვითარებული იყო მიწათმოქმედება და, კერძოდ, მევენახეობაც. პური იმდენი მოჰყავდათ, რომ საზღვარგარეთაც-კი გაჰქონდათ. მეორე რომელი მწერალი მოგვითხრობს მესხების შესახებ, რომ „ისინი ძველთაგანვე იბერების ქვეშევრდომები არიან და მთებში ცხოვრობენ. მესხეთის მთები მწირი და უნაყოფო კი არ არის, არამედ სავსეა ყოველგვარი სიკეთით, იმიტომ რომ მესხები დახელოვნებული მიწათმოქმედნი არიან და მათ ვენახებიც აქვთ“-ო.

მიწათმოქმედებაში დახელოვნებას, ესე იგი ხანგრძლივს სახალხო-სა-ძეურნეო გამოცდილებას, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მეურნეობის განვითარებისათვის. ქართლის ბარის თემები ხომ უფრო დაწინაურებული იყო ამ დროს, ვიდრე მესხეთის მთები. მიწის დამუშავების საჭიროებისათვის ბარში დიდსა და გრძელ არხებსაც აკეთებდნენ უწყლო საყანეების მოსარწყავად. იმ დროს ეკუთვნის, მაგალითად, რუსთავის არხი, თბილისს ქვემოთ.

განვითარებული იყო ქართლში ამ დროს ხელოსნობა, ვაჭრობა და ქალაქები. ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქები ქართლში, მე-ნ საუკუნეში, იყო ტფილისი, უჯარმა, ბოლნისი, მანგლისი, რუსთავი. ვაჭრობას ქართლი აწარმოებდა სომხეთთან, სპარსეთთან, სირიასთან, დასავლეთის ქვეყნებთან, ეგვიპტესთან და სხვებთან.

ბაქოლა სპარსელების წინააღმდეგ. ქვეყნის შემდგომ ზრდას ბოქაე- და სპარსელების ბატონობა, რომლის მოცილება ეხლა ხალხის მთავარი ნატვრა და სურვილი იყო. 572 წელს სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებამ ერთდროულად იფეთქა ქართლსა და სომხეთში. ქართველების წინამძღოლი ამ დროს გურგენი ყოფილა. შემდეგშიაც, საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში კავკასიის ხალხები ხშირად ერთად იყვნენ და ერთმანეთს ეხმარებოდნენ. 573 წელს, მაგალითად, სომხებს ეხმარებოდნენ ლაზები, აბაზგები და ალანები.

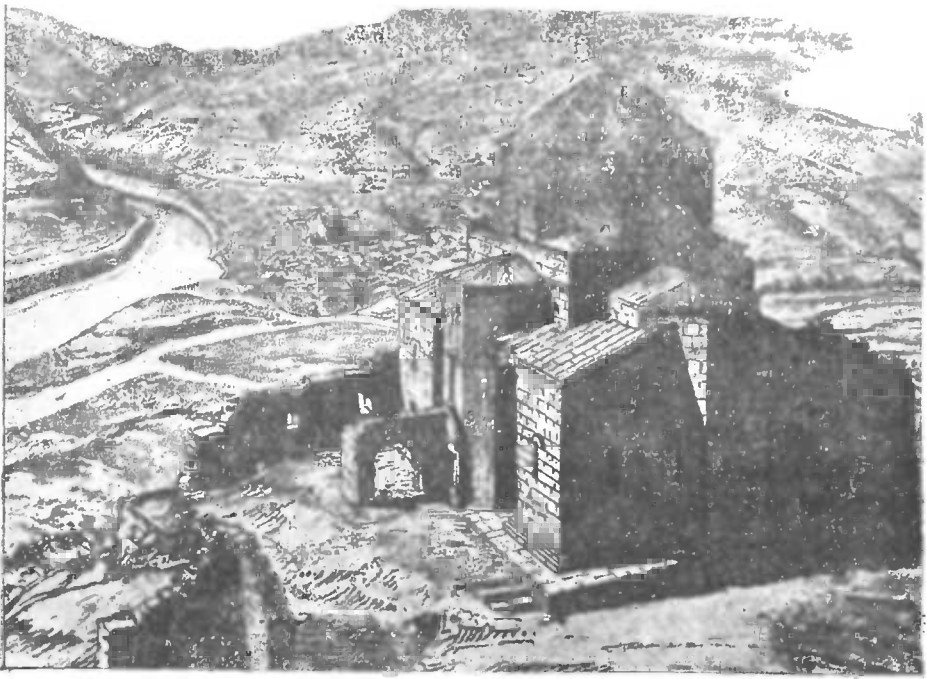
576-7 წელს დაიწყო საზავო მოლაპარაკება რომაელებსა და სპარსელებს შორის. სპარსელები დაჟინებით მოითხოვდნენ, რათა რომაელებს დაეცალათ ქართლისა და სომხეთის ტერიტორია და აქაური ლტოლვილები, რომელნიც რომაელთა სამფლობელოში იყვნენ შეხიზნულნი, გაეცათ. კეისარი მზად იყო შესრულებინა პირველი მოთხოვნა, რადგანაც კარგად იცოდა, რომ სპარსელები არავითარ შემთხვევაშიც ხელს არ აიღებდნენ ქართლსა და სომხეთზე, ამ ქვეყნების სიმდიდრის გამო, მეორე მოთხოვნის შესრულებაზე-კი უარს ამბობდა.

სტეფანოზ ერისმთავრის ფული, ქართული ასომთავრული წარწერით. VII ს. დასაწყისი.

მაშინ შაჰმა მისცა თანხმობა კეისარს, რომ ის ქართველები და სომხები, რომელნიც არ მოისურვებდნენ სამშობლოში დაბრუნებას, დარჩენილიყვნენ რომის საზღვრებში. იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი ამტკიცებს: „შაჰი ასე მოიჭკა, რადგანაც იცოდა, რომ მცირეოდენი მმართველი პირების გარდა, რომელნიც ხელმძღვანელობდნენ აჯანყებას, არც ერთი პერს-არმენიელი და იბერი არ წავიდოდა უცხო ქვეყანაში სამშობლოსადმი სიყვარულის გამო, რომელიც ჩანერგილია ადამიანებში“. ესე იგი, ხალხს იმდენად უყვარდა თავისი მშობლიური მიწა-წყალი, რომ მისი სამუდამოდ მიტოვება არ შეეძლო.

სპარსელების საბოლოო დასუსტება ქართლში. საბოლოოდ მაინც შაჰი და კეისარი ვერ შეთანხმდნენ. ამავე დროს სპარსელების გაფლენა ამიერ-კავკასიაში სულ უფრო და უფრო სუსტდებოდა, რასაც ხელს უწყობდა შინაური შფოთი ირანის სამეფოში. ამ მდგომარეობით მოხერხებულად ისარგებლეს რომაელებმა და სპარსელებისაგან მიიღეს სომხეთის უმეტესი ნაწილი და ქართლი თბილისამდე. ეს მოხდა 591 წელს. ნამდვილად, ქართლის დიდმა ნაწილმა მე-6 საუკუნის დამლევისათვის უკვე გადაიგდო სპარსელების ბატონობის უღელი და იგი არც რომაელებს ემორჩილებოდა. სპარსელები ჯერ კიდევ მხოლოდ თბილისის ციხეში იდგნენ.

მცხეთის ჯვარი.

ნუბინშვილის კამოცეპით.

ერისმთავრობის დაწესება ქართლში. განთავისუფლებული ქართლი ეხლა თავისი საკუთარი მართვა-გამგეობის წესზე ეწყობოდა. უძველესი ქართული მატრიანე, „მოქცევაი ქართლისაი“, ამბობს ამ დროის შესახებ: „ნელად-რე შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისთავად გუარამ“-იო. ქართლის მმართველობის სათავეში ერისმთავარი დააყენეს. ეს ერისმთავარი თვითონაც დიდი აზნაური იყო და დიდი აზნაურების, სეფე-წულეებისა და მთავრების, წარმომადგენელიც, რომელთაც იგი აირჩიეს ქვეყნის მმართველად. მალე ქართლის ერისმთავრის ძალა-უფლება გაიზარდა და გაძლიერდა. ასე წარმოიშვა ქართლში ფეოდალური მართვა-გამგეობის ორგანიზაცია, ფეოდალური სახელმწიფო, რომელმაც ძველი მონათმფლობელური სახელმწიფოს ადგილი დაიკირა. ქართლის ერისმთავრებმა მალე საკუთარი ფულის მოჭრაც დაიწყეს ქართული წარწერით. ასეთი მონეტა-ფული სახელმწიფოს დამახასიათებელი თვისებაა.

§ 42. კულტურა და იდეოლოგია მეოთხე-მეექვსე საუკუნეებში

ისე როგორც სხვაგან, საქართველოშიაც თავდაპირველად კულტურა და იდეოლოგია უპირატესად სარწმუნოების გავლენის ქვეშ იწყობებოდა. ეს გასაგებია, რადგანაც რაც უფრო უძლური იყო ადამიანი გარემო ბუნებასთან ბრძოლაში ტექნიკისა და მეცნიერების სუსტი განვითარების გამო, მით უფრო ცრუმორწმუნე იყო იგი.

9. საქართველოს ისტორია.

მას შემდეგ, რაც ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად იქცა, კულტურასა და იდეოლოგიასაც საეკლესიო-ქრისტიანული ელფერი ედო მეტ-ნაკლებად. ასეთი იყო, მაგალითად, მწერლობა. ქრისტიანობამ ძველი ქართული წარმართული მწერლობა მოსპო, თვითონ-კი უმთავრესად თარგმანებით დაიწყო. როგორც სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებში, საქართველოშიაც უძველესი ნათარგმნი საქრისტიანო წიგნები სახარება და დაბადება იყო. სთარგმნიდნენ ბერძნული, სირიული და სომხური ენებიდან.

მალე ორიგინალური მწერლობაც გაჩნდა, ჰაგიოგრაფიული ხასიათისა. ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებებში მოთხრობილი იყო ისეთი პირების ცხოვრება, რომლებმაც ღვაწლი დასდეს ქრისტიანობას, ან თავი-კი შესწირეს მას. უძველესი ქართული ჰაგიოგრაფიული თხზულებაა „შუშანიკის მარტვილობა“ ანუ წამება, დაწერილი იაკობის მიერ მე-5 საუკუნის სამოცდაათიან წლებში. აქ აღწერილია თუ როგორ აწამა ვარსკენ ქართლის პიტიახშმა თავისი ცოლი შუშანიკი იმის გამო, რომ შუშანიკმა არ შეასრულა ვარსკენის მოთხოვნა და ცეცხლისმსახურება არ მიიღო. დაწერილია ეს ძველი მოქნილი, მომჭირნე და მდიდარი მხატვრული ენით. იგი ამავე დროს ძვირფასია, როგორც ისტორიული წყარო, იმიტომ რომ მასში კარგად არის ასახული ქართლის საზოგადოება და მისი ყოფა-ცხოვრება მე-5 საუკუნის მეორე ნახევარში. ასეთივე კარგი ისტორიული წყაროა „ესტატე მცხეთელის წამება“, რომელიც უცნობ ავტორს დაუწერია მე-6 საუკუნის შუა წლებში და რომელშიაც აწერილია ქართლის ვითარება მარზპანობის დროს.

მწერლობა მაშინ სხვა მიზნებსაც ემსახურებოდა, როგორც, მაგალითად, სახელმწიფოებრივსა და კერძო სამოქალაქო საქმისწარმოებას. წარწერებს აკეთებდნენ ფულეებზედაც. შენახულია ერთი წარწერა, ახალციხის მხარის სოფ. წყისეში ნაპოვნი. ეს წარწერა მე-6 საუკუნის დამლევს თუ მე-7 საუკუნის დამდეგს ამოუჭრევიანებია ქვის ჯვარზე ვინმე კონსტანტის იმის ნიშნად, რომ მიწა, სადაც აღმართული იყო ეს ქვაჯვარი, ნაყიდი მამული იყო.

მწერლობას ხმარობდნენ აგრეთვე უცხო სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დროს. ეგრისის სამეფო არქივში ძალიან ძველი დოკუმენტებიც ჰქონდათ დაცული. ასევე იყო, რა თქმა უნდა, ქართლშიაც.

იმდროინდელი ქართული პოეტური და ფილოსოფიური მწერლობიდან თითქმის არაფერია ჩვენ დრომდე შემონახული, თუმცა ამ დარგის უცხო ლიტერატურას ჩვენში კარგად იცნობდნენ. მე-4 საუკუნეში ეგრისელებს თურმე არა ერთგზის უსახელებიათ თავი მჭევრმეტყველებით ბერძნების სადღესასწაულო კრებებზე, ბერძნები-კი ამ საქმის უდიდესი ოსტატები იყვნენ. ამავე საუკუნის მეორე ნახევარში აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში კარგად ყოფილა ცნობილი თავისი ჭკუით, განათლებითა და ფილოსოფიის სიყვარულით ქართველი სეფეწული ბაკური.

მცხეთის ჯვარი. შინაგანი ხედი.

ჩუბინაშვილის გამოსახვა.

ცხადია, რომ ძველ იბერიასა და კოლხეთში გავრცელებული იყო ძველი ბერძნული განათლება, ძველი ბერძნული ფილოსოფიისა, და პოეზიის ცოდნა. მართლაც, მე-4 საუკუნეში კოლხეთში, ფასიდის მახლობლად, არსებობდა ფილოსოფიური სკოლა, სადაც ფილოსოფიური განათლების მისაღებად ახალგაზრდებს გზავნიდნენ აღმოსავლეთ რომის იმპერიის სხვა, შორეული ადგილებიდან. კოლხეთის ფილოსოფიურ სკოლაში მიუღიათ თავისი განათლება იმდროინდელს გამოჩენილს კონსტანტინოპოლელ რიტორს ევგენისა და მის შვილს თემისტის. როგორც ქართლში, ისე ეგრისში, ჩანს, იცნობდნენ სპარსულ მწერლობასაც.

მწერლობა გამოყენებული იყო საზოგადოებრივსა და პოლიტიკურ ბრძოლაშიაც. როცა სპარსელები იძულებული გახდნენ უარი ეთქვათ მაზდეიანობის გავრცელებაზე ამიერ-კავკასიაში და, სამაგიეროდ, მონოთეიზიტური ქრისტიანობის მფარველებად იქცნენ, მათ საეკლესიო მწერლობას დაავალეს, მონოთეიზიტური იდეები და სპარსეთთან განუყრელი კავშირის აუცილებლობა ექადაგა. ამ მიზნით სპარსეთის მეფის აგენტებმა შეთხზეს

ლეგენდები, ვითომც ქრისტიანობა სომხეთსა, ქართლსა და ალბანიაში ერთი პირის მიერ არის დანერგული, ვითომც ქართული, სომხური და ალბანური ანბანები აგრეთვე ერთი პირის მიერ არის გამოგონებული და რომ ეს „განმანათლებელი“ იმავე დროს ვითომც სპარსეთთან იყვნენ დაკავშირებული.

მონოფიზიტები შეუბრალებლად სპობდნენ დიოფიზიტების ანუ ქალკედონიტების მწერლობას. დროგამოშვებით გავლენას იხვეჭდა სხვა მიმართულებებიც, მაგალითად, მანიქეველობა, რომელიც განსაკუთრებული სარწმუნოებრივ-ფილოსოფიური მოძღვრება იყო და მესამე-მეოთხე საუკუნეებში საკმაოდ დიდი გავლენით სარგებლობდა აღმოსავლეთში. სპარსეთის მთავრობა აგრეთვე სხვა საშუალებებსაც მიმართავდა ამ იდეოლოგიური კავშირის განსამტკიცებლად. მას სურდა, მაგალითად, სომხეთის, ქართლისა და ალბანის ეკლესიების გაერთიანება, რომ უფრო ადვილი ყოფილიყო მათი მართვა სპარსელი მოხელეებისათვის.

ამიტომ, მოჰკლეს თუ არა ვახტანგ გორგასალი, სპარსელების მთავარი მტერი და მოწინააღმდეგე ამიერ-კავკასიაში, მაშინვე, 506 წელს, სპარსელებმა სომხეთის დედაქალაქ დვინში მოიწვიეს სომხეთის, ქართლისა და ალბანიის ეკლესიების საერთო კრება. ამ კრებამ, სპარსელებისავე კარნახით, ერთადერთ ჭეშმარიტ ქრისტიანობად მონოფიზიტური სარწმუნოება აღიარა. ამის შემდეგ ეკლესია სპარსელების მთავარი დასაყრდენი გახდა.

მაგრამ, როგორც-კი სპარსელების გავლენამ შესუსტება იწყო, მაშინვე თავი წამოაყვეს ქალკედონიტებმა. მათ უკვე 574 წელს, გურგენის აჯანყებისთანავე, ძალა ჰქონიათ მოპოვებული ქართლში. მე-6 საუკუნის დამლევს-კი მონოფიზიტები აქ საბოლოოდ დამარცხებული იყვნენ. რადგანაც სომხეთში, რომელიც სპარსეთთან უფრო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, მონოფიზიტებმა მეტ ხანს გასძლეს, ამიტომ სომხეთისა და ქართლის ეკლესიებს შორის განხეთქილება მოხდა (607 წ.). ეხლა ქალკედონიტებმა დაუწყეს მონოფიზიტებსა და მათ მწერლობას უწყალო დევნა. ამიტომ არის ძველი ქართული მწერლობა ასეთი დაზიანებული სახით ჩვენ დრომდე მოღწეული.

სულიერი კულტურის სფეროში დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ამ დროს ქართლისა და ეგრისის თანდათან დაახლოება. არც მეგრულს, არც სვანურს, არც აფხაზურ ენაზე მწერლობა ძველად არ ყოფილა. როცა ქრისტიანობა შემოვიდა ეგრისში, იგი აქ ბერძნულ მწერლობას ხმარობდა. მაგრამ ბერძნული ენა გაუგებარი იყო ადგილობრივი მოსახლეობისათვის.

ამავე დროს არგვეთიდან (დღევანდელი ზემო-იმერეთი), რომელიც ყოველთვის ქართლის სამეფოს საზღვრებში შედიოდა, ეგრისში მარჯვედ ვრცელდებოდა ქართული ენა, რომელიც უფრო ადვილად შესათვისებელი იყო მოძმე ქართველი ტომებისათვის. ქართულ ენასთან ერთად ვრცელ-

მცხეთის ჯვარი. კანდაკება ასომთავრული წარწერით.

ფოტო ე. მ. კოკოსა.

დებოდა ქართული მწერლობაც. ქართულმა მწიგნობრობამ ადრე დაიჭირა ეგრისში ბერძნულის ადგილი. ქართული კულტურის ერთი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ცენტრთაგანი დასავლეთ საქართველოში იყო ქალაქი ქუთათისი (ქუთაისი). კულტურულ დაახლოებას თან მოსდევდა მოძმ ტომთა ერთობის შეგნების ზრდაც.

ნივთიერი კულტურის სფეროშიაც ამ ხანიდან მრავალი ძვირფასი ძეგლია შემონახული. უმეტეს წილად გადარჩენილია საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ძეგლები, უფრო მცირე რაოდენობით მოღწეულია საერო არქიტექტურის ნაშთებიც. საერო ხუროთმოძღვრების ძეგლია, მაგალითად, უჯარმის ციხე.

იმდროინდელი საეკლესიო არქიტექტურა ორი მთავარი რიგისაა. უფრო ადრინდელი შენობები ანტიკური ხანის არქიტექტურას უახლოვდება და ეგრეთწოდებულ „ბაზილიკა“-ს ანუ უგუმბათო ნაგებობას წარმოადგენს. ასეთია მეხუთე საუკუნის დიდებული ძეგლები — ბონისისა და ურბნისის ტაძრები და სხვები.

მე-6 საუკუნიდან გაბატონდა სხვა რიგის საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, რომელიც თავისი წარმოშობით იმ ხანაზე უფრო ძველი იყო. ეს იყო ჯვრის ტიპის გუმბათიანი ნაგებობა, რომელიც უფრო შეეფერებოდა ფეოდალური ხანის მოთხოვნილებასა და გემოვნებას. ჯვრის ტიპის ტაძარია მცხეთის ჯვარის საყდარი, რომელიც არაგვის შესართავთან მაღალ კლდეზეა აგებული მეექვსე საუკუნის მიწურულში.

მცხეთის „ჯვარი“ გენიალური არქიტექტორის უკვდავი ქმნილებაა და ქართული კულტურის საამაყო ძეგლი.

საერთოდ, „ჯვარის“ არქიტექტურული ტიპი დაიბადა და განვითარდა საქართველოში და აქვე მიაღწია მან თავის სრულყოფას. ეს ტიპი ძველი ეროვნული, ხალხური ხელოვნების ტრადიციების ნიადაგზე წარმოიშვა. მისი ხალხური წინამორბედი ქართული გლეხური სახლი, „დარბაზი“ ანუ „ერთობის სახლი“, რომელიც დღემდე არის შემონახული აღმოსავლეთ საქართველოში.

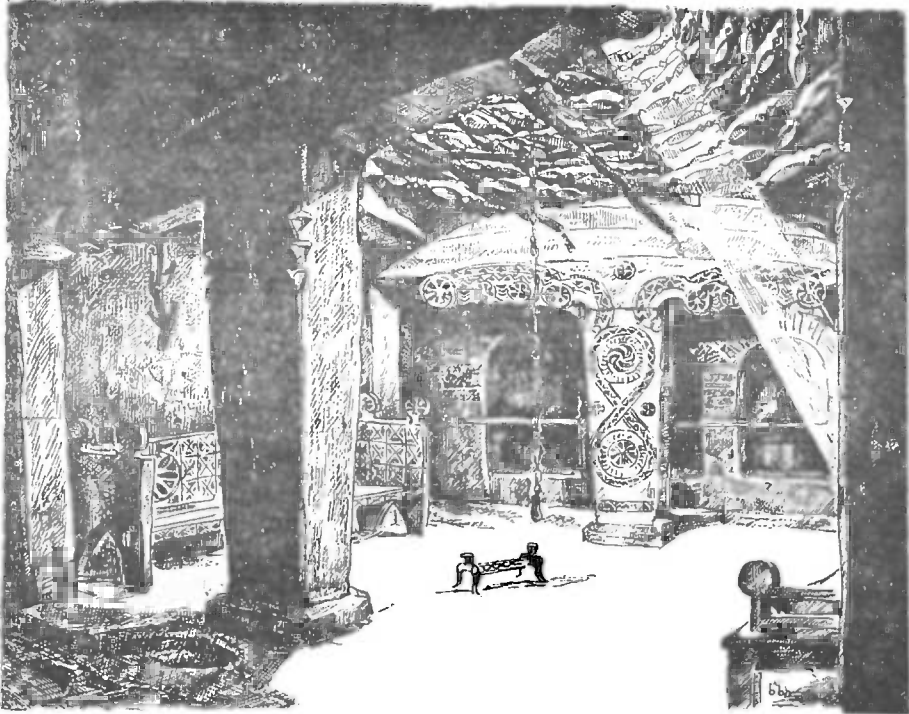
მე-5 — მე-6 საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესწავლა ამტკიცებს, რომ საამშენებლო ხელოვნება იმდროინდელ საქართველოში მაღალ საფეხურზე იდგა.

ხელოვნების ისტორიისადმი მიძღვნილს ზოგ გამოცემაში მკითხველი შეიძლება შეხვდეს სავსებით მცდარს, ფაქტიურ საფუძველს მოკლებულ დებულებას, თითქოს კავკასიის ხალხთა ქრისტიანული ხელოვნება წარმოადგენს ბიზანტიური ხელოვნების ადგილობრივს (ქართულს, სომხურს) შტოებს, ან არა და — იმავე ხელოვნების მხოლოდ ერთს ადგილობრივს („ქართულ-სომხურს“, „სომხურს“) ნაკადს. ნამდვილად კი საშუალო საუკუნეების საქართველოს და სომხეთის ხელოვნება (ალბანურის შესახებ ძნელია მსჯელობა, ვინაიდან მისი ძეგლების უმეტესობა დაღუპულია) წარმოადგენს ორ თავისთავადსა და დამოუკიდებელ ეროვნულ ხელოვნებას, რომელიც აქაც და იქაც ვითარდებოდა როგორც ერთმანეთთან, ისე სხვა ქვეყნების — მათ შორის აგრეთვე ბიზანტიის — ხელოვნებასთან ურთიერთობაში.

§ 43. ამიერ-კავკასიის მეზობელი ძეგლები მე-7 საუკუნეში

საქართველოსა და ამიერ-კავკასიის გარშემო მდებარე ქვეყნებში განვლილ პერიოდში დიდი ცვლილებები მოხდა. გამოიცვალა საზოგადოებრივი ყოფა, სახელმწიფო წყობილება; ისტორიის სარბიელიდან ჩამოვიდა ზოგი ძველი ტომი, მათ ადგილას-კი ახალი ხალხები გამოვიდნენ.

ბიზანტია. დიდი ცვლილება გამოიარა რომის სახელმწიფომ. მე-4 საუკუნის დამლევს იგი ორ ნაწილად გაიყო. აღმოსავლეთი ნაწილის დედა-

ქართლური გლეხური დარბაზი.

საქ. მეზეუქის ეან. ეახილოვილია

ქალაქად კონსტანტინოპოლი (ძველი ბიზანტიონი) იქცა. მე-5 საუკუნის დამლევს მოსპობილ იქნა დასავლეთ რომის იმპერია.

აღმოსავლეთ რომის იმპერია ამის შემდეგ მარტო განაგრძობს არსებობას. მე-7 საუკუნიდან ჩვენ მას ბიზანტიას ვუწოდებთ. თუ ძველი რომი მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო, ბიზანტია უკვე ფეოდალური ქვეყანაა. გარდა ამისა, ბიზანტიაში ბერძნულმა ენამ საბოლოოდ განდევნა ლათინური.

ჰუნები და ხაზარები. ჩრდილოეთ კავკასიაშიაც ბევრი ახალი ამბავი მოხდა. მე-4 საუკუნიდან აქ ჰუნები ბატონობდნენ, რომელნიც განსაკუთრებით მე-5—მე-6 საუკუნეებში მძლავრობდნენ. ჰუნები შესცვალეს

ხაზარებმა, რომელთაც მე-6 საუკუნის დამლევიდან მოიპოვეს გავლენა ჩრდილოეთ კავკასიაში. მალე აქ მათ ძლიერი სამეფო შექმნეს, რომელიც მდ. ვოლგიდან აზოვის ზღვამდე იყო გადაჭიმული. ხაზართა სამეფოს მეთაური ხაკანის ტიტულს ატარებდა.

არაბები. მაგრამ განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნისათვის არაბების გამოჩენას მსოფლიო ისტორიაში.

არაბების სამშობლო არაბეთის ნახევარკუნძულია. არაბეთის ნახევარკუნძულის მთავარი რაიონებია: 1) ნეჯდი, შუა რაიონი, 2) ჰიჯაზი, მეწამული ზღვის ნაპირზე მდებარე ზოლი და 3) იამანი, რომელსაც ნახევარკუნძულის სამხრეთ-დასავლეთი სანაპირო უჭირავს. ჰიჯაზში იყო მნიშვნელოვანი სავაჭრო ქალაქები—მაქა და იასრიბი. ჰიჯაზისა და იამანის არაბები ბინადარ ცხოვრებას ეწეოდნენ და მიწათმოქმედებასა და ვაჭრობას მისდევდნენ. შინაგანი რაიონები-კი ბედუინების სახელით ცნობილ მომთაბარე არაბებს ეჭირათ. მე-7 საუკუნის დამდეგს მოხდა არაბი ტომების გაერთიანება. ახალი სახელმწიფოს მეთაური იყო მუჰამადი, რომელმაც იმავე დროს არაბებში ახალი სარწმუნოებაც გაავრცელა. ახალ სარწმუნოებას „ისლამი“ ეწოდა, რაც „მინდობას“ ნიშნავს. ისლამის მიმდევარს „მუსლიმს“ („მინდობილს“) ეძახიან. მუსლიმებს მაჰმადიანებასაც უწოდებენ, მუჰამადის ანუ მაჰმადის სახელის მიხედვით. მუჰამადის ქადაგებანი ჩაწერილია კალკე წიგნში, რომელიც „ყურანის“ (არაბულად ნიშნავს „საკითხავს“) სახელით არის ცნობილი.

ამრიგად, საფუძველი ჩაეყარა ახალ არაბულ სახელმწიფოს. ამ-სახელმწიფოს მეთაური შემდეგში იწოდება ხალიფად, რაც ნიშნავს „მოადგილეს“ (იგულისხმება მუჰამადის „მოადგილე“). ამიტომ თვით სახელმწიფოს ხალიფატს ანუ სახალიფოს ეძახიან. ხალიფები სარწმუნოების მეთაურებადაც ითვლებოდნენ.

§ 44. სპარსეთში მე-7 საუკუნის პირველ ნახევარში

ჰერაკლეს ლაშქრობანი სპარსეთის წინააღმდეგ. მე-7 საუკუნის დამდეგს სპარსეთის ძველი სახელმწიფო განადგურების პირამდე მიიყვანა ბიზანტიის იმპერატორმა ჰერაკლემ. ამ ომში ჰერაკლე კეისრის ყველაზე მძლავრი მოკავშირეები და თანამოლაშქრეები იყვნენ ქართლები, ეგრისელები და აბაზგები. ქართველ მოკავშირეებს მაინც თავი დამოუკიდებლად ეჭირათ. ისინი თვითონ უკარნახებდნენ კეისარს ბრძოლის გეგმას და როცა ჰერაკლე ამ გეგმას არ ეთანხმებოდა, საერთოდ უარს ამბობდნენ ლაშქრობაზე.

ჰერაკლემ კავშირი გააბა ხაზარებთანაც, რომლებმაც დიდი ჯარი მისცეს ბიზანტიის მფლობელს.

თგილისის აღება ბიზანტიელების მიერ. ამ დროს ქართლის ერთი ნაწილი, უმთავრესად — საპიტიასზო, ჯერ კიდევ სპარსელების გავ-

ლენის ქვეშ იმყოფებოდა. თბილისშიც სპარსელების ჯარი იდგა. ბიზანტიელებმა და ხაზარებმა თბილისს ალყა შემოარტყეს, ბევრი ძალაც შეაღიეს, მაგრამ ვერას გახდნენ. მეციხოვნე ქართველებმა და სპარსელებმა ჰერაკლე კეისარი და ხაზარების ხაკანი მასხრად აიგდეს: ციხის გალავანზე გადმოდგებოდნენ ხოლმე და ბიზანტიელებს გასძახოდნენ— თქვენს მეფეს თხის წვერი ასხია და ვაცის კისერი აქვსო, ხაზარებს-კი დიდ კვახს უჩვენებდნენ, რომელზედაც ადამიანის სახე იყო დაცინვით გამოსახული, და უყვიროდნენ, აი, თქვენი ჯიბლუ ხაკანო. კეისარი და ხაზარები მძვინვარებდნენ ამ შეურაცხყოფის გამო, მაგრამ თბილისელებს მაინც ვერაფერი უყვეს და იძულებული შეიქნენ გასცლოდნენ ქართლის დედაქალაქს. მხოლოდ მეორე წელს, როცა კეისარმა სპარსელებს ირანში ახალი დამარცხება მიაყენა, ხაზარებმა კვლავ ალყა შემოარტყეს თბილისს და ორი თვის სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ ძლივს აიღეს იგი (627 წ.).

ხაზარებმა ქალაქი ააოხრეს, მცხოვრებნი შეუბრალებლად გაჟლიტეს და თვითონ-კი უთვალავი სიმდიდრე ჩაიგდეს ხელში. ძველი ალბანელი ისტორიკოსი გვიამბობს, რომ როცა ხაზარებმა აიღეს „ნებიერი, მოვაჭრე, სახელოვანი დიდი ქალაქი თბილისი“, მათ ხელი მიჰყვეს ქალაქის საგანძურების ძარცვასო. ოქრო-ვერცხლისა და თვალ-მარგალიტით შემკული ნივთების ისეთი ზვინები დაუდგეს თავის ბატონს ხაზარმა მეომრებმა, რომ თვალს წყალი ეღეოდა მათს ცქერაშიო.

როგორც ვხედავთ, მე-7 საუკუნის დამდეგს თბილისი მდიდარი და დიდი სავაჭრო ქალაქი იყო.

ს ცხო უღუ ნუოოოზ რუ ტოოოოონ სტუ ჯოხსტ ბუს რხ ტოსტოოსტ ტპუს

ასომთავრული ხელის ნიმუში, მე-10 ს. ხელნაწერიდან. (ტექსტი: „კცნი იგი ნინეველნი აღდგენ საშქველსა მას ნათესავეისა ამის...“).
 სქ. მუზ. ხელნაწერთა განგ.

საქართველო ბიზანტიის გავლენის კვლევა. ამ დროიდან მოყოლებული საკმაო ხნით (თითქმის ნახევარი საუკუნით) ამიერ-კავკასიაში ბიზანტიის გავლენა დამყარდა. ეს გავლენა სხვადასხვანაირი იყო აღმოსავლეთ-

სა და დასავლეთ საქართველოში. ეგრისში ბიზანტიის მთავრობა თავს უფრო ლალად გრძნობდა და სულ უფრო და უფრო ავიწროებდა ეგრისის მეფეს. მე-7 საუკუნის დამლევს უკვე „ლაზიკის მეფის“ მაგიერ „ლაზიკის პატრიკიოზი“ იხსენიება. „პატრიკიოზი“ კიდრი წოდებულება და პატივი იყო კეისრის კარზე, მაგრამ მეფის გადაქცევა პატრიკიოზად, რა თქმა უნდა, მეფის ჩამომცრობას ნიშნავდა.

ქართლში ამ დროს ერისმთავარი იჯდა, რომელიც აზნაურების მიერ არჩეული მთავარი იყო, და არა დამოუკიდებელი მფლობელი. კეისარმა ძალა მისცა ამ ერისმთავრებს, რომ აზნაურებისაგან უფრო დამოუკიდებელი გამხდარიყვნენ. ამით კეისარს ერისმთავრების გულის მოგება უნდოდა. კეისარი ერისმთავრებისაგან მხოლოდ ერთგულებასა და სამხედრო სამსახურს მოითხოვდა, მათს შინაურ საქმეებში-კი არ ერეოდა. ერისმთავრებსაც კეისარი იმავე ბიზანტიურ ტიტულებს აძლევდა, როგორც იყო „პატრიკიოზი“, „კუროპალატი“ და სხვა, მაგრამ ერისმთავრისათვის ასეთი მდგომარეობა უკვე გაძლიერებას მოასწავებდა.

კულტურული ვითარება. ცვლილება მოხდა საეკლესიო-სარწმუნოებრივ სფეროშიაც. უკვე მე-7 საუკუნის პირველ წლებში, როგორც ვიცით, ქართლში დიოფიზიტები ბატონობდნენ. ჰერაკლე კეისარმა, თბილისის აღების შემდეგ, დიოფიზიტები კიდევ უფრო გააძლიერა და ყველა „მწვალებელსა“ და ცეცხლისმსახურს მუსრი გააგლო. ქართლის უდიდესი ქალაქების, თბილისის, მცხეთისა და უჯარმის ეკლესიებში ჰერაკლეს დიდი სისხლი დაუდენია. ცხადია, ეკლესიებში იმდენად ცეცხლისმსახურნი არ იყვნენ შეფარებულნი, რამდენადაც ქრისტიანები, მხოლოდ სხვა (მონოფიზიტური) აღსარებისა. იმდროინდელი ქართველი ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ ჰერაკლემ „განწმიდა შჯული ქრისტესი და წარვიდა“-ო. ადამიანების მოსპობის გარდა შეუდგნენ მათი კულტურული ნამოღვაწარის, კერძოდ—მწერლობის განადგურებასაც და აქაც ბევრი რამე „განწმიდეს“.

მე-7 საუკუნეში გაძლიერდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ერთმანეთთან დაახლოება. მჭიდრო ურთიერთობას ეხლა ეელს არ უშლიდა არც პოლიტიკური და არც საეკლესიო-სარწმუნოებრივი ხლუდეები. ამ დროს ქართულმა ენამ და მწერლობამ შემდგომი გავრცელება მოიპოვა დასავლეთ საქართველოში.

არაბობა საქართველოში

§ 45. არაბების შემოსვლა საქართველოში

ხალიფებმა თავიდანვე დიდი დაპყრობითი ომები გააჩაღეს. უკვე მეორე ხალიფა ომარის დროს (634 წ.—644 წ.) არაბებმა დაიმორჩილეს სირია, პალესტინა, ირანის მეტი ნაწილი. ამის შემდეგ მათ გზა გახსნილი ჰქონდათ ამიერ-კავკასიისაკენაც. მართლაც, პირველი არაბული რაზმი სომხეთში უკვე 640 წელს გაჩნდა. მაგრამ ეს უფრო მარბიელი ჯარის თარეში იყო, ვიდრე ქვეყნის დაპყრობა.

ქართლისა და არაბების შეთანხმება. ქართლსაც არაბები პირველად 642-3 წელს მოსდგომიან, მაგრამ ქართლელებს ისინი დაუმარცხებიათ და თავისი საზღვრებიდან გაუდევნიათ. თანდათანობით არაბები მომაგრდნენ. 654 წლის დამდეგს არაბებს უკვე მთელი სომხეთი ჰქონდათ დაპყრობილი. იმავე წელს არაბებმა აიღეს ქალ. თეოდოსიოპოლი, დღევანდელი ერზერუმი, ბიზანტიელების მთავარი სიმაგრე ამიერ-კავკასიაში და ქართლისკენ გამოემართნენ.

ქართლის პატრიკიოზს, ესე იგი, ერისმთავარს, გადაუწყვეტია, არაბებთან ბრძოლა აღარ ღირსო, მათთვის თავისი ელჩი შეუგებებია საჩუქრებით და ზავი და მშვიდობა უთხოვნია. არაბთა სარდალს მოეწონა ქართლის ერისმთავრის საქციელი და მისცა მას ეგრეთწოდებული „დაცვის სიგელი“, რომელშიაც არაბ-ქართველთა ურთიერთობა იყო განსაზღვრული.

ამ სიგლის მთავარი მუხლები ასეთი იყო: 1) არაბები ქართლის მოსახლეობის სარწმუნოებას ხელს არ ახლებდნენ, ხოლო თუ ვინმე ნებაყოფლობით ისლამს მიიღებდა, ის არაბების ძმად ჩაითვლებოდა, ესე იგი, ხარკს აღარ გადაიხდიდა; 2) ქართველები იხდიდნენ არაბების სასარ-

გებლოდ ჯიზიათს, პირად გადასახადს, კომლზე თითო დინარს ანუ დრაჰკანს (ოქროს ფული იყო, წონით ერთ მისხლამდე, რაც დაახლოებით ხუთ მანეთს უდრის ოქროთი); 3) ქართველებს არ უნდა შეეერთებინათ კომლები, გადასახადის შესამცირებლად, არაბებს კიდევ არ უნდა

დაეყოთ კომლები, გადასახადის გასადიდებლად; 4) ქართველებს ევალეზობდათ არაბთა ჯარისა და, საერთოდ, მუსლიმებისათვის დახმარება; 5) სამაგიეროდ, არაბები უშიშროებას პირდებოდნენ ქართლის მოსახლეობას.

ქართლის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის. მაგრამ იმ ხანად ქართლში არაბებმა სულ ორიოდ წელიწადი თუ გასძლეს. ხალიფატში დიდი შინაური შფოთი იყო (657 წ.—661 წ.) და არაბებს ამიერ-კავკასიისათვის არ ეცალათ.

შემდეგშია ქართლში მდგომარეობა ცვალებადი იყო. თუ არაბები გამოჩნდებოდნენ ხოლმე, მხოლოდ მოკლე ხნით. ხანდახან ბიზანტიაც თავს წამოყოფდა და თავის წილს მოითხოვდა. 686 წელს კეისარსა და ხალიფას ზავი შეუკრავთ, კვიპროსის კუნძულის, სომხეთისა და ქართლის ქვეყნებიდან შემოსული ხარკი შუაში გავიყოთო. მაგრამ ეს ცოცხალი დათვის გატყავებას ჰგავდა. ამიერ-კავკასიის ხალხები ერთნაირი შეუპოვრობით იბრძოდნენ თავისი დამოუკიდებლობის დასაცავად, როგორც არაბების, ისე ბიზანტიელების წინააღმდეგ.

ამავე ხანებში ქართლის ერისმთავარს ნერსეს სასტიკად დაუმარცხებია სომხეთში მდგარი არაბთა სარდალი, მისი ჯარი გაუფანტავს და გაუქცევია. მეორე მხრით, ჩვენი ხალხები არც ბიზანტიელებს უხრიდნენ ქედს: იმავე 686 წელს კეისარს ლაშქარი გამოუგზავნია სომხეთ-ქართლ-ალბანიის დასამორჩილებლად, მაგრამ, ჩანს, ბევრს ვერაფერს გამხდარა.

მესამე მტერი, ხაზარების სახით, ჩრდილოეთიდან იყო მომდგარი. შფოთსა, თარეშებსა და ძარცვა-გლეჯაში ხაზარებსაც თავისი წილი ედოთ. 689 წელს ხაზარებს დაურბევიათ სომხეთი და ქართლისა და ალბანიის მთავრები დაუხოცავთ.

არაბთა გაძლიერება. არაბები გადადიან მხრისში. სამი მხრით ხმლის ქნევამ ხალხი, ცხადია, დაასუსტა, რითაც ყველაზე მეტად არაბებმა ისარგებლეს. მე-7 საუკუნის მიწურულში არაბებს ქართლში ფეხი შედარებით უფრო მკვიდრად ედგათ.

იმავე დროს დასავლეთ საქართველოშიაც ძველი ამბავი დატრიალდა: ერთი, უფრო საშიში და თავს წამომდგარი, მტრის წინააღმდეგ მეორე, ნაკლებ საშიში და უფრო შორეული, მტრის გამოყენება სცადეს. 697 წელს ეგრისის პატრიკიოზი სერგი ბიზანტიელების წინააღმდეგ აჯანყებულა და თავისი ქვეყანა არაბებისათვის გადაუცია. მე-8 საუკუნის დამდეგსაც არაბების მეციხოვნე ჯარი მდგარა ეგრისის დედაქალაქ ციხე-გოჯში და მდინარე კოდორის ხეობის ზოგიერთ ციხე-სიმაგრეშიაც. გაგულსებული კეისარი-კი ცდილობდა მოექრთამა ალანები, რათა ისინი შესეოდნენ აფხაზეთს, ეგრისსა და ქართლს და ბიზანტიის მიმართ ურჩობის გამო ეს ქვეყნები აეოხრებინათ.

ქართველებს არც ბიზანტიელები ეხატნენ გულზე და არც არაბები. საჭიროების-და მიხედვით და ხელსაყრელ პირობებში ხალხი პირველთა ცეცხლს და მეორეთაც.

§ 46. ბრძოლა არაბების წინააღმდეგ ქართლში

მე-8 საუკუნის დამდეგიდან გაძლიერდა ბრძოლა არაბების წინააღმდეგ, რადგანაც არაბები სულ უფრო და უფრო ავიწროებდნენ დაპყრობილ ქვეყნებს. ამიტომ იყო რომ ქართლში აჯანყება აჯანყებას მოსდევდა, და არაბები იძულებული იყვნენ ქართველების ურჩობის გასატეხად სულ ახალ-ახალი ჯარები ეგზავნათ აქეთკენ.

მე-8 საუკუნის ოციან წლებში არაბებმა რამდენიმეჯერ დალაშქრეს ქართლი, ქვეყანა ააოხრეს და ხალხი ააწიოკეს, მაგრამ გულისწადილს მაინც ვერ ეწივნენ. ქართლი განაგრძობდა დამპყრობელების წინააღმდეგ ბრძოლას, და არაბები აქ ფეხს ვერ იკიდებდნენ. არაბების რისხვას საზღვარი აღარ ჰქონდა, და ქართველ ხალხს მათ სასტიკი სასჯელი გადაუწყვიტეს.

მართლაც, იშვიათად დასტყდომია საქართველოს თავზე ისეთი უბედურება, როგორიც 736-8 წლებში აქ არაბთა სარდალმა მურვანმა დაატრიალა. მურვანი ისედაც სასტიკი და გულქვა ადამიანი იყო, რის გამოც მას ქართველებმა „ყრუ“ შეარქვეს, ეხლა კიდევ მას ქართველების სმაგალითოდ დასჯა სურდა. იმდროინდელი ქართველი ისტორიკოსი ასე აგვიწერს ამ შემოსევას: მურვანმა მთელი კავკასია დაიპყრო, დარუბანდიდან აფხაზეთამდე, მაგრამ ეს არ იქმარა, არამედ უმრავლესობა ქალაქები და ციხეები დაანგრია, მათ შორის ეგრისის სამ-გალავნიანი დედაქალაქი ციხე-გოჯი, აფშილეთის ქალაქი ცხუმი (სოხუმი) და სხვებიო. განსაკუთრებით მაინც აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასია აოხრებულა—ქართლი, სომხეთი და ალბანია; აქ არც ნაშენები რამე დარჩა და არც კაცისა და პირუტყვის საკმელიო. ქართლში მურვანმა დაანგრია ძველი დედაქალაქის ერთი უმნიშვნელოვანესი უბანთაგანი—არმაზი.

დასავლეთ საქართველოში არაბები მაინც ვერ გამაგრდნენ, ქართლი-კი მურვანის შემოსევამ კარგა ხნით წელში გასტეხა. ამ დროიდან იწყება არაბების ნამდვილი ბატონობა ქართლში.

§ 47. არაბთა ბატონობა ქართლში

მმართველობა და ხარკი. არაბებმა ქვეყნის სათავეში თავისი მოხელე დააყენეს, რომელიც ამირას წოდებულებას ატარებდა. ქართლის ამირა თბილისში იჯდა. ის სარდალიც იყო, ქვეყნის მმართველიცა და უზენაესი მსაჯულიც. არაბთა მთავარი რაზმი თბილისში იღვა, დანარჩენები—სხვა მნიშვნელოვან ციხე-სიმაგრეებში.

ერისმთავრობა ქართლში არაბებს არ მოუსპიათ, მხოლოდ ერისმთავარი ამირას დაუმორჩილეს. ერისმთავარი ვალდებული იყო მოეკრიფა სა-არაბო ხარკი და ჯარი გამოეყვანა, როცა არაბები ამას მოითხოვდნენ. არაბებს ხარკი და სამხედრო სამსახური აინტერესებდათ მხოლოდ.

 ანა ბაყინი ანდრიაძის ყოფი
 სილამაქით მიმი ბაყინი ძაღვ
 ბეზინი იაქლიეს ბაყინი იყაყ
 იყაყს ბაძიოაქიოა: რომსა
 ადსიოთსიოთა ბაღისი ბაქლიეს

ნუსხა-ხუცური ხელის ნიმუში, მე-10—მე-11 ს. ხელნაწერიდან.

საქ. მეზეუმის ხელნაწერთა განყ.

მე-8 საუკუნეში ქართლის მოსახლეობა არაბებს უხდიდა არა მარტო ჯიზიათს, პირად გადასახადს, არამედ ხარაჯასაც. ხარაჯა საადგილმამულო გადასახადი იყო, რომელიც შეეფარდებოდა მხოლოდ სივრცეს მამულისას, და არა მის ავკარგიანობას, ნაყოფიერებას. ორივე გადასახადს ფულად ახდევინებდნენ.

არაბთა ბატონობის დამძიმება. თანდათან არაბული ხარკი სულ უფრო და უფრო მძიმე ხდებოდა. ეს იმიტომ, რომ ხალიფების სამფლობელო მეტისმეტად გაიზარდა, და მის მართვა-გამგეობას დიდი შემოსავალი სჭიროდა. ეხლა დაპყრობითს ომებს ეს შემოსავალი უკვე აღარ მოჰქონდა, რადგანაც რისი დაპყრობაც შეეძლოთ, არაბებს უკვე დაპყრობილი ჰქონდათ. ხალიფების დაცარიელებული ხაზინა მათსავე ქვეშევრდომებს უნდა შეეცხოთ.

ხარკისა და გადასახადის გადიდებას ქვეშევრდომების ურჩობა და ბრძოლა მოსდევდა. ამ ურჩობის დასათრგუნავად კიდევ დამატებითი ჯარები და ახალი მოხელეები იყო საჭირო, რაც აგრეთვე ახალ სახსრებს მოითხოვდა. განსაკუთრებით მძიმე შეიქნა არაბთა ბატონობა დაპყრობილ ქვეყნებში ხალიფების ახალი დინასტიის, აბასიდების, დროს, რომელმაც ხელისუფლება მიიღო 749 წელს.

ქართლშიაც არაბების მტარვალობა და მყვლფელობა მე-8 საუკუნის მეორე ნახევარში იყო განსაკუთრებით საგრძნობი. ამ საუკუნის დამლევის ქართველი მწერალი, იოანე საბანისძე, წერს არაბთა წესწყობილების შესახებ ქართლში: „ვართ მორწმუნენი მძლავრებასა ქვეშე დამონებულ და ნაკლულევანებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი, ვითარცა რკინითა, ხარკსა ქვეშე მათსა გვემულნი და ქენჯნილნი, ძვირძვირად ზღვეულნი“-ო, ესე იგი ჩვენ, ქართველები, არაბთა მძლავრობის ქვეშ მოქცეულნი, სიღარიბითა და შეუძლოებით ისე ვართ შეკრულნი, როგორც რკინით, რადგანაც საარაბო ხარკისაგან დატანჯული და დარბეული ვართო.

ბრძოლის განახლება არაბების წინააღმდეგ. გასაგებია ამიტომ, რომ სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა ხალხის გულისწყრომა და სიძულვილი უცხოელი დამპყრობელების წინააღმდეგ. ბრძოლა ხანგრძლივი და მსხვერპლით სავსე იყო, თუმცა ქართველებს ზოგი გარემოება ხელს უწყობდა.

ჯერ-ერთი, არაბების ძალაუფლება უფრო ცენტრალურ თემებზე ვრცელდებოდა და მთიან რაიონებს ეგრე რიგად ვერა სწვდებოდა. ამით სარგებლობდა ხალხი, ხეობებსა და მთიანეთს თავს აფარებდა და იქიდან თავს ესხმოდა მტერსა.

სიცოცხლეს უმწრებდნენ არაბებს ხაზარებიც. ხაზარები ხშირად კავკასიონის სამხრეთითაც შემოჭრას ახერხებდნენ და აოხრებდნენ არაბთა სამფლობელოს. 764 წელს ხაზარებს მოკლე ხნით თბილისიც დაუჭერიათ. ძველი ქართველი ისტორიკოსი გვიამბობს: ქართლის ერისმთავარს ჯ. უ. ან. შერს ჰყავდა და, შუშანი, სილამაზით განთქმული. ხაზართა ხაკანმა სთხოვა ჯუანშერს, შენი და ცოლად მომეც და არაბების წინააღმდეგ გიმველიო. შუშანი და მისი დედა ცივ უარზე იდგნენ, წარმართის ცოლობა როგორ იქნებაო. გაგულისებულმა ხაკანმა დაალაშქვრინა ქართლი და შუშანი და ჯუანშერი ტყვედ წააყვანინა, მაგრამ გულის წადილს მაინც ვერ ეწია: შუშანს ბეჭდის თელის ქვეშ საწამლავი ჰქონდა, მოსწოვა ის და თავი მოიკლაო. დიდი მეფის არასასურველ ცოლობას ქართველმა ქალმა სიკვდილი არჩია.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე პროვინციელი არაბი ამირების ურჩობას ხალიფების მიმართ, რაც მე-9 საუკუნის დამდეგიდან იწყება. ბრძოლა ხალიფასა და ამირებს შორის ძალიან ხელს უწყობდა არაბების შინაგან დასუსტებას, რითაც დაპყრობილი ხალხები კარგად სარგებლობდნენ.

დიდი აჯანყების ცეცხლი, არაბების წინააღმდეგ, უფრო ადრე სომხეთში დაინთო, იმიტომ რომ სომხეთში ხალხი კიდევ უფრო გაწამებული იყო. ქართველები ეხმარებოდნენ სომხებს. დამარცხებული სომეხი მთავრები ქართლსა და ეგრისში პოულობდნენ თავშესაფარს. ეს გარემოებაც აღიზიანებდა არაბებს, რომელნიც ლტოლვილების გაცემას მოითხოვდნენ და მათს მასპინძლებს სასტიკად სჯიდნენ ხოლმე.

იქნებ ასეთი მიზეზით დაისაჯა ქართლის ერისმთავარი ნერსე, რომელიც 772-3 წელს ხალიფას თავის სატახტო ქალაქში, ბაღდადში, დაუბარებია და „ბოროტ კაცთა შესმენით“ საპყრობილეში ჩაუსვამს. ნერსე სამი წელიწადი მჯდარა ბაღდადის საპატიმროში. შემდეგ ნერსე ისევ ერისმთავრად დაბრუნებულა ქართლში, მაგრამ, ჩანს, არაბებთან შეგუება მისთვის ძნელი იყო. ნერსე იძულებული გამხდარა თავისი ოჯახი და ქონება აფხაზეთში გაეგზავნა, თვითონ-კი დიდი ამალით გადავიდა ჯერ ხაზარეთში და შემდეგ აგრეთვე აფხაზეთში. ეს ამბები მე-8 საუკუნის ოთხმოციანი წლების დამდეგს მოხდა.

ამ დროიდან მოყოლებული ქართლი, სომხეთი და ალბანია უკვე გამუდმებით აჯანყების ალსა და კვამლში იყო გახვეული. ამბოხებული იყო მთელი ხალხი. მეტი წილი მთავრები, სეფეწულები და დიდი აზნაურებიც, რომელთაც ერთი ხანობა, დასაწყისში, არაბებთან თითქოს საერთო ენა ჰქონდათ გამონახული, ეხლა ცდილობდნენ ხალხს არ ჩამორჩენოდნენ მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ხალიფები ჯარს ჯარზე გზავნიდნენ, ერთიმეორეზე უფრო სასტიკი ამირების მეთაურობით, და შეუბრალებლად უსწორდებოდნენ აჯანყებულებს, მაგრამ მოძრაობა სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა.

ამ დიდ სახალხო მოძრაობას ქართლში თავისი მქადაგებლები და იდეოლოგები ჰყავდა. მათ შორის პირველი იყო იოანე საბანისძე. საბანისძემ ასწერა ერთი ჭაბუკი არაბის, აბოს, ცხოვრება. აბო ქართლის ერისმთავრის ნერსეს მსახური იყო. მან ისლამს თავი დაანება და ქრისტიანობა მიიღო. ქართლის ამირამ აბო სიკვდილით დასაჯა (786 წ.), რადგანაც აბომ უარი თქვა ისევ ისლამს დაბრუნებოდა, რასაც მისგან არაბები მოითხოვდნენ.

საბანისძის ძაღვაგება. საბანისძემ გამოიყენა აბოს წამების ამბავი, რათა თავის თანამემამულეებში ეროვნული სიამაყის შეგნება გაეღვივებინა: აი, როგორია ჩვენი რჯული, ჩვენი წესი და ქვეყანა, რომ გაბატონებული ხალხის შვილი ჩვენკენ გადმოდის და თავსაც-კი სდებს ახალი სამშობლოსათვისო.

საბანისძე მიზნად ისახავდა გაემხნეებინა მერყევი და სუსტნი, რომელნიც „შიშითა განილევიან და ირყევიან, ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“, არაბების ძალმომრეობის გამო. საბანისძეს სურდა კვლავ მშობლიურ კერას დაბრუნებოდნენ ისინი, ვინც არაბებმა უკვე „შეაცთუნეს და გარდადრიკნეს გზისაგან სიმართლისა“ დაშინებით, ვერაგობით, მოსყიდვით, „რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუვლით, რომელნიმე სიყრმესა შინა უმეცრებით, რომელნიმე მზაკვარებით“-ო. ლაშის ჩვენი საკუთარი სახე დაგვეკარგოს და უცხო ხალხში გავითქვიფოთო, მრისხანე გულისწუხილით მოსთქვამდა საბანისძე: „აღვერიენით ერსა უცხოსა“-ო.

იოანე საბანისძისა და მისი მსგავსი მქადაგებლების მოწოდება ამტკიცებდა სახალხო თვითშეგნებას, აკაჟებდა მებრძოლთა სულისკვეთებას ეროვნული განთავისუფლებისათვის.

ერისმთავრობის მოსპობა ქართლში. განსაკუთრებით გამწვავდა ბრძოლა დამპყრობელებსა და დაპყრობილებს შორის მე-8 საუკუნის მიწურულსა და მე-9 საუკუნის დამდეგს. ყველაზე დაუნდობელი იყო ეს ბრძოლა ქართლის შუაგულ თემებში და, საერთოდ, ბარის ცენტრალურ რაიონებში. მე-9 საუკუნის დამდეგს არაბებმა მოსპეს ქართლის ერისმთავრობა და ძველი ქართველი არისტოკრატია, სეფეწულები და დიდ-დიდი აზნაურები, თითქმის მთლიანად გაჟლიტეს. ამ რაიონებში,

განსაკუთრებით მტკვრის გაყოლება, საერთოდ მოსახლეობა ძალიან და-
ზარალდა. მაგრამ ბრძოლა მაინც გრძელდებოდა განაპირა თემებში, სა-
დაც ქართველები, — როგორც ადგილობრივი მკვიდრნი, ისე სხვა კუთხე-
ებიდან შემოხიზნულნი, — ჩვეულებრივად მწარედ ამარცხებდნენ უცხოელ
მოძღვრადეებს.

„არაბული“ ციფრები მე-10 ს. ქართულ ხელნაწერში (იკითხება
მარჯვნიდან მარცხნივ).

ბრძოლა საქართველოს ბაგრატიანებისათვის

§ 48. ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოშობა საქართველოში

კახეთი. თუმცა არაბებმა საბოლოოდ მოსპეს ქართლის ერისმთავრობა, რომელმაც ორი საუკუნე იარსება, მაგრამ ხალხმა მაინც მოახერხა თავისი დამოუკიდებლობის შენარჩუნება ქართლის განაპირა თემებში. მათ შორის ყველაზე ადრე გაძლიერდა კახეთი, რომელიც არაგვიდან იწყებოდა.

აქ ივრისა და ალაზნის ნოციერ ხეობებში, განსაკუთრებით ამ ხეობების ზემოთა ნაწილში, ხალხი თავს უფრო გულმშვიდად გრძნობდა, თავისუფლად ცხოვრობდა და შრომობდა. მე-8 საუკუნის მეორე ნახევარში კახეთში ხალხი ძალიან მომრავლებული და შეძლებულიც იყო. მისდევდნენ კახელები მიწათმოქმედებას, კერძოდ — მევენახეობას, და მესაქონლეობას ფართოდ. კახელები საუცხოო ცხენსა და ცხვარს აშენებდნენ და მრავალრიცხოვანი ჯოგ-ფარების პატრონები იყვნენ. ხარბ დამპყრობელებს კახელების სიმდიდრე ძალიან იზიდავდა ხოლმე, მაგრამ საკმარისი იყო კახეთის ხეობებში არაბები გამოჩენილიყვნენ, რომ უშიშარი და ამაყი მთიელები მათ თავს ესხმოდნენ და მუსრს ავლებდნენ.

მე-8 საუკუნის - შუა წლებიდან კახეთი აინუნშიაც არ აგდებდა არაბებს, არაბული ცნობებით, კახელები ამ დროს ყველაზე საშიში მტერი იყვნენ არაბებისათვის ამიერ-კავკასიაში. მართლაც, სისხლისმღვრელ ბრძოლებში, არაბებსა და კახელებს შორის რომ ხშირად ხდებოდა, გამარჯვება ჩვეულებრივად კახელებს რჩებოდათ. მე-8 საუკუნის მეორე ნახევარშივე კახელებმა უკვე თავისი მთავარიც გაიჩინეს და საკუთარი მართვა-გამგეობა მოაწყვეს.

აფხაზეთი. მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა ამ დროისათვის დასავლეთ საქართველოშიაც. როგორც ვიცით, მე-6 საუკუნის დამდეგიდან აბაზგების სამთავრო ივრისის სამეფოდან გამოყოფილი იყო და ბიზანტიის კეისარს ემორჩილებოდა უშუალოდ. ეს მთავრები შემდეგში კეისრებმა თავის ერძ-

თავებად აქციეს აფხაზეთში. მე-8 საუკუნეში აფხაზეთი უკვე მჭიდროდ დასახლებული, ღონიერი და მშვიდობიანობით მოსარგებლე ქვეყანა იყო.

მე-8 საუკუნის დამლევს ბიზანტიაში დიდი შინაური შფოთი და არევ-დარევა ატყდა. ამით ისარგებლა აფხაზთა ერისთავმა ლეონ მეორემ, მოირ-თო ძალა ხაზართა შეფისაგან, რომლის ასულის შვილიც იგი იყო, და თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა. ამ დროს ძველი ეგრისის სამეფო დაუძლურებული იყო. აფხაზთა ერისთავმაც ადვილად დაიპყრო ეგრისი და არგვეთი.

ლეონმა და მისმა მემკვიდრეებმა თავის სატახტო ქალაქად ქუთა-თისი, დღევანდელი ქუთაისი, აირჩიეს: ახალი სამთავროს ვრცელ ტერიტორიას ცენტრად ქუთაისი უფრო შეეფერებოდა, ვიდრე ძველი ციხე-გოჯი. გარდა ამისა, ქუთაისი მნიშვნელოვან გზებზე მდებარეობდა. ამის შემდეგ აფხაზთა ერისთავმა „მეფის“ წოდებულებაც მიიღო.

ღინასტიის მიხედვით დასავლეთ საქართველოს ამ ახალ სამთავ-როსაც „აფხაზთა სამეფო“ ეწოდა. თვით მოსახლეობის შემადგენლობაში დიდი ცვლილებები არ მომხდარა. მე-9—მე-10 საუკუნეებშიაც დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობას ისევ საკუთრივ ქართველი ტომები—ქართები, მეგრელები და სვანები შეადგენდნენ.

ტაო-კლარჯეთი. ყველაზე გვიან ახალი ქართული ფეოდალური სამ-თავრო სამხრეთ საქართველოში ჩამოყალიბდა. მისი დამაარსებელი აშოტ ბაგრატიონი იყო.

ბაგრატიონების განთქმული საგვარეულო წარმოშობით სპერის (ეხლანდელი ისპირის; ამჟამად თურქეთშია, ქალ. ბაიბურდის მქსადგო-მებში) პროვინციიდან იყო, ამ ძველის-ძველი ქართული თემიდან. თავისი წინდახედული, მოქნილი მოქმედებით ბაგრატიონებმა დიდი გავლენა მოიპოვეს მე-6 — მე-8 საუკუნეებში. ერთი მათი შტო სომხეთში დაწი-ნაურდა; მეორე — ქართლში. ორივეგან ბაგრატიონებმა მთავრობასა და მეფობას მიაღწიეს, ხოლო საქართველოში სამეფო ხელისუფლება შეინარ-ჩუნეს მე-19 საუკუნის დამდეგამდე.

ქართლის ბაგრატიონთა წარმომადგენელი, აშოტი, არაბთა სამსახურ-ში ყოფილა. თბილისში მე-9 საუკუნის დამდეგს. მაგრამ აშოტი ვერ შეს-წყობია არაბებს და თავისი ოჯახითა და ამალით კოროხის ხეობაში, შავშეთისა და კლარჯეთის თემებში, გადასულა. რადგანაც ეს ხეობა მაშინ ბიზანტიის საზღვრებში ითვლებოდა, ამიტომ აშოტმა თავისი თავი კეისრის ვასალად აღიარა, კურაპალატის ტიტული მი-იღო და სამთავროს ორგანიზაციას შეუდგა.

თავის მთავარ საჯდომად აშოტმა ძველი ციხე-ქალაქი არტანუჯი აირჩია, რომელმაც თვითონვე განაახლა. აშოტის მიერ დაარსებულ სამთავ-როს ჩვეულებრივად ტაო-კლარჯეთის სამთავროს ეძახიან, იმი-ტომ რომ მის ძირითად ოლქებს ტაო და კლარჯეთი შეადგენდნენ. აშოტ კურაპალატი მოჰკლეს 826 წელს.

§ 49. თბილისის ამიკას განდგომა ხალიფასაგან და თბილისის საამიროს დაკნინება

მე-9 საუკუნის დამდეგიდან თბილისის ამირებმა, ისევე როგორც სახალიფოს სხვა ადგილობრივმა მმართველებმა განაპირა ქვეყნებში, ხალიფების ურჩობა და განზე წვევა დაიწყეს. ეს ამირები ყურს აღარ ათხოვებდნენ ცენტრალური მთავრობის განკარგულებას და ქვეყნიდან მოკრეფილ ხარკს ცენტრში კი არ გზავნიდნენ, არამედ თვითონ ითვისებდნენ.

ასეთივე მიდრეკილება გაუჩნდათ თბილისის ამირებსაც. უკვე მე-9 საუკუნის ოციან წლებში გადასდგომია ხალიფას თბილისის ამირა. მაგრამ განსაკუთრებით ძლიერი აღმოჩნდა მომდევნო ამირა, საჰაკი, რომელსაც კახელები უმაგრებდნენ ზურგს. საჰაკის ურჩობა თითქმის თხუთმეტი წელი გაგრძელდა. გაგულისებულმა ხალიფამ საქართველოში 853 წელს დიდი ჯარი გამოგზავნა, ბულა თურქის მეთაურობით. ბულამ, ზოგი ადგილობრივი მთავრის დახმარებით, დაამარცხა საჰაკი და მისი მოკავშირეები, აგვისტოს თვეში აიღო თბილისი, დასწვა იგი და მცხოვრებნი გაჟლიტა. სიკვდილით დასჯილ იქნა საჰაკიც. არაბული ცნობებით, ამ ამბების დროს თბილისში 50.000 კაცი დაღუპულა. აქედან ჩანს, თუ რამდენად დიდი ქალაქი ყოფილა მაშინ თბილისი.

ამის მიუხედავად, თბილისის ამირები მეცხრე საუკუნის დამლევიდან უკვე ფაქტიურად აღარ ემორჩილებიან ხალიფას. მორჩილება გარეგნულად მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ ერთი ხანობა კიდევ თბილისის ამირები ფულს ხალიფას სახელით სჭრიან.

უკანასკნელად ამიერ-კავკასიის დამორჩილება ხალიფამ მე-10 საუკუნის დამდეგს სცადა. 914 წელს აქ მოვიდა დიდი ჯარით ხალიფას სარდალი აბულ-კასიმი. მან აიღო კახეთის ციხეები უჯარმა და ბოქორმა და მოაოხრა სამცხე და ჯავახეთი. მიზანი ამ შემოსევისა იგივე იყო: ურჩების დამორჩილება, ძველი და ახალი ხარკის მოკრეფა. მაგრამ ვერც ამ ლაშქრობამ უშველა ხალიფებს და მათი გავლენა ამიერ-კავკასიაში მე-10 საუკუნის შუა წლებიდან სრულიად მოისპო. დარჩნენ მხოლოდ ადგილობრივი ამირები, როგორც, მაგალითად, თბილისის ამირა, რომელნიც ეხლა სხვა, ადგილობრივს დიდ ფეოდალებში აღარ გამოირჩეოდნენ.

თბილისის საამიროს დროს მეტად შემცირებული იყო. საამიროს საზღვრები ვიწროვდებოდა ქართულს სამთავროების—კახეთის, ტაო-კლარჯეთისა და აფხაზეთის—შემოტევის წყალობით.

§ 50. საზოგადოებრივი კლასები და მათი ბრძოლა მე-7—მე-9 საუკუნეებში

საზოგადოებრივი წყობილება. მე-7, მე-8 და მე-9 საუკუნეების სიგრძეზე საქართველოში ფეოდალური წყობილება კიდევ უფრო გაძლიერდა.

ამ დროისათვის აზნაურები, რომელნიც ეხლა სავსებით გაბატონებული წოდებას შეადგენდნენ, სხვადასხვანაირი იყვნენ. ვისაც აზნაურობა შთამომავლობით, მამა-პაპით ჰქონდა მიღებული, იმას „ნათესავით აზნაურს“ ეძახდნენ. მაგრამ აზნაურობა შეიძლებოდა ზოგჯერ მეფის სამსახურითაც მოეპოვებინათ. ასეთი მსახურეული აზნაურები იწოდებოდნენ „მეფის აზნაურებად“. ყველაზე მდიდარსა და ძლიერ აზნაურებს დიდებული აზნაურები ერქვათ.

აზნაურებზე დაბლა მსახურნი იდგნენ. ეს ისეთი თავისუფალი ადამიანები იყვნენ, რომელნიც მეფეების ან დიდი აზნაურების სამსახურში იმყოფებოდნენ. მეფის მსახურებს ტაძრეულებსაც ეძახდნენ.

ზოგი აზნაური სხვა, უფრო ძლიერ, აზნაურზე იყო დამოკიდებული და „წინაშემდგომელად“ ან „საკუთარად“ იწოდებოდა.

მოსახლეობის უმრავლესობას სოფლის მრწის მუშები შეადგენდნენ, რომელთაც ჩვეულებრივად მდაბიურებს ეძახდნენ. ისინი ამათუ იმ მთავარსა და დიდ აზნაურს ემორჩილებოდნენ. ასეთი მთავარი და დიდი აზნაური მდაბიურების „უფალი“ იყო. ამ უფალს ეკუთვნოდა დაბა, ესე იგი, სოფელი, მთელი თავისი მიწა-წყლით. მდაბურებზე უფრო დაბლა გლეხები იდგნენ, რომელნიც უფალთა სრულ საკუთრებას შეადგენდნენ.

მე-10 საუკუნის დამდეგს საქართველოს მოწინავე თემებში მიწების უდიდესი ნაწილი უკვე მთავრებსა და აზნაურებს ჰქონდათ დაჩემებული. მაგრამ ხალხის მიწა-წყლის მითვისება და ფეოდალურ მამულებად გადაქცევა უბრძოლველად არ მომხდარა.

ბრძოლა მიწისათვის. როცა მე-6 საუკუნეში საქართველოში ფეოდალური სახელმწიფო ჩამოყალიბდა, ესე იგი, როცა მთავრებმა და აზნაურებმა მთელი მართველ-გამგეობა ხელში ჩაიგდეს, მათ ეს ძალა ხალხისათვის ადგილ-მამულის წასართმევად გამოიყენეს. თუმცა ხალხი გაათრეებით იცავდა თავის უფლებებს და მამაპაპეულ მიწა-წყალს უსისხლოდ არავის უთმობდა, მაგრამ უპირატესობა აზნაურების მხარეზე იყო, ისინი უკეთ იყვნენ შეიარაღებულნი და დარაზმულნი. ამიტომ ხალხმა თანდათანობით დაკარგა თავისი სათემო თუ კერძო-სამფლობელო ადგილ-მამული. აზნაურებმა ხალხს ჯერ სახნავ-სათესი მიწები წაართვეს, რომლებსაც ყველაზე მეტი შემოსავალი მოჰქონდა, შემდეგ — სათიბ-საძოვრები და, ბოლოს, ტყის მიჩემებაც მოინდომეს.

ფეოდალურ ხანაში სიმდიდრის მთავარი წყარო სწორედ მიწა იყო. ვისაც ყველაზე დიდი მამული ჰქონდა, ყველაზე მდიდარი და ძლიერიც ის იყო. ამიტომ მიწის გულისათვის თვითონ აზნაურებიც ებრძოდნენ ერთმანეთს.

ბრძოლა წარმოებდა მთავრებსა და ეკლესიას შორისაც მამულების გულისათვის. ამ დროისათვის ქრისტიანულმა ეკლესიამაც დიდძალი ადგილ-მამული შეაგროვა. მე-7 საუკუნის დამდეგს ქართლის ერისმთავრებმა სცადეს

წაერთმიათ ეკლესია-მონასტრებისათვის მათი მამულების ნაწილი, რასაც მწვავე ბრძოლა მოჰყვა.

დასასრულს, მას შემდეგ, რაც მე-8 საუკუნის დამლევა და მე-9 საუკუნის დამლევა საქართველოში ახალი ფეოდალური სამთავროები აღმოცენდა, ბრძოლა დაუწყეს ერთმანეთს ქართველმა მთავრებმაც. თითოეული მთავარი ცდილობდა საკუთარი ტერიტორიის, სამფლობელოს გაფართოებას მეზობელი მთავრის ხარჯზე. ეს ბრძოლა გაგრძელდა მთელი მე-9 საუკუნე და მე-10 საუკუნის მეტი ხანი და საქართველოს გაერთიანებით დამთავრდა. საქართველოს გაერთიანება უკვე მთელი ქვეყნის განვითარების საჭიროებას უპასუხებდა, და არა მარტო ცალკე მთავრების ინტერესებს.

§ 51. სამთავროების გაერთიანების ეკონომიური კიროზები

მე-9—მე-10 საუკუნეებში ჩვენი ქვეყანა გაიზარდა და გაძლიერდა ეკონომიურად. მართალია, არაბთა შემოსევებმა მე-8 საუკუნის პირველ ნახევარში, განსაკუთრებით, მურვან ყრუს ლაშქრობამ, შეამცირა მოსახლეობა და გაანადგურა მისი მეურნეობა ბარის ზოგიერთ რაიონში, მაგრამ ორასი წლის განმავლობაში ხალხმა აქაც შესძლო ხელახალი დამკვიდრება და მეურნეობის გაჩენა.

არაბებისაგან დაცული განაპირა რაიონები-კი წინ მიდიოდა უფრო სწრაფი ნაბიჯით. სიცოცხლისა და თავისუფლების სიყვარული, შრომის-მოყვარეობა და ძველისძველი კულტურული გამოცდილება იყო იმის მიზეზი, რომ ხალხი ამ განაპირა თემებში ახერხებდა თავისი მეურნეობის ფართოდ გაშლას, სამოქალაქო ცხოვრების გაჩაღებასა და მარჯვედ თავის დაცვასაც ხანდახან კარზე მომდგარი მტრისაგან.

ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ მე-9—მე-10 საუკუნეებში, განსაკუთრებით მე-9 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, დიდი ომები, როგორც იყო, მაგალითად, ბულა თურქის შემოსევა, იშვიათი გახდა. ჩვეულებრივად იმდროინდელი ომები პატარა ცხენოსანი რაზმების ერთი შეტაკებით თავდებოდა ხოლმე. ამგვარი შეტაკება იშვიათად თუ გაგრძელდებოდა ერთ დღეზე დიდხანს. უეცრად შემოსული მტერი ასევე ქრებოდა, რადგანაც ყოველთვის მამაცი ხალხის შეუდრეკელ წინააღმდეგობას აწყდებოდა. ამიტომ იყო რომ მე-9 საუკუნის მეორე ნახევარში და მე-10 საუკუნეში ეს ომები ეგრეერივად ვეღარ აბრკოლებდნენ მოსახლეობის სამეურნეო საქმიანობასა და მშენებლობას.

ამრიგად, კახეთი, ტაო-კლარჯეთი, აფხაზეთი გაიზარდნენ და გაშენდნენ მე-9 საუკუნისათვის. როცა, მე-9 საუკუნის დამლევა, არაბებმა ზავი დასდეს კახელებთან, კახელებმა არაბების მოთხოვნით იკისრეს მიეცათ მათთვის სამი ათასი ფაშატი ცხენი და ოცი ათასი ცხვარი. ეს მოწმობს თუ როგორი დიდი რაოდენობით აშენებდნენ კახელები იმ დროს საქონელს.

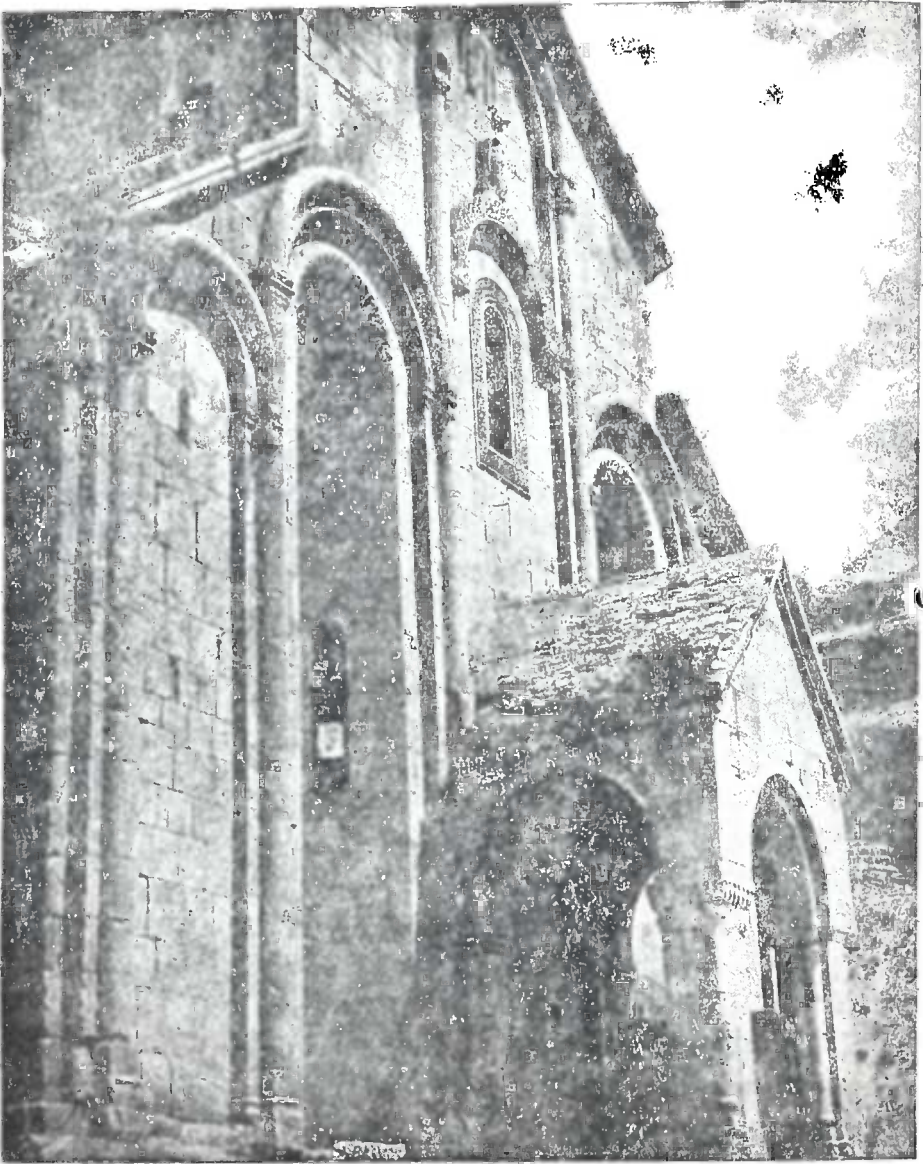
შემდეგშია ცახეთი განთქმული იყო თავისი ცხენებითა და თავისი ცხვრით. კახური ჯიშის ჩამომავალია ეხლანდელი საყოველთაოდ ცნობილი თუშური ცხვარი. კახეთის იმდროინდელი სიმდიდრის უტყვი ნაშთია ჭუროთმოდღვრების ძვირფასი ძეგლები, რომლებითაც მოფენილია კახეთის მიწაწყალი.

მე-9—მე-10 საუკუნეებში აფხაზეთი ყველაზე მყუდროდ დაცული სამთავრო იყო. ხალხის გამრავლებასა და მის ცხოვრებას გარეშე მტერი ხელს არ უშლიდა. იმდროინდელი მატერიალური კულტურის ნაშთია მარტვილის შესანიშნავი ტაძარი ჭყონდიდში, განახლებულ-გადაკეთებული აფხაზეთა მეფის გიორგის მიერ მე-10 საუკუნის პირველ ნახევარში, მოქვის დიდებულ ტაძარი, აშენებული აფხაზეთა მეფის ლეონის მიერ მე-10 საუკუნის შუა წლებში, და სხვა ძეგლები.

აფხაზეთს წააცილებდა თავისი სიმდიდრით ტაო-კლარჯეთი. ერთი აქაურ ქართველ ტომთაგანი, მესხების სახელით ცნობილი, როგორც ვიცით, უძველეს დროშია ცნობილი იყო თავისი მიწათმოქმედებით. პური, მაგალითად, მესხებს და ტაო-კლარჯეთის სხვა ქართველ ტომებს (კლარჯებს, შავშებს...) იმდენი მოჰყავდათ, რომ საზღვარგარეთაც გაჰქონდათ. მისდევდნენ ისინი მევენახეობა-მელვინეობასაც და ბლომად აშენებდნენ აგრეთვე შინაურ საქონელს.

იმდროინდელი ტაო-კლარჯეთის ქონებრივი შეძლებისა და კულტურული განვითარების ცოცხალი მოწმეა ისეთი შესანიშნავი ძეგლები არქიტექტურისა, როგორცაა ოშკის, იშხანის, ბანას, ხახულის ტაძრები. რა სახსარი სჭიროდა ასეთი ტაძრების აშენებას, ეს კარგად ჩანს ოშკის ტაძრის წარწერიდან. ამ წარწერაში ნათქვამია, რომ კალატოზების, მუშებისა და მუშა-საქონლის ქირა ყოველწლიურად შეადგენდა ოცი ათას დრამას. დრამა ვერცხლის ფული იყო და უდრის დაახლოებით 20—25 კაპიკს ოქროთი. 20.000 დრამა 4.000 მანეთზე მეტია ოქროთი. ამასთან უნდა გვახსოვდეს, რომ იმ დროს ფული ბევრად უფრო ძვირი იყო, ვიდრე ახალ ხანაში. გარდა ამ ფულისა, ღვინო დაუხარჯავთ ყოველწლიურად ხუთი ათასი საწყაო, ხორბალი 250 გრივი (დაახლოებით — 10.000 კილოგრამი) და რკინა 50 ლიტრა (დაახლოებით—20 კილოგრამი). შემდეგ წარწერა გვაუწყებს, რომ ტაძრის მშენებლობაზე მუდმივად მუშაობდაო 70 კალატოზი, ხურო და მჭედელი, ქვისმზიდავი ხარი—30, ჯორი და სხვა საკიდარი საქონელი—30 და სხვა.

მოსახლეობის გამრავლება და მისი მეურნეობის გაფართოება იწვევდა სხვადასხვა კუთხეების დაახლოების საჭიროებას. ერთი კუთხე ერთი საქონლით იყო მდიდარი, მეორე—სხვა რამით. ზოგან საუკეთესო ჭურჭელს აკეთებდნენ, მეორე ადგილას კარგ შალის ქსოვილებს ქსოვდნენ, მესამეგან—მადანს სთხრიდნენ და იარაღს სკეძდნენ, სხვები კიდევ საშენ მასალას ამზადებდნენ, წისქვილის ქვებს სთლიდნენ და მრავალ სხვა ხელობას მისდევდნენ. განვითარდა ხელოსნური წარმოება. მთიელები ბარში

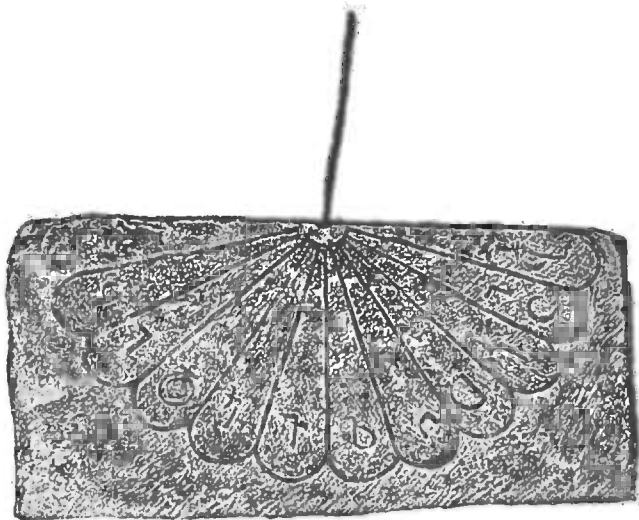

ოშკი, X ს. (ამჟამად თურქეთის საზღვრებშია).

ფოტო ე. შაქაჯიანი.

ჩადიოდნენ პურისა და ღვინისათვის და თან-მათ თავისი მეურნეობის ნაყოფი ჩაჰქონდათ. მესაქონლეობაც ხელს უწყობდა მოძრაობას: ჯოგებს საზაფხულო საძოვრები. ერთ ადგილას ჰქონდათ, საზამთრო-კი—მეორე-გან. „ნინოს ცხოვრებაში“, რომელიც ამ დროს არის დაწერილი, აღწერილია თუ როგორ აძოვებენ ჯაფახეთში თავის ჯოგებს არაგველი მწყემსები. ყოველივე ეს იწვევდა საქართველოს სხვადასხვა თემების ურთიერთობას, შინაგან გაცულა-გამოცულასა და აღებ-მიცემას.

ფართოდ იყო იმ დროს განვითარებული საგარეო ვაჭრობაც. ქართულ სამთავროებს მაშინ სავაჭრო კავშირი ჰქონდათ მრავალ უცხო ქვეყანასთან. ბიზანტიური ცნობით, მე-10 საუკუნის პირველ ნახევარში კლარჯეთის დედაქალაქი არტანუჯი ძალიან ძლიერი სიმაგრე და დიდი ქალაქი იყო. აქ მოაქვთ საქონელი ტრაპიზონიდან, იბერიიდან, აბაზგიიდან, მთელი სომხეთიდან და სირიიდანო. არტანუჯი მეტად ფართო ვაჭრობას აწარმოებს ამ საქონლით; თვითონ კლარჯეთიც დიდი და უხვი ქვეყანა და გასაღებია იბერიისა, აბაზგიისა და მესხეთისათვისო.

შხის საათი (დოლისყანა, X ს.).

თუ როგორ შორსმდებარე ქვეყნებთან ჰქონდათ ქართველებს კავშირი იმ დროს, გვიჩვენებს ის ფაქტი, რომ ქართული ფული, ტაო-კლარჯეთში მოჭრილი მე-10 საუკუნეში, ნაპოვნია რუსეთის ჩრდილოეთ რაიონებში და ბალტიკის ზღვის ნაპირებზე.

ასეთი გაცხოველებული საშინაო და საგარეო ურთიერთობისათვის დიდი დაბრკოლება იყო მრავალი სამთავროს არსებობა საქართველოში. ყოველ სამთავროს საკუთარი საზღვრები ჰქონდა, ყოველ მთავარს—თავისი საკუთარი საბაჟო. ამიტომ ვაჭრებს ბაჟი რამდენიმე ადგილას უნდა გადაეხადათ, ისევე როგორც ხელოსნებსა და სოფლის მეურნეებს, რომლებსაც საქონელი, სხვისი თუ საკუთარი ნაწარმოები, ერთი კუთხიდან მეორეში გადაჰქონდათ. მეჯოგეებიც-კი, რომელნიც საქართველოს ერთი თემიდან მეორეში გადადიოდნენ საზაფხულო. თუ საზამთრო საძოვრების გულისათვის, ასეთსავე მდგომარეობაში იყვნენ.

ამიტომ იყო რომ მრავალი სამთავროს არსებობა ხელს უშლიდა ჩვენი ქვეყნის განვითარებას და უკმაყოფილებას იწვევდა მოსახლეობაში. აუცილებელი იყო ერთიანი-სახელმწიფოს შექმნა, რომელიც უფრო კარგად

დაიცავდა ქვეყანას გარეშე, მტრისაგან, მოსპობდა დაქსაქსულობას და შინაგანს მტკიცე წესრიგს დაამყარებდა.

§ 52. სამთავროების ბრძოლა კირველოზისათვის

სამთავროების ბრძოლა უკვე მე-9 საუკუნის დამდეგიდანვე დაიწყო. ამ ბრძოლაში საკუთრივ ქართველ მთავრებს გარდა მონაწილეობდა თბილისის ამირაც, და ხშირად ერეოდნენ შიგ აგრეთვე სომეხი მთავრებიც. ჩვეულებრივად, მთავრები ჯგუფ-ჯგუფად ირაზმებოდნენ ხოლმე, მაგრამ გუშინდელი მოკავშირე შესაძლებელია ხვალ მტრად გადაქცეულიყო და პირ-უკუ.

დაიწყო ბრძოლა კახეთის მთავარმა, რომელმაც მე-9 საუკუნის დამდეგს ქართლის ერთი ნაწილი დაიპყრო. მაგრამ კლარჯეთის მფლობელმა აშოტ კურაპალატმა ზძლია კახელებს და ქართლიც თვითონ დაიჩიმა.

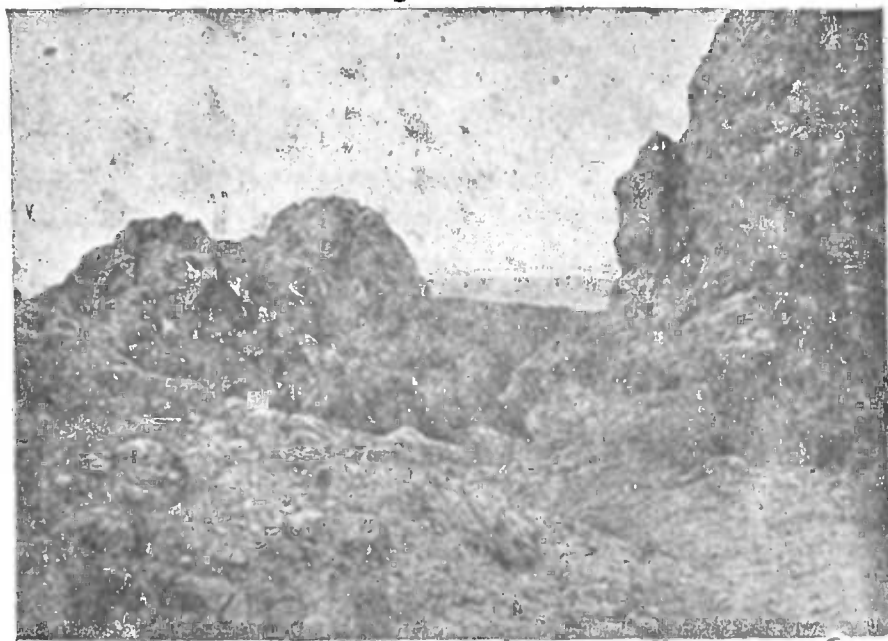
აშოტის სიკვდილის შემდეგ მისი მცირეწლოვანი შვილები არაბებმა დაჩაგრეს, ქართლიც წაართვეს მათ და კლარჯეთიც დახარკეს. მდგომარეობა გამოასწორა აშოტის მემკვიდრემ, ბაგრატ კურაპალატმა (826 წ.— 876 წ.), რომელიც ეხმარებოდა ხალიფას სარდლებს გამდგარი თბილისის ამირას წინააღმდეგ. ამ დახმარებისათვის არაბებმა ბაგრატს კვლავ მისცეს ქართლი. მარჯვედ იქცეოდა ბაგრატ კურაპალატის უმცროსი ძმა გვარამიც, რომელიც მამფალის ტიტულს ატარებდა და რომელსაც დაუპყრია ჯავახეთი, თრიალეთი, ტაშირი, აბოცი და არტაანი.

აშოტ კურაპალატის სიკვდილის შემდეგ აშოტის სამფლობელო ერთმანეთში გაიყვეს მისმა შვილებმა. მართალია, კლარჯეთის ბაგრატიონთა საგვარეულოს ერთი წარმომადგენელი გვარის უფროსად ითვლებოდა და ჩვეულებრივად კურაპალატის წოდებულებას ატარებდა, მაგრამ საგვარეულოს სხვა შტოებიც სამთავრო უფლებებით იყვნენ აღჭურვილნი და სათანადო ტიტულებითაც შემკობილნი,—ზოგი მამფლად იწოდებოდა ზოგი ერისთავთ-ერისთავად, ზოგი მაგისტროსად.

მე-9 საუკუნის დამდეგს აშოტის შთამომავლობაშიაც შინაური ბრძოლა გაიშალა ადგილ-მამულისა და ძალაუფლებისათვის. თავდაპირველად ბრძოლა ატყდა თრიალეთის გამო. მე-9 საუკუნის მეორე ნახევარში თრიალეთში ჩამოსახლდა ერთი დიდი აზნაური, ლიპარიტი, ბაღვაშთა საგვარეულოს წარმომადგენელი, რომელსაც მამული ჰქონდა არგვეთში, კაცხში. ლიპარიტმა თრიალეთის ქედის ზღელტეხილზე, სადაც ქართლიდან ჯავახეთისაკენ მნიშვნელოვანი გზა გადადიოდა კლდეში გაჭრილ კარებში, ეგრეთწოდებულ კლდე-კარში, ააშენა მაგარი ციხე და დააარსა შემდეგში კარგად ცნობილი კლდე-კარის საერისთავო. ლიპარიტმა თავის პატრონად გამოაცხადა ბაგრატ კურაპალატის შვილი, დავით კურაპალატი. ეს იწყინეს გვარამ მამფლის შვილებმა, რომელნიც თრიალეთს თავის მამულად სთვლიდნენ, და დავით კურაპალატი 881 წელს მოჰკლეს.

ამ შფოთსა და არეულობაში, რომელმაც დაასუსტა კლარჯეთის სამთავრო სახლი, ამოწყდა გვარამ მამფლის შთამომავლობა.

მე-9 საუკუნის დამლევს საქართველოში ერთგვარი წონასწორობა დამყარდა. მოკლული დავით კურაპალატის შვილმა, ადარნასემ, 888 წელს ქართველთა მეფის წოდებულება მიიღო. ამრიგად კვლავ აღდგენილ იქნა, თუმცა ახალი შინაარსით, ქართლის მეფეების უძველესი ტიტული.

კლდეკარის გასასვლელი.

ქართლისათვის ბრძოლა განახლდა მე-10 საუკუნის დამდეგს. ქართლი საქართველოს გული იყო, და საქართველოში გაბატონების მოსურნენი ყველაზე ადრე სწორედ ქართლს უშიზნებდნენ. მე-10 საუკუნის პირველ წლებში ქართლი ჯერ აფხაზთა მეფემ კონსტანტინემ დაიჭირა.

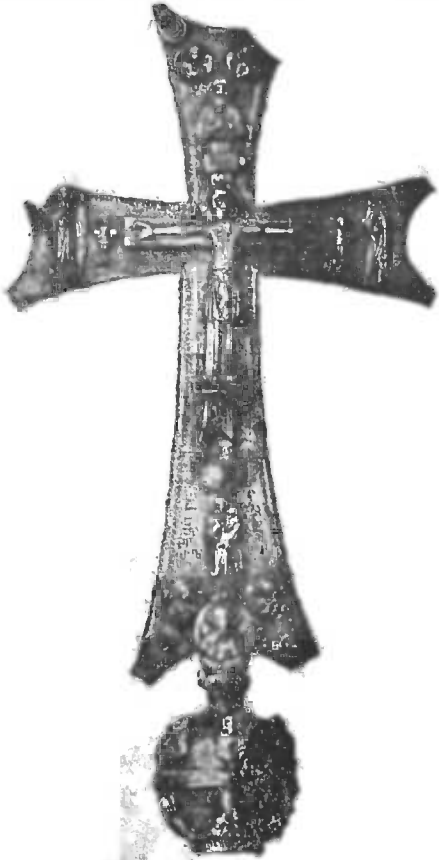
თუმცა არაბებმა 914 წლის შემოსევამ აბულ-კასიმის მეთაურობით კონსტანტინე აფხაზთა მეფეს უკან დაახევინა მცირე ხნით, მაგრამ მალე იგი კვლავ შეუდგა ახალი ადგილების დაპყრობას. ეხლა კონსტანტინე კახეთის მთავრებს დაუკავშირდა, რომელნიც ამ დროს უკვე კორეპისკოპოსის ტიტულს ატარებდნენ. მოკავშირეებმა ჰერეთი¹ დაიპყრეს და გაინაწილეს.

¹ ჰერეთს ქართველები ძველი ალბანიის დასავლეთ ნაწილს ეძახდნენ.

განსაკუთრებით გაძლიერდა აფხაზთა სამეფო კონსტანტინეს შვილის გიორგის დროს. გიორგიმ კახეთის ნაწილი თავის გავლენას დაუმორჩილა. ჩრდილო-დასავლეთით კიდევ აფხაზთა მეფეს ჯიქეთი ეკუთვნოდა, რომელიც შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარეობდა. გიორგის თაოსნობით მიიღეს ქრისტიანობა ალანებმა. ამით გიორგი მეფეს თავისი გავლენა ჩრდილოეთ კავკასიაშიც გადაჰქონდა. ასევე ძლიერი იყო აფხაზთა სამეფო გიორგის შვილის ლეონის დროსაც. ლეონ მეფის გავლენა უკვე ჯავახეთსაც სწვდებოდა. მაგრამ ლეონის სიკვდილის შემდეგ მის შვილებს შორის დიდი უთანხმოება და შფოთი ჩამოვარდა. აფხაზთა სამეფო ეხლა ადვილს ტაო-კლარჯეთს უთმობს.

§ 53. მფუთა-მფუე ღავით მისამე, კურაპალატი

ტაო-კლარჯეთი მე-10 საუკუნის პირველ ნახევარში. როგორც ვნახეთ, ტაო-კლარჯეთის მფლობელები უკვე მე-9 საუკუნის შუა წლებიდან იყვნენ აფხაზთა მეფეების მთავარი მეტოქეები. მაგრამ განსაკუთრებით გაძლიერდა ტაო-კლარჯეთი მე-10 საუკუნეში. ამ საუკუნის პირველ ნახევარში ტაო-კლარჯეთის სამხრეთი საზღვარი ვრცელდებოდა მდ. არაქსის ზემო წე-

დავით III-ის ჯვარი.

დავით III-ის ჯვრის ასდმთავრული წარწერა: „ქრისტე, ადიდე დღეგრძელებით დავით კურაპალატი“...

ლამდე, სადაც ტაო ბიზანტიას ემიჯნებოდა. თუმცა ამ დროსაც ტაო-კლარჯეთის მფლობელები ღებულობდნენ კურაპალატისა და მაგისტროსის ტიტულებს ბიზანტიის იმპერატორებისაგან, მაგრამ ფაქტიურად ისინი სრულიად დამოუკიდებელი იყვნენ.

როცა კლარჯეთის ერთ-ერთმა ბაგრატიონმა, თავისი ნათესაების მტრობით, მე-10 საუკუნის ოციან წლებში ფარულად გადასცა ციხე არტანუჯი კეისარს, და კეისრის მოხელემ, არტანუჯის კედელზე ბიზანტიის დროშა აღმართა, ამან დიდი აღშფოთება გამოიწვია დანარჩენ ბაგრატიონებში, რომელნიც ციხეს თავის საგვარეულო საკუთრებად სთვლიდნენ. კეისარმა მაშინვე გადათქვა თავისი მონაწილეობა ამ საქმეში, ყველაფერი ჩემი ბრიყვი მოხელის ბრალიაო, და საჩქაროდ გაიყვანა თავისი რაზმი ციხიდან.

ტაო-კლარჯეთის ქართველები ამ დროს დიდ როლს თამაშობდნენ თვითონ ბიზანტიის იმპერიაშიაც. ცნობილი გერმანელი ისტორიკოსი გელცერი ამბობს, რომ უკვე მე-10 საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველები და სომხები „მსოფლიო-ისტორიული ვითარების ბატონ-პატრონები იყვნენ. ამ ერების მამაცმა და ჭკვიანმა შვილებმა მიიღწიეს ხელმძღვანელ მდგომარეობას აღმოსავლეთ-რომის იმპერიის როგორც სარდლობაში, ისე მთავრობაში და ღირსეულადაც ეჭირათ იგი“-ო. მე-10 საუკუნის მეორე ნახევარში, იმავე გელცერის მტკიცებით, ბიზანტიის იმპერიაში „ყველა უმნიშვნელოვანესი სამხედრო თანამდებობა გამოუკლებლივ სომხებსა და ქართველებს ეჭირათ“. მართლაც ამ დროს, და ვით კურაპალატის მეფობაში, ტაო-კლარჯეთი დიდი და ძლიერი სამეფო გახდა.

დავით მეფე, დავითი ჭკვიანი და მხნე კაცი იყო. მას დიდი სახელი ჰქონდა გავარდნილი მთელ აღმოსავლეთში. დავითის თანამედროვე სომეხი მემატიანე სტეფანოს ტარონელი წერს: „დიდი კურაპალატი დავით ჩვენი დროის ყველა ხელმწიფეს აღემატებოდა თავისი ღმობიერებითა და მშვიდობისმოყვარე გულით. დავითმა დაამყარა მშვიდობა და კეთილწესიერება ყველა აღმოსავლეთის ქვეყანაში, განსაკუთრებით-კისომხეთსა და საქართველოში. მან შესწყვიტა ომები, რომლებიც გამუდმებით წინდებოდა ყოველი მხრიდან, და გაიმარჯვა ყველა გარშემო მცხოვრებ ხალხზე, ასე რომ ყველა ხელმწიფე ნებაყოფლობით დაემორჩილა დავითსა“-ო. დავითის პირველობასა და უპირატესობას სხვა მეფე-მთავართა შორის გამოხატავდა მისი ტიტული „მეფეთა-მეფე“, რომელიც მან პირველმა მიიღო ქართველ ბაგრატიონებში.

დავით კურაპალატის ვერცხლის ფული.

979 წელს დავითმა დიდი დახმარება გაუწია ბიზანტიის იმპერატორს ბასილს, რომელსაც სარდალი ბარდა სკლიაროსი აუჯანყდა. სკლიაროსმა რამდენიმეჯერ დაამარცხა კეიხარი და ტახტიდან ჩამოგდებოდაც უპირებდა მას. დავითმა სასომიხდილ ბასილს, მისი თხოვნით, ჯარი მიაშველა. თორმეტმა ათასმა რჩეულმა ქართველმა ცხენოსანმა თორნიკე ერისთავის, რომელიც იმ დროს უკვე ბერად იყო შემდგარი,

და ჯოჯიკის მეთაურობით გაანადგურეს სკლიაროსი და მისი ლაშქარი და იმპერატორს მისი სამფლობელო დაუბრუნეს. მადლიერმა ბასილმა ამ დახმარების სანაცვლოდ დავითს დიდი მიწა-წყალი აჩუქა: კარინის ანუ ერზერუმის ოლქი, მეზობელი ბასიანის ოლქი (ამჟამად პასენი), ჰარქისა და აპაჰუნეჩის ოლქები, მეტად მნიშვნელოვანი ციხე ხალდო-არიჭი და კლისურა (ზეკარი) მთავარ გზაზე ერზერუმიდან ტრაპიზონისაკენ და სხვა. ოთხმოციან წლებში დავითმა დაიპყრო ქალაქი მანასკერტი (ვანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთით). 997 წელს დავითმა ალყა შემოარტყა ცნობილ სავაქრო ქალაქს ხლათს (ვანის ტბის ნაპირზე). დავითის ასეთი გაძლიერებით დაშინებულმა ადარბადაგანის¹ ამირამ ომი აუტეხა მას. იმავე სომეხი მემატიანის ცნობით, მაჰმადიანების ლაშქარი ასიათასი მეომრისაგან შესდგებოდა, მაგრამ დავითმა მწარედ დაამარცხა მტერი და შორს განდევნა იგი. დაპყრობილ ქვეყნებში დავითი ასახლებდა თავის ყმებს—ქართველებსა და სომეხებს.

დავითის ომები სამხრეთში ათავისუფლებდა ქართველსა და სომეხ მოსახლეობას არაბი მოძალადეებისაგან და მშვიდობიანობას ამყარებდა ამ ქვეყნებში. ამიტომაც რომ დავითს დიდი ქებით იხსენიებს ყველა ძველი სომეხი ისტორიკოსიც.]

ამრიგად, მე-10 საუკუნის მეორე ნახევარში ტაო-კლარჯეთის სამეფო შეიკავდა მეტად ვრცელ ტერიტორიას, რომლის სამხრეთი საზღვარი ვანის ტბასა და ქალაქ ერზინკამდე (ერზინჯანი) აღწევდა. იმავე დროს დავითი თავის გავლენას ავრცელებდა ჩრდილოეთითაც საქართველოში. სამოცდაათიან წლებში, როცა აფხაზთა მეფეების ტახტზე უძლური თეოდოსი იჯდა, ძმის ვერაგობით თვალ-დამწვარი, დავითმა ისარგებლა აფხაზეთის შინაგანი აშლილობით და თავისი შვილობილი ბაგრატი ბაგრატიონი, თეოდოსის დისწული, მეფედ გამოაცხადა ქართლში (975 წ.), ხოლო შემდეგ აფხაზეთშიაც გადაიყვანა (978 წ.). ამ საქმეში დავითის თანამშრომელი იყო ქართლის ერისთავი იოანე მარუშისძე.

ამით საძირკველი ჩაეყარა საქართველოს გაერთიანებას.

§ 54. კულტურული ვითარება მე-8—მე-10 საუკუნეებში

მე-8—მე-10 საუკუნეებში ქართული სალიტერატურო ენის მნიშვნელობა ძალიან გაიზარდა. უკვე მე-9 საუკუნეში როგორც ქართლში, ისე ტაო-კლარჯეთში, კახეთში და აფხაზეთში ქართული ენა იყო მწერლობის, სახელმწიფო მართვა-გამგეობის, სამოქალაქო ურთიერთობისა და ეკლესიის ერთადერთი ენა. ქრისტიანობის საშუალებით ქართული ენა ვადავიდა ჩრდილოეთ კავკასიაშიაც, პირველ რიგში—ჩერქეზებსა და ალანებში. ქარ-

¹ ადარბადაგანი ეწოდებოდა ირანის ჩრდილოეთ ნაწილს, რომელიც სომეხთა და კასპიის ზღვას შორის მდებარეობდა. უდრის ებლანდელს. ირანის აზერბაიჯანს.

თულის ასეთმა გავრცელებამ და ქართული მწერლობის აყვავებამ იმდროინდელს ქართველ მოღვაწეებს ჩაუნერგა დედაენის დიდი ღირებულებისა და ღირსების შეგნება. მე-10 საუკუნის მწერალმა იოანე ზოსიმემ სპეციალური შეხსნა, ოდა უძღვნა ქართულ ენას— „ქებაი და დიდებაი ქართულისა ენისაი“. ამ ჰიმნში ავტორი ქართულ ენას განსაკუთრებულ როლს აკისრებს მსოფლიოს ენათა შორის.

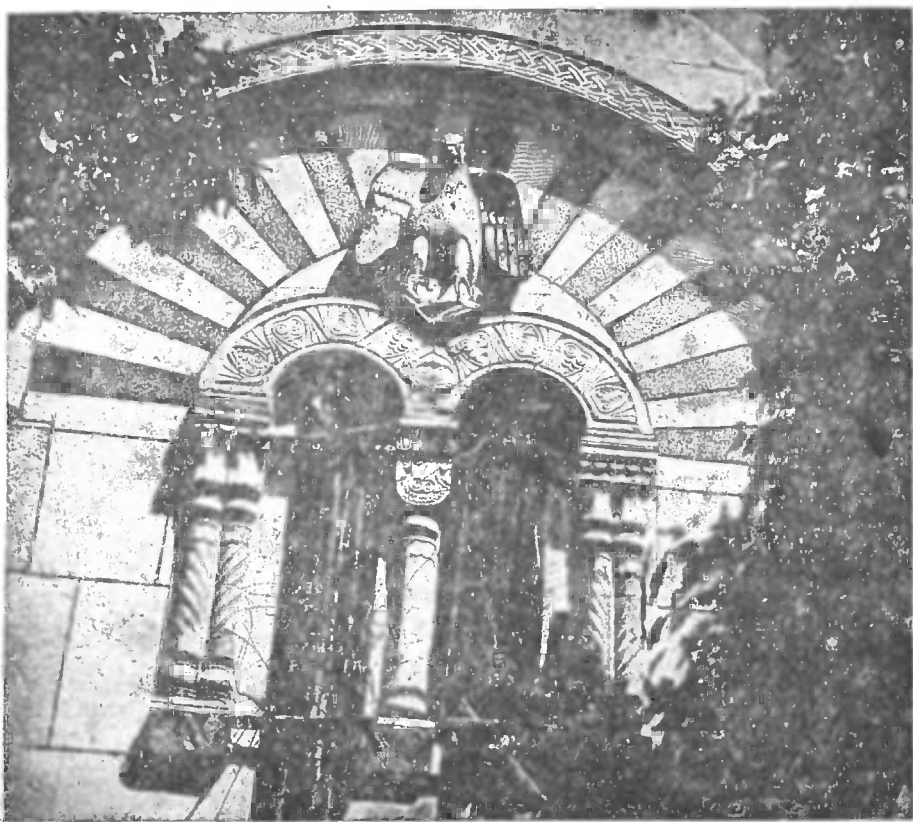
მე-9 — მე-10 საუკუნეებშია დაწერილი ისეთი შესანიშნავი თხზულებები, როგორიცაა „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ ბასილი ზარზმელისა და გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“. ეს და სხვა მათი მსგავსი ბიოგრაფიული თხზულებები დიდმნიშვნელოვანი ისტორიული წყაროებია. მათი საშუალებით ჩვენ ვსწავლობთ იმდროინდელ საქართველოს ყოფაცხოვრებას, მეურნეობას, საზოგადოებრივ წყობასა და კულტურის დონეს. ამავე დროს ამ ძეგლებში მაღალ განვითარებას მიაღწია ქართულმა სალიტერატურო ენამ. ამ მხრივ პირველ ადგილას დგას მერჩულის ბრწყინვალე ლიტერატურული ნაწარმოები, დაწერილი 951 წ.

იმდროინდელი ქართული ორიგინალური მწერლობიდან ცალკე აღსანიშნავია სასულიერო პოეზია ანუ ჰიმნოგრაფია, რომლის მთავარი წარმომადგენლები არიან მიქაელ მოდრეკილი, იოანე მინჩხი, იოანე შტბეგარი და იოანე ზოსიმე. ეს მწერლები თავის ლექსებს სწერდნენ იამბიკოსა და შაირის საზომებით. შაირის საზომი, როგორც ცნობილია, შემდეგში მწვერვალამდე აიყვანა რუსთაველმა. საყურადღებოა ისიც, რომ ამ ლექსებზე ზოგჯერ თან ახლავს მუსიკალური ნიშნები ანუ ნოტები; ეს იმდროინდელი მუსიკაა, სასულიერო პოეზიისათვის დაწერილი.

ორიგინალური მწერლობის გვერდით ვითარდებოდა თარგმნილი მწერლობაც. ამ ხანაში სთარგმნიან უკვე არაბული ენიდანაც.

თარგმნილი მწერლობა მეტად მრავალფეროვანი იყო თავისი შინაარსით. მთარგმნელობის განვითარებას ხელს უწყობდა ის გარემოება, რომ ქართველებს ამ დროს თავისი საკუთარი საზღვარგარეთული კულტურული ცენტრები ჰქონდათ. უკვე მე-6 საუკუნეში ქართული ეკლესიები არსებობდა პალესტინაში, საბაწმინდის განთქმულ ლავრაში. ბევრი იყო ქართველი იმავე საუკუნეში შავ მთაზედაც, ანტიოქიის მახლობლად. მე-10 საუკუნეში დაარსდა განთქმული ქართული მონასტერი ათონის მთაზე, საბერძნეთში. თვითონ საქართველოშიაც სამონასტრო მოძრაობა დაიწყო მე-6 საუკუნეში, მაგრამ განსაკუთრებით გაიშალა იგი მე-8 საუკუნის დამლევინდნ. კერძოდ, ტაო-კლარჯეთში ამ ხანაში ჩნდება ისეთი მნიშვნელოვანი საეკლესიო-კულტურული ცენტრები, როგორიც იყო: ხანძთა, შატბერი, ოპიზა, იშხანი, ოშკი, წყაროსთავი, ბანა. (ამჟამად ყველა თურქეთის საზღვრებშია, არტანის, ართვინის, ოლთისისა და თორთუმ-ისპირის რაიონებში). შინაურ ცენტრებს ცხოველი ურთიერთობა ჰქონდათ საზღვარგარეთულ ცენტრებთან.

თარგმნილ მწერლობაში აღსანიშნავია მეცნიერულ-ფილოსოფიური თხზულებები, როგორც, მაგალითად, გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმისათვის“, რომელიც მოთავსებულია განთქმულს შატბერდის ურბულში მე-10 საუკუნისა. ფილოსოფიის ცოდნა იმ დროს უკვე სავალდებულოდ ითვლებოდა განათლებული კაცისათვის. მაგალითად, გრიგოლ ხანძთელს, რომელიც ცნობილი ნერსე ქართლის ერისთავის კარზე იზრდებოდა მე-8

ხახული, X ს. სარკველი ორბის ბარელიეფით (ამჟამად თურქეთის საზღვრებშია).
 ფოტო ურსაკოვსა.

საუკუნის სამოცდაათიან წლებში, ჯერ ზეპირი გზით შეუთვსებია ცოდნა („ხმითა სასწავლელი“ „ზეპირით მოიჭებართნა“, ამბობს მისი ბიოგრაფი), შემდეგ ქართულის გარდა მრავალ სხვა ენაზედაც უსწავლია მწიგნობრობა და ამრიგად შეუძენია როგორც საეკლესიო, ისე საერო, კერძოდ—ფილოსოფიური, განათლება.

მაშინდელი მწერლები, დროის შესაფერისად, დიდად განათლებული ადამიანები იყვნენ. მოცემულ ხანაში წარმოიშვა ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ისეთი შესანიშნავი ნაწარმოებები, როგორიცაა „სიბრძნე ბალავარისა“. „ბალავარის სიბრძნე“ არის ქართველი მწერ-

ლის მიერ დამუშავებული აღმოსავლური თქმულებები ბუდას შესახებ. ქართული „ბალავარის სიბრძნე“ თავისი ღრმა აზრებისა და წარმტაცი მხატვრული თხრობის წყალობით ცნობილი გახდა მთელი ქრისტიანული სამყაროსათვის. განთქმულმა ქართველმა მოღვაწემ ექვთიმე ათონელმა მე-11 საუკუნეში ეს ნაწარმოები ბერძნულად გადაიღო, ხოლო ბერძნული ენიდან იგი იმავე მე-11 საუკუნის პირველსავე ნახევარში გადათარგმნის იქნა ლათინურადაც და მთელ ევროპას მოედო.

ამავე დროს, საქართველოში, ჩანს, არსებობდა საერო მხატვრული მწერლობაც, კერძოდ—თარგმნილი პოეტური ძეგლები, მაგრამ მათგან მხოლოდ პატარა ნაწყვეტებია დარჩენილი. თვალსაჩინო გავლენა მოუხდენია ამ საერო ლიტერატურას საისტორიო და საეკლესიო მწერლობაზე.

შესანიშნავ განვითარებას მიაღწია ამ ხანაში ქართულმა ხელოვნებამაც, კერძოდ—არქიტექტურამ. იმდროინდელი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლები, როგორცაა ოშკი, ხახული და მრავალი სხვა, ეხლაც აკვირვებს მნახველს თავისი სიდიადითა და სილამაზით.

საამშენებლო ასომთავრული წარწერა და თარიღი არაბული ციფრებით (ქვემოთ)
ბაგრატის ტაძარზე ქუთაისში. ტექსტი: „ქ. ოდეს გ(ა)ნმტკიცნა იატ(ა)კი
ქ(რონი)კ(ონი იყო | 223 (=1003 წ.).“

თავი VII

საქართველოს გაერთიანება

§ 55. ბაგრატ მესამის მეფობა

ბაგრატის გამეფების პირობები. როგორც ვიცით, 975 წელს დავით კურაპალატმა ქართლში თავისი შვილობილი, ბაგრატ მესამე, მეფედ დასვა. ამ დროს ბაგრატი ჯერ კიდევ სრულწლოვანი არ იყო, და დავითმა მას მზრუნველად მისივე მამა გურგენი დაუნიშნა.

დავით კურაპალატისა და იოანე მარუშისძის პოლიტიკური გეგმა იმაზე იყო დამყარებული, რომ ბაგრატ მესამე მამით ქართველთა მეფის შთამომავალი იყო, დედის მხრით-კი ის აფხაზთა მეფეების მემკვიდრედ ითვლებოდა. რაკი იმდროინდელ აფხაზთა მეფეს, უსინათლო თეოდოსის, შთამომავლობა არ ჰყავდა, კანონითაც აღმოსავლეთისა და დასავლეთი საქართველოს სამეფოების გაერთიანებაც მხოლოდ ბაგრატ მესამეს შეეძლო.

ბაგრატის საჯდომი ქალაქი ქართლში უფლისციხე იყო. როცა, 978 წელს, ბაგრატი აფხაზეთშიაც გამეფდა, მან თავისი უსინათლო ბიძა, თეოდოსი, დავით კურაპალატთან გაგზავნა, დედა-კი, აფხაზთა მეფის ასული გურანდუხტი, უფლისციხეში დასტოვა აღმოსავლეთ საქართველოს საქმეების გამგეობისათვის. მაგრამ მხოლოდ 980 წლის შემდეგ, უკვე სრულწლოვანს, ბაგრატს საშუალება ჰქონდა მეფის უფლება მთლიანად ხელში აეღო.

გამოლა დიდგვარიან აზნაურებათა. უკვე ბაგრატის მეფობის დასაწყისშივე თავი იჩინა უთანხმოებამ, მეფესა და დიდგვარიან აზნაურებს შორის. დიდგვარიანებს არ სურდათ მეფის გაძლიერება, რადგანატ ემი-

ნოდათ, რომ ამით თავის დამოუკიდებლობას დაჰკარავდნენ. ბაგრატი-კი არ მალავდა, რომ მას მიზნად ჰქონდა დასახული დიდგვარიანების თვითნებობა აელავმა. ამის გამო, როდესაც ბაგრატ მესამემ საქმეების მოსაწყვსრიგებლად აფხაზეთიდან აღმოსავლეთ საქართველოში მოინდომა გადმოსვლა, ქართლის საზღვარზე მას დიდგვარიანები დაუხვდნენ და წინააღმდეგობა გაუწიეს.

ბაგრატი დიდგვარიან აზნაურებს შეებრძოლა, დაამარცხა, ქართლში გადმოვიდა, ქალაქ უფლისციხიდან თავისი დედა გამოიყვანა და ქვეყნის მართვა-გამგეობას ქართლშიაც უკვე თვითონ შეუდგა.

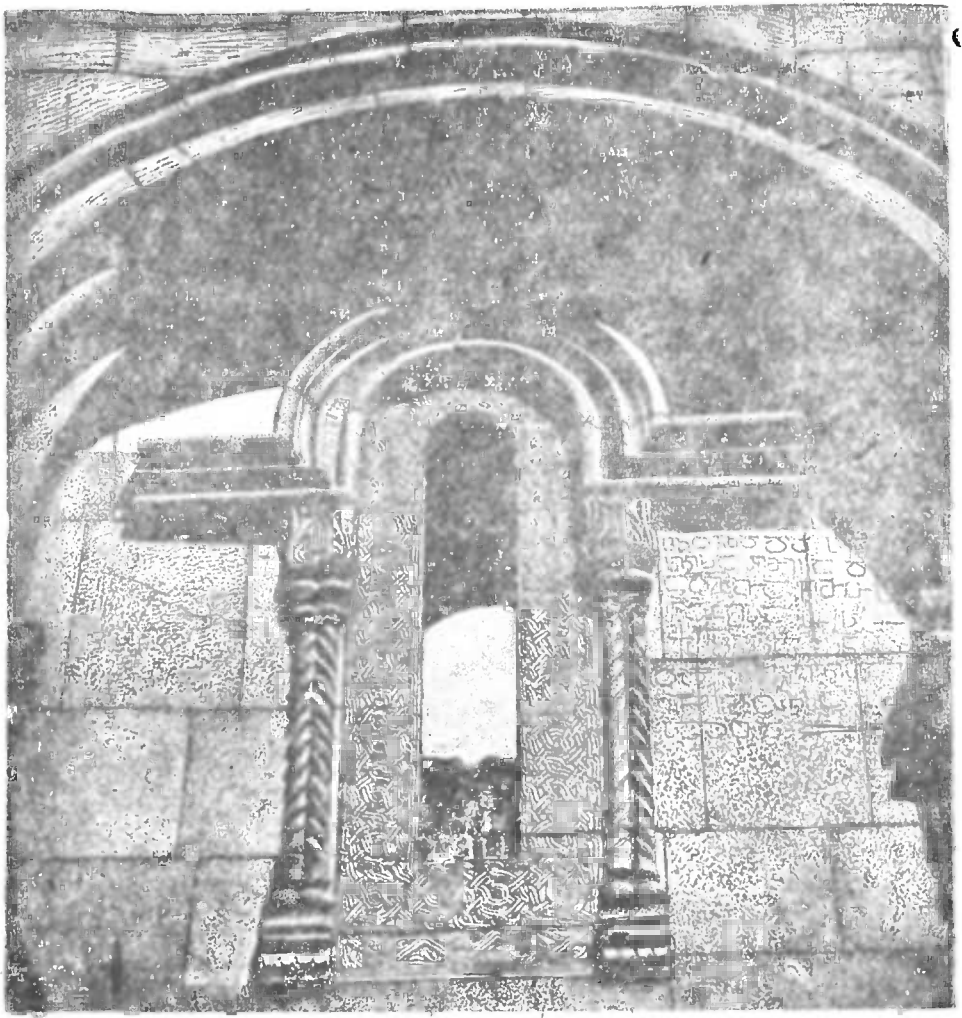
ეხლა მეფეს ქართლში მხოლოდ კლდეკარის ერისთავთ-ერისთავი ეჭრჩებოდა, რომლის სამფლობელო თრიალეთის მთიანეთიდან მანგლისის ხეობამდე იყო გადაჭიმული. როცა მან ბაგრატ მეფისაგან მოსალოდნელი განსაცდელი იგრძნო, დავით დიდ კურაპალატს ჩააგონა, ვითომც ბაგრატი თავის მამობილთან საბრძოლველად ემზადებოდა. დავით კურაპალატმა ეს ამბავი დაიჯერა და თვითონაც ჯარშეყრილი ბაგრატის წინააღმდეგ დაიძრა იმ დროს, როდესაც ბაგრატი კლდეკარის ერისთავის დასამორჩილებლად მიდიოდა. ბაგრატმა მოახერხა და სისხლის ღვრა თავიდან აიცილა: ის მარტო წარუდგა დავით კურაპალატს და თავისი შეიარაღების მიზეზი მოახსენა. დავითმა შეილობილს დაუჯერა და ურჩ ფეოდალზე მიანება. ამგვარად, 989 წელს ბაგრატ მესამემ კლდეკარის ერისთავთ-ერისთავის დამორჩილება შესძლო.

დავით კურაპალატის მემკვიდრეობის საკითხი. 1001 წელს დავით კურაპალატი გარდაიცვალა. ბიზანტიის კეისარი ბასილი დავითის სიკვდილისთანავე მრავალრიცხოვანი ჯარით ტაოსაკენ წამოვიდა. ბაგრატი და მისი მამა გურგენ მეფეც ტაოსაკენ გაეშურნენ. მათ იმედი ჰქონდათ, რომ დავით კურაპალატის მემკვიდრეობას მიიღებდნენ, ამიტომაც ბიზანტიის კეისარს საზღვარზე დახვდნენ და მიესალმნენ.

თუმცა ბასილმა ორივენი ბატონისცემით მიიღო, მაგრამ დავით კურაპალატის სამფლობელოს უდიდესი ნაწილი თავისთვის დაიჭირა. შემდეგში ამ მემკვიდრეობის გამო საქართველოსა და ბიზანტიას შორის კარგა ხნის განმავლობაში იყო ბრძოლა.

სამეფოს ტერიტორიის ზრდა. 1008 წელს ბაგრატის მამა, გურგენ მეფე, გარდაიცვალა და მის უშუალო გამგებლობაში მყოფი შავშეთ-კლარჯეთი, სამცხე და ჯავახეთი ამიერიდან ბაგრატ მესამის საბრძანებელს შემოუერთდა. ეხლა მხოლოდ კახეთი და ჰერეთი წარმოადგენდა ცალკე სამთავროს. 1010 წლის ახლო ხანებში ბაგრატი კახეთში გადავიდა და მისი მფეუ დაიჭირა, თვით კახეთ-ჰერეთში-კი თავისი მოხელე აზნაურები ჩააყენა. ამგვარად, კახეთ-ჰერეთიც უკვე შემოერთებული იყო.

1011-12 წ. ბაგრატმა დაიჭირა თავისი ნათესავები, ბაგრატიონები, რომელნიც სამხრეთ საქართველოში მთავრობას ლამობდნენ, და მათ მამულები ჩამოართვა.

იშხანი (ამჟამად თურქეთის საზღვრებშია), სარკმელი ქართული ასომთავრული წაოწერებით, XI ს. ფ. ა. გ. გამსახაია.

ამრიგად, საქართველოს გაერთიანება ძირითადად უკვე განხორციელებული იყო. მაგრამ განძის ამირა ფადლონი არ აძლევდა ქვეყანას მოსვენებას, დროგამოშვებით აღმოსავლეთ საქართველოს თავს ესხმოდა და აოხრებდა ხოლმე. ამიტომ ბაგრატ მესამემ მისი სამაგალითო დასჯა გადასწყვიტა. 1011-12 წელს ბაგრატი და მისი სომეხი მოკავშირეები ფადლონის სამფლობელოს, რანს, შეესივნენ, შამქორს მიადგნენ, ქალაქი აიღეს და თვით ფადლონი ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდეს, რომ იძულებული იყო ზავი ეთხოვა. ფადლონმა მორჩილება და ყოველწლიური ზარკის ძლევა იკისრა.

რანი (ანუ არანი) ძველი ალბანის სამხრეთ-დასავლეთი ხაზი იყო, საქართველოს მოსაზღვრე. მის მთავარ ქალაქად ანდროს განძა (ქხლანდელი კიროვაბადი) ითვლებოდა.

ამგვარად, ბაგრატ მესამემ მთელი საქართველოს გაერთიანება მოახერხა თბილისის საამიროს გარდა. თბილისის საამირო მტრით გარშემორტყმულ ციხეს ჰგავდა და მისი საბოლოო ბედიც უკვე განწირული იყო.

36 წლის მეფობის შემდეგ, ამ ძლიერმა და მხნე მეფემ 1014 წელს თავისი დღენი ტაოში დალია. მისმა ერთგულმა თანამებრძოლმა, განთქმულმა სარდალმა ზვიად ერისთავმა ბაგრატ მესამის ნეშტი ბაგრატისგანვე აგებულს ბედიის ტაძარში მიაბარა მიწას.

§ 56. ომი ბიზანტიასთან

კახეთ-ჰერეთის განდგომა. ბაგრატ მესამის მემკვიდრე მისი შვილი გიორგი იყო. გიორგი პირველიც მცირეწლოვანი გამეფდა. ქართლ-კახეთის დიდგვარიანმა აზნაურებმა ამ გარემოებით ისარგებლეს: კახეთიდან გააძევეს ბაგრატ მესამის მოხელეები და თავისი წინანდილდ მმართველი მიიწვიეს. ამგვარად, კახეთ-ჰერეთი გაერთიანებულ საქართველოს ისევ ჩამოშორდა.

ბრძოლა ბიზანტიასთან. გიორგი პირველმა თავისი ყურადღება სამხრეთ საქართველოსაკენ მიმართა. მან ისარგებლა შემთხვევით, რომ ბიზანტიის კეისარი ბასილი 1014—1016 წლებში ბულგარელებს ეომებოდა და, დავით კურაპალატის ყოფილი სამფლობელოს შემოსაერთებლად, ბიზანტიის საზღვარი გადალახა. ქართველებმა ტაო დაიპყრეს.

როცა კეისარმა მოიცალა, გიორგის ტაოს დაცლა მოსთხოვა. გიორგი მეფემ არამც თუ ეს წინადადება უარყო, არამედ მაჰმადიან მფლობელებთან საიდუმლო მოლაპარაკებაც-კი დაიწყო, რომ შეერთებული ძალით ბიზანტიის წინააღმდეგ გაელაშქრათ. ბასილ კეისარს ეს არ გამოჰპარვია და 1021 წელს ის მრავალრიცხოვანი ჯარით უეცრად დაიძრა საქართველოსაკენ. გიორგიც იძულებული იყო მტრის წინააღმდეგ საჩქაროდ ამხედრებულიყო. ომი ბასიანში უნდა მომხდარიყო, მაგრამ ქართველებმა უბრძოლველად უკან დაიხიეს ჯერ ოლთისში, ხოლო იქიდან კოლას. ბიზანტიის ჯარი უკან მოსდევდა. სოფელ შირიმში დიდი ბრძოლა მოხდა, რომელშიც ბევრნი დაიხოცნენ, მათ შორის გამოჩენილი ქართველი სარდლები რატი ლიპარიტის ძე და ხურცი. ქართველები დამარცხდნენ.

გიორგიმ აქედანაც დაიხია, ჯერ არტაანში მოვიდა, შემდეგ სამცხეში. ბასილი ჯავახეთის გზით ცდილობდა დასწეოდა ქართველებს და გზადაგზა ქვეყანას აოხრებდა. გიორგი იძულებული იყო უკვე თრიალეთში გადასულიყო, სადაც მას მეშველი ჯარი დახვდა. ეხლა-კი ბიზანტიის კეისარმა უკან დახვეა და შინ დაბრუნება გადასწყვიტა. საზამთროდ მან ქ. ტრაპიზონის მახლობლად დაიბანაკა და აფხაზეთში შესასევად ხომალდებს ამზადებდა.

ამავე დროს საზავო მოლაპარაკებაც წარმოებდა, მაგრამ გიორგი მეფე მოლაპარაკებას აჭიანურებდა და ხელსაყრელ დროს არჩევდა, რომ ბი-

იზხანი, აღმოსავლეთის სარკმელი, XI ს.

ერმეკო-სა.

ზანტიისათვის დაერტყა. მაშინ კეისარმა დაასწრო და კვლავ ომი ატყდა, რომელშიაც ქართველები ისევ დამარცხდნენ. 1023 წელს გიორგი პირველი იძულებული იყო მეტად მძიმე ზავის პირობებს დასთანხმებოდა: მას დავით კურაპალატის სამფლობელო ტაოს, კოლა-არტაანსა და ჯავახეთში კეისრისათვის უნდა დაებრუნებინა და ამას გარდა თავისი მცირეწლოვანი შვილი ბაგრატიც სამი წლით მძევლად მიეცა ბიზანტიის მთავრობისათვის.

გიორგი პირველი გარდაიცვალა 1027 წელს და მის მავიერ სამეფო ტახტზე ავიდა მცირეწლოვანი ბაგრატი, რომელიც ბიზანტიიდან ახალდაბრუნებული იყო.

Դա Կոնստանդին Կոնստանդին
 Կոնստանդին Կոնստանդին . որ
 Կոնստանդին Կոնստանդին
 Կոնստանդին Կոնստանդին
 Կոնստանդին Կոնստանդին
 Կոնստանդին Կոնստանդին ;
 Կոնստանդին Կոնստանդին
 Կոնստանդին Կոնստանդին :

გაკრული ნუსხა-ხუცურის ნიმუში X—XI ს. ხელნაწერიდან.
 სპ. მეცნიერების ხელნაწერთა ებრაულიდან.

§ 57. ბაგრატ მეოთხის მეფობა.

ბაგრატს შინაურობაში აწეწილ-დაწეწილი საქმეები და დამარცხებული ქვეყანა ერგო მემკვიდრეობად. ყველაზე მეტად მეფეს საქმეს ურთულეობდა დიდგვარიან აზნაურთა ორჭოფული და ვერაგული მოქმედება. ტაოელი აზნაურები სახელმწიფო ღალატსაც არ ერიდებოდნენ. 1027 წელს ისინი ბიზანტიელთა მხარეზე გადავიდნენ და თავისი ყველა ციხე მტერს გადასცეს.

ურთიერთობა ბიზანტიასთან. 1028 წელს საქართველოს ბიზანტიის ჯარი შემოესია და ქვეყნის აოხრება დაიწყო. ასეთ დროსაც აზნაურებმა თავისი ორჭოფული ქცევით ბიზანტიელებს საქმე გაუადვილეს. ქვეყანა დიდ განსაცდელში იყო ჩავარდნილი. მაგრამ მცირეწლოვან მეფეს ერთგული ხალხიც ჰყავდა. მათ შორის განსაკუთრებით თავი ისახელა ეპისკოპოსმა საბა მტბევარმა, რომელმაც ტბეთში (შავშეთშია) ციხე ააგო, მცხოვრებლებისაგან ჯარი შექმნა და მტერს მედგრად დახვდა. მალე შესაძლებელი გახდა სამშვიდობო მოლაპარაკების დაწყება, რომელსაც საქართველოს მხრივ ბაგრატის დედა, მარიამ დედოფალი აწარმოებდა. ბიზანტიის კეისარმა ბაგრატ მეოთხეს თავისი ასული ელენე მიათხოვა ცოლად და მებრძოლი ქვეყნები დაზავდნენ.

მალე ბიზანტიამ ისევ დაიწყო მტრული მოქმედება საქართველოს წინააღმდეგ. 1032 წელს ბიზანტიელები შეუჩნდნენ ბაგრატის ნახევარძმას დემეტრეს; ისიც კეისართან გაიქცა და ანაკოფიის ციხე აფხაზეთში ბერძნებს გადასცა. ბაგრატს ამ დროს თბილისის ამირას წინააღმდეგ ჰქონდა ბრძოლა დაწყებული და აფხაზეთისათვის არ ეცალა.

ბრძოლა თბილისის ამირასთან. 1032 წელს ქართლის დიდმა ფეოდალებმა, კლდეკარის ერისთავმა ლიპარიტ ლიპარიტის ძემ და ივანე აბაზას ძემ თბილისის ამირა ხელში ჩაიგდეს და მას ბირთვისის ციხე წაართვეს. მაგრამ ლიპარიტის მოწინააღმდეგე დიდგვარიანთა ჩაგონებით მცირეწლოვანმა ბაგრატმა ამირა გაათავისუფლა. თბილისი ისევ ამირას დარჩა.

ბაგრატ მეოთხის ფული („დრამა“).

1037 წელს თბილისის დაპყრობა კვლავ საზრუნავი გახდა. ბაგრატ მეოთხემ, კახთა მეფის მეშველ ჯართან ერთად, თბილისს ალყა შემოარტყა. ეს გარემოცვა ორი წელი გაგრძელდა, რის გამოც ისეთი შიმშილობა მძვინვარებდა ქალაქში, რომ, იმდროინდელი ისტორიკოსის თქმით, მოქალაქეები

ერთ ლიტრა¹ ვირის ხორცში ხუთას დრამას აძლევდნენ. თბილისის ამირამ უკვე გადასწყვიტა გაქცეულიყო, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ბაგრატმა მოულოდნელად, ლიპარიტისათვის შეუტყობინებლივ, 1039-40 წელს ზავი დასდო ამირასთან. ამ ამბავმა ლიპარიტის უკმაყოფილება გამოიწვია მით უმეტეს, რომ ბაგრატ მეფის საქციელი ლიპარიტის მოწინააღმდეგე დიდგვარიან აზნაურთა ოინების შედეგი იყო.

უთანხმოება მეფესა და ლიპარიტს შორის იმდენად განწევდა, რომ, თუმცა ამის შემდეგ ბაგრატმა კახეთში ძლევამოსილი ომი გადაიხადა, მაგრამ, შინაური მტრის შიშით, მეფე იძულებული გახდა კახეთიდან უკან დაეხია. სწორედ ამ დროს, 1044-5 წელს, მათ შორის უკვე აშკარა ბრძოლა ატყდა.

ლიპარიტი ძლიერი პიროვნება და განთქმული სარდალი იყო, ცნობილი მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში. ბიზანტიელებიც და მაჰმადიანი მმართველებიც მას დიდი პატივისცემით ეპყრობოდნენ. ბიზანტიის მთავრობა ცდილობდა, რომ ის საქართველოს მეფის წინააღმდეგ გამოეყენებინა და ამიტომ მის მხარეზე იყო.

ბაგრატ მეფე კარგად გრძნობდა ლიპარიტის ძალას, შეურიგდა მას და ქართლის ერისთავადაც-კი დანიშნა. ამ დროიდან მცირე ხნით მაინც მშვიდობა დამყარდა.

ანისისა და თბილისის უამოყრთავის ცდა. 1045 წელს ქ. ანისის „ბერებმა“ (მოქალაქეთა უფროსებმა) ბაგრატს ანისი და ცხრა ციხე შესთავაზეს. ბაგრატმა სომხეთის სამეფოს ყოფილი დედაქალაქი და ციხეები ჩაიბარა და იქ თავისი მოხელეები ჩააყენა მეციხოვნე ჯარით.

1046 წელს, თბილისის ამირას გარდაცვალების გამო, თბილისის „ბე-

¹ ლიტრა—წონის ერთეული, უდრიდა 300—400 გრამს.

რებმაც“ ბაგრატ მეოთხე თბილისში მიიწვიეს და საქართველოს ძველი დედაქალაქი გადასცეს მას, როგორც საქართველოს მეფეს. მაგრამ ლიპარიტი მეფეს კვლავ აუჯანყდა. ლიპარიტის მოქმედებამ საქართველოს ანისიცი დააკარგინა და თბილისიც ხელიდან გამოაცალა.

გურგენ მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში მისი ძალიან მძიმე წარსულია

ესა და მისი წინააღმდეგ ბრძოლაში მისი ძალიან მძიმე წარსულია

მდივან-მწიგნობრული ხელის ნიმუში, ბაგრატ მეოთხის სიგელიდან (ტექსტი: „გურგენ მეფეთა მეფისაი: პაპისა ჩემისა ბგტ კურაპალა| ტისაი და მამისა ჩემისა: გი: მეფისაი: რლითა: იგი ტყენი და ზღ“...).

სპ. მ. ვეისუიის ხელნაწერთა განყოფილება.

ბაგრატ მეოთხისა და ლიპარიტის ბრძოლა. ეხლა უკვე მეფესა და ლიპარიტს შორის გაჩაღდა დაუნდობელი ბრძოლა, რომელიც ათ წელიწადზე მეტი გაგრძელდა. ლიპარიტი თვითონაც ძლიერი ფეოდალი იყო, და კეისარიც მას დაულალავად მხარს უჭერდა. ამიტომ გამარჯვება მეტწილად კლდეკარის ერისთავის მხარეზე იყო. ლიპარიტმა ბაგრატ მეფეს ბევრი ვნება მიაყენა, სხვათა შორის, თბილისი, რომელიც მეორეჯერ გადმოსცეს ქალაქის ბერებმა ბაგრატს, კვლავ დაუკარგა საქართველოს სამეფოს.

ლონგემოლელის ბაგრატ მეფე 1054 წელს ბიზანტიაში გაემგზავრა და კეისარს შუამავლობა სთხოვა. მართლაც, კეისარმა ბაგრატ მეფე და მისი ურჩი ყმა დააზავა. ბაგრატს სახელად მეფობა შერჩა, ლიპარიტი-კი თუმცა მის ქვეშევრდომად, მაგრამ მათეი მესხეთის მთავრად აღიარეს.

სანამ ბაგრატ მეფე ბიზანტიაში იმყოფებოდა, ლიპარიტის მეცადინეობით მცირეწლოვანი მეფისშვილი გიორგი ბაგრატის ძე მეფედ აკურთხეს, ლიპარიტი-კი მის მზრუნველად დანიშნეს. ამრიგად, საქართველოს მართვა-გამგეობა მთლიანად ლიპარიტს ჩაუვარდა ხელში.

ლიპარიტის ასეთი განდიდება სხვა ფეოდალებმა ვერ აიტანეს. კლდეკარის ერისთავი მესხმა აზნაურებმა შეიპყრეს და ბაგრატ მეფეს მიჰგვარეს. მეფემ თავისი დაუძინებელი მტერი, რომელსაც ერთი აზნაური ვერ შეედრებოდა სიძლიერით, იძულებით მონასტერში ბერად შეაყენა.

ეხლა ბაგრატ მეფე თავს უკვე თავისუფლად გრძნობდა. 1060 წელს მან კახეთის დაპყრობაც მოახერხა და შემდეგ ბიზანტიასთან ურთიერთობაც მოაწესრიგა.

თურქების შემოსევა საქართველოში. ეხლა განსაცდელი ქვეყანას უკვე სხვა მხრიდან მოადგა. მე-11 საუკუნის პირველ ნახევარში ირანს აღმო-

სავლეთიდან ოგუზთა მოდგმის თურქული ტომები შემოესივნენ. მათ სათავეში სელჩუკის საგვარეულო ედგათ, და ამის გამო ამ თურქებმა სელჩუკიანების სახელწოდება მიიღეს. მათ მალე ირანი დაიპყრეს და სომხეთის უდიდესი ნაწილიც ხელში ჩაიგდეს. 1065 წელს თურქების სულტანი ალფარსლანი საქართველოს შემოესია, ქვეყნის აოხრება დაიწყო, შემდეგ ჯავახეთის ახალქალაქი აიღო, გაძარცვა და დიდძალი ხალხი ამოხოცა. 1068 წელს სულტანი კვლავ შემოესია საქართველოს. თურქებმა ჯერ ქართლი ააოხრეს, შემდეგ არგვეთიც. თუმცა ზამთრის სიფიცხემ აიძულა სულტანი საქართველოდან გასულიყო, მაგრამ წასვლის წინ თბილისი და რუსთავი მან განძის პატრონს ფადლონს მისცა. გარდა ამისა, ბაგრატ მეფეს კახეთის შემოერთების საქმეც ჩაეშალა.

ბაგრატის წარმატებანი მეფობის უკანასკნელ წლებში. მეფე ბაგრატს გული არ გასტეხია. როგორც-კი სულტანი საქართველოს გარეთ გაიგულა, ბაგრატ მეოთხემ სულტანის მიერ აქ დატოვებულ ფადლონსა და მის ჯარს მუსრი გაავლო, შემდეგ თბილისიც აიღო. მეფემ ქალაქი და საამირო გადასცა თბილისის ძველი ამირების მემკვიდრეს იმ პირობით, რომ როგორც ყმადნაფიცს მას საქართველოს მეფისათვის წლიურად 44 000 დრაჰკანი უნდა ეძლია.

ბაგრატი 1072 წელს გარდაიცვალა.

§ 58. თურქების გაძლიერება და მისი შედეგები საქართველოსათვის

ბაგრატ მეოთხის მაგიერ 1072 წელს მისი ქაბუჯი ვაჟიშვილი; გიორგი მეორე, გამეფდა. ის სუსტი ნებისყოფის ადამიანი იყო და არც სახელმწიფოს მმართველად ვარგდდა: მას უფრო გართობა და ნადირობა იტაცებდა, ვიდრე სახელმწიფო საქმეებზე ზრუნვა.

გიორგი მეორის ხასიათის სისუსტით ყველაზე ადრე საქართველოს დიდგვარიანმა აზნაურებმა ისარგებლეს. უკვე 1073 წელს ნიანია ქვაბულის ძე, ივანე ლიპარიტის ძე და ვარდან სვანთა ერისთავი გადაუდგნენ მეფეს და ქვეყანა არიეს. ნიანიამ ქუთაისიც-კი დაიპყრო და სახელმწიფო საჭურჭლე¹ ჩაიგდო ხელში. ვარდანმა სვანები ააჯანყა, მათთან ერთად ეგრისს შეესია და რბევას შეუდგა. გიორგი თავის ურჩ ყმებთან სხვას ვერაფერს გახდა, გარდა იმისა, რომ მათ წყალობა და მამულები გაუმრავლა.

დიდგვარიანთა ურჩობა და მოღალატეობა ამის შემდეგაც არ შეწყვეტილა. განსაკუთრებით თავი ისახელა ამ მხრივ კლდეკარის ქერისთავმა ივანემ, იმ ლიპარიტის შვილმა, რომელმაც სიცოცხლე გაუმწარა ბაგრატ მეოთხეს.

თუმცა მალე გიორგი მეფეს ბიზანტიის გამოჩენილმა მოხელემ და ცნო-

¹ საჭურჭლე — საგანძური, ხაზინა.

სამთავისის ტაძარი. 1030 წელი.

ბილმა ქართველმა მოღვაწემ, ზრიგოლ ბაკურიანმა, ძვირფასი საჩუქარი უძღვნა — კარის (ყარსის) ციხე-ქალაქი მისი მიმდგომი ქვეყნით, მაგრამ თითქმის იმავე წელს ეს დიდი შენაძენი თურქებმა გააქარწყლეს.

ამ ხანაში მახლობელ აღმოსავლეთში დაიწყო თურქების დიდი გაძლიერება. 1074 წლის ხელშეკრულებით ბიზანტიელებმა აღმოსავლეთის ქვეყნების უდიდესი ნაწილი, რომელიც მათ მფლობელობაში იმყოფებოდა, თურქ სელჩუკიანებს დაუთმეს. ეხლა საქართველო მარტო დარჩა თურქების ამ უდიდესი სამეფოს პირისპირ.

მართლაც, თურქებმა ჯერ კარის ციხე-ქალაქი ჩაიგდეს ხელში, შემდეგ კი საქართველოს შინაგანი თემების რბევა დაიწყეს.

1080 წელს „დიდი თურქობა“, თურქების დიდი შემოსევა დაიწყო. ამ დროს კლარჯეთი, შავშეთი, აჭარა, სამოქალაქო, არგვეთი და ქართლი დარბეულ და აოხრებულ იქნა. მტერთან ბრძოლაში დიდძალი ხალხი დაიხოცა, სოფლები და ქალაქები განადგურდა. გიორგი მეფემ გადასწყვიტა, დამორჩილების გარდა სხვა გზა არ არისო და თურქების სულთანთან წავიდა.

სულთანმა მელიქ-შაჰმა გიორგი მეფე ყოველწლიური ხარკის გადახდაზე დაითანხმა, სამაგიეროდ მას კახეთი და ჰერეთი მისცა, მშვიდობას შეჰპირდა, სამშობლოში დიდებით გამოისტუმრა და თან ჯარიც გამოატანა. კახეთის დასაპყრობად.

მტრისა და ქართველთა შეერთებული ჯარი კახეთს შეესია და ვეფინის ციხეს გარშემოაღვა. მაგრამ სანამ ვეფინის ციხეს ებრძოდნენ, გიორგის მოაგონდა, აჯამეთში (იმერეთში) ნადირობის დრო დადგაო, ვეფინისა და კახეთის დარდი უკვე აღარ ჰქონდა, მტრის ჯარს საჭმელად ივრისპირა კახეთი დაანება და თვითონ დასავლეთ საქართველოში გაეშურა.

კახეთის სამეფო ხომ დაუპყრობელი დარჩა, მაგრამ ივრისპირებიც ისე აუობრებიან მაშინ თურქებს, რომ ეს მხარე შემდეგშიაც დიდხანს ველარ გამობრუნებულა

შინაურსა და საგარეო უმწეო მდგომარეობას ზედ სტიქიური უბედურებაც დაერთო: 1088 წელს საქართველოში საშინელი მიწისძვრა დაიწყო, რომელიც მთელი წლის განმავლობაში გრძელდებოდა და რომელმაც დიდძალი ციხე-ქალაქი და სოფელი იმსხვერპლა. მთლიანად დაინგრა განთქმული ქ. თმოგვი ციხით. მრავალი ხალხიც დაიღუპა და უსახლკაროდ დარჩა. ამას მკაცრი ზამთარი, გაზაფხულზე-კი საშინელი წყალდიდობა მოჰყვა. 1089 წელს გიორგი მეორე იძულებული გახდა ტახტიდან გადამდგარიყო.

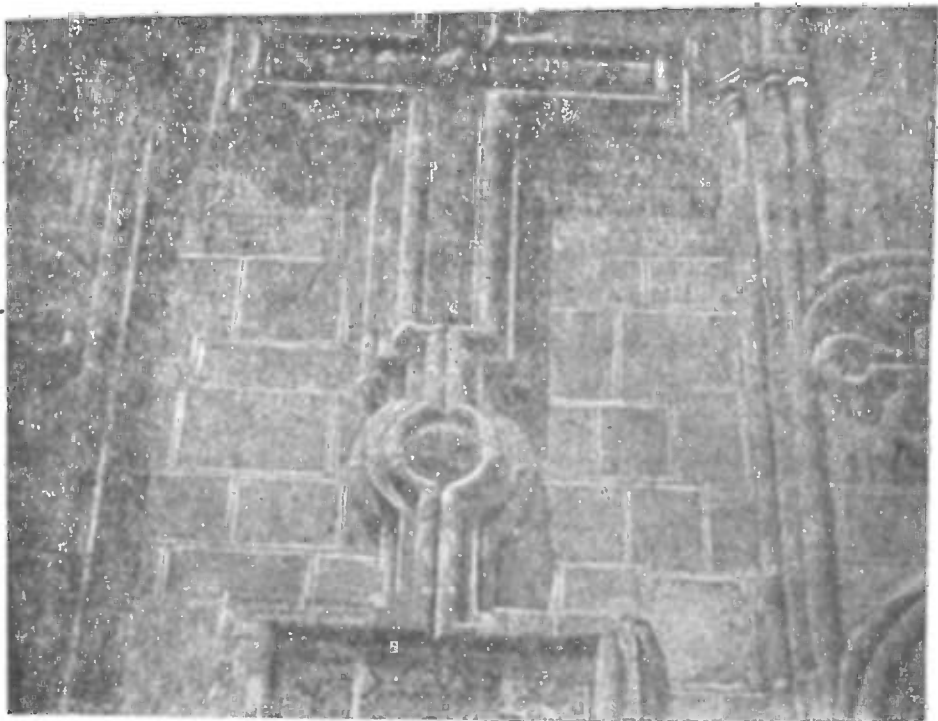
§ 59. საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობა მე-11 საუკუნეში

სამონასტრო კულტურული მემკვიდრეობა. მე-11 საუკუნეში ჩვენი ქვეყნის კულტურული განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ მონასტრებს, როგორც ადგილობრივს, ისე, განსაკუთრებით, საზღვარგარეთულს. სწავლა-განათლების კერა საზოგადოდ საშუალო საუკუნეებში ყველგან სამონასტრო დაწესებულებებში იყო მოთავსებული. უცხოეთში ცხოვრობონა მონასტრების წყალობით საქართველოს შეეძლო მაშინდელი განათლებული ქვეყნების კულტურული წარმატებისათვის თვალყური ედევნებინა.

ათონი. უცხოეთის ქართულ საგანეებს შორის ყველაზე დიდი ღვაწლი ამ ხანაში ათონის (საბერძნეთში, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე) მონასტრის მიუძღვის. ეს მონასტერი მე-10 საუკუნის დამლევე იოანე მთაწმიდელის მიერ იქნა დაარსებული. ათონის მონასტერში მოღვაწეობდა, სხვა პირებთან ერთად, იოანეს შვილი, სახელგანთქმული ექვთიმე მთაწმიდელი. ექვთიმემ ზედმიწევნით იცოდა ბერძნული ენა. ბერძნულ ენაზე მან ქართულიდან გადათარგმნა, „ბალავარის სიბრძნის“ გარდა, აგრეთვე „აბუჯურა“.

ექვთიმე მთაწმიდელი შესანიშნავი მწერალი და მოაზროვნე იყო. ბერძნულიდან ქართულად მან ასამდე წიგნიც გადათარგმნა.

ძველი დროიდან მოყოლებული საქართველოს მონასტრებში ასეთი წესი იყო დამყარებული: მონასტრის მამასახლისი სამონასტრო დაწესებულებებში ყველა მოხელეს თვითონ ნიშნავდა, თვითონვე სიკვდილის წინ ასახელებდა იმ პირსაც, რომელიც მისი გარდაცვალების შემდეგ მონასტრის მამასახლისი უნდა გამხდარიყო.

სამთავისი, 1039 წ. აღმოსავლეთის კედლის სამკაულის ჩაწილი.

თანდათან ეს წესი შეიცვალა. მონასტრის თანამდებობის პირთა დანიშვნის მაგიერ მათი არჩევა შემოვიდა. ჯერ სამ კანდიდატს დაასახელებდნენ, შემდეგ მათ კენჭს უყრიდნენ. ამ წესით მონასტრის ხელმძღვანელობა უფრო ღირსეული ადამიანების ხელში გადადიოდა.

ამ საფუძვლებზე მოწყობილს ათონის ქართველთა სავანეში მოღვაწეობდა მე-11 საუკუნის მეორე შესანიშნავი პიროვნება, გიორგი მთაწმიდელი, რომელიც ექვთიმე მთაწმიდელის საქმიანობის გამგრძელებელი იყო. როგორც სალიტერატურო, ისე სამონასტრო სარბიელზე.

გიორგიმაც ბევრი წიგნი გადმოთარგმნა ბერძნულიდან ქართულად, ბევრიც ძველად ნათარგმნი შეასწორა.

ბრძოლა ფეოდალური არისტოკრატიის წინააღმდეგ ეკლესიაში. გიორგი იმ დროის მოწინავე კაცი იყო; ის მხურვალე მონაწილეობას იღებდა თავის შორეულ სამშობლოს საზოგადოებრივსა და სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაშიაც. 1060 წელს გიორგი საქართველოში ჩამოვიდა. ამ დროს საქართველოში შიმშილობა მძვინვარებდა, შინაური ბრძოლაც მხოლოდ ოდნავ იყო მინელებული.

გიორგიმ გაბედულად დაუწყო მხილება დიდებულებსა და ეპისკოპოსებს მათი სიხარბისა და გულქვაობისათვის და აგრეთვე იმ უწესოებისათვის, რომელიც მას საქართველოში დახვდა. მან ქადაგება დაიწყო, სამღვდლო პირებად ღირსების მიხედვით უნდა ავირჩიოთ ხალხი და არა შთამომავლობის მიხედვით. ბაგრატ მეოთხის დახმარებით გიორგიმ ნა-

ორნამენტის ნიმუში სამთავისიდან, 1030 წ.

წილობრივ განახორციელა კიდევაც თავისი მოთხოვნა: მან საეკლესიო თანამდებობებზე ბევრი უგვარო ხალხი დააწინაურა. მეფე ხელს უწყობდა გიორგის ამ საქმეში, იმიტომ რომ ამით ბაგრატი თავის შინაურ მტრებს, დიდგვარიან აზნაურებს ასუსტებდა.

ქართული კულტურული ტენტავი სირია-პალესტინაში. ათონის სავანის გარდა მე-11 საუკუნეში სხვა მნიშვნელოვანი საზღვარგარეთული კულტურული ცენტრებიც არსებობდა — სირიაში (შავ მთაზე), პალესტინაში, მანგანას აკადემიაში (კონსტანტინოპოლში), ბალკანეთში (პეტრიწონში). შავმთელი მოღვაწეებიდან განსაკუთრებით სახელგანთქმულია ეფრემ მცირე, დიდი მთარგმნელი და ფილოლოგი, რომელმაც 70-ამდე წიგნი გადმოიღო ქართულ ენაზე, მათ შორის ფილოსოფიური თხზულებებიც, და ორიგინალური ნაწარმოებებიც დაგვიტოვა — კერძოდ ისტორიული გამოკვლევები.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა პეტრიწონის მონასტერს (ამეამად — ბაჩკოვო, ბულგარეთი). აქ, კერძოდ, დაარსებულ იქნა ქართული სემინარია, ერთადერთი დაწესებულება ამ სახისა ბიზანტიაში.

საისტორიო მემკლობა. მე-11 საუკუნეში ქართული საისტორიო მწერლობა ძალიან დაწინაურდა. სწორედ ამ ხანაში არა ერთი საუცხოო საისტორიო თხზულებაა დაწერილი. მათ შორის აღსანიშნავია გიორგი მთაწმიდელის ნაშრომი, რომელიც ათონის სავანის დაარსებისა და საქმიანობის ისტორიას მოგვითხრობს, აგრეთვე თვით გიორგი მთაწმიდე-

ლის ბიოგრაფია, გიორგი ხუცეს-მონაზონის მიერ დაწერილი, ამავე ხანიდან გადარჩენილი საერო საისტორიო „მატიანე ქართლისაი“.

ფილოლოგია და სამართალი. მაშინდელი ქართული ზეცნიერების დიდ წარმატებას მოწმობს ექვთიმე მთაწმიდელის ფილოლოგიური ნაშრომებიც, მეტადრე-კი მისი მოღვაწეობა სამართლის თეორიის დარგში. მას ეკუთვნის „მცირე სჯულის კანონი“, რომელიც საეკლესიო, სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონმდებლობის ერთგვარ ენციკლოპედიას წარმოადგენს. ბოლოში იქ ექვთიმეს ზოგადი მოძღვრება აქვს დართული ბოროტმოქმედების შესახებ. ეს საყურადღებო ძეგლი იმდროინდელი ქართული იურიდიკული აზროვნების მაღალი დონისა და თვით ექვთიმეს დიდი ნიჭის ცხადი დამამტკიცებელია.

„კეტისთავი ბაგრატის ტაძრიდან ქუთაისში, XI ს. დასაწყისი.

ფოტო კამკოვისი.

ხელოვნება. მე-10 საუკუნის დამლევს და მე-11 საუკუნეში შემდგომ წარმატებას მიაღწია ქართულმა ხელოვნებამაც.

ხუროთმოძღვრებაში ბატონდება ორი ძირითადი ტენდენცია: ერთი მხრით, გადიდებულ იქნას შენობის მოცულობა, ხოლო მეორე მხრით— მორთულ იქნას ნაგებობა, როგორც გარედან, ისე შიგნითაც, მხატვრული შთაბეჭდილების გაძლიერების მიზნით. ამდროინდელი ქართველი ხუროთმოძღვრის ყურადღება შენობის გარეგანი სამკაულის, განსაკუთრებით—ჩუქურთმისაკენ (ორნამენტი) არის მიჩნეული. საეკლესიო არქიტექტურაში სწარბობს ისეთი ტაძრის ტიპი, რომელსაც წაგრძელებული ფორმა აქვს და შენობის შუა თავისუფლად მდგომარე სვეტებზე დაყრდნობილი გუმბათი.

ამ ტიპის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლებია სამი უდიდესი, როგორც თავისი მნიშვნელობით, ისე თავისი ზომით, ძეგლი საშუალო

საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრებისა — ალავერდის ტაძარი (კახეთში; აგებულია მე-11 ს. დასაწყისში), ბაგრატ III-ის ტაძარი ქუთაისში (იატაკი დაგებულია 1003 წ.) და „სვეტი ცხოველი“ — მცხეთის საპატრიარქო საჯდომი (დამთავრებულია 1029 წელს).

ეპოქის მრავალ სხვა არქიტექტურულ ძეგლთაგან განსაკუთრებით ცნობილია აგრეთვე დიდებული ტაძრები სამთავისში (ქართლში, 1030 წ.), ბედიასში (აშენებულია ბაგრატ III-ის მიერ), ნიკორწმინდაში (რაჭა, მე-11 ს. პირველი ნახევარი), სამთავროში (მცხეთა, მე-11 ს.).

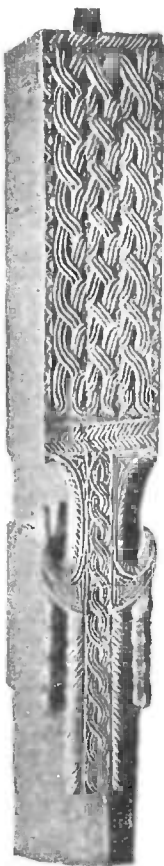
ქუთაისის, სამთავისის, ნიკორწმინდასა და რიგი სხვა ტაძრები შემკობილია საეცხოო ჩუქურთმით. ძველ ბრტყელი ორნამენტის გვერდით თანდათან ვითარდება და ვრცელდება ქვაზე ჭრის ახალი, რელიეფური წესი, რომელიც სინათლისა და ჩრდილის მკვეთრი შეპირისპირებისათვისაა ნაგარაუდვეი. ორნამენტი სულ უფრო და უფრო მდიდრული ხდება და კედლების სულ უფრო და უფრო დიდ ნაწილს ჰფარავს ხოლმე.

შენობათა შინაგანი შემკულობის აუცილებელ ელემენტად იქცევა მხატვრობა, რომელიც კედლებს ავსებს სარწმუნოებრივი და ისტორიული სურათებით და პორტრეტებით. ქართული კედლის მხატვრობის შემოწახული ძეგლები მე-10 საუკუნეზე ადრინდელ ხანას არ აღწევს.

საქართველოს სამეფოს გაძლიერება

§ 60. საქართველოს საზოგადოებრივი წყობილება
მე-11—მე-12 საუკუნეებში

საქართველოს საზოგადოებრივ წყობილებას მე-11 — მე-12 საუკუნეებში უფრო განვითარებული ფეოდალიზმის სახე ჰქონდა. მთელი საქართველო პატრონებად და ყმებად იყო დაყოფილი. პატრონი ერთსადაიმამე დროს როგორც მზრუნველს, ისევე მფლობელსაც, კერძო მესაკუთრესაც, ნიშნავდა. ამასთანავე პატრონი მეფესაც ეწოდებოდა, ხოლო მის ქვეშევრდომებს ყმები ერქვათ, თუნდაც ისინი ძლიერი და მდიდარი დიდგვარიანი აზნაურები ყოფილიყვნენ.

მეფის ამ დიდგვარიან აზნაურ ყმებსაც თავისი ყმები ჰყავდათ, რომელთათვისაც ისინი პატრონი იყვნენ. ამ ყმებსაც თავის მხრით შესაძლებელია ჰყოლოდათ და ჩვეულებრივ ჰყავდათ კიდეც ყმები. ამრიგად მთელი ქვეყანა პატრონყმობის უღელში იყო შებმული.

ყმობა და პატრონყმობა სხვადასხვა ნიადაგზე იყო აღმოცენებული. მაგალითად, ტყვედ ჩავარდნილი პირი შესაძლებელია ყმა გამხდარიყო. იყვნენ ნასყიდი ყმებიც. ყმათა ერთ ჯგუფს ისინი შეადგენდნენ, რომელნიც, როგორც შეუძლებელი მოვალენი სასამართლოსაგან ყმად იყვნენ მიცემულნი ვალის გადახდამდე. იყვნენ ყმები, რომელთა პატრონყმური ურთიერთობაც „ნებაყოფლობითს“ შეთანხმებაზე იყო დამყარებული. ასეთ ყმას ნებეიერი ყმა ეწოდებოდა. ასეთი ყმობის მიზანს ძლიერი მფარველისა და საჭირო ადგილ-მამულის მოპოვება შეადგენდა. როდესაც შეთანხმება წერილობით საბუთშიაც იყო აღბეჭდილი, რომელსაც მაშინ სიგელი ეწოდებოდა, ყმას სიგლოსანი ერქვა. ისეთი ყმებიც იყვნენ, რომელნიც ხალხის აღწერის დავთრის შედგენის დროს თავის თავს ამა თუ იმ პატრონის ყმად ჩააწერინებდნენ. ასეთ ყმას თავდაწერილი ეწოდებოდა. მთიან რაიონებში იყვნენ აგრეთვე თავისუფალი გლეხებიც.

12. საქართველოს ისტორია.

ნებაყოფლობითი ყმების მდგომარეობა უკეთესი იყო, ვიდრე სხვა ყმებისა. ამ შემთხვევაში პატრონყმობა მოწესრიგებული იყო ან ზნე-ჩვეულებით, ან და საბუთში საგანგებოდ აღნიშნული პირობებით. სიგლოსნებსა და ნე-ბიერებს გარკვეულ პირობებში პატრონისაგან წასვლის უფლება ჰქონდათ.

ყმობის საფუძველი საადგილმამულო დამოკიდებულება იყო. მიწა, რომელსაც ყმა ამუშავებდა, პატრონის საკუთრება იყო. საქართველოს მიწების საუკეთესო და უდიდესი ნაწილი უკვე დიდი ხნიდან ფეოდალების კერძო საკუთრებას შეადგენდა.

მემამულეს შეეძლო ყმის ყიდვა-გაყიდვა.

ზოგი ყმის მოვალეობას პატრონის ერთგული სამსახური და მასთან ერთად საბრძოლველად გასვლა შეადგენდა. ასეთი ვალდებულება აზნაურებსა და თავისუფალ პირებს ჰქონდათ დაკისრებული. არათავისუფალი გლეხების მოვალეობა-კი საპატრონყმო გადასახადების გამოღება და სამუშაოდ გამოსვლა იყო. თითოეული ამ მოვალეობის სიდიდე და რაოდენობა ყმობის პირობაზე იყო დამოკიდებული. ზოგ თავის ყმას მეფე შეუვალობას აძლევდა, ესე იგი ზოგიერთი სამეფო მოვალეობისა და გადასახადისაგან ათავისუფლებდა.

საქართველოს მოსახლეობა წოდებრივ ფენებადაც იყო დაყოფილი. უმაღლესი წოდების წევრს აზნაური ეწოდებოდა. აზნაურნი იყვნენ ან მემამულენი, ესე იგი — მემკვიდრეობით მქონებელნი, ანდა მოსაკარგავენი, რომელთაც ეს წოდება სამსახურით ჰქონდათ მოპოვებული, — ციხიანი და უციხონიც. ციხიანები უფრო გავლენიანსა და ძლიერ ჯგუფს წარმოადგენდნენ. ყველაზე ძლიერსა და მდიდარ აზნაურებს დიდებულებს ეძახდნენ.

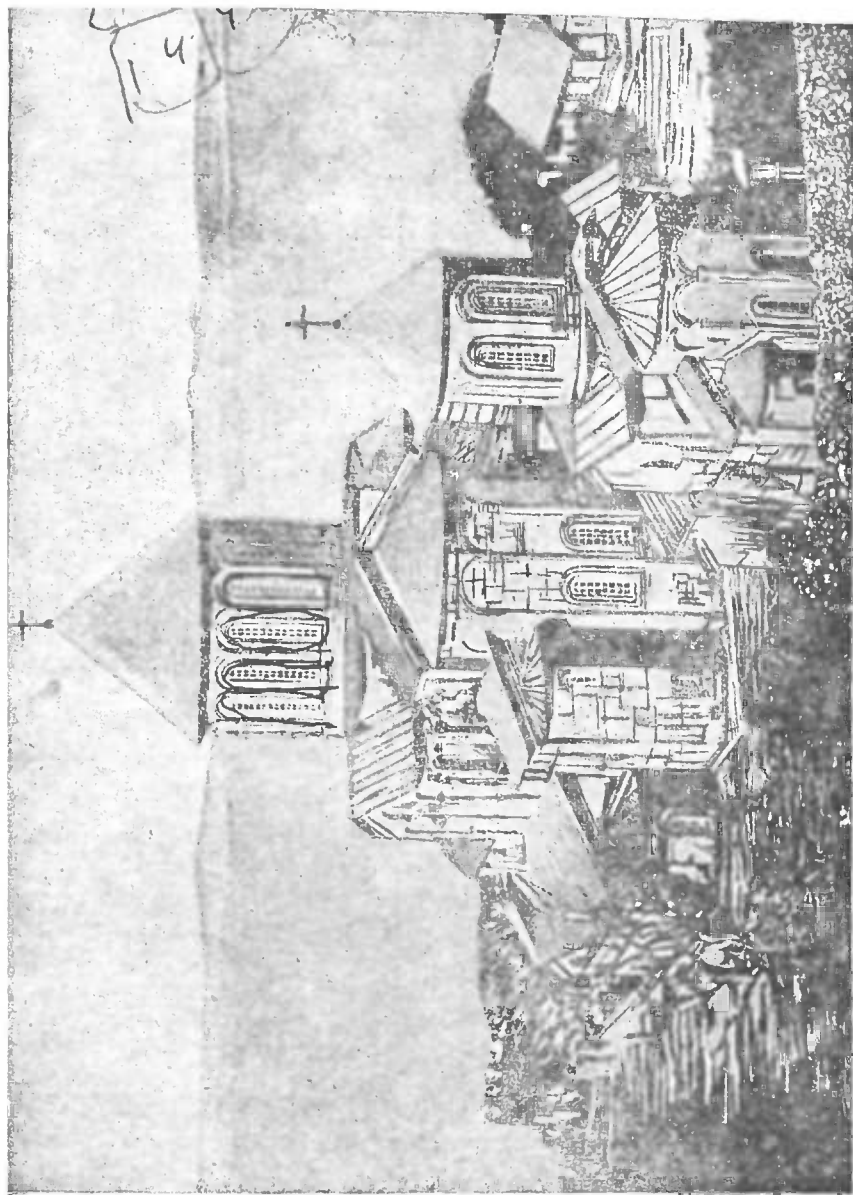
მეორე წოდებრივი ფენა ვაჭრებისაგან შესდგებოდა.

მესამე ფენას მსახურნი წარმოადგენდნენ. მეოთხე ფენა სოფლის მოსახლეობას, გლეხობას შეიცავდა.

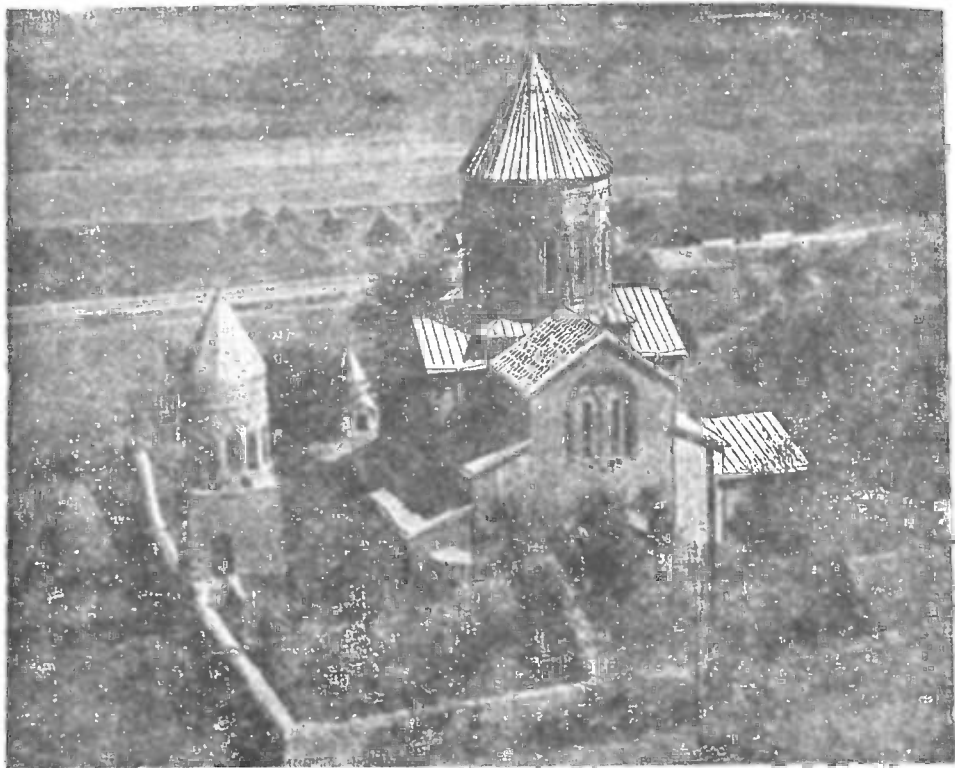
დიდებული აზნაურები შეადგენდნენ იმდროინდელი ქართველი საზოგადოების ნამდვილად გაბატონებულ ფენას. ისინი იყვნენ, საქართველოს მეფეებს რომ გამუდმებით ებრძოდნენ მე-11 საუკუნეში, რადგანაც მეფის გაძლიერება არ სურდათ. მე-11 საუკუნის დამლევსა და მე-12 საუკუნის დამდეგს მეფის ამ ურჩ ქვეშევრდომებს პირველად მოუგრიხა კისერი დავით აღმაშენებელმა, გიორგი მეორის შვილმა.

§ 61. დავით აღმაშენებელი

დავით მეოთხის გამეფებისას საქართველო მეტად მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. თურქების გამუდმებული თავდასხმებისაგან აღმოსავლეთი საქართველო აოხრებული იყო. ქართლისა და კახეთის ბარის ზოგი ძემი გაუკაცრიელებულ, ტყით დაბურულ მხარედ გადაქცეულიყო. ამასთანავე საქართველო განაგრძობდა სელჩუკიან სულტნებისათვის დამამცირებელი ხარკის ძლევას.

გელათი. საერთო ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან.

მცხეთა, სამთავროს ტაძარი, XI ს.

მცხეთის არქ. მუსეუმი-ც. 4.

ამგვარ ვითარებაში ქვეყნის წინაშე მდგარი, სასიცოცხლო მნიშვნელობის მქონე ამოცანებისათვის წარმატებით ბრძოლას სათავეში უნდა ჩასდგომოდა განსაკუთრებული პირადი ღირსებებით დაჯილდოებული სახელმწიფო მოღვაწე.

სწორედ ასეთი იყო გიორგი მეორის ძე, დავით IV, რომელიც 1089 წელს, 16 წლის ჭაბუკი ავიდა სამეფო ტახტზე.

დავით IV პირველი. ბუნების მიერ მძლავრი გონებითა და რკინისებური ნებისყოფით დაჯილდოებული, თავისი დროისათვის ღრმად განსწავლული დავით IV აღრევე ჩამოყალიბდა ძველი საქართველოს ერთერთ ყველაზე უფრო გამოჩენილ სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწედ. მას ზუსტად თვისებული ჰქონდა აღმოსავლურ-ქრისტიანული სამყაროს განათლება და თანაც საფუძვლიანად შესწავლილი არაბული და სპარსული ენები. არაბი ისტორიკოსები გადმოგვცემენ, რომ დავით მეფე კარგად იცნობდა ისლამსაც და ერთ დროს ვინმე განჯელ ყადისაც კი გამოჰკამათებია ყურანის წარმოშობის საკითხების გარშემო. დავითის გონებრივ ინტერესთა წრე მეტად ფართო იყო, მის ცნობისმოყვარეობას ვარსკვლავთმრიცხველობაც კი იზიდავდა.

მისი თანამედროვე მოღვაწე, შესანიშნავი ისტორიული თხზულების, „ცხოვრება მეფეთ მეფისა დავითისი“-ს ავტორი, მრავალ ამბავს მოგვითხრობს დავითის მუდმივი გატაცების შესახებ მწიგნობრობით.

დავითის საყვარელი დარგი ისტორიული მწერლობა ყოფილა. მას გზაში და ლაშქრობაში სატარებელი წიგნთსაცავიც ჰქონია, რომელსაც იგი არასდროს არ იშორებდა. როცა მას კითხვისაგან თვალი დაეღლებოდა, დავითი სხვას აკითხებდა, დიდი ყურადღებით უსმენდა, განმეორებით გამოჰკითხავდა ხოლმე და ჩვეულებრივ „თვით განუმარტავდა წანაკითხის ძალასა და სიღრმეს“.

დავით მეფე დღებუნებოვანი, თავისი დროის მოწინავე აზროვნების კაცი იყო. იგი უნდობლად ეკადებოდა მრავალს რასმე, რაც სამღვდელოებას ურყევ ჰემმარტებდად მიაჩნდა. იმავე დროს მან სახელი მოიხვეჭა თავისი საოცრად ლმობიერი მოპყრობით უცხო ტომებისა, ისევე როგორც უცხო სარწმუნოებათა მიმდევრების მიმართ.

დაუღალავემა, დასახული მიზნის განხორციელებისათვის შრომაში უდრეკელმა დავით მეოთხემ უკვდავყო თავისი სახელი შემოქმედებითი სახელმწიფოებრივი საქმეებით, რის გამოც მას „აღმაშენებელი“ ეწოდა.

**დავით აღმაშენებლის ბაძი-
ლა ფიოდალთა წინააღმდეგ.**

დავითმა, უწინარეს ყოვლისა, თავი მოუყარა აღმოსავლეთ საქართველოს ბარიდან გაქცეულ-დაფანტულ მოსახლეობას და ლტოლვილები თავ-თავის ადგილას დააბრუნა. შემდეგ იგი მისდგა ქვეყნის სისუსტისა და დამარცხების მთავარ დამნაშავეებს—პირველ რიგში დიდგვარიან აზნაურებს—და მალე აგრძნობინა მათ, რომ სამეფო ტახტზე ეხლა უკვე ძლიერი პიროვნება ზის, რომელიც თვითნებობასა და ურჩობას არავის აპატიებს.

დავით აღმაშენებელი.
ველითის ფრესკა.

შრი დიდგვარიან აზნაურებს ამ დროსაც კლდეკარის ერისთავები, ბაღ-
ვაშები მეთაურობდნენ. ბაღვაშების თავი-კაცი, ლიპარიტი, იმ ლი-
პარიტის შვილიშვილი, ბაგრატ მეოთხეს რომ მტრობდა, არა ერთჯერ იქნა
მხილებული მეფის ორგულობაში. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ხა-
ტოვანი თქმა რომ გავიმეოროთ, მეფე დარწმუნდა, რომ ლიპარიტის გას-
წორება ისევე არ შეიძლება, როგორც ძალის კულის გაძროვა ან კიბოს
სწორი სიარულიო. დავითმა საქართველოდან გააძევა ლიპარიტი და კლდე-
კარის საერისთავოც თვითონ დაიჭირა.

ბრძოლა თურქების წინააღმდეგ. XI საუკუნის დასაწყისს დასავლეთ-
ევროპელმა ჯვაროსნებმა თურქებს სირიისა და პალესტინის რიგი მნიშვნე-
ლოვანი ქალაქები და მხარეები წაართვეს. დავითმა ისარგებლა სელჩუ-
კიანთა სამხედრო მარცხითა და შინაგანი განხეთქილებით და სულტანს
ხარკის ხდაზე უარი უთხრა.

მაგრამ თვით საქართველოში ზოგიერთი ადგილი ჯერ კიდევ მტერს
ეჭირა.

დავით მეფე შეუდგა საქართველოს ტერიტორიის გაწმენდას მოხეტია-
ლე თურქული ურდოებისა და სელჩუკიანთა მეციხოვნეებისაგან. დავითის
სამხედრო ტაქტიკა იყო მტერზე მოულოდნელი და სწრაფი თავდასხმა
პატარ-პატარა რაზმებით. რაკი საქართველოს სამხედრო ძალა ჯერ კიდევ
მცირე იყო, მხოლოდ ამგვარი ბრძოლით შეიძლებოდა მრავალრიცხოვანი
მტრის გამკლავება. მაგრამ ამ ბრძოლაში სრული გამარჯვებისათვის კიდევ
უფრო მნიშვნელოვან პირობას წარმოადგენდა ქართველი ერის ყველა
ძალთა გაერთიანება ერთს ცენტრალიზებულ სახელმწიფოში.

ბრძოლა კახეთისათვის. დავითი უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდა ჯერ
საქართველოს მიწა-წყლის შემოკრების ამოცანას. მისი სამეფოს გარეთ
იყო ამ დროს ხომ ისეთი უმნიშვნელოვანესი თემები, როგორც იყო კა-
ხეთი და თბილისის სააჰირო. დავითმა კახეთიდან დაიწყო. კახეთის მნიშ-
ვნელოვანი სიმაგრე დასავლეთით ზედაზნის ციხე იყო. 1101 წელს
დავითმა წაართვა ეს ციხე კახთა მეფეს. სამი წლის შემდეგ ჰერეთის დი-
დებულებმა თვით კახთა მეფე აღსართანიც შეიპყრეს და დავითს გა-
დასცეს. დავითმა ეხლა უკვე საბოლოოდ შემოუერთა კახეთ-ჰერეთი სა-
ქართველოს სამეფოს.

სამკლესიო რეფორმები. დიდებულებთან ბრძოლამ დავით მეფე დაარ-
წმუნა, რომ მეფის მოწინააღმდეგე ძალების, დიდგვარიანი აზნაურების
ერთი მთავარი საბუღარი ეკლესია იყო.

ეკლესიის თავ-კაცები დიდგვარიან აზნაურთა წრის შვილები და წარ-
მომადგენლები იყვნენ და საიდუმლოდ თუ დაუფარავად სხვა დიდგვარიან
აზნაურებთან ერთად მეფეს ებრძოდნენ.

აუცილებელი იყო გადაჭრით გალაშქრება საეკლესიო ფეოდალების წი-
ნააღმდეგ. ნიადაგი ამისათვის ნაწილობრივ გიორგი მთაწმიდელის საქ-
მიანობით იყო მომზადებული. მაგრამ ის, რაც გიორგი მთაწმიდელმა

გააკეთა, მხოლოდ პირველი ცდა იყო. დავითმა მტკიცედ მოჰკიდა ლეკლესიას.

1103 წელს მეფემ მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელსაც რუის-ურბნისის კრებას ეძახიან, რადგან იგი ქართლის ორ სოფელში, რუისსა და ურბნისში (საეპისკოპოსო ცენტრებში) აწარმოებდა თავის სხდომებს. კრებამ დაადგინა, რომ ის ეპისკოპოსები, რომელნიც „მამულობით“, ე. ი. მემკვიდრეობით, ფლობდნენ საეკლესიო თანამდებობას და არა პირადი ღირსებისა და დამსახურების გამო, გადაყენებული ყოფილიყვნენ და მათ მაგიერ, შთამომავლობისდა მიუხედავად, ღირსნი და განსწავლულნი აერჩიათ. ესეცა და სხვა მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებანიც რუის-ურბნისის კრებისა მეფემ სწრაფად და გაბედულად განახორციელა. საეკლესიო არისტოკრატია განადგურებულ იქნა.

საეკლესიო რეფორმებს მოჰყვა უმნიშვნელოვანესი ცვლილებანი სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში, რომელთაც ჩაუყარეს საძირკველი ქართული სახელმწიფოს ძლიერებასა და მეფის შეუზღუდველ ხელისუფლებას, თვით-მპყრობელობას.

ბრძოლა თბილისისათვის. როცა შინაურობაში დავითმა ზურგი გაიმავრა, ის კვლავ სახმედრო საქმეებზე გადავიდა, რათა აღმოსავლეთ საქართველოში მდგარი სელჩუკიანთა მეციხოვნე რაზმებიც გაენადგურებინა და ამრიგად ბოლომდე მიეყვანა საქართველოს გაერთიანების საქმე.

თურქებს ჯერ კიდევ ეკირათ საქართველოს დედაქალაქი თბილისი და მისი თემი, ისევე როგორც ქვემო-ქართლის სხვა უმნიშვნელოვანესი ქალაქები და ციხეები,—მათ შორის ციხე-ქალაქები დმანისი, სამშვილდე, რუსთავი და სხვანი, რომელნიც ერთიანს მქლავრს თავდაცვის სისტემას ჰქმნიდნენ.

1110 წელს დავით მეფემ იერიში მიიტანა ამ სისტემაზე და კიდევაც გამოსტაცა თურქებს სამშვილდე, ფრიად მნიშვნელოვანი სავაჭრო ქალაქი და ძლიერი ციხე, რომელიც სამხრეთ-დასავლეთიდან იცავდა თბილისს. სამშვილდის აღება იმდენად დიდი გამარჯვება იყო ქართველებისა, რომ ამით შეშინებულმა თურქებმა ქვემო-ქართლის ციხეების უმეტესობა თვითონვე მიატოვეს და გაიქცნენ. მაგრამ არ გასულა დიდი ხანი, რომ სულთანმა სცადა დანაკარგის დაბრუნება,—საქართველოს სელჩუკიანთა მრავალრიცხოვანი ჯარი შემოესია. დავითმა სწრაფად შეუტია მტერს და სასტიკადაც დაამარცხა იგი თრიალეთში.

1115 წელს დავითმა თურქებს წაართვა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი—რუსთავი, რომელიც თბილისის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მისადგომებზე მდებარეობდა, მტკვრის ნაპირას.

1117 წელს დავით მეფემ ხელთ იგდო ჰერეთის ციხე-ქალაქი გიში (დღევანდელი აზერბაიჯანის სსრ ქალ. ნუხის მახლობლად). იმავე დროს იგი დაუღალავად სდევნიდა და სპობდა სელჩუკიანთა რაზმებს, რომელნიც აქა-იქ კიდევ ბოგინობდნენ, საქართველოს სამხრეთ განაპირა თემებში.

1118 წელს ქართველთა ჯარმა აიღო ლორის ძლიერი ციხე, რომელიც სამხრეთიდან მომავალ მტერს გზას უკრავდა და მეტად მნიშვნელოვანი მეწინავე სიმაგრე იყო იმ მთავარ გზაზე, საქართველოს რომ სომხეთთან და სამხრეთის სხვა ქვეყნებთან აერთებდა.

სამხედრო რეფორმები. ამ ძლიერამოსილი ბრძოლებით დავითი თანდათან თბილისს უახლოვდებოდა. მაგრამ საქართველოს დედაქალაქის აღებისათვის საჭირო იყო ქვეყნის შეიარაღებულ ძალთა ორგანიზაციის არსებითი გაუმჯობესება. მეფეს ხელთ ჰყავდა მხოლოდ პატრონყმობაზე დამყარებული ჯარი. მართალია, მეფეს თავისი საკუთარი მამული ჰქონდა და ამ მამულიდან გამომავალი საკუთარი ლაშქარი ჰყავდა, მაგრამ თითოეულ დიდგვარიან აზნაურსაც მოეპოვებოდა თავისი ფეოდალური სამფლობელო, სადაც იგი თავს ბატონ-პატრონად გრძნობდა და რომლის მოლაშქრე ყმები ამ აზნაურის მეთაურობით გამოდიოდნენ ბრძოლის ველზე. ამგვარ პირობებში არ შეიძლებოდა, მეფე დამოკიდებული არ ყოფილიყო თავის ძლიერ ყმებზე. სანამ ეს უკანასკნელნი მეფის ერთგულნი იყვნენ, მათი მონაწილეობა ლაშქრობაში მეფეს უზრუნველყოფილი ჰქონდა, მაგრამ საკმარისი იყო მეფესა და დიდგვარიან აზნაურს შორის უთანხმოება ჩამოვარდნილიყო, რომ ამ აზნაურისა და მისი ჯარის მეფისადმი ერთგულება საექვო ან უიმედოც გამხდარიყო. უთანხმოების გამწვავება კი შეიძლებოდა შეტაკებითაც დამთავრებულიყო.

ამ გარემოებამ გადააწყვეტინა დავით აღმაშენებელს შეექმნა ისეთი შეიარაღებული ძალა, რომელიც მტკიცე წინაგანი ერთობით იქნებოდა შეკავშირებული, მუდამ მზად იქნებოდა ბრძოლისათვის და სავსებით დემორჩილებოდა მეფის ნება-სურვილს. საქართველოს შეიარაღებული ძალების შემადგენლობაში ამ ახალი ტიპის ჯარის გაჩენას უნდა შეეცვალა აგრეთვე ჩვეულებრივი საპატრონყმო, საჭიროების კვალობაზე მოწვეული რაზმების ბუნება და მნიშვნელობა.

ამ მიზნით მეფემ გადასწყვიტა გადმოეყვანა საქართველოში ყივჩაყები. ყივჩაყები ძლიერი და მეომარი ტომი იყო, ჩრდილო კავკასიისა და სამხრეთ რუსეთის ველებზე მომთაბარე. მათ წინათაც არა ერთგზის უმსახურიათ, ქირით, საქართველოს ლაშქარში. ამასთანავე დავით აღმაშენებელს ყივჩაყთა მეთაურის ასული ჰყავდა მეუღლე.

1118 წელს დავითი თავისი უახლოესი მრჩეველებისა და თანამემწეების თანხლებით ჩრდილო კავკასიაში გადავიდა. იქ, საქართველოსა და ყივჩაყებს შორის, ოსები ესახლნენ, რომელნიც ყივჩაყებს ემტერებოდნენ და ცდილობდნენ ხელი შეეშალათ საქართველოში მათი გადმოსვლისათვის.

დავითმა დაიმორჩილა ოსები, დაიჭირა ოსეთის ციხეები და გზებიც გახსნა.

მეფემ 45.000 ყივჩაყის ოჯახი გადმოასახლა საქართველოში, მიუჩინა მათ მიწა და ყველაფერი, რაც სამხედრო სამსახურისათვის სჭირდებოდათ, მისცა.

დავითმა ახალი ორგანიზაცია მისცა ყივჩაყებს, და, ორი წლის გაძლიერებული წვრთნის შემდეგ, საქართველოს უკვე ჰყავდა 40.000 საუკეთესო ცხენოსნისაგან შემდგარი ლაშქარი.

გარდა ამისა, დავითმა შეადგინა კიდევ ერთი ცალკე რაზმი 5.000 კაცისაგან, რომელსაც „მონა-სპას“ ეძახდნენ და რომელსაც თვით მეფის დაცვა ევალებოდა.

თურქებთან ბრძოლის განახლება. დიდგოზის ომი. რაკი დავითმა შინაურობაში მშვიდობიანობა დაამყარა და თავისი ძალაუფლება განამტკიცა, მას საშუალება მიეცა კვლავ შესდგომოდა თურქებთან ბრძოლას. ცხადი იყო, რომ საქართველოს უშიშროების უზრუნველყოფა ვერ მოხერხდებოდა, თუ საქართველოსაკენ მომავალი ყველა მნიშვნელოვანი გზა შეკრული არ იქნებოდა. ეს გზები იმავე დროს უმთავრესი სავაჭრო გზებიც იყო.

პატარა ონი, XI ს. კარის სამკაული.

მუზეუმი „მეტეხი“.

უკვე 1120 წელს დავითმა შარვანში გაილაშქრა და ციხე-ქალაქი კაზალა აიღო. იგი თურქებს სულსმოთქმას არ აცლიდა: ხან ერთ ადგილას დაეცემოდა მათ, ხან მეორე ადგილას და მუსრს ავლებდა ყველგან, — საქართველოს სახელმწიფო საზღვრიდან ქალაქ ბარდავამდე და კასპიის ზღვამდე. ძალზე შევიწროებულმა კავკასიელმა თურქებმა საჩივრით მიმართეს სულტანს, რათა მათ დავითის წინააღმდეგ დახმარებოდა.

თურქების სულტანმა შემოიერთა ყველა მაჰმადიანი მთავარი და ამირა დამასკოდან და ერაყიდან, სამხრეთში, ვიდრე სომხეთამდე, ჩრდილოეთში, და საქართველოსაკენ უზარმაზარი ჯარი გამოგზავნა. იმდროინდელი უცხო მწერლებს სიტყვით, მაჰმადიანთა გაერთიანებული ლაშქარი ვითომც 400—600 ათასი კაცისაგან შესდგებოდა. ამასთანავე ეს მწერლები ერთხმად ამტკიცებენ, რომ ქართველთა ჯარი რიცხვით რამდენჯერმე ნაკლები იყო თურქებისაზე.

ფასკუნჯი სამთავისის ტაძრის კედლიდან, 1030 წ.

მტრის ჯარმა სწრაფად იარა, მოულოდნელად შემოიჭრა საქართველოში, მხარმარჯვენა დასტოვა თბილისი და 1121 წლის 12 აგვისტოს მოადგა ქალაქ მანგლისს. თურქებს განზრახული ჰქონდათ ამ რაიონში გადაელახათ თრიალეთის ქედი და მოეწყვიტათ დავით მეფე დასავლეთ საქართველოში მდებარე მისი ძირითადი ბაზებისაგან.

შემოსევის მოულოდნელობამ ხელი შეუშალა დავითს სრულად გამოეყენებინა თავისი ძალები. მაგრამ დაყოვნება აღარ ივარგებდა და შეფემაც გადასწყვიტა დაესწრო მტრისათვის, შეეტია მისთვის მთიან-ტყიან ადგილებში, სადაც, მისი ანგარიშით, თურქ-არაბთა ცხენოსანი ლაშქრის სიმრავლეს უნდა დაებრკოლებინა მისი მოძრაობა და შეემცილებინა ბრძოლის უნარიანობა.

დავითმა დიდი სისწრაფით ატარა თავისი სამოცათსიანი ლაშქარი და მანგლისს ჩრდილოეთით, დიდგორის მთაზე შეაგება იგი თურქებს.

დიდგორის ბრძოლა მოხდა 1121 წლის 15 აგვისტოს. იგი დიდხანს არ გაგრძელებულა. ქართველთა ჯარს გამოეყო და მტრის ბანაკისაკენ გაემართა 200 მხედარი. თურქებს ისინი მათ მხარეზე გადასული მოლალატენი ეგონათ და დაუბრკოლებლივ მიუშვეს რაზმი შუაგულ ბანაკამდე. მაგრამ გულადმა ქართველმა მგომრებმა უერად ხმლები იშიშვლეს და დაერივნენ გაოცებულსა და დაბნეულ თურქებს. დავითმა ისარგებლა მტრის არე და რევით და ელვისებურად ეკვეთა მისი ლაშქრის ფრთებს.

მაჰმადიანთა უზარმაზარი ჯარი სასტიკად დამარცხდა. თურქებმა ბრძოლის ველზე დასტოვეს დიდძალი მოკლული და დაჭრილი და გაქცივით უშველეს თავს. ქართველებმა დიდხანს სდიეს ლტოლვილ მტერს და აურაცხელი სიმდიდრე და მრავალი ტყვე ჩაიგდეს ხელში, დავითის ბრწყინვალე სამხედრო ნიჭმა და საქმობლოს დამცველთა მხნეობამ სრული გამარჯვება მოუპოვა საქართველოს.

დიდგორის ბრძოლამ დაამტკიცა, რომ საქართველო ახლო აღმოსავლეთის ერთი უძლიერესი სახელმწიფოთაგანი იყო უკვე.

თხილვისის განთავისუფლება. დიდგორის ომიდან დიდი ხანი არ გასულიყო, რომ, 1122 წელს, დავით მეფემ თბილისს ალყა შემოარტყა. თბილისში მყოფმა სელჩუკიან-მაჰმადიანთა მეციხოვნე ჯარმა სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია მას, მაგრამ ვერას გახდა: ქართველებმა თბილისი აიღეს.

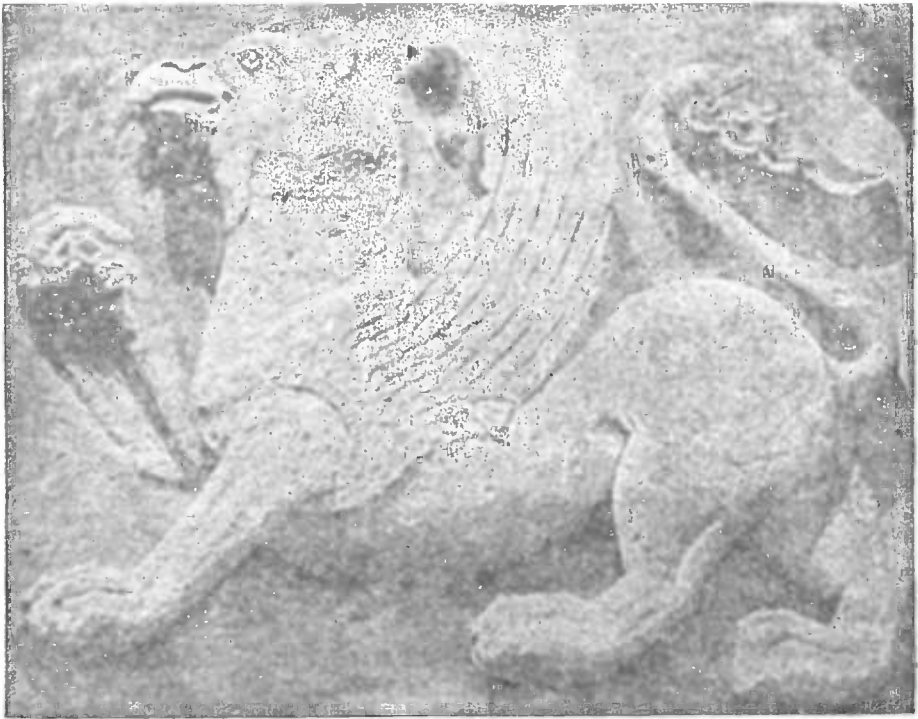
მაჰმადიანი ისტორიკოსები მოგვითხრობენ, რომ გაჯაერებულ გულზე ჰირველ დღეს მეფემ მოწინააღმდეგენი სასტიკად დასაჯა, მაგრამ ძალიან მალე მოღბა და ბრძანება გასცა, რომ თბილისის მცხოვრებნი, ეროვნებისა და სარწმუნოების განურჩევლად, თანასწორ მდგომარეობაში ყოფილიყვნენ. მაჰმადიანებს ზოგიერთი უპირატესობაც კი მიენიჭა.

400 წლის განმავლობაში უცხოელთა ხელში ნამყოფი დედაქალაქის განთავისუფლების შემდეგ დავითმა სამეფო ტახტი ქუთაისიდან თბილისში გადმოიტანა. ამ გამარჯვებას, ცხადია, თვით საქართველოსათვის უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ახლო აღმოსავლეთში მან დავითსა და ქართულ მხედრობას დიდი სახელი მოუპოვა.

თურქების გაძევება შარვანიდან და სომხეთიდან. ახლო აღმოსავლეთის სელჩუკიან-მაჰმადიანი ნგრძანებლებისათვის ძნელი ასატანი იყო ისეთი მარცხი, როგორც იყო თბილისის დაკარგვა, და მათ ახალი, საპასუხო ლაშქრობის მოწყობა სცადეს. 1123 წელს სულტანი შარვანში შეიქრა, შეიპყრო შარვანის მფლობელი, „შარვან-შაჰად“ წოდებული, შარვანის დედაქალაქი შამახია აიღო და დავითს გამოუგზავნა მუქართა და დაცინვით სავსე წერილი, რომელშიც „ტყის მეფეს“ უწოდებდა მას: თუ გული გერჩის, მაგ შენ ტყიან ქვეყანაში ნუ კი იმალები, ველზე გამოდი და შემებრძოლეო.

დავითი თავისი ჯარით დაუყოვნებლივ შარვანისაკენ დაიძრა. გაიგო თუ არა ეს ამბავი, სულტანმა ომს თავი მოარიდა და ბოლოს გაიქცა კიდე-ვაც. დავითმა შამახიაც აიღო, შარვანიც თავის გაელენას დაუმორჩილა, ხოლო შემდეგ უფრო შორსაც გაიწია და დარუბანდეს ნმართველს ქალაქი შაბურანი წაართვა.

იმავე 1123 წელს დავითმა ხელთ იგდო სომხეთის მრავალი ქალაქი და ციხე, შემდეგ კოლასა და ბასიანში გაილაშქრა და განადგურა თურქები, რომელნიც საქართველოს ამ სამხრეთ თემებში ჯერ კიდევ მარობდნენ.

ფასკუნჯი სამთავისის ტაძრის კედლიდან, 1030 წ.

მტრის ჯარმა სწრაფად იარა, მოულოდნელად შემოიჭრა საქართველოში, მხარმარჯვნივ დასტოვა თბილისი და 1121 წლის 12 აგვისტოს მოადგა ქალაქ მანგლისს. თურქებს განზრახული ჰქონდათ ამ რაიონში გადაელახათ თრიალეთის ქედი და მოეწყვიტათ დავით მეფე დასავლეთ საქართველოში მდებარე მისი ძირითადი ბაზებისაგან.

შემოსევის მოულოდნელობამ ხელი შეუშალა დავითს სრულად გამოეყენებინა თავისი ძალები. მაგრამ დაყოვნება აღარ ივარგებდა და მეფემაც გადასწყვიტა დაესწრო მტრისათვის, შეეტია მისთვის მთიან-ტყიან ადგილებში, სადაც, მისი ანგარიშით, თურქ-არაბთა ცხენოსანი ლაშქრის სიმრავლეს უნდა დაებრკოლებინა მისი მოძრაობა და შეემცირობინა ბრძოლის უნარიანობა.

დავითმა დიდი სისწრაფით ატარა თავისი სამოცათასიანი ლაშქარი და მანგლისს ჩრდილოეთით, დიდგორის მთაზე შეაგება იგი თურქებს.

დიდგორის ბრძოლა მოხდა 1121 წლის 15 აგვისტოს. იგი დიდხანს არ გაგრძელებულა. ქართველთა ჯარს გამოეყო და მტრის ბანაკისაკენ გაემართა 200 მხედარი. თურქებს ისინი მათ მხარეზე გადასული მოლალატენი ეგონათ და დაუბრკოლებლივ მიუშვეს რაზმი შუაგულ ბანაკამდე. მაგრამ გულადმა ქართველმა მგომრებმა უეცრად ხმლები იშიშვლეს და დაერივნენ გაუცებულსა და დაბნეულ თურქებს. დავითმა ისარგებლა მტრის არევ დარევით და ელვისებურად ეკვეთა მისი ლაშქრის ფრთებს.

მაჰმადიანთა უზარმაზარი ჯარი სასტიკად დამარცხდა. თურქებმა ბრძოლის ველზე დასტოვეს დიდძალი მოკლული და დაჭრილი და გაქცევილი უშვილეს თავს. ქართველებმა დიდხანს სდიეს ლტოლვილ მტერს და აურაცხელი სიმდიდრე და მრავალი ტყვე ჩაიგდეს ხელში, დავითის ბრწყინვალე სამხედრო ნიჭმა და სამშობლოს დამცველთა მხნეობამ სრული გამარჯვება მოუპოვა საქართველოს.

დიდგორის ბრძოლამ დამტკიცა, რომ საქართველო ახლო აღმოსავლეთის ერთი უძლიერესი სახელმწიფოთაგანი იყო უკვე.

თბილისის განთავისუფლება. დიდგორის ომიდან დიდი ხანი არ გასულიყო, რომ, 1122 წელს, დავით მეფემ თბილისს ალყა შემოარტყა. თბილისში მყოფმა სელჩუკიან-მაჰმადიანთა მეციხოვნე ჯარმა სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია მას, მაგრამ ვერას გახდა: ქართველებმა თბილისი აიღეს.

მაჰმადიანი ისტორიკოსები მოგვითხრობენ, რომ გაჯავრებულ გულზე პირველ დღეს მეფემ მოწინააღმდეგენი სასტიკად დასაჯა, მაგრამ ძალიან მალე მოღბა და ბრძანება გასცა, რომ თბილისის მცხოვრებნი, ეროვნებისა და სარწმუნოების განურჩევლად, თანასწორ მდგომარეობაში ყოფილიყვნენ. მაჰმადიანებს ზოგიერთი უპირატესობაც კი მიენიჭა.

400 წლის განმავლობაში უცხოელთა ხელში ნამყოფი დედაქალაქის განთავისუფლების შემდეგ დავითმა სამეფო ტახტი ქუთაისიდან თბილისში გადმოიტანა. ამ გამარჯვებას, ცხადია, თვით საქართველოსათვის უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ახლო აღმოსავლეთში მან დავითსა და ქართულ მხედრობას დიდი სახელი მოუპოვა.

თურქების გაქვევება შარვანიდან და სომხეთიდან. ახლო აღმოსავლეთის სელჩუკიან-მაჰმადიანი მბრძანებლებისათვის ძნელი ასატანი იყო ისეთი მარცხი, როგორც იყო თბილისის დაკარგვა, და მათ ახალი, საპასუხო ლაშქრობის მოწყობა სცადეს. 1123 წელს სულტანი შარვანში შეიქრა, შეიპყრო შარვანის მფლობელი, „შარვან-შაჰად“ წოდებული, შარვანის დედაქალაქი შამახია ილო და დავითს გამოუგზავნა მუქართა და დაცინვით სავსე წერილი, რომელშიც „ტყის მეფეს“ უწოდებდა მას: თუ გული გერჩის, მაგ შენ ტყიან ქვეყანაში ნუ კი იმალები, ველზე გამოდი და შემებრძოლეო.

დავითი თავისი ჯარით დაუყოვნებლივ შარვანისაკენ დაიძრა. გაიგო თუ არა ეს ამბავი, სულტანმა ომს თავი მოარიდა და ბოლოს გაიქცა კიდევაც. დავითმა შამახიაც აიღო, შარვანიც თავის გავლენას დაუმორჩილა, ხოლო შემდეგ უფრო შორსაც გაიწია და დარუბანდრს წმართველს ქალაქი შაბურანი წაართვა.

იმავე 1123 წელს დავითმა ხელთ იგდო სომხეთის მრავალი ქალაქი და ციხე, შემდეგ კოლასა და ბასიანში გაილაშქრა და გაანადგურა თურქები, რომელნიც საქართველოს ამ სამხრეთ თემებში ჯერ კიდევ მაგრობდნენ.

ბოლოს ჯერი მიდგა სომხეთის დედაქალაქ ანისზედაც, რომელიც ამ დროს მაჰმადიან მფლობელს ეჭირა. საქართველოს წარმატებით გამხნეებულმა, ანისელი სომხების თავკაცებმა დავით მეფეს თავისი თავი და თავისი ქალაქი შემოავედრეს.

დავითმა სწრაფად შეჰკრიბა 60.000 ცხენოსნისაგან შემდგარი ჯარი, შემოეწყო ანისს და, სომეხი მოსახლეობის დახმარებით, სამ დღეში აიღო ქალაქი. ანისი დავითმა სამეფოდ დაიჭირა, ქალაქის გამგედ თავისი კაცი დანიშნა, ხოლო მეციხოვნეებად კი მესხი აზნაურები ჩააყენა.

ანისის, სომეხთა ეროვნულ-კულტურული ცხოვრების ცენტრის, ახლო აღმოსავლეთის ერთერთი უმდიდრესი სავაჭრო ქალაქისა და სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისითაც ფრიად მნიშვნელოვანი გამაგრებული პუნქტის აღებას ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, და ამ ამბავს მთელი ხალხი ზეიმით შეხვდა. სომეხი ისტორიკოსი მათე ედესელი თავის თანამკამულეთა განწყობლებას ვაღმოგვცემს, როცა მოგვითხრობს, თუ როგორ „გაათავისუფლა დავით ქართველთა მეფემ, სომეხი ერის მფარველმა და მეგობარმა, 60 წლის მონობისაგან სატახტო ქალაქი სომხეთისა, ანისი, და მისი დიდებული, მეჩეთად ქცეული ტაძარი. დავითმა დიდი ზეიმით კვლავ აკურთხებინა ტაძარი და სიხარული გამეფდა სომეხთა მთელ სახლში“.

ერთი ძველი ქართული ქრონიკა მათეს ამ ცნობას დასძენს, რომ დავითი მივიდა ანისის ტაძრის ამშენებლის, კატრონიტე დედოფლის საფლავზე და სამგზის ჩასძახა მას: „გიხაროდეს, დედოფალო, რადგანაც იხსნა უფალმა ტაძარი შენი ურწმუნოთაგან“.

ანისის აღების შემდეგ დავითს დიდხანს აღარ უცოცხლია: 1125 წლის 24 იანვარს, ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ, იგი გარდაიცვალა ქ. თბილისში. მისი ცხოვრების აღმწერელი გვამცნობს, რომ „მეფეს განზრახული ჰქონდა კიდევ უფრო დიდი საქმეები და ლაშქრობანი“ და რომ იგი ენერგიულად ემზადებოდა კიდევაც მათთვის, მაგრამ სიკვდილმა აღარ დააცალა მას ამ გეგმების შესრულება.

ლონისძიებანი სახალხო მითწმობისა და კულტურის დარგში. დავით აღმაშენებლის ხანა აღნიშნულია გაცხოველებული საქმიანობით სახალხო მეურნეობისა და კულტურის დარგში. ქართველი, სომეხი და მაჰმადიანი ისტორიკოსების ერთსულოვანი მოწმობით, თვით სახელმწიფოს მეთაური ახერხებდა, მიუხედავად გამუდმებული ომიანობა-ლაშქრობისა, მოენახა დრო იმისათვის, რომ პირადად მოეკიდა ხელი მშვიდობიანი მშენებლობის საკითხებისათვის და ყოფილიყო ყოველი სასარგებლო წამოწყების მოთავე და მფარველი.

დიდი ყურადღება ექცეოდა ვაჭრობის განვითარებასა და ქალაქების კეთილმოწყობას. შეკეთდა ძველი გზები, გაყვანილ იქნა და მოიკირწყლა ახალი გზები, გაიდო ხიდები მთის ჩქარ მდინარეებზე, აშენდა სამგზავრო სასტუმროები.

დავით აღმაშენებელმა ხელ-ახლა გააშენა და ვაჭარ-ხელოსნებით დაა-
სახლა ქალაქი გორი, რომელიც მას შემდეგ მუდამ იყო საქართველოს ძი-
რითადი თეზის, შიდა ქართლის ცენტრი.

დავითის თანამედროვენი ქება-დიდებათ იხსენიებენ მის გულმოწყალეო-
ბასა და ქველმოქმედებას. მან ააგო და ყველაფრით უზრუნველყო სააჯად-
მყოფოები, სადაც თავშესაჯარს აძლევდნენ და მკურნალობდნენ ღარიბ-
ლატაკებს.

განსაკუთრებული მზრუნველობით ეკიდებოდა დავით აღმაშენებელი
სწავლა-განათლების საქმეს. სომეხი მემატრიანენი მოგვითხრობენ, რომ და-
ვითმა ენების შესასწავლად და მთარგმნელობისათვის მოსამზადებლად
საბერძნეთს გაგზავნა 40 ყმწვილი, რომელთაგანაც სამი შემდეგში თავი-
სი ერის ნამდვილი მშვენება გახდაო. არაბი და სპარსელი მწერლები კი
გვამცნობენ, რომ დავითს აუშენებია ცალკე სახლი მაჰმადიან მეცნიერთა,
ფილოსოფოსთა და პოეტებისათვის, რომ იგი ნივთიერად ეხმარებოდა
მათ და დრო და დრო საზეიმო დარბაზობასაც უმართავდა.

თავისთავად ცხადია, რომ მეფის მზრუნველობა ფართოდ სწვდებოდა
ქართულს ეროვნულ-კულტურულ კერებს საქართველოშიცა და მის ფარ-
გლებს გარეშეც. გარდა იმისა, რომ არაფერს ზოგავდნენ უკვე არსებული
მონასტრების მოვლა-პატრონობისათვის, დიდძალი სახსარი დაიხარჯა
კოდნისა და განათლების ახალი კერების მოსაწყობადაც. მათ შორის პირ-
ველი ადგილი უჭირავთ გელათის (ქუთაისის ახლოს) და შიო-მღვი-
მის (მცხეთის ახლოს) მონასტრებს, სადაც დღემდე შემონახული დავი-
თის მიერ აგებული ტაძრები.

დავითს განსაკუთრებით ჰყვარებია გელათი, რომელიც მან, მისი ბიო-
გრაფის სიტყვით, „სხვად ათენად“ აქცია. აქ მან დააარსა აკადემია, რომ-
ლის გარშემოც შემოიკრიბნენ ქართული კულტურის საუკეთესო მოღვა-
წენი, საშუალო საუკუნეთა საქართველოს უდიდესი მოაზროვნის, ფილო-
სოფოსის იოანე პეტრიწის მეთაურობით. გელათის აკადემიამ თვალ-
საჩინო როლი ითამაშა ქართული კულტურის განვითარებაში. შიომღვი-
მის მონასტერში მუშაობდა ცნობილი მწერალი არსენ იყალთოელი.

მაგრამ დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობაში პირველი ადგილი მაინც
იმ რეფორმებს, იმ ცვლილებებს უჭირავთ, რომელნიც მან სახელმწიფოებ-
რივ წყობილებასა და სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში განახორციელა.

§ 62. ქართული ფეოდალური მონარქიის განვითარება დავით III-ის ღარიდან დავით IV-მდე

დავით IV-ის, აღმაშენებლის, სახელმწიფოებრივმა რეფორმებმა და-
გვირგვინა ქართული ფეოდალური სახელმწიფოებრიობის ხანგრძლივი გან-
ვითარება დაქსაქსული სამთავროებიდან, ამ „ნახევარ-სახელმწიფოებიდან“
მოყოლებული ვიდრე ცენტრალიზებულ მონარქიამდე თვითმპყრობელი მე-
ფის მეთაურობით.

მთავრის ხელისუფლება, რომლისაგანც წარმოიშვა მეფის ხელისუფლება, თავდაპირველად არჩევითი ხასიათისა იყო. ასე იყო, როგორც ვიცით, ქართლში, მეექვსე საუკუნის დამლევს, სადაც ერისმთავარი ქართველი ფეოდალების ამორჩეული მეთაური, ნდობით აღჭურვილი წარმომადგენელი იყო. ამის შესახებ ხსენა ფეოდალებს საუკუნეების მანძილზე შერჩათ, და ქართველი ხელმწიფეები, რომელნიც მემკვიდრეობითი ხელისუფლებისა და თვითმპყრობელობისაკენ მიისწრაფოდნენ, ყოველთვის იძულებული იყვნენ ანგარიში გაეწიათ ფეოდალური არისტოკრატის მოთხოვნებისათვის, რომლის მიხედვითაც არისტოკრატის უფლება უნდა ჰქონოდა ამა თუ იმ სახით დასტური მიეცა სამეფო ტახტის დაკავებაზე მისი კანონიერი მემკვიდრის შიერ.

დიდგვარიანი აზნაურობისაგან დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში ქართველი მეფეები იყენებდნენ არა მარტო პოლიტიკურს, არამედ იდეოლოგიურ საშუალებებსაც. ამათ რიცხვს ეკუთვნის ძველი და გავრცელებული თეორია, რომლის თანახმადაც ნეფეებს თავისი ხელისუფლება მიღებული აქვთ არა ხალხისაგან, ან ხალხის რომელიმე ერთი ნაწილისაგან, არამედ ზეგარდმო, ღვთისაგან. უზენაესი ხელისუფლების წყარო, ამრიგად, საზოგადოების წიაღიდან მის გარეთ გადაჰქონდათ.

სამეფო ხელისუფლების ღვთაებრივი წარმოშობის თეორია, საეკლესიო დალოცვა-კურთხევის წესით შარავანდედ-მოსილი, გამოყენებული იყო ფეოდალურ საქართველოში ჯერ კიდევ მის გაერთიანებამდე.

სამეფო ხელისუფლების ისტორიისათვის საქართველოში განსაკუთრებულ ინტერესს შეიცავს ტაო-კლარჯეთის მფლობელთა, ბაგრატიონთა სახლის ხელისუფლების ისტორია.

სახელმწიფოებრიობა და სამეფო ხელისუფლების ხასიათი ტაო-კლარჯეთში. ტაო-კლარჯეთის სამთავრო სახლის, რომელმაც შემდეგში საფუძველი დაუდვა სრულიად საქართველოს ეროვნულ დინასტიას, დამაარსებელს აშოტ ბაგრატიონს თავისი ხელისუფლება არ მიუღია ადგილობრივი ფეოდალებისაგან. მან იგი იშოვა ხმლითა და ოქროთი და შემდეგ გარეშე ძალაზე—ბიზანტიის იმპერატორზე—დაყრდნობით განამტკიცა. ეს უპირატესი, სხვა ფეოდალებთან შედარებით, მდგომარეობა, რომელიც ბაგრატიონებმა იმთავითვე მოიპოვეს, შემდეგში კიდევ უფრო გაძლიერებულ იქნა იქ ლეგენდის წყალობით, რომელიც ამტკიცებდა—ბაგრატიონები ისრაილის განთქმული მეფე-წინასწარმეტყველის დავითის შთამომავალნი არიანო, და რომელიც მათ, ამრიგად,—სახარების გენეალოგიის საფუძველზე,—ღვთისმშობელსა და ქრისტესთან ანათესავებდა. ეს თქმულება, რომელიც საქართველოში გავრცელდა ჯერ კიდევ მეცხრე საუკუნეში, ხოლო მალე ცნობილი გახდა მეზობელ ქვეყნებშიაც (952 წელს მას იმეორებს ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე პორფიროგენეტი), ავსებდა და ართულებდა სამეფო ხელისუფლების ღვთაებრივი წარმოშობის თეორიას თვით დინასტიის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი წარმოშო-

იღვით. ცრუმორწმუნე საშუალო საუკუნეების საზოგადოების შეგნება-
ასეთი შთამომავლობა ბაგრატიონებს განსაკუთრებული შარავანდელით
სავდა, მათი პრესტიჟისა და პოპულარობის ზრდას დიდად ხელს უწყ-
ბდა.

გასაგებია ამიტომ, რომ, ტაო-კლარჯეთის მფლობელების აზრით, მათ
ქვეყნების ხელმწიფეებზე ნაკლები უფლება არ ჰქონდათ თავისი თა-
სათვის „ღვთივ გვირგვინოსანი“, „ღვთივ დიდებული“, „ღვთივ დამყა-
ებული“ მეფეები ეწოდებინათ.

მეორე მხრით, სამთავროს წარმომავლის იგივე პირობები, ეპოქის საერ-
ო ხასიათთან დაკავშირებით, ხელს უშლიდა ხელისუფლების ჯერო-
ნ ცენტრალიზაციას ტაო-კლარჯეთში. აქ იმთავითვე შეთვისებულ იქნა
ხელულება, რომ სამთავრო შეადგენს დინასტიის საერთო-საგვარეულო
კერძო საკუთრებას. როგორც ხელისუფლება, ისე თვით სამფლობელო
აობიდან თაობაში განუწყვეტლივ ქუცბაცდებოდა აშოტ ბაგრატიონის
ავალრიცხოვან შთამომავალთა შორის. ასე ჩამოყალიბდა წყობილება
ტაო-კლარჯეთის სახელმწიფოსი, რომელიც ცალკეული, შინაგან დამოუ-
კიდებელი და ურთიერთ შორის სუსტად დაკავშირებული სამფლობელოე-
საგან შესდგებოდა. ჩვენ ვიცით, რომ ბაგრატიონთა საგვარეულოს
არმომადგენელნი, ამ სამფლობელოთა მეთაურები, სხვადასხვა ტიტულს
ტარებდნენ, როგორც იყო მამფალი, მაგისტროსი, ერისთავთ-
ერისთავი, ერისთავი და ა. შ., მაგრამ, ამასთან ერთად, ისინი
ქველანი როგორც ოფიციალურს, ისე კერძო მეტყველებაში ერთნაირად
ეწოდებიან „მეფეებად“ და „ხელმწიფეებად“. საგვარეულოსა და სახელმ-
წიფოს მეთაური, რომელიც ჩვეულებრივად ბიზანტიური კარის წოდე-
ბით — „კურაპალატობით“ — იყო შემკობილი, მხოლოდ პირველი იყო თა-
სწორთა შორის. ტაო-კლარჯეთის სამეფოს დიდი გაძლიერება დავით
III-ის დროს არ შეხებია სახელმწიფოს შინაგან აღნაგობას, რომელიც
ველი დარჩა. დავით მესამის ტიტული „მეფეთა მეფე“ აღნაგობდა
რავალი მეფის არსებობას, რომელთა შორის ერთი იყო უფროსი მეფე,
მეფეების მეფე. საქართველოს გაერთიანების ნოსტრენესა და მოამაეს,
დავით მესამეს, ჩანს, ეს გაერთიანება ტაო-კლარჯეთის ყაიდაზე ჰქონდა
გარმოდგენილი, ე. ი. ცალკეული, შინაგან დაუკიდებელი, სამფლობე-
ლოების ფედერაციის სახით, რომელსაც სათავეში სრულიად საქართვე-
ლოს მეფეთა-მეფე უდგას.

მაგრამ ქვეყნის სამეურნეო და საზოგადოებრივი განვითარების ობიექ-
ტური მსვლელობა უკვე ვეღარ ეტეოდა არსებული სახელმწიფოებრივი
ინსტიტუტების ჩარჩოებში და მპარტველობის მეტ ცენტრალიზაციას შიი-
ნოვდა.

გაერთიანებული საქართველოს პირველივე მეფე, დავით III-ის შიილო-
ბილი და აღზრდილი, ბაგრატიონი III, დარწმუნებული მომხრეა ახალი
დღეებისა სამეფო ხელისუფლებასა და სახელმწიფო წყობილებაზე.

მთავრის ხელისუფლება, რომლისაგანც წარმოიშვა მეფის ხელისუფლება, თავდაპირველად არჩევითი ხასიათისა იყო. ასე იყო, როგორც ვიცით, ქართლში, მეექვსე საუკუნის დამლევს, სადაც ერისმთავარი ქართველი ფეოდალები ამორჩეული მეთაური, ნდობით აღჭურვილი წარმომადგენელი იყო. ამის შესახებ ხსოვნა ფეოდალებს საუკუნეების მანძილზე შერჩათ, და ქართველი ხელმწიფეები, რომელნიც მემკვიდრეობითი ხელისუფლებისა და თვითმპყრობელობისაკენ მიისწრაფოდნენ, ყოველთვის იძულებული იყვნენ ანგარიში გაეწიათ ფეოდალური არისტოკრატის მოთხოვნილებისათვის, რომლის მიხედვითაც არისტოკრატის უფლება უნდა ჰქონოდა ამა თუ იმ სახით დასტური მიეცა სამეფო ტახტის დაკავებაზე მისი კანონიერი მემკვიდრის მიერ.

დიდგვარიანი აზნაურობისაგან დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში ქართველი მეფეები იყენებდნენ არა მარტო პოლიტიკურს, არამედ იდეოლოგიურ საშუალებებსაც. ამათ რიცხვს ეკუთვნის ძველი და გავრცელებული თეორია, რომლის თანახმადაც მეფეებს თავისი ხელისუფლება მიღებული აქვთ არა ხალხისაგან, ან ხალხის რომელიმე ერთი ნაწილისაგან, არამედ ზეგარდმო, ღვთისაგან. უზენაესი ხელისუფლების წყარო, ამრიგად, საზოგადოების წიაღიდან მის გარეთ გადაჰქონდათ.

სამეფო ხელისუფლების ღვთაებრივი წარმოშობის თეორია, საეკლესიო დალოცვა-კურთხევის წესით შარავანდედ-მოსილი, გამოყენებული იყო ფეოდალურ საქართველოში ჯერ კიდევ მის გაერთიანებამდე.

სამეფო ხელისუფლების ისტორიისათვის საქართველოში განსაკუთრებულ ინტერესს შეიცავს ტაო-კლარჯეთის მფლობელთა, ბაგრატიონთა სახლის ხელისუფლების ისტორია.

სახელმწიფოებრიობა და სამეფო ხელისუფლების ხასიათი ტაო-კლარჯეთში. ტაო-კლარჯეთის სამთავრო სახლის, რომელმაც შემდეგში საფუძველი დაუდვა სრულიად საქართველოს ეროვნულ დინასტიას, დამაარსებელს აშოტ ბაგრატიონს თავისი ხელისუფლება არ მიუღია ადგილობრივი ფეოდალებისაგან. მან იგი იშოვა ხმლითა და ოქროთი და შემდეგ გარეშე ძალაზე—ბიზანტიის იმპერატორზე—დაყრდნობით განამტკიცა. ეს უპირატესი, სხვა ფეოდალებთან შედარებით, მდგომარეობა, რომელიც ბაგრატიონებმა იმთავითვე მოიპოვეს, შემდეგში კიდევ უფრო გაძლიერებულ იქნა იმ ლეგენდის წყალობით, რომელიც ამტკიცებდა—ბაგრატიონები ისრაილის განთქმული მეფე-წინასწარმეტყველის დავითის შთამომავალნი არიანო, და რომელიც მათ, ამრიგად,—სახარების გენეალოგიის საფუძველზე,—ღვთისმშობელსა და ქრისტესთან ანათესავებდა. ეს თქმულება, რომელიც საქართველოში გავრცელდა ჯერ კიდევ მეცხრე საუკუნეში, ხოლო მალე ცნობილი გახდა მეზობელ ქვეყნებშიაც (952 წელს მას იმეორებს ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე პორფიროგენეტი), აესებდა და ართულებდა სამეფო ხელისუფლების ღვთაებრივი წარმოშობის თეორიას თვით დინასტიის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი წარმოშო-

ბ. ს. იღვით. ცრუმორწმუნე საშუალო საუკუნეების საზოგადოების შეგნება-
ში ასეთი შთამომავლობა ბაგრატიონებს განსაკუთრებული შარავანდელით
მოსავდა, მათი პრესტიჟისა და პოპულარობის ზრდას დიდად ხელს უწყობდა.

გასაგებია ამიტომ, რომ, ტაო-კლარჯეთის მფლობელების აზრით, მათ
სხვა ქვეყნების ხელმწიფეებზე ნაკლები უფლება არ ჰქონდათ თავისი თავისათვის „ღვთივ გვირგვინოსანი“, „ღვთივ დიდებული“, „ღვთივ დამკაცრებული“ მეფეები ეწოდებინათ.

მეორე მხრით, სამთავროს წარმომავლის იგივე პირობები, ეპოქის საერთო ხასიათთან დაკავშირებით, ხელს უშლიდა ხელისუფლების ჯეროვან ცენტრალიზაციას ტაო-კლარჯეთში. აქ იმთავითვე შეთვისებულ იქნა შეხედულება, რომ სამთავრო შეადგენს დინასტიის საერთო-საგვარეულო კერძო საკუთრებას. როგორც ხელისუფლება, ისე თვით სამფლობელო თაობიდან თაობაში განუწყვეტლივ ქუსმაცდებოდა აშოტ ბაგრატიონის მრავალრიცხოვან შთამომავალთა შორის. ასე ჩამოყალიბდა წყობილება ტაო-კლარჯეთის სახელმწიფოსი, რომელიც ცალკეული, შინაგან დამოუკიდებელი და ურთიერთ შორის სუსტად დაკავშირებული სამფლობელოებისაგან შესდგებოდა. ჩვენ ვიცით, რომ ბაგრატიონთა საგვარეულოს წარმომადგენელნი, ამ სამფლობელოთა მეთაურები, სხვადასხვა ტიტულს ატარებდნენ, როგორც იყო მაამფალი, მაგისტროსი, ერისთავთ-გერისთავი, ერისთავი და ა. შ., მაგრამ, ამასთან ერთად, ისინი ყველანი როგორც ოფიციალურს, ისე კერძო მეტყველებაში ერთნაირად ეწოდებიან „მეფეებად“ და „ხელმწიფეებად“. საგვარეულოსა და სახელმწიფოს მეთაური, რომელიც ჩვეულებრივად ბიზანტიური კარის წოდებით — „კურაპალატობით“ — იყო შემკობილი, მხოლოდ პირველი იყო თანასწორთა შორის. ტაო-კლარჯეთის სამეფოს დიდი გაძლიერება დავით III-ის დროს არ შეხებია სახელმწიფოს შინაგან აღნაგობას, რომელიც ყველი დარჩა. დავით მესამის ტიტული „მეფეთა მეფე“ ადასტურებდა მრავალი მეფის არსებობას, რომელთა შორის ერთი იყო უფროსი მეფე, მეფეების მეფე. საქართველოს გაერთიანების მოსურნესა და მოამაგეს, დავით მესამეს, ჩანს, ეს გაერთიანება ტაო-კლარჯეთის ყაიდაზე ჰქონდა წარმოდგენილი, ე. ი. ცალკეული, შინაგან დამოუკიდებელი, სამფლობელოების ფედერაციის სახით, რომელსაც სათავეში სრულიად საქართველოს მეფეთა-მეფე უდგას.

მაგრამ ქვეყნის სამეურნეო და საზოგადოებრივი განვითარების ობიექტური მსვლელობა უკვე ვეღარ ეჭვოდა არსებული სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტების ჩარჩოებში და მმართველობის მეტ ცენტრალიზაციას მოიხატავდა.

გაერთიანებული საქართველოს პირველივე მეფე, დავით III-ის შვილობილი და აღზრდილი, ბაგრატი III, დარწმუნებული მომხრეა ახალი შეხედულებისა სამეფო ხელისუფლებასა და სახელმწიფო წყობილებაზე.

მონარქია ბაგრატ III-ისა და მისი მემკვიდრეების დროს. ბაგრატ მე-სამე ბიზანტიის იმპერატორად შეუზღუდველი ერთმართველობისაკენ, მრავალმთავრობას იგი შეუწყნარებლად სთვლიდა. ბაგრატიონთა საგვარეულო ისტორიკოსი, სუმბატ დავითისძე, ამ ნეფოზის რეალურ ტენდენციებს ასახავს, თუმცა გახვიადებით, როცა წერს, რომ ბაგრატ მესამემ „დაიპყრა ყოველი კავკასია თვითმპყრობლობითა ჯიქეთითგან ვიდრე გორგანაძემ ხოლო ადარბადაგანი და შარვანი მოხარკე ყო, სომხითისა ხელმწიფეთა ნებიერად განაგებდა“ ო. სინამდვილეში ბაგრატ მესამემ, რომლისაგან დაზოკიდებულებაში მართლაც იმყოფებოდა ზოგიერთი მეზობელი მხარე, თავისი თვითმპყრობელობა განავრცო მხოლოდ საქართველოს უდიდეს ნაწილზე. ამ მიზნისათვის კი იგი არ ერიდებოდა ყველაზე მკაცრ ღონისძიებებს, მათ შორის—თავისი უახლოესი ნათესავეების მოსპობასაც კი. ამ საშუალებით მან თავის სამეფოში მემკვიდრეობითი მფლობელები ყველგან ერისთავებით, ე. ი. მეფის მოხელეებდ შესცვალა. დამახასიათებელია, რომ ბაგრატ მესამეს არ უყარდა და არც უტარებია „მეფეთა მეფის“ წოდებულება, რომელიც ანტიკურ წესების ნაშთი და მოგონება იყო. იგი მარტივად „მეფედ“ იწოდებოდა, — ამით უნდა განმტკიცებულიყო ხალხში აზრი, რომ ქვეყანას შეიძლება მხოლოდ ერთი მეფე ჰყავდეს.

ბაგრატ III-ის მემკვიდრეებმა ფორმალურად შეინარჩუნეს მის მიერ შექმნილი სახელმწიფო წყობილება, ოღონდ ისინი მეტად სუსტი იყვნენ იმისათვის, რათა ფაქტიურად განეხორციელებინათ თავისი თვითმპყრობელობითი უფლებები. ერთ შემთხვევაში ისინი იძულებულიც იყვნენ დატოვებულნი დათმობაზე წასულიყვნენ და ძველი წესები აღედგინათ კახეთ-ჰერეთი არა მარტო განდგა და დამოუკიდებელ ფეოდალურ სამფლობელოდ ჩამოყალიბდა, არამედ ამ სამთავროს მეთაურმა „ჰერთა და კახთა მეფის“ (ანუ „რანთა და კახთა მეფის“) ტიტულიც-კი დაიჩემა. ამ პერიოდში სრულიად საქართველოს მეფე იმას სჯერდება, თუ ჰერთა და კახთა მეფე თავის თავს მის ყმად აღიარებს.

ამასთანავე, საყურადღებოა, რომ სრულიად საქართველოს მეფეები, ბაგრატიონთა დინასტიიდან, ჩვეულებად იღებენ თავისსავე სიცოცხლეში თავიანთი მემკვიდრეების მეფეებად და თანაზოსაყდრეებად (თანამმართველებად) გამოცხადებას. ამ გზით ისინი ცდილობდნენ ხელისუფლების უწყვეტი, პირდაპირი ხაზით, გადაცემა უზრუნველყოთ და თავიანთი მემკვიდრეების მდგომარეობა განემტკიცებინათ. ცხადია, რომ ტახტის მემკვიდრეობის დაუწერელი კანონი, რომლის თანახმადაც გვირგვინი გვარში უფროსს ეკუთვნოდა, ჯერ კიდევ არ გამხდარიყო უზენაესი ხელისუფლების ისეთი მემკვიდრეობის ერთადერთი და სავსებით საიმედო საწინდარი, როგორც მეფეებისათვის იყო სასურველი.

დავით მფოთხის რეჟისურის სოციალურ-მაკონომიური პირობები. ქალაქების განვითარება. მე-12 საუკუნის დამდეგს განხორციელებული რეფორმები მომზადებული იყო საქართველოს ისტორიის მთელი წინამორბედი მსვლელობით. ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარება გავლენას ახდენდა საზოგადოების წინაგან ურთიერთობაზე და წინ აყენებდა ახალს სოციალურ ჯგუფებს—საშუალო და წვრილ აზნაურობას ვაჭრებსა და ხელოსნებთან ერთად. ქვეყნის წინსვლა სამეურნეო და საზოგადოებრივ სფეროში ყველაზე უკეთ გამოიხატა ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების განვითარებაში, რომელთაც ამ დროისათვის მაღალ დონეს მიაღწიეს, ფეოდალური ხანის კვალობაზე. ხოლო ქალაქები, წვრილ მემამულე აზნაურობასთან ერთად, ზეალმაველი მეფის თვითმპყრობელობის მთავარ საყრდენს შეადგენდნენ. ნიშანდობლივია ამ მხრივ, რომ მაშინ, როცა ისნის ციხეში გამაგრებული თბილისის სანხედრო-ფეოდალური ზედაფენა მედგრად ეწინააღმდეგებოდა საქართველოსთან თბილისისა და მისი მხარის შეერთების ცდებს, თბილისის „ბერებმა“, ე. ი. მოქალაქეების წარმომადგენლებმა, ორჯერ გადასცეს ქალაქი ბაგრატ მეოთხეს.

თუ როგორ წინ იყო წასული საქალაქო ცხოვრება იმდროინდელ საქართველოში და თუ ვინ იყვნენ თბილისის ბერები, ამას არაბი ისტორიკოსის ალ-ფარიკის ცნობა გვიჩვენებს. ალ-ფარიკის, ერთი პირობა, თვითონ უცხოვრია საქართველოში და დავით აღმაშენებლის შვილის, დემეტრე მეფის, სამსახურში ყოფილა. იგი წერს: „თბილისს დაახლოებით ორასი წლის განმავლობაში ფლობდა ბანუ-ჯაფარის მკვიდრი საგვარეულო. მაგრამ შემდეგ მისი უფროსი წარმომადგენლები ამოწყდნენ და ქალაქის მმართველობა გადავიდა მისი მცხოვრებლების ხელში, ისე რომ თითოეული მათგანი მართავდა ქალაქს თითო თვე. ასე გაგრძელდა ორმოცი წელი“.

ამრიგად, საქართველოს ძველი დედაქალაქის მოქალაქეთა და მისი არაბ-მაჰმადიანი მეპატრონის წინააღმდეგობა მოქალაქეთა სრული გამარჯვებით დამთავრებულა. მოქალაქეებს თავისუფლება და დამოუკიდებლობა მოუპოვებიათ და თბილისი საქალაქო რესპუბლიკად, კომუნად, გადაუქცევიათ. როცა დავით აღმაშენებელმა თბილისი დაიკავა, მას არ შეეძლო იგი თავისი მმართველობისათვის არ დაექვემდებარებინა და მოქალაქეთა თვითმმართველობა მეტნაკლებად არ შეეკვეცა. მაგრამ დიდი სახელმწიფოს თვითმპყრობელი მეფისაგან დამოკიდებულება სულ სხვა იყო, ვიდრე ადგილობრივი ფეოდალი მთავრისაგან. დავითმა თბილისში ისეთი წესები შემოიღო, რომლებიც სავსებით შეეფერებოდა ვაჭარ-ხელოსანთა ინტერესებს და მათი საქმიანობის განვითარებას ხელს უწყობდა.

მონარქიის თმორია დავით აღმაშენებლის ხანაში. მე-11 საუკუნის დამლევსათვის ქართველი საზოგადოების მოწინავე წრეებში უკვე სრულიად გარკვეული შეხედულება იყო შემუშავებული მონარქიის დანიშნუ-

ლების შესახებ. ეს შეხედულება გამოთქმული აქვს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს, მისს თანამედროვესა და თანამშრომელს. „ვინ და როგორ აღრიცხოს,—ამბობს იგი,—რამდენი საქმე მოეთხოვება მეფობას, რამდენი მოვალეობა და განსაგებელი: საზღვრების გაფართოება და მათი დაცვა, განხეთქილებათა არიდება, სამეფოში წესრიგის დამყარება, ლაშქრობათა მეცადინეობა, მთავართა მზაკვრობის გამოცნობა, მხედართმთავრების განწესება, ხალხის შეკონება, ადმინისტრაციული და სამოსამართლო გადაწყვეტილებანი, ხაზინის შემოსავალი, დესპანთა მიღება და მათთვის პასუხის გაცემა, ძღვნის მომტანთა ღირსეულად დასაჩუქრება, შეცოდებულთა ლმობიერი წვრთნა, დამსახურებულთა უხვად დაჯილდოება, საჩივართა სამართლიანი გამოძიება, მოსაკითხავთა შესაფერი მოკითხვა, ჯარის დაწყობა და მისი მარჯვედ გაძლოლა—ვინ ამოსწურავს იმ სახელმწიფოებრივი საქმეების ზღვას, რომელშიაც არავინ არ ჰგავს დავითს, არც ძველი და არც ახალი მეფე“.

აქ ჩამოთვლილია სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ყველა მხარე, რომელნიც მმართველობის ძაფებით ერთიან ცენტრს—მონარქის ხელისუფლებას უკავშირდებიან.

ასე უამობდა, თეორიაში, თავდაპირველი ფეოდალი—მთავარი, თავისი კერძო მეურნეობით, ადგილს ფეოდალურ მონარქს, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს მეთაურს.

პრაქტიკა შეესაბამებოდა თეორიას.

დავით აღმაშენებლის რეფორმები. დავით აღმაშენებლის ყველა ღონისძიება, მიმართული ფეოდალური სახელმწიფოს არსებული წყობისა და დაწესებულებათა გარდაქმნისაკენ, ემსახურებოდა 2 ძირითად ამოცანას: 1) სახელმწიფოს შინაგანი ერთიანობის გამტკიცებასა და 2) მართვა-გამგეობის ცენტრალიზაციას.

როგორც ერთის, ისე მეორე მიზნის მიღწევისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა „მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდილის“, როგორც მთელი სახელმწიფო მმართველობის ხელმძღვანელის, თანამდებობის დაწესებას (1103—1110 წ. წ.). მწიგნობართუხუცესის, სამეფო კანცელარიის უფროსის, თანამდებობა ძველადვე არსებობდა საქართველოში, მაგრამ ეხლა მწიგნობართუხუცესი პირველად ჩაუდგა სათავეში ადმინისტრაციულ აპარატს. ასევე სრულიად ახალი იყო ის წესი, რომელიც შემდეგ საუკუნეთა მანძილზე ურყევად შემოინახა, და რომლის მიხედვითაც მწიგნობართუხუცესად უნდა ყოფილიყო ბერი, ჰყონდიდის მთავარეპისკოპოსი, დასავლეთ საქართველოს უძლიერესი მღვდელმთავარი. ამით დასავლეთ საქართველოს კავშირი საერთო ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ ორგანიზმთან შესამჩნევად უნდა განმტკიცებულიყო. გარდა ამისა, რაკი მეფეს თავის უახლოეს თანამემწედ და უმაღლეს მოხელედ საქართველოს ერთი უძლიერეს ეპისკოპოსთაგანი იყოლებოდა, მას ხელთ ეძლეოდა საეკლესიო საქმეებისათვის თვალყურის დევნებისა და სასულიერო პირთა მოქმედების კონტ-

როლის მარჯვე საშუალება: მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდლის მეშვეობით ეკლესია მეფეს ექვემდებარებოდა. მაგრამ საქართველოს სამეფოს დიდი კანცლერის (ასეთი იყო ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის სახელი) თანამდებობის შემოღება ნამდვილ გადატრიალებას მოასწავებდა მართვა-გამგეობის ცენტრალიზაციის თვალსაზრისით. ფეოდალურ საქართველოში, ისევე როგორც განვითარების იმავე საფეხურზე მდგომს ყველა სხვა ფეოდალურ ქვეყანაში, სახელმწიფოებრივი თანამდებობა ყოველთვის დაკავშირებული იყო მიწათმფლობელობასთან: ყველა თანამდებობა ეკავათ მკამულე ფეოდალებს, რომელთაც მეფე სამსახურისათვის კიდევ ახალ-ახალ მიწებს უწყალობებდა ხოლმე. ამრიგად მსხვილი კერძო მიწათმფლობელობა მუშაობდა იზრდებოდა, ეს კი მეფის ცენტრალური ხელისუფლების შესუსტებას იწვევდა. შემდეგ: იმისთვის, რათა სამუდამო, საშვილიშვილო საკუთრებად შეენარჩუნებინათ მეფისაგან მხოლოდ პირობით სამფლობელოდ, სამსახურებრივ მოვალეობათა ასრულების განმავლობაში სასარგებლოდ ნაბოძები მიწები, დიდგვარიანი აზნაურები დაჟინებით ცდილობდნენ, რომ თვით ეს თანამდებობანი ექციათ თავთავიანთი სახლების მემკვიდრეობით თანამდებობებად. მემკვიდრეობითი მოხელეები— მსხვილი მიწათმფლობელები კიდევ უფრო სუსტად იყვნენ დამოკიდებული ცენტრალურ ხელისუფლებაზე.

ჰყონდიდელს კი, როგორც ბერად აღკვეცილს. არც მემკვიდრეები ჰყავდა და არც პირადი საადგილმამულო ქონება გააჩნდა. უმაღლესი მოხელის როლში იგი ყველა დიდებულზე უფრო სანდო პირი იყო მეფისათვის.

როგორც ვხედავთ, უმაღლესი სამოქალაქო თანამდებობისა და ჰყონდიდელი მთავარეპისკოპოსის მაღალი საეკლესიო თანამდებობის გაერთიანება იყო არა შემთხვევითი, არამედ ღრმად მოფიქრებული სახელმწიფოებრივი ღონისძიება. მეორე მხრით, არც ის ყოფილა შემთხვევითი, რომ საერო დიდი მოხელეებიდან დავით აღმაშენებელმა სწორედ მწიგნობართუხუცესი დააწინაურა: ეს თანამდებობა ყველაზე ნაკლებ იყო დაკავშირებული ნეფის კერძო, პირად მეურნეობასთან და ყველაზე მეტად შეესაბამებოდა ცენტრალური ადმინისტრაციული ორგანიზაციის საერთო სახელმწიფოებრივ აქოცანებს.

დავითმა, გარდა იმისა, რომ ყველა საადმინისტრაციო თანამდებობა მწიგნობართუხუცესს დაუქვემდებარა, რგივე დანიშნა ახლად დაარსებულის სამი კაციდან შედგენილის, უზენაესი სასამართლოს — „სააჯო კარის“ მეთაურად. ამ სასამართლოს ევალებოდა მოესმინა და გაერჩია ყველა დაჩაგრულისა და მიმძღავრებულის საჩივარი, რომელთაც სამართალი ვერ ეპოვნათ დაბალ სამსჯავრო დაწესებულებებში. თქმა არ უნდა, რომ სააჯო კარი მეფის პოლიტიკის ახალს მძღავრ იარაღს წარმოადგენდა.

მორჩილი და მოქნილი, სავსებით მეფის ნება-სურვილის დამყოლი დაწესებულების შექმნა ძირს უთხრიდა არისტოკრატის გავლენას სახელმწიფო-

ფო აპარატში. მეფის ხელისუფლება, რომელიც წვრილ აზნაურობასა და ქალაქებს ემყარებოდა, არაჩვეულებრივ გაიზარდა და ნამდვილად თვითმპყრობელური გახდა. ხოლო თუ რაჰდენად შეესაბამებოდა ეს რეფორმები საქართველოს საერთო სახელმწიფოებრივ ინტერესებს, ჩანს იქიდან, რომ სანამ საქართველოს გაერთიანებული სამეფო არსებობდა, მისი სამართველო ორგანიზაცია არსებითად იგივე დარჩა, როგორც თავის დროზე დავით აღმაშენებელმა ჩამოაყალიბა.

მონარქიის სამრთაუმორისო მდგომარეობა XII საუკუნის დამდეგისა.

თვის. ქართული სახელმწიფოს ძლიერებისა და მისი მეთაურის ძალაუფლების ზრდას თანსდევდა ქართული მონარქიის განსაკუთრებული საერთაშორისო დანიშნულებისა და მნიშვნელობის შეგნების ზრდა. ეს გარემოება, სხვათაშორის, საქართველოს მეფეთა წოდებულებაშიც აღიბეჭდა.

ბიზანტიის სამეფო კარის წოდება „კუროპალატი“, რაც ბაგრატიონებმა ჯერ კიდევ მე-9 საუკუნის დასაწყისში მოიპოვეს და რაც მაშინ იმაზე მიუთითებდა, რომ კლარჯეთის მთავარი იმპერატორის ვასალი იყო, უკვე მომდევნო საუკუნეში იქცა საპატიო სამკაულად, რომელსაც თავისი პირვანდელი ფაქტიური მნიშვნელობა უკვე დაკარგული ჰქონდა. მე-10—მე-11 საუკუნეებში ტაო-კლარჯეთის სახელმწიფოს მეთაური და სრულიად საქართველოს მეფე აღარაფრით აღარ იყო დამოკიდებული იმპერატორზე. მაგრამ ის ფაქტი, რომ ქართველი მეფეები, ისევე როგორც ბევრი სხვა ქვეყნის დამოუკიდებელი მფლობელი, კვლავ ხალისით იღებდნენ „კუროპალატის“ პატივს, მოწმობდა, რომ ისინი იზიარებდნენ შუა საუკუნეთა ქრისტიანულ სამყაროში გავრცელებულ შეხედულებას რომის იმპერატორის, როგორც მსოფლიო სახელმწიფოს მეთაურის, განსაკუთრებული მდგომარეობის შესახებ.

ქართველი მეფეები თანდათან თავისუფლდებიან ამგვარი შეხედულები-საგან. ეს იმით იწყება, რომ ისინი აღარ სჯერდებიან ჯერ წოდების ძველ შინაარსს, შემდეგ უკვე თვით წოდებასაც. ასე მაგალითად, დავით III იწოდებოდა „ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატად“, რაც შეეფერებოდა იმ ადგილსა და მდგომარეობას, რომელიც მას აღმოსავლეთში ეჭირა. ბაგრატი მეთხე კი უკვე „ყოვლისა აღმოსავლეთისა დიდი კუროპალატის“ წოდებას ატარებს. მანვე შემდეგ მიიღო უფრო საპატიო ტიტული „ყოვლისა აღმოსავლეთისა ნოველისიმოსი“, ხოლო მალე კიდევ უფრო მაღალი პატივი „სევასტოსისა“. ბაგრატის ძეს, გიორგი მეორეს, ბიზანტიის საქმეფო კარმა უკვე „კეისრის“ ანუ „კესაროსის“ პატივი მიანიჭა, ხოლო ზოგჯერ მას „აღმოსავლეთის მეფესა და კეისარს“ ან „მაღალ კეისარს“ უწოდებდნენ. „სევასტოსი“ და „კესაროსი“ იყო ბიზანტიის საიმპერატორის კარის უმაღლესი წოდებანი, რომელთაც ატარებდნენ იმპერატორის უახლოესი ნათესავები და თანამშრომლები, მისი თანამოსაყდრეები და მემკვიდრეები. კერძოდ, კეისრის წოდება უშუალოდ მოსდევდა თვით იმპერატორის წოდებას.

ამ მხრივაც გადაწყვეტი ნაბიჯი ისევ დავით აღმაშენებელმა გადასდგა. ჯერ კიდევ ყრვამ, ტახტის მემკვიდრემ მან მიიღო „სევასტოსის“, ხოლო შემდეგ „პანიპერსევასტოსის“, ე. ი. „უმაღლესი სევასტოსის“ წოდება. მაგრამ გახდა თუ არა თვითმპყრობელი ხელმწიფე, მან უკუაგდო ყველა ეს საპატიო, კონსტანტინოპოლის სასახლიდან მომდინარე წოდებანი. ცხადია, რომ დავითისათვის ბიზანტიის სამეფო კართან ურთიერთობა მხოლოდ და მხოლოდ თანასწორობის საფუძველზე იყო შესაწყნარებელი, იგი არ სცნობდა ბიზანტიის იმპერატორის არავითარ უპირატესობას. მას შეუძლებლად მიაჩნდა საქართველოს მეფეს ბიზანტიის იმპერატორისაგან მიეღო ისეთი პატივი და წოდებაც-კი, რომელნიც თავის დროზე თვით იმპერატორს განეკუთვნებოდა, და რომელთაგან „კეისარმა“ საქართველოში ბოლომდე შეინარჩუნა თავისი ძველი მნიშვნელობა. ესოდენ მაღალი წარმოდგენა საქართველოს მეფის ღირსების შესახებ ემყარებოდა იმ უექველ ფაქტს, რომ მას შემდეგ რაც ბიზანტიამ ახლო აღმოსავლეთში, სელჩუკიანებთან ბრძოლაში საშინელი დამარცხება და უზარმაზარი დანაკლისი განიცადა და რაც სომხეთის სამეფო-საათავროები დაეცა, საქართველო წინააზიის არა ნარტო ერთადერთი ქრისტიანული სახელმწიფო იყო, არამედ მის გამამყვეტ პოლიტიკურ ძალადაც იქცა.

§ 63. დავით IV-ის მემკვიდრენი

დემეტრე I და დავით V. დემეტრე პირველი უკვე თავისი მამის, დავით აღმაშენებლის, დროსვე იღებდა მონაწილეობას სახელმწიფო მართვა-გამგეობაში და სამხედრო საქმეებში, მაგრამ მამის ძალა და ნიჭი მას, ჩანს, არ შესწევდა.

დავითის სიკვდილის შემდეგ ახლო აღმოსავლეთის მაჰმადიანმა მმართველებმა გადასწყვიტეს, ყოველნაირი ღონისძიება გამოეყენებინათ, რომ დაკარგული სამფლობელოები უკან დაებრუნებინათ. პირველად ბრძოლა ანისის წინააღმდეგ დაიწყო. იერიში იერიშს მოსდევდა. დემეტრე ბოლოს იძულებული იყო ანისი მისი ძველი მაჰმადიანი მფლობელებისათვის დაებრუნებინა, მაგრამ მხოლოდ როგორც საქართველოს ყმადნაფიცებისათვის.

1138 წელს დემეტრემ განძაში გაილაშქრა, განძა აიღო, მისი ქალაქის კარები გამარჯვების ნიშნად საქართველოში ჩამოიტანა და გელათის მონასტერს შესწირა, სადაც ის დღემდე დაცულია.

შინაურობაში დემეტრეს საქმე უარესად ჰქონდა. მეფეს ტახტს ეცილებოდნენ ჯერ მისი ძმა და შემდეგ უფროსი შვილი, დავითი. დავითი მამას, დემეტრე მეფეს, თავისი უმცროსი ძმისადმი, გიორგისადმი მიკერძოებას სწამებდა.

დავითმა დემეტრე მეფეს რამდენიმეჯერ შეთქმულება მოუწყო და ბოლოს სამეფო გვირგვინიც წაართვა.

1154-5 წელს დემეტრემ მეფობას თავი დაანება და ბერად შედგა. სამეფო ტახტზე დემეტრეს მოუსვენარი შვილი, დავით მეხუთედ

ნიმუში ქართული ორნამენტისა ქვაზე, ატენიდან. XI — XII სს.
ს ქართ. ხელოვნების სკოლის ინსტიტუტი

წოდებული, ავიდა, მაგრამ ექვს თვეზე მეტი მეფობა მას არ დასცალდა და გარდაიცვალა. იქნებ დავითს სიცოცხლე მოუსწრაფეს კიდევაც მისმა მტრებმა.

გარდაიცვალა ჭით არა დავითი, დემეტრე მონასტრიდან გამოვიდა, თვითონაც კვლავ გამეფდა და თავისი საყვარელი უმცროსი შვილი გიორგიც 1156 წელს აიყვანა სამეფო ტახტზე.

გიორგი III. გიორგი მესამის დროს საქართველოს სამეფო დავით აღმაშენებლის აქტიურ საგარეო პოლიტიკას დაუბრუნდა. გიორგიმ ყველაზე ადრე თავისი ყურადღება სომხეთისაკენ მიმართა.

ბრძოლა სომხეთისათვის. გიორგი მეფეს არ სურდა, რომ ანისი ადგილობრივი მფლობელის, თუნდაც საქართველოს მეფის ყმადნაფიცის ხელში ყოფილიყო. მეფეს უნდოდა ეს მდიდარი და ძლიერი ციხე-ქალაქი საკუთარ სამფლობელოდ ჰქონოდა. 1161 წელს, ზაფხულში, გიორგი თავისი ჯარით მოულოდნელად ანისისაკენ გაემართა, ბრძოლით გააძევა ანისის ძველი მფლობელები, ციხე-ქალაქი აიღო და საქართველოს ჯარის მხედართმთავარს, ამირსპასალარს იოანე ორბელს ჩააბარა. ორბელის თანაშემწედ მეფემ სარგის მხარგრძელი დანიშნა, ციხეში რჩეული მეციხოვნე ჯარი დასტოვა, თვით ქალაქი და ანისის ოლქი-კი უშუალოდ სამეფო ტახტს დაუმორჩილა.

ამ ამბავმა მახლობელ მაჰმადიან მმართველებზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. შაჰ-არმენად წოდებული ხლათის მფლობელი, დიარბექირის მმართველი და არზრუმის მთავარი იმავე წელს დიდი შეერთებული ლაშქრით ანისს მიაღწენენ, მაგრამ ანისთან მომხდარ ბრძოლაში საქართველოს ჯარმა ბრწყინვალედ გაიმარჯვა და დიდი ტყვე და ალაფი იშოვა.

ანისის გამო ბრძოლა შემდეგშიაც დიდხანს არ შეწყვეტილა, მაგრამ 1173 წლიდან სომხეთის ძველი დედაქალაქი საქართველოს მეფეებს უკვე მტკიცედ ეჭირათ ხელში.

ანისის შემდეგ ჯერი უფრო სამხრეთით მდებარე მეორე, ფრიად მნიშვნელოვან, ქალაქ დვინზე მიდგა, რომელიც აგრეთვე სომხეთის დედაქალაქი იყო ძველად და მდიდარ სავაჭრო ცენტრად ითვლებოდა. 1162 წ. ქართველმა ჯარმა გიორგი მეფის მეთაურობით დვინიც აიღო.

საქართველოს სამეფოს ამ დამკვიდრებამ სომხეთში ახალი, კიდევ უფრო დიდი შეშფოთება გამოიწვია ახლო აღმოსავლეთის მაჰმადიან მფლობელებში. მათ გადასწყვიტეს, რაკი პირდაპირ ბრძოლაში ქართველ ჯარს ვეღარ უმკლავდებოდნენ, წვრილი თარეშებითა და მოულოდნელი თავდასხმებით დაესუსტებინათ საქართველოს სამეფო, მაგრამ საბოლოოდ მაინც ვერას გახდნენ.

შარჰანის შემოშტაქცვა. დავით აღმაშენებლიდან მოყოლებული, შარჰანი საქართველოს ყმადნაფიცი ქვეყანა იყო და მჭიდროდ იყო საქართველოსთან დაკავშირებული როგორც ეკონომიურად, ასე კულტურულად. საქართველოს მეფეებსა და შარჰან-შაჰებს მოყვრობაც ჰქონდათ ერთ-

გიორგი მესამე.

ბეილინი აკრესტი. სიქ. მუსი. ასტორიას უჩნე.

მანეთში. ეხლა შარვანს ძალიან გაუჭირდა. ჩრდილოეთ კავკასიის მაჰმადიან მფლობელებს დარუბანდის გზით იერიში მოჰქონდათ შარვანზე. შარვან-შაჰად ამ დროს გიორგი მესამის დისწული აღსართანი იყო, რომელმაც თავის პატრონსა და ბიძას დახმარება სთხოვა. გიორგი მეფემ 1167 წელს გაილაშქრა, ქ. შაბურანი და დარუბანდი აიღო და შარვან-შაჰის სამეფოებლო ჩრდილოეთიდან უზრუნველყო. დარუბანდი მან საქართველოს ყმადნაფიც შარვან-შაჰს გადასცა.

შინაური უფროტი. 1177 წ.

მოულოდნელად შინაური ბრძოლა ატყდა. საქართველოს ჯარის ამირსპასალარმა იოანე ორბელმა აჯანყება დაიწყო. მიზნად მას გიორგი მეფის ტახტიდან ჩამოგდება და მის მაგიერ დემნა უფლისწულის გამეფება ჰქონდა დასახული. დემნა ანუ დემეტრე გიორგი მესამის უფროსი ძმის, დავით მეოთხის, შვილი იყო. გიორგის მტრები ამტკიცებდნენ, საქართველოს სამეფო ტახტი დემნას ეკუთვნის, როგორც უფროსი ძმის შვილსო. ნამდვილად, დიდგვარიან აზნაურებს არ მოსწონდათ გიორგი მეფე, იმიტომ რომ გიორგი მაგარი და მკაცრი კაცი იყო, და ფიქრობდნენ, ახალგაზრდა დემნას უფრო ადვილად ვათამაშებთ ჩვენს ნებაზეო. ამასთან, დემნა იოანე ორბელის სიძე იყო.

იოანე ორბელს დიდგვარიანი აზნაურებიდან ბევრი მიემხრო, ისე რომ მეამბოხეებს 30.000 მებრძოლი შეუგროვდათ.

მეფე არ დაიბნა, ერთგული ჯარები შეაგროვა და ლორეს ციხეს შეუტია, სადაც აჯანყებულები გამაგრებულიყვნენ. გიორგი მეფის ენერგიული მოქმედების გამო მისი მოწინააღმდეგეები დაიქსაქსნენ და გაითიშნენ. სხვებზე აღრე გამრეკელმა თორელმა მიატოვა დემნა, იგი მორჩილების მოსახსენებლად გიორგი მეფესთან გამოცხადდა. მას სხვებმაც მიბაძეს, მათ შორის — მხარგრძელებმაც. შეამბოხებმა გეზობელ მაჰმადიანთა სამფლობელოებში თავისი კაცები მეშველი ჯარის სათხოვნელად აფრინეს, მაგრამ ეს ცდაც ამოცანად გამოდგა.

ლორეს ციხეში მომწყვდეულებს გაუჭირდათ. დემნა უფლისწულმა ველარ აიტანა, ციხიდან საბლით ჩამოეშვა და თავის ბიძას წარუდგა, პატიების მთხოვნელი. შემდეგ თვით აჯანყების მომწყობი იოანე ორბელიც იძულებული იყო მეფეს დამორჩილებოდა. ამგვარად აჯანყება ჩაქრობილ იქნა. გიორგი მესამემ დამნაშავენი სასტიკად დასაჯა, მათ შორის — თვით დემნაც. ორბელები-კი ძირიანად მოსთხარეს.

გიორგი მესამის ფული.

გიორგი მეფის ღონისძიება ფეოდალური არისტოკრატიის წინააღმდეგ. ამ აჯანყებამ გიორგი დაარწმუნა, რომ დიდგვარიან აზნაურთა ურჩობას ბოლო არ ჰქონდა, და გადასწყვიტა, მარჯვე შემთხვევით ესარგებლა. მეფემ შეთქმულებაში გარეული ყველა დიდგვარიანი მოხელე გადააყენა, მათ მაგიერ-კი თავისი ერთგული, პირადი ღირსებით გამოჩენილი, პირები დანიშნა. იოანე ორბელის მაგივრად საქართველოს ჯარის მხედართმთავრად ნაყიფაყარი ყუბასარი დაინიშნა, რომელმაც გიორგი მესამეს დემნას აჯანყების დროს თავისი ერთგულებით განსაკუთრებული სამსახური გაუწია. ამგვარადვე მან აზნაურთა ყმობიდან აღზევებულ აფრიდონსაც მსახურთუხუცესის თანამდებობა მისცა. ასეთივე დიდი თანამდებობანი მიიღეს ყუთლუ-არსლანმა, ჭიბერმა და სხვებმა.

ბევრი ამ ახალი მოხელეებიდან სრულიად უგვარო იყო. გიორგი მეფის ეს ღონისძიება მოუსვენარი დიდგვარიანი აზნაურობის წინააღმდეგ იყო აშკარად მიმართული.

ურთიერთობა მკლანისათან. მაგრამ დიდგვარიანი აზნაურობა ამით არ მოსპობილა. ძლიერი იყვნენ დიდგვარიანები ეკლესიაში, სადაც მათ კვლავ მოიკალათეს დავით აღმაშენებლის შემდეგ. როცა გიორგი მეფე დემნას აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ დედაქალაქში დაბრუნდა, აქ მას მოულოდნელად საეკლესიო კრება დახვდა. კრებამ მეფეს მოსთხოვა, რომ საეკლესიო ქონებაზე და მამულებზე დაწესებული სახელმწიფო გადასახადები მოსპობილიყო და მეფეს ეკლესიის შეუვალობა აღედგინა, როგორც

წინათ იყო. გიორგი მესამე იძულებული გახდა ეს მოთხოვნა შეესრულებინა.

ტახტის მემკვიდრის საკითხი. თამარის გამეფება. ძველ საქართველოში სამეფო ტახტის მემკვიდრედ მეფის უფროსი ვაჟიშვილი ითვლებოდა. მაგრამ გიორგი მეფეს ვაჟიშვილი არ ჰყავდა, და მას შემდეგ, რაც დედმა უფლისწული მოკვდა, არც სხვა ვინმე იყო მეფის ახლობელი ნათესავი ვაჟი, რომ ტახტის მემკვიდრედ წამოეყენებინათ. ამიტომ ჯერ კიდევ თავის სიცოცხლეში, 1178 წელს, გიორგი მესამემ თავისი ქალიშვილი თამარი მეფედ აკურთხა. ამით გიორგის უნდოდა დროულად განემტკიცებინა თამარის უფლება სამეფო ტახტზე. მაშინ თამარი მხოლოდ თანამმართველი იყო მამისა, ფაქტიურად სამეფოს ისევ გიორგი განაგებდა 1184 წლამდე, როდესაც ის გარდაიცვალა. ახალგაზრდა თამარს მრავალი ხალხით დასახლებული დიდი სახელმწიფო დარჩა.

საქართველო—წინა აზიის უძლიერესი სახელმწიფო

§ 64. თამარის გამეფება. ბრძოლა სამეფო კარზე

ბარდაიცვალა თუ არა გიორგი მესამე, სამეფო კარზე ისევ ბრძოლა ატყდა. თუმცა თამარი მამის სიცოცხლეშივე იყო მეფედ ნაკურთხი, მაგრამ სახელმწიფო დარბაზის წევრთა შორის თამარის თვითმპყრობელობის საკითხი ეხლა ისევ საცილობლად გადააქციეს.

უჩველია, მოწინააღმდეგე ჯგუფი ამ შემთხვევაში უფრო ძლიერი იქნებოდა, ვიდრე თამარის მამის სიცოცხლეში, მაგრამ ბოლოს მაინც დარბაზმა, მსჯელობის შემდეგ, თამარს მეფობის დასტური მისცა.

საკითხი თამარის სასარგებლოდ თამარის მამიდამ, დედოფალმა რუსუდანმა, კათალიკოსმა მიქელ მირიანის ძემ და ზოგმა სხვა დიდებულმა მოხელემ გადასწყვიტეს.

მეფედ კურთხევის წესი დიდი დიდებით შეასრულეს. სხვათა შორის, თამარს წელზე ხმალი შემოარტყეს, როგორც სამეფოს მეთაურსა და უზენაეს მთავარსარდალს.

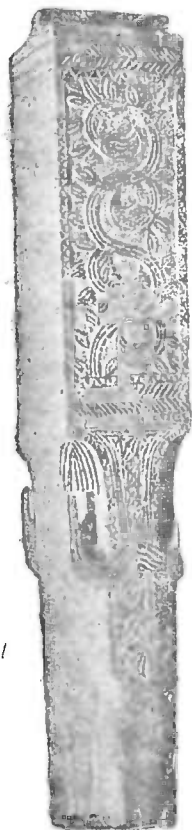
მაგრამ გათავდა თუ არა ეს ზემი, მაშინვე თავი წამოყო ყველამ, ვინც უკმაყოფილო იყო.

ჯერ მიქელ კათალიკოსს შეუტიეს, რომელიც გიორგი მესამის დროს იყო დაწინაურებული. მოწვეულ იქნა საეკლესიო კრება, რომელსაც მიქელის საეკლესიო მოღვაწეობის კანონიერება უნდა გაერჩია.

მართალია, კრებამ ეკლესიაში ბევრი ცვლილება მოახდინა, მაგრამ მიქელმა კათალიკოსობა სრკვედილამდე მაინც შეირჩინა.

შემდეგ გიორგი მესამის მიერ დანიშნულს საერო მოხელეებს მისდგნენ. იმ ცვლილებაში, რომელიც გიორგიმ სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სფეროში მოახდინა, როდესაც მან დიდგვარიან აზნაურ მოხელეებს ვაზირობა

და სხვა თანამდებობანი წაართვა და მათ მაგიერ უგვარონი დანიშნა, მაშინაც დიდგვარიან აზნაურთა წრეში აღშფოთება გამოიწვია. მაგრამ დამარცხებულთ თავისი ბრაზი და ბოღმა უნდა უნებლიეთ გულში ჩაეკლათ. ეხლა-კი, როდესაც სამეფო ტახტზე უკვე ახალგაზრდა ქალი იჯდა, დიდგვარიანებმა დრო იხელთეს და დაკარგული ადგილების დაბრუნება

მოინდომეს. ისინი გაიფიცნენ და თამარ მეფეს განუცხადეს, რომ ამიერიდან უგვარო მოხელეების ბრძანებას აღარ დაემორჩილებოდნენ. ამასთანავე ყველაზე ადრე მოითხოვდნენ, რომ თამარს სამსახურიდან დაეთხოვნა

თამარ მეფე.
ბუთინის ფრესკა. სპ. მუხ. ისტორიის ცანუ.

უგვარო მოხელეები—ამირსპასალარი ყუბასარი და მსახურთუხუცესი აფრიდონი, რომელნიც დიდგვარიანებს სხვებზე მეტად ეჯავრებოდათ.

ყუბასარი და აფრიდონი გიორგისა და თამარის ყველაზე ერთგული მოხელეები იყვნენ, მაგრამ თამარი იძულებულად გახდა დიდგვარიანთა მოთხოვნა შეესრულებინა. ეს, რა თქმა უნდა, მეფის მარცხი იყო.

§ 65. გრძელა საქართველოს სახელმწიფო წესწმობილების შესაცვლელად

ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლა.

დიდგვარიანთა გამოსვლა ჯერ დამცხრალი არ იყო, როცა მეჭურჭლეთუხუცესმა¹ ყუთლუ-არსლანმა, რომელსაც ბევრი თანამგრძობი ჰყავდა, თამარ მეფეს სრულიად ახალი მოთხოვნა წარუდგინა.

ამ მოთხოვნით ისანში, ეხლანდელ ავლაბარში, ახალი სახელმწიფო დაწესებულება, „კარავი“ უნდა დაარსებულიყო.

ისანში მეფის სასახლე იყო მოთავსებული და საქართველოს უმაღლესი დაწესებულება, სახელმწიფო დარბაზიც. დარბაზის მოწვევა მხოლოდდამხოლოდ მეფის სურვილზე იყო დამოკიდებული. ეხლა ყუთლუ-არსლანის დასი მოითხოვდა, რომ სასახლის გვერდით კარავი ყოფილიყო დადგმული. ამ კარავში, მეფისაგან დამოუკიდებლად და მეფის დაუსწრებლად, სახელმწიფოს მართვაგამგეობასა და უზენაეს მართლმსაჯულე-

¹ მეჭურჭლეთუხუცესი—ფინანსთა მინისტრი.

ბასთან დაკავშირებული საქმეები უნდა განეხილათ. აქ „კარავი“ ჩვეულებრივი მნიშვნელობით-კი არ არის ნახმარი, არამედ დარბაზის მსგავს დაწესებულებას ნიშნავს. ყუთლუ-არსლანის დასის გეგმით, კანონმდებლობითი უფლება მეფეს უნდა ჩამორთმეოდა და მთლიანად ამ ახალ დაწესებულებას უნდა გადასცემოდა. მეფეს ისინი მხოლოდ აღმასრულებელ ხელისუფლებას უტოვებდნენ.

ამრიგად, ყუთლუ-არსლანის დასს მიზნად დასახული ჰქონდა სახელმწიფო წესწყობილების იმნაირად შეცვლა, რომ ქვეყნის მართვა-გამგეობა და მართლმსაჯულება მარტო მეფის სურვილზე არ ყოფილიყო დამოკიდებული.

ამ დროს უკვე სახელმწიფო ძალა-უფლება ყუთლუს მოწინააღმდეგე დიდგვარიანებს ჰქონდათ ხელში ჩაგდებული და მათ ყოველი ღონე იხმარეს, რათა ეს დიდი მოძრაობა ჩაეშალათ. მათი რჩევით თამარმა ამ პოლიტიკური დასის მეთაური დააპყრობინა. თამარის მრჩეველებს ეგონათ, რომ ყუთლუს დაქვემდებარება მოძრაობას ჩააქრობდა და დასიც თავისთავად დაიშლებოდა, მაგრამ ეს მოლოდინი არ გამართლდა.

ყუთლუ-არსლანის თანამოაზრენი შეიკრიბნენ, მეფეს თავისი მეთაურის უფლებობა და განთავისუფლება მოსთხოვეს და თანაც იარაღი შეისხეს. შეთქმულნი მეფის სასახლეს ემუქრებოდნენ.

აჯანყებულებს მოსალაპარაკებლად თამარმა კრავაი ჯაყელი და ხვაშაქ ცოქალი, ორი გამოჩენილი ქართველი მანდილოსანი, მიუგზავნა. შეთანხმება ურთიერთ დათმობით გახდა შესაძლებელი.

დარბაზის უფლების გაფართოება. თუმცა „კარავის“ დაარსება უარყოფილ იქნა, მაგრამ თამარ მეფემ დარბაზის „თანადგომის“, ესე იგი სახელმწიფო საქმეების განხილვა-გადაწყვეტაში მონაწილეობის განსაკუთრებული უფლება აღიარა. ამ დროიდან მოყოლებული, დიდი თანამდებობის პირთა დანიშვნის შესახებ თამარის ისტორიკოსი ყოველთვის ასე ამბობს: „თანადგომითა და ერთნებობითა დიდებულთა“ თამარმა დაამტკიცა ესა და ეს პირიო.

ამგვარად, საქართველოს მეფის ხელისუფლება სახელმწიფო დარბაზის „თანადგომითა და ერთნებობით“ თვალსაჩინოდ იქნა შეზღუდული. საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში მომხდარი ეს დიდად მნიშვნელოვანი ცვლილება იმ ცვლილების წინამორბედსა და ანალოგიურ მოვლენას წარმოადგენს, რომელიც მე-13 საუკუნის ინგლისში მოხდა, სადაც პარლამენტის შექმნით ინგლისის მეფის ხელისუფლება შეიზღუდა.

თამარისა და დავითის ფული, 1200 წლისა.

§ 66. შინაური მდგომარეობა თამარის მეფობის დასაწყისში

დიდგვარიანი აზნაურები და მათი ცალკე ჯგუფები ამის შემდეგაც არა ერთხელ გამოსულან თამარის წინააღმდეგ. ისინი თამარის პირად ცხოვრებაშიაც ერეოდნენ. ასე, როცა თამარის ქმრის საკითხი დადგა, ისინი საქმროდ უფრო ისეთ კაცს ეძებდნენ, რომელიც მათთვის იქნებოდა გამოსადეგი. პირველი ქმარი თამარს მისი სურვილის წინააღმდეგ მოუყვანეს. 1185-86 წელს, სახელმწიფო დარბაზის გადაწყვეტილებით, ჩრდილოეთკავკასიიდან ჩამოიყვანეს და თამარს შერთეს სუზდალის რუსეთის მთაწარის ან დრია ბოგოლუბსკის შვილი გიორგი. მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ, როდესაც გიორგის პიროვნების უარყოფითი თვისებები გამომჟღავნდა, ის საქართველოდან გააძევეს. გიორგი ბიზანტიაში წავიდა.

1189 წელს თამარმა მეორედ იქორწინა. თამარის მეორე ქმარი იყო დავით სოსლანი. დავითი ოსეთის მეფისწული და ბაგრატიონთა შთამომავალი იყო და თამარის მამიდასთან, რუსუდანთან, იზრდებოდა. დავითისგან თამარს ორი შვილი ეყოლა: უფროსი — გიორგი ლაშა და უმცროსი — რუსუდანი.

მაგრამ გიორგი ასე ადვილად არ შერიგებია თავის ბედს. მან ორჯერ მოაწყო აჯანყება თამარის წინააღმდეგ. პირველად გიორგი ერზერუმის გზით შემოვიდა საქართველოში. მაშინ გიორგის ისეთი დიდი ფეოდალები მიეზხრნენ, როგორიც იყვნენ გუზანი, კლარჯეთისა და შავშეთის ერისთავთ-ერისთავი, ბოცო, სამცხის სპასალარი, და მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი.

ამ დიდგვარიან აზნაურებს იმედი ჰქონდათ, რომ გიორგის თავის სათამაშო ბურთად გადააქცევდნენ.

მართალია, გიორგის მომხრეებმა თავდაპირველად საქართველოს დიდი ნაწილის დაქერა მოახერხეს და გიორგი მეფედაც გამოაცხადეს დასავლეთ საქართველოში, მაგრამ შემდეგ მათ საქმე ცუდად წაუვიდათ. თამარის ერთგულმა ჯარებმა აჯანყებულთა მთავარი ძალა გაანადგურეს ჯავახეთში, თმოგვსა და ერუშეთს შუა. როდესაც ქართლში მყოფმა მემბოხეებმა ჯავახეთის ჯგუფის დამარცხების ამბავი გაიგეს, უბრძოლველად გაიქცნენ. გიორგის მომხრე დიდგვარიანმა აზნაურებმა თამარს წინასწარ პატიება სთხოვეს, გადმოვიდნენ და გიორგიც მოიყვანეს. თამარმა გიორგი კვლავ გააძევა, აჯანყებაში გარეულს მის მომხრეებს-კი თანამდებობა ჩამოართვა და მათ მაგიერ თავისი ერთგული ხელისუფლები დანიშნა.

1193 წელს გიორგიმ ხელმეორედ სცადა თავისი ბედი წაღმა მოეტრიალებინა: რანში მოვიდა ათაბაგთან და იქიდან კამბეჩოვანში, ე. ი. ქიზიყში, შემოიჭრა. მაგრამ უმაღვე დამარცხებულ იქნა და უკვალოდ გადაიხვეწა.

ქვემოთაჲს მანუაჲს სანქციაჲს ვითარცაჲს კანონი
 დადგინდაჲს იმისთვის, რომელიცაჲს ქვემოთაჲს
 კანონი —

მდივან-მწიგნობრული ხელის ნიშნით თამარის მეფობიდან. ტექსტი: „ქ. ესე
 სახარებაი: მე ი(ო)ანე უღირსმან საპყარმან. და მლოცველმან წ(მიდ)ისა: |
 დედუფლისა თამარისაჲს: ვიოფლე: წერიტ: ქალაქსა შინა
 კონსტანტინოპოლისა ლ(ო)ცვა ყავთ | ყ(ოვე)ლთა“.
 ვანის სხინება. სქ. მუს. ხელნაწერთა განუ.

§ 67. საგარეო ომები თამარის მეფობაში

• ოთხმოცდაათიანი წლების დამდეგს შინაური მდგომარეობა საქარ-
 თველოში უკვე დაწყნარებული იყო. ეხლა იწყებოდა ისეთი დიდი სა-
 გარეო ომები, რომ მათი მსგავსი საქართველოს ცოტა ახსოვდა.

შამქორის ომი. მეზობელი მაჰმადიანი მმართველები დროგამოშვებით
 ცდილობდნენ, რომ საქართველოსაგან შემოეერთებული ადგილები ისევ
 უკან დაებრუნებინათ. ირანის ადარბადაგანის ათაბაგი აბუბექრი შარვანს
 შეესია. ამ დროს შარვანში საშინელი მიწისძვრაც მოხდა. აღსართან
 შარვან-მაჰმა აბუბექრს წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და თამარს დახმარება
 სთხოვა. რაკი ის საქართველოს ყმადნაფიცი იყო, საქართველოს მთავ-
 რობამ დახმარება საჭიროდ იცნო.

საქართველოსა და ათაბაგის ჯარებს შორის დიდი ბრძოლა მოხდა
 1195 წელს, ციხე-ქალაქ შამქორთან. მტერი საშინლად დამარცხდა და
 ათაბაგმა გაქცევით ძლივს უშველა თავს. ქართველებს დიდძალი საშოვარი
 ჩაუვარდათ ხელში, შამქორი-კი თამარმა თავის ყმადნაფიცებს გადასცა.

შამქორის შემდეგ საქართველოს ჯარმა ქალაქი განძაც დაიმორჩილა.

წმინდი ლაშქრობანი. დიდ ომებს შორის ქართველი ჯარები განუწყ-
 ყვეტილად ლაშქრობდნენ საქართველოს მეზობელ თემებში, იქ ამ ხნის
 განმავლობაში კვლავ გაძლიერებულ თურქებს ანადგურებდნენ, იბრუნებდ-
 ნენ მტრისაგან მიტაცებულს უშორეულეს ქართულ ციხე-ქალაქებს და
 ახალ ქვეყნებსაც საქართველოს მეფეს უმორჩილებდნენ. ასე მოხდა
 გელაქუნისა (სევანის) და დვინის თემებში და კოროხის ხეობის
 ზემო ნაწილში.

**შავი ზღვის სანაპიროების დაპყრობა და ტრაპიზონის სამეფოს
 დაარსება.** 1204 წელს თამარი იძულებული გახდა საქართველოს ჯარის
 მოქმედება უფრო შორეულ მანძილზე გადაეტანა. იმ ხანებში უცხოეთიდან
 ჩამოსულს ქართული სავანეების წარმომადგენლებს თამარ მეფემ დიდი
 ქონებრივი შეწირულება გადასცა, მაგრამ ბიზანტიის კეისარმა უკან და-

§ 66. შინაური მდგომარეობა თამარის მეფობის დასაწყისში

დიდგვარიანი აზნაურები და მათი ცალკე ჯგუფები ამის შემდეგაც არა ერთხელ გამოსულან თამარის წინააღმდეგ. ისინი თამარის პირად ცხოვრებაშიაც ერეოდნენ. ასე, როცა თამარის ქმრის საკითხი დადგა, ისინი საქმროდ უფრო ისეთ კაცს ეძებდნენ, რომელიც მათთვის იქნებოდა გამოსადეგი. პირველი ქმარი თამარს მისი სურვილის წინააღმდეგ მოუყვანეს. 1185-86 წელს, სახელმწიფო დარბაზის გადაწყვეტილებით, ჩრდილოეთკავკასიიდან ჩამოიყვანეს და თამარს შერთეს სუზდალის რუსეთის მთავრის ან დრია ბოგოლუბსკის შვილი გიორგი. მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ, როდესაც გიორგის პიროვნების უარყოფითი თვისებები გამოჩვენდა, ის საქართველოდან გააძევეს. გიორგი ბიზანტიაში წავიდა.

1189 წელს თამარმა მეორედ იქორწინა. თამარის მეორე ქმარი იყო დავით სოსლანი. დავითი ოსეთის მეფისწული და ბაგრატიონთა შთამომავალი იყო და თამარის მამიდასთან, რუსუდანთან, იზრდებოდა. დავითისგან თამარს ორი შვილი ეყოლა: უფროსი — გიორგი ლაშა და უმცროსი — რუსუდანი.

მაგრამ გიორგი ასე ადვილად არ შერიგებია თავის ბედს. მან ორჯერ მოაწყო აჯანყება თამარის წინააღმდეგ. პირველად გიორგი ერზერუმის გზით შემოვიდა საქართველოში. მაშინ გიორგის ისეთი დიდი ფეოდალები მიეწივნენ, როგორც იყენენ გუზანი, კლარჯეთისა და შავშეთის ერისთავთ-ერისთავი, ბოცო, სამცხის სპასალარი, და მსახურთუხუცესი ვარდან დადიანი.

ამ დიდგვარიან აზნაურებს იმედი ჰქონდათ, რომ გიორგის თავის სათამაშო ბურთად გადააქცევდნენ.

მართალია, გიორგის მომხრეებმა თავდაპირველად საქართველოს დიდი ნაწილის დაჭერა მოახერხეს და გიორგი მეფედაც გამოაცხადეს დასავლეთ საქართველოში, მაგრამ შემდეგ მათ საქმე ცუდად წაუვიდათ. თამარის ერთგულმა ჯარებმა აჯანყებულთა მთავარი ძალა გაანადგურეს ჯავახეთში, თმოგვსა და ერუშეთს შუა. როდესაც ქართლში მყოფმა მეამბოხეებმა ჯავახეთის ჯგუფის დამარცხების ამბავი გაიგეს, უბრძოლველად გაიქცნენ. გიორგის მომხრე დიდგვარიანმა აზნაურებმა თამარს წინასწარ პატიება სთხოვეს, გადმოვიდნენ და გიორგიც მოიყვანეს. თამარმა გიორგი კვლავ გააძევა, აჯანყებაში გარეულს მის მომხრეებს-კი თანამდებობა ჩამოართვა და მათ მაგიერ თავისი ერთგული ხელისუფლები დანიშნა.

1193 წელს გიორგიმ ხელმეორედ სცადა თავისი ბედი წაღმა მოეტრიალებინა: რანში მოვიდა ათაბაგთან და იქიდან კამბეჩოვანში, ე. ი. ქიზიყში, შემოიჭრა. მაგრამ უმაღვე დამარცხებულ იქნა და უკვალოდ გადაიხვეწა.

სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ ქართველების მოწინავე რაზმი, რომელსაც სახელგანთქმული სარდლები მეთაურობდნენ—ამირსპასალარი ზაქარია მხარგრძელი, ძმები შალვა და ივანე ახალციხელები და სხვები—შედრკა და უკან დაიხია. მაგრამ მალე ქართველებმა, მეფე დავით სოსლანის წინამძღოლობით, მოუარეს თურქებსა და გვერდიდან დაჰკრეს. მტრის უზარმაზარი ლაშქარი აირია და გაიქცა. თურქები ისე სასტიკად დამარცხდნენ, რომ თვით რუენადინი ტყვეობას ძლივს გადაურჩა. მათი დროშები, მთელი ქონება, რაც-კი თან ჰქონდათ, და მრავალი ტყვე საქართველოს ლაშქარს ჩაუვარდა ხელში.

ამ გამარჯვებამ საქართველოს ჯარის უძლეველობის სახელი განამტკიცა აღმოსავლეთში.

კარის (ჟარის) აღება. 1204-6 წელს საქართველოს ჯარმა ჯერ ხლათი დალაშქრა, შემდეგ მანასკერტი და არქეში. ამავე ხანებში თამარმა თავისი ჯარი კარის (ყარისის) ციხე-ქალაქის ასაღებად გაგზავნა. გარემოცვა კარგა ხანს გაგრძელდა, მაგრამ მაინც საქართველოს ჯარის სრული გამარჯვებით დამთავრდა. კარის ციხეს სამხედრო თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგანაც სამხრეთიდან საქართველოში მომავალს ერთერთ მნიშვნელოვან გზას ჰკრავდა. თამარმა კარის ციხე-ქალაქი უშუალოდ სამეფო ტახტს დაუმორჩილა.

ლაშა გიორგის გამეფება. ლაშაროზანი საარსებო. 1207 წელს თამარის მეუღლე დავითი გარდაიცვალა და თამარმა სამეფო ტახტზე თანამმართველად თავისი სრულიად ახალგაზრდა ვაჟი გიორგი ლაშა აიყვანა. საგარეო ლაშქრობა გრძელდებოდა. 1208—1209 წელს არქეში იქნა აღებული. 1208 წელსვე აღდგომა დღეს, როდესაც რიჟრაჟზე ქალაქის კარები გაღებული იყო, არდაველის (ირანში) სულტანი ანისს შეესია, ეკლესიებში მყოფი ხალხი ამოხოცა და ისევე სწრაფად, როგორც შემოიჭრა, ირანში დაბრუნდა. მოახსენეს თუ არა თამარს ამ კადნიერი შემოსევის ამბავი, მან საპასუხო დამსჯელი ლაშქრობა ბრძანა. იმავე წესით, როგორც ანისი იყო დარბეული, დარბეულ და აწიოკებულ იქნა არდაველიც, ხოლო არდაველის სულტანი სიკვდილით დასაჯეს.

ამ გალაშქრებამ ქართველ მხედართმთავრებს ირანის სრული უმწეობის სურათი გადაუშალა. ისინი დარწმუნდნენ, რომ ირანის დაპყრობა ძნელი საქმე აღარ იყო. 1210 წელს ამირსპასალარ ზაქარია მხარგრძელისა და სხვა მაღალი მოხელეების თხოვნით სახელმწიფო დარბაზმა და თამარ მეფემ ირანში ლაშქრობა დაასკენეს.

საქართველოს მრავალრიცხოვანი მხედრობა ირანისაკენ გაემართა. ზედიზედ აღებულ იქნა ირანის ცნობილი ქალაქები მარანდი, თავრეჯი (თავრიზი), მიანა, ზენგანი (ზენჯანი) და ყაზვინი. დასასრულ, ქართველმა ჯარმა რომ-გურსაკ-კი მიიღწია, მაგრამ ეხლა მას იმდენი ნაშთი ვარი ჰქონდა დაგროვებული, რომ ლაშქრობის გაგრძელება შეუძლებელი შეიქნა.

სამეცნიერო-პოპულარულსა და სასწავლო ლიტერატურაში ცნობილს ქართველ მწედართმთავრებს, ძმებს ზაქარია და ივანე მხარგრძელებს ზოგჯერ განიხილავენ, როგორც ტომით სომეხს, ნახევრად-დამოუკიდებელს ან არა-და დამოუკიდებელ მთავრებს და უწოდებენ მათ ხელოვნურ სახელებს — „დოღგორუქის“, ზახარიდებს ან ზახარიანებს. ნამდვილად „მხარგრძელი“ მეტსახელი, ზედწოდება კი არ იყო, არამედ გვარისსახელი, რომელსაც ამ აზნაურთა საგვარეულოს მრავალი თაობა ატარებდა. გვარისსახელებს თარგმნა კი წესი არ არის. უთუოდ ამ სახელის ახსნას ცდილობდა თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსი, ზაქარიას და ივანეს თანამედროვე, როცა ამტიკებდა, მხარგრძელები სპარსეთის მეფის არტაქსერქს მხარგრძელის შთამომავალნი არიანო, თუმცა მათ ქართველებად სთვლიდა, მიუხედავად იმისა, რომ ზაქარია სომხურ-გრიგორიანულ ეკლესიას ეკუთვნოდა (ივანემ ადრევე მიიღო შროთლმადიდებლობა და ქართულ ეკლესიას შეუერთდა). მე-13 საუკუნის სომეხი ისტორიკოსები, კირაკოს განძაქელი და ვარდანი იტყობინებიან, თითქოს მხარგრძელების წინაპარი მესობოტამიელი ქურთი იყო. რაც არ უნდა იყოს, უმკველია, რომ მე-12 საუკუნეში მხარგრძელები თავისთ ეროვნული თვითშეგნებითა და კულტურით სრულიად არ განსხვავდებოდნენ სხვა დიდგვარიანი ქართველი აზნაურებისაგან. ასეთივე დარჩნენ ისინი მე-13 საუკუნეშიაც, მონღოლთა ბატონობის ხანაში, ყველაზე დიდი ფეოდალური დაქსაქსულობის დროს აღმოსავლეთ საქართველოში. 1255 წელს, ზაქარია მხარგრძელის შვილს შანშეს, მისს ერთს სომხურ მამულში ესტუმრა რუბრუკი, რომელიც საფრანგეთის მეფის, ლუი IX-ის მიერ საგანგებოდ იყო მივლენილი მონღოლთა მბრძანებელთან. რუბრუკი წერს, რომ შანშე „წინათ ყველაზე უფრო გავლენიან ქართველთაგანი იყო, ეხლა კი ხარკს აძლევს თათრებს, რომელთაც ყველა მისი ციხე-სიმაგრე დაანგრის. მასმა მამამ, ზაქარიამ, შეიძინა სომხების ეს მიწა, გაათავისუფლა რა ისინი სარკინოზებისაგან“-ო. მხარგრძელთა მამული სომხეთში იყო ჩვეულებრივი ფეოდალური სამფლობელო, რომელიც მათ, ფეოდალური სამსახურის პირობით, საქართველოს მეფეებისაგან ჰქონდათ მიღებული.

§ 68. შინაგანი ვითარება თამარის მეფობაში. მთიულეთის აჯანყება

საგარეო ომების სამართო შედეგები. თამარის მეფობის თითქმის ოცი წლის განმავლობაში განუწყვეტელი, დიდი და წვრილი, ომები წარმოებდა. ამ ომებს დიდი საზოგადოებრივი სდევედა თან, ჯარი დავლითა და ალაფით დატვირთული ბრუნდებოდა შინ. გასაგებია, რომ მდიდროდებოდნენ უმთავრესად ჭეოდალები, და მათს ამყოლს შინაყმებსაც ცოტა რამ ერგებოდათ ხოლმე.

ქვეყნისათვის ამ ომებს ის მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ მათ საქართველო და მისი მეზობელი მხარეები გასწმინდეს უფრო დაბალი კულტურის მქონე, მოძალადე უცხოელებისაგან — უმთავრესად, თურქებისაგან, — და ხელი შეუწყვეს საქართველოს დიდი და ძლიერი სახელმწიფოს შექმნას. ამ სახელმწიფოში დამყარდა წესრიგი, რომელიც საქირო იყო ვაჭრობისა და ხელოსნური წარმოების განვითარებისათვის. იმ ვრცელ ტერიტორიაზე, რომელიც საქართველოს მეფეს ემორჩილებოდა, მეურნეობის მრავალნაირი დარგი არსებობდა და სხვადასხვა რაიონები ერთმანეთს უკავშირდებოდნენ გაცვლა-გამოცვლის მიზნით.

თამარის მეუბობის დასასრულისათვის საქართველოს სამეფოში უკვე ბევრი არაქართველი ეროვნება შემოდიოდა. საქართველოსაგან დამოკიდებული ვახდა მთელი ჩრდილოეთი კავკასია, აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასია, სამხრეთის ანუ ირანის აღმოსავლეთი, მთელი სომხეთი და შავი ზღვის სამხრეთი სანაპიროები.

არაქართული პროვინციების სახელმწიფოებრივი მოწყობა.

არაქართველი მოსახლეობის მიწა-წყლის შემოერთებასთან ამ ქვეყნების სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხი იყო დაკავშირებული. ამ მხრივ საქართველოში ორგვარი წესი არსებობდა: ან უშუალო შემოერთება, ან ყმადნაფიცობა (ვასალური დამოკიდებულება). პირველ შემთხვევაში შემოერთებული ქვეყანა საქართველოს მეფეს ემორჩილებოდა უშუალოდ, მეორე შემთხვევაში-კი შემოერთებული ქვეყანა საქართველოს მეფის ყმას, ადგილობრივ მფლობელს ექვემდებარებოდა. ჩრდილოეთ-კავკასიის სამთავროები საქართველოს სახელმწიფოს ყმადნაფიცები გახდნენ. თუმცა შარვანი და რანი თავდაპირველად უშუალოდ შემოერთებულ იქნენ, მაგრამ შემდეგ ეს ქვეყნებიც ყმადნაფიცობის წესზე იყვნენ მოწყობილნი. სამხრეთით მიღებარე მაჰმადიანთა სამფლობელოებიც აგრეთვე საქართველოს ყმადნაფიცებად იყვნენ ქცეულნი, ყოფილ სომხეთის სამეფოების სომეხთა მიერ დასახლებული ტერიტორია-კი საქართველოს ხელმწიფის უშუალო სამფლობელო და კუთვნილება ვახდა.

ლაშა გიორგი.

ბეთანაის ფრესკა. სპ. მუხ. ასტ. უანგ.

ლოებიც აგრეთვე საქართველოს ყმადნაფიცებად იყვნენ ქცეულნი, ყოფილ სომხეთის სამეფოების სომეხთა მიერ დასახლებული ტერიტორია-კი საქართველოს ხელმწიფის უშუალო სამფლობელო და კუთვნილება ვახდა.

სომხურ თემებში დამყარებული წესის განსხვავება იმით აიხსნება, რომ როდესაც იქ საქართველოს სახელმწიფოებრიობა შედიოდა, თითქმის მთელი საუკუნით ადრე იქ სომხური ხელისუფლება უკვე მოსპობილი იყო და საქართველო ამ ტერიტორიას მაჰმადიან მმართველებს ართმევდა. ადგილობრივი სომხური ხელისუფლება, რომელთანაც ყმადნაფიცობის დამოკიდებულების დამყარება შესაძლებელი ყოფილიყო, არ არსებობდა. საქართველოს მთავრობა, მეტადრე თამარის ხანაში, სომხეთში მაინც ძალიან ფრთხილად და წინდახედულად მოქმედებდა: სომხური თემების მმართველად ისეთ პირებს ნიშნავდა, რომელნიც ადგილობრივ მოსახლეობასთან უფრო ახლო იყვნენ თავისი სარწმუნოებითა თუ წარმოშობით.

საქართველოს მთავრობის ჩელივიური პოლიტიკა. საქართველოს სამეფოში არა მარტო ბევრი სხვადასხვა ეროვნება, არამედ ბევრი სხვადასხვა სარწმუნოებაც იყრიდა თავს. მართლმადიდებელი ქრისტიანების გარდა, საქართველოს სახელმწიფოში იყვნენ მონათფიზიტი სომხებიცა და მაჰმადიანებიც—სპარსელები, თურქები და არაბები. ამიტომ იყო რომ საქართველოს მთავრობა, დავით აღმაშენებლიდან მოყოლებული, სარწმუნოებრივი შემწყნარებლობის (ლმობიერების) პოლიტიკას მისდევდა.

ამ პოლიტიკის ნიშნულია ერთი შემთხვევა, რომელიც საშუალო საუკუნეებისათვის სრულიად უჩვეულო ამბავი იყო. ორს სომხურ მონასტერს შორის დავა ატყდა ძვირფასი ოქროს ჯვრის გამო. ამ დავის გასარჩევად საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარემ, მწიგნობართუხუცესმა, საგანგებო სასამართლო გამოჰყო, რომლის წევრებად მოწვეული იყვნენ როგორც სომეხი, ისევე ქართველი სამღვდელი პირები. ესეც გაუგონარი ამბავი იყო, რამდენადაც საკითხი სომეხთა ეკლესიას ეხებოდა მხოლოდ, მაგრამ ამაზე უფრო საყურადღებო ის არის, რომ ამავე სასამართლოს სრულყოფილებიან მსაჯულ წევრებად დანიშნული იყვნენ თბილისისა და განძის ცნობილი ყადიები (მაჰმადიანთა სჯულის მეცნიერნი)!

ამიტომაც არის, რომ საქართველოში მყოფი მაჰმადიანები, თვით არაბულ-სპარსული იმდროინდელი ისტორიული წყაროების ცნობებით, თავის თავს ბევრ მუსლიმან სახელმწიფოს ქვეშევრდომებზე უკეთესად გრძობდნენ.

საზოგადოებრივი ურთიერთობა. მე-12 საუკუნის საქართველო, როგორც ვიცით, ფეოდალური ქვეყანა იყო. ფეოდალური ურთიერთობა აქ სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა და სულ უფრო და უფრო მეტ ხალხს აბამდა თავის უღელში. სახელმწიფოც ხელს უწყობდა ფეოდალიზმის, თავისი საზოგადოებრივი დასაყრდენის, განმტკიცებას.

ფეოდალური ურთიერთობის ზრდა იწვევდა ხალხის ბრძოლას ფეოდალების წინააღმდეგ, თავისი ფეოდალური ვალდებულებების გადიდების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლის ერთ-ერთი გამოხატულება იყო დიდი აჯანყება აღმოსავლეთ საქართველოს მთებში, თამარის მეფობის უკანასკნელ წლებში.

აქაური მთიელები, ფხოველები (დღევანდელი ფშავ-ხევსურების წინაპრები) და დიდოელები, გადასდგომიან საქართველოს მთავრობას და სრული ურჩობა გამოუცხადებიათ. აჯანყება ისე გაფართოებულა, რომ თამარი იძულებული გამხდარა მთაში დიდი ჯარები გაეგზავნა ამირსპასალარ-ათაბაგის ივანე მხარგრძელის მეთაურობით. ივანე ათაბაგმა სამი თვე მოანდომა მემამბოხეებთან ბრძოლას და დიდი სისასტიკით ჩააქრო იგი.

§ 69. ლაშა გიორგის (გიორგი მმოთხის) მფოზბა

ჯერ ისევ ახალგაზრდა იყო გიორგი ლაშა 1213 წელს, როდესაც მისი სახელოვანი დედა გარდაიცვალა.

ჭაბუკ მეფეს უზარმაზარი სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა ხვდა წილად.

გიორგი ლაშა მამაცი, რაინდული სულისკვეთებისა და თავისუფალი აზროვნების კაცი იყო, მაგრამ ამასთან ერთად მას ჟინიანი და აჩქარებული ხასიათი ჰქონდა.

ბრძოლა განძის ათაბაგთან და სხვა მფადნაფიცებთან. ლაშას მეფობა განძის ათაბაგის განდგომით დაიწყო. მეფემ დაუყოვნებლივ გაილაშქრა ურჩი ყმადნაფიცის წინააღმდეგ. ათაბაგი თვით ქალაქში გამაგრდა. ქართველი ჯარი გარს შემოადგა განძას, მაგრამ განძა ძლიერი სიმამგრე იყო და გარემოცვა გაგრძელდა. გიორგი ლაშას ხასიათი-კი ასეთ ბრძოლას ვერ ურიგდებოდა, და, თავისი სარდლების უცნობელად, იგი მცირე რაზმით მთავარ ბანაკს დაშორდა, პირდაპირი იერიშისათვის ნიადაგის მოსასინჯად.

განძელებს მეფის ეს მოძრაობა არ გამოჰპარვიათ, დიდი ჯარით ციხიდან გამოვიდნენ, თავს დაესხნენ ლაშა გიორგის და სასტიკი ბრძოლა აუტეხეს. მართალია, ბოლოს მეფის რაზმმა გაიმარჯვა, მაგრამ ამ ბრძოლას ორივე მხრიდან დიდძალი მსხვერპლი შეეწირა.

ამ შემთხვევით შემფოთებულმა ივანე ათაბაგმა და სხვა მხედართმთავრებმა მეფეს განუცხადეს, რომ თუ მომავალში ასეთი რამ კიდევ მოხდება, შენს სამსახურს თავს დავანებებთ და სამეფო დარბაზსაც ჩამოვშორდებითო. მეფე ცხენიდან ჩამოხტა და ბოდიში მოიხდა.

გარემოცვა გაგრძელდა, და განძის ათაბაგი იძულებული გახდა შენდობა ეთხოვა და ძველებურად ხარკის ძლევა ეკისრა.

შემდეგ ლაშას მოუხდა ლაშქრობა ნახჭავნიის, ხლათისა და ჭარხ-უქალაქის (ერზერუმის) წინააღმდეგ, ამ ქვეყნების ყმადნაფიცობის შემოსამტკიცებლად.

რომის პაპის მომართვა. მორჩა თუ არა ამ საქმეებს, სწორედ ამ დროს დასავლეთ ევროპიდან გიორგი ლაშას რომის პაპის ჰონორიუსის წერილი მოუვიდა. პაპი სთხოვდა, ევროპის ქრისტიანულ სახელმწიფოთაგან გან-

მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით
 მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით
 მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით
 მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით
 მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით
 მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით
 მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით
 მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით
 მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით
 მისი მოქმედებით და მისივე მოქმედებით

მდივან-მწიგნობრული ხელის ნიმუში, თამარის მეფობაში (1190 წელს)
 გაცემული საბუთიდან.

სქ. მუხ. ხელნაწერთა განყოფილება.

ზრახულს ჯვაროსანთა ომში საქართველოსაც მიეღო მონაწილეობა და
 ჯვაროსანთათვის პალესტინაში მაჰმადიანთა წინააღმდეგ სამხედრო მოქ-
 მედება გაეადვილებინა.

გიორგიმ სიამოვნებით განაცხადა თანხმობა და სამზადისსაც შეუდგა,
 მაგრამ მოულოდნელად მთელი ეს გეგმა ჩაიშალა: თვით საქართველოს
 საზღვარზე გამოჩნდა ახალი, მანამდე სრულებით უცნობი მტერი. ეს მტე-
 რი მონღოლები იყვნენ.

მონღოლების პირველი გამოჩენა. მონღოლები ანუ თათრები
 აქ ხვარაზმელებთან ბრძოლამ მოიყვანა. ხვარაზმ-შაჰის მუჰამედის
 დევნაში მონღოლთა ერთმა მოწინავე რაზმმა საქართველოს საზღვრებს
 მოაღწია. მათ თევისი მბრძანებლის ჩინგიზ-ხანისაგან ცნობების
 შეგროვება და დარუბანდის გზით უკან დაბრუნება ჰქონდათ დავალებუ-
 ლი. ამ რაზმს, რომელიც 20.000 მეომრისაგან შესდგებოდა, ჯებე და
 სუბუდაი მეთაურობდნენ.

გიორგი ლაშამ სასწრაფოდ ჯარი შეაგროვა და მონღოლებს თავს და-
 ესხა. მონღოლებმა თავისი ჩვეულებრივი ხერხი იხმარეს, განზრახ უკან

ახიეს იმ ადგილისაკენ, სადაც ერთი თავისი რაზმი წინასწარ ჩასაფრებული ჰყავდათ, ქართველები ხაფანგში გააბეს და დაამარცხეს კიდევაც. ეს მოხდა 1220 წელს.

ერთი წლის შემდეგ მონღოლები ისევ მოვიდნენ, მაგრამ ამ დროისათვის საქართველოს უკვე საკმაო სამხედრო ძალა ჰყავდა თავმოყრილი, როდესაც მონღოლებმა ეს გაიგეს, საქართველოს უბრძოლველად გაეკალნენ, მთები გადალახეს და თავის ქვეყანაში დაბრუნდნენ.

საქართველოში ამ ამბებისათვის დიდი ყურადღება არ მიუქცევიათ. ამ ახალგამოჩენილი ხალხის სახელიც კი არ იცოდნენ მაშინ ჩვენში.

1222 წელს გიორგი ლაშა გარდაიცვალა.

§ 70. საქართველოს სამეურნეო მდგომარეობა მე-12 საუკუნეში

სოფლის მეურნეობა. მე-12 საუკუნის საქართველოში სოფლის მეურნეობა ძალიან მაღალ საფეხურზე იდგა, რამდენადაც ეს, რა თქმა უნდა, ფეოდალურ ხანაშია შესაძლებელი. ფართოდ იყო განვითარებული მემინდვრეობა (თავთავიანი კულტურების მოყვანა), მებოსტნეობა და მებაღეობა, მევენახეობა, მესაქონლეობა.

მოსახლეობის სწრაფ ზრდასთან დაკავშირებით და მეურნეობის გაძლიერების მიზნით, თამარის ბრძანებით, ორი დიდი სარწყავი არხი იქნა გაყვანილი. ერთ მათგანს, ალაზნის არხს, 119 კილომეტრის სიგრძე ჰქონდა, და აგი 53 000 ჰექტარ მიწას რწყავდა, მეორეს, სამგორის არხს, 20 კილომეტრი ჰქონდა სიგრძე. ამავე ხანაში წყალსადენების გაყვანასაც განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ. მაგალითად, 1202 წელს ანტონ შვიგნობართუხუცესმა შიომღვიმის უდაბნოს სოფელ სხალტბიდან, 7 კილომეტრის სიშორეზე, წყალსადენი გაუყვანა, რომელიც ამ სავანეს დღელამეში 243 000 ლიტრს წყაროს წყალს აწვდიდა. როგორც არხები, ისევე წყალსადენი მაშინდელი ქართული ჰიდროტექნიკური ცოდნის მაღალი დონის დამამტკიცებელია.

ხელოსნური წარმოება და აღმზრუნველობა. ძალიან განვითარდა იმდროინდელ საქართველოში ხელოსნური წარმოება. საშუალო საუკუნეებში ცნობილი ხელოსნობის ყველა დარგი იყო მაშინ საქართველოში წარმოდგენილი.

ხელოსნური წარმოებისა და სოფლის მეურნეობის განვითარება და მრავალფეროვნება ამ დიდი სახელმწიფოს სხვადასხვა რაიონებში იწვევდა ვაჭრობა-აღმზრუნველობის გაცხოველებას როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე გარეთ. ვაჭრობას გზებისა და ხიდების მშენებლობა სდევდა თან. ჩვენ ვიცით, რომ უკვე დავით აღმაშენებელი ზრუნავდა მიმოსვლისა და სავაჭრო გზების გაუმჯობესებაზე. მე-12 საუკუნის ერთი ასეთი ნაგებობის ნაშთი, ბასლათის ხიდი აფხაზეთში, დღევანდლამდისაც დაცულია.

XII ს. ხიდი ქართული ასომთავრული წარწერით მდ. ბასლათაზე (სოხუმის მახლობლად)
ქართ. ხელოვნების ასტ. ინსტიტუტი.

თამარმა მესხეთის საქართველოს შუაგულთან და დედაქალაქ თბილისთან დასაკავშირებლად (მესხეთი საქართველოსთვის მარცვლეულის ნამდვილ ბელელს წარმოადგენდა და საუცხოო საზაფხულო საძოვრების მქონებელიც იყო), პირდაპირი უმოკლესი გზა გააყვანიდა თრიალეთზე. გზაზე საქარავნო ფუნდუკები (სასტუმროები) ააშენა, რომ მგზავრებს იქ თავის შეფარება, საჭმელ-სასმელისა და პირუტყვისათვის საკვების შოვნა შესძლებოდათ.

ქართველ ვაჭრებს მაშინ ისეთ შორეულ ქვეყნებთან ჰქონდათ სავაჭრო ურთიერთობა, როგორც იყო ეგვიპტე სამხრეთით და რუსეთი—ჩრდილოეთით. ეგვიპტიდან—ალექსანდრიიდან, მაგალითად, საუკეთესო ღირსების მატყლი მოჰქონდათ. თვით საქართველოდან ბამბა, მატყლი, აბრეშუმი, ტანისამოსი, ხალიჩები, ქურქები, სინდიყი (ვერცხლის წყალი) გაჰქონდათ, ცხენები და ჯორები გაჰყავდათ. საქართველოს საექსპორტო ვაჭრობის ერთერთ საგანს საუცხოო ოქროქსოვილებიც შეადგენდა. ნავთიცი მიჰქონდათ აქლემებითა და გემებით საქართველოს სახელმწიფოდან

ხელოსნობისა და ვაჭრობის ზრდასთან ერთად იზრდებოდა ქალაქები და საქალაქო ცხოვრებაც. გაძლიერდა ძველი ქალაქები, გაჩნდა ბევრი ახალიც. ქალაქების სიმრავლეს მოწმობს ის ფაქტი, რომ მარტო ერთ

ფეოდალის სამფლობელოში იმ დროს 15 ქალაქი ითვლებოდა. იმდროინდელი ქალაქებია: თბილისი, ქუთაისი, ღმანისი, ანისი, სამშვილდე, ფოთი, ცხუმი (დღევანდელი სოხუმი), მანგლისი, ახალქალაქი, ახალციხე, გორი და ბევრი სხვა.

სახელმწიფო ფინანსები. საქართველო იმ დროის კვალობაზე მდიდარი ქვეყანა იყო. საკუთრივ საქართველოს (ყმადნაფიცი ქვეყნების გარდა) ყოველწლიური სახელმწიფო ფულადი შემოსავალი 3.750.000 ოქროს მანეთს უდრიდა. ამავე ხანაში მცირე აზიის შემოსავალი 2.475.000 მანეთს, არაბული ირაყის—2.250.000 მანეთსა და საკუთრივ სპარსეთის—2.153.460 მანეთს შეადგენდა მხოლოდ. დასავლეთ ევროპის ქვეყნებიდანაც ინგლისის მეფის შემოსავალი 1300 წელს 4.000.000 ოქროს ფრანკს, ხოლო საფრანგეთისა 1311 წელს 3.000.000 ფრანკს არ აღემატებოდა. საქართველოს შემოსავლის აღნიშნული თანხა მხოლოდ ფულადი შემოსავალია. ამას გარდა მას ნატურით დაწესებული გადასახადების შემოსავალიც ჰქონდა.

§ 71. ძველი ფეოდალური მონარქია XII საუკუნეში

სამმართველო აპარატი. ისეთი ვრცელი სახელმწიფოს მართვას, როგორც იყო საქართველოს სამეფო მე-12 საუკუნეში, დიდი და რთული ადმინისტრაციული მექანიზმი სჭირდა. სწორედ ამგვარი სახით წარმოგვიდგება იგი ჩვენ.

სამეფოს უმაღლესი მოხელეები იყვნენ მინისტრები, რომელთაც, მე-12 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, არაბულ-სპარსული ტერმინოლოგიით „ვაზირებს“ უწოდებდნენ. თავდაპირველად 4 ვაზირი იყო; თამარ მეფემ შემოიღო მეხუთე ვაზირის—საქართველოს ათაბაგის—ხელი, ხოლო თამარის ასულმა, რუსუდან დედოფალმა, გაავაზირა ძველი კარის მოხელე—მსახურთუხუცესი. თავისი საბოლოოდ ჩამოყალიბებული სახით ქართული სავაზირო შესდგებოდა შემდეგი 6 ვაზირის ანუ მინისტრისაგან: მწიგნობართუხუცესი, ათაბაგი, მანდატურთუხუცესი, ამირსპასალარი, მეჭურჭლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი.

მინისტრები, მთავრობის მეთაურს გარეშე, ორ ჯგუფად იყოფოდნენ, იმ პატივის მიხედვით, რომელიც მათ მეფის კარზე ჰქონდათ მინიჭებული. ათაბაგი, მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი შეადგენდნენ „სამთავაზირთა ჯგუფს“, ხოლო მეჭურჭლეთუხუცესი და მსახურთუხუცესი—„ორთავაზირთა ჯგუფს“.

ათაბაგს გარდა, ყოველ ვაზირს ჰქონდა თავისი გარკვეული ფუნქცია და ყოველი მათგანი სათავეში უდგა უწყებას, რომლის სხვადასხვა დაწესებულებაში მრავალი, სხვადასხვა ხარისხის მოხელე მუშაობდა.

პირველი მინისტრი „ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესად და ვაზირთა ყოველთა უპირველესად“ იწოდებოდა. ამასთანავე მას ჩვეულებრივ „მე-

ფის მამას“ ეძახდნენ და ნამდვილადაც იგი მეფის უახლოესი მრჩეველი, თანაშემწე და ნაცვალი იყო. საქართველოს პირველი ვაზირი (დიდი კანცლერი), ასე ვთქვათ, უდიდესი უფლებებით აღჭურვილი მთავარი სახელმწიფო კონტროლიორი იყო, და, იმავე დროს, უმაღლესი სააპელაციო სასამართლოს თავმჯდომარე. მას ექვემდებარებოდა 26 მწიგნობარი კანცლერი ანუ მდივანი), რომელთაგანაც საწოლის მწიგნობარი და ზარდახნის მწიგნობარი დიდი კარისკაცები იყვნენ და თავიანთ უფროსთან ერთად უზენაესი სასამართლოს „სამეფულს“ შეადგენდნენ. მწიგნობართუხუცესს ყველა სახელმწიფო დაწესებულებაზე მიუწვდებოდა ხელი.

მან დატურთუხუცესი, რომელსაც ხელისუფლების ნივთიერ ნიშნად ოქროს კვერთხი ჰქონდა მინიჭებული, იყო სამეფო კარის, შინაგან საქმეთა და ფოსტის მინისტრი. მის ხელქვეითთაგან პირველი ადგილი ეჭირა ამირეჯიბს, რომელიც მეფის დარბაზობის ცერემონიალს ხელმძღვანელობდა ხოლმე და საერთოდ დიდი კაცი იყო სამეფოში.

ამირსპასალარი სამხედრო მინისტრი იყო. მისი უწყების უდიდეს მოხელეებად ითვლებოდნენ: ამირახორი—მთელი სახელმწიფო მეცხენეობის მეურნეობის უფროსი და ვაზირის მოადგილე, მეაბჯრეთუხუცესი—ჯარის მატერიალური მომარაგების გამგე, და მეჯინიბეთუხუცესი.

მეჭურჭლეთუხუცესი ფინანსთა მინისტრი იყო. მასაც თავისი ნაცვალი, ე. ი. მოადგილე ჰყავდა.

მსახურთუხუცესი იყო მეფისა და მისი ოჯახის საკუთარი ქონებისა და მეურნეობის მინისტრი. მან დატურთუხუცესისა და მსახურთუხუცესის ფუნქციათა გამიჯვნა იმას მოასწავებს, რომ მაშინ მეფის პირადს, კერძო ქონებას უკვე ასხვავებდნენ სახელმწიფო საკუთრებისაგან.

ვაზირთა საბჭოს სხდომებს მეფე თავმჯდომარეობდა. მათზე დასწრება, ვაზირთა გარდა, შეეძლოთ—და ისიც შეზღუდული, სათათბირო ხმის უფლებით—მხოლოდ ამირახორს, ამირეჯიბსა და საწოლის მწიგნობარს.

ვაზირთა საბჭოს სხდომებზე და სამეფო დარბაზობისას სასტიკად იცავდნენ „ჯდომისა და დგომის წესს“: თითოეული იკავებდა მისთვის წინასწარ განკუთვნილ ადგილს, მეფისაგან მეტ-ნაკლებ მანძილზე, მის ხელმარჯვნივ თუ ხელმარცხნივ. ამასთანავე ზოგი იდგა, ზოგი იჯდა და თვით სკამ-სავარძლებიც განსხვავდებოდა ერთი-მეორისაგან.

„ჯდომისა და დგომის წესში“ ერთერთი გამოსახულება ჰპოვა ფეოდალური საზოგადოების იერარქიამ.

თემებს უწინდებურად ერისთავები განაგებდნენ. მათგან უდიდესთ—თამარის დროს კი 9 იყო ასეთი—ერისთავთ-ერისთავები ეწოდებოდათ. ერისთავებს მოჰყვებოდნენ პროვინციის მრავალრიცხოვანი მოხელენი: ხევისუფალი, ხევისბერი, მამასახლისი და სხვ.

ციხეებისა და გამაგრებული პროვინციული ქალაქების უფროსობა ციხის-
თავეებს ჰქონდათ ჩაბარებული.

დიდი ქალაქების მართვაში მეფის ნდობით აღჭურვილი პირი იყო
ამირთამირა.

მეფის ღვთისმშობლის იდეა. არსებული წყობილების დაცვასა და გან-
მტკიცებას ემსახურებოდა არა მარტო იძულების მძლავრი სახელმწიფოებ-
რივი ორგანიზაცია, არამედ აგრეთვე საზოგადოების ფართო ფენებზე
იდეოლოგიური ზემოქმედების საშუალებებიც. ამ უკანასკნელთ ხალხისა-
თვის უნდა ჩაენერგათ რწმენა, რომ არსებული საზოგადოებრივი და სა-
ხელმწიფოებრივი წყობილება იმთავითვე, ზეგარდმო არის ნაბოძები და
ამიტომ ერთადერთი ბუნებრივი წყობილებაა.

ერთერთი ამგვარი საშუალება იყო მეფის პიროვნების გაღმერთება,
რის ტენდენცია მე-12 საუკუნეში იჩენს თავს საქართველოში. მეფეზე,
როგორც „ნებითა ღვთისათა“, „ღვთივ ცხებულს“-ა და „ღვთივ დამყა-
რებულ“ მეფეზე წარმოდგენის შეცვლა მეფეზე, როგორც ღვთის ძესა
და ღმერთკაცზე წარმოდგენით გააადვილა ჩვენთვის უკვე ცნობილმა ლე-
გენდამ ბაგრატიონთა ჩამომავლობის შესახებ. გიორგი მესამის თანამედ-
როვე და მისი მეხოტბე ისტორიკოსი არ სჯერდება იმის მტკიცებას,
რომ გიორგი III თვით ღმერთმა მოუვლინა მის ქვეშევრდომებს თავის
მსგავსება ხელმწიფედ („ღმრთისაგან მის სახედ ჩენილი პატრონი“); იგი
გიორგის მსულს, თამარ მეფეს უწოდებს წმიდა სამების მეოთხე წევრს,
ღვთაებრივად სრულყოფილს, უკვდავს. თამარის ძის ლაშას შესახებ
ისტორიკოსი გვეუბნება, რომ იგი წინასწარ იყო მეფის ძედ და მეფედ
განჩინებული. ოფიციალური დოკუმენტებიც კი თამარს, ისევე როგორც
ბიზანტიის იმპერატორებს, „ღვთის სწორს“ უწოდებენ ხოლმე.

ქართული მონარქიის საგარეო პოლიტიკური მისწრაფებანი.
დავით აღმაშენებლის შემდგომ ქართველ მეფეთა გარეპოლიტიკური მის-
წრაფებები შეუწინაღობელი იზრდება. ეს მისწრაფებები ბოლოს ყალიბდება
როგორც ისტორიული სარბიელიდან ჩამომავალი ბიზანტიის იმპერატო-
რის ადგილის დაკავების პრეტენზია. თუ გიორგი მესამეს ჯერ კიდევ
„აღმოსავლეთისა და ჩრდილოისა მპყრობელი“ ეწოდება და ამით იგი
უპირისპირდება ბიზანტიის იმპერატორს, რომელსაც „ყოვლისა დასავლე-
თისა და საბერძნეთის მეფის“ სახელით იხსენიებენ,—შემდეგში ქართველი
ისტორიკოსები თავიანთ მბრძანებლებს უკვე რომის იმპერატორთა ტი-
ტულს, „ავგუსტუს“-ს აკუთვნებენ („ავღუსტიანი“) და აგრეთვე „მეფო-
ბისა და სულტნობისა ერთად მქონებლობას“ მიაწერენ.

ოფიციალური თვალსაზრისი საქართველოს მეფის ხელისუფლების ფარ-
გლების შესახებ ასახულია ჩვეულებრივსა და მე-12 საუკუნისათვის უკვე
დაკანონებულ სამეფო ტიტულატურაში: „ნებითა ღმრთისაითა მეფე აფ-
ხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა, შარვან-შაჰ და შაჰან-
შაჰ და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითფლობით მპყრო-

ბელი“. ამ ფორმულაში, საკუთრივ ქართულ თემთა გარდა, ჩამოთვლილია არა-ქართული ქვეყნებიც, რომლებზედაც ამათუიმ ზომით ვრცელდებოდა საქართველოს მეფის ძალაუფლება. აქ თემებისა და ქვეყნების დასახელების რიგი იმეორებს მათი ერთ სახელმწიფოში გაერთიანების ისტორიულ თანამიმდევრობას. ფორმულის „რანთა“ მიუთითებს რანზე ანუ არანზე, შარვან-შაჰ — შარვანზე, შაჰან-შაჰ — საკუთრივ სომხეთზე, „აღმოსავლეთი და დასავლეთი“ გულისხმობს აღმოსავლეთის მართლმადიდებელთა სამყაროს, მთლიანად.

მონაწილის სამართაშორისო მდგომარეობა. მართლაც, განვიხილო ხანაში საქართველოს სახელმწიფოს გარე-პოლიტიკური მნიშვნელობა და ავტორიტეტი საგრძნობლად გაიზარდა. მე-12 საუკუნეში და მე-13 საუკუნის დასაწყისს საქართველო წარმოადგენს დიდ სახელმწიფოს, რომელიც აქტიურად მონაწილეობს საერთაშორისო ცხოვრებაში და თავის საკუთარს დიდ პოლიტიკას აწარმოებს. ამ გარემოებამ თავი იჩინა, მაგალითად, ქართულ ბიზანტიურსა და ქართულ-თურქულ ურთიერთობაში.

მე-12 საუკუნეში თურქ სელჩუკიანთა იმპერიამ, რომელმაც ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკური სარბიელიდან ბიზანტია განდევნა, თვითონაც აღაარ ღვა დ ცალკე მაჰმადიანურ საამიროებად დაიშალა. მაგრამ ბიზანტიას აღარ შეეძლო აღმოსავლეთში შექმნილი ახალი ხელსაყრელი ვითარების გამოყენება და სელჩუკიანებზე იერიშის მიტანა. ის კ არა-და, მსან გულ-მშვიდად ნება მისცა სელჩუკიანთა სახელმწიფოდან, მე-11 საუკუნის ბოლოს, მცირე აზიაში, გამოყოფილს რუმის სასულტნოს ქვეყლიყო ისეთ ძალად, რომელმაც შემდეგში დიდად შეუწყო ხელი იმავე ბიზანტიის დაცემას. ამასთანავე ბიზანტიას გაუჩნდა ახალი, მეტად საშიში მტრები, რომელნიც უკვე დასავლეთიდან და ჩრდილოეთიდან უ ზევდნენ მას. ეს მტრები იყვნენ რომის პაპი, იტალიელი ვაჭრები და ნორმანი, გერმანელი და ფრანგი ბარონები, რომელნიც აღმოსავლეთის იმპერიის მიწა-წყლისა და გზების ხელში ჩაგდებაზე და ბერძნული მართლმადიდებელი ეკლესიის დამორჩილებაზე ოცნებობდნენ. ჩრდილოეთით ბიზანტიას ემუქრებოდნენ მომთაბარე, თურქული მოდგმის ტომები — პაჭანიკები და ყიფჩაყები (ბიზანტიაში კომანებად წოდებულნი). იმპერიის თავზე ჩამოწოლილი საფრთხე მით უფრო დიდი იყო, რომ შიგ იმპერიაში მოქმედებდნენ მსხვილ მიწათმფლობელთა და ძირგამომპალი ბიუროკრატიის რეაქციული ძალები, რომელთაც უკიდურესად დააკნინეს და დაასუსტეს ქვეყანა და სახელმწიფო. შინაგან წინააღმდეგობათაგან შერყეულს ქვეყანაში ფეოდალური რეაქცია გარეშე მტრების მთავარ დასაყრდენად იქცა. ბიზანტიის მოხელეთა და წარჩინებულ მემამულეთა ჯგუფების მეტოქეობა და შუღლი ისე შორს მიდიოდა, რომ ისინი უცხოელების, სახელმწიფოს დაუძინებელი მტრების თავის დამხმარედ მოწვევასაც კი აღარ თაკილობდნენ ხოლმე.

ამ უცხოელთა შორის ერთერთი პირველი ადგილი უნდა მივაკუთვნოთ

ნორმანებს, რომელთაც მე-11 საუკუნის შუაწლებში უკვე კეისრის კუთვნილ იტალიის მიწა-წყალზე დაიწყეს თანდათან შექრა. 1071 წელს, სწორედ მაშინ, როცა რომანოზ დიოგენმა იმპერიისათვის საბედისწერო დამარცხება განიცადა მანასკერტთან, ნორმანებმა დაასრულეს სამხრეთ იტალიის დაპყრობა. ამის შემდეგ ნორმანების მთავარ ოცნებად უკვე თვით კონსტანტინოპოლის ხელში ჩაგდება გადაიქცა.

ნორმანებზე ნაკლებ არც ჯვაროსნები და მათი აღმოსავლეთს ლაშქრობანი აწუხებდნენ კონსტანტინოპოლის იმპერატორებს. ჯვაროსნული ომების დიდი მოძრაობა წამოწყებულ იქნა აღმოსავლეთის—და, უწინარეს ყოვლისა, ბიზანტიის—ქრისტიანთა დახმარების ლოზუნგით, ანუ, როგორც დასავლეთის ქრისტიანებს ამცნობდა რომის პაპი, ქრისტიანთა მჩაგვრელი „წარმართების“ წინააღმდეგ საბრძოლველად, „რომელთაც საშინელი სისასტიკით გაანადგურეს ყველაფერი ვიდრე თითქმის თვით კონსტანტინოპოლის ზღუდეებამდე“. ამასთანავე, ჯვაროსანთა ლაშქრობის ოფიციალურ მიზანს წარმოადგენდა ქრისტიანთა წმიდა ადგილების გათავისუფლება „ურწმუნოთაგან“ — მაჰმადიანი თურქებისაგან. თუ კი ჯვაროსნებმა ოდესმე და რამდენადმე მაინც შესძლეს მიახლოებოდნენ ამ საჯაროდ გამოცხადებულ მიზნებს, ეს, რა თქმა უნდა, ისევ პირველი ლაშქრობის დროს იყო (მე-11 საუკუნის ბოლოს), მაგრამ მაშინაც კი ჯვაროსნებს რამდენიმე დიდი შეტაკება მოუხდათ ბიზანტიელებთან. პირველმა ჯვაროსნულმა ლაშქრობამ ბიზანტიისა და დასავლეთ ევროპის გათიშვას შეუწყო უფრო ხელი, ვიდრე მათ დაახლოებას. ნამდვილი განხეთქილება კი მოხდა ჯვაროსანთა მეორე ლაშქრობის დროს (1147 წ.), როცა ცხადი გახდა, რომ დასავლეთის „მომე-ქრისტიანებს“ შორეულ აღმოსავლეთში მიწების მძიმე ბრძოლით მოპოვებას ერჩიათ ახლოს მდებარე და ადვილად დასაპყრობ ბიზანტიურ სამფლობელოთა—მათ შორის თვით კონსტანტინოპოლის—ხელში ჩაგდება. მე-12 საუკუნის დამლევეს ყოველმხრივ ალყა-შემორტყმული აღმოსავლური იმპერიის მდგომარეობა ძალზე გაუარესდა.

სახელმწიფოს გადარჩენის უკანასკნელი, გაბედული ცდა კომნიანოსთა მმართველი დინასტიის წარმომადგენელს—ანდრონიკე პირველს, იმპერატორ მანოელ პირველის ბიძაშვილს ეკუთვნის. მანოელის სიკვდილის შემდეგ აღძრულმა მძლავრმა პატრიოტულმა გამოსვლამ—საძულველი, კონსტანტინოპოლში უკვე ყველაფერს დაპატრონებული „ლათინების“ წინააღმდეგ, ჯერ სახელმწიფოს რეგენტად აქცია ანდრონიკე (1182 წ.), ხოლო შემდეგ—იმპერატორად (1184 წ.).

ანდრონიკე I მჭიდროდ იყო საქართველოსთან დაკავშირებული. დედა მისი დავით აღმაშენებლის ასული იყო. მე-12 საუკუნის 60-ანი წლების შუა ხანებში იგი მთელი თავისი ოჯახით მოვიდა საქართველოში და დიდხანს ცხოვრობდა აქ. გიორგი მესამემ ძალიან კარგად მიიღო თავისი

მაჰმადშვილი. შესაძლოა, რომ 1182—1184 წ. წ. მომხდარი ამბების დროს ანდრონიკეს უკვე ეხმარებოდნენ საქართველოდან.

თავისი ხანმოკლე მეფობის დროს ანდრონიკე I ცდილობდა მტკიცე ხელით მოეწესრიგებინა სახელმწიფო საქმეები, ბოლო მოეღო სასახლეში გაბატონებული მფლანგველობისა და დიდებულთა ბოროტმოქმედებისათვის, გაეწმინდა და გაეჯანსაღებინა ადმინისტრაციული აპარატი, შეესრულა მოსახლეობისათვის გადასახადების ტვირთი. მისი მოქმედებით სასტიკად შევიწროებულმა და შეურაცხყოფილმა მსხვილმა მიწათმფლობელმა არისტოკრატებმა, ანგელოსთა საგვარეულოს მეთაურობით, მოაწყო აჯანყება, რომელმაც იმსხვერპლა ანდრონიკეცა და მისი ძე მანოელიც (1185 წ.). მაგრამ მანოელის მცირეწლოვანი შვილები, ალექსი და დავითი, გადაარჩინეს ერთგულმა ადამიანებმა, რომელთაც ისინი საქართველოში დახიზნეს. აქ ბავშვებს მათი მამიდა, თამარ მეფე ზრდიდა.

იმპერატორთა გვირგვინს ანგელოსები დაეპატრონენ. მათი მეფობის დროს სახელმწიფოს ხრწნა და რღვევა სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა და ბოლოს კატასტროფით გადავიდა. მეოთხე ლაშქრობისათვის დაძრულმა ჯვაროსნებმა მაშინვე ბიზანტიას მიაშურეს, რომლის კარები მათ თვით ანგელოსებმა გაუღეს, ერთმანეთს ტახტის გამო რომ ექიშებოდნენ. 1203 წელს ჯვაროსნები უკვე ფაქტიურად ბატონობდნენ ბიზანტიაში. მოძღვენო წლის დამდეგს უცხოელთა საქციელით აღშფოთებული ბერძნული მოსახლეობა აუმხედრდა ჯვაროსნებს, რასაც მათ გაუგონარი ძალადობით უპასუხეს: კონსტანტინოპოლი აიღეს, ზოგიერთი მისი უბანი მთლიანად გადასწვეს, ანტიკური და საშუალო საუკუნეების ხელოვნების უძვირფასესი ძეგლები გაანადგურეს, დიდძალი ხალხი—და მათ შორის ყოფილი იმპერატორებიც—გაჟლიტეს. ბიზანტიის სამფლობელოები ჯვაროსანთა სხვადასხვა ჯგუფებმა დაინაწილეს, ხოლო კონსტანტინოპოლში ე. წ. ლათინური იმპერია დააარსეს.

სწორედ ასეთ პირობებში მოხდა ბიზანტიის საქმეებში საქართველოს აქტიური ჩარევა, რაც წარმოადგენდა არა მარტო 1203 და 1204 წ. წ. ამბების უშუალო პასუხს, არამედ აგრეთვე ადრევე გამომუშავებულ ქართულ საგარეო-პოლიტიკურ მისწრაფებათა გამოხატულებას. თამარ მეფემ თათქმის მთლიანად დაიკავა ბიზანტიის კუთვნილი სანაპირო შავი ზღვისა, მაგრამ უშუალოდ კი არ შემოუერთა დაპყრობილი ქვეყანა საქართველოს, არამედ ოსტატურად მოზომილი ნაბიჯი გადაადგა: ახალი დამოკიდებული სახელმწიფო შექმნა და ბიზანტიის იმპერატორთა კანონიერი მემკვიდრე, თავისი გაზრდილი ალექსი კომნიანოსი დააყენა მის მეფედ. საქართველოს წყალობითა და ხელშეწყობით დაარსებული ტრაპიზონის სახელმწიფო, სავსებით საქართველებული დინასტიითა და უპირატესად ქართული მოსახლეობით, ფაქტიურად წარმოადგენდა საქართველოს მონარქიის ნაწილს და ფორპოსტს მისი პოლიტიკისათვის, რომელიც ერთი წვეკრით მი-

მართული იყო კონსტანტინოპოლში ფეხმოკიდებული „ლათინი“ დამპყრობლების წინააღმდეგ, ხოლო მეორით—რუმის (იკონიის) სასულხანოს წინააღმდეგ, რომელიც უკვე მეტისმეტად ძლიერდებოდა. ამასთანავე ტრაპიზონის სამეფო ჩამოყალიბებულ იქნა ისეთი ფორმით, რომელსაც, აღმოსავლეთ-ქრისტიანული სამყაროს გულის მოსაგებად, უნდა საქვეყნოდ ეჩვენებინა, რომ კონსტანტინოპოლში დათრგუნული ბიზანტია აქ განაგრძობს არსებობას, რომ აღმოსავლეთის მართლმადიდებელთა ეკლესიამ და ბერძნულმა ენამ აქ მოიპოვეს სრული თავისუფლება და საიმედო მფარველი. ამ ამბების ნამდვილი აზრი გაუგებარი არ დარჩენილა დაინტერესებული მხარეებისათვის. რუმის სულტანმა დაუყოვნებლივ დიდი ომით უპასუხა საქართველოს ამ ნაბიჯს (ბასიანის ომი).

ტრაპიზონისა და ლათინთა იმპერიები ერთსა და იმავე წელიწადს დაარსდნენ, მაგრამ მათ ერთგვარი გამძლეობა როდი გამოიჩინეს და ერთნაირი კვალი როდი გაავლეს ისტორიას. ლათინთა იმპერიამ გაჭირვებით იარსება 57 წელიწადი. ამ ხნის განმავლობაში არა მარტო მისი პროვინციები იყო დაქვეითებული და გაპარტახებული, არამედ თვით დედა-ქალაქიც. მემანტიანე მოგვითხრობს, რომ იმპერატორთა სასახლეებიც კი „იტალიური კვარტლითა და ბოლით“ იყო შებილწულიო.

ტრაპიზონის სამეფომ 200 წლით მეტი გასძლო, ვიდრე ლათინთა იმპერიამ. მან განახლებულ კონსტანტინოპოლის იმპერიასაც კი წააცილა გამძლეობაში. მთელი ამ ხნის განმავლობაში იგი ევროპული ცივილიზაციის მნიშვნელოვანი ბურჯი იყო აღმოსავლეთში.

ტრაპიზონის სამეფოს ბუნების სწორ გაგებას დიდად შეუწყვეს ხელი თავისი გამოკვლევებით ცნობილმა რუსმა ბიზანტინოლოგებმა, აკადემიკოსებმა კუნიკმა და უსპენსკიმ. კუნიკმა აღნიშნა, — „კომნიანოსები ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყვნენ, საქართველოში რომ მოხვდნენ, სადაც ისინი აღიზარდნენ; მათი დედა-ენა ქართული იყო... ისინი ყველგან ქართული ცხოვრებისა და ქართული შეხედულებების გავლენის ქვეშ იყვნენ, ასე რომ 20 წლის ასაკში ისინი უთუოდ ქართველ დიდებულებს უფრო ჰგავდნენ, ვიდრე ბიზანტიელთ“-ო. უსპენსკი დარწმუნებული იყო, რომ „ტრაპიზონის იმპერია შეიქმნა მეზობელი საქართველოს სამეფოს დიდი ზემოქმედების ქვეშ“ და ცდილობდა „მე-13 და მე-14 საუკუნეების ტრაპიზონის შინაგანი ისტორიის საიდუმლოებით მოცული ფაქტები“ აეხსნა მისი „მოსახლეობის ეთნოგრაფიული ხასიათისა და ისტორიის თავისებურებით, რომელშიაც ელინიზმს გაბატონებული ადგილი არ სჭერია. საჭიროა გვახსოვდეს, — წერდა იგი, — პონტოს ძველი ისტორია და პონტოს მეფეების პოლიტიკის მიმართულება, ისევე როგორც თავისებურებანი ტრაპიზონელი ბერძნების ენაში. არ შეიძლება წინ არ წამოგწიოთ და განსაკუთრებული გულმოდგინებით ხაზი არ გავუსვათ იმ პირობებს, რომელნიც მე-13 საუკუნის დამდეგს და იმპერიის შექმნის შემდეგ თითქმის მთელი საუკუნის განმავლობაში მიუთითებენ ადგილობრივი, ლაზური ტენდენციების ბატონობაზე ტრაპიზონში, რომელთაც ზურგს უმაგრებენ თბილისიდან და მხარს უჭერს თვით ტრაპიზონელი მეფეების სულსიკვეთება“. ტრაპიზონელი მეფეების ეს სულსიკვეთება, ეს წიღრეკილება კი, უსპენსკის აზრით, „მთლიანად და სავსებით საქართველოსაკენ აყო მიმართული“.

დასავლეთ-მგროკაელები საშუალო საუკუნეთა საქართველოს სა.
ხელმწიფოს შესახებ. შემონახულია რიგი საბუთები, რომელთა მიხედვით
შეგვიძლია გავითვალისწინოთ, თუ როგორი წარმოდგენა ჰქონდათ საშუ-
ალო საუკუნეთა საქართველოს სახელმწიფოს შესახებ იმდროინდელ და-
სავლეთ ევროპელებს. ეს ცნობები განსაკუთრებით მატულობს ჯვაროსნულ
ლაშქრობათა დაწყების შემდეგ, როცა ევროპელებს საშუალება მიეცათ
ადგილობრივ შეეგროვებინათ ცნობები ახლო აღმოსავლეთის შესახებ, და
როცა ქართული სახელმწიფოს საერთაშორისო მნიშვნელობა უფრო საგრ-
ძნობი გახდა.

ჯვაროსანთა მიერ დაარსებული ანტიოქიის სამთავროს კანცლერს,
ფრანგ გოტიეს თავის დროზე და დაწერილებით შეუტყვია 1121 წ.
დიდგორის ომის ამბები, მათ შორის — ზოგი რამ ჩვენთვის ახალი. განსა-
კუთრებით საყურადღებოა, თუ როგორ აფასებს ჯვაროსანთა ეს თვალსა-
ჩინო წარმომადგენელი დიდგორის ომს: „აღეპოს სულტანმა“, — წერს
გოტიე, — „თავი მოუყარა თურქმანთა და აგრეთვე არაბთა დიდძალ ჯარს.
როცა გადაავლო თვალი შეკრებილთა სიმრავლეს, იგი უზომო სიამაყემ
მოაცვა; მან, ერთ ხოჩასნელ სულტანთან ერთად, გადასწყვიტა გაელაშქრა
იბერიის მეფის დავითის წინააღმდეგ, რათა გაენადგურებინა ან
განედევნა იგი და შემდეგ, დაუბრკოლებლად დასავ-
სებით, დაემორჩილებინა იერუსალიმი და ანტიოქია და
ამოეწყვიტა ქრისტიანები“.

ამრიგად, ფრანგი ისტორიკოსის (რომელიც 1122 წელს სწერდა ამ
სტრიქონებს) აზრით, ძლიერი ქართული სახელმწიფოს არსებობას უდი-
დესი მნიშვნელობა ჰქონდა სირიასა და პალესტინაში ჯვაროსანთა საქმის
წარმატებისათვის. გოტიე ქართველთა და ჯვაროსანთა შორის უშუალო
ურთიერთობასაც კი აღნიშნავს: მისი სიტყვით, დიდგორის ომში დავით
აღმაშენებლის ლაშქარში ვითომც ორას ფრანგ მეომარს უბრძოლია.

წინა აზიის საქმეებში საქართველოს როლის შესახებ კიდევ უფრო დიდ
წარმოდგენას ვხედავთ გოტიეს თანამემამულისა და თანამედროვის, ქრის-
ტეს საფლავის კანტორისა და მღვდლის, ვინმე ანსელუსის წერილში,
რომელიც მას გაუყოლებია იერუსალიმიდან პარიზში გაგზავნილი ძვირფასი
ჯვრისათვის. იგი, სხვათაშორის, ამბობს: „ამ ჯვარს დიდ თაყვანს სცემდა
საქართველოს მეფე დავითი, სანამ იგი ცოცხალი იყო; ეს ის დავითია,
რომელიც, თავის წინაპართა მსგავსად, ფლობდა კასპიის კარებს,
გოგისა და მაგოგის წინააღმდეგ აღმართულს ამ ზღუდეს. იმასვე
აკეთებს დღემდე მისი შვილი, რომლის ქვეყანა და სახელმწიფო
არის, ასე ვთქვათ, ჩვენი წინა-ბურჯი მიდიელთა და
სპარსელთა წინააღმდეგ“.

საქართველოს სამეფოს ძლიერების შემდგომი ზრდა ქრონოლოგიურად
დაემთხვა ჯვაროსნებისა და მათი სახელმწიფოების დასუსტებას აღმოსავ-
ლეთში. ასეთ პირობებში საქართველოს პრესტიჟი ევროპელთა შეგნებაში
ერთგვარი ლეგენდარული ელემენტიცაა იმოსება, რომელშიაც გამოხატულე-

ბას პოულობს დასავლეთ ევროპის საზოგადოების სათანადო ჯგუფების სანუკვარი ოცნებები. ასე მაგალითად, დავით აღმაშენებელი, რომლის შესახებაც მე-12 საუკუნის დასაწყისში ევროპელებს სავსებით რეალური ცნობები ჰქონდათ, თანდათან გადაიქცა ზღაპრულ პიროვნებად, „ქრისტიანთა ჩრდილოელ მეფე დავითად“, რომლისაგანაც მე-13 საუკუნეშიაც კი მოელოდნენ ხსნას.

ასეთივე განწყობილებით არის გამსჭვალული რაინდ დე-ბუას მიერ მე-13 საუკუნის დამდეგს აღმოსავლეთიდან საფრანგეთში, ბეზანსონის არქივისკოპოსისათვის გაგზავნილი წერილი: ...„ეხლა მოისმინეთ გასაოცარი და მნიშვნელოვანი ახალი ცნობები. ჯერ ყურმოკრული შევიტყვე, ხოლო შემდეგ სარწმუნო ელჩების მეშვეობით დანამდვილებით შევამოწმე, რომ იბერიელი ქრისტიანების, რომელნიც გეორგენებად (ქართველებად) იწოდებიან, დიდძალმა ცხენოსანმა და ქვეითმა ჯარმა, ღვთის შემწეობით აღფრთოვანებულმა და ძალზე კარგად შეიარაღებულმა, გამოილაშქრა ურწმუნო წარმართების წინააღმდეგ, სწრაფად დაჰკრა მათ და უკვე აიღო 300 ციხე და 9 დიდი ქალაქი, რომელთაგანაც ძლიერნი დაიპყრო, ხოლო სუსტნი ნაცარტუტად აქცია.

ამათ შორის ყველაზე უფრო ცნობილი და წარმართთა ქალაქებში უმდიდრესია ის, რომელიც ეფრატზე მდებარეობს (ე. ი. ერზერუმი). მისი მფლობელი იყო ბაბილონის სულტანის ვაჟი... ზემოაღნიშნული ჯარი მოეშურება, რათა გაათავისუფლოს იერუსალიმის წმიდა მიწა-წყალი და დაიპყროს წარმართთა მთელი სამყარო. მათი წარჩინებული მეფე 16 წლის ჰაბუკია. იგი ალექსანდრე მაკედონელს ჰგავს ვაჟკაცობითა და სათნოებით, მაგრამ არა სარწმუნოებით (აქ ავტორი გულისხმობს იმას, რომ ალექსანდრე მაკედონელი წარმართი იყო, ხოლო საქართველოს მეფე — ამ შემთხვევაში ლაშა გიორგი — ქრისტიანია). ამ ჰაბუკს თან მოაქვს ძვლები თავისი დედისა, უძლიერესი მეფის თამარისა, რომელსაც თავის დროზე იერუსალიმს წამოსვლის აღთქმა დაუდვია და უთხოვია შვილისათვის, თუ აღთქმის ასრულება არ დამცალდეს, ჩემი ძვლები ქრისტეს საფლავზე წაიღეო. შვილს არ დავიწყებია დედის თხოვნა და... გადაუწყვეტია ყმინდა ქალაქში გადმოიტანოს დედის ნეშტი, მიუხედავად იმისა, მოისურვებენ ამას წარმართები თუ არა“.

იმავე ეპოქაში ბიზანტიაში დაიწერა დიდი პოემა ლექსად, რომელიც ზოტბას ასხამს თამარ მეფეს. ამ პოემაში თამარი გვევლინება, როგორც ივერიის ძლიერი დედოფალი დინარა, რომელიც არავითარ სიძნელეს არ უფრთხის, პირადად წინ მიუძღვის თავის ლაშქარს და ბრწყინვალედ იმარჯვებს „სპარსელებზე“, ე. ი. აღმოსავლეთის მაჰმადიან აგრესორებზე. ეს პოემა შემდეგში რუსულადაც ითარგმნა და დიდად პოპულარული იყო რუსეთში.

§ 72. საქართველოს კულტურული ვითარება მე-12 საუკუნეში

საქართველოს სამეურნეო და სახელმწიფოებრივი გაძლიერება მე-12 საუკუნეში ის საფუძველი იყო, რომელზედაც აყვავდა ძველი ქართული, ფეოდალური ხანის, კულტურა.

მე-12 საუკუნის ქართული კულტურა წინამორბედი პერიოდების, ეროვნულივე კულტურის ბუნებრივი განვითარება იყო.

მეცნიერული მწარმოება. ამ საუკუნის გამოჩენილი ქართველი მწერლებისა და ფილოსოფოსების, როგორც იყვნენ იოანე პეტრიწი და არსენ იყალთოელი, მოღვაწეობა მე-12 საუკუნეს აკავშირებს მე-11 საუკუნესთან. ამ ფილოსოფოსების მიერ ჩატარებულმა ბრძოლამ აზროვნებისა და სამეცნიერო კვლევა-ძიების თავისუფლებისათვის ღრმა კვალი დააჩნია იმდროინდელი ქართველი საზოგადოების შეგნებას. განსაკუთრებით დიდი ღვაწლი მიუძღვის ამ მხრივ იოანე პეტრიწს, რომლის მოღვაწეობა ჯერ ბიზანტიაში, პეტრიწონის ქართველთა მონასტერში დაიწყო, შემდეგ კონსტანტინოპოლში მიმდინარეობდა, სულ ბოლოს-კი საქართველოში იყო გადმოტანილი. ღრმა ცოდნაზე დამყარებული სამაგალითო, ზედმიწევნითი თარგმანების გვერდით, მათ საუცხოო საკუთარი კომენტარები და ზოგადი მოძღვრების შემცველი დებულებებიც შექმნეს.

გაიფურჩქნა ამ ხანაში აგრეთვე ქართული საისტორიო მწერლობაც. ამ დროს არის დაწერილი ისეთი წარჩინებული საისტორიო ნაშრომები, როგორცაა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ბრწყინვალე თხზულება და თამარ მეფის სამი ისტორიკოსის შესანიშნავი ნაწარმოებები. სახელმწიფო ამბებს გარდა, ამ ავტორებს საზოგადოებრივი და კულტურული ცხოვრების ამბებიც არ ავიწყებოდათ. შინაარსის მრავალფეროვანება და თვით საისტორიო წერის მაღალი ტექნიკა ამ ნაშრომებს პირველხარისხოვან საისტორიო ძეგლებად ხდის.

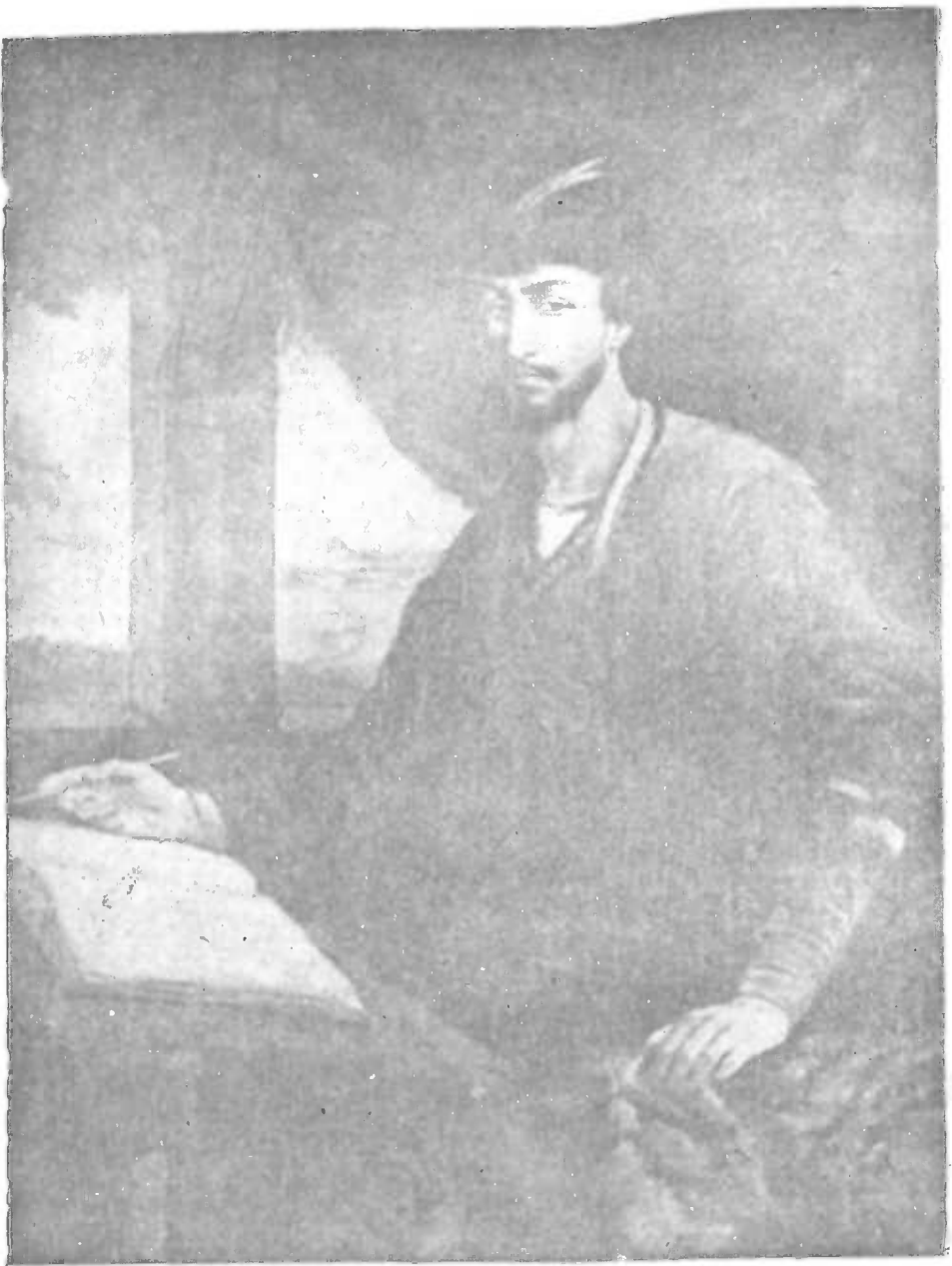
უცხოური კულტურული ნაქაღები მე-12 საუკუნის საქართველოში.

ძველი ქართული კულტურის გარდა, ფეოდალურ საქართველოს ელიზური კულტურის მემკვიდრეობაც საკმაოდ ჰქონდა შეთვისებული. ბერძნულის საფუძველიანმა ცოდნამ ქართველ მეცნიერებს საშუალება მისცა ბერძნული თხზულებები დედანში წაეკითხათ.

მე-12 საუკუნის ქართული კულტურის თავისებურებას, დასავლეთის იმდროინდელ კულტურასთან შედარებით, ის წარმოადგენს, რომ, როგორც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მიჯნაზე მდებარე ქვეყანას, საქართველოს საშუალება ჰქონდა, დასავლური ქრისტიანული კულტურის გარდა, ისლამობის ნიადაგზე შექმნილს ახალს, მეტად თავისებურსა და მრავალფეროვანს, არაბულ-სპარსულ კულტურასაც გასცნობოდა. ქართველი ერი სარწმუნოებრივად მისთვის ამ დაშორებულსა და თითქოს უცხო კულტურას, როგორც ცხოველმყოფელ წყაროს, დაეწაფა, შეითვისა იგი და ამით თავისი მწერლობა და ხელოვნება გაამდიდრა.

წყაროსთავის სახარების ყლა, ოქრომქანდაკებლის
ბექა ლობიჯარის ნამუშევარი, 1195 წ.

შოთა რუსთაველი.

უნა კრავაძის ნახტი.

მუსიკა და პოეზია. ქართველ ხალხს უძველესი დროიდანვე თავისი მდიდარი ხალხური პოეზია და მრავალფეროვანი ხმიერი და საკრავიანი მუსიკა ჰქონდა, ისევე როგორც სახიობაც. ქართული ხალხური მუსიკის მნაშენელობა აღნიშნულია უკვე „დაბადებაში“; სადაც ქართველთა წინაპარზე ნათქვამია: „ესე იყო გამოვაჩინებელ საფსალმუნისა და ებნისა“-ო. მკაცრი ქრისტიანულ-ასკეტიკური მოძღვრება ხალხური შემოქმედების ამ

დარგებს სდევნიდა, მაგრამ მათ თანდათანობით თავისი ძალა კვლავ მოიკრიფეს და უკვე მე-10 საუკუნისათვის ქართული საერო მწერლობის განახლების დასაწყისი მკაფიოდ საგრძნობი გახდა.

მე-11 — მე-12 საუკუნეებში ამ საერო მწერლობის მნიშვნელობა და გავლენა სწრაფად იზრდება. პირველ ხანებში მაჰმადიანთა საერო მწერლობის ჰანგების მიმბაძველობით შეფერადებული, თანდათანობით ის დამოუკიდებელი შემოქმედების გზას ადგება. ამ მხრივ ქართული „ვისრამიანი“-ა საყურადღებო, რომელიც ამავე სახელწოდების მქონე ლექსად დაწერილს სპარსულ რომანს არაფრით ჩამოუვარდება, იმისა და მიუხედავად, რომ ქართველ ავტორს თავისი თხზულება პროზად აქვს დაწერილი. იოანე შავთელის „აბდულ მესია“ და ჩახრუხაძის ხოტბანი ხომ მაშინდელი საქართველოს მაღალხარისხოვანი კულტურის გამომხატველია. ასეთ თხზულებათა გაგება მხოლოდ ფართო და ღრმა განათლების მქონე საზოგადოებას შეეძლო. იმავე დროს უმაღლესი ლექსთაწყოება, რომლის მაგალითებიც მათი ნაწარმოების ყოველ სტრიქონში განსაცვიფრებელი ოსტატობით არის მიმობნეული, მხოლოდ უაღრესად დახლოვებული პოეტისათვის იყო მისაწვდომი.

ბეჟა ოპიზარი. ანჩის-ხატის გვერდის ჩარჩოს მოჭედბედილობა.

პ. ამირანაშვილის გამოსცემით.

„ვეფხისტყაოსანი“. მარტო შოთა რუსთაველის უკვდავი ქმნილება „ვეფხისტყაოსანიც“, სხვაც რომ არათფერი გვექონოდა შემორჩენილი, მაშინდელი ქართული მხატვრული მწერლობის მაღალი დონის საბუთად კმარა.

ქართული ხალხური ორნამენტი
ხეზე (მერხი, ქსნის ხეობიდან).
ს.ქ. შუჭუშის კონ. ვანე.

შოთას „ვეფხისტყაოსანი“ არაჩვეულებრივი მოვლენაა იმდროინდელი როგორც აღმოსავლეთისა, ისევე დასავლეთის მწერლობისათვის. პირველი სტრიქონიდან მოყოლებული დასასრულამდე ეს ქმნილება მომჯადობელ შთაბეჭდილებას სტოვებს მკითხველზე თავისი სწორუპოვარი ლექსის მუსიკალობით, სრულყოფილად აღნაგობით, მაღალმხატვრული შედარებებითა და ღრმა აზრებით. მთელი ნაწარმოები მარტო სიყვარულის გრძნობით კი არ არის გამსჭვალული, როგორც ეს ჩვეულებრივს რომანებში იყო ხოლმე, არამედ აქ მგოსანი და მისი გმირები დიდ საკითხებს თავს დასტრიალებენ.

„შოთას მოქმედი პირები მარტო თავის ბედნიერებაზე მზარუნველი ჩვეულებრივი არსებანი არ არიან. „ვეფხისტყაოსნის“ ქალებიც ეროვნული და საზოგადოებრივი მოვალეობის შეგნებით დაჯილდოებული გმირები არიან და უკიდურესი განსაცდელის დროსაც მათ თავისი სამშობლოს ბედნიერება არ ავიწყდებათ.

საზოგადოებრივი ჰანგები, ადამიანის ბუნების იშვიათი ცოდნა და სიბრძნე განსაკუთრებით ამკობს „ვეფხისტყაოსანს“. ეს უკვდავი პოემა სამს ძირითად ჰანგზე არის აგებული: ქალისადმი რაინდული სიყვარული, გმირული თავგანწირულება, ეროვნებისა და სარწმუნოებისდა მიუხედავად ძმადნაფიცთა ერთგულება. ყოველივე ამან „ვეფხისტყაოსანი“ შოთას თანამედროვეებისთვისაც უებრო თხზუ-

ლებად აქცია და ქართულ მწერლობაში იგი დღევანდლამდე სწორ-
უპოვარ მაგალითად დარჩა.

ხელოვნების სხვა დარგებიც უმშვენებდა. იმდროინდელმა ხუროთმოძ-
ღვრებამ, კედლისა და ხელნაწერების მხატვრობამ, ჭედვითმა ხელოვნებამ
თუ მინანქარმა, მუსიკამაც ბევრი პირველხარისხოვანი ნაწარ-
მოები დაგვიტოვა.

ქანდაკება ვერცხლის დისკოზე, გელათიდან. XII ს.

კანდბკოვის კომპლექსით.

საკმარისია დავასახელოთ ისეთი დიდებული ძეგლები, როგორც არის
უბისის, ყინცვისის, გელათის კედლის მხატვრობა და მოზაიკა, ჯრუჭის
ოთხთავი, წყაროსთავისა და ტბეთის სახარებათა, ხახულისა და ანჩის ხა-
ტების მოჭედილობა, რომელიც იმდროინდელი შესანიშნავი ქართველი
ოქრომქანდაკელების, ბექა და ბეშქენ ოპიზარების, ნახელავია.

აღსანიშნავია აგრეთვე ქართული მუსიკის დიდი დაწინაურებაც: მრავალხმიანობის გაჩენასა და განვითარებასთან ერთად, საკომპოზიციო
ხელოვნება ცალკე დარგად გამოიყო, ისე რომ ამ დროს საგალობლების
სიტყვებისა და ჰანგის შემთხვევლნი საქართველოში სხვადასხვა პირები
იყვნენ. მაშინდელი ქართველი კომპოზიტორებისაგან შეთხზული ჰანგე-
ბი, საკუთარი საგალობო ნიშნებით ჩაწერილი, ნაწილობრივ ჩვენ დრომ-
დეც არის მოღწეული.

მაღალ დონეს მიაღწია ქართულმა ხუროთმოძღვრებამაც. იკორთის, ფიტარეთის, ქვათახევის, ბერთუბნის, ბეთანიისა და სხვა ტაძრები ამ დიდი ხელოვნების მრავალმეტყველო მოწმენი არიან, იმისდა მიუხედავად, რომ საუკუნეთა განმავლობაში ძალზე დაზიანდნენ და წინანდელი ბრწყინვალეებიდან მათ ბევრი რამ უკვე დაკარგული აქვთ. მთლად კლდეში გამოკვეთილი ვარძიის მონასტერიც, მრავალი სენაკებითა და საშუცხოოდ მოხატული ეკლესიით, დაანახევებს ადამიანს, თუ რამდენად ძლიერი იყო ხელოვნების ეს დარგი მაშინდელ საქართველოში.

არქიტექტურაში თავის შემდგომ განვითარებას ჰპოვებენ ის დამახასიათებელი ნიშნები, რომელთაც უკვე მე-10 საუკუნეში იჩინეს თავი და მე-11 საუკუნის შესანიშნავი ნიმუშები არიან წარმოდგენილნი. ძალუმიად გაიშალა შენობების გარეგანი შემკულობა. მათი კედლები დაფარულია დაუსრულებლად მდიდარი ორნამენტის რჩეული, ნატიფი სახეებით. როგორც აკადემიკოსი ნ. კონდაკოვი ფიქრობს, ამ ფართოდ ცნობილი ორნამენტის, ისევე როგორც საერთოდ დეკორატიული მორთულობის წყალობით, ქართული ხუროთმოძღვრება ევროპული არქიტექტურის პირველ რიგებში გამოდის.

მე-11—მე-12 საუკუნეების ქართულ ხელოვნებას ახასიათებს მთელი რიგი ნიშნები, რომლებიც რამდენიმე საუკუნის შემდეგ ევროპაში საფუძვლად დაედო ეგრეთწოდებულს „რენესანსის (აღორძინების) ხანას“.

მონღოლების შემოსევა

§ 73. რუსუდანის გამეფება. ბაძოლა
ხვარაზმელებთან

გიორგი ლაშას გარდაცვალების შემდეგ ისევ დადგა საკითხი ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ. ლაშა გიორგის ვაჟიშვილი დარჩა, დავითად წოდებული. მაგრამ იმდროინდელი სამართლის ძალით დავითი „უკანონო“ შვილად ითვლებოდა, იმიტომ რომ დავითის დედა ლაშასთან საეკლესიო წესით არ იყო დაქორწინებული. უკანონო შვილს-კი თავის მამის მემკვიდრეობის უფლება არ ჰქონდა. დავითი საქართველოს მემკვიდრედ არც თვითონ გიორგი ლაშას ჰყოლია სიკვდილის წინ მიჩნეული.

ამიტომ საქართველოს დიდებულებმა გადასწყვიტეს საქართველოს სამეფო ტახტზე ლაშა გიორგის და, რუსუდანი, აეყვანათ. რუსუდანი გამეფდა 1222 წელს. შემდეგ წელს იმავე დიდებულებმა რუსუდანს ქმარიც შერთეს, კარნუ-ქალაქის (ერზერუმის) მფლობელის შვილი მულისედინი. მისგან რუსუდანს ორი შვილი, თამარი და დავითი, შეეძინა.

1222 წლიდან მოყოლებული 1225 წლამდე საქართველო წვრილ-წვრილ ომებში იყო გართული, 1225 წლიდან-კი საქართველოს სამეფოს მძიმე დღეები დაუდგა.

ახალ მტრად ჩვენს ქვეყანას ხვარაზმელები მოევლინენ. ხვარაზმი (სამეფო იყო შუა აზიაში) ამ დროს მონღოლებს ჰქონდათ დაპყრობილი, ხვარაზმის მფლობელები-კი, შაჰი მუჰამედი და მისი შვილი ჯალალედინი, გაძევებული იყვნენ თავისი სამფლობელოს ძირითადი პროვინციებიდან.

ხვარაზმელების გამოსაშარება საქართველოში. როდესაც, მამის სიკვდილის შემდეგ, ჯალალედინმა, მამაცმა მემოარმა და მონღოლების შეურიგებელმა მტერმა, ირანში გამაგრებასცადა (ირანის დიდი ნაწილი ხვარაზმის სამეფოს ფარგლებში შედიოდა ამ დროს), მან რუსუდანს მუქარით სავსე წერილი გამოუგზავნა და ნებაყოფ-

ლობით დამორჩილება მოსთხოვა, მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიან მფლობელებს-კი შეუთვალა: დადგა დრო, როდესაც ქართველთა მძლავ-

რობას ბოლო მოეღება და მაჰმადიანობა წინანდებურად გამარჯვებული იქნება.

ჯალალედინის მუქარას საქართველოს მმართველ წრეებში მედიდურად შეხვდნენ. მას დამცინავი პასუხი გაუგზავნეს: მამა შენი შენზე უფრო ძლიერი იყო, მაგრამ რაც მონღოლებისაგან მას დაემართა, ეს შენც კარგად გეცოდინება. იგივე მონღოლები საქართველოს საზღვრებს მოადგნენ, მაგრამ იძულებული იყვნენ უკან დაეხიათო. ამ პასუხიდან ჩანს, რომ საქართველოს მთავრობას სრულიად შემცდარი წარმოდგენა ჰქონდა იმ მდგომარეობაზე, რომელიც მაშინ აღმოსავლეთში იყო. საფიქრებელი იყო, რომ ასეთ პირობებში საქართველოს მთავრობის სათავეში მდგომი პირები ჯეროვანი სიტუაციით ვერ მოეკიდებოდნენ იმ საშიშროებას, რომელიც ქვეყანას მოელოდა.

გარნისის ბრძოლა. დვინის აღება ხვარაზმელების მიერ. საქართველოს მთავრობა მაინც სამხედრო მზადებას შეუდგა. ჯალალედინმა და-

რუსუდანის ფული, 1227 წ.

სწრება ამჯობინა და ამიტომ, სანამ საქართველო სამხადისს დაამთავრებდა, 1225 წელს, შემოდგომას, დიდძალი ჯარით საქართველოს საზღვრები გადმოლაზა და დვინის ოლქის აოხრება დაიწყო. ჯალალედინი ისეთი სისწრაფით მოქმედებდა, რომ ჯერ კიდევ საკმაო ჯარი თავმოყრილი არ იყო საქართველოში, როცა ის დვინიდან ცნობილ ციხე-ქალაქს, მაღალ კლდეზე მდებარე, გარნისს (სომხეთში) მიაღვა.

გარნისის თავზე მას საქართველოს ჯარი დახვდა, ქვევით ჯალალედინი იდგა თავისი ლაშქრით. ქართველები მეშველი ჯარის მოლოდინში ბრძოლის დაწყებას არ აპირებდნენ, მაგრამ ხვარაზმ-მაჰმად თვითონ დაიწყო ომი. სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ გამარჯვება ხვარაზმელებს დარჩათ.

რაკი ჯალალედინს დვინი ჯერ კიდევ დაპყრობილი არ ჰქონდა, ამიტომ იგი გარნისიდან ისევ უკან გაბრუნდა, დვინი აიღო და თავის ლაშქარს გააძარცვინა. შემდეგ მან თბილისის წინააღმდეგ ორი მიმართულებით დაიწყო სამხედრო მოქმედება.

თბილისის აღება ჯალალედინის მიერ. ჯალალედინი რომ ჩრდილოეთისაკენ დაიძრა, რუსუდანი დასავლეთ საქართველოში, ქუთაისში, გადავიდა, ხოლო თბილისის დაცვა ქალაქის ციხისთავს მიანდო.

1225 წლის დეკემბერში ჯალალედინი თბილისს მოადგა. საქართველოს მთავარსარდლობას დაბნეულობა ეტყობოდა. ამირსპასალარის ხელმძღვანელობა არსად ჩანდა. ამავე დროს ჯალალედინი მარტო სამხედრო ძალით-კი არ მოქმედებდა, არამედ ლალატისა და მოსყიდვის საშუალებითაც. 1226 წლის 9 მარტს, თბილისის ზოგიერთი მაჰმადიანის ლალატის წყალობით, ჯალალედინის ჯარმა თბილისში შეჭრა მოახერხა და ქალაქი ხელში ჩაიგდო.

საქართველოს დედაქალაქში ველური ძარცვა-გლეჯა და ხალხის ჟლეტა ატყდა: მოქალაქეებს დაუნდობლად ხოცავდნენ სქესისა, წლოვანებისა და ეროვნების განურჩევლად. თვითონ მაჰმადიანებსაც სანანური გაუხდათ, რომ ჯალალედინისაგან ასე ბრიყულად მოტყუებული დარჩნენ.

თუმცა ქალაქი ხვარაზმელების ხელში იყო, მაგრამ თბილისის მთავარი სიმაგრე, ისნის ციხე, ჯალალედინს მამაცურად უწევდა წინააღმდეგობას. ამავე დროს ძალიან მკაცრი ზამთარი იდგა, და მისი სუსხი ჯალალის ჯარს დიდად აწუხებდა. ქართველების მთავარსარდლობამ მაინც გადასწყვიტა, ვითომც. ისნის წინააღმდეგობას აღარავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, და ციხისთავს უბრძანა, ციხე დაეცალა.

თუმცა ციხისთავი და მეციხოვნენი ამ განკარგულების წინააღმდეგი იყვნენ, მაგრამ მთავრობის ურჩობა ვერ გაბედეს. ისნის ციხეც ჯალალედინის ხელში გადავიდა.

§ 74. ხვარაზმელები საქართველოში

თბილისის დაპყრობა ჯალალედინისათვის დიდი გამარჯვება იყო, საქართველოსათვის-კი — დიდი მარცხი. საქართველოს ჯარის უძლეველობის სახელს ჩრდილი ჰქონდა მიყენებული.

ანისისა და კარის აღების ცდა. ჯალალედინმა საქართველოს სწვადასხვა თემში მარბიელი ლაშქარი გაუსია. ამავე დროს საქართველოს სარდლობას ივანე ათაბაგის მეთაურობით სრული დაბნეულობა ეტყობოდა. შეერთებული სამხედრო ძალით ბრძოლის მაგიერ, ცალკე ფეოდალები და სარდლები სათითაოდ ციხე-სიმაგრეებში, ზოგი ანისში, ზოგი კარში, ჩაიკეტნენ და მტრისთვის წინააღმდეგობის გაწევას იქ ლამობდნენ. ეს გარემოება ჯალალედინს ბრძოლას უადვილებდა. ჯალალედინმა თავისი ჯარი ორ ნაწილად გაჰყო და ეს ორი ციხე გარემოიკვა. ასეთ პირობებშიც-კი მან მაინც ვერც ანისისა და ვერც კარის აღება ვერ მოახერხა.

ხვარაზმელების ლაშქრობა ხლათზე. შემდეგ ჯალალედინმა ხლათზე გაილაშქრა. ხლათი საქართველოს ყმადნაფიცი მაჰმადიანური სამთავრო იყო და ხლათელები საქართველოს უჭერდნენ მხარს ჯალალედინის წინააღმდეგ. ქართველებმა მათ განსაცდელი დროულად აცნობეს, ხლათელები ხვარაზმ-შაჰის ლაშქარს მომზადებული დახვდნენ და ჯალალედინმა ხლათის ხელში ჩაგდება ვერასგზით ვერ მოახერხა.

ბრძოლა თბილისისათვის. ხვარაზმ-შაჰის ერთი წლის ბატონობამ თბილისელებსაც აუხილა თვალი. ამ მტარვალის მბრძანებლობა თბილისელ მაჰმადიანებისათვისაც აუტანელი შეიქნა. თავისი წინანდელი საქციელის მოსანანიებლად და ხვარაზმელებისაგან თავის დასალწევად მათ საქართველოს მთავრობას საიდუმლოდ მოციქულები გამოუგზავნეს.

1226 წელს ქართველმა ჯარმა თბილისი კვლავ დაიპყრო.

ამავე დროს საქართველოს მთავრობა თავის ყმადნაფიც სამფლობელოებსაც მიეშველა. როცა შაქში და კაბალაში (თანამედროვე საბჭოთა აზერბაიჯანი) მყოფმა ხვარაზმ-შაჰის მეციხოვნე რაზმებმა საქართველოს ჯარის მოახლოების ამბავი გაიგეს,—უბრძოლველად გაიქცნენ.

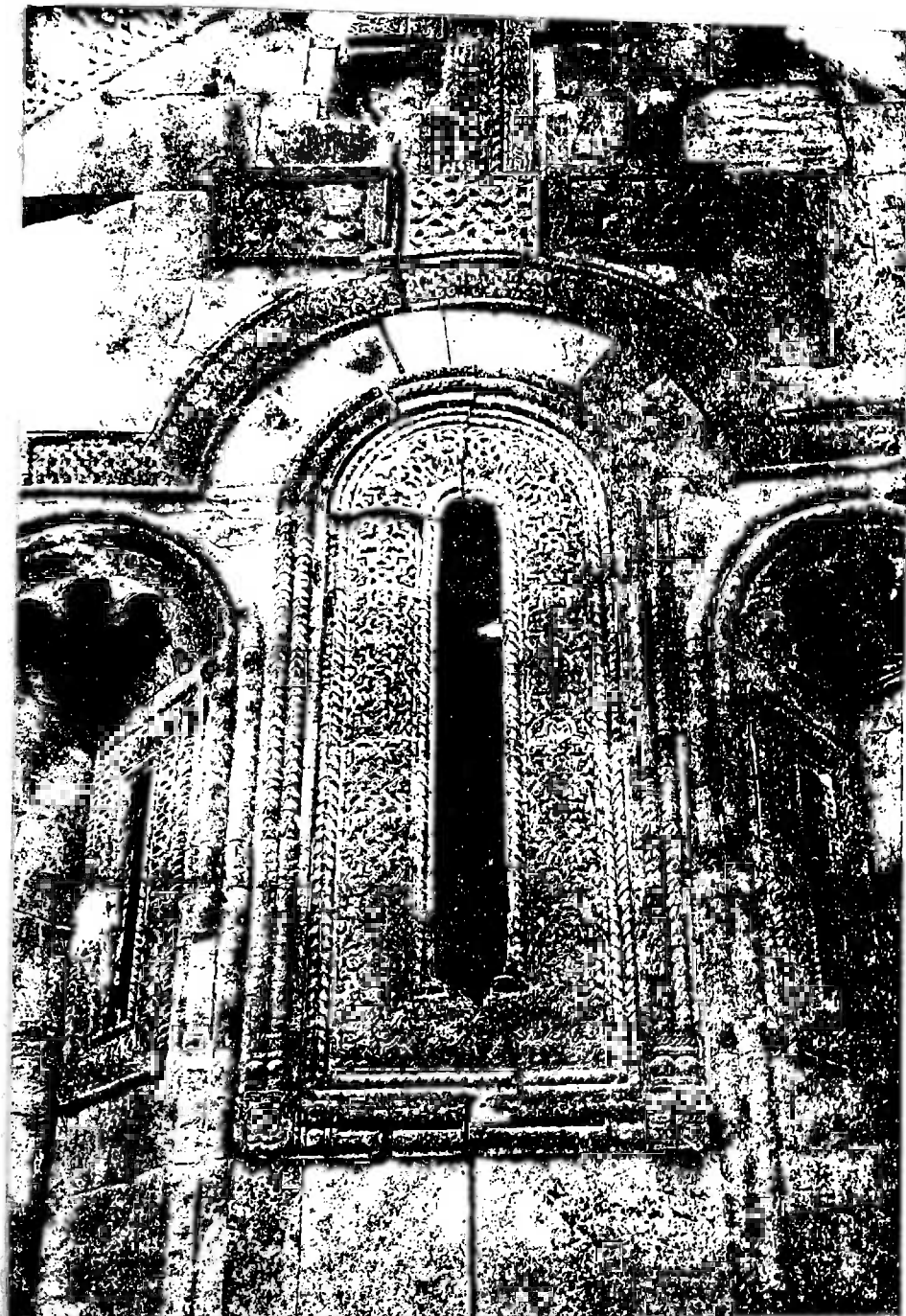
ჯალალედინი დარწმუნდა, რომ მისი ყოველივე ცდა ხლათის ასაღებად უნაყოფო იყო. ამიტომ მან გადასწყვიტა, ხლათისათვის თავი დაენებებინა და ისევ თბილისში დაბრუნებულიყო. საქართველოს მთავარსარდლობამ გადასწყვიტა წინააღმდეგობა არ გაეწია და 1227 წლის დამლევეს, მთავრობის განკარგულებით, თბილისი საქართველოს მეციხოვნე ჯარმა დასცალა, ხოლო ქალაქი, ჯალალედინს რომ ისევ ხელში არ ჩავარდნოდა, გადასწვეს.

ბოლნისის ბრძოლა. ამ დროისათვის საქართველოს ყველა მეზობელ მაჰმადიანურ სამფლობელოშიც ჯალალედინისადმი დამოკიდებულება შეიცვალა: ყველა დარწმუნდა, რომ ხვარაზმ-შაჰის მოქმედება ქვეყანას განადგურებისა და დაღუპვის გარდა არაფერს უქადდა. ამიტომ რუმის, შამისა და ხლათის მფლობელები შეერთდნენ და საქართველოს მთავრობასთან მოლაპარაკება გააბეს ჯალალედინის წინააღმდეგ გაერთიანებული ძალით ბრძოლის მოსაწყობად. სამზადისიც დაიწყო, მაგრამ ჯალალედინს ჯაშუშებმა ეს ამბავი დროზე აცნობეს. მან გადასწყვიტა, ამ შემთხვევაშიც საქართველოსა და მისი მოკავშირეებისათვის დაესწრო.

1227-28 წლების მიჯნაზე ხვარაზმ-შაჰი მთელი თავისი ლაშქრით საქართველოს შემოესია. ბოლნისთან დიდი ბრძოლა ისეთ დროს მოხდა, როდესაც ჯერ კიდევ მოკავშირეთა მეშველი ჯარის მოსვლა შეუძლებელი იყო. დასწრებამ ჯალალედინს არგო და გამარჯვება მას დარჩა. ამის შემდეგ, თავგანწირული წინააღმდეგობის მიუხედავად, ჯალალედინმა ხლათის აღებაც მოახერხა. მაგრამ ეს მისი უკანასკნელი გამარჯვება-ლა იყო: 1230 წელს მას ცნობა მოუტანეს, რომ მისი დაუძინებელი მტრები, მონღოლები, უკვე ირანის ადარბადაგანში შესასვლად იყვნენ მომზადებულნი. ამ ამბის გაგება და ჯალალედინის გაქცევა ერთი იყო. 1231 წელს ჯალალედინი ერთმა ქურთმა მოჰკლა.

§ 75. აღმოსავლეთ საქართველოს დაპყრობა მონღოლების მიერ

დავით მემამისის მიხედ კურთხევა. დასავლეთ საქართველოში ყოფნის დროს, 1230 წელს, რუსუდან მეფემ თავისი ხუთი წლის ვაჟიშვილი დავითი სამეფო ტახტზე დასვა თანამმართველად. მაშინდელი პირობების გამო, აღმოსავლეთ საქართველოს დიდებულნი და დარბაზის წარმომადგენელნი ამ ამბავს ვერ დაესწრნენ. ჯალალედინის საქართველოდან გაქცევამ საქართველოს მთავრობას საშუალება მისცა წინანდებურად გაერთიანებული სამეფოს საქმეების მართვა-გამგეობას შესდგომოდა. მაგრამ

ფიტარეთი, XIII ს. დაპღეგი.

ქართ. ხელოვნების ისტ. ინსტიტუტი.

ჯერ კიდევ ქვეყანა ხეირიანად მომშვიდებული და წესიერებაც აღდგენილი არ იყო, რომ მონღოლები ხელახლა გამოჩნდნენ.

რანის დაპყრობა მონღოლთა მიერ. მონღოლთა მთავარი ძალა აღმოსავლეთიდან მოემართებოდა. პირველად მათ ქ. ბარდავი აიღეს, შემდეგ ქ. განძას მიაღწენ. ორივე საქართველოს ყმადნაფიცი სამფლობელო იყო. მონღოლებმა განძელებს წინადადება მისცეს, უბრძოლველად დამორჩილებოდნენ. განძის მცხოვრებლები ამ წინადადებას ისე ააღივსეს, რომ განრისხებულმა ხალხმა მონღოლთა ელჩები იქვე დახოცა. ამის საპასუხოდ მონღოლებმა განძა აიღეს და მთლიანად გაანადგურეს. ეს მოხდა 1235 წელს.

რუსუდანის დრამა (ვერცხლის ფული), 1230 წლისა.

აქედან მონღოლთა ლაშქარი ქ. შამქორისაკენ გაემართა. შამქორი ამ დროს უშუალოდ საქართველოს ეკუთვნოდა. ის საქართველოს სანაპირო ქვეყნის მმართველს, დიდს ქართველ ფეოდალს, ვარამ გაგელს, ემორჩილებოდა. მაგრამ

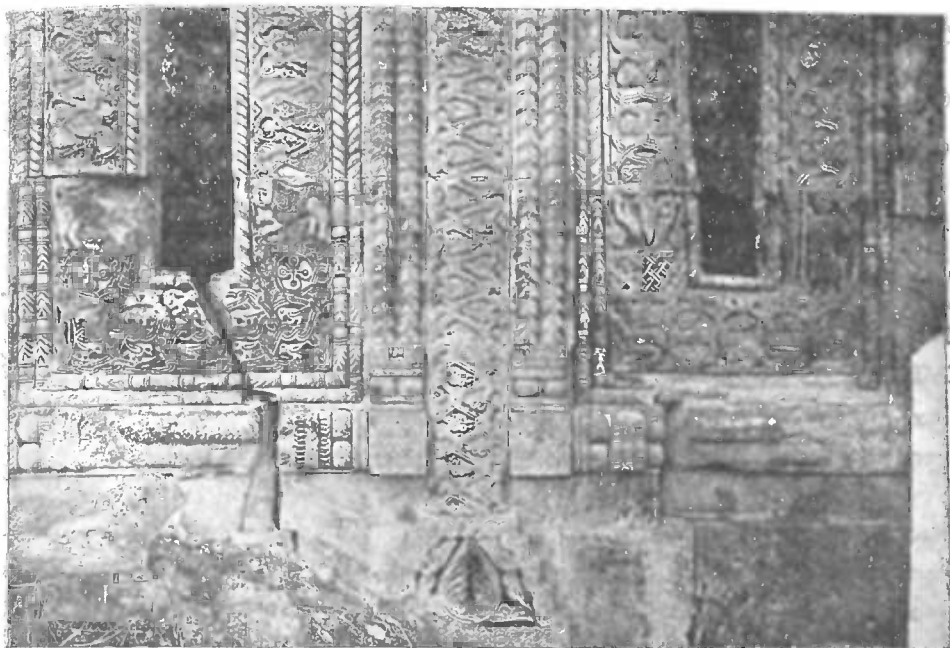
ვარამ გაგელი არც თვითონ მიეშველა შამქორს და არც თავის შვილს მისცა უფლება, რომ შამქორელებისათვის ხელმძღვანელობა გაეწია.

მაინც შამქორელები მტერს მედგრად შეებრძოლნენ, მაგრამ უხელმძღვანელოდ თათრებს ვეღარ გაუძევეს. მონღოლებმა ქალაქი აიღეს, გასძარცვეს და გადასწვეს.

გარდაბანის, შვეთო ქართლისა და თბილისის აღება მონღოლთა მიერ. თათრები ასე გარდაბანამდე მოვიდნენ. გარდაბანელებსაც ხელმძღვანელი არ ჰყავდათ და, რაკი მათ უკვე გაგონილი ჰქონდათ, რაც შამქორელებსა და განძელებს დაემართათ, ამიტომ მტერს უბრძოლველად დამორჩილდნენ.

საქართველოს სამხედრო ხელისუფლება ეხლაც ისევე დაბნეული და შინაგან ერთობას მოკლებული აღმოჩნდა, როგორც ხვარაზმელების შემოსევის დროს. სანაპირო ქვეყნების მმართველები მხოლოდ თავის თავის დაცვაზე ფიქრობდნენ, მთავრობა-კი ეხლაც ქუთაისში გადავიდა. საქართველოს დედაქალაქის დაცვა თბილისის ციხისთავს ჩაბარდა. მთავარსარდალი და საქართველოს ჯარის უმთავრესი ნაწილი არსად ჩანდა.

რუსუდანმა, სამხედრო ხელისუფლების რჩევით, თბილისის ციხისთავს მუხასძეს ბრძანება დაუტოვა, რომ რა წამს მონღოლები დმანისამდე მოვიდოდნენ, დედაქალაქი დაეცალა და მტერს გასცლოდა. თათრები ბრძოლას ფრთხილად აწარმოებდნენ: თუ აქამდე ისინი მხოლოდ აღმოსავლეთიდან მოდიოდნენ, ეხლა მათ სამხრეთიდანაც შემოუარეს და ლორეს ციხეს მიაღწენ. მონღოლებმა ამ ძლიერი ციხის ხელში ჩაგდება მოახერხეს. შემდეგ ასევე დმანისიც იქნა აღებული. აქაც მონღოლებს დიდი წინააღმდეგობა არ უნახავთ; რადგანაც მანდატურთუხუცესი შანშე მხარ-

ფიტარეთი, XIII ს. დამდეგი.

ქართ. ხელოვნების ისტ. ინსტიტუტი.

ვრძელი, რომლის მოვალეობასაც ამ თემის დაცვა შეადგენდა, თავის გადასარჩენად აჭარაში გაიქცა.

ღმანიის შემდეგ თათრებს არც სამშვილდესთან უნახავთ დაბრკოლება. ამრიგად თბილისისაკენ გზა მათ უკვე გახსნილი ჰქონდათ. დედაქალაქიც, მთავრობის განკარგულების თანახმად, მათ დაცლილი დახვდათ.

სომხური თემების დაპყრობა. საქართველოს მთავრობას შემდეგშიც თავდაცვის თაოსნობა და ხალისი არ გამოუჩენია. დიდი მოხელეები თითქოს ერთმანეთს ეცილებოდნენ, რომელი მათგანი უფრო შორს წავიდოდა თავის გადასარჩენად. მთავარსარდალიც-კი, ავაგ მხარგრძელი, ამნაირადვე მოიქცა: ისიც კაენის ციხეში (სომხეთში) ჩაიკეტა. ამრიგად განმეორდა იგივე, რაც ჯალალედინის დროს მოხდა: საქართველოს ჯარის მხედართმთავრებმა მტერს სამხედრო მოქმედების წარმოება თვითონვე გაუადვილეს.

მონღოლები ჯერ კაენის ციხეს მიაღწენ და შემდეგ ანისს.

თათრებმა ანისის მცხოვრებლებს წინადადება მისცეს, უბრძოლველად დამორჩილებულიყვნენ, მაგრამ ანელებმა მტრის წინაშე ქედის მოხრა ისევე იუკადრისეს, როგორც განძელებმა და შამქორელებმა, ელჩებიც-კი დახოცეს. გაბრაზებულმა მონღოლებმა ანისი აიღეს და მცხოვრებლები ამ დანაშაულისათვის უღმობელად გასწყვიტეს.

ჯერი ეხლა თვით მთავარსარდალ ავაგ მხარგრძელზე მიდგა, რომელიც კაენის ციხეში იყო შეხიზნული. ავაგ მხარგრძელმა, მეფისა და მთავრო-

ბის დაუკითხავად, მონღოლთა სარდალს მოციქული მიუგზავნა და დამორჩილებას ჰპირდებოდა, თუ საგამგეო ქონებას შეუნარჩუნებდნენ და მისი საპატრონუმო ქვეყნის წინააღმდეგაც სამხედრო მოქმედებას შეაჩერებდნენ. მონღოლები ამ პირობას სიამოვნებით დათანხმდნენ, მაგრამ ავაგ მხარგრძელის საგამგეო და საპატრონუმო ქვეყნის ყველა მნიშვნელოვან ციხეში მათ თავისი ჯარი ჩააყენეს.

ავაგის საქციელის მიმბაძველი ავაგისავე ნათესავი შანშე მანდატურთუხუცესი აღმოჩნდა. მონღოლები და შანშე იმავე პირობით დაზავდნენ. ამის შემდეგ თათრებს ვარამ გაგელიც შეუთანხმდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა მთავრების შეთანხმება მონღოლებთან. რაკი მონღოლებთან ასეთი გზით კერძო შეთანხმება დაიწყო, ჰერეთ-კახეთის, ქართლისა და ჯავახეთის ერისთავთ-ერისთავებიც მონღოლებს ამავე პირობით დამორჩილდნენ. ერთადერთი ივანე-ყვარყვარე ჯაყელ-ციხისჯვარელი აღმოჩნდა, რომელმაც მტერთან მოლაპარაკების დაწყება არ იკადრა. ამის გამო მონღოლებმა მთელი ჯავრი იმაზე იყარეს და ყვარყვარეს საგამგეო სამცხის თემი მონღოლთა სათარეშოდ იქცა. საქართველოს ერთ პატარა თემს მრავალრიცხოვანი მტრისათვის დიდხანს წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლო. ამიტომ ჯაყელმა რუსუდან მეფეს მიმართა თხოვნით, მისთვის ნება დაერთო თათრებს შესთანხმებოდა. რუსუდანმაც ნება დართო და ამგვარად მთელი აღმოსავლეთი საქართველო მონღოლთა ხელში გადავიდა.

რუსუდანის უშედეგო მიმართვა რომისადმი. თვითონ რუსუდანის შეთანხმების გზას არ დასდგომია. მას მაინც იმედი დაკარგული არ ჰქონდა, რომ მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევა კიდევ იქნებოდა შესაძლებელი. საქართველოს მთავრობას მოაგონდა, რომ თავის დროზე გიორგი ლაშას რომის პაპმა მომართა თხოვნით, დასავლეთის ქრისტიანი ჯვაროსნებისათვის სამხედრო დახმარება გაეწია. საქართველოს მთავრობამ გადასწყვიტა, ეხლა, როცა განსაცდელში თვითონ საქართველო იყო ჩავარდნილი, დასავლეთის ქრისტიან სახელმწიფოებისათვის ასეთივე დახმარება ეთხოვნა.

რუსუდან მეფემ რომის პაპს გრიგოლ მეცხრეს სწორედ ამ მიზნით წერილი გაუგზავნა. ამ წერილმა რომამდე, ჩანს, დაგვიანებით მიაღწია. 1240 წელს პაპმა საპასუხო წერილით რუსუდანს აცნობა, რომ დასავლეთ ევროპას საქართველოსათვის არ შეეძლო დახმარების აღმოჩენა.

ამგვარად, ეს უკანასკნელი იმედიც გაცრუვდა. ამიტომ საქართველოს მთავრობამ გადასწყვიტა თათრებთან მოლაპარაკება დაეწყო.

რუსუდანის შეთანხმება მონღოლებთან. მაგრამ რუსუდან მეფე მართო მონღოლთა ადგილობრივ სარდლებს ვერ ენდო და, ზავის პირობების გამოსარკვევად, მან მოლაპარაკება უშუალოდ მონღოლთა ყაენ ბათოსთან ამჯობინა. ამ დავალებით მან საქართველოს მწიგნობართუხუცესი წარგზავნა ბათო ყაენის ურდოში. იქიდან მწიგნობართუხუცესის

დაბრუნების შემდეგ, რუსუდანი და მისი შვილი დავითი 1242-43 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდნენ.

მონღოლთა და საქართველოს შორის შემდეგი შეთანხმება დაიდო: საქართველო მონღოლთა ყაენის უზენაესობას სცნობდა, მაგრამ აღმოსავლეთ საქართველოში, როგორც მონღოლებისგან ძალით დაპყრობილ ნაწილში, საქართველოს ხელისუფლებასთან ერთად ყაენის მოხელეებიცა და ჯარიც იქნებოდა, დასავლეთი საქართველო-კი, რომელიც მონღოლებს დაპყრობილი არ ჰქონდათ, წინანდელ მდგომარეობაში დარჩებოდა; ყაენს საქართველო ხარკად ყოველწლიურად 50.000 ოქროს პერპერას¹ გადაუხდიდა; ყაენი, თავის მხრით, დავით მეექვსეს, რუსუდანის ძეს, სრულიად საქართველოს მეფედ აღიარებდა.

რუსუდანი და დავით მეექვსე რომ ამ შეთანხმების ძალით აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდნენ, დავით რუსუდანის ძე, ქართველი დიდებულების თანხლებით, საქართველოს მეფედ დასამტკიცებლად წარგზავნეს. ჯერ ბათო ყაენთან, შემდეგ უკვე მონღოლთა მთელი სახელმწიფოს სათავეში მდგომი დიდი ყაენის, მან გუს, ურდოშიც. დავით რუსუდანის ძეს იქ ორი წლის განმავლობაში მოუგვიანდა. ბათო ყაენმა რომ ის დიდი ყაენის ურდოში გაგზავნა, მას შემდეგ იმის ცნობაც-კი არ ჰქონდათ საქართველოში, ცოცხალი იყო დავითი თუ არა.

შვილის შესახებ ამბის უქონლობისა და ამდენი უბედურება-უსიამოვნების გამო დაავადებული რუსუდანი 1245 წელს გარდაიცვალა. საქართველო უმეფო ქვეყნად და უპატრონო სახელმწიფოდ იყო დარჩენილი.

¹ პერპერა — ოქროს ფულის სახელია.

მონღოლთა ბატონობა საქართველოში

§ 76. მონღოლები

მონღოლები ორ მთავარ ჯგუფად იყოფოდნენ: მონღოლებად და თათრებად. საქართველოში და სხვა ქვეყნებშიც მონღოლებს ჩვეულებრივად თათრებს ეძახდნენ. მათი სამშობლო ცენტრალური აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ოლქები იყო.

მონღოლები მომთაბარე ხალხი იყო: ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადიოდნენ საკვებისა და სხვა საცხოვრებელი სახსარის შემოღების შემდეგ. ტყეში მობინადრე მონღოლთა ტომები უმთავრესად მონადირეობითა და მეთევზეობით ცხოვრობდნენ. ველად მოსახლე მონღოლები მხოლოდ მესაქონლეობას მისდევდნენ, რომელიც მომთაბარეობის პრინციპზე იყო დამყარებული: ზაფხულად ისინი მთაში აღიოდნენ, ზამთრად-კი ბარად ჩამოდიოდნენ. მიწათმოქმედება მათ არ ჰქონდათ, ხვანათესვას არ მისდევდნენ. მესაქონლეობის მთავარ დარგად მეცხენეობა ითვლებოდა, რადგანაც ცხენი მათთვის ძვირფასი იყო, როგორც საწველი ცხოველიც: ისინი ცხენის რძესა სვამდნენ და ამას გარდა, სხვა ხორცზე მეტად, უმთავრესად ცხენის ხორცი იკვებებოდნენ. მართო მესაქონლეობა მათ არსებობისათვის საკმარის სახსარს ვერ აწვდიდა, ამიტომ დანაკლისის შეესება მათ მონადირეობით უხდებოდათ. მაგრამ არც ეს იყო საკმარისი და მათი არსებობის მესამეს, არაუმნიშვნელო, წყაროს მეკობრეობა და მტაცებლობა შეადგენდა.

მონღოლები გვაროვნული წესწყობილების მქონებელი ხალხი იყო, მაგრამ მე-13 საუკუნის დამდეგისათვის მათი გვაროვნული წყობილება უკვე საკმაოდ შერყეული იყო, და თავისებური ფეოდალიზმის ჩანასახი მათ ცხოვრებაში უკვე ჩანდა. მე-12 საუკუნის დამდეგისათვის მონღოლთა მეთაურებს შორის გაძლიერდა ერთი, სახელად თემუჩინი, რომელმაც თანდათან სძლია თავის მეტოქეებს და მონღოლები გააერთიანა. 1206 წ. მონღოლთა თავკაცების ყრილობამ თემუჩინი აღიარა თავის მბრძანებლად და თემუჩინმა ჩინგიზხანის ახალი სახელი მიიღო.

მაღე ჩინგიზ-ხანმა მეზობელი ქვეყნების დაპყრობას მიჰყო ხელი და თავისი სამფლობელო ძალიან გააფართოვა.

ჩინგიზ-ხანმა ახალი სამხედრო ორგანიზაცია შემოიღო, რომელიც მთელს მონღოლურ მოსახლეობას ათეულებად, ასეულებად, ათასეულებად და ათათასეულებად ანაწილებდა. ათეული შესდგებოდა 'იმდენი ოჯახისაგან, რამდენსაც ბრძოლის ველზე ათი შეიარაღებული მოლაშქრე უნდა გამოეყვანა. ასეულს, ათასეულს, ათათასეულს (რომელსაც მონღოლურად დუმანი ეწოდებოდა), ასევე, როცა სალაშქროდ გამგზავრება იყო საჭირო, ასი, ათასი და ათათასი მოლაშქრე უნდა მიეცა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ჩინგიზ-ხანის სამფლობელო ჩინგიზ-ხანის ოთხ შვილს შორის იყო გაყოფილი. მათგან უფროს შვილს, ჯუჩის, ჩრდილოდასავლეთი ქვეყნები ერგო. აქ, კავკასიონისა და კასპიის ზღვის ჩრდილოეთით, თანდათანობით ჩამოყალიბდა ეგრეთწოდებული ოქროს ურდო ანუ ჯუჩის ულუსი, რომელსაც რუსეთი ემორჩილებოდა. ჩინგიზ-ხანის შთამომავლობის მეორე შტო-კი დამკვიდრდა ირანში; მათ ირანის ილხანებს ანუ ჰულაგიდებს ეძახიან. მე-13 საუკუნის მეორე ნახევარში ჯუჩიდებსა და ჰულაგიდებს შორის მწვავე და ხანგრძლივი ბრძოლა ატყდა.

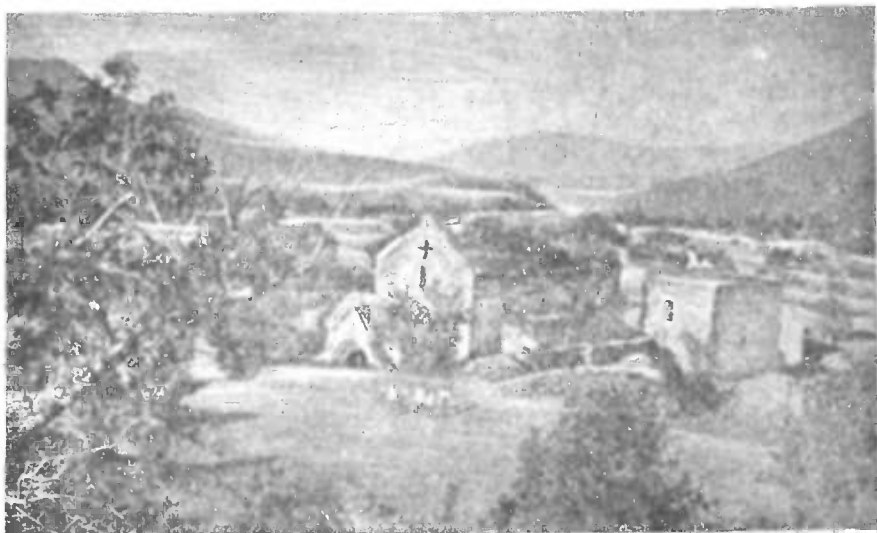
§ 77. მონღოლური მმართველობის თავდაპირველი წესი საქართველოში

ამრიგად, მონღოლური წყობილება უმთავრესად სამხედრო ორგანიზაციის წესს დაემყარა. მთელს მათ ყოფა-ცხოვრებას სამხედრო ხელისუფლება განაგებდა.

საქართველოში, პირიქით, სამხედრო ხელისუფლება სამოქალაქოს ემორჩილებოდა. მთავრობის სათავეში მწიგნობართუხუცესი იდგა, რომელიც: „ვაზირთა უპირველესი“ იყო. მას სხვა ვაზირებთან ერთად ამირსპასალარიც ექვემდებარებოდა.

საქართველოში დამკვიდრების შემდეგ, მონღოლები საქართველოს იმავე წესით მოწყობას შეუდგნენ, როგორიც თვითონ მათ ჰქონდათ. მათ საქართველო დუმნებად დაჰყვეს. მთელი საქართველოს სახელმწიფო რვა ათათასეულად ანუ დუმნად იყო დანაწილებული. პირველ დუმანს ჰერეთ-კახეთი და მისგან აღმოსავლეთით მდებარე თემები შეადგენდა; ამ დუმანის უფროსად ეგარსლან ბაკურციხელი დაინიშნა. მეორე დუმანს ქვემო ქართლი და მისი აღმოსავლეთით მოსაზღვრე თემები შეადგენდა; მის უფროსად ვარამ გაგელი იფულებოდა. მესამე დუმანის, რომელიც სომხური თემებისაგან შესდგებოდა, უფროსი შანშე მხარგრძელი იყო. მეოთხე დუმანი, შიდა ქართლი, გრიგოლ სურამელს ექვემდებარებოდა. მეხუთე დუმანი, ჯავახეთი, გამრეკელ თორელის საგამგეო იყო, მეექვსე-კი—დანარჩენი მესხეთი ერზერუმამდე—ჯაყელისა.

დასავლეთი საქართველო მონღოლებმა ორ ღუმნად გაჰყვეს და ცოტნე დადიანსა და რაჭის ერისთავს დაუმორჩილეს. მაგრამ ღუმნებად დანაწილებამ საქართველოში დიდხანს ვერ იბოგინა და მალე მოისპო.

ციხე-ქალაქ დმანისის ნაშთები.

§ 78. კოხტასთავის შეთქმულება. ცოტნე დადიანის გმირობა

ქვეყნის მძიმე მდგომარეობამ ქართველ თავ-კაცებში აჯანყების აზრი დაბადა. ჯავახეთში, კოხტასთავს, შეიკრიბნენ ეგარსლან ბაკურ-ციხელი, ცოტნე დადიანი, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე ჯაყელი—სამცხის სპასალარი, შოთა კუპრი, გამრეკელ თორელი, სარგის თმოგველი, თორღვა პანკელი და სხვები. თავ-კაცებმა ითათბირეს და დაასკვნეს თათრების წინააღმდეგ აჯანყების აუცილებლობა. პატიმარი იყო დანიშნული მოქმედების დასაწყებად. მაგრამ შეთქმულება, როგორც ჩანს, გასცეს, და შეთქმულთა უმეტესობა მონღოლებმა დააპატიმრეს. პატიმრები სომხეთში მდგომ ნოინს წარუდგინეს. რადგანაც პატიმრები კოხტასთავს შეკრების მიზეზად სათათრო ხარკის საქმეს ასახელებდნენ და აჯანყების განზრახვას უარყოფდნენ, ნოინის ბრძანებით პატიმრები გააშიშვლეს და მცხუნვარე მზეზე დასხეს იმ მიზნით, რომ ასეთი წამებით მათთვის სიმართლე ეთქმევიებინათ.

ცოტნე დადიანმა, რომელიც დაპატიმრებას შემთხვევით გადაურჩა, როგორც-კი გაიგო თავისი ამხანაგების ამბავი, მაშინვე სომხეთს მიაშურა და ნებაყოფლობით მათი მწარე ბედი გაიზიარა: სამოსელი გაიხადა და თვითონაც იმ მოედანზე დაჯდა, სადაც მისი მხარგაკრული ამხანაგები მზეზე ეყარნენ. როცა ცოტნეს უცნაური საქციელით გაკვირ-

ვებულმა მონღოლებმა დაჰკითხეს იგი, ცოტნემ განაცხადა: ჩემი ამბანაგები უდანაშაულო არიან, და თუ უდანაშაულოთა დასჯა შეიძლება, დაე, მეც მათთან ერთად დავისაჯო.

ცოტნეს თავგანწირვამ გაიმარჯვა. ძველი ქართველი ისტორიკოსი, რომელიც გვიამბობს ამ ამბავს, ამტკიცებს, რომ ცოტნეს კეთილშობილებამ თათრები დააჯერა, ქართველები მართალი უნდა იყვნენო, და ყველა გაათავისუფლეს.

§ 79. საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის საკითხი

მონღოლური მმართველობის წესის გავლენით, საქართველოშიაც, უმეტობის ხანაში, მწიგნობართუხუცესის ხელისუფლებამ თანდათან თავისი მნიშვნელობა დაჰკარგა, და მის მაგიერ სამხედრო მოხელეები დაწინაურდნენ. მალე საქართველოს მთავრობის სათავეში ერთი ასეთი სამხედრო ხელისუფალთაგანი, ეგარსლან ბაკურციხელი მოექცა. თათრებთან დაახლოების წყალობით, ეგარსლანი იმდენად გაძლიერდა, რომ საქართველოს მთელი ძალა-უფლების ხელში ჩაგდება მოისურვა. როცა ეგარსლანის ეს წადილი ცხადი გახდა, მაშინვე საქართველოს დიდებულთა შორის მის საწინააღმდეგოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფი დაირაზმა. დიდებულთა ამ ჯგუფმა საქართველოს სახელმწიფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრის გამოძებნა და სამეფო ტახტზე დასმა გადასწყვიტა.

რაკი რუსუდანი ცოცხალი აღარ იყო და მისი ვაჟიშვილის შესახებაც საქართველოში აღარავითარი ცნობა არ ჰქონდათ, ამიტომ ეგარსლან ბაკურციხელის მოწინააღმდეგე ჯგუფმა საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრედ ლაშა გიორგის შვილი დავითი წამოაყენა. მონღოლებთან შეთანხმებით ლაშას ვაჟი რუმის სასულტნოდან მოიყვანეს 1245-46 წელს. დავით ლაშას ძე იქ ამ დროს თავის სიძესთან, რუმის სულტანთან, იმყოფებოდა. მონღოლთა მხედართმთავარმა ეს დავითიც მონღოლთა ყაენის ურდოში გაგზავნა მეფედ დასამტკიცებლად.

როდესაც დავით ლაშას ძე თავისი ამალით მანგუ ყაენის ურდოში მივიდა, იქ გამოირკვა, რომ დავით რუსუდანის ძე ცოცხალი იყო. ამრიგად საქართველოს სახელმწიფო ტახტის ერთი მემკვიდრის მაგიერ მოულოდნელად ორი მემკვიდრე აღმოჩნდა. გაჩაღდა ბრძოლა ორ ბანაკად გაყოფილ ქართველ დიდებულთა შორის.

შეთანხმება შეუძლებელი შეიქნა. მთავარი მნიშვნელობა იმ საკითხს მიენიჭა, ჰქონდა თუ არა უფლება ქალის შთამომავალს მიეღო მეფობა იმ შემთხვევაში, როდესაც მამრობითი სქესის შთამომავალი არსებობდა, თუნდაც „უკანონო“ შვილის სახით.

დავით ლაშას ძემ და მისი მომხრეების ჯგუფმა, რაკი მათ იმედი არ ჰქონდათ, რომ ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით გამარჯვებამ მოიპოვებდნენ, მანგუ ყაენს სთხოვეს, რომ ეს საკითხი მას მონღოლური

სამართლის წესით გადაეწყვიტა. ყაენისათვის ეს თხოვნა სასიამოვნოც იყო და სასარგებლოც. ის სწორედ ასე მოიქცა. მეფობა დავითს, გიორგი ლაშას ძეს, როგორც უფროსს, მისცა, მაგრამ ამასთანავე დავით რუსუდანის ძეც მეფედ დაამტკიცა. ერთი მათგანი უფროსად იქნებოდა, მეორე—უმცროს მეფედ, ისევე, როგორც თვით მონღოლების სახელმწიფოში ერთი დიდი ყაენი იყო, ხოლო დანარჩენი სამი ჩვეულებრივ ყაენებად ითვლებოდნენ. ეს მოხდა 1247 წელს.

დავით ნარინის ფული, დმანისში მოჭრილი, 1245 წ.

საქართველოში დაბრუნების შემდეგ დავით მეფიდეცა და დავით მეექვსეც, მათ მომხრე პოლიტიკურ ჯგუფებსაც, იმდენი სახელმწიფოებრივი შეგნება აღმოაჩნდათ, რომ საქართველო ერთმანეთში ორ ნაწილად არ გაუყვიათ, როგორც ეს მონღოლ ყაენებს ჰქონდათ განხორციელებული, არამედ ისინი საქართველოს დედაქალაქ თბილისში დასხდნენ და ერთად დაიწყეს მეფობა.

შემდეგში დავით მეფიდეც, გიორგი ლაშას ძეს, დავით ულუ (უფროსი) ეწოდა, ხოლო დავით მეექვსეც, რუსუდანის ძეს, დავით ნარინი (უმცროსი).¹ სახელების გარდა, მათ საერთო თითქმის არაფერი ჰქონდათ.

ქართული ორნამენტის ნიმუში ქვათახვის ტაძრიდან (XIII ს. დამდეგი).

¹ მონღოლური სიტყვებია.

თავისი სახელმწიფოებრივი ცხოვრების დასაწყისი დროისათვის მონლოლებს საკუთარი მწიგნობრობა არ გააჩნდათ. შემდეგშიაც მონლოლი სარდლები და დიდებულები წერა-კითხვას დიდად არ სწყალობდნენ. ამიტომ სამოქალაქო მართვა-გამგეობა და საქმისწარმოება მონლოლთა სახელმწიფოში უცხო ტომის მოხელეების ხელში იყო. უმაღლესი მონლოლი ხელისუფალნი მთლიანად ამ უცხო წარმოშობის, ვაჭრული წრიდან გამოსული მოხელე-მოენეების სინდისიერებაზე იყვნენ დამოკიდებულნი. მოენეს (მთარგმნელს) იმ დროს უდიდესი მნიშვნელობა მიენიჭა: მას შეეძლო ავი განზრახვით ბრალდებულნიც დაეღუპა და ხელისუფალიც შეეცდინა.

ასეთ პირობებში უსამართლობისაგან თავის დაცვა ძალიან ძნელი იყო. ბოროტმოქმედება გადასახადების აკრეფის საქმეში, ძალმომრეობა და ძარცვა-გლეჯა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. ამას ზედ მონლოლი ბატონიშვილებისა და დიდი სამხედრო ხელისუფლების თავაშეებულობა და თვითნებობაც დაერთო.

ხალხის აღწერა. ყაენს უნდოდა გაეგო, რამდენი ჯარის გამოყვანა შეეძლო თავის სამფლობელოდან და რამდენი გადასახადი შეიძლებოდა შემოსვლოდა. ამ მიზნით 1254 წელს მთელ მონლოლთა საბრძანებელში ხალხის აღწერა დაიწყო. აღწერა საქართველოშიც მოახდინეს. რაკი ხალხის აღწერას სამხედრო და ფინანსური მიზანი ჰქონდა დასახული, ამიტომაც აღწერის დავთარში, ერთი მხრით, მოსახლეობის შესახებ შეჰქონდათ ცნობები, მეორე მხრით—ქონებრივი მდგომარეობის შესახებ. პირუტყვი, ყოველგვარი უძრავი ქონება, ყანა, ვენახი, ბოსტანი, ყველაფერი ეს აღწუსხული იყო.

ამ აღწერით თათრებმა გამოარკვეეს, რომ ყოველწლიურად საქართველოს უნდა მიეცა მათთვის 90 ათასი მოლაშქრე, 9 სრულმამულიანი გლეხის კომლიდან 1 მოლაშქრის გამოყვანის ანგარიშით. ამის მიხედვით ირკვევა, რომ მაშინდელ საქართველოს სამეფოში სულ 5 მილიონამდე მცხოვრები მაინც უნდა ყოფილიყო. ამ რიცხვში, რასაკვირველია, მარტო ქართველები არ შედიოდნენ, არამედ სხვა ეროვნებებიც. ამ ცნობიდან მაინც ჩანს, თუ რამდენად მჭიდრო მოსახლეობა იყო მაშინდელ საქართველოში, იმისდა მიუხედავად, რომ მას უკვე ჯალალედინისა და მონლოლების ორი შემოსევის საშინელება ჰქონდა გამოვლილი.

გადასახადები. აღწერის დამთავრების შემდეგ თათრებმა გადასახადების მოწესრიგებაც სცადეს. მათ მეურნეობის თითქმის ყველა დარგი ჰქონდათ დაბეგრლი. სოფლის მეურნეობაზე დადებულს საყაენო გადასახადს მაღლი ეწოდებოდა. მალს გარდა, არსებობდა ყაფჩერი, ანუ ყუფჩური, საბალახე გადასახადი: ას სულ საქონელზე ერთი სული მონლოლებისათვის უნდა მიეცათ. შემდეგ ხანაში ეს საბალახე ფულად გადასახადად აქციეს.

საეკონომიკური გადასახადის დამლას უწოდებდნენ: ასი თეთრის ლირებულე-ბის ნასყიდობაზე სამი თეთრი (ვერცხლის ფული) ანუ 3% საყენო დამ-ლად უნდა გამოერთმიათ.

არსებობდა ისეთი გადასახადებიც, რომლებიც ადგილობრივი თათარი მოხელეების სასარგებლოდ იყო განკუთვნილი. ამ გადასახადებს ულუფა ეწოდებოდა. მონღოლთა ათასეულის უფროსისათვის ანუ ათასეულის ნო-ინისათვის ყოველ სოფელს უნდა ერთი კრავი და ერთი დრაჰკანი (ოქროს ფული) მიეცა ულუფად, ხოლო ათიათასეულის უფროსისათვის, რომელსაც დუშმანნოინი ეწოდებოდა, ერთი ცხვარი და ორი დრაჰკანი უნდა მიერთმიათ.

დასასრულ, მონღოლთა საყენოში ბეგარაც ანუ შრომითი გამოსა-ლებიც არსებობდა: ერთი სამხედრო ბეგარა იყო, რომელსაც მონღოლურად ყალანი ეწოდებოდა, ქართულად—სალაშქრო. მეორე ბეგარას საიამე ერქვა. მონღოლებს ყველა შარავნაზე, ერთმანეთისაგან გარკვე-ული მანძილის დაშორებით, სადგურები ჰქონდათ აგებული, რომელსაც იამი ეწოდებოდა. ამ სადგურებზე მოსახლეობას ყენის მოციქულებისა და მოხელეებისათვის ცხენები უნდა ჰყოლოდა დამზადებული და საკვები და სადგომიც უნდა მიეცა. ეს ბეგარა ისეთი საშინელი ტვირთი იყო, რომ საიამე სოფლებიდან მთელი ხალხი გარბოდა.

ეს ყველა გადასახადი და ბეგარა წესიერადაც რომ გადაეხდებინათ მაინც მისი ატანა ძნელი იყო, მაგრამ ხარჯის ამკრეფი მოხელეები და თვით მალალი თანამდებობის პირებიც-კი არასდროს კანონით განსაზღვრუ-ლი გადასახადებით არ კმაყოფილდებოდნენ, მათ მიჰქონდათ ყველაფერი, რის წაღებაც შეეძლოთ. გადასახადების აკრეფა უფრო ყაჩაღთა ბრბოს თარეშს მიაგავდა, ვიდრე სახელმწიფო მოხელეების საქმიანობას. ამის გა-მო მე-13 საუკუნის განმავლობაში მონღოლთა საყენოში შემავალ ქვეყნებ-ში, მათ შორის საქართველოშიც, არა ერთხელ მომხდარა აჯანყება.

მოლაშქრობა. ომიანობა ყველაზე უფრო ხელსაყრელი ხელობა იყო მონღოლებისათვის და ყველაზე დიდი შემოსავლის წყარო; სანამდის მათ ძლევამოსილი ლაშქრობის საშუალება ჰქონდათ, ყოველი ახალი ქვეყნის დაპყრობა და გამარჯვება მონღოლებს დიდძალ ქონებას უგდებდა ხელში.

რაც უფრო დრო მიდიოდა, მონღოლებისათვის ძლევამოსილი ომის წარმოების შესაძლებლობა სულ უფრო და უფრო მცირდებოდა. ამავე დროს ყოველი ასეთი ლაშქრობა დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლე-ობისათვის იყო დიდად საზიანო. ჯანმრთელი, შრომისუნარიანი მამაკაცი ნაყოფიერ მუშაობას სცილდებოდა თავის ქვეყანაში და ბევრი მათგანი თავის სამშობლოში ხომ ვეღარც ბრუნდებოდა. ქვეყანას ინტენსიური შრო-მის გაგრძელების საშუალება აღარ ჰქონდა, დაწინაურებული მეურნეობა და კულტურა უნდა დაქვეითებულიყო, მცხოვრებთა რიცხვიც ხომ ამ გა-უთავებელი მოლაშქრობის წყალობით საგრძნობლად შემცირდა.

1249 წლიდან მოყოლებული თათრები 7 წლის განმავლობაში აწარმოებდნენ ომს ირანში იქაური ურჩი ელემენტების წინააღმდეგ. ამას მოჰყვა ომი ხალიფასთან, რომლის დროსაც (1258 წელს) თათრებმა ქალაქი ბაღდადი აიღეს. უკვე 1259 წელს მონღოლები ეგვიპტის წინააღმდეგაც ამხედრდნენ. ყველა ამ ომში, მონღოლთა სხვა ყმადნაფიც ქვეყნებთან ერთად, საქართველოს ჯარიც იღებდა უნებლიეთ მონაწილეობას და თითოეულ ამ ლაშქრობას ბევრი ქართველი მეომრის სიცოცხლაც შეეწირა.

§ 81. მესტუმრე ჯიქური

მონღოლთა მოთხოვნით, საქართველოს მეფეებს ყაენის ურდოში გამგზავრება და იქ ხანგრძლივ ყოფნა ხშირად უხდებოდათ. ამასთან ერთად ლაშქრობაში საქართველოს ჯარი თვითონ მეფის უშუალო მეთაურობით უნდა გასულიყო. ამიტომაც საქართველოს მეფე იძულებული იყო ქვეყნის მართვა-გამგეობა სხვა ვისთვისმე გადაეხარებინა.

ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით, მეფის უშუალო თანაშემწე მწიგნობართუხუცესი იყო, მაგრამ თათართა ბატონობის ხანაში ეს ძველი წესი, როგორც ვიცით, საკმაოდ შეირყა.

როცა ბათო ყაენმა დავით ულუ ურდოში დაიბარა, დავით მეფემ თავის მოადგილედ თავისი ცოლი, მონღოლი ბატონიშვილი დედოფალი ჯიგდა-ხათუნი და მესტუმრე ჯიქური, დანიშნა.

მესტუმრე მანდატურთუხუცესის ხელქვეითი, მეოთხეხარისხოვანი მოხელე იყო. ცხადია, რომ ასეთი დაბალი თანამდებობის პირისათვის ქვეყნის მართვა-გამგეობის გადაცემას საქართველოს ვაზირ-დიდებულებსა და მთავრობის სათავეში მოქცეულ ჯიქურს შორის უთანხმოება და შუღლი უნდა ჩამოეგდო.

დავით ულუმ ცალკე თემების მართვა-გამგეობაც თავის სანდო პირებს ჩააბარა. კახეთი, მაგალითად, თორღვა პანკელს ჰქონდა მინდობილი. მაგრამ ყველა ასეთი მოხელეც ჯიგდა-ხათუნსა და ჯიქურს უნდა დამორჩილებოდა. ძველი ქართული სამოხელეო უფროს-უმცროსობის წესი აქაც სრულიად დარღვეული იყო.

ჯიქური მხნე კაცი და მზრუნველი მმართველი აღმოჩნდა. მან მკაცრი ღონისძიებით ქურდ-ავაზაკების ალაგმვა მოახერხა და ურჩი მოხელეების დამორჩილებასაც ცდილობდა შეუწინაღებლად. ქვეყნის ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობაშიც-კი მას აღმშენებლობისათვის საჭირო სახსრები უშოვნია და ისანში დიდებული სასახლე აუშენებია. ხმა ჰქონდა გავარდნილი ჯიქურს აგრეთვე, როგორც ღარიბ-ღატაკებზე და ქვრივ-ობლებზე მზრუნველსაც.

რაკი დავით ულუს ყაენის კარზე საკმაოდ მოუგვიანდა, კახეთის მმართველმა თორღვა პანკელმა გადასწყვიტა, რომ მეფე აღარ დაბრუნდებოდა. მას არავითარი სურვილი არ ჰქონდა, ჯიგდა-ხათუნს და ვი-

ლაც მესტუმრე ჯიქურს დამორჩილებოდა. თორღვამ კახეთის დასაკუთრება მოინდომა. მაგრამ პანკელის მოლოდინი არ გამართლდა. დავით მეფე დაბრუნდა საქართველოში, თორღვა მისი ციხე-სიმაგრედან, გამოიტყუეს და კლდეკარიდან გადმოაგდეს.

მესტუმრე ჯიქურის ბედიც მალე უკუღმა დატრიალდა, რა წამს წინანდელი ძლიერი მფარველი მას უკვე აღარ იცავდა: როცა ჯიგდა-ხათუნი გარდაიცვალა და დავით ულუმ რაჭის ერისთავთ-ერისთავის კახაბერისძის ასული გვანცა შეერთო ცოლად, ჯიქურსა და ახალ დედოფალს შორის მტრული განწყობილება დამყარდა.

უკმაყოფილო დიდებულების ჯგუფმა ამ შემთხვევით ისარგებლა და სუმბატ ორბელმა ჯიქურს დასწამა, ვითომც ის მონღოლებს ულუ დავითის სიმდიდრეზე საიდუმლო ცნობებს აწვდიდა. ულუ დავითმა ეს დასმენა დაიჯერა და დაუყოვნებლივ, ღამით, ჯიქური სასახლეში მოაყვანიდა. მეფე ისნის სასახლის აივნიდან მტკვარს გადაჰყურებდა, როცა მას ჯიქური წარუდგინეს. თავის ოდესღაც ყველაზე ერთგულსა და სანდო მოხელეს დავით მეფემ ერთი სიტყვაც არ ათქმევინა, ისე ბრძანა მისი მტკვარში გადაგდება.

ძველი ქართველი ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ როცა მეორე დილით ჯიქურის გვამი მტკვრის რიყეზე იპოვეს, მისი დამმარხველიც არავინ აღმოჩნდა. მაშინ შეიკრიბნენ ქალაქ თბილისის ღარიბ-ღატაკები და ქვრივობლები, დავით მეფეს გამოსთხოვეს ჯიქურის დასაფლავების ნება და დიდი პატივით, რამდენადაც მათ შეეძლოთ, მიწას მიაბარეს.

ასე დაიღუპა დიდგვარიანი აზნაურების ვერაგობით ეს საინტერესო პიროვნება.

§ 82. საქართველოს მდგომარეობა ილხანების ბატონობის ქვეშ

1256 წლამდე საქართველო ჩრდილოეთის ულუსს ანუ „ოქროს ურდოს“ ექვემდებარებოდა, ამ დროიდან მოყოლებული-კი—ირანის ილხანს ანუ ყაენს,—ჯერ ამ შტოს დამაარსებელს ჰულაგუყაენს, ხოლო შემდეგ მის შთამომავლობას.

ილხანების ხელში საქართველოს მდგომარეობა კიდევ უფრო მძიმე გახდა.

საქართველო უკვე ჯალალედინის შემოსევა-თარეშებისა და მონღოლებისაგან დაპყრობისათვის ბრძოლის დროს ძალზე დაზარალდა, შემდეგ სათათრო მძიმე ხარკ-ბეგარამ, მეტადრე-კი მათ მოხელეთა ბოროტმოქმედებამ ხალხი უკიდურეს გასაჭირში ჩააგდო.

საქართველოს მეფეც გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნილა. თათარი მოხელეები მეფის სამზარეულოსათვის შეძენილს ყოველ საქონელზედაც-კი ბაჟს ართმევდნენ თურმე.

ჰულაგუ ყაენმა კიდევ ახალი გადასახადი შემოიღო, რომელსაც თალარი ეწოდებოდა. თალარი კაცის თავზე დაწესებული მეტად მძიმე გადასახადი იყო.

მთელი ამ ხარკ-ბეგარა-გამოსაღებლების ტვირთის უდიდეს ნაწილს მაღალი წრეები მშრომელ მოსახლეობას გადაადებდნენ ხოლმე, და ამიტომაც თათართა ბატონობის დროს ხალხის ეკონომიური მდგომარეობა საზარელი გახდა. ცხოვრება აუტანელი შეიქნა.

ამას ზედ დიდგვარიანი აზნაურების თვითნებობაც დაერთო, რომელნიც, როგორც ფუფუნებით ცხოვრებას მიჩვეულნი, გაჭირვებაშიც თავისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ისევ ყმებისა და ხელქვეითი მოსახლეობის ყვლეფით ცდილობდნენ. ფეოდალური გადასახადები სულ უფრო და უფრო დიდდებოდა. ეკლესიის მსახურებიც თავისი შეთხელებული შემოსავლის გადიდებას უკანონო გზით ცდილობდნენ.

§ 83. თათართა წინააღმდეგ აჯანყება საქართველოში

დავით ნარინის აჯანყება. აუტანელი გაჭირვების ნიადაგზე საქართველოში 1259 წელს აჯანყებამ იფეთქა, რომლის მეთაურობა დავით ნარინმა იკისრა. დავით ულუ ამ საქმეში არ გარეულა.

გაიგო თუ არა ამ აჯანყების ამბავი, ჰულაგუ ყაენმა დიდი ჯარი გამოგზავნა არღუნ ნოინის სარდლობით. მოხდა შეტაკება, რომელშიაც ორივე მხარე გააფთრებით იბრძოდა. თათრებმა აჯანყებულ ქართველებს შაინც ვერ სძლიეს.

მაშინ ყაენმა საუკეთესო მეშველი ჯარი გამოგზავნა საქართველოში, დავით ულუს-კი უბრძანა, რათა ის მონღოლებთან ერთად ეგვიპტის სულტანზე გასალაშქრებლად მომზადებულიყო.

ულუ დავითის აჯანყება. დავით ულუმ სამხედრო თათბირი მოიწვია, რომელზედაც ეგვიპტეში ლაშქრობაზე უარი განაცხადა. ეს თათრების წინააღმდეგ აჯანყებას უდრიდა.

სამხედრო თათბირზე დამსწრე დიდ მოხელეთა უმრავლესობა აჯანყების მოწინააღმდეგე გამოდგა, მაგრამ ულუ დავითმა ამ გარემოებას არ შიაქცია ყურადღება და ეგვიპტის წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონღოლებს არ წაჰყვა.

ამავე დროს დავით ნარინმა გადასწყვიტა, რომ ბრძოლის გაგრძელება მიზანშეწონილი არ იყო. მან აჯანყებულთა ლაშქარი დაშალა, ლიხთ-იმერეთში გადავიდა და იქ გამაგრდა. არღუნ ნოინმა ნარინის იქ დადევნება ვერ გაბედა, მაგრამ სწორედ ამ დროს, 1260 წ., დავით ულუც აღმოჩნდა აჯანყებული, და არღუნიც მის წინააღმდეგ უნდა შესდგომოდა ბრძოლას.

ულუ დავითს ძალიან ცოტა მომხრე-ლა შერჩა, მისი მთავარი დასაყრდენი სამცხე იყო. ულუ დავითსა და სამცხის სპასალარს, სარგის ჯაყელს, 8 ათასზე მეტი მეომარი არ ჰყავდათ.

არღუნ ნოინმა რომ ულუ დავითის აჯანყების ამბავი გაიგო, მაშინვე გვანცა დედოფალი, მის მცირეწლოვან შვილთან ერთად, დაიჭირა და ყაენის ურდოში გაგზავნა.

დავით მეფესა და სარგის ჯაყელს სამხედრო თვალსაზრისით დიდი შეცდომა მოუვიდათ, რომ თავისი მცირერიცხოვანი ლაშქარი სამცხის ვიწროებიდან გამოიყვანეს და უფრო მრავალრიცხოვან მოწინააღმდეგეს ახალ-დაბასთან შეებრძოლნენ. ქართველები დამარცხდნენ. მაინც მონღოლები დამარცხებულებს სიფრთხილის გამო აღარ დაედევნენ. მონღოლთა ლაშქარსაც საკმაოდ დიდი ზიანი მოუვიდა.

1261 წლის მაისში ჰულაგუ ყაენმა დავით ულუს ხელში ჩასაგდებად არღუნი კვლავ სამცხეში გამოგზავნა. ამ დროისათვის ულუ დავითისა და სარგის ჯაყელის მომხრეების რიცხვი სამცხეში შემცირდა და დიდგვარიან აზნაურთაგან ზოგი თათრებს მიეგება კიდევ. 20 დღე აოხრებდა არღუნი ქვეყანას, მაგრამ მაინც ჯაყელთა საჯდომი ადგილის, ციხის-ჯვრის აღება ვერ შესძლო, დავით მეფეც ხელში ვერ ჩაიგდო. ამიტომ იმავე წლის ივნისში არღუნი იძულებული გახდა კვლავ უკან დაეხია.

გაბრაზებულმა ყაენმა ჯავრი ულუ დავითის ცოლზე, გვანცაზე, იყარა, რომელიც მოაკვლევინა. ამგვარადვე მოკლულ იქნა ამირსპასალარი ზაქარია შანშეს ძე, რომელსაც თავის ცოლთან, სარგის ჯაყელის ასულთან, საიდუმლო მიწერ-მოწერა დაბრალდა. სიკვდილითვე დასაჯეს თათრებმა, ხარკის გადაუხდელობის გამო, საქართველოს აღმოსავლეთი დიდი თემის, ხაჩენის, მმართველი ჰასან-ჯალალიც.

ასეთ პირობებში სამცხეს თათრებისათვის მარტო გამკლავება არ შეეძლო. დავით ულუმ და სარგის ჯაყელმა ბრძოლის შეწყვეტა არჩიეს. ულუ დავითი იმერეთში გადავიდა, სადაც მისი მამიდაშვილი ნარინ დავითი მას სიხარულით დახვდა.

§ 84. შრთიერთობა ულუ დავითსა და დავით ნარინს შორის დასავლეთ საქართველოში

თუ სრულიადი საქართველოსათვის სახელმწიფო ტახტზე ორი მეფის ჯდომა უცილობლად ზედმეტად უნდა ყოფილიყო ცნობილი, მით უმეტეს უცნაური მდგომარეობა შეიქნა, როდესაც იმერეთში, საქართველოს დასავლეთ ნაწილში, ორი მეფე აღმოჩნდა. დიდებულთა შორის კვლავ კამათი და დაჯგუფება ატყდა იმ საკითხის გარშემო, თუ რომელ დავითს ჰქონდა მეტი უფლება საქართველოს ერთადერთი მეფე ყოფილიყო. ერთი ნაწილი დავით მეშვიდეს ემხრობოდა, მეორე დავით მეექვსეს.

ამ საკითხის წამოყენების თაოსნობა დავით ულუს მომხრე ამაღას ეკუთვნის, მაგრამ დასავლეთ საქართველოს დიდებულთაგანაც ზოგი ულუ დავითს მიემხრო.

მათ ჯგუფს ეკუთვნოდნენ: რაჭის ერისთავთ-ერისთავი კახაბერ კახაბე-

რისძე, რომლის საგვარეულოდანაც ულუ დავითის ცოლი გვანცა დედოფალი იყო, შემდეგ ქვაბულისძენი და ფარაჯანიანი. მაგრამ იმერეთის ყველაზე გავლენიანი დიდებული ბედიან ჯუანშერისძე დავით ნარინს იცავდა, და სწორედ მისმა გავლენამ ჩაშალა ულუ დავითის მომხრეების გეგმა.

ამავე დროს აღმოსავლეთ საქართველოდან დამაფიქრებელი ცნობები მოდიოდა. მონღოლებმა ამერეთში მეთვალყურედ ვინმე სომეხი შადინი დასვეს და მას მმართველად დანიშნვასაც უპირებდნენ. ეს რომ განხორციელდებოდა, ეს მონღოლების მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს სრულ დაპყრობას უდრიდა. ულუ დავითმა გადასწყვიტა, რომ თათრებთან შეთანხმების გარდა სხვა გამოსავალი აღარ იყო და მოციქულები გაგზავნა შეთანხმების პირობების გასაგებად. გამამხნევებელი პასუხის მიღების შემდეგ, დავით ულუ ჯერ თბილისში გადმოვიდა, შემდეგ-კი ჰულაგუ ყაენის ურდოშიც გაემგზავრა.

§ 85. ულუ დავითის შეთანხმება მონღოლებთან

1262 წლის დამდეგს ულუ დავითი და სარგის ჯაყელი ურდოში გაემგზავრნენ. იქ დაკითხვას თვითონ ჰულაგუ ყაენი აწარმოებდა. დავით მეფის მაგიერ, რომელსაც ენა არ უჭრიდა, ყაენს განმარტება სარგის ჯაყელმა მისცა. სარგისი ქართულად ლაპარაკობდა, და მის ნათქვამს სადუნ მანკაბერდელი სთარგმნიდა. სადუნი ავაგ ათაბაგის ყმათაგანი იყო, ჭკვიანი და ენერგიული კაცი. ის ჯერ ულუ დავითმა დააწინაურა, შემდეგში-კი სადუნმა თათრებში და თვით ყაენის კარზედაც დიდი გავლენა მოიპოვა. სადუნი ენაწყლიანი ადამიანი იყო და მოხდენილი თარგმანით უამბობდა ყაენს, რასაც სარგის ჯაყელი მოუთხრობდა.

სარგის ჯაყელი აჯანყებას ასე ასაბუთებდა: აჯანყება მონღოლთა მოხელეების, მეტადრე-კი გადასახადების ამკრეფთა აუწერელი ბოროტმოქმედებით იყო გამოწვეული. მათი თვითნებობისა და ძალმომრეობისაგან დაცვის არავითარი საშუალება არ არსებობდა, რადგანაც ამ დიდ მოხელეებს ყაენის კარიც ქრთამით ჰქონდათ შეკრულიო. ასეთ პირობებში აჯანყების გარდა სხვა არავითარი საშუალება აღარ იყო, რომ თქვენ საქართველოს უმწეო მდგომარეობისათვის ყურადღება მიგექციათო.

იმ დროს, როდესაც ეს საქმე ჰულაგუ ყაენის კარზე ირჩეოდა, მას სასწრაფო ცნობა მოუვიდა, რომ ოქროს ანუ ჩრდილოეთის ულუსის დიდძალი ლაშქარი, თვით ბერქა ყაენის მეთაურობით, ირანის ილხანის სამფლობელოში შესაჭრელად დარუბანდისაკენ მოემართებოდა. ჰულაგუსთვის დიდბ მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ ასეთი განსაცდელის ჟამს საქართველო ირანის ილხანების მოწინააღმდეგეს არ მიმხრობოდა. ამის გამო გამოძიება შეწყდა. ჰულაგუ ყაენმა დავით ულუ მაშინვე საქართველოში დააბრუნა იმ დავალებით, რომ უმაღლ აღმოსავლეთ საქართველოს მთელი ლაშქრით მასთან გამოცხადებულიყო.

მართლაც, იმავე 1262 წელს ირანის ილხანის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და საქართველოს ჯარიც ბერქას წინააღმდეგ დაიძრა. პირველს დიდ ბრძოლაში ბერქას ჯარი დამარცხდა და იძულებული გახდა უკან დაეხია. გამარჯვებით გათამამებული ირანის ილხანის ლაშქარი ჰულაგუ ყაენის შვილის, აბაღას, მეთაურობით მტერს კვალდაკვალ მისდევდა. ბერქას ლაშქარი უკვე ქედს იქით იყო გადასული, მაგრამ ძარცვა-გლეჯაში გართულს ირანის ლაშქარს ბერქას ჯარი 1263 წელს მოულოდნელად თავს დაესხა და ისე საშინლად დაამარცხა, რომ აბაღა უფლისწულმა ც-კი ძლივს მოასწრო გამოქცევა.

ჰულაგუ ყაენმა შარვანში, თეთრ წყალთან, სანგრები (მონღოლურად — სიბა) ააშენა და აქ სანაპირო ჯარი ჩააყენა, რომელსაც ჩრდილოეთიდან შემოსეული მტერი უნდა შეეკავებინა. საქართველოდანაც ყოველწლივ ჯარი უნდა გასულიყო და შემოდგომიდან ზაფხულის დამდეგამდე ამ სიბაზე მდგარიყო.

§ 86. ბრძოლა საეკლესიო მამულების გამო

თათართა ბატონობის დასაწყის ხანაში მთავრებმა და დიდგვარიანებმა დამპყრობელებთან საერთო ენის გამონახვა შესძლეს. დიდგვარიანი და დიდი მემამულე აზნაურები მონღოლებს ეხმარებოდნენ კიდევაც დაპყრობილი ქვეყნების მართვა-გამგეობაში და აქაური ხარკის აკრეფაში.

მაგრამ საერთო გაჭირვებამ, ბეგარა-გადასახადების აუტანელმა სიმძიმემ და გამუდმებულმა მოლაშქრეობამ მალე მემამულე ფეოდალებსაც უწვდინა თავისი სუსხი. სათათრო ხარკისაგან უძრავი ქონება, მიწა, ისე დაიტვირთა, რომ შეწერილ გადასახადებს ვეღარ ასდიოდა. მემამულეები იძულებული ხდებოდნენ მათთვის საჭირო სახსარი სხვა გზით ეშოვნათ. ასეთი გზა იყო მიწის გაყიდვა. მიწა რომ მთლად ხელიდან არ წასვლოდათ, მემამულეები პირველ ხანებში იმ იმედით, რომ მომავალში მდგომარეობა გამოსწორდებოდა, საკრედიტო ამხანაგობათაგან, რომელთაც მაშინ ურტალები ეწოდებოდათ, სესხს იღებდნენ და მიწას უგირავებდნენ. აღებულ სესხის დაბრუნების ვადა რომ დადგებოდა ხოლმე, მემამულეებს ვალის გადახდა აღარ შეეძლოთ და ამის გამო მათ მიწა ან ეყიდებოდათ, ან სხვა გზით მისდიოდათ ხელიდან. ზოგი იმთავითვე იძულებული იყო თავისი მამული გაეყიდა.

მიწა-შემოცლილი მემამულე ფეოდალები მეფეს შესჩიოდნენ თავის გაჭირვებას. მაგრამ მეფეს მათი შველა არ შეეძლო, რადგანაც მასაც დიდად ჰქონდა მამულები შემოლესული.

თათართა ბატონობის ხანაში ყველაზე უკეთეს მდგომარეობაში შედარებით ეკლესია იყო. მონღოლებისაგან ეკლესიას დიდი შელავათები ჰქონდა მინიჭებული, მამულებიც ეკლესიას თუ ემატებოდა, თორემ არ აკლდებოდა. მთავრობამ გადასწყვიტა, ეკლესიისათვის მამულები ჩამოერთმია

და გალარიბებული ფეოდალებისათვის დაერიგებინა. გადაწყვეტილი იყო იმ მამულების ჩამორთმევა, რომელნიც წინათ მეფესა და ფეოდალებს ეკლესიისათვის შეეწირათ. აღმოსავლეთ საქართველოში ამ დროს მწიგნობართუხუცესად ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელი იყო. საეკლესიო შეწირული მიწების ჩამორთმევა-გამოწირვა ბასილმა ჩაატარა, როგორც პირველმა ვაზირმა.

ამ ღონისძიებამ, ცხადია, ეკლესია და მისი მესვეურები აღაშფოთა. დაიწყო სასტიკი და ხანგრძლივი ბრძოლა ეკლესიასა და მეფე-ფეოდალებს შორის.

ეკლესიის მესვეურებმა 1263 წელს საეკლესიო კრება მოიწვიეს, რომელმაც დავით ულუს ულტიმატუმი წარუდგინა: ეკლესიის მიწების სხვებზე გაცემა შეჩერებული ყოფილიყო და ყველა დარჩებული მიწაც უკან დაებრუნებინათ; წინააღმდეგ შემთხვევაში საეკლესიო კრება იმუქრებოდა, რომ საქართველოს ყველა ტაძარს დაკეტავდა და ყოველგვარ მღვდელმსახურებას აკრძალავდა. მაგრამ მთავრობამ ეს მოთხოვნა არ შეასრულა. ეკლესიამ ბრძოლა წააგო.

რაკი ეკლესიის წინააღმდეგ გამოყენებული საშუალება ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელის მიერ იყო გატარებული, ეკლესიის მესვეურთა მთელი სიძულვილი მას დაატყდა თავზე. დაიწყო მითქმა-მოთქმა, ჭორები და ცილისწამება ბასილის წინააღმდეგ. ბასილის მტრებმა მწიგნობართუხუცესი ულუ დავითთან დააბეზლეს და მეფე დაარწმუნეს, რომ ბასილი მისი მოღალატე იყო. დავით მეფემ ამ შემთხვევაშიც საქმის გამოუძიებლად ბრძანება გასცა, ბასილი ჩამოეხრჩოთ. ამრიგად, ვაზირთა უპირველესი ბასილ უჯარმელი ეკლესიასთან ბრძოლის მსხვერპლი შეიქნა.

სარგის, სამცხის სპასალარი.
საფარის ფრესკა, XIV ს.

საქ. მუზ. ისტ. ვაჩუ.

§ 87. სამცხის გამორჩევა საქართველოს სამეფოდან და ულუსიანად გადაქცევა

მალე ერთი დიდი მარცხი მოუვიდა საქართველოს სამეფოს.

ბოროტმა მესაიდუმლეებმა ულუ დავითი დაარწმუნეს, ვითომც სამცხის სპასალარი სარგის ჯაყელი მეფისაგან განდგომას აპირებდა.

1266 წელს, შემოდგომით, სიბაზე წასასვლელად თბილისში ჩამოსული სარგის ჯაყელი დავით მეფემ სასახლეში დაიბარა და დააჭერინა. ჯაყელის ამალამ მაშინვე ყაენთან კაცი აფრინა.

ირანის ილხანმა აბალა ყაენმა დავით ულუს ჯაყელის განთავისუფლება და ირანში გაგზავნა მოსთხოვა.

ყაენის კარზე მისულმა სარგის ჯაყელმა აბალას სთხოვა, რათა ყაენს ჯაყელის სამფლობელო საქართველოს სამეფოდან გამოეყო და უშუალოდ თავის საგამგეოსათვის დაემორჩილებინა, ე. ი. როგორც მონღოლები უწოდებდნენ, ხასინჯუდ ექცია. ქართველები ამას ულუსიანად ქცევას ეძახდნენ. ასეთ პირს და ასეთ სამფლობელოს ვერავინ შეეხებოდა თვით ყაენის გარეშე.

საქართველოს სამეფო ამ დროისათვის ფაქტიურად უკვე ორ, აღმოსავლეთ და დასავლეთ, ნაწილად იყო გაყოფილი. ეხლა, სარგის ჯაყელის ამ საქციელის შემდეგ, საქართველოს მესამე ნაწილიც გამოეყო, რომელიც, აღმოსავლეთ საქართველოსაგან განსხვავებით, უკვე მთლიანად მონღოლთა ყაენს ექვემდებარებოდა. ამრიგად, სარგის ჯაყელმა თავისი უვნებლობა საქართველოს მთლიანობის დარღვევის საფასურით მოიპოვა.

§ 88. ბაქოლის განახლება ჩრდილოეთის ულუსსა და ირანის ილხანებს შორის და მისი ანარქიული საქართველოში

1265 წელს რომ ირანის მონღოლთა ყაენად ჰულაგუს მაგიერ მისი ვაჟიშვილი აბალა დაჯდა, ბერქა ყაენმა ისევ ირანის ილხანების წინააღმდეგ გალაშქრება გადასწყვიტა. მას ძალიან ფართო მიზანი ჰქონდა დასახული და სამასი ათასი მოლაშქრე ჰყავდა თავმოყრილი. შეიტყო თუ არა ეს ამბავი, აბალა ჯარის შეყრას შეუდგა და დავით ულუს თავისთან დაიბარა ქართველი ჯარით. რაკი ბერქა ყაენს ასეთი მრავალრიცხოვანი ლაშქარი ჰყავდა, აბალა ყაენი მთელი თავისი სამხედრო ძალით მტკვარს გამოლმა გამაგრდა და ყველა ხიდი მტკვარზე ააყრევინა. წყალდიდობის გამო ბერქა ყაენმა ვერ შესძლო აზვირთებული მდინარე გადმოელახა და იძულებული გახდა თბილისზე წამოსულიყო, რომ თბილისში ხიდზე გადასულიყო და მოწინააღმდეგეს ზურგიდან დასცემოდა.

ამოდენა ლაშქრის ყოფნამ მტკვრის, ალაზნისა და ივრის სანაპიროები ისე ააოხრა, რომ იმ დროიდან მოყოლებული მრავალი ხნის განმავლობაში მოსახლეობა აქ ამომწყდარი იყო. მაგრამ თბილისზე მომავალი ბერ-

ქა ყაენი მოულოდნელად გარდაიცვალა და აბალა ყაენიცა და აღმოსავლეთი საქართველოც განსაცდელს გადაურჩნენ.

მომხდარი ამბით შეშინებული აბალა ყაენი საზღვრის დასაცავად ყოველწლივ სიბაზე ჯარს გზავნიდა. ამ გამაგრებული ჯებირის დაცვის ტვირთის უდიდესი ნაწილი საქართველოს სამხედრო ძალას აწვებოდა. წლითწლობამდე საქართველო იძულებული იყო თავისი ქვეყნიდან ხალხი გაეყვანა, ნაყოფიერი შრომისათვის მოეშორებინა და მონღოლთა სახელმწიფოს დასაცავად იმ შორეულ ქვეყანაში ჰყოლოდა.

ჯარის ერთად შეჯგუფების შედეგად, როგორც ბევრჯერ მომხდარა მუცლის მოარულმა იჩინა თავი. ეს სნეულება იმდენად მოედო ლაშქარს, რომ მისგან რამდენიმეჯერ ავად გახდნენ თვით დავით მეფე და მისი ვაჟი გიორგი. ბოლოს ამ სენმა ორივე იმსხვერპლა: 1268 წელს გიორგი უფლისწული გარდაიცვალა, ხოლო 1270 წელს—მეფე დავით ულუც.

თუ სამეფო ოჯახი, რომელიც განსაკუთრებულ პირობებში იმყოფებოდა ხოლმე, ამ ავადმყოფობას შეეწირა, ადვილი წარმოსადგენია, რა მდგომარეობაში უნდა ჩავარდნილიყო მოსახლეობის დაბლა მდგომი ფენები. ამგვარად, სხვა მსხვერპლს ეს მსხვერპლიც მიემატა.

§ 89. დავით ნარინის საგარეო ურთიერთობანი

მას შემდეგ, რაც დავით ნარინი დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, დასავლეთი საქართველო თათართა ბატონობისაგან სრულებით დამოუკიდებელი გახდა.

დავით ნარინი ულუ დავითზე ბევრად უფრო ფრთხილი, წინდახედული და ჭკვიანი კაცი იყო. თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად და ირანის ილხანებისაგან დასავლეთ საქართველოს დასაცავად დავით ნარინმა გადასწყვიტა იმ სახელმწიფოებთან შეეკრა კავშირი, რომელნიც ირანის ან მტრები იყვნენ, ან მეტოქენი.

ურთიერთობა ივჯიპატის სულთანთან და ილხანებთან. ირანის ილხანებსა და ეგვიპტის სულტანებს შორის ამ დროს მტრული დამოკიდებულება არსებობდა. ჩრდილოეთის ანუ ოქროს ულუსის ყაენები ყოველწარად ცდილობდნენ, ეგვიპტის სულტანებს დაახლოებოდნენ. ამავე პოლიტიკას დაადგა დავით ნარინიც. 1264-65 წელს მან ეგვიპტის სულტანს საჩუქრებით დატვირთული დესპანები გაუგზავნა. 1268 წელსაც მან ამგვარადვე ეგვიპტის მბრძანებელს დესპანები გაუგზავნა. მეორე მხრით, დავითს ოქროს ულუსთანაც მჭიდრო კავშირი ჰქონდა.

დავით ნარინი, გარდა ამისა, ცდილობდა ირანის ილხანების სახელმწიფოს შინაგანი წინააღმდეგობითაც ესარგებლა. ილხანების წინააღმდეგ განწყობილი თუ აჯანყებული მონღოლი ბატონიშვალები, სარდლები და მოხელეები თავშესაფარს პოულობდნენ იმერეთში, დავით მეფესთან.

ბაქოლა გავლენისათვის ტრაპიზონის სამეფოში. მონღოლების გაბატონებამ მახლობელ აღმოსავლეთში, ბუნებრივია, შეასუსტა საქართველოს გავლენა ტრაპიზონის სამეფოზე, მით უფრო რომ ტრაპიზონის კეისარი მანუილ მეორე უკვე 1244 წლის შემდეგ მონღოლთა მოხარკედ იყო ქცეული.

ამავე დროს ბიზანტიის იმპერატორიც ყოველ ღონეს ხმარობდა, რომ ტრაპიზონის სამეფოდან საქართველოს მომხრეები სრულიად გაეძევებინა და ეს ქვეყანა ნელ-ნელა თავისთვის დაემორჩილებინა.

სამოციან წლებში ბიზანტიის მთავრობამ ამ მხრივ ერთგვარ წარმატებასაც მიაღწია, მიუხედავად იმისა, რომ ტრაპიზონის სამეფო სახლისა და დიდებულთა თანაგრძნობა საქართველოს მხარეზე იყო და ტრაპიზონის მეფეები მუდამ მოყვრობაშიაც იყვნენ ქართველ ბაგრატიონებთან.

საქართველოს მთავრობას არ შეეძლო გულხელდაკრეფილი ეცქირა ბიზანტიის გავლენის ზრდისათვის ტრაპიზონში. ამიტომ 1282 წელს დავით ნარინი თავისი ჯარით ტრაპიზონის საკეისროს შეესია და, თუმცა თვით ტრაპიზონის აღება ვერ მოახერხა, მაგრამ საკეისროს დიდი ნაწილი დაიპყრო. ამ დროს ტრაპიზონის მეფე, იოანე მეორე, ბიზანტიის მთავრობას კონსტანტინოპოლში ჰყავდა გატყუებული.

როცა 1284 წელს იოანე თავის საკეისროში დაბრუნდა, საქართველოში გათხოვილი იოანეს და, თეოდორა, ტრაპიზონის საკეისროს შეესია ჯარით და კეისრად დაჯდა. ასეთი გაბედული ნაბიჯის გადადგმა და მიზნის მიღწევა თეოდორას მხოლოდ საქართველოს სამხედრო ძალის უშუალო დახმარებით შეეძლო. ამიერიდან ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენა კვლავ უნდა გაძლიერებულიყო. მაგრამ ბრძოლა არც ბიზანტიელებს შეუჩერებიათ: შემდეგში ცვლილება მოხდა და იოანე მეორემ ხელისუფლება დაიბრუნა.

§ 90. დემეტრე მეორის გამეფება აღმოსავლეთ საქართველოში. საღუნ მანკაზერელი

როცა 1270 წელს ულუ დავითი გარდაიცვალა, ტახტის მემკვიდრე, დემეტრე უფლისწული, 11-12 წლის ყმაწვილი იყო. ყანმა დემეტრე საქართველოს მიფედ დაამტკიცა.

სამეფოს ტერიტორია. აღმოსავლეთით საქართველოს მაშინდელი საზღვარი თეთრი წყლის (შამახის თემში) გასწვრივ იყო. ანისი და კარი მათი ქვეყნებით კვლავინდებურად საქართველოს ეკუთვნოდა, მაგრამ ხლათი და მანასკერტი უკვე საქართველოს ყმადნაფიცი აღარ იყვნენ. იმერეთი, რასაკვირველია, დემეტრე მეორეს აღარ ემორჩილებოდა: თუმცა სამეფო იურიდიკულად გაყოფილი არ იყო, მაგრამ, პოლიტიკური პირობების გამო მისი მთლიანობა უკვე დარღვეული იყო. არც სამცხე ემორჩილებოდა დემეტრეს სავესებით.

სადუნ მანკაბერდელის დაწინაურება. დემეტრეს, მცირეწლოვანობის გამო, სამეფოს მართვა არ შეეძლო, მას ნზრუნველი და მეურვე უნდა ჰყოლოდა დანიშნული. ყაენმა აბალამ ასეთ მზრუნველად დემეტრეს სადუნ მანკაბერდელი დაუნიშნა.

ჯერ კიდევ 1272 წელს, როცა დემეტრე ყაენის კარზე იმყოფებოდა, დემეტრემ სადუნ მანკაბერდელს ათაბაგობა მისცა, რაც უეჭველია აბალასგან უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

სადუნი იმ ადამიანების რიცხვს ეკუთვნოდა, რომელნიც მონღოლების ერთგულებით, ენების ცოდნითა და მჭევრმეტყველებით წინაურდებოდნენ ხოლმე.

ქართული, მონღოლური, სპარსული და სომხური ენების კარგი მცოდნე, სადუნი სწორედ ასეთი ხანისათვის დაბადებული ადამიანი იყო. როგორც ვიცით, ის ჯერ ავაგ ათაბაგის ასულის, ხვაშაქის, ეჯიბი იყო. როცა ხვაშაქი ყაენის პირველ ვაზირზე გათხოვდა, სადუნიც აღზევდა, რადგან ამიერიდან აღმოსავლეთ საქართველოს საკითხების განხილვის დროს სადუნი ყაენის ურდოში პირველ მრჩეველად იქცა. ეხლა კიდევ საქართველოს მცირეწლოვანი მეფის მეურვეობამ სადუნი საქართველოს სათავეში მოაქცია.

სადუნი მარტო პოლიტიკურ აღზევებაზე არ ზრუნავდა, არამედ გამდიდრებასაც ყოველნაირი საშუალებით ცდილობდა. 1278 წელს დემეტრე მეორისაგან მან თელავი, ბელაქანი და ბევრი სხვა ადგილიც ჩაიგდო ხელში. როდესაც შემდეგ თათრებმა დემეტრეს დიდი თანხის გადახდა მოსთხოვეს, რომლის გამოღება მეფეს არ შეეძლო, ამ ფულის გადახდა სადუნმა იკისრა, მაგრამ სამაგიეროდ თავისთვის ქალაქი დმანისი და მისი თემი მოითხოვა. დემეტრე მეფე იძულებული გახდა ჯერ დმანისი მიეცა სადუნისათვის, შემდეგ-კი ციხე-ქალაქი კარი (ყარსი). კარი სადუნმა თავის საჯდომად აქცია. შემდეგშიაც სადუნის სიძლიდრე ზღაპრული სისწრაფით იზრდებოდა.

სადუნ მანკაბერდელი თათარს თათრად ეჩვენებოდა, ქართველთან ქართველი და სომეხთან სომეხი იყო, მაგრამ ყველაზე მეტად ის მაინც თათართა ზნე-ჩვეულებას შეეგუა.

თუმცა თავისი მოქნილი მოქმედების წყალობით სადუნს ბევრი ჰყავდა მადლიერი, მაგრამ ქართველ და სომეხ დიდებულთა შორის ბევრი მტერიც ჰყავდა, რომელთაც მისი ასეთი სწრაფი აღზევება არაფრად ექაშინიკებოდათ. მაგრამ სადუნ მანკაბერდელის წინააღმდეგ ბრძოლა ადვილი საქმე არ იყო: თათრებთან ახლო კავშირი სადუნ მანკაბერდელს საშიშარ მტრად ხდიდა.

როცა სადუნი გარდაიცვალა 1281 წელს, დემეტრე მეფემ ათაბაგობა მის შვილს ხუტლუბულას კი არ მისცა, არამედ ტარსაიკორბელს უწყალობა.

§ 91. აღმოსავლეთ საქართველოს მდგომარეობა დემეტრე მეორის მეფობაში

იმისდა მიუხედავად, რომ დემეტრე მეფე მცირეწლოვანი იყო, მასაც მონღოლთა ყველა ლაშქრობაში უხდებოდა მონაწილეობის მიღება.

ამ ხანაში მონღოლები უმთავრესად ეგვიპტის მამულუქებს ებრძოდნენ და აღმოსავლეთ საქართველოს ჯარიც ამ ომიანობაში მუდმივ იყო ჩაბმული.

1277 წელს ირანის ილხანის ლაშქრობა ეგვიპტის წინააღმდეგ საშინლად დამარცხდა. ამ ომში ქართველთაგან ბევრმა შესწირა თავისი სიცოცხლე. 3.000 მებრძოლიდან ცოტა-ლა დაბრუნდა საქართველოში.

1281 წელს ქალაქ ჰემსის მახლობლად (სირიაში) მონღოლები კვლავ დამარცხდნენ და ამ ბრძოლაშიც დიდძალი ხალხი დაიღუპა, მათ შორის ქართველთა ლაშქრის უდიდესი ნაწილიც. თვით დემეტრე მეორე ძლივს გადაურჩა სიკვდილს.

ასეთ მარცხიანსა და გაუთავებელ ლაშქრობას საქართველოს მოსახლეობა დიდ ქონებრივ გაჭირვებაშიც უნდა ჩაეგდო. ეს უპირველესად ქალაქებში, მაგალითად, თბილისში, იყო საგრძნობი: იქ მათხოვარ-დავრდომილების რიცხვი ძალიან გამრავლებულა. მაღალი წრეების წარმომადგენელნიც-კი თავის უმწეო მდგომარეობას საჯაროდ სჩიოდნენ.

ამ გაჭირვებას ზედ დიდი მიწისძვრაც დაერთო. მრავალი საყდარი, მონასტერი, ციხე, სახლი და სხვა ნაგებობა დაიქცა, კლდეებიც-კი მტვრის მსგავსად ჩამოიფშვნა და მიწა გაიპო.

ეს საშინელი მიწისძვრა მთელი ერთი თვის განმავლობაში გრძელდებოდა, დიდძალი ხალხიც დაიღუპა და უსახლკაროდ, უსახსროდაც ბევრი დარჩა. მიწისძვრის მთავარი ცენტრი სამცხეში იყო, მაგრამ მისი ანარეკლი ქართლში იმდენად ძლიერი იყო, რომ მცხეთის ტაძარიც კი დაიქცა.

ოთხმოციანი წლების დამლევს მონღოლებმა კვლავ ხალხის აღწერა მოახდინეს. ამ აღწერამ გამოარკვია, რომ ილხანების სამფლობელოს უმეტესი ნაწილი აოხრებული ყოფილა, მათ შორის—საქართველოც, ხოლო საქართველოში ყველაზე მეტად კახეთი და ჰერეთი იყო გაპარტახებული, ბერქა ყაენსა და ირანის ილხანებს შორის წარმოებული ბრძოლის წყალობით.

როგორც სხვა შემთხვევაშიაც მომხდარა, ეხლაც გაჭირვება უმთავრესად ხალხს დააწვა. გაბატონებული წრეები, დიდებულები და სამღვდლოება, ყველა საშუალებას ხმარობდნენ, რომ თვითონ თავი დაეღწიათ ამ გაჭირვებისაგან და მისი ტვირთი სხვებისათვის, უმთავრესად მდაბიო ხალხისათვის, გადაელოცათ. ფეოდალებმა ისევ ეკლესია-მონასტრების მიწების მიტაცება დაიწყეს. სამღვდლოებაც ხალხის აშკარა ყვლეფას არ თაკილობდა. ცხადია, გლეხოზა ცდილობდა თავი დაეცვა, რამდენადაც შეეძლო.

აღსანიშნავია, რომ ფეოდალური წრეების ზნე-ჩვეულებაშიაც ამ დროს ბევრი ცვლილება ხდებოდა მონღოლების ზეგავლენით. ასე, მაგალითად, გაჩნდა მრავალცოლიანობის შემთხვევებიც, რაც ქართველი ხალხისათვის სრულიად უჩვეულო იყო.

§ 92. შინაური ბრძოლა ილხანების სახელმწიფოში. დემეტრე მეორის სიკვდილით დასჯა

მას შემდეგ რაც ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ულუსებს შორის ბრძოლა ატყდა, უთანხმოება და შუღლი თვით ირანშიც ჩამოვარდა. ილხანების საყაენოში შეთქმულება შეთქმულებას მოსდევდა. იშვიათი შემთხვევა იყო, რომ ირანის ყაენებს ამ ხანაში თავისი სიცოცხლე ბუნებრივი სიკვდილით გაეთავებინათ.

უნებლიეთ ისეთი მდგომარეობა შეიქმნა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე ირანის საყაენოში პირველობისათვის მებრძოლთა ან ერთ მხარეზე უნდა ყოფილიყო, ან მეორეზე.

ბრძოლა აჰმად და არლუნ ყაენებს შორის. ასე, როცა აბალა ყაენის ძმასა და მემკვიდრეს, გამაჰმადიანებულ აჰმად ყაენს ნოინები აუჯანყდნენ და მის მაგიერ აბალას შვილი არლუნი დასვეს ყაენად, აჰმადმა ჯარი შეაგროვა და საქართველოდანაც დემეტრე დაიბარა ქართველი ლაშქრით. აჰმადმა არლუნი თავისი და საქართველოს შეერთებული ლაშქრით დაამარცხა, მაგრამ აჰმადის ძლევა მოსილება მალე გაქარწყლდა. ნოინები თავისას არ იშლიდნენ და მათი წყალობით არლუნი კვლავ ყაენად დაჯდა. ამავე დროს დემეტრე მეორეს საქართველოში შემოუთვალეს, დახმარება აღარ გაეწია აჰმადისათვის. ეს მოთხოვნა მეფემ შეასრულა.

არლუნის ყაენობისას დემეტრე უკეთეს პირობებში ჩავარდა, პირველ ხანებში მაინც. არლუნის უმთავრესი მრჩეველი ბულა საქართველოს მეფესთან დაახლოებული პირი იყო და დემეტრე მეფეს მხარს უჭერდა ხოლმე.

შეთქმულება არლუნის წინააღმდეგ. მაგრამ მალე მდგომარეობა სრულიად გამოიცვალა. 1288 წელს არლუნ ყაენის საწინააღმდეგო შეთქმულება გამომჟღავნდა. ამ შეთქმულების მეთაურობა პირველ ვაზირს ბულას დაბრალდა. ბულა სიკვდილით დასაჯეს. მის შვილს, ნათესავებსა და მომხრეებსაც იგივე ბედი ეწიათ.

რადგანაც ცნობილი იყო, რომ საქართველოს მეფე შეთქმულების მეთაურთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, ამიტომ არლუნმა დემეტრე ირანში დაიბარა. დემეტრეს წინაშე წამოიჭრა საკითხი, როგორ მოქცეულიყო: წასულიყო, თუ მთებში გახიზნენით თავის თავისათვის ეშველა. ამ განსაცდელის ჟამს მან სახელმწიფო დარბაზი მოიწვია და შეეკითხა, რას ურჩევდნენ.

დემეტრეს სიკვდილით დასჯა. თვითონ მეფეს ყაენთან წასვლა თავის მოვალეობად მიაჩნდა, რადგან იცოდა, რომ თუ ის არ გამოცხადდებოდა, ყაენი შურის საძიებლად უექველად საქართველოს ააწიოკებდა. დარბაზის წევრები-კი ფიქრობდნენ, რომ დემეტრეს შეეძლო თავი ისევე გადაერჩინა, როგორც სხვებმა, თვით მისმა მამამაც, არა ერთხელ გადაირჩინეს, და ურჩევდნენ, საქართველოში დარჩენილიყო. დემეტრემ ეს წინადადება უარჰყო. მან თავისი მრავალრიცხოვანი ოჯახი სხვადასხვა ალაგას დამალა და გზას გაუდგა. გზაშივე დემეტრე მეფეს ყაენის საგანგებო მოხელე დახვდა, რომელმაც მეფეს მთელი ქონება ჩამოართვა, თვითონ ის შეიპყრო და ასე წარუდგინა ყაენს.

ყაენს გადაწყვეტილი არ ჰქონდა დემეტრე მეორე უთუოდ სიკვდილით დაესაჯა. მაგრამ ზოგი იმდროინდელი ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ დემეტრე მეფე სადუნ მანკაბერდელის შვილმა, ხუტლუ-ბულამ, დალუბაო. ხუტლუ-ბულა დემეტრეს ემღუროდა იმის გამო, რომ მან სადუნის სიკვდილის შემდეგ ათაბაგობა მას კი არა, არამედ ტარსაიჭ ორბელს უწყალობა. ხუტლუ-ბულა არღუნს წარუდგა და მოახსენა: იმერეთის მეფის დავითის შვილს ვახტანგს გადმოვიყვან, მას მიეცი მეფობა და ამრიგად საქართველოს ორივე სამეფო შენს ხელში იქნებაო. არღუნ ყაენს ეს გეგმა მოეწონა და ამ გარემოებამ დემეტრეს ბედიც გადასწყვიტა საბოლოოდ.

სიკვდილით დასჯის წინ დემეტრე მეფეს წინადადება მისცეს, თვითონვე დაესახლებინა, სად და რა სიმდიდრე ჰქონდა კიდევ. ამ ცნობის თანახმად, მას მთელი ქონება ჩამოართვეს და 1289 წლის 12 მარტს საქართველოს მეფეს თავი მოჰკვეთეს უცხოეთში. ამ ამბის გამო დემეტრეს „თავდადებული“ დაერქვა.

დემეტრე თავდადებულის ისტორია აღწერილი აქვს ილია ჭავჭავაძეს თავის ცნობილ პოემაში.

დემეტრეს შინაური საქმიანობა. იმდროინდელი ისტორიკოსის მტკიცებით, დემეტრე ცდილობდა აოხრებული ქვეყანა განეახლებინა, ამოწყვეტილი მოსახლეობის მაგიერ სხვა მოეყვანა, მიწაზე დაესვა და ქვეყანა მოეშენებინა. დემეტრეს მშენებლობაც უწარმოებია. მის მიერ ისნის სამეფო სასახლის მახლობლად აგებული მეტეხის ტაძარი (ავლაბარში) დღემდეა შემონახული. იგი მნიშვნელოვანია როგორც მე-13 საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების მაღალხარისხოვანი განვითარების დამამტკიცებელი ძეგლი. მდიდარი ჩუქურთმით შემკული, მშვენივრად შესრულებული მისი კარიბჭე და სხვა გადარჩენილი ნაწილები ცხადყოფს, რომ იმ დიდი გაჭირვებისა და უბედურების მიუხედავად, რომელიც მონღოლთა ბატონობის ხანაში საქართველოს თავს დაატყდა, ქართველ ხელოვანთა შემოქმედებითი ნიჭი დაშრეტილი არ ყოფილა.

ქართული ხელნაწერის მორთულობის ნიმუში. შიო-ნღვიძის სახარება 1270 წ.
ხაქ. მუზ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.

§ 93. ვახტანგ მეორის, ნარინ ღავითის ძის, მეფობა აღმოსავლეთ საქართველოში

დავით ნარინის შვილის გამეფებით აღმოსავლეთ საქართველოში არღუნ ყაენი რამდენიმე მიზნის მიღწევას ცდილობდა: მთელი საქართველოს დამორჩილებას, ამით ხარკის გადიდებასა და დავით ნარინის მტრობის გაქარწყლებასაც.

1289 წელს, ყაენის დავალებით, ხუტლუ-ბულამ ვახტანგი აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოიყვანა. ვახტანგს თან მისი მამა, დავით ნარინიც, გადმოაჰყვა. თავის დასარწმუნებლად და ვახტანგის მდგომარეობის განსამტკიცებლად, დავით ნარინმა აღმოსავლეთ საქართველოს დიდებულებს ფიცი ჩამოართვა და თვითონ ქუთაისში დაბრუნდა.

ხუტლუ-ბულამ ვახტანგ უფლისწული არღუნ ყაენთან წაიყვანა. არღუნმა ვახტანგს მეფობაც უწყალობა და ცოლადაც თავისი და შერთო.

ხუტლუ-ბულამ თავისი მოღვაწეობისათვის დიდი საფასური მიიღო: ვახტანგ მეორემ მას ათაბაგობა უწყალობა.

მაინც ხუტლუ-ბულასთვის ვახტანგ მეფესთანაც ხანგრძლივი შეთანხმება აღვილი არ იყო. ორი წლის შემდეგ მათ შორის უკვე მტრობა გაჩაღდა. ხუტლუ-ბულამ გადასწყვიტა ვახტანგი ტახტიდან ჩამოეგდო და მის მაგიერ დემეტრე მეორის ვაჟი, დავითი, გაემეფებინა. ხუტლუ-ბულა, ალბათ, იმას ანგარიშობდა, რომ დავითი მცირეწლოვანი იყო და საქართველოს მართვა-გამგეობა მთლიანად მე ჩამივარდება ხელში.

ხუტლუ-ბულა ბევრს ეცადა მონღოლებთან თავის განზრახვის შესასრულებლად, მაგრამ ვერაფერი გააწყო, კერძოდ იმიტომაც, რომ ყველა გავლენიანი მოხელე საქართველოში ვახტანგის მომხრე აღმოჩნდა. საქართველოს დიდებულებმა კარგად იცოდნენ, რომ ხუტლუ-ბულას საქართველოს მართვა-გამგეობის ხელში ჩაგდება და მეფის სათამაშო ბურთად ქცევა სწადდა.

ვახტანგ მეორის მეფობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. 1292 წელს, მცირე ხნის ავადმყოფობის შემდეგ, ის გარდაიცვალა. ერთი წლის შემდეგ გარდაიცვალა დავით მეექვსე, ნარინიც, თავისი ვაჟის ნაადრევი სიკვდილით შეწუხებული.

§ 94. საქართველოს მდგომარეობა მე-13 საუკუნის დამლევს

დავით ნარინის გარდაცვალების შემდეგ მისი სამი შვილიდან მეფობა უფროსს, კონსტანტინეს, ერგო, მაგრამ მას უმცროსი ძმა მიქელი აუჯანყდა. მიქელმა რაჭა და არგვეთი დაიპყრო. ამის შემდეგ დასავლეთ საქართველოში შუღლი და მტრობა ჩამოვარდა. დროგამოშვებით მტრობა თითქოს შენელებოდა, შემდეგ ძმები კვლავ აიშლებოდნენ და ბრძოლა და სისხლის ღვრა ისევ იწყებოდა ხოლმე.

1293 წელს ქელათუ ყაენმა დემეტრეს ძე, დავით უფლისწული, აღმოსავლეთ საქართველოს მეფედ დაამტკიცა, საქართველოში დააბრუნა და თან ქართველი დიდებულები, მათ შორის, რასაკვირველია, ხუტლუ-ბუღაც გამოაყოლა.

საქართველოში დავით მერვეს, დემეტრე თავდადებულის ძეს, ცუდი მდგომარეობა დახვდა. სამცხე ისევ განზე იდგა და მისი მთავარი ბეჟა, სარგისის ძე, დავითს არ ემორჩილებოდა. ამავე დროს ქართლში ოსები მომძლავრებულიყვნენ, მათ გორის ციხეც-კი ჩაეგდოთ ხელში.

მართალია, ოსებს მხნედ ებრძოდა ქართლის ერისთავთ-ერისთავი ბეგა სურამელი, მაგრამ თათრები მხარს ოსებს უჭერდნენ და მე-14 საუკუნის დამდეგამდე ოსთა თარეშები ქართლში იშვიათი მოვლენა არ იყო.

ამასთანავე ირანში ისევ დიდი არეულობა ატყდა. 1295 წელს ილხანობის მაძიებლებმა ორი ყაენი მოჰკლეს. სამხრეთის ანუ ირანის ულუსის ბატონობა ბოლოს ყაზანმა იგდო ხელში.

ყაზან ყაენმა მაშინვე საქართველოსაც შიშველი თავისი ყურადღება. აქ, სამცხეში, იმალებოდა ერთი მისი მოწინააღმდეგე ნოინთაგანი. ყაზან ყაენის მოთხოვნის გამო დავით მერვე და ბეჟა იძულებული გახდნენ თავშეფარებული პირი გაეცათ, მაგრამ დიდი ყოყმანით. ცხადია, რომ ყაზანი ამის გამო დავით მეფის კმაყოფილი ვერ იქნებოდა, როგორც აგრეთვე იმის გამოც, რომ თვითონ დავითიც ყაენთან არ გამოცხადდა.

§ 95. ყაზან ყაენი და დემეტრე მეორის შვილები

ყაზანის პიროვნება და საქმიანობა. ყაზან ყაენი ირანის ილხანებს შორის ყველაზე ძლიერი მმართველი იყო. მას მაჰმადიანობა ჰქონდა მიღებული და ქრისტიანებს სდევნიდა. ამასთან ერთად, ყაზანი ცდილობდა თავის სამფლობელოში წესიერება დაემყარებინა, მოხელეების თვითნებობა აელაგმა და გადასახადების აკრეფისათვის უფრო კანონიერი სახე მიეცა.

მიწის გადასახადებით დიდი დატვირთულობისა და მევახშეობის გამო, მიწის დამუშავება ირანის საყაენოში ხელსაყრელი არ იყო. გლეხები თავის მიწას სტოვებდნენ და გარბოდნენ.

ყაზანმა მიწის დამუშავებისათვის სოფლის მეურნეებს დიდი შეღავათები მიანიჭა.

ყველა ამ ღონისძიებამ მოსახლეობის მდგომარეობა საყაენოში ცოტათი გააუმჯობესა. მაგრამ არც ეს აღმოჩნდა საკმარისი. ამიტომ მოსახლეობის აყრის შესაჩერებლად ყაზანმა სოფლის მოსახლეობას თვითნებურად სხვაგან გადასვლა აუკრძალა. ამრიგად, ფეოდალური დამოკიდებულება ირანში კიდევ უფრო მკაცრი გახდა, სოფლის მოსახლეობა მიწაზე კიდევ უფრო მჭიდროდ მიმაგრებულ იქნა და მიწის დამუშავებაც მის აუცილებელ მოვალეობად გადაიქცა.

ბრძოლა ყაზანსა და ღვინით მარჯვენა უორის. 1297 წელს ყაზან ყაენმა დავით მერვე თავისთან დაიბარა, მაგრამ რადგანაც მეფეს ყაენის შურისძიებისა ეშინოდა, მან ირანში წასვლას თავი აარიდა და მთებში გაიხიზნა. დავითმა ჟინვანთან საფრები გააკეთა და შიგ თავისი ჯარი ჩააყენა. ამავე დროს დავითმა ჩრდილოეთის, ოქროს ურდოს, ყაენს თავისი უმცროსი ძმა ვახტანგი გაუგზავნა მოციქულად და აცნობა, რომ მას ირანში შესასევად გზას მისცემდა.

ჩრდილოეთის ყაენმა ეს წინადადება სიამოვნებით მიიღო. სამაგიეროდ ირანის ილხანი ამ ამბავმა ძალიან შეაფიქრინა. ყაზან ყაენმა დავით მეფეს ზავი შემოსთავაზა, თუ-კი ის ყაზანს შეჰფიცებდა, რომ მისი ერთგული იქნებოდა და მის მტრებთან კავშირს შესწყვეტდა.

ამ დროიდან მოყოლებული დავითი სიტყვიერად წლით-წლობამდე ასეთ პირობაზე თანხმდებოდა, მძევლებსაც აძლევდა, მაგრამ ყაზან ყაენთან მისვლას მაინც ვერ ბედავდა.

ეხლა უკვე თათრებმა ძალა იხმარეს, ისინი საქართველოში ჯარებს გზავნიდნენ და გამდგარი თემების დამორჩილებას ცდილობდნენ.

გიორგი მახუთის ბაჟყვამა აღმოსავლეთ საქართველოში. რაკი ამრიგად ყაზან ყაენმა დავით მეფე საბოლოოდ ვერ გამოინდო და ისიც გაიგო, რომ დავითი ჩრდილოეთის ყაენთან მოლაპარაკებას განაგრძობდა, განრისხებულმა 1299 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს მეფედ დავით მერვის უმცროსი ძმა, გიორგი, დაამტკიცა. გიორგი ამ დროს მცირე-წლოვანი იყო და სამცხის სპასალართან, ბექა ჯაყელთან, იზრდებოდა. გიორგი უფლისწული ჩამოიყვანეს და თბილისში დასვეს. მას თბილისის მეფეს ეძახდნენ, რადგანაც ქართლი, მთიულეთი და საერთოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ჩრდილოეთი ნაწილი დავით მეფის ხელში იყო.

დავითი თათრებს მარჯვედ ებრძოდა და დიდ ზიანსაც აყენებდა მათ. ვერას გზით ყაენის მოხელეებმა მისი ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხეს, მაგრამ ქვეყანას თათართა ჯარის დგომითა და ლაშქრობით კვლავ ზიანი მოსდიოდა.

აულილოზა აღმოსავლეთ საქართველოში და ვახტანგ მმსახის ბაჟყვამა. 1301 წელს გაზაფხულზე ქართლში კვლავ ყაზან ყაენის ნოინი მოვიდა დიდი ლაშქრით. რაკი დავით მერვემ ეხლაც არ შეასრულა ყაენის მოთხოვნა და შიშით ისევ ველარ მიენდო მონღოლებს, აღმოსავლეთ საქართველოს დიდებულთა უმრავლესობა ირანის ილხანს დაემორჩილა. ეს თითქოს მეფის თანხმობით გაკეთდა, მაგრამ სამეფოს რღვევის მომასწავებელი იყო.

რადგანაც დავითი თვითონ მონღოლებს არ ემორჩილებოდა და თანაც თავის ახლო-მახლო ყმების მორჩილებაში ყოლას ცდილობდა, ომიანობა გრძელდებოდა, ქვეყანა იშლებოდა და ოხრდებოდა. დავითი ჯერ ქსნის ერისთავს წაეკიდა, შემდეგ თავის ძმას ვახტანგს გადაემტერა. ერთი

პირობა ძმები თითქოს შერიგდნენ, მაგრამ შემდეგ ისევ აიშალნენ და ვახტანგი ილხანის ურდოში გაემგზავრა.

ყაზან ყაენს ძალიან იამა ვახტანგის ხლება და ის საქართველოს მეფედ დაამტკიცა. ეს უკვე მესამე მეფე იყო აღმოსავლეთ საქართველოში.

დავითი ისევ მთიულეთში გამაგრდა და ისე კარგად, რომ მონღოლების ახალმა დიდმა ჯარებმაც მას ვერაფერი დააკლეს.

ამრიგად, აღმოსავლეთი საქართველო ხუთი წლის განმავლობაში თითქმის განუწყვეტელი ომიანობის ასპარეზი იყო. აოხრდა მთლიანად ყველა თემი, სადაც ბრძოლა წარმოებდა ხოლმე. სხვაგანაც-კი, სადაც მონღოლთა ჯარი მხოლოდ დაბანაკებული იყო, ხენა-თესვა შეუძლებელი ხდებოდა. მიწა დაუმუშავებელი რჩებოდა და ამის გამო შიმშილობა გაჩნდა, რომელმაც ისედაც გაჭირვებულ ხალხს მუსრი გააგლო. დამშეული ხალხი ამ დროს თურმე მხოლოდ სამცხეში პოულობდა თავშესაფარს.

§ 96. სამცხის მდგომარეობა

სამცხის სამთავროს ტერიტორია. მას შემდეგ რაც სარგის ჯაყელი ულუსიანი გახდა, მას საქართველოს საკმაოდ დიდი ტერიტორია ერგო: მისი საბრძანებელი ტაშისკარიდან (ბორჯომთან) მოკიდებული ერზერუმამდე იყო გადაჭიმული. ის უშუალოდ ყაენის საკუთარ ქონებათა სამმართველოს ემორჩილებოდა, ხასინჯუს უწყებაში იმყოფებოდა, მაგრამ სარგისმა თავისი ძველი წოდებულებაც შეინარჩუნა და წინანდებურად სამცხის სპასალარად იწოდებოდა. მისი ვაჟიც, შემდეგ მისი მემკვიდრე და სამფლობელოს გამგე, ბექაც, მანდატურთუხუცესად იწოდებოდა. ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ საქართველოსა და მესხეთს შორის კავშირი მთლიანად შეწყვეტილი არ ყოფილა, და დამოკიდებულებაც ამა თუ იმ სახით უეჭველად არსებობდა.

დამოკიდებულება მონღოლებთან. სამცხის დამოკიდებულება ირანის ილხანისაგან, განსაკუთრებით მას შემდეგ, როცა სამცხის სპასალარების ძალაუფლება განმტკიცდა, ისეთივე იყო, როგორც მონღოლების სხვა ყმადნაფიცი სამფლობელოებისა: ბექა ხარაჯას იხდიდა და მონღოლებს ლაშქრით ეწეოდა, როდესაც ამას მოსთხოვდნენ ხოლმე.

ბრძოლა თურქებთან. ბექას მთავრობის დროს რუმელი თურქების შემოსევები დაიწყო მესხეთში. მათ ძარცვა-გლეჯასა და თარეშს მიჰყვეს ხელი. როცა ბექა მანდატურთუხუცესმა ეს გაიგო, თავის ჯარსაც დაუძახა და მახლობლად მდებარე სამფლობელოებსაც სთხოვა დახმარება.

ბექამ თურმე თავმოყრილ ჯარს შემდეგი სიტყვით მიმართა: მთავარნო საქართველოსანო, ძმანო და თანამონათესავენო ჩემნო! დიდმა და სახელგანთქმულმა მეფემ დავითმა დაამხო თურქების ძლიერება და საქართველოს სამეფოდან განდევნა ისინი. იმ დროიდან მოყოლებული საქართვე-

ჰოს ისინი აღარ უნახავს. ეხლა-კი რეს და უარესსაც გვიპირებენ. ეს

ისინი კვლავ გამოჩნდნენ, ტაო ააოხ- იმის გამო ხდება, რომ საქართველოს მეფე თათართა მძლავრობისაგან დამ- ცირებულა და იმის გამოც, რომ საქართველოს თავ-კაცები ცალ-ცალკე არიან გამდგარნი და თურქთა ამ ძალადობას წინააღმდეგობას არაეინ უწევსო.

ბექა მანდატურთუხუცესი.
საფარის ფრესკა, XIV ს.
საქ. მუზ. ისტ. განუ.

ბექას სიტყვა გვიჩვენებს, რომ იმ- დროინდელს მოწინავე ადამიანებს კარგად ესმოდათ საქართველოს დაქ- საქსულობის სიავე და ქვეყნის ხელ- ახალი გაერთიანების აუცილებლობა.

თუმცა ბექას მხოლოდ 12 ათასი ჯარისკაცი შეუგროვდა, მაგრამ მო- ხერხებული სამხედრო გეგმის წყალო- ბით მან საქართველოში შემოსეული მტერი სასტიკად დაამარცხა და დი- დი დავლაც ჩაიგდო ხელში.

რუმის თურქების შემოსევა საყუ- რადღებოა, როგორც საქართველოს სამხრეთ - დასავლეთის სანაპიროზე თურქთა გაძლიერების დასაწყისი, რასაც შემდეგში უაღრესი მნიშვნე- ლობა ჰქონდა და რასაც საქართვე- ლოს დამოუკიდებლობისათვის და თვით ამავე მესხეთისათვისაც საბე- დისწერო შედეგი მოჰყვა.

ურთიერთობა ტრაპიზონთან. სა- ქართველოს დასუსტებასთან დაკავ- შირებით, ბიზანტიამ მოინდომა ტრა- პიზონის საკეისრო მთლიანად ხელ- ში ჩაეგდო. ბიზანტიის მთავრობამ განზრახ შეთხზა ამბავი, ვითომც 1297 წ. გარდაცვლილმა ტრაპიზონ- ნის კეისარმა იოანემ თავისი მცირე-

წლოვანი მემკვიდრის ალექსის მეურვეობა ბიზანტიას უნდებოდა. ბიზანტიის კეისარი სათანადო გეგმებს აწყობდა, მაგრამ ქართულმა პარტიამ ტრა- პიზონში ისინი ჩათუშა.

ტრაპიზონის მეფემ ალექსი მეორემ ისევ საქართველოსაკენ იბრუნა პი- რი და ბექა ჯაყელის ასული შეირთო ცოლად.

განრისხებული ბიზანტიის მთავრობა ბევრს ეცადა ქართული გავლენა მოესპო ტრაპიზონში, მაგრამ ვერას გახდა, სანამ ალექსი მეორე არ გარდაიცვალა. მაშინ ბიზანტიელებმა ტრაპიზონში გადატრიალება მოახდინეს და საქართველოს მომხრე დიდი მოხელეები დახოცეს, მათ შორის დიდი ღუკა ლეკი ჭანჭიძე და მთავარსარდალი ჯაბა.

შინაური საქმიანობა. ბექა ჯაყელმა სამცხეში წესიერების დამყარება შესძლო. ის ყურადღებას აქცევდა მართლმსაჯულებას. მისი მთავრობის დროს მოწვეულ იქნა საკანონმდებლო კრება, რომელმაც სამართლის წიგნი შეადგინა. ეს წიგნი ქართული სამართლის ისტორიის საყურადღებო ძეგლია.

§ 97. ვახტანგ მესამის მეფობა (1302—1308 წ.)

ვახტანგ მესამის სამეფო მთელს აღმოსავლეთ საქართველოსაც-კი აღარ შეიცავდა. დავით მერვეს წინანდებურად მთიანეთი ეჭირა და რაკი სამცხეც გამოყოფილი იყო, ვახტანგი ნამდვილად თბილისისა და თბილისის სამხრეთით მდებარე ნაწილის, დმანის-სამშვილდის, მმართველად იქცა. ვახტანგი მაინც მშვიდობიანი ხასიათის კაცი აღმოჩნდა და ძმებს შორის მწვავე ურთიერთობას ადგილი არ ჰქონია.

უფრო მძიმე იყო ვახტანგის საგარეო მდგომარეობა, რადგანაც მას მუდმივი მონაწილეობა უნდა მიეღო მონღოლების გაუთავებელ ლაშქრობაში. უკვე 1299 წლიდან მოყოლებული ის ეგვიპტის სულტანის წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაში იმყოფებოდა. ამ დროს მონღოლებმა აიღეს, სხვათა შორის, ქალაქი დამასკოც, რომელიც 1300 წელს ქართველებისა და სომხებისაგან შემდგარ ჯარის ნაწილს ჩაუვარდა ხელში. ოთხი თვის შემდეგ დამასკოელები ირანის ილხანს აუჯანყდნენ და ამიტომ იმავე წელს მათ წინააღმდეგ ახალი ლაშქრობის მოწყობა საჭირო გახდა. ამ ლაშქრობაშიაც ვახტანგ მესამემ და საქართველოს ჯარმა მონაწილეობა მიიღეს. ეს ომი სამი წელიწადი გაგრძელდა და მონღოლთა საშინელი დამარცხებით დამთავრდა. ამ ბრძოლამ დიდძალი თათარი და ქართველი მოლაშქრე იმსხვერპლა. ყაზან ყენი თავისას მაინც არ იშლიდა და ისევ ომის სამზადისში იყო, მაგრამ 1304 წელს იგი მოკვდა.

ახალმა ყაენმა გილანის (ირანის ჩრდილოეთი მთიანი თემის) დაპყრობა სცადა. ამისათვის მან მრავალრიცხოვანი ლაშქარი შეჰყარა და საქართველოდანაც ვახტანგ მესამე და სამცხის სპასალარი დაიბარა თავისი ჯარებით. ჯერ იერიშის მიტანა, შემდეგ უკან დახვევის დროს უკანამავალი ჯარის დაცვა ქართველებს ჰქონდათ დავალებული. ირანის ილხანის ლაშქარი დამარცხდა. ამ ომშიაც აუარებელი ქართველი მეომარი დაიღუპა.

1308 წელს გარდაიცვალა ვახტანგ მესამე, სამი წლის შემდეგ-კი მისი უფროსი ძმა დავით მერვეც მოკვდა.

§ 98. შინაური მდგომარეობა საქართველოში მე-14
საუკუნის დამდეგს

თათართა ბატონოების შემდეგი. თუ როგორი შედეგები მოუტანა შონლოლების ბატონობამ საქართველოს, ეს კარგად არის გამოხატული ყაენის ერთ ბრძანებაში, რომელიც 1319 წლის ახლო ხანში იყო გამოცემული. ყაენს ამ თავის ბრძანებაში ნათქვამი აქვს, რომ საქართველოში და საქართველოს ქალაქებში, მათ შორის—ანისში, თურმე სრულებით თვითნებურად და უკანონოდ მრავალი სხვადასხვა გადასახადი და გამოსაღებელი იკრიფებოდა. ამის გამო საქართველოს ქალაქების მოსახლეობა ისე ყოფილა შეწუხებული, რომ ხალხიო, ნათქვამია ყაენის ბრძანებაში, ქალაქებიდან და სოფლებიდან გარბის და თავისი უძრავ-მოძრავი ქონება და სახლ-კარი მიატოვავო. ყაენი ვითომ კრძალავდა ამ თვითნებობასა და უსამართლობას, მაგრამ ცარიელი ბრძანებით დარღვეული სახელმწიფოს აღდგენა შეუძლებელი იყო.

საზოგადოებრივი წყობა. თათართა ბატონობის ხანაში საქართველოს საზოგადოებრივ წყობასა და ცხოვრებას დიდი ცვლილება დაეტყო.

ეხლა წოდებრივ ფენათა შორის უმაღლესი საფეხური საქართველოში უკვე აზნაურებს აღარ ეკავათ, არამედ აზნაურებზე უფრო მაღლა დიდებულები იდგნენ. თავადობა, როგორც წოდება, მე-13 და მე-14 საუკუნეების განმავლობაში ჯერ ჩამოყალიბებული არ იყო. დიდებულთა ჯგუფი წარმოადგენდა გარდამავალ საფეხურს თავადთა წოდებისაკენ.

თვალსაზრისით გამოიცვალა გაბატონებული საგვარეულოების შემადგენლობა. ძალიან ხშირად, ჟამთასიავის წყალობით, ძველს დიდ საგვარეულოებსა და კერძო პირებსაც თავისი წინანდელი მდგომარეობის შენარჩუნება უძნელდებოდათ. რაკი წოდებრიობა დამყარებული იყო ეკონომიურ საფუძველზე, გაღარიბება უნებლიეთ დაქვეითებას იწვევდა. ზოგი კიდევ თავისი ქონებრივი მდგომარეობისა და სამსახურებრივი დაწინაურების წყალობით აღზევებას ახერხებდა. ამრიგად, ბევრი ძველი და დიდი საგვარეულო მოიხსპო, მათ მაგიერ-კი ახალი საგვარეულოები დაწინაურდა.

გლეხობის მდგომარეობის გაუარესება და კლასთა ბრძოლა. საგრძნობი ცვლილება მოხდა აგრეთვე სოფლის მოსახლეობის მდგომარეობაში. ირანის ილხანების მძარცველობამ და მოხელეთა ბოროტმოქმედებამ მიწის მუშა ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდო, რომ მას მიწის დამუშავებას გაქცევა ერჩია. რაკი სოფლის მოსახლეობა თავის მიწა-წყალს მრავლად სტოვებდა კიდევ და ცდილობდა ამ საშინელებისათვის თავი დაეღწია, ყაზან ყაენმა, როგორც ვიცით, თავის მიწა-წყლის თვითნებურად მიტოვება და სხვაგან გადასახლება აკრძალა ირანში. ვინც ამას ჩაიდენდა, ის თავის ქვეყანაში და თემში იძულებით უნდა ყოფილიყო დაბრუნებული და, ამას გარდა, უნდა დაესაჯათ კიდევ.

საქართველოში გლეხობის ერთი ნაწილი უკვე წინათაც იყო მიწაზე მიმაგრებული. მონღოლურ ხანაში ასეთი გლეხების რიცხვი სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა. ამასთანავე, რამდენადაც საქართველო ირანის ილ-ხანების ყმადნაფიცი სამფლობელო იყო, ყაზან ყაენის კანონს საქართველოშიც უნდა მოეხდინა ერთგვარი გავლენა.

ამრიგად, მე-13—მე-14 საუკუნეებში საქართველოში ყმა-გლეხების მდგომარეობა დიდად გაუარესდა. ამ ნიადაგზე კიდევ უფრო გამწვავდა დამოკიდებულება მემამულე აზნაურებსა და ყმა-გლეხებს შორის და მათ შორის ხანგრძლივი, სასტიკი ბრძოლა გაჩაღდა.

იმ გლეხების მდგომარეობის გაუარესების გარდა, რომელნიც წინათაც ყმებად ითვლებოდნენ, გაუარესდა აგრეთვე თავისუფალი გლეხების მდგომარეობაც. ასეთი თავისუფალი გლეხობა იმ დროს ჯერ კიდევ საკმაო რაოდენობით იყო შემორჩენილი მთიან რაიონებში. ამ რაიონების მმართველმა დიდმა აზნაურებმა, რომელთაც სამოხელეო თანამდებობა მეფისაგან ჰქონდათ მიღებული, მოიწადინეს, რომ მათ ხელქვეით მყოფი მოსახლეობა ისეთ დამოკიდებულებაში ჩაეგდოთ, როგორც მათსა და მათ პირად ყმებს შორის არსებობდა.

მთიანეთის მოსახლეობას თავისი უფლებების ასეთი შეზღუდვა მტკივნეულად უნდა ეგრძნო და მკაცრი წინააღმდეგობაც გაეწია. მართლაც, მე-13 საუკუნის მეორე ნახევარში და მე-14 საუკუნის დამდეგს ამ დიდ მოხელეებსა და ადგილობრივ მოსახლეობას შორის მთიანეთში ძალიან გამწვავებული ურთიერთობა ყოფილა.

მთელი სოფლის ან მთელი ხეობისა თუ თემის შეზრახებითა და მონაწილეობით მთიელები ხოცავდნენ ერისთავ-გამგებლებს, ციხეებს უქცევდნენ მათ, კარ-მიდამოს უწვავდნენ და, ამრიგად, შეუპოვრად იცავდნენ თავის უფლებებს.

საქართველოს სამეფოს მთლიანობის აღდგენა

§ 99. გიორგი მეხუთის, ბრწყინვალის, მეფობა

გიორგი მეხუთე, დემეტრე თავდადებულის ძე, როგორც ვიცით, ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო სამეფო ტახტზე აყვანილი, მაგრამ მაშინ მას თავისი ხელისუფლების გამოყენება არ შეეძლო.

ურთიერთობა ილხანებთან. როცა 1314 წ. გიორგი მეხუთე, ბრწყინვალედ წოდებული, შეუდგა სამეფოს მართვა-გამგეობას, ამ დროს ირანში მთელი ძალა-უფლება პირველ ვაზირს, ჩობანს ეპყრა. ყენი ჯერ კიდევ პატარა იყო.

ჩობანი საქართველოს მეფეს მეგობრობდა. ის აფასებდა გიორგის ნიჭსა და კეთუას და მას ეთათბირებოდა ხოლმე ირანის საქმეებზე. მეფე გიორგი ჩობანისათვის ძვირფასი და საკირო იყო მარტო როგორც პირადი მეგობარი კი არა, არამედ როგორც მისი თანამოაზრე და თანაგამზრახი.

ირანის ილხანების ძლიერება ამ დროს შერყეული იყო. მონღოლთა ჯარი მათთვის სანდო სამხედრო ძალას უკვე აღარ წარმოადგენდა. საქართველოს ჯარს-კი, მისი მაღალი სამხედრო თვისებების გამო, ირანის მბრძანებლებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა, საქართველოს სამხედრო ძალა მათთვის დასაყრდენი გახდა. ეს დამოკიდებულება ჩობანთან გიორგი მეფემ კარგად გამოიყენა თავის სამეფოს საქმეების მოსაგვარებლად. გიორგი მეფეს საშუალება ჰქონდა იმდენად თავისუფლად ემოქმედა თავის სამფლობელოში, რომ თუმცა ილხანების ბრძანება საქართველოშიც მოდიოდა, მაგრამ, თანამედროვე უცხოელი ისტორიკოსების ცნობით, მას საქართველოში ძალა აღარ ჰქონდა. ირანის მბრძანებლებს საქართველოში ამ დროს ლაშქარიც საკმაოდ შემცირებული ჰყავდათ: 10 ათას მეომარზე მეტი მათ აქ არ

გააჩნდათ. ისინიც უმთავრესად საქართველოს საზღვრების დასაცავად იდგნენ.

ამრიგად, გიორგი მეფემ გამაგრება და ქვეყნის გაერთიანება მოახერხა. მაგრამ, როცა ირანის ყენი სრულწლოვანი გახდა, ყენის კარზე ჩვეულებრივი ამბავი დატრიალდა: ჩობანი და მისი ოჯახი ყენის ბრძანებით ამოსწყვიტეს, ირანში დიდი არეულობა ატყდა და ილხანების ხელისუფლების აღსასრულის დღეც მოახლოვდა. გიორგი მეფემ ეს მდგომარეობაც თავის სასარგებლოდ გამოიყენა.

შინაზანი წესრიგის დამყარება. გიორგი მეფის პირველ ამოცანას საქართველოში შინაური წესრიგისა და მშვიდობიანობის დამყარება შეადგენდა. შუაგულ ქართლში ისევ ოსთა თარეშები დადიოდა და ქვეყანას დიდ ვნებას აყენებდა. გიორგი მეხუთე ამ თარეშების ალაგმვასა და მათს საქართველოდან განდევნას შეუდგა. რადგან ოსების სამხედრო ძალა გორში იყო გამაგრებული, გიორგიმ გორს ალყა შემოარტყა და სამი წლის ბრძოლის შემდეგ აიღო.

გიორგი ბრწყინვალის მეორე ამოცანას მთავართა თვითნებობისა და მათი დამოუკიდებლობისადმი მიდრეკილების მოსპობა წარმოადგენდა მან ჰერეთ-კახეთისა და სომხეთის ერისთავნი, რომელნიც წინათ თამრებს ემხრობოდნენ, კახეთში ცივის მთაზე მიიწვია და ამოაწყვეტინა.

იმიერთისა და სამცხის შემოერთება. დასავლეთ საქართველოს შემოსაერთებლად გიორგი ბრწყინვალე უფრო ფრთხილად იქცეოდა. ნარინ დავითის გარდაცვალების შემდეგ მისი ვაჟი კონსტანტინე რომ გამეფდა, მას, როგორც ვიციტ, ძმა აუჯანყდა, მიქელი. მათ შორის მტრობა კარგა ხანს გრძელდებოდა და 1327 წელს, კონსტანტინე რომ გარდაიცვალა, მიქელი ბოლოს მეფობას ეღირსა. მაგრამ მას ორ წელიწადზე მეტი არ უცოცხლია. მიქელს პატარა ბავშვი, ბაგრატი, დარჩა. გიორგი ბრწყინვალემ ამ შემთხვევით ისარგებლა, დასავლეთ საქართველოში გადავიდა, ქუთაისი აიღო და ბაგრატი თან წამოიყვანა. ამით საქართველოში არსებული ორმეფობა მოისპო და სახელმწიფოებრივი მთლიანობა აღდგენილ იქნა.

1334 წელს სამცხის მთავარი სარგის მეორე გარდაიცვალა და მისი ვაჟი ყვარყვარე თვითონ გიორგი მეფემ დაამტკიცა სამცხის მმართველად. ამრიგად, სამცხის მთავრის სამფლობელოც შემოუერთდა სრულიად საქართველოს.

საკანონმდებლო მუშაობა. გიორგი ბრწყინვალის მეფობას ცხოველი საკანონმდებლო მუშაობა ახასიათებს. მან განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია საქართველოს მთიანეთის თემებს, სადაც, როგორც ვიციტ, მე-14 საუკუნის დამდეგისათვის დიდი საზოგადოებრივი ბრძოლა წარმოებდა. გიორგიმ საკანონმდებლო კრება მოიწვია და ამ მთიანეთისათვის სამართლის წიგნი, „ძეგლის დადება“, შეადგენინა. ამავე ხანაშია შედგენილი „ხელმწიფის კარის გარიგება“, რომელშიც მაშინდელი საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების მაღალი დონე და საგრძნობი ეკონომიური მოღონიერება კარგად არის აღბეჭდილი.

18. საქართველოს ისტორია.

სამეურნეო მდგომარეობა. გიორგი ბრწყინვალემ წინა ხანაში, ყაზან ყაენის დროს, მოჭრილი ფულის მაგიერ, რომელიც ყაზანური თეთრის სახელით იყო საქართველოში ცნობილი, საკუთარი ფული მოსჭრა. ეს იყო ახალი ქართული ვერცხლის ფული, რომელიც გიორგაულ თეთრად იწოდებოდა.

მდგომარეობის გაუმჯობესება საქართველოს დედაქალაქსაც კარგად დაეტყო. გიორგი ბრწყინვალის მეფობის ხანისათვის ევროპელები თბილისს სთვლიდნენ მთელი ახლო აღმოსავლეთის საუკეთესო, ერობრავალ, მდიდარ და შესანიშნავ ქალაქად.

§ 100. საქართველოს სამეფოს სამართავობის მნიშვნელობის აღგენა

საქართველოს გაერთიანებისა და ირანის ილხანების დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლების შემდეგ გიორგი ბრწყინვალე აქტიურ საგარეო პოლიტიკაზე გადავიდა.

ბრძოლა ტრაპიზონის სამეფოს გამოს. თავისი ყურადღება მიაქცია გიორგი მეფემ ტრაპიზონის სამეფოს, რომელიც, როგორც ვიცით, თამარის დროიდან მოყოლებული საქართველოს გავლენას ემორჩილებოდა.

1341 წელს ტრაპიზონს თურქები შეესივნენ, თვით სატახტო ქალაქიც ჩაიგდეს ხელში, გადასწვეს და ხალხიც საკმაოდ დაჰხოცეს. მაშინ ტრაპიზონის ყოფილი კეისრის დამ, რომელიც მონასტერში იყო წასული და რომელსაც ანა-ხუტლუს ეძახდნენ, მონაზვნის სამოსელი გაიძრო და საქართველოში გამოიქცა. ათი დღის შემდეგ ანა-ხუტლუს ქართველი ჯარით თავის სამშობლოში დაბრუნდა, დედოფალი ირინე, ბიზანტიის კეისრის ასული, ტახტიდან ჩამოაგდო და თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა. აშკარაა რომ ეს ყველაფერი საქართველოს მთავრობის წინასწარი გეგმის თანახმად იყო მოწყობილი. დასახული მიზნის მიღწევის შემდეგაც საქართველოდან მოსული ჯარის ნაწილი ისევ ტრაპიზონში დარჩა.

ურთიერთობა მგვიპტესთან. კიდევ უფრო დიდი გავლენა მოიხვეჭა საქართველოს სამეფომ, გიორგი ბრწყინვალის დროს, მაჰმადიანურ აღმოსავლეთში. საქართველოს ძლიერების ხმამ მიაღწია ეგვიპტემდისაც, რომელთანაც გიორგი მეფეს ცხოველი ურთიერთობა ჰქონდა. თუ როგორ პატივს სცემდნენ ეგვიპტის სულტანები საქართველოს სამეფოს, ეს კარგად ჩანს სულტანების მიმართვის წესიდან ქართველ მეფეებისადმი.

არაბი ისტორიკოსების ცნობით, სულტანები საქართველოს მეფეს ასე სწერდნენ ხოლმე: „დღეგრძელჰყოს ალლაჰმა ბრწყინვალეობა მისი უდიდებულესობისა, ხელმწიფისა სახელოვანისა და სახელგანთქმულისა, მამაციისა, უშიშრისა, ძლიერისა, დაუცხრომელად მებრძოლისა, ლომისა, ტახტ-

დიანების მიერ იყო ჩამორთმეული და მაჰმადიანურ სამლოცველოდ გადაქცეული. გარდა ამისა, ქართველებს ნება მიეცათ იერუსალიმში შესვლისას ცხენზე ჩვეულებრივი წესით მსხდარიყვნენ, რაც მანამდე ყველა ქრისტიანისათვის აკრძალული იყო.

ცხადია, ეგვიპტის სულტანი იმიტომ უთმობდა საქართველოს ამდენს, რომ საქართველოს სამეფოს ძალასა და მეგობრობას დიდად აფასებდა.

* ამრიგად, მე-14 საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველომ მოახერხა თავისი ძველი საერთაშორისო მნიშვნელობის აღდგენა.

გიორგი ბრწყინვალე გარდაიცვალა 1346 წელს.

თემურ-ლენგის შემოსევები საქართველოში

§ 101. გიორგი ბრწყინვალის მემკვიდრეები

სამეფო ტახტზე 1346 წელს გიორგი ბრწყინვალის მაგიერ მისი ვაჟი დავით მეცხრე ავიდა. მისი მეფობის შესახებ ჩვენ ძალიან ცოტა ცნობები მოგვეპოვება. ვიცით მხოლოდ, რომ 1346—1348 წლებში საქართველოში შავი ჭირი მძვინვარებდა და დიდი სიკვდილიანობა იყო. ამასთან ერთად ხალხი შფოთიანობისა და ქონებრივი გაჭირვებისაგან იყო შეწუხებული.

დაახლოებით ამავე ხანებში ირანელი მონღოლები საქართველოს ქვეშევრდომ სომხურ თემებს შემოსევებთან, ციხე-ქალაქი ბიჯნისი დაუნგრევიათ და ხალხიც დაუხოციათ.

1360 წელს დავით მეცხრე გარდაიცვალა და მეფედ დაჯდა მისი შვილი ბაგრატ მეხუთე, შემდეგში დიდად წოდებული.

ბაგრატ მესუთის სამფლობელოს საზღვრები. ბაგრატ მეხუთეც სრულიად საქართველოს მეფე იყო. საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი სამხრეთ-დასავლეთით ამ დროს მაკრიალის ხეობის გასწვრივ გადიოდა. ამრიგად, გონია, მაკრიალი, აჭარა, შავშეთი და კლარჯეთი საქართველოს საზღვრებში იყო მოქცეული. მთელი მესხეთი საქართველოს სახელმწიფოს განუყოფელ ნაწილად ითვლებოდა. ქალაქი ანისიცა და მისი ოლქი საქართველოს სახელმწიფოს სამფლობელოს შეადგენდა.

თავის წინანდელ ყმადნაფიც სამფლობელოებთანაც საქართველოს კავშირი შეწყვეტილი არ ჰქონდა. გაჭირვების დროს სწორედ საქართველოს სთხოვდნენ ხოლმე ისინი დახმარებას.

ჩრდილოეთით საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი კავკასიონის ქედს იქითაც გადადიოდა: დვალეთი და ოსეთი საქართველოს ეკუთვნოდა.

ცნობების ნაკლებობა ბაგრატის მფლობელებში. ბაგრატ მეხუთის მეფობის პირველი პერიოდის შესახებაც ცნობები თითქმის სრულებით არ არის

შემონახული. საფიქრებელია მხოლოდ, რომ ამ ხანაში საქართველოს სამეფო კვლავ დიდი გავლენით სარგებლობდა მეზობელ ქვეყნებში. ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ბაგრატ მეხუთეს ქართულ საისტორიო მწერლობაში „დიდი“ ეწოდა და საქართველოს საზღვრებს გარეთაც იგი დიდად სახელგანთქმული იყო. ტრაპიზონელი ისტორიკოსები ბაგრატს „უსახელოვანეს მხედართმთავარს“ უწოდებდნენ, თანამედროვე სომეხი მწერლები — „ძღვეამოსილსა და ძლიერს“.

ბაგრატ მეხუთის მეფობის დამლევისათვის საქართველოს თავს დაატყდა დიდი უბედურება. ეს იყო ახალი დამპყრობელის, თემურ-ლენგის, შემოსევები.

§ 102. თემურ-ლენგის პირველი შემოსევა საქართველოში

თავდაპირველად თემური ერთი შუაზიელი მოთარეშე რაზმის მეთაური იყო. კოჭლობის გამო თემურს მეტსახელად „ლენგი“ შეერქვა („ლენგი“ ანუ „ლანგი“ სპარსულად კოჭლს ნიშნავს).

მე-14 საუკუნის მეორე ნახევარში შუა აზიაში ჩინგიზ-ხანის შთამომავალნი მეტად დასუსტებული და თითქმის მთლად გადაშენებულიც იყვნენ. ლანგი-თემურმა ანუ თემურ-ლენგმა ისარგებლა ამ გარემოებით და თავისი სამხედრო ნიჭის წყალობით 1360—1370 წლებში დიდი სამფლობელო შექმნა.

თავის საჯდომ ქალაქად მან სამარყანდი გაიხადა და იქიდან ახალ-ახალი ქვეყნების დასაპყრობად შეუწელებელს სამხედრო მოქმედებას აწარმოებდა. შუა-აზიიდან თემურ-ლენგი მალე ირანშიაც გადმოვიდა და ილხანების უკვე დარღვეული სამფლობელოს დიდი ნაწილი ხელში ჩაიგდო.

თემურ-ლენგის ასეთი სწრაფი გაძლიერება ოქროს ულუსის მბრძანებელმა, თოხთამიშ-ხანმა, თავისთვის სახიფათოდ ჩასთვალა და გადასწყვიტა საშიში მოწინააღმდეგისათვის დაესწრო.

1385 წელს ზამთარში თოხთამიშის ჯარი ადარბადაგანს შეესია და თავრიზი აიღო. მონღოლური ჩვეულების თანახმად აქ დიდძალი ხალხი იქნა დახოცილ-აწიოკებული. აუარებელი ნადავლით დატვირთულნი ჩრდილოეთის ულუსის მოლაშქრენი უკან გაემურნენ და შინისაკენ მიმავლებმა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიის თემებიც ააოხრეს.

თემურ-ლენგი ამ ამბავმა საშინლად განარისხა. 1386 წელს მან თავრიზი აიღო, მაგრამ ვიდრე ჩრდილოეთის ულუსზე გაემართებოდა, ჯერ საქართველოსაკენ იბრუნა პირი. თუმცა თემურ-ლენგმა ხმა დაჰყარა, ვითომც მას საქართველოში მხოლოდ მაჰმადიანობის გავრცელება ჰქონდა განზრახული, ნამდვილად მისი შემოსევის მიზეზი სხვა იყო. თემურის აზრით, თოხთამიშს არ შეეძლო ჩრდილოეთიდან ირანში შეჭრილიყო, საქართველოს მთავრობასთან რომ წინასწარ შეთანხმება არ ჰქონოდა. მომავალში ჩრდილოეთის

საზღვრის დასაცავად ოქროს ულუსის შემოსევისაგან, თემურს უნდოდა კავკასიონის გადმოსასვლელი გზები შეეკრა, პირველ რიგში—**დარიალა** და **დარუბანი**.

ჩვეულებისამებრ, თემურ-ლენგი საქართველოს წინააღმდეგ მოულოდნელად დაიძრა. ჯერ მან სომხეთის ციხე-სიმაგრეები აიღო და გაანადგურა, მათ შორის — **გარნისი** და **კარი** (ყარსი), შემდეგ ჯავახეთში შემოიჭრა. აქედან დიდი ყინვების მიუხედავად თემური საქართველოს დედაქალაქისაკენ გამოემართა. თბილისი ისედაც მაგარი ციხე იყო, ეზლა-კის საქართველოს ჯარს გულდაგულ ჰქონდა გამაგრებული და თავგანწირვითაც იცავდა მას.

თემურმა ყოველი ღონე იხმარა თბილისის ასაღებად: ალყა შემოარტყა და გზები შეუკრა ქალაქს, შემდეგ საგანგებო საომარი მანქანები და იარაღი გაამართვინა. 1386 წლის ნოემბრის 21-ს თათრებმა, რომლებსაც თვითონ თემური ხელმძღვანელობდა, თბილისზე იერიში მოიტანეს. თათრები ქართველი მეომრების ისრებისაგან თავს დიდი ჩელტებით იფარავდნენ. სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ თემურმა თბილისი აიღო და მეფე **ბაგრატ** იჯახიანად ტყვედ იგდო ხელში.

თბილისის აღებას მოჰყვა თანამედროვე საბჭოთა აზერბაიჯანის ტერიტორიის დალაშქვრა და აოხრება თემურის ჯარების მიერ.

შემდეგ თემურ-ლენგმა **ბაგრატ** მეფეს, რომელიც მას ტყვედ ჰყავდა, გამაჰმადიანება მოსთხოვა. **ბაგრატ**, დიდი ყოყმანის შემდეგ, გარეგნულად დათანხმდა, რომ ამ მტარვალის ტყვეობისათვის როგორმე ზავი დაეღწია. ამასთანავე **ბაგრატ**მა თემურ-ლენგს ძვირფასი საჩუქრები მიუძღვნა, მათ შორის — ერთი უცხო ჯაჭვის პერანგიც. თათართა მძრძანებელს ეს ძღვენი ძალიან მოეწონა და **ბაგრატ**ი, უხვად დასაჩუქრებული, საქართველოში დააბრუნა. ეს შეთანხმება 1387 წელს მოხდა.

ამ დღიდან მოყოლებული 1393 წლამდე საქართველოს საშუალება ჰქონდა ცოტათი მაინც დაწყნარებულიყო და მოყენებულ, ზარალის გამოსწორება დაეწყო.

§ 103. საქართველოს ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის თემურის წინააღმდეგ

თემურის მორაი შემოსევა. 1393 წელს ლანგ-თემური მეორეჯერ შემოსია საქართველოს, თითქოს ურჩების დასასჯელად. ამ დროს საქართველოს სამეფო ტახტზე **ბაგრატის** მაგიერ უკვე მისი შვილი **გიორგი** მეშვიდე¹ იჯდა. თემურის ლაშქარი სამცხის თემს მოედო და აქ თარეში დაიწყო, ციხეები ჩაიგდო ხელში¹ და დაანგრია. თემურის ჯარს ყველგან

¹ გიორგი მეექვსედ იწოდება დავით მერვის მცირეწლოვანი შვილი, რომელიც მრავალმეფიანობის ხანაში მეფობდა ცოტა ხანს (1311—1313).

მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ: გზის გაკაფვა მას მხოლოდ ბრძოლის, შედეგად.

სამცხის, მტკვრის სათავისა და კარის (ყარისის) თემების მორბევის შემდეგ თემური თბილისში გადმოვიდა, მაგრამ აქ დიდხანს არ დარჩენილა და აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიისაკენ გაემართა.

თემურის მისამე შემოსევა. 1394 წელს თემური მისამეჯერ შემოესია საქართველოს. თემურს ეკვი ჰქონდა, რომ საქართველოს მთავრობა ჩრდილოეთის ულუსთან არის დაკავშირებული და თოხთამიშს დარიალის გზას უხსნისო. სწორედ ამიტომ თემურმა მაშინვე არაგვის ხეობისაკენ გაილაშქრა, მაგრამ იმ დროს, როდესაც თემურ-ლენგის ჯარი არაგვის ხეობაში იბრძოდა, თოხთამიშ-ხანმა თავისი სამხედრო ძალა უფრო ადვილი, დარუბანდის, გზით გაგზავნა.

მართალია, თემურის ჯარმა არაგვის ხეობაში ციხეები დაიპყრო, მაგრამ მაინც მისი მთავარი მიზანი, დარიალის კარის ხელში ჩაგდება, განუხორციელებელი დარჩა. თემურმა ეხლა მთელი თავისი ძალა ოქროს ურდოს წინააღმდეგ მიმართა.

1395 წელს თემურ-ლენგმა თერგის პირას საშინლად დაამარცხა თოხთამიში, მისი სატახტო ქალაქიც აიღო, მთლიანად გაძარცვა და დაანგრიო. მომდევნო წლებში თემური უკვე სხვა საქმეებში იყო გართული. 1398 წელს მან ინდოეთს გაილაშქრა.

საპართველოს გადასვლა ანტიურ მოქმედებაზე. იმ დროს, როცა მონღოლთა მბრძანებელი ინდოეთის ლაშქრობაში იმყოფებოდა, თემურის დაპყრობილმა ან ყმადნაფიცმა ქვეყნებმა თავისი დამოუკიდებლობის აღდგენა სცადეს.

საქართველო თავდასხმაზედაც-კი გადავიდა: ქართველმა ჯარმა ადარბადაგანი დალაშქრა, თემურის რაზმები დაამარცხა და ზოგი მნიშვნელოვანი იქაური სიმაგრე ხელში ჩაიგდო.

თემურ-ლენგი რომ ინდოეთიდან დაბრუნდა და ეს ამბავი გაიგო, საშინლად განრისხდა. მან გადასწყვიტა ასეთი კადნიერებისათვის საქართველო სამაგალითოდ დაესაჯა.

თემურის მეოთხე შემოსევა. ამჟამად თემური საქართველოს აღმოსავლეთიდან შემოესია, კახეთისა და ჰერეთის თემებში. ამ თემების მმართველი მაშინ ხიმშია ყოფილა. თემურმა ბრძანება გასცა, რომ ტყით დაბურულ საქართველოს ამ თემებში სამხედრო მოქმედების გასაადვილებლად წინასწარ გზები გაეკაფათ. ოცი დღის განმავლობაში განუწყვეტლივ თოვდა და დიდი თოვლიც დასდო. საქართველოს ჯარი მტერს გააფთრებულ წინააღმდეგობას უწევდა. თემურ-ლენგის სპარსელი ისტორიკოსი ამბობს, ამ ბრძოლაში იმდენი სისხლი დაიღვარა, რომ თოვლით დაფარული ველები ლალისა და ბროწეულის ყვავილის ფერად იყო შეღებილიო. ბოლოს მაინც თემურის ურდომ სძლია და ქართველებმა უკან დაიხიეს. მიტოვებულ ქვეყანას მტრის ლაშქარი მოედო და ძარცვა-გლეჯას შეუდგა.

თემურ-ლენგის მრისხანებას საზღვარი არ ჰქონდა. მან თავის ჯარს უბრძანა, სადაც ხელი მიუწვდებოდათ, ვენახები, ბაღები, ბოსტნები გაეჩხათ, ეკლესიები, სამლოცველოები, სასახლეები, სხვა შენობები, რის დანგრევაც შესაძლებელი იყო, დაენგრიათ. თვით თემურ-ლენგის ისტორიკოსის სიტყვით, თემურს ინდოეთშიაც არ დაუნგრევია იმდენი შენობა, რამდენიც საქართველოშიო.

ერთი სიტყვით, თემურ-ლენგს განზრახული ჰქონდა ძირიანად მოეთხარა ქართველობა, მოესპო ხალხი და მთელი მისი კულტურა. თემურის სპარსელი ისტორიკოსი ამბობს, ქართველები უღვინოდ და უხილ-მწვანოდ პურს არ სჭამენ და ცხოვრების სიამოვნებას ვერ ჰგრძნობენო. თემური მარტო ცხოვრების სიამოვნებას კი არ უსპობდა ქართველობას, არამედ იმ საძირკვლის დარღვევას ლამობდა, რომელზედაც ქართველი ხალხის მატერიალური დოვლათი იყო აშენებული.

მტარვალის ანგარიში არ გამართლდა: ომის დამთავრება ისე სწრაფად ვერ მოხერხდა. მთელი თვის განმავლობაში ბრძოლა მიმდინარეობდა, ხალხიც ბევრი დაიხოცა, ქვეყანაც აოხრდა, მაგრამ მაინც ვერც ამ თემის მთავარსარდალი ხიმშია ჩაიდლო ხელში თემურმა, ვერც სხვა ვინმე, რომ ზავის პირობებზე ხელი მოეწერინებინა. რაკი ქართველი ხალხის წინააღმდეგობა არ გატყდა და ძალიან მკაცრი ზამთარიც იდგა, თემურის ლაშქარს ზარალი დიდი მოსდიოდა. ცხენებსაც საჭმელი აღარ მოეპოვებოდათ, ისე რომ იძულებული იყვნენ ხის ქერქით გამოეკვებათ. ამის გამო თათრებს დიდძალი საქონელი დაეხოცათ. მათი მბრძანებელი იძულებული გახდა საქართველოდან უკან დაეხია და ყარაბაღში დაბრუნებულიყო.

თიფურის მისჯილი უმოსევა. 1400 წელს თემურმა გიორგი მეფეს ელჩი გამოუგზავნა და გადაჭრით მოსთხოვა, რათა გიორგის მისთვის მიეცა ერთი მაჰმადიანი მფლობელი, თემურის მტერი, რომელიც საქართველოში იყო შემოხიზნული. გიორგი მეფემ ამაზე მკვახე პასუხი შეუთვალა. ამით განრისხებული თემურ-ლენგი კვლავ საქართველოში შემოიჭრა.

ეხლაც თავის ჯარს მან უბრძანა, რომ მარტო ხალხი კი არ ეხოცათ, არამედ შენობები, ნათესები, მოსავალი, ვენახები და ხეხილიც გაენადგურებინათ. ასეთ პირობებში ბარად მტერთან ბრძოლა ძნელი იყო და საქართველოს სარდლობამაც გადასწყვიტა, ბრძოლის წესი შეეცვალა. ქართველებმა ბარიდან დაიხიეს და მთიანეთში დაიწყეს გამაგრება, რადგანაც ვიწრო ხეობებში დიდი მტრისათვის გზის შეკვრა მცირე ლაშქრის საშუალებითაც იყო შესაძლებელი. ამ ხეობებში ქართველებს სახიზარებიც ჰქონდათ: გამოქვაბულებში შედიოდნენ, შემოსეულ მტერს იქიდან ესროდნენ ისარსა და მუსრს ავლებდნენ. ასე გაამაგრეს, მაგალითად, არაგვის ხეობა.

თემურ-ლენგი სასტიკი ბრძოლით შევიდა არაგვის ხეობაში და გამოქვაბულებში შეხიზნული ხალხის მოსპობა სცადა. მან დიდი კალათები

დააწინვეინა, შიგ თავისი მოლაშქრეები ჩასხა და ამ გამოქვაბულების გასწვრივ საბლებით ჩამოუშვა, რომ მათ შეხიზნული ქართველი მოლაშქრეებისათვის იქიდან აეტეხათ სროლა. სადაც წინააღმდეგობის დაძლევა ამითაც ვერ მოხერხდა, თემურმა ბრძანება გასცა, ისრის პირებზე ნაძენძი დაეხვიათ, ნავთში ამოეგლოთ და გამოქვაბულებში მყოფ ქართველ მებრძოლთათვის ცეცხლმოკიდებული ესროლათ.

ამრიგად არაგვის ხეობაში დიდძალი ხალხი დაიღუპა. მონღოლებმა თხუთმეტამდე ციხეც აიღეს, მაგრამ თემურმა თავის მიზანს საბოლოოდ მაინც ვერ მიაღწია: ხეობა მთლიანად ვერ დაიმორჩილა და გიორგი მეფეც ხელში ვერ ჩაიგდო.

ამიტომ ლანგ-თემური აქედან გადმოვიდა ქართლში, დალაშქრა ის ბევრი მიმართულებით, ააწიოკა მოსახლეობა, დაანგრია, რის დანგრევაც შესძლო, ააოხრა ქვეყანა, მაგრამ გულისწადილს ვერც აქ ეწია: თუმცა ზოგი ფეოდალი მიუვიდა თათრებს, მაგრამ გიორგი მეშვიდე მათ სულ ხელიდან უსხლტებოდა და ხალხიც არ ტყდებოდა.

გიორგი მეფე დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და იქიდან გამართა მოლაპარაკება თემურ-ლენგთან. მაგრამ მტერი განაგრძობდა ქვეყნის აოხრებას. ეხლა ის სამცხესა და ტაოს მისდგა.

1400 წლის დამლევისათვის მოხერხდა შეთანხმება ლანგ-თემურსა და გიორგი მეშვიდეს შორის. საქართველოს მეფე კისრულობდა ხარკს, მეშვიდელი ჯარის გამოყენისა და მაჰმადიანებისადმი კარგად მოპყრობის მოვალეობას.

თეშურის მიმავსე შემოსევა. 1401 წელს თემურ-ლენგმა სამხედრო მოქმედება მაინც განაახლა. თორთუმის ციხეში ორასი ქართველი გამაგრებულიყო. ისინი არც ხარკს იხდიდნენ და მაჰმადიანებსაც მოსვენებას არ აძლევდნენ. თემურმა თორთუმის ციხეზე დიდი ჯარი გაგზავნა. რადგანაც მეციხოვნეებმა დამორჩილებაზე უარი განაცხადეს, ციხე დიდი ბრძოლის შემდეგ თათრებმა აიღეს და ორასივე ქართველი მეომარი შიგ ამოხოცეს.

ამავე დროს საქართველოში განხეთქილება ჩამოვარდა: სამცხის მთავარი იოანე აღბუღას ძე და თვით გიორგი მეფის ლეიძლი ძმა, კონსტანტინე ბატონიშვილი, მეფეს გადაუდგნენ, თემურ-ლენგს წარუდგნენ და საჩუქრები მიართვეს. გიორგი მეფე დარწმუნდა, რომ ასეთ პირობებში ბრძოლის განგრძობა უგუნურება იქნებოდა და თემურ-ლენგს მორჩილება შეუთვალა.

თემურ-ლენგი გიორგი მეფეს არ ენდობოდა და, მისი ბრძანების თანხმად, თათრები საქართველოში მოსავლის მომკასა და აკრეთას შეუდგნენ, რომ ქართველებისათვის ბრძოლის წარმოების ყოველგვარი შესაძლებლობა მოესპოთ.

ამ ამბავმა გიორგი მეფეს შეთანხმების ხალისი დაუკარგა და ამგვარად, ამ შემთხვევაშიც დაზავება ვერ მოხერხდა, მაგრამ გიორგი მეფის

შეპყრობაც მტრისათვის მიულწეველ ოცნებად იქცა. ამის გამო თემურ-ლენგმა 1403 წელს თავისი ლაშქარი კვლავ საქართველოს მოუსია. მან ჯერ ისევ ქართლი დალაშქრა და ააოხრა, აქაური ციხე-სიმაგრეები ხელში ჩაიგდო და შიგ თავისი მეციხოვნე ჯარი ჩააყენა, რომელსაც უბრძანა, ქართველი ქრისტიანი მოსახლეობა დაეხოცა ან გაედევნა და არცერთი ქართველისათვის ამიერიდან აქ დასახლების უფლება აღარ მიეცა.

თათრების გადასვლა იმერეთში. შემდეგ თემური დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. მისი ჯარი დაბურულ ტყეში გზას იკაფავდა და ასე ბრძოლით მიდიოდა წინ. თემურ-ლენგის ლაშქარმა ქუთაისამდე მოახერხა მიღწევა. თუმცა გააფთრებული ომი წარმოებდა, მაგრამ დასუსტებულ ქვეყანას უკვე აღარ შეეძლო ისე ხანგრძლივ ებრძოლა, როგორც მანამდე. იმერეთშიაც გამოქვაბულებში შეხიზნულ ხალხს თათრები ისეთივე საშუალებით ებრძოდნენ, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში. მტერმა იმერეთშიაც, სადაც-კი ხელი მიუწვდა, ყველაფერი ააოხრა და დაანგრია. დასავლეთ საქართველოში განადგურებული სოფლების რიცხვი, უცხოელი მწერლების ცნობით, 700-ს აღემატებოდა, იმას გარდა, რომ მრავალი ქვიტკირის ნაგებობა, ეკლესია-მონასტრები, ციხე-დარბაზები და სხვა მიწასთან გასწორებული იყო.

§ 104. ზავის დადება თემურ-ლენგსა და საქართველოს შორის

ამ დაუნდობელი ომის მიუხედავად, 1403 წელს დეკემბერში თემურ-ლენგმა შეცრად ბრძოლა შეაჩერა. მონღოლთა დიდი ლაშქრისათვისაც ადვილი არ იყო ასეთ მძიმე პირობებში ომის გაგრძელება: დაბურული ტყეები, ვიწრო ხეობები, ხალხის მედგარი წინააღმდეგობა მას დიდ ზარალს აყენებდა. ბრძოლას დასასრული არ უჩანდა და მტრის ჯარში უკმაყოფილებამა და მოუთმენლობამ იჩინა თავი. თვითონ თემურ-ლენგსაც გიორგი მეფის ხელში ჩაგდების იმედი აღარ ჰქონდა, ხოლო ასევე ბრძოლით უფრო შორს შექრა სახიფათოდ მიაჩნდა. ამიტომ იყო რომ თემურ-ლენგმა სამხედრო მოქმედება შესწყვიტა და თუმცა გამარჯვებული, მაგრამ ძალზე დაზარალებული ჯარი აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოიყვანა დასასვენებლად.

ამასთან ერთი საყურადღებო ამბავიც მოხდა. თემურ-ლენგს თავის ბანაკში გამოჩენილი ქართველი სარდლები ჰყავდა დატყვევებული. ამ სარდლებმა გიორგი მეფეს მოსწერეს, რომ დამორჩილების გარდა მშვიდობიანობის დასამყარებლად სხვა არავითარი საშუალება აღარ არის და, თუ გიორგი მეფე თემურს არ დაეზავება, მას გადაწყვეტილი აქვს ეხლა უკვე მთელი სომეხი ხალხი ამოსწყვიტოსო. ეს წერილი თვით თემურ-ლენგის მიერ უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

დააწნევინა, შიგ თავისი მოლაშქრეები ჩასხა და ამ გამოქვაბულების გასწვრივ საბლებით ჩამოუშვა, რომ მათ შეხიზნული ქართველი მოლაშქრეებისათვის იქიდან აეტეხათ სროლა. სადაც წინააღმდეგობის დაძლევა ამითაც ვერ მოხერხდა, თემურმა ბრძანება გასცა, ისრის პირებზე ნაძენძი დაეხვიათ, ნავთში ამოეველოთ და გამოქვაბულებში მყოფ ქართველ მებრძოლთათვის ცეცხლმოკიდებული ესროლათ.

ამრიგად არაგვის ხეობაში დიდძალი ხალხი დაიღუპა. მონღოლებმა თხუთმეტამდე ციხეც აიღეს, მაგრამ თემურმა თავის მიზანს საბოლოოდ მაინც ვერ მიაღწია: ხეობა მთლიანად ვერ დაიმორჩილა და გიორგი მეფეც ხელში ვერ ჩაიგდო.

ამიტომ ლანგ-თემური აქედან გადმოვიდა ქართლში, დალაშქრა ის ბევრი მიმართულებით, ააწიოკა მოსახლეობა, დაანგრია, რის დანგრევაც შესძლო, ააოხრა ქვეყანა, მაგრამ გულისწადილს ვერც აქ ეწვია: თუმცა ზოგი ფეოდალი მიუვიდა თათრებს, მაგრამ გიორგი მეშვიდე მათ სულ ხელიდან უსხლტებოდა და ხალხიც არ ტყდებოდა.

გიორგი მეფე დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და იქიდან გამართა მოლაპარაკება თემურ-ლენგთან. მაგრამ მტერი განაგრძობდა ქვეყნის აოხრებას. ეხლა ის სამცხესა და ტაოს მისდგა.

1400 წლის დამლევისათვის მოხერხდა შეთანხმება ლანგ-თემურსა და გიორგი მეშვიდეს შორის. საქართველოს მეფე კისრულობდა ხარკს, მეშვიდელი ჯარის გამოყვანისა და მაჰმადიანებისადმი კარგად მოპყრობის მოვალეობას.

თემურის მეთავეს შემოსევა. 1401 წელს თემურ-ლენგმა სამხედრო მოქმედება მაინც განაახლა. თორთუმის ციხეში ორასი ქართველი გამაგრებულიყო. ისინი არც ხარკს იხდიდნენ და მაჰმადიანებსაც მოსვენებას არ აძლევდნენ. თემურმა თორთუმის ციხეზე დიდი ჯარი გაგზავნა. რადგანაც მეციხოვნეებმა დამორჩილებაზე უარი განაცხადეს, ციხე დიდი ბრძოლის შემდეგ თათრებმა აიღეს და ორასივე ქართველი მეომარი შიგ ამოხოცეს.

ამავე დროს საქართველოში განხეთქილება ჩამოვარდა: სამცხის მთავარი იოანე აღბულას ძე და თვით გიორგი მეფის ღვიძლი ძმა, კონსტანტინე ბატონიშვილი, მეფეს გადაუდგნენ, თემურ-ლენგს წარუდგნენ და საჩუქრები მიართვეს. გიორგი მეფე დარწმუნდა, რომ ასეთ პირობებში ბრძოლის განგრძობა უგუნურება იქნებოდა და თემურ-ლენგს მორჩილება შეუთვალა.

თემურ-ლენგი გიორგი მეფეს არ ენდობოდა და, მისი ბრძანების თანხმად, თათრები საქართველოში მოსავლის მომკასა და აკრეთას შეუდგნენ, რომ ქართველებისათვის ბრძოლის წარმოების ყოველგვარი შესაძლებლობა მოესპოთ.

ამ ამბავმა გიორგი მეფეს შეთანხმების ხალისი დაუკარგა და ამგვარად, ამ შემთხვევაშიც დაზავება ვერ მოხერხდა, მაგრამ გიორგი მეფის

შეპყრობაც მტრისათვის მიუღწეველ ოცნებად იქცა. ამის გამო თემურ-ლენგმა 1403 წელს თავისი ლაშქარი კვლავ საქართველოს მოუსია. მან ჯერ ისევ ქართლი დალაშქრა და ააოხრა, აქაური ციხე-სიმაგრეები ხელში ჩაიგდო და შიგ თავისი მეციხოვნე ჯარი ჩააყენა, რომელსაც უბრძანა, ქართველი ქრისტიანი მოსახლეობა დაეხოცა ან გაედევნა და არცერთი ქართველისათვის ამიერიდან აქ დასახლების უფლება აღარ მიეცა.

თათრების გადასვლა იმერეთში. შემდეგ თემური დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. მისი ჯარი დაბურულ ტყეში გზას იკაფავდა და ასე ბრძოლით მიდიოდა წინ. თემურ-ლენგის ლაშქარმა ქუთაისამდე მოახერხა მიღწევა. თუმცა გააფთრებული ომი წარმოებდა, მაგრამ დასუსტებულ ქვეყანას უკვე აღარ შეეძლო ისე ხანგრძლივ ებრძოლა, როგორც მანამდე. იმერეთშიაც გამოქვაბულებში შეხიზნულ ხალხს თათრები ისეთივე საშუალებით ებრძოდნენ, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში. მტერმა იმერეთშიაც, სადაც-კი ხელი მიუწვდა, ყველაფერი ააოხრა და დაანგრია. დასავლეთ საქართველოში განადგურებული სოფლების რიცხვი, უცხოელი მწერლების ცნობით, 700-ს აღემატებოდა, იმას გარდა, რომ მრავალი ქვიტკირის ნაგებობა, ეკლესია-მონასტრები, ციხე-დარბაზები და სხვა მიწასთან გასწორებული იყო.

§ 104. ზავის დადება თემურ-ლენგსა და საქართველოს შორის

ამ დაუნდობელი ომის მიუხედავად, 1403 წელს დეკემბერში თემურ-ლენგმა შეეცადა ბრძოლა შეაჩერა. მონღოლთა დიდი ლაშქრისათვისაც ადვილი არ იყო ასეთ მძიმე პირობებში ომის გაგრძელება: დაბურული ტყეები, ვიწრო ხეობები, ხალხის მედგარი წინააღმდეგობა მას დიდ ზარალს აყენებდა. ბრძოლას დასასრული არ უჩანდა და მტრის ჯარში უკმაყოფილებამა და მოუთმენლობამ იჩინა თავი. თვითონ თემურ-ლენგსაც გიორგი მეფის ხელში ჩაგდების იმედი აღარ ჰქონდა, ხოლო ასევე ბრძოლით უფრო შორს შექრა სახიფათოდ მიაჩნდა. ამიტომ იყო რომ თემურ-ლენგმა სამხედრო მოქმედება შესწყვიტა და თუმცა გამარჯვებული, მაგრამ ძალზე დაზარალებული ჯარი აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოიყვანა დასასვენებლად.

ამასთან ერთი საყურადღებო ამბავიც მოხდა. თემურ-ლენგს თავის ბანაკში გამოჩენილი ქართველი სარდლები ჰყავდა დატყვევებული. ამ სარდლებმა გიორგი მეფეს მოსწერეს, რომ დამორჩილების გარდა მშვიდობიანობის დასამყარებლად სხვა არავითარი საშუალება აღარ არის და, თუ გიორგი მეფე თემურს არ დაეზავება, მას გადაწყვეტილი აქვს ეხლა უკვე მთელი სომეხი ხალხი ამოსწყვიტოსო. ეს წერილი თვით თემურ-ლენგის მიერ უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

გიორგი მეფეს თვითონაც კარგად ესმოდა, რომ ბრძოლის გაგრძელება აღარ შეიძლებოდა და თემურ-ლენგს ისევ ელჩები გაუგზავნა. თემურ-ლენგი ვითომც დაზავების წინააღმდეგი იყო და ელჩებს ისე აჩვენებდა, რომ იგი თავისი სურვილის წინააღმდეგ მხოლოდ ნოინებისა და სამღვდელთა თხოვნას ეთანხმებოდა. ყველაფერი ეს თემურ-ლენგს იმ მიზნით ჰქონდა მოწყობილი, რომ გიორგი მეფისა და ქართველებისათვის ეგრძობინებინა, ვითომც მას ბრძოლის გაგრძელება ადვილად შეეძლო და დაზავება მხოლოდ ქართველებისათვის იყო საჭირო. ნამდვილად-კი დაზავება თემურისთვისაც ისევე აუცილებელი იყო და მან დიდი ზემოთ იდღესასწაულა კიდევაც საქართველოსთან ომის დამთავრება.

ზავის პირობები. გიორგი მეფე პირადად თემურ-ლენგს არ ხლებია. ამრიგად პირველი პირობა, რომელსაც თემურ-ლენგი საქართველოს მეფეს უღებდა, მაინც აუსრულებელი დარჩა. თემური იძულებული იყო ამასაც შერიგებოდა.

გიორგი მეფემ თემურს მრავალგვარი საჩუქრები აახლა, მათ შორის თემურ-ლენგის სახელით შემკული ათასი ოქროს თანგა (ფული), ათასი ცხენი, ბევრი ძვირფასი ქსოვილი, ოქროს, ვერცხლისა და ბროლის ფიალები, ერთი შესანიშნავი ძვირფასი ქვა — 18 მისხლიანი მანათობელი ლალი — და სხვა. გახარებული თემურ-ლენგი აიყარა და თბილისში მოვიდა. ზავის მიუხედავად თემურმა თბილისის მიდამოებში ყველა ეკლესია-მონასტერი დაანგრევინა, ხოლო შემდეგ იგი ყარაბაღის გზით საქართველოდან წავიდა. ამის შემდეგ თემურს დიდი ხნის სიცოცხლე აღარ დასცლია — 1405 წელს იგი გარდაიცვალა. მისგან გაწამებულმა ქვეყნებმა ცოტათი იყო ამოისუნთქეს.

§ 105. საქართველო თემურ-ლენგის შემოსევის შემდეგ

შემოსევის შედეგები. საქართველოს წინათაც ბევრი მტერი უნახავს და ბევრი შემოსევა განუცდია, მაგრამ არასოდეს ისეთი საშინელი უბედურება არ დასტყდომია თავს, როგორც მე-14 საუკუნის დამლევეს.

თემურ-ლენგის შემოსევებმა ქვეყნის აოხრებითა და დიდძალი ხალხის დაღუპვით საქართველო ისე დაასუსტა, რომ ჩვენმა ქვეყანამ საუკუნეთა განმავლობაში გამოკეთება ვეღარ შესძლო. გაპარტახებული მეურნეობის, გაკაფული ბალ-ვენახების აღსადგენად მშვიდობიან პირობებშიაც დიდი დრო და დიდი ძალა, აუარებელი მუშახელი იყო საჭირო. თემურ-ლენგის შემოსევებმა-კი აურაცხელი ხალხი იმსხვერპლა. თანაც მე-15 — მე-16 საუკუნეებში საქართველოს განუწყვეტელი საგარეო ომების წარმოება მოუხდა. ამიტომ იყო რომ თემურ-ლენგის ურდოებისაგან გაოხრებული მრავალი ადგილი მე-15 და მე-16 საუკუნეებშიაც უკაცრიელად იყო დარჩენილი.

მე-16 საუკუნეშიაც-კი ქვეყანა ბარად სანახევროდ, ზოგან ნახევარზე მეტადაც აოხრებული ყოფილა. ამ საშინელი სისხლისღენისავე შედეგი იყო ის გარემოებაც, რომ მე-15 და მე-16 საუკუნეებში მოზღვაებული ახალი მტრების წინააღმდეგ ქართველ ხალხს ძალიან გაუძნელდა ბრძოლა.

ძვეენის სამეურნეო და კულტურული დაქვეითება. ქვეყნის საშინელი განადგურების მომასწავებელი იყო ის სიტყვები, რომლებსაც ქართველი ხალხი მე-15 საუკუნიდან მოყოლებული ასე ხშირად ხმარობდა: ნაფუ-ზარი, ნასახლარი, ნასოფლარი, ნაქალაქარი, პარდახტი და სხვა. ეს ადგილების სახელებია და იმას აღნიშნავს, რომ ამ სახელის მატარებელ ადგილზე წინათ ხალხი ცხოვრობდა და მშვიდობიან შრომას ეწეოდა, ეხლაც-კი მოსახლეობაც გამქრალი იყო და მისი მეურნეობაც.

მეურნეობა, თემურ-ლენგის შემოსევების შედეგად, მარტო რიცხვობრივად კი არ შემცირდა, დაეცა მისი კულტურული ღონეც. ხალხს ეხლა უძნელდებოდა რთული და მაღალი სამეურნეო დარგების გაძლოა.

ქვეყნის სამეურნეო დაქვეითება სპობდა კულტურული მუშაობისათვის აუცილებელ საფუძველს. მოსახლეობის ამოწყვეტა, განსაკუთრებით — ბარის მოწინავე რაიონებში, სპობდა კულტურული ტრადიციების თაობიდან თაობაში გადაცემის შესაძლებლობას. ამიტომაც რომ მე-15 საუკუნეში საქართველო კულტურულადაც დიდად დაქვეითებული ჩანს, წინა საუკუნეებთან შედარებით. ასეთს საზარელ პირობებში სწავლა-განათლებისა და ხელოვნებისათვის ვის შეეძლო მოეცალა, ანდა ვის ექნებოდა ამისათვის გული და ხალისი. კარგა ხნით დადუმდა ძველი შესანიშნავი ქართული მწერლობა, ზოგან ხალხს თითქოს წერა-კითხვაც-კი ავიწყდებოდა.

მაგრამ თავისი სიცოცხლის უნარისა და შემოქმედებითი ენერჯის წყალობით ქართველი ხალხი არ დაიღუპა. შეუდრეკელი მონდომებით, შეუწყვეტელი შრომით მან თანდათან აღადგინა კავშირი თავის ძველ კულტურასთან და ახალი შემოქმედებაც გააჩაღა. ამის მოწმეა იმდროინდელი ქართული ხელოვნების შესანიშნავი ძეგლები, როგორიცაა, მაგალითად, ულუმბის კედლის მხატვრობა (ქართლში).

ბრძოლა თურქმანებთან და გიორგი მეფის სიკვდილი. ლანგ-თემურის სიკვდილის შემდეგ მის მემკვიდრეებს შორის ბრძოლა ატყდა. ამით ისარგებლა გიორგი მეფემ და საქართველოს საზღვრებიდან თათართა განდევნას შეუდგა. მაგრამ მალე საქართველოს ახალი საშიში მტერი გაუჩნდა. ეს თურქმანები იყვნენ, იმ მოდემის თურქმანები, რომელთაც ყარა-ყოინლუს, ესე იგი „შავ-ბატკნიანებს“ ეძახდნენ. თურქმანების მეთაურმა ისარგებლა თემურ-ლენგის მემკვიდრეების დასუსტებით და ადარბადაგანის მფლობელად იქცა.

საქართველო ამ ბრძოლაში უნებლიეთ ჩათრეული იყო. 1407 წელს თურქმანებთან დიდი ომი მოხდა, რომელშიც გიორგი მეფე მოკლულ იქნა და საქართველოს ჯარის უდიდესი ნაწილი ამოწყდა.

კონსტანტინე მეფე. გიორგის შემდეგ მეფედ მისი ძმა კონსტანტინე დაჯდა, მაგრამ მისი ცხოვრებაც ისევე უბედურად გათავდა.

თურქმანები შარვანში შეიჭრნენ და მის დაპყრობას ლაშობდნენ.

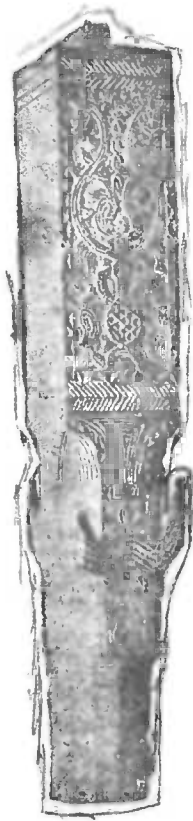
შარვანის მფლობელმა თავის ძველ მფარველს, საქართველოს მთავრობას, დახმარება სთხოვა. კონსტანტინე მეფეც ორი ათასი მხედრით შარვანს მიეშველა. სასტიკი ბრძოლა მოხდა 1411 წელს ჩაღატაიანთა ქართველები თავგანწირვით იბრძოდნენ, მაგრამ გამარჯვება მაინც თურქმანებს დარჩათ, რომელთაც თვით კონსტანტინე მეფე და ქართველი გამოჩენილი სარდლები ტყვედ იგდეს ხელში. ტყვეობაშიც მათ თავი ღირსებით ეჭირათ და ამით განრისხებულმა თურქმანების მეთაურმა საქართველოს მეფე თავისი ხელით მოჰკლა, ხოლო ქართველი სარდლები თავის მახლობლებს დაახოცინა.

საქართველო მე-15 საუკუნეში. სამეფოს დაზღვა

§ 106. ალექსანდრე პირველის მეფობა

კონსტანტინე მეფის სიკვდილის შემდეგ საქართველოს სამეფო ტახტზე 1412 წლის დამდეგს მისი შვილი ალექსანდრე ავიდა.

ალექსანდრეს სამფლობელო. ალექსანდრეს ისევ ისე სრულიადი საქართველო ემორჩილებოდა, მაგრამ მაინც მისი სამფლობელო იმასთან შედარებითაც, რაც ბაგრატ დიდის დროს იყო, უკვე ჩამომცრობილ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. აღმოსავლეთით ხაჩენი¹ საქართველოს საზღვრებს გარეთ იყო დარჩენილი. საქართველოს სამხრეთი სანაპიროც ძალზე შემცირებული იყო: ანისი უკვე საქართველოს აღარ ეკუთვნოდა და საქართველოს დაცვის თვალსაზრისით ისეთი აუცილებელი სიმაგრეც-კი, როგორც ლორეა, მტერს ჰქონდა ხელში ჩაგდებული.

ლორეს ველიდან მტერს ყოველთვის საშუალება ჰქონდა საქართველოს სწრაფად და ადვილად შემოსეოდა იმის გამო, რომ ლორეს ველი მაღალი მთიანეთი იყო. ამავე მიზეზის გამო ქართველებისათვის ლორეს წინააღმდეგ მოქმედება და მისი უკან დაბრუნება ძნელი საქმე იყო. მხოლოდ 1431 წელს გაბედა ალექსანდრე მეფემ ამ ლაშქრობის დაწყება და ლორეს ველი კვლავ საქართველოს შემოუერთა. ამ გამარჯვებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა როგორც სახელმწიფოებრივი და სამხედრო, ისევე სამეურნეო თვალსაზრისითაც, რადგანაც ლორეს ველი საქართველოს მესაქონლეობისათვის აუცილებელ საძოვრებს შეიცავდა.

ლორეს შემდეგ შემოერთებულ იქნა სივნიეთიც (ეხლანდელი ყარაბაღი და მისი მეზობელი თემები).

სივნიეთისა და მახლობელი თემების შემოერთებამ საქართველოს შეთხლებულ მოსახლეობას 60 ათასზე მეტი კომლი ახალი ქვეშევრდომი შესძინა.

საქართველოს მოსახლეობა იზრდებოდა აგრეთვე სომეხი ლტოლვილებისაგან, რომელნიც, საქართველოს გაძლიერების გამო, მაჰმადიანური

¹ ეხლანდელი ყარაბაღის ძველი სახელია.

სამფლობელოებიდან დიდი რაოდენობით გადმოდიოდნენ საქართველოში, რათა აქ მყუდრო ცხოვრებისა და შრომის საშუალება მოეპოვებინათ.

ალექსანდრე მუხომბა. მას შემდეგ, რაც სახელმწიფო მეტ-ნაკლებად უზრუნველყოფილი იყო გარეშე მტრისაგან, დიდი მუშაობა გაიშალა დანგრეულ-გაპარტახებული ქალაქების, ეკლესია-მონასტრების, ციხე-დარბაზებისა და სხვა ნაგებობათა აღსადგენად.

ეს საქმე ჯერ კიდევ ალექსანდრეს ბავშვობაში მის აღმზრდელ დიდედს, რუსას, დაუწყია, რომელსაც სვეტი-ცხოველის განახლებისათვის მიუყვია ხელი.

ალექსანდრემ ამ სამუშაოებს სახელმწიფოებრივი ორგანიზაცია მისცა. მან საგანგებო დროებითი გადასახადი დააწესა: თითოეულ კომლს ყოველწლიურად 40 თეთრი¹ უნდა გამოეღო.

ალექსანდრე მეფემ აღნიშნული საგანგებო გადასახადი 1425 წელს შემოიღო, ხოლო 1440 უკვე განკარგულება გასცა, რომ ამიერიდან ეს საამშენებლო გადასახადი ამოეკვეთათ: მეფეს მიზანი მიღწეულად მიაჩნდა.

რა დიდი თანხაც არ უნდა ყოფილიყო შეგროვებული 15 წლის განმავლობაში, ყველაფერს ვერ აღადგენდნენ: ამისათვის მაშინდელ საქართველოს არც საკმაო ქონებრივი სახსარი ჰქონდა და არც ფიზიკური საშუალება. ცხადია, ამიტომ, რომ საქმე ეხებოდა მთავარ ნაგებობათა აღდგენას.

ალექსანდრე ცდილობდა აგრეთვე უკაცრიელად დარჩენილ ადგილებში მოსახლეობა გაემრავლებინა, მაგრამ ამ გეგმის ფართოდ განხორციელება უსახსრობის გამო შეუძლებელი იყო. თემურ-ლენგის შემოსევების დროს განადგურებული ბევრი სოფელი დიდხანს ნასოფლარად დარჩა და დროთა განმავლობაში ტყითაც დაიბურა.

სამეფო ხელისუფლების დასუსტება და ფეოდალების გაძლიერება.

ალექსანდრეს მეფობაში უკვე მეტად შესამჩნევი ხდება მეფის ძალა-უფლების შესუსტება და დიდგვარიანი აზნაურობის გაძლიერება. ეს ბუნებრივად მოხდა იმ ხანგრძლივი ომიანობის, ნგრევის, გაჭირვებისა და აშლილობის პირობებში, რომელიც საქართველომ გამოიარა.

მეფის თვითმპყრობელობის შესუსტება იმაშიაც გამოიხატა, რომ სამეფო ოჯახის წევრებიც — მეფის ცოლი, შვილები, ძმები — სულ უფრო და უფრო მეტად ერეოდნენ ეხლა სახელმწიფო საქმეებში.

გაიზარდა ქრში და ბრძოლა ცალკე ფეოდალურ ჯგუფებს შორის. ამას ხელს უწყობდა მეფისა და სამეფო ოჯახის წევრების მოყვრობა დიდგვარიან ქართველ აზნაურებთან, რაც უკვე ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. თუ მეფესთან დამოყვრება ერთს ან რამდენიმე აზნაურის საგვარეულოს აძლიერებდა, სამაგიეროდ შურსა და მეტოქეობას იწვევდა სხვა

¹ „თეთრი“ ვერცხლის ფულია, უდრის დაახლოებით ძველ დრამას.

აზნაურთა საგვარეულოების მხრით. ფეოდალებისათვის ჩვეული შინაური კინკლაობა და უთანხმოება ეხლა უფრო გაიზარდა და გაძლიერდა.

შფოთი თავს იჩენდა ეხლა სამეფო ოჯახის შიგნითაც. შესაძლებელია, ამიტომ, ვიფიქროთ, რომ თავის სახლში გაჩენილი უთანხმოების მიზეზით დაანება ალექსანდრე პირველმა თავი მეფობას 1442 წელს და ბერად შედგა. სამეფო ტახტზე ავიდა ალექსანდრეს ძე ვახტანგი, რომელმაც ამის შემდეგ მხოლოდ ოთხი წელი იცოცხლა. ვახტანგს ბრძოლა ჰქონია ქართლის დიდგვარიან აზნაურებთან, რომლებსაც მეფე თურმე ლალატს აბრალებდა.

§ 107. საქართველოს სამეფოს აღდგენის პირველი ნიშნები

1446 წელს ვახტანგის მაგიერ მისი ძმა გიორგი მერვე გამეფდა. გიორგი მერვემ მთელი თავისი მეფობა ხელისუფლებისა და ბატონობის გამო ამტყდარ ბრძოლას შეაღია. ამ ხანაში კვლავ მთავრებმაც წამოყვეს თავი, სხვებზე ადრე — სამცხის მთავარმა.

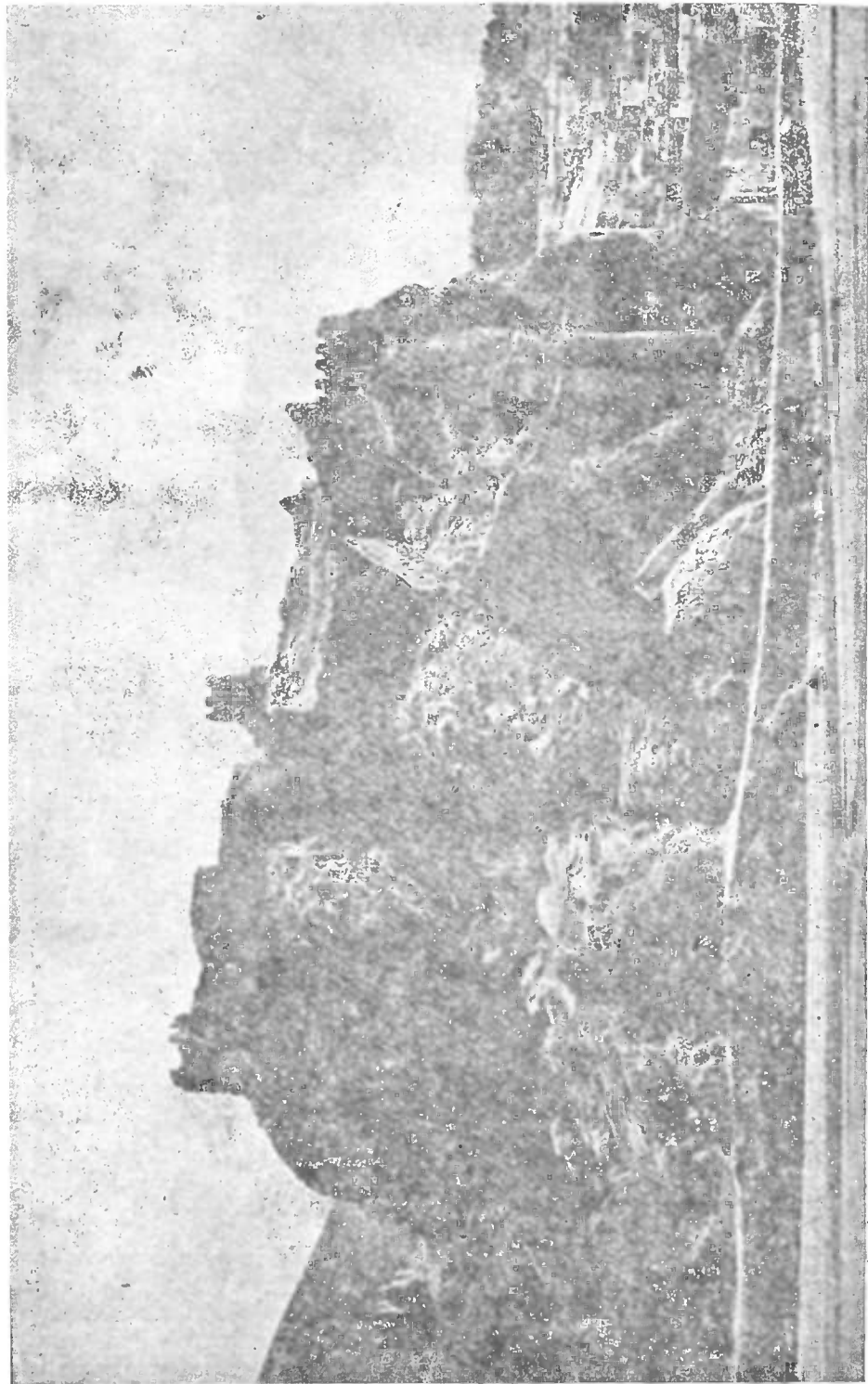
ბრძოლა შავარძლესა და სამცხეში. სამცხეში, ჯაყელების საგვარეულოში, ამ დროს შინაური ბრძოლა იყო: ყვარყვარე თავის ძმისწულს, აღბულას, ათაბაგობას ეცილებოდა.

გიორგი მეფემ მხარი აღბულას დაუჭირა და ყვარყვარე სამუდამოდ გადაიმტერა. თუმცა შემდეგ, 1451 წელს, როცა აღბულა ათაბაგი გარდაიცვალა, გიორგი მეფემ ათაბაგობა ყვარყვარეს უწყალობა, მაგრამ ყვარყვარეს მეფისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვება სურდა და მეფის წინააღმდეგ მოქმედებას განაგრძობდა.

ასე, მაგალითად, ყვარყვარემ თავისი სამთავროს ჩამოშორება სცადა საქართველოსაგან ეკლესიურადაც. ყვარყვარეს გეგმით, სამცხის მეთაური საეკლესიო სფეროში უნდა მაწყვერელი (ესე იგი აწყურის) ეპისკოპოსი ყოფილიყო, რომელიც მცხეთის კათალიკოსს არ უნდა დამორჩილებოდა.

მართალია, მცხეთის კათალიკოსმა ბოლოს და ბოლოს სძლია და საეკლესიო მთლიანობა აღდგენილ იქნა, მაგრამ ეს ფაქტი მაინც მოწმობდა რღვევას, რომელსაც საქართველოს სამეფო ამ დროს უკვე განიცდიდა.

სხვა სამთავროების წარმოშობა. ამავე რღვევის მაჩვენებელი იყო ისიც, რომ ამ დროს სამცხის გარდა, რომელსაც განკერძოებისადმი მიდრეკილება, როგორც ვიცით, უკვე მე-13 საუკუნეში გაუჩნდა, სხვა კუთხეებიც სამთავროების სახით იყო მოწყობილი. ასე, აფხაზეთი და სამეგრელო ერთ სამთავროს შეადგენდნენ, რომლის სათავეში ბედიანი იდგა. გურიაც ცალკე სამთავროს სახით იყო გამოყოფილი. მართალია, ეს მთავრები ჯერ კიდევ მეფის მორჩილად აცხადებდნენ თავის თავს, მაგრამ ძველი ერისთავებისაგან ისინი უკვე თვალსაჩინოდ განსხვავდებოდნენ თავისი ძალა-უფლების გაზრდის მხრივ.

აწყურია ცის ნაშთები.

§ 108. ახალი სამართაშორისო მდგომარეობა

საქართველოს ასეთი შინაური ვითარება მეტად სახიფათო იყო იმ ახალი საერთაშორისო პირობების გამო, რომელიც ახლო აღმოსავლეთში ამ დროისათვის შეიქმნა.

ოსმალეთის გაძლიერება და ბიზანტიის სამეფოს მოსაოჯა. სამხრეთ-დასავლეთით საქართველოს ახალი საშიში მეზობელი, ოსმალეთი, გაუჩნდა. ოსმალთ-თურქების წინაპრები შუა-აზიიდან მცირე აზიაში მე-13 საუკუნეში მოვიდნენ, ოსმალეთის სახელმწიფოს არსებობა-კი მე-14 საუკუნიდან იწყება. ამ სახელმწიფოს დამაარსებლად ოსმანი ითვლება, რის გამოც თვით სახელმწიფოს ოსმალეთი დაერქვა.

ოსმალეთის სახელმწიფო უცხო ქვეყნების დაპყრობასა და მეზობლებთან გამუდმებულ ომებში ჩამოყალიბდა; მისი არსებობის მთავარი წყარო ხარკი და ნადავლი იყო.

დაპყრობითი პოლიტიკა ოსმალეთმა პირველად თავისი დასავლეთი მეზობლის, ბიზანტიისაკენ მიმართა. ბიზანტია ამ დროს ოდესღაც ძლიერი სამეფოს აჩრდილი-ლა იყო და ოსმალებმა ადვილად წაართვეს მას მოზრდილი ტერიტორიები მცირე აზიაში და ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე. თემურ-ლენგმა მცირე ხნით შეაჩერა ოსმალეთის ზრდა და მძიმე ზიანიც მიაყენა მას, მაგრამ მე-15 საუკუნის პირველ ნახევარში ოსმალები კვლავ იმდენად გაძლიერდნენ, რომ ახალ შეტევაზე გადავიდნენ თავისი მეზობლების წინააღმდეგ. თურქ-ოსმალების სულტანმა მუჰამედმა 1453 წელს ბიზანტიის დედაქალაქი კონსტანტინოპოლი აიღო და უძველესი ბიზანტიის იმპერია დედამიწის ზურგიდან აღგავა. საქართველოსათვის ეს დიდი უბედურება იყო.

ამიერიდან საქართველოს დასავლეთის გზა დაეხშო და დასავლეთთან უშუალო კავშირის ყოველგვარი შესაძლებლობა მოესპო. თუ წინათ მას მეზობლად ამ მხარეს პოლიტიკურად დასუსტებული, მაგრამ ძველი კულტურული ტრადიციების მქონე ბიზანტიის საკეისრო ჰყავდა, ეხლა უკვე უაღრესად აგრესიული, ძლიერი, საუცხოოდ შეიარაღებული, მაგრამ ამასთან ერთად უკულტურო ოსმალეთის სახელმწიფო გაუჩნდა.

ძლიერი და საშიში მტერი იკრებდა ამ დროს თავის ძალებს სამხრეთ-აღმოსავლეთითაც, ირანში.

კონსტანტინოპოლის დაპყრობის მნიშვნელობა საქართველოსათვის. თურქების მიერ კონსტანტინოპოლის აღებამ ყოველმხრივ გააუარესა საქართველოს მდგომარეობა, რომელიც ისედაც მძიმე იყო. მეტად ცუდი გავლენა მოახდინა ამ ახალმა გარემოებამ საქართველოს ეკონომიურ ვითარებაზე. დაქვეითდა შინაგანი აღებ-მიცემა და საქალაქო ცხოვრება, დიდად შემცირდა ქალაქების რიცხვი, დაპატარავდა დარჩენილი ქალაქები. ეს შედეგი იყო არა მარტო ქვეყნის შინაგანი სისუსტისა, არამედ იმისიც, რომ თურქებმა მოსწყვიტეს საქართველო მთელს კულტურულ მსოფლიოს.

საგარეო ვაჭრობაც ძალზე დაკნინდა. აოხრებულ ქვეყანას თავისთავი-საც-კი ყველაფერი სამყოფი აღარ ჰქონდა და, მით უმეტეს, უცხოეთში გასატანს რას დაამზადებდა.

ამასთან ერთად საკუთარი ფულის მოჭრა საქართველოში მაინც მთელი მე-15 საუკუნის განმავლობაში არ შეჩერებულა. ეს საყურადღებო გარემოებაა. მაგრამ ლითონის ფული უმთავრესად ბარად და ქალაქებსა თუ სხვა შარავნების მახლობლად მდებარე ადგილებში ყოფილა გავრცელებული, სხვა მოშორებულ თემებში-კი ვაჭრობა სულადობაზე, გაცვლა-გამოცვლის წესით, უწარმოებიათ. თანაც მე-15 საუკუნეში მოჭრილი ვერცხლის ფული მეტად მდარე ღირსებისა და მცირე ზომისაც არის, რაც მაშინდელი საქართველოს გაღარიბების შედეგია.

ცდა თურქ-ოსმალების წინააღმდეგ კოალიციის მოწყობისა. თურქ-ოსმალების გაძლიერებამ და მათ მიერ კონსტანტინოპოლის აღებამ შელახა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების ინტერესებიც. ამიტომ ევროპაში დაიბადა აზრი, საჭიროა შეკავშირებული ძალით თურქ-ოსმალებს დავარტყათო. ამ კავშირის ორგანიზაცია და მეთაურობა რომის პაპმა იკისრა, — იტალიის ვაჭრები განსაკუთრებით იყვნენ დაზარალებულნი თურქების გაბატონებისაგან აღმოსავლეთში, კერძოდ შავ ზღვაზე.

პაპმა გადასწყვიტა ჯვაროსნულ ომში თურქების წინააღმდეგ აღმოსავლეთის ხალხებიც ჩაება. ამ მიზნით მან აღმოსავლეთში თავისი მოციქულები გაგზავნა.

მოლაპარაკება საქართველოსთან. 1459 წელს რომის პაპის დესპანი ჯერ საქართველოს ესტუმრა, რადგან პაპის გეგმით ამ საქმეში სწორედ საქართველოს უნდა მიეღო მხურვალე სამხედრო მონაწილეობა. დესპანმა გიორგი მეფეს გადაუშალა გეგმა ოსმალთა ხელიდან კონსტანტინოპოლის გამოსავლევად. ამ განზრახვამ საქართველოს სამეფოს მესვეურები ისე გაიტაცა, რომ მათ ამაზე მეტის განხორციელება-კი გადასწყვიტეს.

მართალია, ამ დროს საქართველოში მეფე-მთავრებს შორის შინაური უთანხმოება იყო, მაგრამ თურქ-ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლა იმდენად მნიშვნელოვან საქმეს წარმოადგენდა, რომ მთავრებმა განზე გადასდეს თავისი კერძო ინტერესები, იმავე წელს გიორგი მეფეს დაეზავნენ და საომარ გეგმაზე მსჯელობა დაიწყეს.

თუ დასავლეთის პოლიტიკოსებს უპირველესად თურქთა ხელიდან კონსტანტინოპოლის გამოგლეჯა აინტერესებდათ, ქართველებს უნდოდათ შემთხვევით ესარგებლათ და მცირე აზიაში თურქთა პოლიტიკური ძალა მოესპოთ, რომ მათი საშიშროება სამუდამოდ თავიდან აეცილებინათ.

ასეთ ფართო გეგმას უფრო დიდი სამხედრო ძალაც სჭირდებოდა. 70 ათასი ჯარისკაცი, რომლის გამოყენაც საქართველოს შეეძლო, საქმარისი არ იყო. ამიტომ საქართველოს პოლიტიკოსებმა გადასწყვიტეს ტრაპიზონის კეისრისათვის და მცირე სომხეთის მმართველისათვისაც მიემართათ. ქართველებს შესაძლებლად მიაჩნდათ ოსმალთა წინააღმდეგ

ახლო აღმოსავლეთის თვით იმ მაჰმადიან მმართველთა ძალაც-კი გამოეყენებინათ, რომელთაც ოსმალებთან მტრობა ჰქონდათ.

საქართველოს მოკავშირენი ოსმალთა წინააღმდეგ. მოლაპარაკება მართლაც შეთანხმებით დამთავრდა. ტრაპიზონის მეფე 30 ათასი ჯარისკაცისა და 30 კატარლის გამოყვანას შეჰპირდა. მცირე სომხეთის პატრონმა 20 ათასი მოლაშქრის გამოყვანა იკისრა.

ირანის მბრძანებელმა, თურქი ტომებისავე მეთაურმა, უზუნ-ჰასანმა იმისდა მიუხედავად, რომ ის მაჰმადიანი იყო, თურქ-ოსმალების წინააღმდეგ ლაშქრობაში მონაწილეობის პირობა დასდო, შესაფერისი ტერიტორიული ჯილდოს იმედით.

აღმოსავლელი მოკავშირეების ელჩები ჩოფში. შეთანხმების მიღწევის შემდეგ, მოკავშირეებმა თავის მხრივ ელჩები გაგზავნეს ევროპაში.

საქართველოს მეფის დესპანის, ნიკოლოზ ტფილელის გარდა, ამ ელჩობაში მონაწილეობას იღებდნენ ყვარყვარე ათაბაგის, ტრაპიზონის კეისრის, მცირე სომხეთის მთავრისა და უზუნ-ჰასანის წარმომადგენლები.

პაპის დესპანის წინამძღოლობით ეს ელჩები უნგრეთისა და გერმანიის გზით 1460 წელს უკვე რომში ჩავიდნენ.

გვგვის ჩაშლა. საქართველოდან ჩასული დესპანები რომში დიდი ზემოთა და პატივისცემით მიიღეს, მაგრამ იქ მათ სასიხარულო ვერა გაიგეს-რა. რომის პაპის ყოველივე ცდა ამაო გამოდგა: დასავლეთ ევროპის მეფე-მთავრები ერთმანეთში ვერ შეთანხმდნენ, განზრახული ომის მოწყობა შეუძლებელი შეიქნა და საქმე უნდა მთლიანად ჩაშლილიყო. საქართველოდან ჩასულ დესპანებს ამ ამბავმა თავზარი დასცა. მაინც რომის პაპმა მათ ურჩია, დასავლეთ ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოების მესვეურთათვის პირადად ეთხოვათ ომში მონაწილეობა.

1460 წელს საქართველოს დესპანები ჯერ საფრანგეთის მეფეს კარლოს მეშვიდეს წარუდგნენ და ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობა სთხოვეს, შემდეგ მისი შვილის, ლუდოვიკოს, მეფედ კურთხევისა და დაესწრნენ. მასაც სთხოვეს, მაგრამ არც ამით გამოსულა რამე.

§ 109. შინაური ჯგვის ჩაშლა საქართველოში

როგორც-კი საბოლოოდ გამოიკრვა, რომ თურქ-ოსმალების წინააღმდეგ შეერთებულ ომი შეუძლებელია, მაშინვე ისიც ცხადი გახდა, რომ დღემოკლე იყო საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის დადებული 1459 წლის საზავო ხელშეკრულება. ამაზე უარესი ის იყო, რომ საქართველოს შინაურობაში ისეთი დაუნდობელი ბრძოლა ატყდა, რომელიც საქართველოს საზღვრებზე მოზღვავებული მტრის მოქმედებას ყოველნაირად უწყობდა ხელს.

ბრძოლა გიფუსა და ათაბაგს შორის. ყვარყვარე ათაბაგი ერთი იმ პირველთაგანი იყო, რომელმაც საქართველოში შინაური ბრძოლის კო-

ცონი კვლავ დაანთო. სამცხის მთავარმა კვლავ ომი აუტეხა გიორგი მერვეს და საქართველოს მეფის წინააღმდეგ ირანის მბრძანებელი უზუნჰასანი-კი გამოიყენა. უზუნ-ჰასანი 1462 წელს სამცხეში მოვიდა, ათაბაგს საქართველოს მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში მიეშველა და კიდევაც გამარჯვებინა.

ბაგრატის აჯანყება გიორგი მეფის წინააღმდეგ. ათაბაგის გამარჯვებამ საქართველოს შინაური მდგომარეობა წინანდელზე უფრო გაართულა. ეხლა გიორგი მეფეს ახალი ურჩი ერისთავებიც გამოუჩნდნენ. მათ შორის ყველაზე აქტიური გამოდგა ბაგრატი, რომელიც, როგორც ჩანს, დავით ნარინის შთამომავალი და სამოქალაქოს, ესე იგი ქუთაისის ოლქის, ერისთავი იყო. გიორგი მეფემ რომ ამ ბაგრატს ორჭოფული ქცევისათვის ქუთაისი წაართვა, ის მეფეს უკვე ცხადად აუჯანყდა.

მეფესა და აჯანყებულ ბაგრატს შორის ქალაქ ჩიხორთან (იმერეთში, ჩხარის აღმოსავლეთით) 1463 წელს დიდი ბრძოლა მოხდა, რომელშიც გიორგი მეფე დამარცხდა.

ამ ბრძოლაში ზოგი დიდგვარიანი აზნაური ბაგრატის მომხრე აღმოჩნდა. სწორედ ეს გარემოება იყო მიზეზი გიორგი მეფის დამარცხებისა ჩიხორში.

მაგრამ ბაგრატმა ქუთაისის დაპყრობა მაინც ვერ შესძლო და ვერც აღმოსავლეთ საქართველოში მოიკიდა ფეხი. ამრიგად, ბრძოლის საბოლოო შედეგი ჯერ კიდევ გამოურკვეველი იყო, როცა ყველაფერი ყვარყვარე ათაბაგის ახალმა განდგომამ გადასწყვიტა. ეს მოხდა 1465 წელს.

ახალი ბრძოლა მეფესა და ათაბაგს შორის სამცხეში მოხდა. ყვარყვარემ მეფეს სძლია და ის ტყვედაც-კი წაიყვანა.

§ 110. საქართველოს დაყოფა ცალკე სამეფოებად

შექმნილი მდგომარეობით ყველაზე უკეთესად ბაგრატმა ისარგებლა. 1466 წელს ის ქართლში გადმოვიდა და თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა.

ეხლა-კი ყვარყვარე ათაბაგი მიხვდა, რომ ჭკუა წააგო: სუსტი გიორგი მერვის მაგიერ მეფობა ხელში ჩაუგდო ძლიერსა და უფლებებისმოყვარე ბაგრატს. ეს ათაბაგისათვის სრულებით არ იყო ხელსაყრელი, და მან გიორგი მეფე ტყვეობიდან გამოუშვა.

მართლაც, განთავისუფლებულმა გიორგი მეფემ თავისი ხელისუფლების დასაბრუნებლად ქართლში ბრძოლა დაიწყო, მაგრამ დიდგვარიან აზნაურთა წრეში ბაგრატს უკვე ბლომად ჰყავდა მომხრენი, და გიორგიმ ბრძოლა წააგო. გიორგიც შექმნილ ვითარებას შეურიგდა და კახეთში გადავიდა. ასე ჩაეყარა საძირკველი ცალკე კახეთის სამეფო შტოსა და თვით კახეთის სამეფოს.

ბაგრატი თავის თავს აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფედ, შარვანშად და ყოვლისა აღმოსავლეთ დასავლეთის მპყრობელ

ხელმწიფედ ასახელებდა. ნამდვილად-კი უკვე კარგა ხანია რაც ისტორიულად შექმნილი ეს წოდებულება რეალურ ვითარებას აღარ შეეფერებოდა, მით უმეტეს ბაგრატიანთაგან.

ბაგრატ მფოს საკუთარი სამფლობელოს საზღვრები. ბაგრატ მეექვსის საკუთარ სამფლობელოს საზღვრავდა: დასავლეთით — ცხენისწყალი, სამხრეთით — სამცხე-საათაბაგო, აღმოსავლეთით — კახეთის სამეფო, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით — ლორეს მთელი მთიანეთი, რომელიც უზუნძასანს, ირანის მფლობელს, ჰქონდა დაპყრობილი. ლორეს ციხეში უზუნს თავისი თურქი მეციხოვნენი ჰყავდა.

ბაგრატიანთა საბრძანებელში ორი დიდი ქალაქი, ქუთაისი და თბილისი იყო. თბილისი ისევე, როგორც წინათ, დედაქალაქად ითვლებოდა, ბაგრატიც იქ იმყოფებოდა. ქუთაისი უკვე ძალზე დაპატარავებულიყო. ქართლში ამ დროს ყველაზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქალაქ გორს.

თბილისი, ძველად თავისი სიდიდით და სიმდიდრით განთქმული, მტრის შემოსევების წყალობით ამ ხანისათვის უკვე აგრეთვე დამცრობილა. მხოლოდ ზოგიერთი უბანი ჯერ კიდევ მჭიდროდ იყო დასახლებული. ისინი ციხე იმ დროისათვისაც კარგ სიმაგრედ ითვლებოდა.

ბაგრატიანთა სამფლობელოს გარეთ იღო კახეთი და სამცხე, მაგრამ თვით მისი საკუთარი სამეფოს შიგნითაც ერთი დიდი სამთავრო განკერძოების გზაზე იყო შემდგარი. ამ სამთავროს დასავლეთ საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ეჭირა და მაშინ საბედისწერად იწოდებოდა.

საბედიანო. საბედიანოში შედიოდა აფხაზეთი, სამეგრელო, გურია და სამი იმ დროისათვის მნიშვნელოვანი ზღვისპირა ქალაქი — ცხუმი ანუ სევასტოპოლისი (ეხლანდელი სოხუმი), ფოთი და ქაჯთა ციხე (ძველი პეტრა, ეხლანდელ ციხისძირთან). საბედიანოსვე ეკუთვნოდა აგრეთვე ბათომი.

საბედიანოს მთავარი ბაგრატი ემორჩილებოდა, როგორც უზუნაეს ხელმწიფეს.

სამცხე-საათაბაგო. დამოუკიდებელ სამთავროდ ჩამოყალიბდა ამ დროისათვის ჯაყელების სამფლობელო, რომელიც ამიერიდან სამცხე-საათაბაგოდ იწოდებოდა. ჯაყელები თავის თავს „საქართველოს ათაბაგსა და სამცხის სპასალარს“ უწოდებდნენ, ჩვეულებრივად-კი მათ სამცხის ათაბაგებს ეძახიან. მათი საჯდომი ადგილი ქალაქი ახალციხე იყო, თვით სამთავროს-კი ვრცელი საზღვრები ჰქონდა, ბორჯომის ხეობიდან მოყოლებული ვიდრე ჭოროხის ხეობამდე და ერზერუმის მხარემდე.

ყვარყვარე ათაბაგს მეზობელთა შორის ძლიერი მბრძანებლის სახელი ჰქონდა დამსახურებული.

ბრძოლა ირანსა და ოსმალეთს შორის. მე-15 საუკუნიდან მოყოლებული დაიწყო გაუთავებელი ბრძოლა წინა აზიის ორს დიდ სახელმწიფოს — ირანსა და ოსმალეთს — შორის. ეს ბრძოლა ცალი მხრით ყოველთვის საქართველოსაც სწვდებოდა ხოლმე. ასე, ბაგრატიანთა მფობაში, ირანის

მბრძანებელმა უზუნ-ჰასანმა საქართველოს მეფეს დახმარება სთხოვა თურქ-ოსმალების წინააღმდეგ, მაგრამ უარი მიიღო. ამ ომში უზუნ-ჰასანი დამარცხდა.

ირანის ბატონმა გადასწყვიტა საქართველო დაუხმარებლობისათვის სამაგალითოდ დაესაჯა.

1477 წელს უზუნ-ჰასანი სრულიად მოულოდნელად და ფარულად დიდი ჯარით საქართველოში შემოიჭრა და თბილისს თავს დაესხა.

ქართველებმა მხოლოდ აყრა და გახიზვნა მოასწრეს. სპარსელებმა თბილისი და მის გარშემო მდებარე სოფლები ააოხრეს და შემდეგ გორისაკენ დაიძრნენ. იქაც ხალხი ყველგან გახიზნული დახვდათ. ამრიგად, უზუნ-ჰასანმა თბილისიცა და გორიც უბრძოლველად ჩაიგდო ხელში.

ჯაფი ბაგრატიანი და უზუნ-ჰასანს შორის. ბაგრატიმ გადასწყვიტა უზუნ-ჰასანს დაზავებოდა. უზუნ-ჰასანი ზავის საფასურად 16 ათას ლუკატსა (ოქროს ფულია) და თბილისის დათმობას მოითხოვდა. ეს ძალიან მძიმე საზღაური იყო და იმჯერად შეთანხმება არ მოხერხდა. უზუნ-ჰასანმა სამხედრო მოქმედება განაახლა. სპარსელები ეხლა სამცხეს შეესივნენ და აწყურის მხარე ააოხრეს.

ეხლა-კი ბაგრატ მეექვსემ და ყვარყვარე ათაბაგმა ისევ დაზავება ირჩიეს ძველი პირობით. უზუნ-ჰასანი ამის შემდეგ საქართველოს საზღვრებიდან გავიდა, მაგრამ ლორეს ველი მაინც წინანდებურად თავისად დაიჭირა, არც თბილისი დასცალა, 5 ათასი ტყვეც წაიყვანა საქართველოდან.

საქართველოს დამარცხების მიზეზი. საქართველოს ჯერ კიდევ გიორგი მეფის დროს 70 ათასი ჯარისკაცის გამოყვანა შეეძლო უზუნ-ჰასანს-კი 40 ათასზე მეტი მოლაშქრე არ მოუყვანია თან. საქართველოში რომ თანხმობა ყოფილიყო, იგი მტრის მოგერიებას უთუოდ შესძლებდა, მაგრამ შინაური ბრძოლით გაწამებული ხალხი და სახელმწიფოებრივად დაქუცმაცებული ქვეყანა მტრის თარეშის ასპარეზად ადვილად გადაიქცა. საქართველოს მდგომარეობა ამ მარცხის შედეგად კიდევ უფრო მძიმე გახდა, თუმცა მალე ირანში შინაური არეულობა დაიწყო, და ბაგრატიმ თბილისი და სომხითი უკან დაიბრუნა.

კონსტანტინე დიმიტრის ძე. 1478 წელს გარდაიცვალა ბაგრატ მეექვსე. მისი ტახტის დაჭერა მისმა შვილმა ალექსანდრემ სცადა, მაგრამ მეფობა ვერ შეინარჩუნა და რაჭა-ლეჩხუმში გამაგრდა. ბაგრატის მაგიერ-კი 1479 წელს კონსტანტინე ბატონიშვილი გამეფდა, რომელიც დიმიტრის (ალექსანდრე პირველის ძის) შვილი იყო.

კახეთში ამ დროს, 1476 წლიდან, გიორგი მერვის ძე ალექსანდრე მეფობდა. კონსტანტინე და ალექსანდრე კახთა მეფე ერთმანეთს დაეზავნენ და თავისი სამფლობელოების საზღვრებზე საბოლოოდ შეთანხმდნენ.

არაღმთის ბრძოლა და ალექსანდრის გამეფება იმერეთში. ეხლა კვლავ ატყდა ბრძოლა კონსტანტინესა და სამცხის ათაბაგს ყვარყვარეს შორის. 1483 წელს არაღმთთან ყვარყვარე ათაბაგმა მეფეს სძლია. კონსტან-

ტინე მეფის დამარცხებით მაშინვე რაჭა-ლეჩხუმში გამაგრებულმა ალექსანდრე ბატონიშვილმა, ბაგრატის ძემ, ისარგებლა და იმერეთი ჩაიგდო ხელში. ამნაირად, საქართველოს სახელმწიფოებრივ მთლიანობას უკანასკნელი საყრდენი გამოეცალა.

კონსტანტინე მეფე ალექსანდრეს ქუთაისიდან განსადევნად დასავლეთ საქართველოში გადავიდა. სამეგრელოს მთავარი, დადიანი, კონსტანტინე მეფეს მიემხრო, და ალექსანდრე იძულებული იყო ქუთაისიდან გასცლოდა. მაგრამ მტრის ახალმა შემოსევამ აღმოსავლეთ საქართველოში კონსტანტინეს იმერეთი მიატოვებინა ისე, რომ ალექსანდრე ბაგრატის ძემ 1489 წელს ქუთაისი კვლავ ხელში ჩაიგდო.

კონსტანტინე უსხოვლ მოკავშირეებს მიმბს. სრული შინაური აშლილობა და გარეშე მტრის მძლავრობა—ასეთი იყო მდგომარეობა. მისი გამოსწორებისათვის კონსტანტინე მეფე უცხოელი მოკავშირეების ძებნას შეუდგა. 1492—1496 წლებში კონსტანტინემ თავისი ელჩი გაგზავნა ეგვიპტის მბრძანებელთან, რომელმაც საქართველოს მეფის მოციქული ქაიროში კარგად მიიღო.

კონსტანტინე მეფის მიერ ელჩის გაგზავნა ეგვიპტეში შემთხვევითი ამბავი არ იყო. მიუხედავად თავისი დაქუცმაცება-დაკნინებისა, საქართველოს ჯერ კიდევ ჰქონდა შენარჩუნებული აღმოსავლეთში თავისი ზოგიერთი ძველი საერთაშორისო კავშირები, თავისი ძველი სახელი და პატივი. განსაკუთრებით ეგვიპტის მმართველები ეპყრობოდნენ ქართველებს დიდი პატივისცემით. ამის შედეგი იყო ის უპირატესობანი, რომლებიც ქართველებს ეგვიპტის მბრძანებლებმა შეუნარჩუნეს პალესტინასა და იერუსალიმში.

ქრისტიანთა სათაყვანებელ ქალაქ იერუსალიმში შესვლისას ქართველები საზეიმოდ მოკაზმულ ცხენებსა და აქლემებზე ისხდნენ, გაშლილი ეროვნული დროშებით თავისუფლად შედიოდნენ ქალაქში და სულტანს დაწვესებულ გადასახადს არ აძლევდნენ. ეგვიპტის მბრძანებელთა განკარგულებით, ქართველთა იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის უზრუნველყოფისათვის საგანგებო არაბი მოხელე იყო დანიშნული. ის ვალდებული იყო საქართველოდან მიმავალ მლოცავებს ალექოში დახვედროდა, იქიდან იერუსალიმამდე მიეცილებინა და შემდეგ უკან გაჰყოლოდა.

ქაიროდან საქართველოს ელჩი იერუსალიმში მივიდა, სადაც ესპანეთის დედოფლის იზაბელას დესპანებისაგან ესპანეთიდან არაბთა საბოლოოდ განდევნის ამბავი შეიტყო. ამით გახარებულმა კონსტანტინე მეფის ელჩმა ესპანეთის დედოფლის დესპანები საქართველოში მოიყვანა.

ქართველმა პოლიტიკოსებმა იფიქრეს, რომ ისეთ ძლევამოსილ სახელმწიფოს, როგორცაა ესპანეთი, შეუძლია დახმარება გაგვიწიოსო. ამიტომ კონსტანტინე მეფემ იზაბელა დედოფლის დესპანებს თავისი ელჩი გააყოლა, რომელსაც თან რომის პაპისა და ესპანეთის მბრძანებლისადმი წერილები

გაატანა. ქართველ ელჩს კიდევ უფრო საიდუმლო დავალება სიტყვიერად მიჰქონდა.

ესპანეთის დედოფლისადმი გავზავნილ წერილში კონსტანტინე გამოსთქვამდა ქართველების უდიდეს სიხარულს მაჰმადიანების განდევნის გამო ესპანეთიდან. აღმოსავლეთი-კი სულ სხვა [დღეშიაო, წერდა კონსტანტინე, მოისპო ბიზანტია, ტრაპიზონი, სერბია და სხვა ქრისტიანული სამეფოები და ყველგან მაჰმადიანები არიან გაბატონებულნიო. ესლა საქართველო მარტოდმარტო არის დარჩენილი და სპარსელების, თურქების, არაბების ურიცხვი ურდოებით გარემოცული. ჩვენც თავზე დიდი განსაცდელი დაგვტრიალებსო. ჩვენს მტრებს ჩვენთვის ბევრი უბედურება აქვთ მოყენებული. ისინი ყოველთვის სამ რამეს გვთხოვენ: დიდი ხარკი გადაიხადეთ, ჩვენთან ერთად იბრძოლეთ და გამაჰმადიანდითო. შემდეგ მეფე კონსტანტინე ესპანეთის დედოფალს სთხოვდა, რათა მას დაუყოვნებლივ მოეწყო ლაშქრობა კონსტანტინოპოლის განსათავისუფლებლად თურქებისაგან და თვითონაც პირობას სდებდა, რომ თავისი ჯარით თურქების წინააღმდეგ გამოვიდოდა.

კონსტანტინე მეფის გეგმა უნიადაგო ოცნება იყო და განუხორციელებელი დარჩა. ესპანეთის დედოფალს არც ძალა და არც ხალისი არ შესწევდა ასეთი შორეული და ძნელი ლაშქრობისათვის.

შინაური მდგომარეობის გაშარსება. საგარეო დახმარებაზე დამყარებული იმედების დაღუპვამ კონსტანტინე მეფე აიძულა საქართველოში არსებულ განხეთქილებას შერიგებოდა. ეს განხეთქილება იზრდებოდა კიდევაც. მე-16 საუკუნის დამდეგს ურთიერთობა მეფესა და სამცხის ათაბაგს შორის იმდენად გამწვავდა, რომ ათაბაგმა ცოტა ხნით სამცხე მოსწყვიტა საქართველოს ეკლესიურად.

ამრიგად, მე-16 საუკუნის დამდეგისათვის საქართველო საბოლოოდ დაიყო ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოებად და სამცხის საათაბაგოდ.

§ 111. ცვლილებები საზოგადოებრივ ურთიერთობაში

მე-15 საუკუნის სიგრძეზე დიდი ცვლილებები მოხდა საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიაც.

თავადთა წოდების ჩამოშალიება. მე-12 საუკუნეში, როგორც ვიცით, საქართველოს ფეოდალები მხოლოდ ერთი გაბატონებული წოდების შიგნით იყვნენ მოქცეულნი. ეს იყო აზნაურთა წოდება. მე-13 — მე-14 საუკუნეებში აზნაურობას გამოეყო დიდებულთა ცალკე ფენა.

დიდებულები დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოების უფროს შტოს ეკუთვნოდნენ, „დიდგვართ თავადნი“ იყვნენ. როდესაც ამ დიდგვარიანი საგვარეულოების თავადების აღზევება მემკვიდრეობითი კუთვნილება გახდა, თავადობა უკვე წოდებრიობად იქცა. მან აზნაურთა წოდებაზე უპი-

რატესი მდგომარეობა მოიპოვა. აზნაურთა წოდების წიაღიდან თავადობის წარმოშობის პროცესი მე-15 საუკუნეში უკვე დამთავრებულია.

გლახობის მასალრობათაცინის გაქლიმრმზა. თავადებსაც, აზნაურებსაც და მომრავლებულ მეფე-მთავრებსა და მათ კარისკაცებსაც თავისი ძალზე შეთხელებული სახსრების გადიდებზე უნდა ეზრუნათ. ეს-კი მაშინ შესაძლებელი იყო მხოლოდ გლახობაზე დაკისრებული გადასახადების გაძლიერებით, ყმების გადიდებული ყვლეფით.

მართლაც, განვლილი პერიოდის სიგრძეზე ქართველი ყმა-გლახობის მდგომარეობა დიდად გაუარესდა, მისი ფეოდალური ტვირთი ბევრად გაიზარდა და დამძიმდა. იმ გამოსაღების ზრდა, რომელიც მიწისმუშა გლახს კისრად ედო მემამულე ფეოდალის სასარგებლოდ, ხდებოდა როგორც ახალი გადასახადების შემოღებით, ისე ძველი გადასახადების გადიდებით. იმისათვის, რომ ძველი გადასახადების გადიდება უფრო შეუმჩნეველად შეეპარებინათ ყმებისათვის, ქართველმა ფეოდალებმა საზომ-საწყაოები გაადიდეს. ნატურალური გადასახადები, მარცვლეულისა და ღვინის მოსავალზე, კაბიწითა (კოდი) და კოკით იყო განსაზღვრული. ამიტომ თუნდაც რომ გადასახადების ნორმები ძველებური, უცვლელი დარჩენილიყო, საზომ-საწყაოს გადიდებისას გადასახადებიც ფაქტიურად მემამულეებს, ცხადია, წინანდელზე მეტი შეუვიდოდათ.

ამნაირად ახალი საზომები გაჩნდა. თავდაპირველ საზომებს პირველი ან ცოტა (ე. ი. პატარა) საწყაო (საზომი) ეწოდებოდა, ახალ საზომ-საწყაოებს-კი დიდი ლიტრა, კოკა და კაბიწი (კოდი) ერქვა.

მე-16 საუკუნის დამდეგს ლიტრა, ამ საზომის თავდაპირველ ოდენობასთან შედარებით, უკვე ექვსჯერ იყო გადიდებული. ლიტრაზე-კი დანარჩენი საზომ-საწყაოები (კაბიწი-კოდი, კოკა და სხვა) იყო დამყარებული. მაშასადამე, მშრომელ ხალხს ამ დროს ნატურალური გადასახადები წინანდელთან შედარებით ექვსჯერ მეტი უნდა გადაეხადა. მართო ეს გარემოებაც საკმარისია იმის გასათვალისწინებლად, თუ რამდენად მძიმე იყო ის ტვირთი, რომელიც მაშინ ყმებს, მიწის დამმუშავებელ მოსახლეობას, ჰქონდათ საზიდი, და რა საშინელ მდგომარეობაში იყვნენ ისინი ჩაცვივრულნი.

კლასთა გრძოლის გაქლიმრმზა და ბატონყმობის საბოლოო გამარჯვება საქართველოში. ცხადია, გლახობას არ შეეძლო ნებაყოფლობით შერიგებოდა თავის ასეთ ჩაგვრასა და ყვლეფას ფეოდალების მხრით. გაჩაღდა ბრძოლა მემამულე ფეოდალებსა და მიწისმუშა ყმა-გლახობას შორის. ეს ბრძოლა ხანგრძლივი და სასტიკი იყო. გათავდა ის გლახობის დამარცხებითა და ბატონყმობის საბოლოო გამარჯვებით.

ქართული ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის მე-16 საუკუნეში

§ 112. საქართველოს მეზობელი სახელმწიფოები მე-16 საუკუნეში

მე-15 საუკუნეში თურქმანებმა საქართველოს საბოლოოდ ჩამოგლიჯეს მოძმე ქრისტიანული სომხეთი. მეორე მხრით, საქართველომ დაკარგა შარვანი. ამავე დროს, ჩვენს ქვეყანას ორი ახალი, საშიში მეზობელი გაუჩნდა.

განსაკუთრებით გაუარესდა მდგომარეობა მე-16 საუკუნეში.

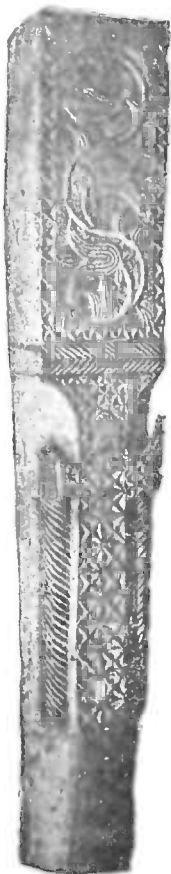
ოსმალეთი. მე-15 საუკუნის დამლევებიდან, როგორც ვიცით, პოლიტიკურად დაშლილ საქართველოს გაუმეზობლდა უზარმაზარი მაჰმადიანური სახელმწიფო, ოსმალეთი, რომელიც დიდი ხნით გარდაუვალ ზღუდვდ აიმართა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კულტურულ ქვეყნებს შორის.

ოსმალეთს (თურქეთს) მშვიდობიანი მეზობლობა არავისთან არ შეეძლო, ის სულ ახალი და ახალი ქვეყნების დაპყრობითა და ძარცვით საზრდოობდა. საქართველოს მიმართ ოსმალეთის დაპყრობითი პოლიტიკა განსაკუთრებით მკაფიოდ მე-16 საუკუნის დამდეგიდან გამოჩნდა.

სხვა მიზეზი საქართველოსადმი ოსმალთა ყურადღებისა ამავე ხანაში ის იყო, რომ ირანთან ომის დროს, რომელსაც ოსმალეთი ამ მეზობლის დაპყრობის მიზნით აწარმოებდა, საქართველო მეტად მნიშვნელოვან პოზიციას წარმოადგენდა აღმოსავლეთისაკენ წარმატებით შეტევისათვის.

ირანი. აღმოსავლეთით საქართველოს მეზობელი მე-16 საუკუნიდან სეფიანთა ირანი იყო.

მე-15 საუკუნის მიწურულში თურქმანთა დინასტია ირანის სამეფო ტახტზე არდაველელ შეიხის¹ სეფი-ედდინის ჩამომავალმა ისმაილმა შესცვალა. სეფისაგან ჩამომავლობის გამო ამ დინასტიას სეფიანებს ანუ სეფევიდებს უწოდებენ.

¹ შეიხი მაჰმადიანთა სასულიერო პირს, მოძღვარს ეწოდება.

შაჰ ისმაილის მთავარ სამხედრო ძალას შვიდი თურქული ტომი შეადგენდა. ამ თურქებს ყიზილბაშებს ანუ წითელ-თავებს ეძახდნენ, რადგანაც მათ თეთრი დოღბანდით გარშემოვლებული წითელი თავსაბური ეხურათ.

ოფიციალურ სარწმუნოებად სეფიანთა სახელმწიფოში შიას მიმდევრობა იყო აღიარებული. შიიტობა და სუნიტობა ორი სხვადასხვა მიმდინარეობა იყო მაჰმადიანურ სარწმუნოებაში. შია ირანში, ხოლო სუნა ოსმალეთში სახელმწიფო სარწმუნოებად იყო გამოცხადებული.

საქართველოს მიმართ ირანის ეს ახალი დინასტიაც ძველი ტრადიციებით ხელმძღვანელობდა. სეფიანთა შაჰები მონღოლთა ყაენების პოლიტიკურ მემკვიდრეობას იჩემებდნენ და საქართველოს დაპყრობას თავის მოვალეობად სთვლიდნენ.

მე-16 საუკუნის დამდეგიდანვე ოსმალეთსა და ირანს შორის დიდი ომი დაიწყო. მთელი ორმოცდაათი წლის განმავლობაში მათ შორის ზავი არ დადებულა: ან ომი იყო, ან მისი მოლოდინი.

ირან-ოსმალეთის ომის ასპარეზი იყო ირაცი, შარვანი, სომხეთი, საქართველო და ადარბადაგანი.

მოწინააღმდეგენი არბევდნენ და ანადგურებდნენ ამ ქვეყნებს, მაგრამ განსაკუთრებით ირბეოდა საქართველო, რომელიც არცერთ დამპყრობელს ნებით თავს არ უღებდა და ორივეს წინააღმდეგ იბრძოდა.

ამრიგად, მე-16 საუკუნეში საქართველო ორ დიდ მოძალადეს შორის მოექცა და დასავლეთ ევროპის სწრაფად მზარდ კულტურულ მსოფლიოს თითქმის სავსებით მოსწყდა.

§ 113. ბატონყმობა

მედგრად და თავგამოდებით იცავდა თავს ქართველი ხალხი საშიში მტრებისაგან, მაგრამ თავდაცვის უნარს დიდად ასუსტებდა ის, რომ ქვეყანა ეხლა სახელმწიფოებრივად მთლიანი არ იყო. ქართლის, კახეთისა და იმერეთის სამეფოების გვერდით ჩამოყალიბდა სამთავროები: სამცხე-საათაბაგო, ოდიში, აფხაზეთი, გურია, რომელნიც მეფისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებას ალევდნენ თავის ძალებს.

მთლიანი საქართველოს პოლიტიკური დაშლა შედეგი იყო იმ სამეურნეო და საზოგადოებრივი ვითარებისა, რომელიც შეიქმნა ჩვენში მე-15 საუკუნისათვის. ამ ვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ბატონყმობას და მის ნიადაგზე წარმოშობილს სათავადოების ისტემას.

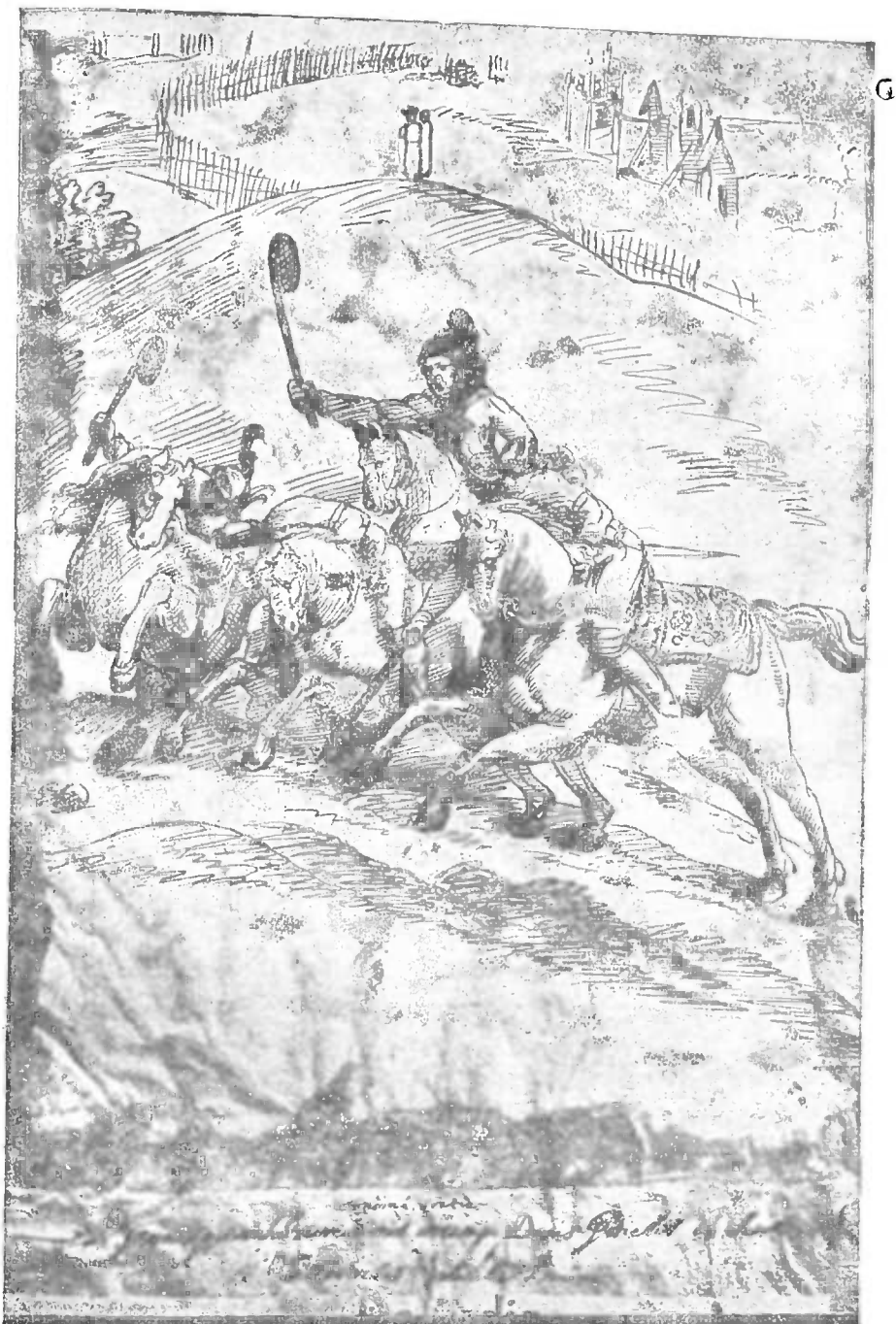
ბატონყმობა იმას ნიშნავს, რომ თავისუფალი მიწისმუშების ფენა გამქრალია. მიწისმუშებს შორის არსებითი უფლებრივი განსხვავება აღარაა. ყველა ისინი ბატონის მიწაზე სახლობენ, მას ამუშავენ და ბატონის სასარგებლოდ ბევარასა და მუშაობას ეწევიან. ამ მიწისმუშებს თავისუფ-

ლებისა თითქმის აღარა შერჩენიათ-რა. ბატონის უნებართვოდ ისინი ვერ დასტოვებენ მიწას, რომელსაც ამუშავენ, ვერ დასტოვებენ ძველ ბატონს და სხვას ვერ მიუვლენ. ბატონს კანონი ნებას აძლევს 30 წელიწადი ეძიოს მისდა უკითხავად წასული გლეხი და, სადაც მოახვლებს, უკან დააბრუნოს. საბატონო ბეგარა და მუშაობა უზომოდაა გაზრდილი. გარდა ამისა გლეხი მოვალეა მრავალი სხვა გადასახადიც გაილოს: სამეფო, სამოხელეო, საეკლესიო და სხვა. მასვე აწევს სამხედრო მოვალეობაც და მძიმე ხარკი უცხო დამპყრობელთა სასარგებლოდ.

მებატონეები ამავე დროს სულ უფრო და უფრო თავისუფლდებიან სამეფო ხელისუფლების მხრით მეთვალყურეობისაგან. სამეფო ხელისუფლება სულ უფრო და უფრო ნაკლებად ერევა ბატონისა და ყმის დამოკიდებულებაში. ბატონები საშვილიშვილოდ დაუფლებიან იმ ქვეყნებს, რომლებიც მათ ოდესღაც სამეფო ხელისუფლებისაგან სამმართველოდ მიიღეს. საბოლოოდ მიუსაკუთრებიათ მათ თავისუფალი მიწისმუშებისაგან მინატაცები მიწა-წყალიც. ყოველივე ეს მინათვისებ-მინატაცები მებატონის მამაპაპულ საკუთრებასთან ერთად სათავადოს ჰქმნის. მრავალ ბატონს შეუგალობის უფლება მოუპოვებია, ესე იგი, მეფეს ასეთი ბატონის ყმები ყოველგვარი სამეფო გადასახადებისაგან გაუთავისუფლებია. ასეთ გადასახადებს ამიერიდან ეს ყმები შეუვალობის მქონე მებატონეს უხდიან. მოპოვებულ უფლებას ბატონები ადვილად არ სთმობენ. პირიქით, კიდევ უფრო აფართოებენ მას. გადასახადები, ადმინისტრაცია და სამართალიც-კი მეტნაწილად ამიერიდან ამ მებატონეთა ხელშია.

მთელი საქართველო თანდათან ასეთი სათავადოებით მოიფინა. ერთადერთი, რაც ჯერ კიდევ აკავშირებდა ამ ნახევრად-ხელმწიფეებს მეფის ხელისუფლებასთან, ეს იყო მათი სალაშქრო მოვალეობა: თავადები მოვალე იყვნენ მათზე შეწერილ მოლაშქრეთა რაოდენობით გამოსულიყვნენ მეფის მოწოდებაზე. მაგრამ რაც დრო გადიოდა, მით უფრო ეს ერთადერთი სახელმწიფო მოვალეობაც თავადებს ზედმეტ ტვირთად მიაჩნდათ. ისინი სულ უფრო და უფრო იფარგლებოდნენ თავისი სათავადოს ინტერესებით, მათ თანდათან უჭრებოდათ საქვეყნო ინტერესების გაგება, სათავადოს ვიწრო ინტერესები-კი ხშირად არ ეთანხმებოდა საწრთო სახელმწიფოებრივს.

ყოველივე ამას ის გარემოება კვებავდა, რომ ქვეყანა დიდხანია ეკონომიური დაცემის გზას ადგა. კარჩაკეტილი მეურნეობა უცილობლად ბატონობდა. ასეთ პირობებში ვერ წარმოიშობოდა ახალი, ძლიერი საზოგადოებრივი ფენა, რომლისთვისაც ქვეყნის სამეურნეო და სახელმწიფოებრივი მთლიანობა საარსებო პირობა იქნებოდა და რომელსაც მეფის ხელისუფლება ამიერიდან დაეყრდნობოდა. კარჩაკეტილი მეურნეობისას მწარმოებელი საზოგადოება ნაკლებად გრძნობს ქვეყნის სახელმწიფოებრივი მთლიანობის ძლიერ საჭიროებას და სახელმწიფოს მთლიანობის დაშლისაკენ მიმართულ საქმიანობას გულგრილად უყურებს. ასეთ პირობებში

ქართველი რაინდების ტურნირი (ცხენოსანთა ბურთაობა ჩოგნით).
XVII ს. იტალიელი მხატვრის ნახტი (კისტელის ფ. ბოპიან)

ყოველმხრივ გაძლიერებული თავადები, რომელთა ხელში ხშირად მთელი ქვეყნებია, სრული ხელმწიფობისაკენ მისწრაფიან. უცხო დამპყრობელებიც ასეთ თავადებს მხარს უჭერენ და მეფის ხელისუფლებას გამდგარი თავადების დამორჩილების საშუალებას არ აძლევენ.

მაგრამ აღნიშნული ურთიერთობა არა მარტო ამ მხრით ასუსტებდა ქვეყანას. ბატონების უსამართლობა-გაუმადლობისა და ძალადობა-გაუკითხაობის შედეგად გაძარცვული, ნახევრად-მშიერი გლეხკაცობა განსაკუთრებულ ხალისსა და უნარს, ბუნებრივია, ვერ გამოიჩინდა ქვეყნის დაცვის საქმეში. ილაჯგაწყვეტილ გლეხს უცხო მოძალადე სძაგდა, მაგრამ არც შინაური მოძალადე უყვარდა.

§ 114. ქართლი მე-16 საუკუნის დამდეგს

1505—1525 წლებში ქართლში მეფობდა დავით X, კონსტანტინეს ძე. მის დროს ქართლის სამხედრო რეორგანიზაცია მოხდა. ქვეყანა დაყოფილ იქნა ოთხ ნაწილად. თითოეულ ნაწილს „სადროშო“ ეწოდებოდა. სადროშოდან გამოსული ლაშქარი ცალკე ერთეულს, „დროშას“, ქმნიდა. დროშის სარდლობა ამა თუ იმ თავადის სახლს ეკუთვნოდა. სამხედრო რეორგანიზაცია ამ დროს საქართველოს სხვა სამეფოებშიაც მოხდა.

საქართველოს დაშლის შემდეგ ბრძოლა ქვეყნის სახელმწიფოებრივი ერთიანობის აღსადგენად საბოლოოდ არასოდეს არ შეწყვეტილა. მაგრამ საამისოდ არახელსაყრელ საშინაო პირობებს საგარეო ხასიათის დაბრკოლებებიც თან ერთოდა და ორივე ერთად ქვეყნის გაერთიანებას დაუძლეველ წინააღმდეგობას უქმნიდა.

დავით ქართლის მეფემ ტყვედ ჩაიგდო გიორგი კახთა მეფე, მოჰკლა ის და კახეთი თვითონ დაიჭირა, მაგრამ საბოლოოდ მან ეს ქვეყანა ვერ შემოიბტკიცა. ქართლის მეფე ბევრს ეცადა ხელთ ეგდო ლევანიც, კახთა მეფის მცირეწლოვანი მემკვიდრე, მაგრამ უშედეგოდ. კახელმა თავადებმა ლევანს უერთგულეს და უფლისწული დავითის ხელისაგან გადაარჩინეს.

არც საგარეო პირობები უწყობდა ხელს ქართლის მეფეს.

1518 წელს ირანის შაჰი ისმაილი დიდი ლაშქრით საქართველოზე წამოვიდა. მეფე დავითმა საქმის მშვიდობიანად მოგვარება სცადა: შაჰს შვილი მიუვლინა ელჩად, ერთგულებას შეჰპირდა და ყოველწლიურად 300 საპალნე აბრეშუმი გადაუკვეთა. ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში გართული შაჰი ქართლის ამ პირობას დაკმაყოფილდა.

ქართლის მეფის საქმეების გართულებით კახეთის თავადებმა ისარგებლეს, აჯანყდნენ და უფლისწული ლევანი მეფედ დასვეს.

დავით მეფე ისევ მივიდა კახეთს, ხანგრძლივი ბრძოლით დაიპყრო ქვეყანა და ის იყო ლევან უფლისწული უნდა ხელთ ეგდო, რომ საგარეო გართულებამ კვლავ იხსნა კახეთის მეფე.

ოსმალებმა დაამარცხეს შაჰ-ისმაილი. ყაენი ირანს გაიქცა. ეხლა ოსმალებმა გამოგზავნეს ჯარი ქართლ-კახეთის მოსათარეშებლად. დავით მეფე იძულებული იყო ოსმალთა წინააღმდეგ ამხედრებულიყო. მან მომხდური მოთარეშეები დაამარცხა და ქართლიდან გადარეკა.

ამ ბრძოლიდან მობრუნებული დავითი კვლავ კახეთს გაეშურა. ლევან მეფე მზად დახვდა მას ქიზიყში. გამარჯვება ლევანს დარჩა. ეს იყო 1520 წელს. დავითი ამის შემდეგაც ფიქრობდა ომის გაგრძელებას, მაგრამ იძულებული გახდა საკუთარ დარბაისელთა რჩევა მიეღო: შერიგებოდა შექმნილ მდგომარეობას, ეცნო ლევანი კახეთის მეფედ და შეეკრა მასთან გარეშე მტრების წინააღმდეგ საერთო ბრძოლის კავშირი. ასეც მოხდა.

ქართველებმა ისარგებლეს ოსმალთა მიერ შაჰ-ისმაილის დამარცხებით და მისი მოხარკეობისაგან თავის განთავისუფლება სცადეს. ამავე დროს მათ დევნა აუტეხეს აღმოსავლეთ საქართველოს საზღვრებში შემოსახლებულ თურქმანებს. შაჰ-ისმაილი საგანგებო ჯარით სწრაფად გამოეშურა ქართლისაკენ, აღჯაყალას დადგა და ამ ციხის გამაგრებას შეუდგა. დავითი ამასობაში საომრად მოემზადა. ქართლის საშველად მოვიდნენ მესხები და კახელები. გარდა ამისა, დავითმა მთასა და ჩრდილოეთ კავკასიაში მოხალისე მეომრები დაიქირავა.

მეფე მთელი ლაშქრით გავიდა თელეთს (1522 წ.). აქ ქართველებმა დაამარცხეს სპარსელების ორი რაზმი. ბრძოლაში განსაკუთრებული სიმზნე გამოიჩინა დავით მეფის შვილმა ლუარსაბმა, მაგრამ სპარსელების სიმრავლემ სძლია და ლტოლვილი მეფე შიდა-ქართლში შემოვიდა. შაჰმა თბილისი აიღო, გაძარცვა ქალაქი, მრავალი მცხოვრები დაატყვევა და ციხეში თავისი მეციხოვნეები ჩააყენა, თვითონ-კი ტყვეებითა და ნაალაფევით ირანს გაბრუნდა. შაჰ-ისმაილი 1524 წელს გარდაიცვალა. მას მცირეწლოვანი მემკვიდრე თამაზი დარჩა. ქართლის მეფემ ამით ისარგებლა, ეკვეთა დამპყრობელებს, აიღო თბილისი და მეციხოვნე ყიზილბაშები სულ გასწყვიტა. დავითმა ჩქარა აიღო აღჯაყალაც, დაანგრია ის და იქ ჩამოსახლებულ თათრებს მწარე დღე გაუთენა.

§ 115. ლუარსაბ პირველის მეფობა ქართლში

კიდევ უფრო მეტი ენერჯითა და თავგამოდებით იბრძოდა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის მეფე ლუარსაბ დავითის ძე (1534 წ.—1558 წ.).¹ ირან-ოსმალეთს შორის ომი ამ ხანებში უმაღლეს წერტილს აღწევდა. საქართველოს წინააღმდეგ შაჰ-თამაზმა ოთხჯერ პირადად ილაშქრა, მაგრამ არ იქნა და ლუარსაბს ქედი ვერ მოადრეკინა.

შაჰ-თამაზის ლაშქრობანი ქართლში. 1541 წელს შაჰ-თამაზი დიდი ჯარით ყარაბაღს მოვიდა. აქედან 12 ათასი რჩეული მეომრით შაჰი მოულოდნელად ლამით მოადგა თბილისს და სწრაფად ქალაქში შეიჭრა.

¹ 1525—1534 წლებში მეფობდა დავით მეცხრის ძმა, გიორგი მეცხრე.

ქალაქის მოურავი და ციხისთავი გულბათი სულშოკლე და გამცემელი აღმოჩნდა. მან უომრად დასთმო ციხე, მაჰმადიანობა მიიღო და დამპყრობელთა ლაშქარს შეუერთდა. შაჰ-თამაზმა ქალაქი დაარბია და ციხეში საკუთარი ჯარი შეაყენა. ლუარსაბი ამ დროს მცხეთას იყო. შაჰ-თამაზმა ყიზილბაშთა რაზმი გაგზავნა ლუარსაბის ხელში ჩასაგდებად. ლუარსაბი მტერს დიდგორს დაუხვდა, ნაწილები უყო მას და ომით გაეცალა.

1546 წელს შაჰ-თამაზი კვლავ შეეცადა ლუარსაბ მეფის დამორჩილებას. ამ დროს ოსმალთაგან შევიწროებული სამცხის ათაბაგი შაჰს დახმარებას სთხოვდა. ყაენიცი მისკენ გამოეშურა, ჯავახეთს მოვიდა და ახალქალაქს დადგა. ქაიხოსრო ათაბაგი შაჰს მიუვიდა და მისი დახმარებით ქვეყანა შემოიმატოცა. აქვე ყაენს ეახლნენ ბაგრატი იმერთა მეფე და ლევან კახთა მეფე, ლუარსაბმა-კი ეს არ იკადრა. ყიზილბაშებმა მოარბიეს ჯავახეთი, რომელიც ლუარსაბ მეფის მომხრე თავადების საბატონო იყო, და ის ათაბაგს დაუმორჩილეს. აქედან შაჰი ქვემო-ქართლში გადმოვიდა, ქვეყანა რბევით ჩაიარა და დიდი ტყვე-ალაფით განჯისაკენ წავიდა.

ირანის წინააღმდეგ მებრძოლი ქართლელები დიდად იყვნენ შეწუხებული სამცხის ათაბაგის ირანისადმი დამორჩილებით. ამავე დროს ოსმალეთი სულ უფრო და უფრო მოიწევდა წინ და სამცხე-საათაბაგოს დასავლეთ ნაწილებს იპყრობდა. 1551 წელს ერზერუმის ფაშა ხონთქრის¹ ჯარით არტანუჯში შევიდა. ლუარსაბი ხედავდა, რომ სამხრეთ-დასავლეთის მხრით საქართველოს ზღუდე ერღვეოდა. ასეთ გარემოებაში ქართლის მეფემ საათაბაგოს აღმოსავლეთ ნაწილის დაპყრობა გადასწყვიტა, რომ ოსმალეთისათვის ამ მიმართულებით გზა შეეკრა. ათაბაგის მოწინააღმდეგე მესხი თავადების შემწევობით ლუარსაბმა ხელთ იგდო ჯავახეთი და სამცხე-არტაანის დიდი ნაწილი. ქაიხოსრო ათაბაგმა შველა-დახმარებისათვის ისევ შაჰ-თამაზს მიმართა.

ამ დროს შაჰ-თამაზი შაქში ლაშქრობდა. ის წამოვიდა შაქიდან და სომხეთზე გავლით სწრაფად ჯავახეთში ამოვიდა. შაჰ-თამაზმა დაარბია ჯავახეთი, დაიპყრო ციხე-ქვაბები, სადაც ქართველები გამაგრებულიყვნენ, აიღო და სულ ერთიანად გაძარცვა ვარძიის მონასტერი, შეიპყრა და დახოცა ლუარსაბის მომხრე მესხი თავადები. შაჰმა დაუბრუნა ქაიხოსრო ათაბაგს ქართლის მეფის მიერ წართმეული ქვეყანა და მრავალი ტყვითა და ნაძარცვ-ნადავლით დატვირთული უკან გაბრუნდა.

ირან-ოსმალეთის ზავი და საპარტიზოლო. 50-წლიანი ომის შემდეგ, 1555 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ამ ზავის მიხედვით მტაცებლებმა საქართველო შრთიერთ-შორის გაინაწილეს: ქართლი, კახეთი და სამცხე-საათაბაგო ირანმა ირგუნა, ხოლო იმერეთის სამეფო გურიისა და ოდიშის სამთავროებით — ოსმალეთმა.

¹ ხონთქარი — ოსმალთა სულტანი.

ლუარსაბს ირან-ოსმალეთის ზავი საქართველოსათვის სავალდებულოდ სრულიადაც არ მიაჩნდა. ქართლის მეფე სულ მუდამ იმის ცდაში იყო, რომ თბილისი და ქვემო-ქართლი ყიზილბაშთა ხელიდან გამოეგლიჯა.

შაჰ-თამაზის ახალი ლაშქრობა ქართლში. ამიტომ ოსმალეთთან ზავის დადების უმალ შაჰ-თამაზი მთელი თავისი ძალით ქართლის წინა-აღმდეგ წამოვიდა. ეს იყო შაჰ-თამაზის მეოთხე ლაშქრობა ჩვენს ქვეყანაში. ქართველები ტყეებსა და ვიწროებში ჩასაფრებით დიდ ზიანს აყენებდნენ სპარსელებს. შაჰ-თამაზმა შემუსრა გორი და შემდეგ რაზმები ახლო მდებარე ციხეებს შეუსია. ყიზილბაშებმა წედისის ციხე ძალით აიღეს, ვერის ციხე-კი (ატენის მისადგომებზე) უომრად გადასცა მტერს ადგილობრივმა თავადმა. აქედან ყიზილბაშები ატენის ციხეს შემოადგნენ, სადაც ლუარსაბის დედა და სხვა დიდი ფეოდალების სახლობანი შეხიზნულიყვნენ. ეს ციხე მიუდგომელი იყო და მეციხოვნეებიც დიდხანს მდგრად იცავდნენ მას, მაგრამ მტერმა ის ერთი სულმოკლე ქართველის წყალობით აიღო. ყიზილბაშებმა დედოფლის მსახური ტყვედ ჩაიგდეს. სიკვდილის მუქარის ქვეშ მშინშარამ გასცა ციხის საიდუმლო და მტერს ციხის წყაროს სათავე უჩვენა. ყიზილბაშებმა ციხეს წყალი დაუწყვიტეს და უწყლობით ღონემიხდილი სიმაგრეც დაეცა.

ეხლა შაჰ-თამაზი ქართლიდან სასწრაფოდ ირანს გაეშურა. ლუარსაბ მეფე, რომელიც აჩაბეთის ციხეში იდგა, უკან აედევნა შაჰ-თამაზს, მრავალგზის შეება მისი უზარმაზარი ჯარის ნაწილებს, დიდადაც ავნო, მაგრამ დედა და სხვა ტყვეები (ამათი რიცხვი 30 000 სული იყო) მაინც ვერ დაიხსნა. ტყვე დედოფალმა შერცხვენილ სიცოცხლეს, როგორც მას მოელოდა, სიკვდილი არჩია და საწამლავი შესვა.

ამრიგად, ვერც ამ შემოსევით ეწია ირანის შაჰი თავის გულის წადილს, ლუარსაბი ხელთ ვერ იგდო და ვერც ქედი მოახრევინა მას.

პირიქით, ლუარსაბმა თანდათან ძალა შემოიკრიბა, შიდა-ქართლის ციხეები კვლავ გამოგლიჯა ყიზილბაშებს ხელიდან, მომთაბარე თურქმანებს ფეხი ამოუყვეთა თავის სამფლობელოში და თბილისის დაპყრობასაც ცდილობდა. თბილისის მეციხოვნეებმა შველა სთხოვეს ყარაბაღის მმართველს.

ზარისის ომი. 1558 წელს ყარაბაღის მმართველი დიდი ჯარით წამოვიდა თბილისისაკენ. მტრის დასახვედრად გორიდან უმალ დაიძრა ლუარსაბიც. ამ დროს ლუარსაბი უკვე მოხუცი იყო და ჯარის სარდლობა თავისი შვილის, მამაცი სიმონისათვის გადაეცა. ომი მოხდა გარისს¹. მტრის შეხვედრისას ქართველებმა განზრახ უკან დაიხიეს, რომ მოწინააღმდეგე მისთვის არახელსაყრელ ადგილებში შემოეტყუებინათ. ყიზილბაშები ქართველებს დაედევნენ. სწორედ ამ დროს ქართველთა მთავარი რაზმი სიმონის მეთაურობით გვერდიდან დაეძგერა ყიზილბაშებს და მათი ჯარი შუაზე გააპო.

¹ მდ. ქციის (ხრამის) ხეობაში.

ყიზილბაშებმა პირი იბრუნეს და გაიქცნენ. ქართველები ხოცვა-ჟლეტით უკან მიჰყვნენ. ამ დროს ლუარსაბი სხვა მოხუცებთან ერთად შორი-ახლოს ერთ ბორცვზე იდგა და ომის ამბავს მოელოდა. ყიზილბაშთა ერთი რაზმი ტყეს შეფარებოდა და ეხლა, სამალავიდან გამოსული, ისიც ვაქცევას აპირებდა. ეს რაზმი ლუარსაბსა და მის ამაღას წააწყდა და, სხვა გზა არ იყო, ოში გაჩაღდა. ლუარსაბმა და მისმა მოხუცებმა მხნედ შეუტოეს ყიზილბაშებს. მეფეს გახურებულ ომში საბრძოლველი იარაღი შემოეპტვრა. სწორედ ამ დროს ლუარსაბმა მტრის რაზმის უფროსი გაიმარტოვა, ცხენი დააძგერა მას და გადასთელა. მაგრამ მეფის ცხენს ხერელში ფეხი ჩაუვარდა, წაიჩოქა და თავისი მხედარი გადმოაგდო. წაქცეული მეფე ყიზილბაშებმა სასიკვდილოდ დასჭრეს. მეფის მკვლელი ქართველებმა იქვე გაათავეს და ამ რაზმის სხვა მემორებიც სულ ერთიანად აკუწეს. სიმონ ბატონიშვილიც დიდად გამარჯვებული დაბრუნდა, მაგრამ გმირი მამის დაღუპვამ გამარჯვების სიხარული მწარე გლოვად შეუცვალა.

ქართლის ბრძოლის მნიშვნელობა. ქართლის ეს მრავალწლოვანი უმაგალითო გმირული ბრძოლა მხოლოდ მის საკუთარ კუთხურ ინტერესებს კი არ ექსახურებოდა, არამედ მთელი საქართველოს დამოუკიდებლობას ამიტომაც იყო, რომ შემდგომი თაობანი სიყვარულითა და დიდი პატივით ინახავდნენ ამ ბრძოლის მეთაურისა და შეუდრეკელი გმირის ხსოვნას. ლუარსაბი საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის თავდადებული ბრძოლის დროსად იქცა ირან-ოსმალეთის მოძალადეობის შავბნელ ხანაში.

§ 116. სიმონ პირველის მეფობა ქართლში

სიმონ მეფე მამის პოლიტიკას განაგრძობდა და ყიზილბაშების წინააღმდეგ ბრძოლას არ ანელებდა.

მაგრამ რაც იარაღით ვერ მოახერხეს ყიზილბაშებმა, ის მოსყიდვა-შპიონაჟის გზით შესძლეს. მათ თანდათან მრავალი ფეოდალი გადაიბირეს, განსაკუთრებით ქვემო-ქართლიდან. მოისყიდეს სიმონ მეფის ძმა დავითიც. ეს სულმოკლე და მოღალატე სხვა მოღალატეებთან ერთად 1564 წელს შაჰ-თამაზს ეახლა ყაზვინში. დავითი თავისი ამალით ჩქარა გამაჰმადიანდა. შაჰ-თამაზმა ამ გადაგვარებულს ქვემო-ქართლისა და თბილისის მეფობა დაუმტკიცა, ყიზილბაშთა ლაშქარი გამოატანა და საქართველოში გამოისტუმრა. ამიერიდან შაჰმა თვით ქართლებს შორის დასაყრდენი გაიჩინა. მიუხედავად ამისა, სიმონმა ორჯერ სასტიკად დაამარცხა დავითი, მისი მომხრე მოღალატეები და ყიზილბაშთა დამხმარე ჯარბ.

სიმონ მეფის დატყვევება. ყაენმა დავითის დასახმარებლად ახალი დიდძალი ჯარი გამოგზავნა, რომელიც ფარცხისს მოვიდა (აღგეთის ხეობაში). სიმონ მეფე თავისი ჯარით მტერს ვაჟკაცურად ეკვე-

თა. მაგრამ ლალატმა აქაც თავი იჩინა. სამშობლოს გამყიდველმა აზნაურმა კახაბერ ყორღანაშვილმა, მტრის მეგზურმა, ომის დროს მცირე რაზმით გამარტოებული სიმონ მეფე იცნო და მტერს ანიშნა იგი. მეორე მოლალატემ-კი მეფეს მუხთლურად შუბი აძგერა და ცხენიდან გადმოაგდო. ყიზილბაშთა დიდი გუნდი სიმონს შესაპყრობად მოეტევა. მეფის თანამებრძოლთაგან ბევრი მტერს შეაკვდა, სხვები მეფესთან ერთად ტყვედ ჩაიგდეს ყიზილბაშებმა. ქართველები დამარცხდნენ. ეს იყო 1569 წელს-სიმონი ირანში წაიყვანეს. შაჰ-თამაზი ბევრს ეცადა მის გამაჰმადინებას, მაგრამ ვერც პატივმა, ვერც მუქარამ სიმონი ვერ შესცვალა. გაბარაზებულმა შაჰმა ტყვე მეფე ალამუტის ციხეში გამოჰკეტა, სადაც მრავალი წლის განმავლობაში იტანჯებოდა სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის გაუტეხელი მებრძოლი.

სიმონის დატყვევება ირანის დიდი გამარჯვება იყო. ჩანდა, რომ ქართლი ხანგრძლივსა და უსწორო ბრძოლაში მოიქანცა. მიუხედავად ამისა ხალხი გულს არ იტეხდა და მტრისათვის სამაგიეროს გადახდას ლაშობდა. ასეთ შურისმაძიებლებს აქებს ხალხური ლექსი:

„კიდევაც დაიზრდებიან
ალგეთს ლეკვები მგლისანი,
ისე არ ამოწყდებიან,
ჯავრი შესჭამონ მტრისანი“...

სიმონ მეფის დატყვევების შემდეგ თავადებიდან ზოგი დავითს მიუვიდა, მაგრამ უმრავლესობა ირანის შაჰის ამ მოხელეს მეფედ არ სცნობდა. ქვეყნის მოლალატე ყორღანაშვილს მეწინავე დროშის სარდალმა საჩინო ბარათაშვილმა საკადრისი მიუზღო—გელიყარის ციკაბო კლდეზე გადააგდო, ხალხმა-კი თავისი კმაყოფილება ამის შესახებ ლექსით გამოთქვა: „ყორღანასძე ქარაფინდა, ხელი ჰკრეს და გადაფრინდა“.

§ 117. კახეთი მე-16 საუკუნეში

კახეთი მე-16 საუკუნეში საკმაოდ მოშენებული ფეოდალური სამეფო იყო. აღმოსავლეთით მას აბრეშუმის წარმოებით განთქმული შაჰი-შარვანი ესაზღვრებოდა. შაჰი და შარვანის დიდი ნაწილი დიდხანს იყო საქართველოს მფლობელობაში და მხოლოდ მე-15 საუკუნის მეორე ნახევარში ჩამოშორდა მას. კახეთის მეფეები მე-16 საუკუნეშიაც მეზობელ შაქს დასაპყრობად უყურებდნენ.

მე-16 საუკუნეში დაუსრულებელი ქიშპი იყო ატეხილი კახეთსა და შამხალის სამთავროს შორის, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიაში მდებარეობდა, კასპიის ზღვის მხარეს. შამხალი კახეთს პირაქეთა დაღისტანს ეცილებოდა. კახეთს ამისი დათმობა ადვილად არ შეეძლო: საკუთარი საზღვრული საძოვრები აღარ ექნებოდა და თვითონ ქვეყანაც კედელმორღვეული რჩებოდა. მთის დაკარგვის შემდეგ მთელი კახეთი, განსაკუთრე-

ყიზილბაშებმა პირი იბრუნეს და გაიქცნენ. ქართველები ხოცვა-ჟლეტით უკან მიჰყენენ. ამ დროს ლუარსაბი სხვა მოხუცებთან ერთად შორი-ახლოს ერთ ბორცვზე იდგა და ომის ამბავს მოელოდა. ყიზილბაშთა ერთი რაზმი ტყეს შეფარებოდა და ეხლა, სამალავიდან გამოსული, ისიც ვაქცევას აპირებდა. ეს რაზმი ლუარსაბსა და მის ამალას წააწყდა და, სხვა გზა არ იყო, ომი გაჩაღდა. ლუარსაბმა და მისმა მოხუცებმა მხნედ შეუტყეს ყიზილბაშებს. მეფეს გახურებულ ომში საბრძოლველი იარაღი შემოემტერა. სწორედ ამ დროს ლუარსაბმა მტრის რაზმის უფროსი გაიმარტოვა, ცხენი დააძგერა მას და გადასთელა. მაგრამ მეფის ცხენს ხვრელში ფეხი ჩაუვარდა, წაიჩოქა და თავისი მხედარი გადმოაგდო. წაქცეული მეფე ყიზილბაშებმა სასიკვდილოდ დასჭრეს. მეფის მკვლელი ქართველებმა იქვე გაათავეს და ამ რაზმის სხვა მეომრებიც სულ ერთიანად აკუწეს. სიმონ ბატონიშვილიც დიდად გამარჯვებული დაბრუნდა, მაგრამ გმირი მამის დაღუპვამ გამარჯვების სიხარული მწარე გლოვად შეუცვალა.

ძარტლის ბრძოლის მნიშვნელობა. ქართლის ეს მრავალწლოვანი უმაგალითო გმირული ბრძოლა მხოლოდ მის საკუთარ კუთხურ ინტერესებს კი არ ემსახურებოდა, არამედ მთელი საქართველოს დამოუკიდებლობას ამიტომაც იყო, რომ შემდგომი თაობანი სიყვარულითა და დიდი პატივით ინახავდნენ ამ ბრძოლის მეთაურისა და შეუდრეკელი გმირის ხსოვნას. ლუარსაბი საქართველოს ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის თავდადებული ბრძოლის დროშად იქცა ირან-ოსმალეთის მოძალადეობის შავბნელ ხანაში.

§ 116. სიმონ პირველის მეფობა ქართლში

სიმონ მეფე მამის პოლიტიკას განაგრძობდა და ყიზილბაშების წინააღმდეგ ბრძოლას არ ანელებდა.

მაგრამ რაც იარაღით ვერ მოახერხეს ყიზილბაშებმა, ის მოსყიდვა-შპიონაჟის გზით შესძლეს. მათ თანდათან მრავალი ფეოდალი გადაიბირეს, განსაკუთრებით ქვემო-ქართლიდან. მოისყიდეს სიმონ მეფის ძმა დავითიც. ეს სულმოკლე და მოღალატე სხვა მოღალატეებთან ერთად 1564 წელს შაჰ-თამაზს ეახლა ყაზვინში. დავითი თავისი ამალით ჩქარა გამაჰმადიანდა. შაჰ-თამაზმა ამ გადაგვარებულს ქვემო-ქართლისა და თბილისის მეფობა დაუმტკიცა, ყიზილბაშთა ლაშქარი გამოატანა და საქართველოში გამოისტუმრა. ამიერიდან შაჰმა თვით ქართლებს შორის დასაყრდენი გაიჩინა. მიუხედავად ამისა, სიმონმა ორჯერ სასტიკად დაამარცხა დავითი, მისი მომხრე მოღალატეები და ყიზილბაშთა დამხმარე ჯარი.

სიმონ მეფის დატყვევება. ყაენმა დავითის დასახმარებლად ახალი დიდძალი ჯარი გამოგზავნა, რომელიც ფარცხისს მოვიდა (ალგეთის ხეობაში). სიმონ მეფე თავისი ჯარით მტერს ვაჟკაცურად ეკვე-
308

თა. მაგრამ ლალატმა აქაც თავი იჩინა. სამშობლოს გამყიდველმა აზნაურმა კახაბერ ყორღანაშვილმა, მტრის მეგზურმა, ომის დროს მცირე რაზმით გამარტოებული სიმონ მეფე იცნო და მტერს ანიშნა იგი. მეორე მოლალატემ-კი მეფეს მუხთლურად შუბი აძგერა და ცხენიდან გადმოაგდო. ყიზილბაშთა დიდი გუნდი სიმონს შესაპყრობად მოეტევა. მეფის თანამებრძოლთაგან ბევრი მტერს შეაკვდა, სხვები მეფესთან ერთად ტყვედ ჩაიგდეს ყიზილბაშებმა. ქართველები დამარცხდნენ. ეს იყო 1569 წელს-სიმონი ირანში წაიყვანეს. შაჰ-თამაზი ბევრს ეცადა მის გამაჰმადინებას, მაგრამ ვერც პატივმა, ვერც მუქარამ სიმონი ვერ შესცვალა. გაბარაზებულმა შაჰმა ტყვე მეფე ალამუტის ციხეში გამოჰკეტა, სადაც მრავალი წლის განმავლობაში იტანჯებოდა სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის გაუტეხელი მებრძოლი.

სიმონის დატყვევება ირანის დიდი გამარჯვება იყო. ჩანდა, რომ ქართლი ხანგრძლივსა და უსწორო ბრძოლაში მოიქანცა. მიუხედავად ამისა ხალხი გულს არ იტეხდა და მტრისათვის სამაგიეროს გადახდას ლამობდა. ასეთ შურისმაძიებლებს აქებს ხალხური ლექსი:

„კიდევაც დაიზრდებიან
ალგეთს ლეკვები მგლისანი,
ისე არ ამოწყდებიან,
ჯაფრი შესკამონ მტრისანი“...

სიმონ მეფის დატყვევების შემდეგ თავადებიდან ზოგი დავითს მიუვიდა, მაგრამ უმრავლესობა ირანის შაჰის ამ მოხელეს მეფედ არ სცნობდა. ქვეყნის მოლალატე ყორღანაშვილს მეწინავე დროშის სარდალმა საჩინო ბარათაშვილმა საკადრისი მიუზღო—გელიყარის ციცაბო კლდეზე გადააგდო, ხალხმა-კი თავისი კმაყოფილება ამის შესახებ ლექსით გამოთქვა: „ყორღანასძე ქარაფინდა, ხელი ჰკრეს და გადაფრინდა“.

§ 117. კახეთი მე-16 საუკუნეში

კახეთი მე-16 საუკუნეში საკმაოდ მოშენებული ფეოდალური სამეფო იყო. აღმოსავლეთით მას აბრეშუმის წარმოებით განთქმული შაქი-შარვანი ესაზღვრებოდა. შაქი და შარვანის დიდი ნაწილი დიდხანს იყო საქართველოს მფლობელობაში და მხოლოდ მე-15 საუკუნის მეორე ნახევარში ჩამოშორდა მას. კახეთის მეფეები მე-16 საუკუნეშიაც მეზობელ შაქს დასაპყრობად უყურებდნენ.

მე-16 საუკუნეში დაუსრულებელი ქიშპი იყო ატეხილი კახეთსა და შამხალის სამთავროს შორის, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიაში მდებარეობდა, კასპიის ზღვის მხარეს. შამხალი კახეთს პირაქეთა დაღისტანს ეცილებოდა. კახეთს ამისი დათმობა ადვილად არ შეეძლო: საკუთარი საზაფხულო საძოვრები აღარ ექნებოდა და თვითონ ქვეყანაც კედელმორღვეული რჩებოდა. მთის დაკარგვის შემდეგ მთელი კახეთი, განსაკუთრე-

ბით-კი მისი უმდიდრესი აღმოსავლეთი ნაწილი, კავკასიის მთიელთა და გადამთიელთა მუდმივი თავდასხმების მსხვერპლი გახდებოდა.

ირანის მიმართ-კი კახეთის პოლიტიკა სრულიად განსხვავდებოდა. კახეთის მეფე ალექსანდრე გიორგის ძე (1476—1511) ჯერ კიდევ მე-16 საუკუნის დასაწყისშივე უომრად მოურიგდა შაჰ-ისმაილს მორჩილების პირობაზე. ამიერიდან ამ საუკუნის 90-იან წლებამდე კახეთ-ირანის ეს დამოკიდებულება არ შეცვლილა. კახთა მეფეების მთელი ცდა მხოლოდ იქით იყო მიმართული, რათა ეს დამოკიდებულება, რაც შეიძლებოდა, ადვილ-ასატანი ყოფილიყო.

ლევან მუხომბე. 1520 წლიდან კახეთში ლევანი მეფობდა. ლევანს საქართველოს სახელმწიფო ერთიანობის აღდგენა აგრე არ აინტერესებდა და საერთო მტრის წინააღმდეგ ქართველ მეფე-მთავრების ერთპირ გამოსვლაში იშვიათად მონაწილეობდა. მისი პოლიტიკური სარბიელი მთლიანი საქართველო-კი აღარ იყო, არამედ მხოლოდ კახეთი. სამაგიეროდ კახეთში ის ჭკვიანი მმართველი გამოდგა და მოქნილი პოლიტიკოსიც.

ლევანის საგარეო პოლიტიკა. კახეთის მტერ შამხალზე ზეგავლენის მიზნით ლევანი ოსტატურად საქმიანობდა. ერთი მხრით, ის მეგობრობდა და კავშირითაც ეკვროდა შამხლის მოქიშპე ჩერქეზ მთავრებს; მეორე მხრით, კახთა მეფე მოხერხებულად ერეოდა შამხლისა და მის სახლისკაცთა შორის ამტყდარ უთანხმოებაში და ამ უთანხმოების გაღვივებას ხელს უწყობდა; ამავე დროს იგი არც შამხალთან დაახლოებას გაუბობდა. ლევანი, ბოლოს, დაუმოყვრდა კიდევაც შამხალს და საერთო მტრების წინააღმდეგ პოლიტიკური კავშირითაც შეეკრა მას. ამით კახთა მეფემ მთის საკითხის მოგვარება გაიაღვილა.

ლევანმა დაიმორჩილა კარგა ხნის გამდგარი ფშავ-ხევსურეთი და თუშეთი. მეფემ ამ მთიელებს კახეთის საზამთრო საძოვრები დაუჭირა. შევიწროებულმა მთიელებმა იკისრეს მეფის ლაშქრობაში მონაწილეობა და ყოველწლიური ბეგარა.

ლევან მეფეს შეურიგებელი მტრობა ჰქონდა შაქის სამთავროსთან. შაქი-შარვანი ამ დროს უკვე ირანის ყაენს მორჩილებდა. მოხერხებული მოქმედებით ლევანმა დაამარცხა და დალუბა შაქის მმართველები და ამავე დროს ყაენის რისხვაც თავიდან აიცილია.

იმ გვირუკულ ბრძოლაში, ქართლი რომ ირანის წინააღმდეგ აწარმოებდა, კახეთი განზე იდგა და აქტიურ მონაწილეობას არ იღებდა. ლევან მეფე ირანის შაჰისადმი მორჩილების ხაზს არ უხვევდა. ძლიერი კახეთი მებრძოლ ქართლს რომ არ გაერთიანებოდა ირანის წინააღმდეგ, შაჰი იძულებული იყო კახეთიდან მცირე მისართმეველს დასჯერებოდა და არც სარწმუნოებრივი დევნა გამოემართა. ასე რომ ქართლის ბრძოლა საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის კახეთის პოლიტიკურ მდგომარეობას ამსუბუქებდა.

ლევან კახთა მეფე, სახლობით.

შუბ-მოის ფრესკა. სპქ. მეჩ. ისტ. განე.

კახეთი — კეთილმოწყობილი ფეოდალური სამეფო. ასეთს პოლიტიკურ ხელსაყრელ პირობებში კახეთი მე-16 საუკუნეში დაწინაურდა, მოშენდა და ამ საუკუნის დასასრულისათვის სხვა ქართულ სამეფო-სამთავროთა შორის ის ყველაზე მდიდარ და კეთილმოწყობილ ფეოდალურ სამეფოდ იქცა.

კახეთის სიმდიდრე მის სოფლის მეურნეობაში იყო. მეცხოველეობა კახეთს უძველესი დროიდანვე მოსდევდა. მე-16 საუკუნეშიც ის განთქმული იყო თავისი ჯიშიანი ცხენებით. განსაკუთრებით ფართოდ მისდევდნენ კახეთში ამ დროს მებარეშუმეობას, რომლითაც უცხოელებთან დიდ ვაჭრობას აწარმოებდნენ. მევენახეობა არ ჩამოუვარდებოდა მებარეშუმეობას, ღვინო უხვად გაჰქონდათ ახლობელ ოსურ შორეულ ქვეყნებში.

მნიშვნელოვანი გასატანი საქონელი იყო აგრეთვე ენდრო—მცენარე, რომლიდანაც საღებავი მზადდებოდა.

კახეთი ხელოსნობა-ხელსაქმობაშიაც დაწინაურებული იყო. სოფლის მეურნეობისა, ხელოსნობისა და ვაჭრობის ასეთი განვითარების ნიადაგზე იყო რომ მე-15—მე-16 საუკუნეებში კახეთში ქალაქები კი არ მცირდებოდა და ქრებოდა, როგორც ეს საქართველოს სხვა ნაწილებში მოხდა ამ დროს, არამედ ჩნდებოდა და იზრდებოდა. ბაზარი, გრემი ამ გვიანფეოდალური ხანის ახალი ქალაქებია, რომელთაც დიდად გაუსწრეს ძველ თელავს, თიანეთს, ყინვანს.

ცვლილებები კახეთის სახელმწიფო წარმოქმნაში. მე-15 საუკუნის მიწურულამდე კახეთი, ისე როგორც მთელი საქართველო, სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულებად — საერისთაოებად იყო დაყოფილი. მთელი კახეთი შვიდი საერისთაოსაგან შესდგებოდა. ერისთავები ძველად ფეოდალური მოხელეები იყვნენ, მაგრამ მე-15 საუკუნისათვის ისინი უფრო სახელად იყვნენ მოხელეები, ნამდვილად-კი თავისი საგამგეო ქვეყნების საშვილიშვილოდ მფლობელობასა და ხელმწიფობას იჩემებდნენ.

მე-15 საუკუნის მიწურულში კახეთის მეფეებმა გააუქმეს ქვეყნის ეს ძველი დაყოფა საერისთაოებად. ამიერიდან კახეთი დაიყო გაცილებით უფრო მრავალ ტერიტორიულ საგამგეო ერთეულად — სამოურაოებად. მცირე ტერიტორიის მმართველი მოურავეები ერისთაობას ვერ დაიჩემებდნენ, მეფის ურჩობას ისინი აგრე ადვილად ვერ გაბედავდნენ, მათ საამისო ძალა არ შესწევდათ. ამიტომაც მოურავეი მხოლოდ სახელად კი არა, არსებითადაც მეფის ადგილობრივი ფეოდალური მოხელე იყო.

ცვლილებები კახეთის სამხედრო წარმოქმნაში. ამავე დროს კახეთში ერთი მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდა, რომელიც აგრეთვე მიზნად ისახავდა მეფის გაძლიერებას და დიდი თავადების დასუსტებას. ძველი ერისთავი დროშის მქონებელი იყო, ესე იგი საერისთაო ქვეყანა ცალკე სამხედრო ერთეულს წარმოადგენდა და აქედან გამოსული ლაშქრის სარდალიც ერისთავი იყო. სარდლობა ერისთავის გაძლიერების ერთი უმთავრესი საშუალებათაგანი იყო და მასზე დაყრდნობით აპირებდა განდიდებული ერისთავი საერისთაოში ხელმწიფობას.

ეხლა კახეთი დაყოფილ იქნა ოთხ სამხედრო ტერიტორიულ ერთეულად — სადროშოვად, მაგრამ სადროშოვების სარდლობა კახეთის მეფემ თავადთა გვარებს კი არ ჩააბარა, როგორც ეს ქართლში მოხდა, არამედ ეპისკოპოსებს. ეპისკოპოსობა-კი სამემკვიდრეო თანამდებობა არ ყოფილა. ეპისკოპოსები მეფის მიერ ინიშნებოდნენ და საეკლესიო ყმებისა და მიწების გამოყენების საქმეში მეფის მფარველობას დიდად საჭიროებდნენ. ამის გამო ეპისკოპოსები მეფის უფრო ერთგული იყვნენ, ვიდრე საერო დიდბატონები. სარდლის უფლებებს მოკლებული და მცირე ტერიტორიული ერთეულების მმართველი მოურავეები-კი ხელმწიფობაზე ვერ იფიქრებდნენ. ამ ცვლილებების გატარების დროს კახეთის მეფეების მთავარი

დასაყრდენი იყო ფეოდალური საზოგადოების ფართო ფენები—აზნაურები, მოლაშქრეები.

მაგრამ თუ ეს ღონისძიება აძლიერებდა მეფესა და მის გავლენას, ამასთანავე იგივე ღონისძიება ზრდიდა დიდბატონების უკმაყოფილო განწყობილებას კახთა მეფეებისადმი.

რუსეთის ზამოსვლა წინა აზიის პოლიტიკურ სარკივლში. მე-16 საუკუნის შუა-წლებში შორს საქართველოდან დიდმნიშვნელოვანი ამბავი მოხდა: მოსკოვის სამეფომ მდინარე ვოლგის აუზში თათართა მფლობელობა მოსპო. ამიერიდან ვოლგის დიდი სავაჭრო გზა რუსეთის სამეფოს ხელში მოექცა. მალე ამის შემდეგ მოსკოვის მეფემ ჩრდილოეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში ფეხის მოკიდება სცადა, მდინარე თერგის შესართავთან ციხე ააგო და შიგ ჯარი ჩააყენა.

ამ დიდ ამბებს კახელებისათვის შეუმჩნევლად არ ჩაუვლია.

კახეთის მეფემ მალე გააბა ურთიერთობა ჩრდილოეთიდან მომავალ ამ ახალ ძალასთან. 1564 წელს მოსკოვის მეფემ ივანემ „მფარველობის ხელი დასდო“ კახეთის მეფე ლევანს და მეციხოვნე ჯარიც-კი ათხოვა მას (1564 წ.—1571 წ.).

ამ ამბებმა შეაშფოთა ირანი და ოსმალეთი. ოსმალეთმა ომის მუქარით აიძულა რუსეთი გაეყვანა ჯარი თერგის ციხიდან, ლევან მეფემ-კი შაჰის მოთხოვნით რუსი მეციხოვნეები კახეთიდან დაითხოვა.

კახეთი აღმოსავლეთ მიწის დროს. ალექსანდრე ლევანის ძე, კახეთის მეფე (1574—1605), წარმატებით განაგრძობდა თავისი მამის პოლიტიკას.

ალექსანდრე მდიდარი და ძლიერი მეფე იყო. მისი ვაჟრები კახური საქონლით აზიასა და ევროპაში დადიოდნენ. მეფეს შეძლება ჰქონდა დიდი თანხებით შესწოდა ქრისტიანულ სალოცავებს იერუსალიმსა თუ სხვა ადგილებში. ალექსანდრეს განზრახვა ჰქონდა მთლიანად აღედგინა კახეთში საქართველოს აყვავება-ძლიერების დროინდელი მატერიალური ნაშთები: ციხე-ქალაქები, ეკლესია-მონასტრები. მეფე ცდილობდა მოეყვანა უცხოეთიდან ოსტატ-ხელოსნები, ხუროთმოძღვრები, მხატვრები, სწავლული მწიგნობრები.

ალექსანდრე ცდილობდა წესიერება დაემყარებინა თავის სამეფოში, ლაგამი ამოედო ფეოდალური მოხელეების ადვირახსნილობისათვის. მის დროს თურმე მშრომელი ხალხი, გლეხები, მოურავებისაგან „ბევრსა ძალსა და უსამართლობას ჩიოდეს“. ალექსანდრემ მკაცრად განსაზღვრა მოურავების უფლება-მოვალეობანი და ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს ამ მოხელეთა საქმიანობას.

ალექსანდრე მეფეს 15 ათასამდე რჩეული მოლაშქრე ჰყავდა, „ქულზე კაცი“-კი, ესე იგი საყოველთაო მობილიზაციით, მას ორჯერ მეტიც შეეძლო გამოეყვანა. აქედან მხოლოდ 3.000 იყო ქვეითი, სხვა ყველა—ცხენოსანი. ალექსანდრემ იცოდა, რომ შეიარაღებით მისი ლაშქარი ძალიან

ჩამორჩებოდა მეზობელი ქვეყნების ჯარებს: 15.000 კაცზე მას მხოლოდ 500 კაცი ჰყავდა ხელთოფით შეიარაღებული, ზარბაზნები-კი სულ არ გააჩნდა. ამიტომაც ალექსანდრე ცდილობდა გაეჩინა არტილერია, მოეწყო თავის ქვეყანაში თოფისა და ზარბაზნის ჩამოსხმის საქმე, ეშოვა საამისო ოსტატები.

§ 118. დასავლეთი საქართველო მე-16 საუკუნეში

ოსმალეთი და დასავლეთი საქართველო. მე-16 საუკუნეში ოსმალეთი დასავლეთ საქართველოს სამი მიმართულებით უტევდა. უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთის საზღვარზე ოსმალთა გავლენის ქვეშ შედარებით ადრე მოექცნენ ჯიქები და ზოგიერთი სხვა აფხაზურ-ჩერქეზული ტომი. ამათი საშუალებით ოსმალეთი აფხაზეთშიაც ფეხის მოკიდებას ცდილობდა.

მეორე მხრით, ოსმალეთი ტრაპიზონის მიმართულებით მოიწევა. მე-16 საუკუნეშივე ოსმალეთმა მოგლიჯა ჭანეთი (ლაზისტანი) საქართველოს და გურიას შემოუტია. მართალია, ბათომის დაპყრობის ცდა მარცხით დაუბოლოვდა თავდამსხმელს, მაგრამ ჭოროხის შესართავის მარცხენა ნაპირზე თურქებმა მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი. ამიერიდან გონიის ციხე (ჭოროხის შესართავთან) აჭარისა და გურიის წინააღმდეგ სამოქმედო ბაზად იქცა ოსმალთა ხელში.

დასავლეთ საქართველოზე ოსმალთა შემოტევის მესამე მიმართულება სამცხის მხრიდან იყო—ზეკარის გზით.

1510 წელს ოსმალთა დიდი ჯარი სულტანის მემკვიდრე სელიმის მეთაურობით საქართველოს დასარბევად წამოვიდა. სამცხის ათაბაგი, რათა საკუთარი ქვეყანა ეხსნა დარბევისაგან, მორჩილებით მიეგება მტერს და ლიხთ-იმერეთში გადმოუძღვა მას. ოსმალთა ჯარი მოულოდნელად დაეცა ქუთაისს. ქვეყანა ამას მოუმზადებელი დახვდა და ძლიერ დახიზნა მოასწრო. ოსმალებმა აიღეს და ააოხრეს ქალაქი, დაარბიეს სოფლები, დასწვეს ეკლესიები (მათ შორის შესანიშნავი ბაგრატის ტაძარი ქუთაისში და გელათი), დაიტაცეს, სადაც რა მოახელეს.

ბაგრატ მფე (1510 წ.—1565 წ.). ლიხთ-იმერეთის სამეფო ტახტზე ახალგაზრდა ბაგრატ ალექსანდრეს ძე იჯდა. მტრის მოულოდნელი შემოსევის გამო ბაგრატი იძულებული გახდა ციხეებში გამაგრებულიყო,—იმერეთი დამორჩილებას არ აპირებდა და ბრძოლისათვის ენზადებოდა. ზამთარი დგებოდა და ზეკარის გადასავალს საცა იყო თოვლი შეჰკრავდა. ასეთ დროს უცხო ქვეყანაში ღრმად შემოჭრილი ოსმალთა ჯარი შეიძლებოდა დიდ განსაცდელში ჩაეარდნილიყო. ამიტომ ოსმალთა ლაშქარი სასწრაფოდ უკან გაბრუნდა, მიუხედავად იმისა, რომ იმერეთს მის წინააღმდეგ ჯერ ხმალი არც-კი ეშიშელა.

ბაგრატ მეფის წინაშე მეტად რთული ამოცანები იდგა.

ქართველი რაინდების ტურნირი (ცხენოსანთა სროლა მიხანში).

XVII ს. იტალიელი მხატვრის ნახტი. (კასტელის ალბომიდან)

დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების დაცვას ძალების თავმოყრა სჭიროდა, მაგრამ იმერეთის მეფის მდგომარეობა ამ საქმეში განსაკუთრებით მძიმე იყო. მთავრები არა მარტო თვით იყვნენ გამოუსადეგარნი ასეთი მობილიზაციისათვის, არამედ ისინი სხვა, უფრო მცირე თავადების ურჩობასაც ხელს უწყობდნენ. მწარე გაკვეთილებმა მეფე საბოლოოდ დაარწმუნა, რომ კარზე მომდგარი მტრის წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლისათვის წინასწარ აუცილებელი იყო მთავრების შემუსვრა. მაგრამ საუბედუროდ ასეთი რამ მეფის შეძლებას აღემატებოდა. მაინც ბაგრატ მეფე მხნედ ცდილობდა ქვეყნის სახელმწიფოებრივ მოწესრიგებას. წვრილი აზნაურების გარდა მეფე ამ ბრძოლაში საეკლესიო ფეოდალებსაც ეყრდნობოდა. კათალიკოს-ეპისკოპოსთა კრება მეფეს ზურგს უმაგრებდა და სხვადასხვა ბოროტმოქმედთა მკაცრად დასჯის საქმეში.

საეკლესიო კრების დადგენილებები განსაკუთრებით მკაცრი იყო ტყვის გამყიდველთა მიმართ. ტყვის გამყიდველი გაუკითხავად უნდა სიკვდილით დასჯილიყო.

„ტყვის სყიდვა“ იმ დროს ადგილობრივი კაცის უცხოეთში გაყიდვას ეწოდებოდა. ეს სოციალური სენი განსაკუთრებით მე-16 საუკუნიდან გაძლიერდა. ყველაზე უფრო ტყვის სყიდვა დასავლეთ საქართველოში გავრცელდა. ამ მოვლენას ღრმა ეკონომიური და საზოგადოებრივი მიზეზები ჰქონდა.

ტყვის სყიდვა ქართველი ერის განვითარებას, მის დამოუკიდებლობას უდიდეს საფრთხეს უქმნიდა: ხალხის საუკეთესო ნაწილი, მისი ჯანსაღი ახალგაზრდობა, მიედინებოდა უცხოეთში და საქართველოს სამუდამოდ ეკარგებოდა. არც ერთ ომს, არც ერთ უცხოელ დამპყრობელს ხმლით იმდენი ზარალი არ მიუყენებია საქართველოსათვის, რამდენიც ტყვის სყიდვამ მიაყენა მას.

ტყვის სყიდვა კლასობრივი ბრძოლის ყველაზე უფრო მახინჯი და ველური ფორმა იყო საშუალო საუკუნეების საქართველოში.

ტყვის სყიდვის საშიშროებას კარგად გრძნობდა ფეოდალური საზოგადოების საუკეთესო ნაწილი და, რაც ძალა შესწევდა, იბრძოდა კიდევაც ამ ბოროტების წინააღმდეგ.

ბაგრატ მეფე ამავე დროს მხნედ იბრძოდა ოსმალეთის წინააღმდეგ. 1533 წელს, ბაგრატის თაოსნობით, მამია და დიანი და მამია გურიელი ჯიქეთს გაემართნენ სალაშქროდ. უკვე კარგა ხანი იყო, რაც ჯიქები ოსმალთა შემწეობით თავს ესხმოდნენ ოდიშ-აფხაზეთისა და გურიის სანაპიროებს. ბრძოლის დროს ქართველთა ლაშქარში ღალატმა იჩინა თავი. დადიანი და გურიელი დამარცხდნენ—დადიანი მოჰკლეს, ხოლო გურიელი დაატყვევეს.

სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობა. ამ მარცხს ბაგრატ მეფის ენერგია არ მოუღუწებია. ბაგრატ მეფე არ სცნობდა სამცხის ათაბაგის ხელმწიფობას და ეს ქვეყანა თავისთვის სამკვიდროდ უნდოდა.

1535 წელს ბაგრატმა სამცხეში გაილაშქრა. ომი მოხდა მურჯახეთს. ბაგრატმა დაამარცხა ყვარყვარეთათბაგი, ტყვედ იგდო ის ხელში და მისი სამფლობელოც დაიჭირა.

სამცხე-საათაბაგოს ფეოდალების ერთმა ნაწილმა, ოთარ შალიკაშვილის მეთაურობით, ყვარყვარეთათბაგის შვილი ქაიხოსროსტამბოლს წაიყვანა და სულტანს შეავედრა.

1543 წელს 22 ათასი კაცისაგან შემდგარი ოსმალთა ლაშქარი შემოიჭრა სამცხე-საათაბაგოში და მისი დასავლეთი ნაწილი ააოხრა.

ბაგრატ მეფე მხნედ ემზადებოდა მტრის დასახვედრად, მაგრამ საქმის წარმატებას შინაური გართულება აფერხებდა. გურიისა და ოდიშის მთავრებს მეფის გაძლიერება არ მოსწონდათ. მათ ეშინოდათ, გაძლიერებული მეფე ჩვენს უფლებებს შეკვეცავსო. რომ მთავრები მის წინააღმდეგ არ გაერთიანებულიყვნენ, მეფემ გურიელს წყალობა უყო: საათაბაგოს დაპყრობილი მიწა-წყლიდან მას აჭარა და ჭანეთი გადასცა. ამაში დადიანმა თავისთვის საფრთხე დაინახა და განდგომა გადასწყვიტა. თავისი განდგომა ლევან დადიანმა მაშინ გამოამჟღავნა, როცა ოსმალთა დიდი ჯარი სამცხეში შემოიჭრა—დადიანმა უარი უთხრა მეფეს ლაშქრით მიშველებაზე.

ამ საშინაო გართულების მიუხედავად ბაგრატ მეფე და გურიელი მხნედ დაუხვდნენ მტერს. ომი მოხდა ქარალაქს და ოსმალთა ლაშქრის სრული დამარცხებით გათავდა. ოსმალთა სარდალი ომში დაიღუპა, ხოლო ათაბაგის ძე ქაიხოსრო და მისი მხლებელნი ისევ სტამბოლს გაიქცნენ.

ეხლა სულტანმა კიდევ უფრო დიდი ლაშქარი გამოგზავნა.

სოხოსტას ომი. დადიანმა საერთო საქმეს კვლავ უღალატა და ლაშქრით მიშველებაზე მეფეს ეხლაც უარი შეუთვალა. ბაგრატმა დახმარება სთხოვა ლუარსაბ მეფეს. ქართლის მეფე მთელი თავისი ძალით საერთო მტრის წინააღმდეგ გამოვიდა. ქართველთა ჯარი მტერს ბასიანში მიეგება, ერზერუმის მიმართულებით. ომი სოხოსტას მოხდა (1545 წ.). ქართველები მამაცურად ეკვეთნენ უკეთ შეიარაღებულ მტერს, მაგრამ ომის ბედი ლალატმა გადასწყვიტა. მესხი თავადების ლაშქარი შუა ომში გამოეთიშა ქართველ თანამომეებს და ბრძოლის ველს გაეცალა. ქართველთა ლაშქრის დიდი ნაწილი მტერს შეაწყდა უთანასწორო ომში, დანარჩენი-კი მხოლოდ მაშინ გაბრუნდა უკან, როცა საბრძოლო იარაღი თითქმის სულ შემოემტვრა.

ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგო დაიჭირეს და ქაიხოსროს ათაბაგობა აღიარეს.

ამ გამარჯვების წყალობით ოსმალებმა მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი სამცხე-საათაბაგოში, საერთოდ, და განსაკუთრებით—მის დასავლეთ ნაწილში. სოხოსტას ომის შემდეგ ოსმალეთის მიმართულებით საქართველოს ციხე-გალაენის ბურჯი მორღვეული იყო.

ბაგრატ მეფე და მთავრები. ბაგრატ მეფეს მთავართა მოსპობა ჰქონდა გადაწყვეტილი. მან მოინდო ლევან დადიანი და ციხეში დაამწყვდია. ამის შემდეგ მეფემ როსტომ გურიელის ხელში ჩაგდებაც სცადა. ამ მიზნით მან გურიელი ოდიშს² სალაშქროდ მიიწვია და ამ ქვეყნის ნაწილის წყალობას შეჰპირდა. გურიელი მიუხვდა მეფეს და არ ეახლა მას. ამასობაში ქაიხოსრო ათაბაგის მოსყიდულმა ხოფილანდრე ჩხეიძემ გააპარა გელათის სამრეკლოში გამოკეტილი ლევან დადიანი და ახალციხეს გადაიყვანა. შემდეგ გურიელის დახმარებით დადიანი სამეგრელოში დაბრუნდა და თავისი ქვეყანა კვლავ ადვილად შემოიმტკიცა.

ბაგრატი წააგო,—საიდუმლო ზრახვები გაუმჟღავნდა, შეშინებული მთავრები-კი, დადიანი და გურიელი, ოსმალეთის ხონთქრის კალთას შეეფარნენ. 1553 წელს სულტანის ეს ახალი ყმები ერზერუმის ფაშის ამაღლას ამშვენებდნენ.

ამასობაში ირან-ოსმალეთს შორის ზავიც დაიდო და ლიხთ-იმერეთი ოსმალეთს ხვდა. ამ დროისათვის ოსმალეთს უკვე ფეხი ჰქონდა მოკიდებული დასავლეთ საქართველოში,—დადიანი და გურიელი ხონთქრის მთარველობის ქვეშ ითვლებოდნენ. ასეთ პირობებში იმერეთის მეფემაც ქელი მოიხარა.

დიდხანს ხონთქრის ხელმწიფობა დასავლეთ საქართველოში უფრო სიტყვიერი იყო, მაგრამ, რაც დრო გადიოდა და ოსმალეთი იმერეთში უფრო და უფრო ფეხს იკიდებდა, მისი ბატონობის უღელიც მძიმდებოდა.

§ 119. სამცხე-საათაბაგო მე-16 საუკუნეში

ათაბაგების საზინაო და საგარეო პოლიტიკა. მე-16 საუკუნის პირველ ნახევარში სამცხის ათაბაგებმა გამარჯვებით დაასრულეს ხანგრძლივი ბრძოლა, რომელსაც ისინი საქართველოს მეფის ყმობისგან განთავისუფლებისათვის აწარმოებდნენ. ამ ბრძოლის დროს ათაბაგებმა გაწმინდეს თავისი სამთავრო მეფის მომხრე ერისთავებისაგან — ზოგი ამოსწყვიტეს, ზოგი განდევნეს და მათს მამულებსა თუ თანამდებობაზე თავისი მომხრეები დასხეს. ასეთივე დღე გაუთენეს მეფის მომხრე საეკლესიო ფეოდალებს—ეპისკოპოსებსაც, ისინიც გამოაძევეს და საეკლესიო ყმა-მამული თავის მომხრე თავადებს მრავლად უწყალობეს, ურჩი ეპისკოპოსების ადგილებზე-კი თავისი მომხრე ბერძენი ეპისკოპოსები მოიწვიეს ოსმალეთიდან. ათაბაგებმა მიიტაცეს მეფის საკუთარი ყმა-მამულიც საათაბაგოში და თავის ერთგულებს გადასცეს; და, ბოლოს, მეფეს მოსტაცეს მთელი მხარე—ჯავახეთი და თავის სამთავროს შეუერთეს.

ათაბაგთა სამფლობელოს საქართველოს სხვა ნაწილებზე ნაკლებ ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა ჰქონდა. დასავლეთიდან მას ოსმალეთი მოსდგომოდა, ხოლო სამხრეთიდან და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ირანის ყაენის სამფლობელო ეკრა. სუსტ მეზობელს ორივე

ტერი ჩასანთქავად უყურებდა. საკუთარი ძალებით სამცხის მთავარს მათი გამკლავება არ შეეძლო და ამავ დროს რგი ვერც საქართველოს სხვა ნაწილზე თან შეკავშირებას ახერხებდა. ათაბაგს ეშინოდა, რომ გარეშე მტრის წინააღმდეგ დასახმარებლად მოწვეული ქართლის ან იმერეთის მეფე მას სამფლობელოს ჩამოართმევდა და ქვეყანას თვით დაიპყრობდა. ამიტომ სამცხის მთავარი უცხოელ თავდამსხმელებთან მოლაპარაკებას ირჩევდა, თავდამსხმელს მორჩილებას აღუთქვამდა და მდიდარი მისართმევლით მშვიდობიანობის ყიდვას ცდილობდა.

ათაბაგთა ასეთი პოლიტიკა დამლუპველი აღმოჩნდა. მათ ვერავის ასიმოვნეს: ხან ირანი სწამებდა ათაბაგს ორგულობას, ხან—ოსმალეთი და რიგრიგობით არბევდნენ გზადამხეული ფეოდალის ქვეყანას. ამავ დროს, ირან-ოსმალეთის სამსახურით ათაბაგები მთელი საქართველოს დამონების ძალაუნებური აგენტები ხდებოდნენ. მორჩილ სამცხეზე გამოვლით და ათაბაგთა შემოძლოლით ოსმალეები თუ ყიზილბაშები ხან ქართლს აოხრებდნენ, ხან ლიხთ-იმერეთს.

ამგვარად, ათაბაგებმა საქართველოს დამარცხებაში მტრებს ხელი შეუწყვეს, მაგრამ დამპყრობელები მაინც ვერ მოიერიგეს და ხელმწიფობის ნაცვლად მონობა მოიმკეს.

1555 წლის ირან-ოსმალეთის ზავის შედეგად სამცხე-საათაბაგო ორად გაგლეჯილი აღმოჩნდა. ქვეყნის უდიდესი ნაწილი ირანს ხვდა, მაგრამ მის დასავლეთ მხარეს (ტაოს, შავშეთს, კლარჯეთს) მალე ოსმალეთი წამოეჭიდა. აჭარა და ჭანეთი გურიელს ექირა. მალე ჭანეთი ოსმალეთმა წაართვა გურიელს, ხოლო აჭარა არა ერთგვის დაურბია, თუმცა საბოლოოდ მტერმა ამ დროს ჯერ კიდევ იქ ფეხი ვერ მოიკიდა.

ოსმალთა წინააღმდეგ უძლური ქაიხოსრო ათაბაგი 1570 წელს შაჰთამაზს ეახლა ყაზვინში და მას დახმარება სთხოვა. შაჰს ოსმალეთთან ზავის დარღვევა სასურველად არ მიაჩნდა და ათაბაგს ცარიელი დაპირებით კვებავდა. ქაიხოსრო დახმარებას ვერ ეღირსა, ისე გარდაიცვალა შაჰის კარზე 1573 წელს.

კიდევ უფრო მძიმე პირობებში მოექცა ქაიხოსრო ათაბაგის ძე ყვარყვარე. მას მტრად აღუდგა მესხი თავადების დიდი ჯგუფი შალიკაშვილთა მეთაურობით. გაიმართა დაუსრულებელი ფეოდალური ომი: ექვს წელიწადს არბევდნენ და ანგრევდნენ ერთიმეორის ციხე-ქალაქებს, სოფლებს და ერთმანეთის წინააღმდეგ დახმარებას ირანსა და ოსმალეთში ეძებდნენ.

§ 120. ირან-ოსმალეთის მეორე ომი და საქართველო

ამასობაში ირან-ოსმალეთის მეორე დიდი ომი დაიწყო.

1576—1587 წლებში ირანში დიდი ფეოდალური არეულობა იყო. ათი წლის განმავლობაში სეფიანთა დინასტიის უფლისწულები ერთიმე-

ორეს მუსრს ავლებდნენ. დაბოლოს, 1587 წელს, ყიზილბაშთა ერთი ტომის დახმარებით აბას მირზა გახელმწიფდა (შაჰ-აბასი). მხოლოდ მან მოახერხა ტახტზე მტკიცედ გამაგრება.

სახელმწიფო კარის ამ არეულობით ისარგებლეს ირანის ყმებმა და მრავალი ქვეყანა განდგა. არ დააყოვნეს გარეშე მტრებმაც—აღმოსავლეთით ოზბეგებმა შემოუტიეს ირანს, დასავლეთიდან-კი ოსმალებით დაიძრა.

1578 წელს სარდალი მუსტაფა ლალა-ფაშა ოსმალთა ჯარით ამიერ-კავკასიის დასაპყრობად წამოვიდა. ირანის ლაშქარი თურქებს გადაელობა და ჩილდირის (ძველი პალაკაციო) ტბის ჩრდილოეთით 9 აგვისტოს გადამწყვეტი ომი მოხდა. ოსმალებმა გაიმარჯვეს. ლალა-ფაშა საქართველოს დაპყრობას შეუდგა.

გამოვლილმა ჭირმა თავადურ საქართველოს ვერაფერი ასწავლა. ის ამ ახალ განსაცდელსაც ძველებურად მოუმზადებელი შეხვდა. სამეფო-სამთავროები ვერ გაერთიანდნენ და ამ საერთო უბედურების დროსაც ერთი მეორის მტრობას არ იშლიდნენ. ოსმალები სწორად აფასებდა საქართველოს ძალთა დაქსაქსულობას და მათი გაერთიანების წინააღმდეგ ოსტატურ ხერხს მიმართავდა. სხვადასხვა ქართულ ქვეყნებს ის მორჩილების სხვადასხვა პირობებს უდებდა, ზოგს მძიმეს, ზოგს უფრო მსუბუქს. სამცხე-საათაბაგო და განსაკუთრებით ქართლი შეუდრეკელად ებრძოდნენ დამპყრობელებს, კახეთის მეფემ-კი „ნებით“ მორჩილება ირჩია და მოძალადეს ყოველწლიური ხარკი აღუთქვა.

ქართლის ბრძოლას ოსმალთა წინააღმდეგ სიმონ მეფე მეთაურობდა, სამცხისას—მანუჩარ ათაბაგი. სპარსელებმა სიმონი ტყვეობიდან 1578 წელს გაათავისუფლეს და ქართლში ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლისათვის გამოისტუმრეს. მისი ქართლში მოსვლისას ქვეყნის მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქები უკვე ოსმალებს ჰქონდათ დაპყრობილი. მთელი ოცი წლის განმავლობაში სიმონ მეფე ქართლებით შეუწელებლად ებრძოდა ძლიერ მტერს და საქართველოს ამ შუაგულში ოსმალური წესწყობილების შემოღების საშუალებას არ აძლევდა მას. არაერთხელ დაამარცხეს ქართლებმა მათზე მრავალრიცხოვანი ოსმალთა ჯარები, არაერთხელ გამოგლიჯეს ხელიდან მოძალადეს ქართლის ციხე-ქალაქები და, თუმცა საბოლოოდ ვერ უკუაგდეს უზარმაზარი მტერი, მაგრამ ქართველობა-კი არ დასთმეს და ქვეყნის სწრაფი გაოსმალების განზრახვაზე დამპყრობელს ხელი ააღებინეს.

უფრო მძიმე იყო სამცხე-საათაბაგოს მდგომარეობა.

ოსმალებმა აქ თანდათან მრავალი აგენტი გაიჩინეს. საათაბაგოს თავადების ნაწილმა ქრთამზე და საპატიო თანამდებობაზე გასცვალა სამშობლო და თავისუფლება-დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ თანამოძმეებს სალალატოდ შემოადგა. საქმე მეტად გაჭირდა. მანუჩარ ათაბაგი ველარ დადგა თავის ქვეყანაში და სიმონ მეფესთან ქართლში ხიზნად ჩამოვიდა.

1590 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო: შარვანი, ადარ-ბადაგანი და საქართველო ირანმა ოსმალეთის საკუთრებად იცნო. ამიერიდან ვიდრე 1604—5 წლამდე საქართველოს სამეფო-სამთავროები ყველა ოსმალთა ხელთ იყო, მაგრამ ქართველი ხალხის ბრძოლა მათ წინააღმდეგ არ ჩამქრალა. ბრძოლას ისევ ქართლი მეტაურობდა. 1598 წლის ზაფხულზე სიმონ მეფე ომის განახლების სამზადისში იყო.

ბრძოლა გორისათვის. ქართლის მეფეს ოსმალთა წინააღმდეგ ომი გორიდან უნდა დაეწყო: გორი შიდა-ქართლის გული იყო, შიდა-ქართლი-კი—მთელი ქართლის გული. მე-16 საუკუნის უდიდეს მანძილზე, როცა ქართლი საქართველოს გადასარჩენად ირანისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ თავგანწირულ ომს ეწეოდა, გმირ მებრძოლთა სამხედრო-პოლიტიკური შტაბი გორში იყო. იქ იყო ლუარსაბისა და სიმონის არწივების საბუდარი. თბილისი ამ ხნის განმავლობაში ხან სპარსელების, ხან კიდევ თურქების ხელში იყო. თბილისში ომ-წაგებული ქართლები გორიდან განაგრძობდნენ შეუდრეკელ ბრძოლას. გორის გადასვლა-კი მტრის ხელში ქართლის ბრძოლის ქუშიშესი მარცხი იყო.

გორის ციხე XIX ს. შუა-წლებში.

ამიტომაც შიდა-ქართლის ამ შუაგულში მტრის ბუნაგი ყველაზე უწინ უნდა განადგურებულიყო, რომ ქართლს ხელები გახსნოდა თბილისისა თუ სხვა ციხე-ქალაქების განსათავისუფლებლად. ოსმალებს კარგად ესმოდათ გორის მნიშვნელობა ქართლის დაპყრობის საქმეში და ამიტომაც ძლიერ გაემთავრებინათ იგი.

1598 წელს სიმონ მეფე გორს შეპოადა. მეციხოვნეები მალე ალყამ შეაწუხა. ციხეში საკმელი შეპოაკლდათ და ოსმალები ახლო-მახლო სოფლების დარბევით ცდილობდნენ ეშველნათ გასაჭირისათვის. მიუხედავად სურსათის ნაკლებობისა, ოსმალო მეციხოვნეები ციხეს დიდხანს მდგრად იცავდნენ.

21. საქართველოს ისტორია.

1599 წ. გაზაფხულს, დიდ-მარხვაში, ქართლელებმა ალყა მოხსნეს ციხეს და მის მიდამოებს გაეცალნენ. ოსმალებმა იცოდნენ, რომ ქართველები დიდ-მარხვაში ომს ერიდებიან და სიფხიზლეს უკლეს. სიმონ მეფემ სწორედ მეციხოვნეთა ამ შესაძლებელ შეცდომაზე ააგო ციხის ალების გეგმა.

გორის ყოფილ მოურავს სულხან თურმანიძეს და ფარსადან ციციშვილს მეფის ბრძანება ჰქონდათ თავის მამულებში საიდუმლოდ მრავალი კიბე დაემზადებინათ. მეფის დაძახილზე ისინი ამ კიბეებითა და ლაშქრით გორის ახლოს უნდა მოსულიყვნენ, მტკვრისა და ლიახვის შესართავთან, ჭალაში.

გორის აღება. მთვარის დაღევის ღამე იყო. ქართლის ლაშქარი პაემანზე მოსულიყო. აქვე იყო მეფეც. უკუნ ღამეში ჯარი ხმაგაკმენდილი მიეპარა ციხეს და კიბეებით კედელზე გადასვლა იწყო. ოსმალებმა თავსდატეხილი რისხვა მაშინ შეიტყვეს, როცა მოიერიშეთა დიდი ნაწილი უკვე ციხის შიგნით იყო. მეციხოვნეებმა ყვირილი მორთეს, მაშხალები აანთეს, კედლებს მიაწყდნენ და კიბეებით ამავალ ქართველებს ეკვეთნენ. ქართველ მოიერიშეებს მეფის ძმა ვახტანგი და მეწინავე დროშის სარდალი გოჩა უძლოდნენ. ბრძოლამ გათენებამდე გასტანა. მტერმა დაინახა, რომ საქმე წაგებულია და იარაღი დაყარა.

ოსმალთა ახალი ჯარის შემოსვლა ქართლში. ქართლის აჯანყება თურქებისათვის მეტად სახიფათო რამ იყო. ქართლელებს ადვილად მიბაძავდნენ ამიერ-კავკასიის სხვა ხალხები, რომლებსაც აგრეთვე ოსმალეთის ბატონობის მძიმე უღელი ედოთ. ასეთი საერთო აჯანყებით-კი ისარგებლებდა შაჰ-აბასი, რომელიც ოსმალთა წინააღმდეგ საომრად დიდი ხანია ემზადებოდა.

ოსმალეთის სულტანმა თავრიზისა და ვანის ბეგლარბეგს ჯაფარ-ფაშას ქართლს წასვლა და აჯანყების ჩაქრობა უბრძანა. სიმონ მეფეს ეს ამბავი სამცხიდან აცნობეს. მეფემ შიდა-ქართლის ჯარი შეჰყარა, ამ ჯარს თავისი შვილი გიორგი უთავა და მას გორს დგომა დაავალა. თვითონ სიმონი ლაშქრის ნაწილით სწრაფად გადავიდა საბარათიანოში, რათა მეწინავე დროშის ლაშქარი შემოეკრიბა.

როცა ქართლის მეფე საღირაშენს მივიდა, ჯაფარ-ფაშა დიდი ლაშქრით უკვე ნახიდურს მოსულიყო და თბილისისაკენ მოემართებოდა. სიმონს ჯარი მცირე ახლდა, მაგრამ დაცდის დრო აღარ იყო. მეფემ გადაწყვიტა ხელი შეეშალა მტრისათვის და მისთვის თბილისში შესვლის საშუალება არ მიეცა. მოულოდნელი თავდასხმებით სიმონს ჯაფარ-ფაშის ლაშქრის შეფერხება სურდა, რომ ამასობაში მთელი ქართლის ჯარიც მოსვლოდა და მტერზე გადამწყვეტი იერიში მიეტანა.

ღმი ნახიდურთან. სიმონ მეფის დატყვევება. მემატიაზე გვიამბობს, რომ ქართველებმა ზიარება მიიღეს, ერთმანეთს გამოემშვიდობნენ და სამშობლოს დაცვისათვის თავი გასწირესო. თავდადებულთა რაზმი მელგრად ეკვეთა მტრის გუნდებს. არა ერთი მტრის დროშა მოშალეს

და გადაქელეს ქართველებმა, მაგრამ თურქები ლაშქრის სიმრავლითა და იარაღით სჯობნიდნენ. იანიჩარები ხელ-თოფით დიდ ზარალს აყენებდნენ ქართველ მხედრებს. ხელჩართული ომი ხუთ საათს გაგრძელდა. ქართველები მოიქანცნენ, მათი რაზმები შეთხელდა. მტრის ახალ ძალებთან ომს მოღლილი ქართველები ველარ გაუძლებდნენ. თანამებრძოლებმა მოახსენეს მეფეს საქმის ვითარება და ძლივს დაარწმუნეს გალომებული მეომარი, რომ გაცლის დრო იყო. უკან დახეულ ქართველებს ოსმალები დაედევნენ. ფარცხისის ახლოს ვიწრო გზაზე ერთმა მოლაშქრემ თავისი ცხენი უნებურად მეფისას დააძგერა. მეფე ცხენით დიდ საფლობში ჩავარდა, საიდანაც მისი გამოყვანა გაძნელდა. ამასობაში ოსმალთა მდევრებმაც მოატანეს. სიმონს მხლებლები გარს შემოეხევივნენ, მტერს ეკვეთნენ და სულ ერთთავად შეაწყდნენ მას. ცხენკაცად მუხლებამდე ტალახში ჩაფლული იდგა სიმონ მეფე მარტო, მხლებლებშემოწყვეტილი, მოსეულ მტერს ახლოს არ იკარებდა და ამოყად სტყორცნიდა მათ უკანასკნელ ისრებს. ერთმა მოლალატე თავადმა ბ ა რ ა თ ა - შ ე ვ ი ლ მ ა , რომელიც მტრის რაზმს ვეთაურობდა, იცნო მეფე და ეს მბავეი ოსმალთა სარდალს მოახსენა. სარდალმა ბრძანება გასცა სიმონი ცოცხლად ხელთ ეგდოთ. მეფე მაინც არავის ნებდებოდა, სანამ თვითონ სარდალი ჯაფარ-ფაშა არ მოვიდა. მან საფლობი გააჭრევირა და მეფე დიდი პატივით გამოიყვანეს. სიმონი და სხვა ქართველი ტყვეები სასწრაფოდ წაიყვანეს საქართველოდან და 1601 წლის ზაფხულს ხონთქართან გაგზავნეს. სტამბოლს მიმავალ ტყვე მეფესა და მის ამაღას თან მიჰყვებოდა ომში დახოცილ ქართველ გმირთა თავების მთელი საპალნეები. მათ შორის იყო მეფის ძმის თავიც.

სიმონ მეფის დატყვევებამ ქართლს თავზარი დასცა. როცა გორში მდგომს გიორგი ბატონიშვილს ამ უბედურების ამბავი მიუტანეს, ქართლის ჯარი სწრაფად გაეშურა მეფის საშველად, მაგრამ გვიან-ლა იყო. ოსმალთა ჯარს წინა დღით გაესწრო.

სიმონ მეფე კონსტანტინოპოლის ერთ ციხეში გამოამწყვდიეს. ქართველები ბევრს ეცადნენ მეფის დახსნას ოსმალთა ტყვეობიდან, მაგრამ ამაოდ.

დიდხანს იყო სიმონ მეფე ტყვეობაში და იქვე დაასრულა მან თავისი სიცოცხლე. ქართველებმა დიდი ცდის შემდეგ მიიღეს მეფის ცხედარი, მოასვენეს მის საყვარელ ქართლში და მცხეთას გმირი მამის, ლუარსაბის, გვერდით დაკრძალეს.

ასე შეეწირა საქართველოს სიმონ მეფე, რომელმაც „ქართლს ხმალი შეარტყა“, როგორც ამბობს პოეტი არჩილი, და რომელიც 42 წელიწადს ღირსეულად იცავდა დამოუკიდებლობისა და ეროვნული თავისუფლების დროშას ირანისა თუ ოსმალების მოძალადეებისაგან.

¹ იანიჩარები თურქეთის ლაშქრის საგანგებო რაზმებს ეწოდებოდა.

§ 121. სამცხე-საათაბაგო მე-16 საუკუნის მიწურულს

მე-16 საუკუნე თავისი შედეგებით ყველაზე მძიმე მაინც სამცხე-საათაბაგოსათვის გამოდგა. გამოვლილ უბედურებათა შემდეგ მტრებთან ბრძოლაში ამ სამთავროს აღარ შერჩა იმდენი წინააღმდეგობის უნარი, რამდენსაც საქართველოს სხვა ნაწილები იჩენდნენ. საქართველოს ფეოდალურმა დაშლილობამ აქ ყველაზე ცუდი ნაყოფი გამოიღო.

1590 წლის ირან-ოსმალეთის ზავის მიხედვით სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთს დარჩა. მტაცებელმა მსხვერპლი დაიმარტოხელა. დახმარების იმედი აღარსაიდან იყო. თავგამოდებით ცდილობდა მანუჩარ ათაბაგი, ხოლო შემდეგ მისი ქვრივი დედოფალი ელენე საათაბაგოში ქართველობის დაცვას, მაგრამ ყოველი ცდა ამაო აღმოჩნდა.

დავით აღმაშენებლის ძეგლი
დავით აღმაშენებლის ძეგლი
დავით აღმაშენებლის ძეგლი

„დედაბრული ხელი“, ნიმუში ქართული დამწერლობისა, რომელიც იხმარებოდა გამაჰმადიანებულ ქართველ მოსახლეობაში, უმთავრესად ქალებში. აქ წარმოდგენილია აჭარელი ქალის ტრაპიზონიდან აჭარაში გამოგზავნილი წერილის ნაწყვეტი.

1587—1594 წლებში სამცხე-საათაბაგოში ოსმალებმა დამყარდა. სულტანის ბრძანებით ქვეყანა ასწერეს. მიწისმფლობელობისა და მიწით-სარგებლობის ოსმალური წესები შემოიღეს. გადასახადები ოსმალური სისტემით გააწერეს. ახალი წესები არსებითად განსხვავდებოდა ფეოდალური საქართველოს მიწისმფლობელობის ძველი წესისა და ქართული საგადასახადო სისტემისაგან. ოსმალური წესის თანახმად მხოლოდ სამხედრო პირი შეიძლებოდა ყოფილიყო მიწის მფლობელი. სამხედრო თანამდებობისათვის-კი მაჰმადიანობა იყო აუცილებელი. ამ წესის მიხედვით ქართველი ფეოდალების მიწები ოსმალურ მხედრების ხელში გადადიოდა. ქართველი თავადისა თუ აზნაურის წინაშე მთელი სიმწვაფით დადგა საკითხი: ან მაჰმადიანობის მიღება, ოსმალურ სამხედრო საქმეებში შესვლა და მიწისმფლობელობის შენარჩუნება (ახალი წესით), ან ამ მფლობელობის დაკარგვა. ქართველი ფეოდალები ან გამოიქცნენ ან გამაჰმადიანდნენ. ამრიგად, ოსმალურ საათაბაგოში ქართველ გლეხს ბატონი გამოეცვალა. ქართველი მთავარი, თავადი, აზნაური და ეკლესია-მონასტერი ოსმალთა დივანმა (სახელმწიფო), ფაშამ, სანჯაყ-ბეგმა, ალაი-ბეგმა, სიფაჰმა და ჯამემ შესცვალეს. ამ ოსმალურ სახელმწიფო და სამოხელეო გადასახადების გარდა ქრისტიანობაში დარჩენილ გლეხობას ცალკე „ურწმუნოთა“ გადასახადიც დააკისრეს.

ამ დროიდან დაიწყო სამხრეთ-საქართველოს „გათათრება“. ეს პროცესი ერთის ან ათეული წლების ამბავი არ ყოფილა. ათასწლოვანი ქართული კულტურის უცხო კულტურით შეცვლა დიდ სიძნელებს ხვდებოდა. ხალხი მხნედ იტანდა სიმძიმეს და მედგრად იცავდა ქართველობას. თათრობა დიდი შეფერხებით იკვლევდა გზას გლეხობაში. მე-16 საუკუნის მიწურულში დაწყებული ეს პროცესი მე-19 საუკუნის დასაწყისსაც დასრულებული არ ყოფილა.

ოსმალობის დამყარება სამცხე-საათაბაგოში ფეოდალური საქართველოს უდიდესი მარცხი იყო. საქართველოს მოსწყდა და მისი ეროვნული კულტურის შემოქმედებაში აღარ მონაწილეობდა ქვეყანა, რომელიც საქართველოს ტერიტორიის ერთ მესამედს შეადგენდა. გადაგვარების გზას დაადგა ფეოდალური საქართველოს ერთი ყველაზე უფრო დაწინაურებული და კულტურული შემოქმედების უნარით დაჯილდოებული ნაწილი,— სამშობლო ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელებისა, ბექა ოპიზარისა და შოთა რუსთაველისა.

§ 122. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა მე-16 საუკუნის მიწურულში

ოსმალეთი და რუსეთი კავკასიაში უკვე მე-16 საუკუნის შუა-წლებში დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს.

რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა განსაკუთრებით გამწვავდა მე-16 საუკუნის ოთხმოციანი წლების შემდეგ, როცა ოსმალეთმა ამიერ-კავკასიაში გაბატონებასთან ერთად ჩრდილოეთ კავკასიის დაუფლებაც სცადა.

ამ დროს განახლდა რუსეთ-საქართველოს შორის პოლიტიკური ურთიერთობა.

ოსმალეთთან მეტოქეობაში რუსეთი იმიერ და ამიერ-კავკასიაში მოკავშირეებს ეძებდა. მოსკოვის სამეფოს მესვეურებს აზრად მოუვიდათ კახეთთან პოლიტიკური კავშირის აღდგენა, ძალაუნებურად რომ გასწყვიტეს 1570-იან წლებში.

1585 წელს მოსკოვის მეფემ თევდორემ ალექსანდრე კახთა მეფეს თავისი ელჩის, დანილოვის, ხელით სიგელი გამოუგზავნა. რუსეთის მეფე კავშირსა და მფარველობას სთავაზობდა საქართველოს.

მაშინდელ პირობებში ალექსანდრე მეფე ამაზე უკეთესს ვერაფერს მოიპოვებდა თავისი ქვეყნისათვის. ამიერ-კავკასია თითქმის მთლიანად ოსმალეთს ჰქონდა იმჟამად დაჭერილი და ოსმალეთის მთავრობა გამალებით იბრძოდა მისი საბოლოო გაათათრებისათვის.

რუსეთის დახმარებით კახთა მეფეს დალისტნის ალაგმვა სურდა. დალისტნელები ქურდულად თავს ესხმოდნენ კახეთს და მშვიდობიან სოფლებს აოხრებდნენ. ლეკებს ამ საქმეში შამხალი შველოდა, ორივეს ერთად-კი ოსმალეთი მფარველობდა.

მეფემ დარბაისლებთან მოითათბირა და დანილოვს მოსკოვის მეფესთან თავისი ელჩები გაატანა.

1586 წლის 9 ოქტომბერს ალექსანდრეს ელჩები მეფე თევდორეს წარუდგინენ. კახეთის მეფე მოსკოვის მეფისაგან მფარველობას ითხოვდა. ეს მფარველობა შემდეგში უნდა გამოხატულიყო: რუსეთს კახეთი ყველა მტრისაგან უნდა დაეცვა, ამხელად-კი რუსეთის მეფეს თერგზე უნდა ციხე აეგო, აქ დიდი ჯარი დაეყენებინა და გზათერგიდან კახეთამდე, დალისტანზე რომ გადიოდა, საკუთრად დაეჭირა.

კახეთის მეფის წინადადება მოსკოვში ხელსაყრელი ეჩვენათ. ბოიარებმა თევდორე მეფეს მისი მიღება ურჩიეს.

1587 წელს ალექსანდრე მეფემ თავისი შვილებითა და დარბაისლებით ფიცი მიიღო მოსკოვის მეფის ერთგულებაზე. 1589 წელს-კი მოსკოვის მეფემ მას წყალობის სიგელი გამოუგზავნა, სადაც დადასტურებული იყო როგორც ხელდებულის, ისე მფარველის უფლება-მოვალეობანი.

რუსეთთან დაახლოების გამო კახეთის მეფე განსაკუთრებულ რთულ მდგომარეობაში მოექცა: ერთი მხრით, მას მოსკოვთან კავშირისა და ოსმალეთის „ორგულობისათვის“ სულტანი ემუქრებოდა, მეორე მხრით, ირანის შაჰიც „მოლაღატედ“ სთვლიდა ალექსანდრე მეფეს. ამავე დროს ხელშესახები რამ სანუგეშო კახეთისათვის მოსკოვის მეფესთან კავშირს არ მოჰყოლია.

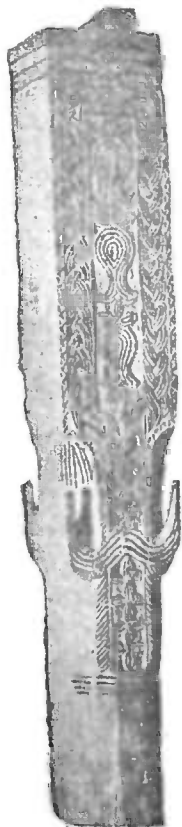
ალექსანდრე მეფე მოსკოვის მეფეს ნაკისრ ვალდებულებათა შესრულებას სთხოვდა. მაგრამ ვალდებულება უფრო ძნელი აღმოჩნდა, ვიდრე ის მოსკოვის სამეფოს მეწვეურებს ჰქონდათ თავიდანვე წარმოდგენილი. რუსეთმა, მიუხედავად მრავალგვარი ცდისა, დალისტანი ვერ დაიმორჩილა და თერგ-კახეთის გზა ვერ დაიჭირა. 1604 წელს მოსკოვის მეფემ საგანგებო ჯარი გამოგზავნა, რომელმაც დაიპყრო დალისტანის ჩრდილოეთი ნაწილი. მაგრამ ამას იქით საქმე არ წავიდა და ჩქარა სრული მარცხით დამთავრდა. დალისტანელებს ოსმალეთი მიეშველა. შამახის ფაშა ოსმალთა ჯარით და დალისტანელები თავს დაესხნენ ხსენებულს რუსთა რაზმს და ერთიანად მოსპეს იგი 1605 წელს.

ამიერიდან რუსეთ-კახეთის ურთიერთობა კარგა ხნით შეწყდა. კახეთს შაჰ-აბასი დაეპატრონა, ხოლო რუსეთი გლეხების აჯანყებათა აღშიგნებაშია.

ქართველთა ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის
მე-17 საუკუნის პირველ მეოთხედში

§ 123. ირან-ოსმალეთის ომის განახლება

ირან-ოსმალეთის ომი განახლდა. 1602 წელს ზავი შაჰ-აბასმა დაარღვია. ირანის შაჰი ოსმალეთს წინა ომებში მინატაცებ საზღვრებს ეცილებოდა. შაჰ-აბასმა დაამარცხა ოსპალები აღარპადაჯანში და 16 ნოემბერს 1603 წელს ჟუვე ერევანს შემოადგა. ერევანი საგანგებოდ გამაგრებული ციხე-ქალაქი იყო და ამიტომაც მისი ალყა დიდხანს გაგრძელდა.

შაჰ-აბასმა ქართლისა და კახეთის მეფეებს ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში მოუწოდა. ქართლის მეფეს გიორგის, სიმონის ძეს, და ალექსანდრე კახთა მეფეს ყოყმანი შეექნათ. მართლაც და ძნელი არჩევანი იყო: არაფინ იცოდა, რომელი მოძალადე გაიმარჯვებდა. ბოლოს მაინც გამოცხადდნენ შაჰთან. ერევანის ომში მონაწილეობისათვის ქართლისა და კახეთის მეფეები შაჰ-აბასმა ირანში სოფლებით დაასაჩუქრა და თითოეულ მათგანს თავისი ხაზინიდან ჯამაგირი გაუჩინა. სამაგიეროდ, შაჰმა ქართლის მეფეს ცხელორე და მდინარე დებედას ხეობა გამოსთხოვა, ხოლო კახეთის მეფეს — ენისელის მხარე (საინგილოში). ლორე-დებედას ხეობა ქართლს სამხრეთიდან ჰკეჯავდა, ენისელი კი კახეთის კედელი იყო აღმოსავლეთის მხრიდან ეს მხარეები შაჰმა საქართველოს ჩამოაცილა და თავის მოხელეებს (სულტნებს) ჩააბარა.

შაჰის მზაკვრობას ქართველები კარგად მოუხვდნენ, და მომავლის მოლოდინში ბოლმას გულში ინახავდნენ.

თავის მხრით, შაჰ-აბასს ქართველთა ერთგულების არაფერი სწამდა. ის კარგად ხედავდა, რომ ქართველებს ერთი საფიცარი ჰქონდათ: თავისუფლება. ცბიერი შაჰი სულ იმას ცდილობდა, რომ ქართველების ციხე

შიგნიდან გაეტეხა. შაჰის აგენტები მოხერხებულად სარგებლობდნენ ქართველი ფეოდალების შინაური ქიშპით და შაჰისაგან დახმარება-წყალობის დაპირებით მის ერთგულთა დასებს ქმნიდნენ.

1605 წელს კახეთის მეფე ალექსანდრე მისმავე შვილმა კონსტანტინემ მოჰკლა. კონსტანტინე შაჰის კარზე იყო გაზრდილი და გამაჰმადიანებული. ალექსანდრე მეფის მკვლელობაში შაჰის ხელი ერია. შაჰ-აბასს სურდა. რუსთმოყვარე და ირანის ორგული ალექსანდრეს ნაცვლად კახეთის სამეფო ტახტზე მაჰმადიანი და ირანის ერთგული კონსტანტინე ჰყოლოდა მაგრამ შაჰი შეცდა. გადაგვარებული და მამისმკვლელი კონსტანტინე კახელებმა მეფედ არ ისურვეს და აჯანყდნენ. აჯანყებულებს ქართლის ჯარიც მიეშველა. კონსტანტინე თავისი ყიზილბაშებით დამარცხდა და ომში მოიკლა.

შაჰ-აბასი კახელების ასეთი სიმტკიცის გამო იძულებული შეიქნა კახეთის მეფედ ალექსანდრეს შვილიშვილი ქრისტიანი თეიმურაზი დაეხტკიცებინა (1606 წელს). მაგრამ კახეთში კარგად იცოდნენ, რომ შაჰ-აბასი ისეთი მტერია, რომელსაც არ სძინავს. საჭირო იყო ფხიზლობა.

1606 წელს შაჰ-აბასმა ყარაბაღი და განჯა წაართვა ოსმალებს. აქედან შაჰი ქართლისაკენ წამოვიდა და ოსმალთა მეციხოვნეები ლორე-დმანის-თბილისიდან განდევნა.

თბილისში ყოფნის დროს შაჰ-აბასმა ქართლის მეფობა 14 წლის ლუარსაბ გიორგის ძეს დაულოცა (გიორგი მეფე ამ ხანებში უეცრად გარდაცვლილიყო). აქვე შაჰს მთელი ქართლის თავადობა ეახლა. შაჰ-აბასმა დიდი წყალობა უყო „ერთგულებს“, მაგრამ არსებითად ქვეყნის მდგომარეობა იგივე დარჩა. ეხლა მხოლოდ ოსმალთა ბატონობა ირანის ბატონობით შეიცვალა. თბილისი, აღჯაყალა, ლორე, დმანისი ისევ უცხოელთა ბატონობის იარაღად რჩებოდნენ. ოსმალთა მეციხოვნეების ნაცვლად ამ ქალაქებში ეხლა შაჰის ყიზილბაშები ჩადგნენ.

§ 124. ქართლ-კახეთის მეფეთა კავშირი და შაჰ-აბასი

1612 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ამ ზავის მიხედვით ძველი, 1555 წლის, საზღვრები უნდა აღდგენილიყო და შაჰ-აბასს ხონთქრისათვის წლიურად 200 საპალნე აბრეშუმის ეძლია. მაგრამ მიღებულ პირობებს არც ერთი მხარე არ იცავდა: ოსმალეთი სამცხე-საათაბაგოსა და ქართლ-კახეთს არ ეხსნებოდა, შაჰ-აბასს-კი აბრეშუმის გადახდა ეძნელებოდა.

1614 წელს შაჰ-აბასს უკვე გადაწყვეტილი ჰქონდა ოსმალეთთან ზავის დარღვევა.

ასეთ პირობებში ქართველების პოლიტიკურ განწყობილებას დიდი მნიშვნელობა ეძლეოდა. შაჰმა-კი დანამდვილებით იცოდა, რომ ამ მხრივ თეიმურაზი და ლუარსაბი მისთვის სანდონი არ იყვნენ.

სახელმწიფოებრივი დაშლილობის მიუხედავად ქართლსა და კახეთში ბევრნი იყვნენ ქართული სამეფო-სამთავროების შექავეშირების მოსურნენი, რომელთაც კარგად ესმოდათ, რომ გარეშე მტრისაგან თავის დაცვა მხოლოდ ამ გზით შეეძლო ქვეყანას.

ასეთმა მოღვაწეებმა თეიმურაზი და ლუარსაბი ერთიმეორეს დაამოყვრეს.

ეს შეთანხმება შაჰ-აბასს ჭკუაში არ დაუჯდა. ცბიერი შაჰი ქართლისა და კახეთის მეფეებს შორის მტრობის ჩამოგდებას შეეცადა და, თუ მთლად ვერა, რამდენიმედ მაინც მიზანს მიაღწია. თეიმურაზი და ლუარსაბი მიხვდნენ ბოლოს შაჰ-აბასის განზრახვას, მაგრამ ურთიერთშორის ძველი ნდობა და კავშირი მაინც ვერ აღადგინეს.

შაჰ-აბასი ენერგიულად ემზადებოდა ქართლ-კახეთის მეფეთა და მათი მომხრეების წინააღმდეგ გადამჭრელი ღონისძიების მისაღებად. 1614 წლისათვის, დიდი წინასწარი მუშაობის შედეგად, არა მარტო თავისთან მრავლად ჰყავდა შაჰ-აბასს ლუარსაბისა და თეიმურაზის მოწინააღმდეგე ქართველი ფეოდალები, არამედ თვით ქართლსა და კახეთშიაც ბლომად იყვნენ შაჰის წყალობის მოიმიედენი.

შაჰ-აბასის პირველი ლაშქრობა ქართლ-კახეთში. 1614 წელს შაჰ-აბასი დიდი ლაშქრით წამოვიდა ქართლისა და კახეთის მეფეების დასასჯელად. შაჰს განსაკუთრებით თეიმურაზ მეფე ამოელო მიზანში.

ირანიდან წამოსული შაჰი ყარაბაღს დადგა და კახეთის მეფისაგან ერთგულების ნიშნად მძევლები მოითხოვა. თეიმურაზმა კახი თავადების რჩევით ერთგულების საწინდარი გაუგზავნა განრისხებულ მტერს: დედა, ორი შვილი და მრავლად თავადთა შვილები. შაჰმა, რაკი ესენი ხელთ იგდო, თვით მეფეს მოსთხოვა მის წინაშე გამოცხადებულ იყო. თეიმურაზი არ ენდო მტერს და შაჰიც კახეთზე წამოვიდა. გადამწყვეტი დღე დადგა. მოლალატე-მოტყუებულნი ყოველი მხრით ამოქმედდნენ: ერთი ნაწილი შაჰს მოჰყვებოდა, მისი მრჩეველი და მტრის ლაშქრის მეგზური იყო, მეორე ნაწილი-კი ციხეს შიგნიდან სტეხდა. მტრის ეს აგენტები არწმუნებდნენ თეიმურაზს, რომ წინააღმდეგობა უნაყოფოა და ურჩევდნენ დამორჩილებას; ამავე დროს ხალხში პროვოკაციულ ხმებს ავრცელებდნენ, რომ უძლეველი შაჰი კახეთის ხალხის მწყალობელია, რომ ის მხოლოდ თეიმურაზისა და მისი მომხრეების დასასჯელად მოდისო.

თეიმურაზმა წააგო. კახელები პროვოკატორების ანკესს წამოეგნენ და ომი არ ისურვეს. შაჰი კახეთს შემოვიდა, თეიმურაზი-კი ერთგულთა რაზმით ქართლისაკენ გაიქცა. შაჰ-აბასის მდევარმა რაზმმა მეფეს გზა გადაუჭრა, მაგრამ ქალეთს, მდინარე იორზე, თეიმურაზმა დაამარცხა ეს რაზმი და ქართლს გავიდა. ლუარსაბი თეიმურაზს მუხრანს შეეყარა.

მეფეთა თათბირზე აღმოჩნდა, რომ ქართლის წინააღმდეგობაც წელში იყო გატეხილი. არა ერთი დიდი თავადი უკვე შაჰს ხლებოდა მორჩილების გამოსაცხადებლად, დანარჩენებმა კიღევ მეფეებს ომი არ ურჩიეს.

თეიმურაზი და ლუარსაბი იმერეთს გადავიდნენ. შაჰ-აბასმა კახეთის საქმეები მოაგვარა, აქ საკმაო ჯარი დასტოვა და ქართლში შემოვიდა. შაჰი გორს დადგა და იმერთა მეფისაგან იქ შეხიზნული თეიმურაზი და ლუარსაბი მოითხოვა. გორგი იმერთა მეფემ შაჰ-აბასს სტუმრების გა-

ცემაზე უარი შეუთვალა. შაჰ-აბასი ოსმალეთთან ზავის დარღვევას მოე-
რიდა და იმერეთს ომით აღარ გადავიდა. ამისდა მიუხედავად მან ლუარ-
საბის ხელში ჩაგდება ცბიერებით მაინც მოახერხა.

§ 125. გიორგი სააკაძე

1614 წლის ლაშქრობაში შაჰ-აბასს თან ახლდა თბილისის ყოფილი მო-
ურავი გიორგი სააკაძე.

ჩამომავლობით სააკაძე თავადთა წრეს არ ეკუთვნოდა, მაგრამ გიორ-
გის მამა-ბიძები უკვე სიმონ მეფის დროს ძალიან დაწინაურებული იყვნენ
და სამეფო კარზე მათ მაღალი თანამდებობანი ეჭირათ.

1609 წელს გიორგი სააკაძე უკვე თბილისის მოურავი იყო და ლუარ-
საბ მეფესთან მეტად დაახლოებული პირი. ამ დროს ქართლს ომი ჰქონ-
და საათაბაგოში გაბატონებულ ოსმალებთან. 1609 წელს ოსმალთა ლაშ-
ქარი ახალციხის მხრიდან ქართლს შემოესია. მეფე ლუარსაბ საზაფხულო
სადგომს იყო ცხირეთის ციხეში. ქართლის შემოსასვლელ გზებზე მას
ყარაულები ეყენა. ოსმალთა ჯარმა გამოვლო ჯავახეთი, თრიალეთი, გას-
წყვიტა ქართველი ყარაულები და მოულოდნელად მან გლისს მოატანა.
აქედან მტერი მარჯვენა გზით შიდა-ქართლში ცხირეთის ციხეზე შეცრად
მისვლას, ლუარსაბ მეფის ხელში ჩაგდებასა და შემდეგ შიდა-ქართლის
დაპყრობას აპირებდა. მეფე მოულოდნელ თავდასხმას არ ელოდა და ცი-
ხეში მცირე ამალით იდგა.

ოსმალ-თათრებმა სოფელ კველთას თედორე ხუცესი დაიჭირეს
და მეგზურობა უბრძანეს. გლეხი გმირი აღმოჩნდა: ქვეყნისათვის თავი
გასწირა, მტერი სულ სხვა გზით წამოიყვანა და ის ცხირეთის ციხეს
ააცლინა. როცა თედორეს ეს ხერხი გამომქლავნდა, მეგზური ხმლით აკუ-
წეს თათრებმა, სამაგიეროდ განზრახვამ მტერს ფუჭად ჩაუარა. ლუარსაბ-
მა ციხეში გამაგრება მოასწრო.

ამ დროს ცხირეთს მეფესთან იყო გიორგი სააკაძეც. სახიფათო ჟამს
მოურავი არ დაიბნა. მან განსაკუთრებული სიმხნე, ნიჭი და სიმამაცე გა-
მოიჩინა. ციხიდან ფიცხლავ შიკრიკები აფრინეს და ქართლის ჯარი იხ-
მეს. სააკაძემ მეზობელი სოფლებიდან სახელდახელოდ ოთხსამდე მეომარ-
ი შემოიყარა. მოვიდნენ ახლობელი თავადებიც თავისი ყმებით. გიორგი
საკაძე და ზაზა ციციშვილი მოთარეშე მტრის მცირე რაზმებს ეკვეთ-
ნენ და მუსრი გაავლეს მათ. მტერმა ძარცვა-რბევით მტკვრის მარჯვენა
ნაპირი აიარა და გორს გასვლა სცადა—მას ქართლის გულის დაჭერა
სურდა. გორელებმა მოასწრეს და მტკვარზე გადასასვლელი ხიდი აპყა-
რეს. იმ დროს ზაფხულის წყალდიდობა იყო და აქ მტკვარი არ გაისვლე-
ბოდა. მტერი ისევ მარჯვენა ნაპირს აპყვა, სოფლები არბია, ბრბონას-
თან მდინარის გადალახვა მოახერხა და ქვიშხეთის ბოლოს დაბა-
ნაკდა.

დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე.

იღრბიანდელი იტალიელი მხატვრის ნახატი (კბეტელის აღბოძინი).

ამასობაში ქართველმა ჯარმა თანდათან მოდენა იწყო. თბილისიდან ყიზილბაშთა სარდალიც მოვიდა შვიდასი კაცით. გადამწყვეტი ომი ქვიზხეთის ბოლოს მოხდა. წინასწარს სამხედრო რჩევაზე ქართველებმა გიორგი სააკაძის საომარი გეგმა მიიღეს და სასტიკ ომში მათ ბრწყინვალე გამარჯვება ხვდათ.

ამიერიდან გიორგი სააკაძე კიდევ უფრო გავლენიანი და მეფის სანდო პირი შეიქნა. მალე ლუარსაბ მეფემ სააკაძის და ცოლად შეირთო. სააკაძის ასეთ ამალგებას ძველი გავლენიანი თავადები ვერ ურიგდებოდნენ. მათ ძალიან არ მოსწონდათ ამ აზნაურის პოლიტიკაც: სააკაძის იდეალი მეფის ხელისუფლების გაძლიერება იყო. ეს-კი თავადების უფლებების შეზღუდვის გარეშე ვერ მოხდებოდა. ასევე მიუღებელი იყო თავადებისათვის საქართველოს გაერთიანების აზნაურული იდეა. თავადებს საქართველოს გაერთიანება მეუღე-მთავრების კავშირის სახით ჰქონდათ წარმოდგენილი. აზნაური სააკაძის გეგმა-კი საქართველოს ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანებას ვულისხმობდა ძლიერი მეფის ხელ-ქვეშე. გიორგის თავისი მომხრეებიცა ჰყავდა თავადის-შვილთა და განსაკუთრებით აზნაურთა წრეებიდან. მაგრამ მოწინააღმდეგენი გაცილებით უფრო ძლიერი აღმოჩნდნენ. თავადები შემოადგნენ ლუარსაბს და იმდენი აბეზღეს მოურავი, რომ მეფე სააკაძის მოლაღატეობაში დაარწმუნეს.

ლუარსაბმა მოურავის მოკვლა გადასწყვიტა, მაგრამ მომხრეებმა სააკაძეს განსაცდელი შეატყობინეს. მოურავი თავის სიმამრისას გაიქცა, მისი ქონება-კი მახეზლარ-მოქიშპეებმა აიკლეს და დაიტაცეს.

გიორგი სააკაძის სიმამრი დიდი თავადი ნუგზარ არაგვის ერისთავი იყო. ლუარსაბ მეფის და ხორეშანი დიდხანს იყო ნუგზარის ვაჟზე დანიშნული, მაგრამ სწორედ ამ დროს თეიმურაზ კახთა მეფე დაქვრივდა და ლუარსაბმა, დარბაზის რჩევით, ხორეშანი მას მიათხოვა. ამით ამაყო ერისთავი მეტად შეურაცხყოფილი დარჩა.

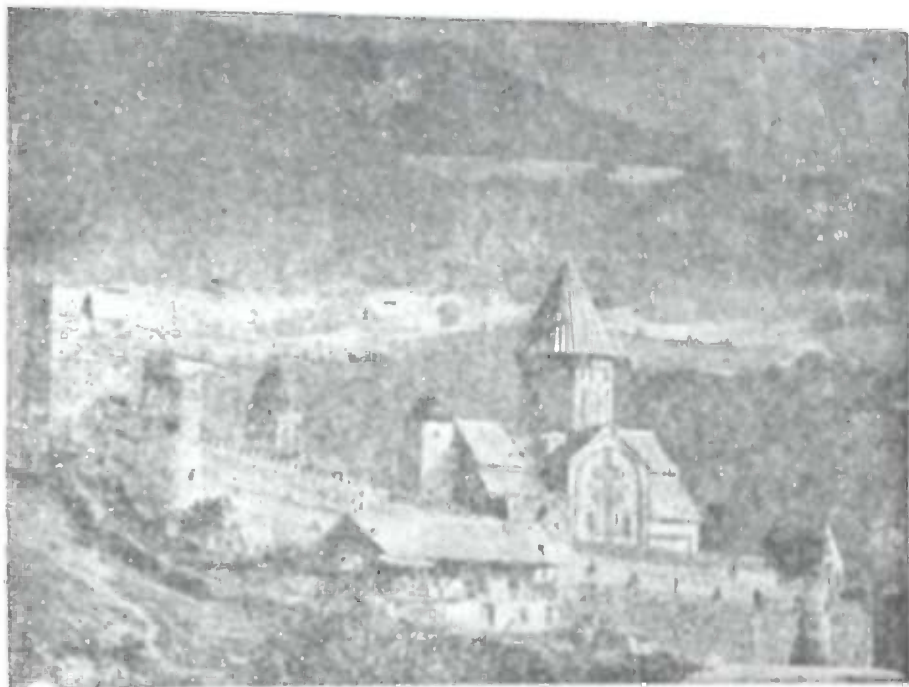
ეხლა სიძე-სიმამრი, გიორგი და ნუგზარი, ირანს წავიდნენ და შაჰ-აბასს ეახლნენ. ქართველ მოჩივართა მისვლა შაჰს მეტად ესიამონა: გავლენიანი ქართველების მიმხრობა საუკეთესო საშუალება იყო თეიმურაზისა და ლუარსაბის სიმტკიცის გასატეხად და მათ დასამორჩილებლად. სააკაძეს-კი შაჰის ძალის გამოყენება თავისი პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების დასამარცხებლად სურდა.

შაჰ-აბასმა ნუგზარ ერისთავი დიდად შეწყალებული გამოისტუმრა, გიორგი სააკაძე-კი ირანში დარჩა. გონიერებით, მამაცობითა და ძალღონით მოურავმა ჩქარა გაითქვა სახელი და შაჰის დიდი პატივი დაიმსახურა.

1614 წელს სააკაძის დაბრუნება ქართლში მოსვენებას უკარგავდა მის მოსიხსარებს— ისინი მოურავისაგან შურისძიებას ელოდნენ. მათს ასეთ შიშს შაჰის კარიდან განზრახ დარხეული ხმებიც აძლიერებდა: რადგან ლუარსაბს არ სურს შაჰს ეახლოს და შეწყალება ითხოვოს, შაჰი ქართლის მმარ-

თველად გიორგი სააკაძის დასმას აპირებდნენ. სააკაძის მომხრეები გახიზნულმა ხალხს მშვიდობას აუწყებდნენ, უკანვე მოუწოდებდნენ და ხელმწიფის სახელით წყალობა-გაკეთებას აღუთქვამდნენ.

შეშფოთებული თავადები გამოსაველს ეძებდნენ. გიორგი სააკაძის მოსისხარმა შადიმან ბართაშვილმა ლუარსაბის იმერეთიდან გადმოყვანა თავს იღვა. შაჰიც მხოლოდ ამას ელოდა. შადიმანმა ნაკისრი შეასრულა, და მალე ლუარსაბ მეფე შაჰს ეახლა. შაჰ-აბასი ირანს გაბრუნდა და ლუარსაბი დიდი პატივით თან წაიყვანა. შაჰმა თან გაიყოლა გიორგი სააკაძეც. თეიმურაზ მეფე-კი იმერეთს დარჩა.

ანანური, არაგვის ერისთავთა რეზიდენციის ციხე-სიმაგრე და ეკლესია. XVII ს.

§ 126. აჯანყება კახეთში. კახეთის აოხრება

კახეთში ყოფნისას შაჰმა უხვი წყალობა უყო თეიმურაზის მოლაღატებებს, შეურაცხყო კახთა სალოცავები—გრემი და ალავერდი—და სასტიკად ააოხრა საგურამო და ერწო-თიანეთი მეფის ერთგულებისათვის. აქ ყიზილბაშებმა ხელთ იგდეს ოცდაათი ათასამდე ტყვე. კახეთის მმარბაშებმა ხელთ იგდეს ოცდაათი ათასამდე ტყვე. კახეთის მმარბაშებმა ხელთ იგდეს ოცდაათი ათასამდე ტყვე. კახეთის მმარბაშებმა ხელთ იგდეს ოცდაათი ათასამდე ტყვე. კახეთის მმარბაშებმა ხელთ იგდეს ოცდაათი ათასამდე ტყვე.

თველად შაჰმა თეიმურაზის ბიძაშვილი, გამაჰმადიანებული ისა-ხანი, დასვა და კახ თავადებს მისი მორჩილება უბრძანა. ისე როგორც ქართლიდან, შაჰმა კახეთიდანაც მრავლად წაიყვანა ხელმწიფის მოლაშქრედ თავდაწერილი მეომრები.

კახელებმა კარგად დაინახეს, თუ როგორი „მწყალობელი“ იყო ირანის შაჰი და აჯანყებაც სადღეისო საქმედ იქცა. ირან-ოსმალეთს შორის, ომის განახლებამ ეს აჯანყება დააჩქარა. იმერეთს ლტოლვილი თეიმურაზი ოსმალეთს დაუკავშირდა. ისა-ხანი ამ დროს შაჰ-აბასთან იყო წასული, კახეთის საქმეები მას თავისი ორი უახლოესი კარისკაცის, ნოდარ ჯორჯაძისა და დავით ჯანდიერისათვის ჩაებარებინა. აჯანყება 1615 წლის სექტემბერში დაიწყო. ჯორჯაძე და ჯანდიერი აჯანყების მოთავენი აღმოჩნდნენ. აჯანყებულებმა თეიმურაზი იხმეს, და მეფეც სწრაფად წამოვიდა კახეთში. ყიზილბაშთა რაზმები გაანადგურეს, და თეიმურაზმა ქვეყანა დაიჭირა. ეხლა კახელების მაგალითს ქართლებიც მრავლად აპყენენ, აჯანყდნენ და თეიმურაზი ქართლის მეფედაც მოიწვიეს. სააკაძის მტრებმა დრო იზოგეს და მოურავის მომხრეებს დაერივნენ. თვითონ მოურავი, რომელიც ამ დროს ირანიდან თავის მამულში მოსულიყო, სიკვდილს ძლივს გადაურჩა. მალე თეიმურაზმა კახეთის მოსახლერე შექმი ილაშქრა, ქალაქი არეში აიღო და იქ შაჰის მეციხოვნეები გასწყვიტა. შაქი-შარვანელებიც შაჰის წინააღმდეგ აჯანყდნენ. ამავე დროს თეიმურაზის აგენტები დაღისტანს ავიდნენ და ლეკებს ირანის წინააღმდეგ გამოსასვლელად მოუწოდებდნენ.

შაჰ-აბასი შეშფოთდა. ამ აჯანყებებში მას ოსმალეთის ხელი ეჩვენებოდა. შაჰმა სასწრაფოდ გამოგზავნა სარდალი ალი-ყული-ი-ხანი 15 ათასი მეომრით. ყიზილბაში სარდალი, რომელსაც თეიმურაზის შეპყრობა ჰქონდა დავალებული, თბილისს მოვიდა. მტრის ჯარმა კახეთიდან არაგვზე გამოსასვლელი გზები შეჰკრა. თეიმურაზ მეფემ მორჩილების სიტყვებით ალი-ყული-ხანის სიტყვიზღვე შეანელა. ქართველმა მეგზურებმაც კახთა ლაშქრის მოძრაობის შესახებ სწორი ცნობები არ მიაწოდეს ყიზილბაშებს, ბაინდურ არაგვის ერისთვის შვილი კი თბილისიდან განუწყვეტლად ატყობინებდა თეიმურაზს მტრის ჯარის მოძრაობას. ამის შედეგად თეიმურაზი 6000 კაცით მოულოდნელად თავს დაესხა ყიზილბაშებს და სასტიკად დაამარცხა ისინი. მტერი თავზარდაცემული გაიქცა. გამარჯვებულებმა ხელთ იგდეს მტრის მთელი ბანაკი და მრავალი ტყვე.

შაჰ-აბასის მემკრამ ლაშქრობა საქართვალში. შაჰ-აბასი გაცოფდა. აჯანყება საშიშ ხასიათს იღებდა, და დაყოვნება აღარ შეიძლებოდა. შაჰი საგანგებოდ მოემზადა და 1616 წლის გაზაფხულზე მთელი თავისი ძალით კახეთის მოსასპობად წამოვიდა. მტრის ასეთმა ენერგიულმა და სწრაფმა მოქმედებამ აჯანყებულთა სიმტკიცე შეარყია. ვერც ოსმალეთი მოეშველა მათ.

აჯანყებულებმა საერთო საფრთხის წინააღმდეგ გაერთიანება ვერ მოახერხეს. ქართლის ფეოდალები კახელებს ვერ მიეშველნენ, მოძმის აოხრებას უტკეპროდნენ და თავის ჯერს უცდიდნენ.

ბრძოლის ველზე შაჰ-აბასის დიდი ჯარის გამკლავების ღონე თეიმურაზს არ შესწევდა. კარზე მომდგარი განსაცდელის თავიდან ასაცილებ-

ლად კახელებმა ნაცად ხერხს მიმართეს. თეიმურაზ მეფე და მისი ერთგულები ისევ დასავლეთ საქართველოში გაიქცნენ, მთელი კახეთი-კი დაიხიზნა, სიმაგრეებში ჩაიკეტა, თავდასაცავად მოემზადა და ამავე დროს შაჰს მორჩილება გამოუცხადა და დანაშაულის შენდობა სთხოვა. შაჰ-აბასს კახეთის სრული მოსპობა ჰქონდა გადაწყვეტილი და ამიტომ მან კახელების თხოვნა არ შეიწყნარა.

რომ კახელებისათვის დახიზნით გადარჩენის საშუალება მოესპო, შაჰმა კახეთს მისასვლელი გზები თავისი ჯარებით წინასწარ დაიჭირა. ამავე დროს ის შეუთანხმდა დალისტნელ აბრაგებს, რათა მათ მთებში შეხიზნული კახელები ექლიტათ. ასეთი საგანგებო მომზადების შემდეგ მტერი შემოესია ქვეყანას.

ქართველი ხალხის ისტორიაში უმაგალითო შავიღღე დატრიალდა, საქართველოს ყოფნა-არყოფნის დღე იდგა. ბრძოლამ ერთ წელიწადს გასტანა. ყოველი ციხე, ეკლესია-მონასტერი, სასახლე, ტყე, ხევი მტერს ომით უნდა აეღო. საკუთარი ბუდისა და თავისუფლების დამცველი ხალხი გმირი აღმოჩნდა, მაგრამ მტრის სიმრავლემ, ორგანიზაციამ და იარაღმა სძლია, თუმცა სპარსელებმა განაზრახი საბოლოოდ მაინც ვერ შეისრულეს.

კახეთმა ამ შემოსევისას მთელი თავისი მოსახლეობის ორი მესამედი დაჰკარგა. ასი ათასამდე კაცი მტერს შეაკვდა, ამდენივე ტყვედ წაიყვანეს ყიზილბაშებმა. დალისტნელმა ყაჩაღებმაც დრო იხელთეს და ხელი მოითბეს. მტერმა დასწვა, დაანგრია და გაანადგურა, რასაც-კი მისწვდა. შაჰ-აბასის საგანგებო ბრძანებით არღვევდნენ სასახლეებს, ციხეებს, ეკლესია-მონასტრებს, სწვავდნენ სოფლებსა და ყოველგვარ სამეურნეო შენებულებას, კაფავდნენ ზერებსა და ვენახებს, სპობდნენ თუთისა და კაკლის ხეებს, არსად სტოვებდნენ ოთხფეხ საქონელს.

ნანგრევებად იქცა ქალაქები, სასახლეები, ფერფლად იქცა სოფლები. მშვიდობიან ქვეყანაზე საშინელმა გრიგალმა გადაიარა. დაიცალა და დაყრუვდა აყვავებული მხარე, დიდი ხნით თითქმის შეწყდა აქ სიცოცხლის მაჯისცემა, ტყე და ნადირი დაეუფლა ადამიანის ნასადგომევს.

კახელი ტყვეები ირანს გარეკეს. მათი ნაწილი შაჰ-აბასმა შიდა-ირანის სხვადასხვა კუთხეში დაასახლა. უცხოეთში, თვისტომს მოწყვეტილნი, ისინი თანდათან გადაგვარდნენ. მხოლოდ მცირე ნაწილმა (ფერეიდანში) შეინარჩუნა დღემდე დედაენა. კიდევ უფრო უარესი იყო დანარჩენი ტყვეების ბედი,—ისინი ყიზილბაშმა მოლაშქრებმა დაჰყიდეს. ქართველი მონა და მხევალი ყიზილბაში დიდკაცების ჩვეულებრივი სამკაული გახდა.

აოხრებული კახეთი შაჰ-აბასმა ორ ნაწილად გაჰყო: ივრის აღმოსავლეთი მხარე განჯის ხანს, ყიზილბაშ ფეიქარს ჩააბარა სამმართველოდ, დასავლეთი-კი ქართლის ხანს ბაგრატს მისცა. დაცარიელებულ ქვეყანაში შაჰმა ხანებს თურქმანების დასახლება უბრძანა.

კახეთის მოთხრობით შაჰაბასი რამდენიმე მიზნის მიღწევას ცდილობდა. საქართველოს წინააღმდეგობა საბოლოოდ უნდა გატეხილიყო, კახეთში ჩამოსახლებული თურქმანები-კი შაჰის ერთგული დასაყრდენი უნდა გამხდარიყვნენ შორეულ კავკასიაში; ირანს გადასახლებული კახელები კულტურული სოფლის მეურნეები და შაჰის ხელის შემყურე ერთგული მეომრები იქნებოდნენ,—ასე ფიქრობდა შაჰი. მართლაც, ყულის ჯარში¹, რომელშიაც ამ დროიდან 12 ათასი მხედარი და 10 ათასი ქვეითი ითვლებოდა, დიდი უმრავლესობა ქართველები იყვნენ.

როცა კახეთს მორჩა, შაჰი ქართლს ეწვია, მან აქ თეიმურაზის მომხრე თავადების მამულები დაარბია და ტყვეები მოაგროვა, ხოლო ქართლის თავად-აზნაურთა შვილების დიდი უმრავლესობა ყულის ჯარში გაიწვია. ქართლის ხანად შაჰ-აბასს ჯერ კიდევ 1615 წელს გამოეგზავნა გამაჰმადიანებულ-გასპარსებული ქართველი ბაგრატი დავითის ძე.

ფეიქარ-ხანმა მრავლად ჩამოასახლა თურქმან-თათრები კახეთის ველებში. ლეკებიც ჩამოსხდნენ ნაოხარ კახურ სოფლებში. ქვეყნის უდიდესი ნაწილი მაინც ცარიელი რჩებოდა. ფეიქარ-ხანი იძულებული გახდა კახი ხიზნების დაბრუნებასაც ცდილიყო.

თეიმურაზი ოსმალეთში. ირან-ოსმალეთის ომი გრძელდებოდა, და თეიმურაზ მეფე იმედს არ ჰკარგავდა, რომ თავის ქვეყანას დაუბრუნდებოდა. ლტოლვილმა მეფემ ენერგიული პოლიტიკურ-დიპლომატიური მოქმედება გააჩაღა. ჯერ კიდევ 1615 წელს თეიმურაზის თაოსნობით საქართველოს ექვსივე მეფე-მთავარმა საერთო ელჩი გაგზავნეს მოსკოვს. ქართველები თავიანთი გაერთიანების შესახებ აუწყებდნენ რუსთა მეფეს და ერთმორწმუნე ხელმწიფეს საერთო მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარებისათვის მოუწოდებდნენ. ასეთივე მოწოდებით მიმართეს ქართველებმა რუს-ხელმწიფეს 1618 წელს. მეორე მხრით, თეიმურაზის ელჩები პოლონეთს და დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებსაც ეწვივნენ, თუმცა დახმარება შაჰ-აბასის წინააღმდეგ ვერსაიდან მიიღეს. ამავე ხანებში თეიმურაზი ოსმალეთის ხონთქარს ეახლა სტამბოლში და მას დახმარება სთოვა. ოსმალეთს ამ დროს თვითონ უჭირდა: ყაზახ-რუსები სანაპიროებს ურბევდნენ, მცირე აზიაში აჯანყებები არ ნელდებოდა. ხონთქარმა თეიმურაზი მცირე იმედით გამოისტუმრა და მას საცხოვრებლად გონიის ციხე მიუჩინა (ჭოროხის შესართავთან). 1618 წელს თეიმურაზს თავისი საქმის წარმატების დიდი იმედი ჰქონდა. ოსმალთა ძლიერი ლაშქარი ირანში შეიჭრა და ქალაქ არდაველს მიუახლოვდა. თეიმურაზ მეფე თავისი კანტლებით ოსმალთა ჯარის მეწინავეში იბრძოდა და თავზარდაცემულ შაჰს მუქარას უთვლიდა, რომ მას კახეთის აოხრების სამაგიეროს ჩქარა მიუზღავდა. კახეთის მეფეს იმედი არ გაუმართლდა. ოსმალთა ლაშქრის უნიჭო სარდლობამ თავისი უპირატესობა ვერ გა-

¹ ყულის ჯარი ეწოდებოდა ირანის შაჰის მცველ ჯარს.

თეიმურაზ პირველი მეფის, უცხოებაში.

მეფის-ნათესავი იტალიელი მუსიკის ნახტი (ესტელონის კლავიშები).

მოიყენა, ომი ვერ მოიგო, და შაჰ-აბასი აშკარა საფრთხეს ამხელადაც გადაურჩა.

თეიმურაზის მოქმედება ირანის შაჰს მოსვენებას უკარგავდა. ბრახით გაცოფებული მხეცი უდანაშაულო მძევლებს სწვდა. 1620 წელს შაჰ-აბასის ბრძანებით თეიმურაზის ორი ვაჟი საშინლად დაასახიჩრეს.

თეიმურაზმა თანდათან დაჰკარგა ოსმალთა დახმარებით წარმატების იმედი. 1623 წელს მან ერთხელ კიდევ გაგზავნა ელჩები მოსკოვს. მოსკოვის მეფემაც თეიმურაზს მეტად უიმედო პასუხი შემოუთვალა, მაგრამ ანასობაში საქმე ისე წავიდა, რომ პასუხის მომტანს თეიმურაზი უკვე ქართლ-კახეთის მეფედ დახვდა.

§ 127. ქართლ-კახეთი 1616—1622 წლებში

აულილოზა ქართლში. ქართლის მმართველმა ბაგრატ-ხანმა საქმეს თავი ვერ გაართვა. მრავალი თავადი შაჰის ამ მაჰმადიან მოხელეს არ ემორჩილებოდა, ზოგი ლუარსაბს ელოდა, ზოგს კიდევ თეიმურაზთან ჰქონდა საიდუმლო კავშირი.

1619 წელს ბაგრატ-ხანი გარდაიცვალა, და შაჰმა ქართლის მმართველად მისი შვილი სიმონი დანიშნა. მაჰმადიანობაში დაბადებულსა და ირანში გაზრდილს ახალგაზრდა სიმონ-ხანს კიდევ უფრო ნაკლებ შეეძლო ლუარსაბისა და თეიმურაზის მეტოქეობა. ქართლი ანარქიამ მოიცვა. ულონო სიმონი შაჰს ეახლა და ქართლის აშლა მოახსენა.

ლუარსაბ მეფე ტყვეობაში. ირანის შაჰის წინაშე ლუარსაბ მეფის საკითხი დაისვა. ქართლიდან წაყვანის შემდეგ შაჰ-აბასს ლუარსაბ ღეფეკარგა ხანს ასტრახანში ჰყავდა. შაჰის სამსახურში მყოფი ქართლის თავად-აზნაურობა ხშირად შუამდგომლობდა მის წინაშე ტყვე მეფის პატიებას. მოსკოვის მეფეც, თავის მხრით, სთხოვდა ირანის შაჰს ქრისტიანი მეფის შეწყალებას. შაჰს განსაკუთრებით არ სიამოვნებდა მოსკოვის ასეთი შუამდგომლობა.

შაჰ-აბასს შეუძლებლად მიაჩნდა ლუარსაბის შეწყალება მანამ, სანამ იგი ქრისტიანობას თავს არ დაანებებდა, გამაჰმადიანების სურვილს-კი ქართლის მეფე არ იჩენდა.

მალე ლუარსაბი შუა-ირანს წაიყვანეს და შირაზის ციხეში გამოჰკეტეს. ქართლში თავადების აშლაც უბედურ ტყვეს დაბრალდა. ამავე დროს ირანში შაჰის წინააღმდეგ შეთქმულება გამომჟღავნდა, რომლის მონაწილე ქართველებიც აღმოჩნდნენ. და რომ ქართველები ირანში თუ ქართლში დაწყნარებულიყვნენ, შაჰ-აბასმა მათ იმედი გადაუწყვიტა: მისი ბრძანებით, ლუარსაბ მეფე შირაზის ციხეში მშვილდის საბლით მოახრჩვეს 1622 წელს.

კახეთის მღვდლობაობა. არც კახეთის საქმე მიდიოდა შაჰისათვის სასურველად. თეიმურაზ მეფის აჩრდილი მოსვენებას უკარგავდა ფეიქარხანს. კახელები იმედით ცოცხლობდნენ: შაჰ-აბასი მოხუცებული იყო, საცა იყო გარდაიცვლებოდა და ირანში ტახტის მემკვიდრეებს შორის ჩევივ

ულებრივი ომი გაჩაღდებოდა; თეიმურაზი-კი ჯერ ახალგაზრდა და ენერ-გით სავსე იყო; ირან-ოსმალეთის ომიც გრძელდებოდა და შესაძლებელი იყო ირანი დამარცხებულიყო.

სააკაძისა და სიმონის გამოგზავნა საქართველოში. შაჰის ზეგმა.

ქართლისა და კახეთის საქმეების მოგვარება შაჰ-აბასმა გიორგი სააკაძეს უბრძანა. ამ დროისათვის მოურავი კიდევ უფრო სახელგანთქმული კაცი გამხდარიყო. იგი დიდი ჰკუის პატრონად და საქართველოს საქმეების საუკეთესო მცოდნედ იყო მიჩნეული. დიდმა გონიერებამ, ბრწყინვალე სამხედრო ნიჭმა და არაჩვეულებრივმა ფიზიკურმა ღონემ გიორგი სააკაძეს მქუხარე სახელი გაუთქვეს არა მარტო ირანში, არამედ აგრეთვე ოსმალეთსა, სხვა აღმოსავლეთის ქვეყნებსა და ევროპაშიაც.

ახალგაზრდა სიმონ-ხანს სააკაძე მრჩეველად მიუჩინეს. ამასთან ერთად შაჰ-აბასმა საქართველოში ყიზილბაშთა დიდი ლაშქარი გამოისტუმრა ყ ა რ ჩ ი ხ ა - ხ ა ნ ი ს სარდლობით. სარდლის უახლოესი მრჩეველიც გიორგი სააკაძე იყო.

სააკაძის შუამდგომლობით შაჰ-აბასმა შეიწყალა და საქართველოში გამოისტუმრა მოურავის ცოლისძმა და მისივე გაზრდილი ზ უ რ ა ბ ი, ნუგ-ზარ ერისთვის შეილი.

1620 წელს სიმონ-ხანი, გიორგი სააკაძე, ზურაბ ერისთავი და ყიზილ-ბაშთა ჯარი ქართლს მოვიდნენ. მალე ახალგაზრდა სიმონ-ხანი სავსებით სააკაძის გავლენის ქვეშ მოექცა.

ქართლ-კახეთის საქმეების მოგვარება შაჰ-აბასს ეხლა ასე ჰქონდა განზრახული: კახელები, როგორც თეიმურაზ მეფის თავგადადებული მომხრეები, უნდა საბოლოოდ ამოეწყვიტათ, კახეთი სულ ყიზილბაშებითა და სხვა თურქმან-თათრებით დაესახლებინათ, ლუარსაბისა და თეიმურაზის მომხრე ქართლის თავადები ირანს ჩაერეკათ.

ძართველელის განწყობილება და გიორგი სააკაძე. შაჰი შეცდა, როცა სააკაძე საქართველოს თავისუფლების ჯალათად დაიგულა. შაჰ-აბასს ქართველებს შორის სახელი კარგა ხანია გატეხილი ჰქონდა. შაჰის კარზე ჩაყვანილი ქართველები, შაჰის მეგობარ-მოლაშქრეებად თავდაწერილი შემორები ვერ ელირსნენ დაპირებულ წყალობას. თვალუწვდენი ირანის კიდით კიდემდე განუწყვეტელი ლაშქრობა ათასობით იწირავდა შაჰისაგან გაკეთების მოიმედებებს. ამავე დროს შაჰის ეს „მეგობრებიც“ (სპარსულად — „შაჰისეევანები“) თანდათან რწმუნდებოდნენ, რომ „მწყალობელი“ ხელმწიფე მათ სამშობლო ქვეყნის ცას აღარ ახილავდა. უარესი ის იყო, რომ ცბიერმა მტერმა ირანს ჩატყუებულ ქართველებს წყალობის პირობად გათათრება დაუდო. ასე რომ სამართლიანობის, წყალობისა და გაკეთების ნაცვლად „შაჰის მეგობრებმა“ თავისუფლების დაკარგვა, სამშობლოდან გადასახლება და გადაგვარება მიიღეს.

გიორგი სააკაძე კარგად მიუხვდა მტერს მის ვერაგულ გეგმებს და დაინახა, რომ შეცდა. ირანის შაჰის ინტერესები საქართველოში

ყველაზე ნაკლებ სწორედ სააკაძის მიზნებს ეთანხმებოდა. ძლიერი, მთლიანი საქართველო შაჰისათვის უფრო მიუღებელი იყო, ვიდრე საქართველო სუსტი, დაშლილი, თავადური. სააკაძე საქართველოს გაძლიერებისათვის, მისი თავისუფლებისათვის იბრძოდა, შაჰი-კი ჩვენი ქვეყნის დამონება-გადაგვარებას ცდილობდა და ამ საქმეში სააკაძის გამოყენებას ლამობდა. დიდი პატივითა და უხვი წყალობით მტერი სააკაძეს სამშობლოს მესაფლავედ გადაქცევას უპირებდა.

როცა სააკაძე ქართლს მოვიდა და საქმის ვითარებას ჩაუყვირდა, მაშინ ადვილად შეამჩნია, რომ ეხლა ქართლშიაც მდგომარეობა სულ სხვა იყო, ვიდრე 1616 წლამდე. კახეთის განადგურებით შაჰმა საქართველოსადმი თავისი მგლური დამოკიდებულება საბოლოოდ გამოამჟღავნა. ქართლს მამადიანურ სახანოდ გადაქცევა, ქვეყნის დახარკვა, თავადების მრავლად დარბევა და დასჯა-გადასახლება, ქართლის აზნაურ-მოლაშქრეთა ყულაქს-ჯარში გაწვევა, ქრისტიანობის შეურაცხყოფა და მამადიანობის გავრცელების ცდა, — ყველაფერი ეს შაჰ-აბასის წინააღმდეგ აკავშირებდა ქართლის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების დიდ უმრავლესობას. სააკაძემ დაინახა, რომ ქართლში ირანის წინააღმდეგ საყოველთაო აჯანყება მომწიფებულა და თვითონაც საჭირო სამზადისს შეუდგა. შურისძიების ნაცვლად სააკაძე შეურიგდა თავის ძველ მოქიშპეებს, მან დაიმოყვრა გავლენიანი თავადები და ხელი შეუწყო თავის ცოლისძმის ზურაბ ერისთვის გაძლიერებას. ამავე დროს მოურავმა საიდუმლო მოლაპარაკება გამართა ოსმალეთთან.

§ 128. გიორგი სააკაძის აჯანყება

კახელთა. გაწყვეტა მუხრანს. 1623 წელს, თითქოს იმერეთს საღაშ-ქროდ, ყარჩხა-ხანმა კახი თავად-აზნაურობა და მოლაშქრენი მუხრანს მოიწვია. აქ აღაიანის მინდორზე მათი ერთიანად გაწყვეტა იყო განზრახული.

ყიზილბაშებმა გზანზრახი ვერ შეასრულეს. მართალია, მრავალი კახი დაიღუპა, მაგრამ ლაშქრის დიდმა უმრავლესობამ ხმლით გზა გაიკაფა და კახეთს გაიქცა. ასე რომ ყიზილბაშებს ვერაგული გეგმა გაუმჟღავნდათ, ხოლო კახეთი ისევ აჯანყებამ მოიცვა. შაჰ-აბასის მუხანათობამ ქართლიც შეაშფოთა. ეს მარცხი ყარჩხა-ხანმა და სხვა ყიზილბაშებმა სააკაძეს გადააბრალეს.

საკაძე შაჰ-აბასს კარგად იცნობდა, თავი ფრთხილად ეჭირა და ამავე დროს არაფერს-კი არ იმჩნევდა, კვლავ ყარჩხა-ხანის ბანაკში იდგა.

ქართლის აჯანყება გიორგი სააკაძის მეთაურობით. შაჰ-აბასმა საიდუმლო ბრძანება გამოუგზავნა ყარჩხა-ხანს: შაჰი კახთა გაწყვეტასა და ქართლის აყრას განმეორებით უბრძანებდა სარდალს და სააკაძის მოკრილ თავსაც ითხოვდა. მაგრამ არც მოურავს ეძინა. შაჰის ბრძანება ყარჩხა-ხანის ნაცვლად სააკაძეს ჩაუვარდა ხელში.

გადამწყვეტი მომენტი დადგა. დრო აღარ ითმენდა. აჯანყების წარმატებისათვის საჭირო იყო, რომ ის მანამ დაწყებულყო, სანამ ყიზილბაშთა სარდალი ჯერ კიდევ არ იყო გაფრთხილებული.

სააკაძემ მისთვის ჩვეული ენერგიით, სიფრთხილითა და მოფიქრებით აჯანყების გეგმა დააწყო. შაჰ-აბასის საიდუმლო ბრძანებამ სააკაძეს დიდი სამსახური გაუწია აჯანყების წარმატებით მოწყობაში: ქართლის თავადებმა თვით შაჰის ბრძანებაში ამოიკითხეს თავის შესახებ უღმობელი განაჩენი. ყარჩიხა-ხანთან შეთანხმებით სააკაძემ ქართლის თავადები იხმო, ვითომც-და მათთვის შაჰის სურვილი უნდა ეუწყებინა. მოურავმა აქ თავადებს შაჰის საიდუმლო ზრახვები გააცნო და მათ აჯანყებისაკენ მოუწოდა. ქართლის თავადებმა აჯანყების გეგმა მიიღეს.

ყიზილბაშების გაფრთხილება მარტყოფს. ყარჩიხა-ხანი თავისი ჯარით მარტყოფის მიდამოებში იყო, როცა ქართლის აჯანყებულთა ზვავი მის წასაღეკად დაიძრა.

პაემანზე, როდესაც ქართლის ჯარი მარტყოფის ვიწროებში მტერს თავზე წამოადგა, გიორგი სააკაძემ ყიზილბაშთა სიმტკიცე გაბედული დაკვრით ხერხემალში გადასტეხა. მოურავი აქამდე მტრის ბანაკში იყო და მოსაჩვენებლად შაჰის სამსახურზე ვითომც თავს არ ზოგავდა. ქართველ აჯანყებულთა ხმაურობაზე ის, იარაღასხმული და ამხედრებული, ყარჩიხა-ხანის კარავში გამოცხადდა. მოურავის რჩევით სარდალმაც სასწრაფოდ იარაღი აისხა და ცხენზე შეჯდომა დააპირა. მაგრამ როცა ყარჩიხა-ხანმა უზანგში ფეხი შესდო და აღსაჯდომად წამოიწია, სააკაძემ მას ისე მძლავრად აძგერა შუბი, რომ ერთი გვერდიდან მეორეში გაუყარა. ყიზილბაშები ჯერ გონს ვერ მოსულიყვნენ, რომ სააკაძის შეიღმა ავთანდილმა ყარჩიხა-ხანის ვაჟი გაათავა. სააკაძის მხლებელ ვაჟკაცთა მცირე გუნდი დაბნეულ ყიზილბაშებს თავგამეტებით ეცა. ბანაკი საშინლად აირია. უსარდლოდ დარჩენილ მტერს გარს შემომდგარმა ქართველებმა გულსრულად შეუტეეს. ყიზილბაშები სასტიკად დამარცხდნენ; ვეება ჯარის მხოლოდ მეთაველა უშველა თავს გაქცევით. სიმონ-ხანი აღჯაყალას გადაიხვეწა. ეს მოხდა იმავე 1623 წელს.

საქართველოს გაფრთხილება მტრისაგან. თეიმურაზი — ქართლ-კახეთის მთავარი. სააკაძემ მტერს მოფიქრების საშუალება არ მისცა, თბილისს თავს დაეცა, ქალაქი აიღო და ციხეში გამაგრებულ ყიზილბაშთა გარნიზონს ალყა შემოარტყა.

იმავე დღეს მოურავმა კახეთს გაილაშქრა, იქ შემოსახლებული თურქმანების გასაჟლეტად. მტკვარზე გასაფალს სააკაძე და ზურაბ ერისთავი მიეწივნენ გაქცეულ თურქმანთა ურდოებს. კახეთის მმართველმა ფეიქარ-ხანმა ძლივს გაასწრო, თურქმანების დიდი ნაწილი-კი ქართველებს ტყვედ ჩაუვარდათ ხელში. მოურავი გამობრუნდა, სწრაფად შეემზადა და განჯა-ყარაბაღის ქვეყნებზე გაილაშქრა. ამ ლაშქრობაში მან დიდძალი

ტყვე ხელთ იგდო, შემდეგ დაარბია მდიდარი ყარაბალი და ლტოლვილ ყიზილბაშებს ხ უ დ ა ფ ი რ ი ნ ი ს ხ ი დ ა მ დ ე (მდ. არაქსზე) სდია.

აქედან დაუღალავი სარდალი კვლავ სწრაფად თბილისს დაბრუნდა. ციხის აღება მაინც ვერ მოხერხდა, — სპარსელთა შეიარაღება ცხადად სჯობდა ქართველებისას. თბილისის ზოგიერთი მოქალაქის ლალატმაც საქმე გააძნელა. ამავე დროს სააკაძემ ლაშქარი გაგზავნა სამცხეს და ახალციხე ხელიდან გამოგლიჯა ყიზილბაშებს.

ოსმალთა ჯარის სარდალს, რომელიც ამ დროს დიარბექირს იყო და ბაღდადისკენ სალაშქროდ ემზადებოდა, სააკაძემ დახოცილ ყიზილბაშთა დაჭრილი თავებით აუწყა მტერზე გამარჯვება. მოურავი ოსმალებს ამიერ-კავკასიაში სალაშქროდ ეპატიჟებოდა. მაგრამ ოსმალთა უნიჭო სარდლობამ უეჭველი წარმატება ხელიდან გაუშვა, მოურავის წინადადება არ მიიღო და ამით შაჰ-აბასი უდიდეს ხიფათს გადაარჩინა.

მარტყოფის ომის უმალ აჯანყებულებმა თეიმურაზი მოიწვიეს და ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარეს.

მარაზდის ომი. შაჰ-აბასმა კარგად შეაფასა მდგომარეობის სერიოზულობა და შესაფერი ღონისძიებაც სწრაფად მიიღო. საქართველოს წინააღმდეგ მოქმედი ჯარის უფროსად მან ისა-ხან ყორჩიბაში დანიშნა. შარვანის ხანსა და აგრეთვე ერევნისა და ადარბადაგანის ბეგლარ-ბეგებს ებრძანათ, რათა თავისი ჯარებით ყორჩიბაშს ხლებოდნენ.

ქართველებმა მტერს თავისი ძალების სრული მობილიზაციით უპასუხეს. მათთანვე მოვიდა ოსმალთაგან გამოძევებული მანუჩარ ათაბაგი მცირე რაზმით. ამ ომში მას უკანასკნელად მოუხდა ხმლის მოქნევა ქართველობის დასაცავად. ქართველთა ჯარი ოცი ათასამდე მეომრისაგან შესდგებოდა. ყიზილბაშები მათ რიცხვით დიდად სჭარბობდნენ.

ქართველები კოჯორ-ტაბახმელას იდგნენ, როცა მტერი ალგეთზე მოვიდა და მარაზდის მიდამოებში გაიშალა.

ქართველთა ბანაკში თათბირი გაიმართა. ბჭობდნენ, თუ სად და როდის შეებოდნენ მტერს. სხვადასხვა აზრი გამოითქვა, მაგრამ ომის დაწყების ბედი ფეოდალური ლაშქრის ორგანიზაციამ გადასწყვიტა. საბარათიანოს ლაშქარი ხვალისად შებმას მოითხოვდა, თუ არა და, ბრძოლის ველს მივატოვებთო, იმუქრებოდნენ. საბარათიანოს ფეოდალების საამისო საბუთი ის იყო, რომ მტერი მათ „მამულში“ იდგა და მას აოხრებდა.

ასეთი ვიწრო იყო იმ დროს ქართველი თავადის პოლიტიკური თვალსაწიერი.

იმავე ღამით ქართველები მარაზდის ველისაკენ დაეშენენ. რიჟრაჟზე ომი დაიწყო. მტერმა თოფ-ზარბაზნით შემოუტია, მაგრამ ქართველი მხედრები ფიცხლავ მიეჭრნენ მტრის მეწინავე რაზმს და გადაქელეს რგი. მხნედ იყვნენ ყიზილბაშებიც, თუმცა ბრძოლა მაინც ქართველთა გამარჯვებით მიდიოდა. ქართველებმა გააპეს მტრის ჯარი და მისი ბანაკი ხელთ იგდეს. ყიზილბაშები თავზარდაცემული გარბოდნენ. ივლისის პაპანაქება შუადღე

იყო. ქართველები ომს მოგებულად სთვლიდნენ, მაგრამ ყიზილბაშთა მთავარსარდალი ისა-ხან ყორჩიბაში ბრძოლის ველს არ სთმობდა და გადარჩენილი რაზმებით საქმის გამოსწორებას ცდილობდა. ქართველთა სარდლობა-კი მტრის ერთიანად გაწყვეტის გეგმას აწყობდა.

ამ დროს მოუსწრო თავრიზის ბეგლარ-ბეგმა ადარბადაგანის ჯარით. დამხმარე ლაშქრის მოსვლით გამხნეებულმა მტერმა ქართველებს ძლიერად შემოუტია. ამავე დროს მოლაღატეებმა ხმა დაარხიეს: თვით შაჰი მოვიდაო. მეორე მხრით-კი შექნეს თავში ცემა: თეიმურაზ მეფე მოჰკლესო. — მოქანცულს ქართველთა ჯარს გული გაუტყდა და პირი იბრუნა. სარდლებმა ჯარი ვერ შეიკავეს. ყიზილბაშები აედევნენ და უწყალოდ ხოცდნენ უკანდახეულთ. განსაკუთრებით მრავლად დაიღუპა გლეხობა—ომში ის ქვეითად იყო და ბრძოლის ველიდან სწრაფად გაცლის ღონე მას არ ჰქონდა. ცხენოსნების მიერ მიტოვებული გლეხები ჯგუფ-ჯგუფად შეგროვდნენ და თავგანწირვით იბრძოდნენ, სანამ უკანასკნელ კაცამდე არ შეაწყდნენ ყიზილბაშ მეთოფეებს. გაქცეულ მხედრებს-კი ყიზილბაშებმა კოჯრის ძირამდე სდიეს. მოწინააღმდეგენი სალამოს ბინდმა გაყარა. ეს იყო 1624 წელს.

მარაბდის ომში ცხრა ათასი ქართველი და თოთხმეტი ათასი ყიზილბაში გაწყდა.

თავადთა პოლიტიკური სიბეცე-შებლულულობა, ფეოდალური ლაშქრის უდისციპლინობა და შეიარაღებაში ჩამორჩენილობა იყო მარაბდას ქართველთა დამარცხების უმთავრესი მიზეზები.

მეორე დღეს ომი კოჯრის მიდამოებში გაგრძელდა. ქართველების მიზანი მტრის შეჩერება იყო, რომ მოსახლეობას დახიზვნის საშუალება ჰქონოდა.

მეფე თეიმურაზ და გიორგი სააკაძე შიდა-ქართლში მოვიდნენ.

§ 129. მარაბდის ომის შემდეგ. სააკაძის დამარცხება

ქართველების პარტიზანული ომი. მართალია, მარაბდის ომში ქართველები დამარცხდნენ, მაგრამ მტერიც ისე ძლიერ დაზარალდა, რომ შაჰის დავალებათა შესრულების ღონე მას აღარ შესწევდა.

ქართველები საქმეს საბოლოოდ წაგებულად არ სთვლიდნენ და შეუპოვარ ბრძოლას განაგრძობდნენ. ეხლა ქართველებმა ბრძოლის ტაქტიკა შესცვალეს და პარტიზანულ ომს მიმართეს. ასეთი ბრძოლის მთავარი ორგანიზატორი მოურავი სააკაძე იყო.

დიდი თავგამეტებით იბრძოდნენ ქართველთა მცირე რაზმები. უკანასკნელ შესაძლებლობამდე იცავდნენ ისინი გზის ვიწროებს, ზეკარებს, ფონებს თუ ხიდებს, რომ მტერი ქვეყნის შიგნით სწრაფად არ შემოჰკრილიყო და სახიზარს მიმავალ მშვიდობიან მოსახლეობას არ დარეოდა. გმი-

რებმა ათი დღე შეიკავეს მოზღვავებული მტერი. ყიზილბაშებმა დიდი გა-
ქარვებით და ზარალით შესძლეს ბოლოს შიდა-ქართლში შემოჭრა, მაგრამ
ქვეყანა უკვე დახიზნული იყო, და მტერმა ტყვე შედარებით მცირე იშოვა.

მეფე თეიმურაზ იმერეთს გადავიდა, გიორგი სააკაძე-კი სამცხეს მივი-
და და ოსმალეთის სულტანს ელჩი გაუგზავნა (1624 წელს).

სპარსელთა ლონისძიებანი. ისა-ხან ყორჩიბაში დარწმუნდა, რომ თეი-
მურაზისა და მოურავის ხელში ჩაგდება მას არ შეეძლო. შაჰის მოხელე
იმისიცი მოხარული იყო, რომ ირანის ეს მოსისხარი მტრები ქართლ-კა-
ხეთს გაეცალნენ, თუნდაც დროებით. ისა-ხანი ქვეყნის შემომტკიცებას
შეუდგა. ირანის აგენტები გამრავლდნენ, ძველ მოღალატე თავადებს და-
მარცხების შემდეგ სულმოკლენიც შეემატნენ. მტერმა ყველა ამათ წყა-
ლობა უყო და ზურგად და იმედად ყიზილბაში მეციხოვნეები უჩინა. შა-
ჰის ბრძანებით ქართლის მმართველად ისევ სიმონ-ხანი დასვეს, რომლის
დახმარებაც, ყიზილბაშთა ჯარის გარდა, განჯის ხანს დაავალეს.

რაკი აბასი გულის წადილს ვერც ეხლა ეწია—თეიმურაზი და სა-
აკაძე ხელთ ვერ იგდო,—გაბოროტებულმა შაჰმა შურისძიების წყურ-
ვილი ერთხელ კიდევ მოიკლა უდანაშაულო მძევლების სისხლით: საშინე-
ლი ტანჯვით აწამეს თეიმურაზ მეფის დედა ქეთევანი (1624 წ.), თა-
ვი მოსჭრეს აგრეთვე გიორგი სააკაძის ვაჟს პაატას.

სააკაძის საჰმიანობა ქართლში. 1625 წლის გაზაფხულზე თეიმურაზ
მეფე და გიორგი სააკაძე ისევ დაბრუნდნენ და ქედდაუდრეკელ მებრ-
ძოლ ქვეყანას სათავეში ჩაუდგნენ. მოურავი მხნედ შეუდგა სახელმწიფო-
ებრივ მოღვაწეობას. მან დიდმნიშვნელოვანი ლონისძიებები დასახა ქვეყ-
ნის სამხედრო და ადმინისტრაციული წესწყობილების გაუმჯობესების
მიზნით. ამავე დროს მოურავი თავგამეტებით იბრძოდა ქართლის ციხე-
სიმაგრეებში შეყენებული ყიზილბაშებისა და მტრის მხარეზე გადასული
მოღალატე თავადების წინააღმდეგ.

სამეფოს შევიწროებით ესარგებლა და აჯანყებულიყო დვალეთი. სა-
აკაძემ ხმლით გასტეხა აჯანყებულნი და დვალეთი ისევ სამეფოს დაუმორ-
ჩილა. შაჰის ძველი აგენტი და ქვეყნის მოღალატე ლორის მელიქი
ეხლაც თავადებს გიორგის წინააღმდეგ მოუწოდებდა. სააკაძე მიუხტა
ლორეს. მელიქი გადაიხვეწა. ბირთვისის ციხის პატრონი ქაიხოსრო
ბარათაშვილი მტერს მიმხრობოდა. ბირთვისის ციხეში მას ხუთასი
ყიზილბაში მეთოფე ჩაეყენებინა და თავს არხენად გრძნობდა. სააკაძე
მოულოდნელად თავს დაეცა ტბისში ქაიხოსროს სასახლეს, ხელთ იგ-
დო მოღალატე თავადი და აიძულა ის ციხიდან ყიზილბაშები გამოეტყუ-
ებნა. სააკაძემ ყველა მათ თავები დააყრევინა, ხოლო ციხეში თავისი
ხალხი შეაყენა.

ყიზილბაშები შეხუთულები ისხდნენ ციხე-სიმაგრეებში. სიმონ-ხანი თბი-
ლისიდან ველარ გამოდიოდა. არც მის დამხმარე განჯის ხანს ადგა მოუ-
რავისაგან კარგი დღე. 1626 წელს სააკაძემ გაილაშქრა განჯას, აიღო და

დაარბია იგი. შაჰ-აბასს, უეჭველია, კვლავ განსაკუთრებული ღონისძიებები დასჭირდებოდა, რომ ქართველი ფეოდალების შინაურ შუღლს ის ამ გასაჭირისაგან არ ეხსნა.

გიორგი სააკაძე ამ დროს ქართლის ფაქტიური მმართველი გახდა, ოსმალებთან თუ სხვა მეზობელ ქვეყნებთან მოლაპარაკებას მოურავი თეიმურაზისაგან დამოუკიდებლად აწარმოებდა. საქართველოში სააკაძეს უკვე ქართლის მოურავს ეძახდნენ, ხოლო ოსმალეთის ხონთქარი მას „ქართლის მპყრობელ მოურავ-ხანს“ უწოდებდა და „თეიმურაზ-ხანის“ სწორად უყურებდა. თეიმურაზი ხონთქარს მხოლოდ კახეთის მმართველად მიაჩნდა. თეიმურაზ მეფე მოურავის ასეთ განდიდებას ვერ ითმენდა და მას ორგულობას სწამებდა. ამავდროულად გიორგი სააკაძის თეიმურაზის შემორიგებას მოხერხებულად ცდილობდა. მოსკოვის მეფის შუამდგომლობის შედეგად და მისივე ელჩის პირით შაჰი თეიმურაზს ტყვედ წაყვანილი ხალხის დაბრუნებას და აოხრებული კახეთის აშენებას პირდებოდა იმ პირობით, რომ მეფე ოსმალეთთან კავშირს შესწყვეტდა. ასეთ ვითარებაში სააკაძის მოქმედებმა მეფე და ქართლის მოურავი ერთი მეორეს ადვილად გადაამტერეს.

იმისთვის რათა თეიმურაზს ქართლზე ხელი აეღო, სააკაძემ წინ წამოსწია ქართლის ტახტის მემკვიდრედ ქაიხოსრო მუხრან-ბატონი. ქაიხოსრო ქართლის მოურავის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა.

მალე ქართლის თავადები ორ ჯგუფად გაიყვნენ: მუხრან-ბატონი და ქსნის ერისთავი სააკაძეს შერჩნენ, ამილახორი და ზურაბ ერისთავი თეიმურაზს მიემხრნენ. თეიმურაზმა ქართლი დასტოვა და კახეთს გადავიდა. გაერთეული ქართლ-კახეთის სამეფო ისევ დაიშალა.

თეიმურაზსა და სააკაძეს შორის ომი აუცილებელი შეიქნა.

ბაზალეთის ომი. სააკაძემ დახმარებისათვის იმერეთის მეფეს, გიორგის, და ახალციხის ფაშას საფარს მიმართა. საფარ-ფაშაც ოსმალთა ხონთქრის ნებართვით სააკაძეს ომეშველა. ოსმალეთის სახელმწიფო კარი სააკაძეს, როგორც შაჰ-აბასის შეურიგებელ მოწინააღმდეგეს, დიდად აფასებდა და თეიმურაზ-სააკაძის ომში სააკაძის გამარჯვებას ირჩევდა.

საფარ-ფაშისა და იმერეთის მეფის ჯარები სააკაძეს მოუვიდნენ. 1626 წელს გვიან შემოდგომაზე, ბაზალეთის ტბასთან (დუშეთის მახლობლად), ომი მოხდა მოურავსა და თეიმურაზ მეფეს შორის. სასტიკი ბრძოლა სააკაძის დამარცხებით დამთავრდა.

ჩაიშალა ის დიდი საქმე, რომელსაც სააკაძემ თავისი უზარმაზარი ენერჯია შეაღია და ურომლისოდაც საქართველოს განთავისუფლება-გაძლიერება შეუძლებელი იყო. მოურავი, ქაიხოსრო მუხრან-ბატონი და სხვები ოსმალეთს გაიქცნენ, სტამბოლს მივიდნენ და ხონთქრისაგან დახმარებას ითხოვდნენ, მაგრამ დახმარება ვერ მიიღეს. 1627 წელს ირანსა და ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო და აღმოსავლეთი საქართველო ისევ ირანის სამფლობელოდ იქნა ცნობილი.

ჰართლ-კახეთი ბაზალეთის ომის შემდეგ. სააკაძის დაღუპვა. მომავლის მოლოდინში ემიგრანტები ოსმალეთში დარჩნენ. კარგა ხანს მოურავი ოსმალეთში დიდ პატივში იყო: მას ფაშობა უწყალობეს და სამმართველოდ დიდი ქვეყანა ჩააბარეს. 1629 წელს მოურავსა და მის ორმოც მხლებელს დიდი ვეზირის ბრძანებით თავი მოჰკვეთეს. თვით ოსმალეთში ამ ბოროტმოქმედების მიზეზად დიდი ვეზირის შურსა და მტრობას სთვლიდნენ სააკაძის მიმართ. ასე დაიღუპა ეს დიდი პიროვნება, თავისი დროის უკულმართობის მსხვერპლი.

სააკაძეს არ მოუხერხდა თავისი პოლიტიკური იდეების განხორციელება. საქართველოს განთავისუფლებისა და გაერთიანებისათვის ბრძოლაში იგი დამარცხდა, მაგრამ მისი დამსახურება სამშობლოს წინაშე განუზომელია. გიორგი სააკაძემ იხსნა, თავისი პირადი ბედნიერების ფასად, საქართველო სასიკვდილო საფრთხისაგან იმით, რომ იგი იყო მთავარი ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელი 1623—5 წ. წ. გმირული სახალხო ომისა, რომელმაც აიძულა შაჰ-აბასი ხელი აეღო საქართველოს სახელმწიფოსა და ქართველი ერის მოსპობის განზრახვაზე. სწორედ ასე, როგორც სამშობლოსადმი თავგანწირულ ერთგულებას აფასებდნენ ქართველი პატრიოტების მომდევნო თაობანი მოურავის საქმიანობას.

ბაზალეთის ომის შემდეგ კახეთი და შიდა-ქართლი ისევ თეიმურაზს ეჭირა. თბილისში შაჰის მოხელე სიმონ-ხანი იჯდა, რომელსაც მხოლოდ სომხით-საბარათიანო ემორჩილებოდა.

1629 წლის დასაწყისს შაჰ-აბასი გარდაიცვალა, და ირან-ოსმალეთის ომიც განახლდა. თეიმურაზ მეფემ მტერს მარჯვე დრო შეურჩია, ზურაბ ერისთვის დახმარებით სიმონ-ხანი დალუპა და ქართლი მთლიანად დაიპყრო. მალე თეიმურაზმა ზურაბ ერისთავიც მოაკვლევინა. განდიდებულ არაგვის ერისთავს ზურაბს თეიმურაზის ყმობა ემძიმებოდა და თვითონ აპირებდა ხელმწიფობას. ხევი და სთიულეთი ხომ ქართლის მეფეს მასტაცა, ეხლა იგი თიანეთსა და მუხრანს ეჭიდებოდა და თავისუფალი ფშავ-ხევსურეთის დაძონებასაც დაჟინებით ცდილობდა.

1631 წელს თეიმურაზი ირანის მიმართ შეტევაზე გადავიდა ოსმალეთის დახმარების იმედით. მან იმერთა მეფისაგან დამხმარე ჯარი იშოვნა და შეერთებული ლაშქრით განჯა-ყარაბაღის ქვეყნები დაარბია.

მეორე მხრით, თეიმურაზმა რუსეთთან ურთიერთობა კვლავ გააბა და მოსკოვის მეფეს მტრის წინააღმდეგ დახმარება სთხოვა. ამის საპასუხოდ ირანის ახალმა შაჰმა ქართლი სიმონ-ხანის ბიძას, როსტომს, უწყალობა, კახეთის ხანად-კი ყიზილბაში სალიმი დანიშნა. როსტომი დიდი ჯარით გამოისტუმრეს. ქართლის ფეოდალების ერთი ნაწილი როსტომს მიუვიდა, სხვებმა კიდეც თეიმურაზს ყიზილბაშებთან ომი არ ურჩიეს. უჯაროდ დარჩენილი თეიმურაზი მცირე ამალით იმერეთს გადავიდა, ქართლი-კი როსტომმა დაიჭირა (1632 წ.).

ირანისა და ოსმალეთის ბატონობა საქართველოში
და ბრძოლა მის წინააღმდეგ

§ 130. როსტომის მეფობა

როსტომის დანიშვნა ქართლის „ვალი“-დ. 1632 წლიდან ირანისა და ქართლის ურთიერთობაში ახალი ხანა იწყება. ამიერიდან ვიდრე 1744 წლამდე ქართლს მაჰმადიანი მეფეები განაგებდნენ, რომელთაც ქართლის „ვალი“, ესე იგი, შაჰის „მოადგილე“ ეწოდებოდათ. თანაც ქართლიდან შაჰის ხაზინაში ყოველწლიური ხარკი მიჰქონდათ, ხოლო პირადად ყაენისათვის სხვადასხვა მისართმეველი და ქალ-ვაჟები იგზავნებოდა.

როსტომი პირველი მაჰმადიანი მეფე იყო, რომელმაც ქართლში მტკიცედ ფეხის მოკიდება შესძლო. ასეთი მდგომარეობის მისაღწევად როსტომმა ხანგრძლივი ბრძოლა გადაიტანა.

როსტომი სიმონ მეფის ძმის, დავითის, „უკანონო“ შვილი იყო, შინდისელი გლეხის ქალისაგან. როსტომი ირანში აღიზარდა, მაჰმადიანი იყო და გასპარსელებული.

თეიმურაზის დაბრუნება კახეთს. იმერეთს გახიზნული თეიმურაზი 1634 წელს ისევ დაბრუნდა, კახეთს დაეუფლა და 14 წლის განმავლობაში როსტომის წინააღმდეგ დაუცხრომლად იბრძოდა, — მას ქართლის დაქვერდა სურდა. მაჰმადიანი როსტომის წინააღმდეგ არაერთი ქართლის თავადი უჭერდა მხარს ქრისტიან თეიმურაზს. ირან-ოსმალეთის ომი გრძელდებოდა, და თეიმურაზს იმედი ჰქონდა, რომ ირანის ამ მოხელის, როსტომის, წინააღმდეგ დახმარებას ოსმალეთიდან მიიღებდა. მეორე მხრით, კახეთის მეფე დახმარებას რუსეთშიაც ეძებდა. თეიმურაზი ენერგიულად ცდილობდა, რომ საქართველოს ყველა სამეფო-სამთავრო მოსკოვის მეფის მფარველობის ქვეშ შეეყვანა. ამით კახეთის მეფე საქართველოს სამეფო-სამთავროების შეკავშირებისათვის იბრძოდა.

მაგრამ თეიმურაზის საქმე მარცხით დასრულდა: 1642 წელს ირან-ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო, და არც მოსკოვის მეფეს აღმოაჩნდა ქართ-

ველ მეფე-მთავართა მფარველობისათვის საჭირო ძალა. შეთხელდა თეიმურაზის მომხრე ქართლის თავადთა დასიც, რომელთაც არა ერთი შეთქმულება ჩაეშალათ, არა ერთი აჯანყება წააგეს როსტომის წინააღმდეგ.

როსტომის ხელისუფლების განხორციელება. 1648 წელს შაჰის დასტურით როსტომმა ყიზილბაშები დაიხმარა და კახეთს გაილაშქრა. თეიმურაზმა ომი წააგო და კახეთს გაეცალა. შაჰმა კახეთი როსტომს მისცა სამმართველოდ.

როსტომმა სწორედ იმით გაიმარჯვა, რომ ქართველობას შეურიგებელი ბრძოლა არ გამოუცხადა. როსტომის ღონისძიებები ქართულ საზოგადოებრივსა და სამეურნეო წყობას არ შეხებია. აქ ყველაფერი უცვლელად დარჩა. არც ქრისტიანობა განიცდიდა მის დროს ქართლში აშკარა დევნას, გამაჰმადიანება უმთავრესად ფეოდალ მოხელეთა უმაღლეს წრეებს ეხებოდა. სამაგიეროდ ქვეყანა დიდი ხნის ნანატრ მშვიდობიანობას ეღირსა. შეწყდა ყიზილბაშთა თარეში. თავადების ურთიერთ მიხტომ-მოხტომაც თანდათან შენედა. თავის სამფლობელოში როსტომმა წესიერება დაამყარა. გახიზნული ხალხი უკან დაბრუნდა და სოფლებმა მოშენება იწყო. აქა-იქ ქალაქებიც აღდგა, ვაჭრობა-ხელოსნობა გამოცოცხლდა. ქვეყანაში ღოვლათი დატრიალდა.

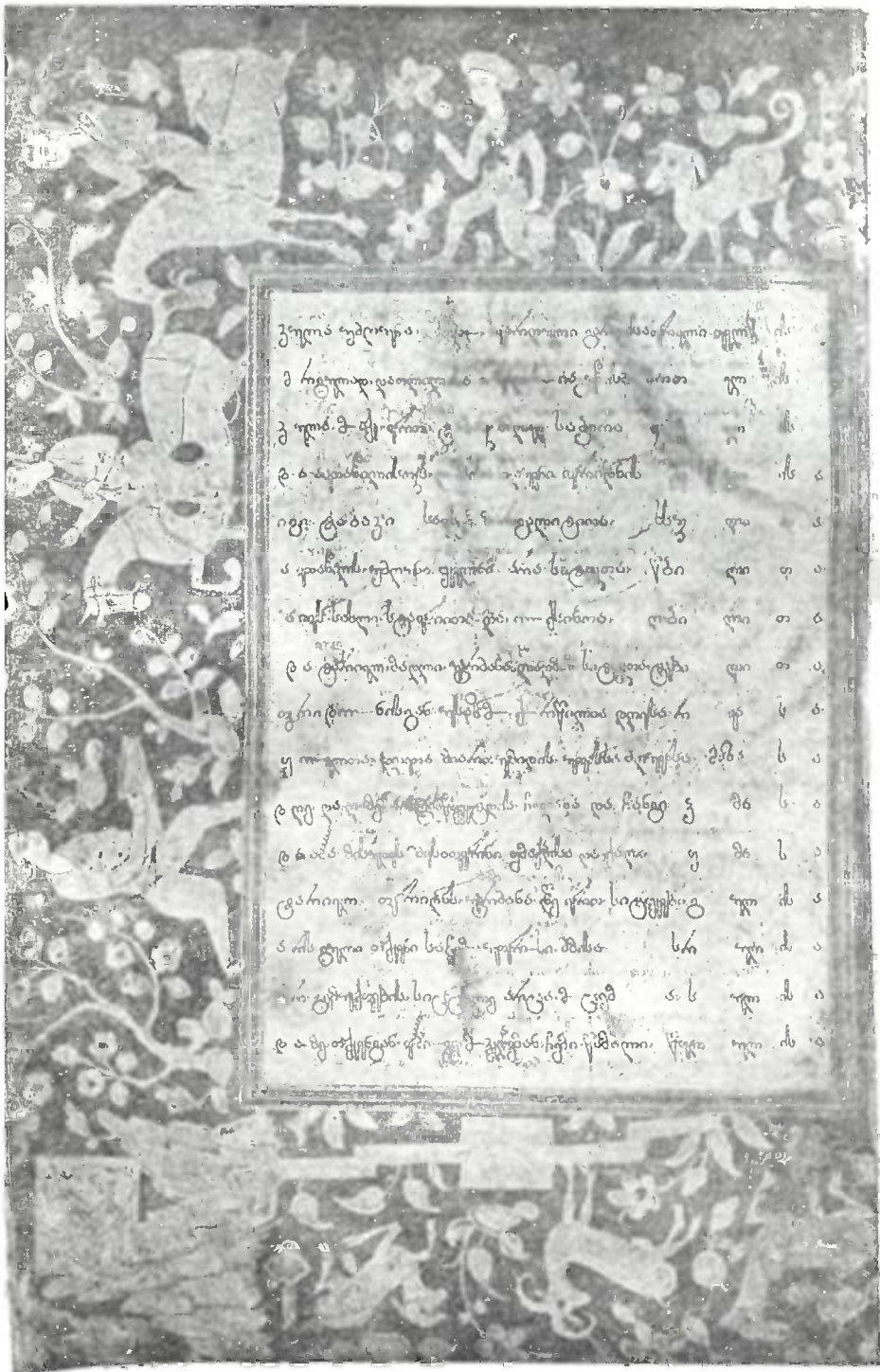
ასეთ პირობებში ქართლის ფეოდალების უმრავლესობა თანდათან შეურიგდა როსტომს. ამიერიდან ქართველობისათვის ბრძოლა განსხვავებულ პირობებსა და ფორმებში მიმდინარეობდა. შეურიგებელი თეიმურაზი თავისი ერთგული მომხრეებით გაირიყა და იძულებული შეიქნა ასპარეზიც დაეცალა, თუმცა მას ბრძოლა ამის შემდეგაც არ შეუწყვეტია.

§ 131. კახეთის აჯანყება 1659 წლისა

თურქმანების ჩამოსახლება კახეთში. თეიმურაზის საქმიანობა სპარსელებს არ ასვენებდა. ამავე დროს არც კახეთში გამოილივნენ თეიმურაზის მომხრეები. განსაკუთრებით შფოთავდა მთიანეთი. კერძოდ, თუშები, ფშაველები და ხევსურები თეიმურაზისადმი თავის ერთგულებას ეფიცებოდნენ მოსკოვის მეფეს ალექსის, მორჩილებას უცხადებდნენ უკანასკნელს და მზად იყვნენ მტერზე სალაშქროდ. ასეთ პირობებში ირანში ერთხელ კიდევ გაცოცხლდა შაჰ-აბასის ძველი გეგმა: კახეთში თურქმან მომთაბარეთა ჩასახლება. ამ საქმის შესრულება ეჭვიანმა შაჰმა არ მიანდო როსტომ-ხანს. ამიტომ კახეთი ჩამოართვეს როსტომს და ისევ განჯის ხანს სელიმს გადასცეს (1656 წ.).

სელიმ-ხანი დავალების შესრულებას ენერგიულად შეუდგა. სულ რაღაც ორი წლის განმავლობაში ადარბადაგანიდან მან თურქმანთა დიდი ურდოები ჩამოასახლა კახეთში. თურქმანებმა დაიჭირეს ბახტრიანი, ალავერდი და სხვა მნიშვნელოვანი ადგილები.

ეს საქმის დასაწყისი იყო. სელიმ-ხანი მთელი შიგნითა და გარე-კახე-

„ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერის მორთულ ლიბის ნიმუში, XVII ს.

საქ. მუზ. ხელნაწერთა განკ.

თის ბარი-ადგილების თურქმანებით დასახლებას აპირებდა. ამავე დროს დალისტნელი ყაჩაღები სასტიკად არბევდნენ და ატყვევებდნენ კახეთის მშვიდობიან მოსახლეობას. სელიმ-ხანი ამ ლეკებში თავის მოკავშირეს ზედავდა. კახეთს გადაშენება-მოსპობა ელოდა — თურქმანები მთელ კახეთს თავის ყიშლალ-იალალებად გადაქცევას უპირებდნენ, როგორც ამბობს ხალხი ლექსში:

ბახტრიანს სხედან თათრები,
სიტყვას ამბობენ ძნელსაო:
ახმეტას ჩავჭრით ვენახსა,
შიგ დავასახლებთ ელსაო.¹

მაგრამ საფრთხე მხოლოდ კახეთის ბარში მცხოვრებთ როდი უდგა. კახეთის მთიანეთის მოსახლეობა სულითა და ხორციით ბართან იყო დაკავშირებული. კახეთის ბარი მთიანეთის მარჩენალი იყო: ბარის პურიტა და ღვინით ირჩენდა თავს მწირი მთის მოსახლეობა; ბარის საზამთრო საძოვრებზე იყო დამოკიდებული მთიანეთის მეცხვარეობა; კახეთის ბარი იყო ის ადგილი, სადაც მთის ჭარბი მოსახლეობა სულ მუდამ ესახლებოდა.

აჯანყება. კახეთში მრისხანე აჯანყება მომწიფდა, საყოველთაო საფრთხემ საყოველთაო აჯანყება შობა. მიწა-მამულის დასაცავად, სიცოცხლისა და თავისუფლების დასაცავად მთელი ქვეყანა წამოიშალა. კახი, თუში, ფშავ-ხევსური, მთიულ-მოხევე ზევაად მოსკდა და საშინელი დაკვრით ერთბაშად გასწმინდა ჩამოსახლებული უცხოელებისაგან სამშობლო მიწა-წყალი. ბახტრიანს, ალავერდს თუ სხვაგან შიგნით კახეთში არც ერთი თურქმანი არ გაუშვიათ. სელიმ-ხანი თავქუდმოგლეჯილი გადაიხვეწა (1659 წ.).

ეს აჯანყება ორ მთავარ მიზანს ისახავდა: კახეთის გაწმენდას ჩამოსახლებული თურქმანებისაგან და ქვეყნის განთავისუფლებას სპარსელთა ბატონობისაგან. პირველი მიზანი უახლოესი იყო. აქ აჯანყების ყველა მონაწილე, თავადი თუ გლეხი, მთიელი თუ ბარელი, თანაბრად დაინტერესებული იყო და შეურთებელი ბრძოლის აუცილებლობა სრულ გამარჯვებამდე ყველასათვის უდავო იყო. მეორე მიზანი უფრო შორეული იყო და აჯანყებულთა ფეოდალურ ნაწილში მის შესახებ ერთსულოვნობაც არ არსებობდა.

ხალხის ამ საშინელმა რისხვამ ძლიერად იმოქმედა მტერზე. მტერმა დაინახა, რომ შაჰბასისეული გეგმის განხორციელება მას არ შეუძლია. ამიტომაც კახეთის თურქმანებით დასახლების გეგმა დროებით უარყვეს. მარცხის გამოსასწორებლად შაჰმა სელიმ-ხანის ნაცვლად სხვა მოხელე, მურთუზ-ალი-ხანი, გამოგზავნა დიდი ლაშქრით.

რაკი შაჰმა კახეთში თურქმანების ჩამოსახლების გეგმა უარყო, ამით აჯანყების ერთი მთავარი მიზანი მიღწეული იყო. ამის შემდეგ მურთუზ-

¹ ე ლ ი — მეჯოგე-მომთაბარე ხალხი.

ალი-ხანმა აჯანყებულთა ფეოდალური ნაწილის გათიშვა და დაქსაქსვა ადვილად მოახერხა. აოხრების მუქართა თუ დაყვავება-მოსყიდვით ხანმა თავის მხარეს გადაიბირა აჯანყების ნაკლებ აქტიური მონაწილენი; ისინი გადაუდგნენ თანამებრძოლებს და შაჰს დამორჩილდნენ.

აჯანყების მთავარი მომწყობი ზაალ არაგვის ერისთავი თავისი მომხრეებით დამორჩილებას არ ფიქრობდა. მაგრამ ზაალისა და მისი მომხრეების საქმე ცუდად წავიდა. 1658 წელს ქართლში როსტომი გარდაიცვალა და მისი ადგილი ვახტანგ მუხრან-ბატონმა დაიჭირა. ზაალი და ვახტანგი ერთმანეთს მტრობდნენ, და ერისთავი მუხრან-ბატონის მეფობას არ სცნობდა. 1661 წელს შაჰ-ნავაზმა (ეს იყო ვახტანგის თათრული სახელი) ზაალი დალუბა — არაგვის ერისთავი მისმავე ძმისწულემა მოჰკლეს. ერთს მათგანს, ოთარს, შაჰ-ნავაზმა არაგვის ერისთავობა უწყალობა. ზაალის სიკვდილის შემდეგ მისი თანამებრძოლები გატყდნენ. შალვა ქსნის ერისთავი, მისი ძმა ელიზბარი და ბიძინა ჩოლაყაშვილი ეახლნენ ირანის შაჰს და დანაშაულის შენდობა ითხოვეს. შაჰმა ისინი თურქმანთა იმ ურდოებს გადასცა, რომელთა მეტომეები აჯანყებულმა კახელებმა გაჟლიტეს 1659 წელს. თურქმანებმა აჯანყების ეს სამივე მეთაური აწამეს.

§ 132. თეიმურაზის პოლიტიკის საბოლოო დამარცხება

თეიმურაზი მმორჩილება ირანს. 1648 წლის შემდეგ თეიმურაზი იმერეთს იმყოფებოდა და დიდხანს ირანის წინააღმდეგ ბრძოლას განაგრძობდა. ის კვლავ საქართველოს მეფე-მთავრების შეკავშირებასა და მოსკოვის მეფისაგან დახმარების მიღებას ცდილობდა.

მაგრამ მოხუც მებრძოლს მარცხი თან სდევდა. მან დადიანი და იმერეთის მეფე ერთმანეთს ვერ შეარიგა და ვერც მოსკოვის მეფისაგან საკმაო დახმარება მიიღო. ბოლოს, 1660 წელს, თეიმურაზის ერთგული მოკავშირეც, იმერეთის მეფე ალექსანდრე, გარდაიცვალა და იმერეთში დიდი არეულობა დაიწყო.

ამასობაში თეიმურაზს საკუთარი ოჯახის წევრებიც სულ შემოსცლოდა — მრავალრიცხოვანი სახლობიდან მას ამ დროს ერთადერთი შვილი-შვილი ჰყავდა ცოცხალი, ერეკლე, და ისიც შორეულ რუსეთში იმყოფებოდა. ყოველი მხრით იმედგადაწურული უმიწაწყლო მეფე დამორჩილდა ყაენს — თეიმურაზი შაჰს ეახლა. ეს ირანის დიდი გამარჯვება იყო. მტერს დამორჩილდა სპარსელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ორმოცდაათწლოვანი გმირული ბრძოლის მესაჭე. საგარეო პოლიტიკის თვალსაზრისითაც რუსეთის თავდადებული მომხრის შაჰისადმი დამორჩილება ირანის დიდი წარმატება იყო. ამდენადვე ეს იყო ამიერ-კავკასიაში მოსკოვის მეფის საგარეო პოლიტიკის მარცხი.

თეიმურაზის სიკვდილი ციხეში. თეიმურაზი ირანში დიდი პატივით მიიღეს. შაჰი არწმუნებდა თეიმურაზს, რომ კახეთის ბატონობას მის შვილიშვილს ერეკლეს მისცემდა, რომელიც 1652 წლიდან მოსკოვის მეფის კარზე იმყოფებოდა, თუ ის ირანის ბატონობას აღიარებდა და შაჰს ეახლებოდა. ამ დროს ერეკლე მოსკოვიდან თუშეთს მოსულიყო და კახეთის დაჭერას ცდილობდა.

თეიმურაზმა სანდო კაცები გაუგზავნა თუშეთში ბატონიშვილს, მაგრამ ერეკლე შაჰს არ მიუვიდა. შაჰი თეიმურაზს გაურისხდა, ბატონიშვილის მოუსვლელობა მას დააბრალა. შაჰის ბრძანებით მეფე ასტრახადის ციხეში დაამწყვდიეს. სამოცდაათობმეტი წლის მოხუცმა ახალი ტანჯვა ველარ აიტანა და ჩქარა იქვე პატიმრობაში გარდაიცვალა (1663 წ.). შაჰმა ნება დართო შეესრულებინათ პატიმრის უკანასკნელი სურვილი: კახელებმა მისი ცხედარი საყვარელ სამშობლოში მოასვენეს და მამა-პაპათა სასაფლაო ალავერდს დიდი ამბით დაკრძალეს.

§ 133. დასავლეთი საქართველო მე-17 საუკუნეში

მე-17 საუკუნეში, განსაკუთრებით ამ საუკუნის მეორე ნახევარში, დასავლეთი საქართველო თანდათან დაცემის გზით მიდიოდა.

ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დაშლა აღნიშნულ საუკუნეში კიდევ უფრო გაღრმავდა. გამტკიცდა სამთავროების განცალკევება და განკერძოება. სამთავროთა შორის განსაკუთრებით გაძლიერდა ოდიში, რომლის მთავარი ლევან მეორე, დადიანი (1605 — 1657), ხელმწიფობას იჩემებდა და თავისი ხელმწიფობის ქვეშ დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებასაც ლამობდა. სამეფო-სამთავროებს შორის უკვე გამუდმებული ომები იყო. ეს ფეოდალური ომები გამარჯვებულს იმდენად არ აძლიერებდა, რამდენადაც დამარცხებულს ანადგურებდა. საბოლოოდ-კი, ქვეყნის მეურნეობა სწრაფად ეცემოდა და პოლიტიკურად ყველა სუსტდებოდა.

ფეოდალურად დაშლილ-დასუსტებულ სამეფო-სამთავროებს მტერი სულ უფრო და უფრო ეუფლებოდა. მე-17 საუკუნის დასაწყისიდანვე აფხაზთა მთავარმა, გურიელმა და დადიანმა, ხოლო უფრო გვიან იმერეთის მეფემაც, იკისრეს ოსმალთა ყოველწლიური ხარკი. ოსმალთა ხარკი ცალკეულ სამეფო-სამთავროებში სხვადასხვა იყო. მაგრამ ყველასათვის საერთო ის იყო, რომ ეს ხარკი თანდათან იზრდებოდა. ოსმალთა გაბატონებას თვით ფეოდალები უწყობდნენ ხელს. მე-17 საუკუნის სიგრძეზე ოსმალთა ჯარი არაერთხელ შემოსულა დასავლეთ საქართველოში მთავრების ან სხვა თავადების ხელის შეწყობით. მეზობლის მიერ მიმძღავრებული მთავრის ან თავადის მოწვევით თურქები გადმოდრიდნენ დასავლეთ საქართველოში და საშინელი აოხრება-დარბევით „წესრიგს აღადგენდნენ“ ხოლმე.

მე-17 საუკუნის 60-ანი წლებიდან მთელი დასავლეთი საქართველო საშინელმა აშლილობამ მოიცვა. მეფისა თუ მთავრების ხელისუფლება კი-

De Mengrello Principe.

სამეგრელოს მთავარი ლევან.

მდროინდელი იტალიელი მხატვრის ნახატი (კანტელის ბლომიდონ).

იმერთა მეფისა და საეყრედოს მთავრის შეხვედრა.

XVII ს. ტყალოშო მხატვრის ნახტო (კისტოქოს ალაომიძის).

დედუფრო დაეცა და ქვეყანა თუგადების სათარეზოდ იქცა. დადიანი, გურიელი, ქართლის ბატონიშვილი თუ იმერეთის ბატონიშვილი თავადების სურვილით წარამარა სცვლიდნენ ერთიმეორეს სამეფო ტახტზე.

თავადებმა მიიტაცეს და გაისაკუთრეს სამეფო ყმა-მამული. ერისთავ-მოურავებმა ხელმწიფობა დაიჩემეს. მთავრები აუქმებდნენ საეპისკოპოსოებს, საწინამძღვროებს და იტაცებდნენ საეკლესიო მამულებს, საერო ფეოდალებმა მიითვისეს საკათალიკოსო სოფლები.

ფეოდალ მაღალადეთა ოჯახი. წინარების ფრესკა, XVII ს.

„გატრანის გამოცემით.“

ბოლომოუღებელი ურთიერთ თავდასხმები სავსებით აჩანაგებდა მშრომელ მოსახლეობას. მძვინვარებდა გამანადგურებელი, ტყვის-სყიდვა. ტყვის-მსყიდველთა ბრბოებმა მოიცვეს არა მარტო განაპირა ადგილები, არამედ შიგნითა რაიონებიც. ტყვის გამყიდველები ჩვეულებრივად თავადები იყვნენ, მაგრამ ამ ველურ საქმეში თანდათან საზოგადოების სხვა წრის ხალხიც გაერია. მე-17 საუკუნეში საერთოდ და განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში ტყვის-სყიდვამ დასაველეთ საქართველოში საშიშარი ხასიათი მიიღო.

ქვეყანაში გაუკითხაობა მეფობდა. გლეხი სავსებით ბატონის ანაბარა გახდა და საბატონყმო ურთიერთობა ყოველად აუტანელი შეიქნა. გამხეცებული ბატონისაგან გლეხი თავს იცავდა, რითაც და როგორც შეეძლო. მაგრამ ჩამორჩენილ ფეოდალურ ქვეყანაში გლეხობა დაურაზმავი და გაუერთიანებელი იყო, მისი საერთო გამოსვლა არ ხერხდებოდა. დაქსაქსულად იბრძოდნენ ცალკეული გლეხები, ან ცალკეული მებატონის ყმები, ერთი კატეგორიის გლეხები ან კიდევ ცალკე სოფლები. აუტანელ პირობებში მოქცეულ გლეხობას მეურნეობის ხალისი აღარა ჰქონდა და ქვეყანა უფრო და უფრო ღარიბდებოდა. სიღატაკეს ხშირი შიმშილობა თანსდევდა, შიმშილობას ჭირი მოჰყვებოდა ხოლმე, და ყველაფერი ეს ერთად ქვეყანას ავერანებდა.

ვახუჟ ლიპარტიანი.

XVII ს. იტალიელი მხატვრის ნახატი (კასტელის აკადემიიდან).

ბუნებრივია, გლეხობა, ვისაც კი ამის შეძლება ჰქონდა, გარბოდა თავისი საცხოვრებელი ადგილებიდან. გაქცეულები ესახლებოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც ამ დროს, შედარებით, წესიერება სუფევდა.

მე-17 საუკუნეში, ამ მიზეზით, მოსახლეობის რიცხვი დასავლეთ საქართველოში ერთიორად შემცირდა. თანდათან ძლიერდებოდა უცხოელ დამპყრობელთა გავლენაც იმერეთის სამეფოში. მე-17 საუკუნის 70-იან წლებში იმერელმა თავადებმა ოსმალთა ჯარი ქუთაისის ციხეში შეიყვანეს. ამით გარეშე მტერმა ქვეყნის შუაგულში ფეხი მკვიდრად მოიკიდა.

ბრძოლა ქართლ-კახეთის განთავისუფლებისათვის

§ 134. ქართლი მე-17 საუკუნის დამლავს

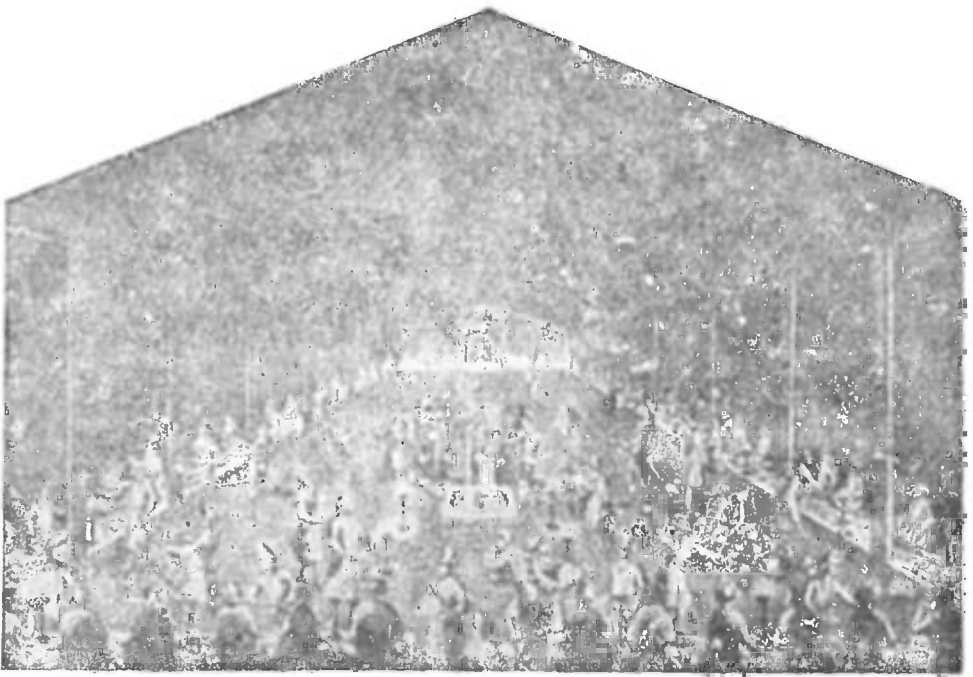
მე-17 საუკუნის უკანასკნელ მესამედში და მე-18 საუკუნის პირველ მეოთხედში საქართველო დაუცხრომელ ბრძოლას განაგრძობდა უცხოელების ბატონობისაგან განსათავისუფლებლად. ბრძოლის წამყვანი ისევ ქართლი იყო. სპარსელთა ბატონობის მიუხედავად ქართლი ამ ხანაში როგორც ეკონომიურად, ისე კულტურულად, წინ მიდიოდა. მისი გავლენა სხვა ქართულ სამეფო-სამთავროებზე სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა.

საზოგადოებრივი აზროვნება. დიდი მარცხის შედეგად ქართველი საზოგადოების საუკეთესო ნაწილი გამოვლილ ომებს იგონებდა და გადასული თაობის მებრძოლთა საქმიანობას აფასებდა. საქართველოს ძალთა გაუერთიანებლობა, თავადების თვითნებობა, ერთმანეთის გაუტანლობა, გლეხკაცების აულაგმავი ჩაგვრა მემამულეების მიერ, — აი, რა მიაჩნდათ მათ საქართველოს ამ დიდი მარცხის მიზეზად.

ამისდაკვალად სახავდნენ შემდგომი ბრძოლის საშუალებებს. თანდათან შემუშავდა მტრის წინააღმდეგ იდეური ბრძოლის საშუალებანიც. ამ მიზანს ემსახურებოდა იმ დროის ქართული პოეზია, მეცნიერება, პროპაგანდა. თანდათან შეიქმნა იდეურ-პოლიტიკურ მოღვაწეთა ძლიერი დასი: პოეტები, მეცნიერები; სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწენი. შაჰ-ნავაზის შვილები: არჩილ მეფე, გიორგი მეფე და ამათი ძმისწული ვახტანგი ამ ბრძოლის ხელმძღვანელები იყვნენ. თავადების უფლებების შეზღუდვა, სამართლის მოწესრიგება, ქვეყნის ეკონომიური წინსვლისათვის ხელის შეწყობა იყო მათი საშინაო სამოქმედო პროგრამა. მეორე მხრით, მათი მიზანი იყო ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გადაქცევა და და-

სავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრებთან კავშირი. საქართველოს პატრიოტებს ირანიცა და ოსმალეთიც ორივე თანაბრად შეურიგებელ მტრე-

ნადიმი ქართლის მეფის სასახლეში (1672 წ.).

„ქართლის მეფის სასახლეში (1672 წ.).“

ბაღ მიაჩნდათ, — ერთი „ფოცხვერია“, მეორე „ბაბრი“-ო¹, — და ეძებდნენ მათ წინააღმდეგ საგარეო მოკავშირეებსაც.

მოკავშირედ, ბუნებრივია, ქრისტიანული ქვეყნები იგულისხმებოდა, მაგრამ ისეთი, რომელსაც რეალური დახმარება აღმოეჩინა, იმჟამად არავინ იყო.

მე-17 — მე-18 საუკუნეთა მიჯნაზე ქართველი მამულიშვილების ეს დასითანდათან იზრდებოდა. ასეთი მოღვაწენი ამ დროს ქართლის გარდა მოიპოვებოდნენ კახეთშიაც და დასავლეთ საქართველოშიაც.

მუხრან-ბატონი ქართლის ტახტზე. როსტომი უშვილოდ გადავიდა (1658 წ.). მის მემკვიდრედ, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, შაჰმა თეიმურაზ მუხრან-ბატონის შვილი ვახტანგი დაამტკიცა. ვახტანგ მეხუთე (1658 წ.—1675 წ.), ანუ შაჰ-ნავაზით იწყება ბაგრატიონთა მუხრან-ბატონების შტოს მრავალმხრივი და ნაყოფიერი მოღვაწეობა ქართლის სამეფო ტახტზე.

1676—1688 წლებში ქართლში გიორგი ვახტანგის ძე მეფობდა. ირანისადმი მორჩილებას გიორგი მეთერთმეტე უფრო ნაკლებად ითმენდა, ვიდრე მამა მისი, და აჯანყებისათვის საიღუმლოდ ემზადებოდა. შაჰმა შეუტყო განზრახვა და გიორგი მეფობიდან გადააყენა. ქართლის მეფე არ დაემორჩილა შაჰის ბრძანებას და აჯანყდა. მის ადგილზე შაჰმა თეიმურაზი დაამტკიცა.

¹ „ბაბრი“ გარეული მხეცია, ჯიქი.

რაზ პირველის შვილიშვილი .ერეკლე დანიშნა. ერეკლე რუსეთიდან კარგა ხანია წამოსულიყო და თავის ბედს შაჰის კარზე ეძებდა: ქართლში ერეკლე პირველი 1688 — 1703 წლებში ბატონობდა. მან ქართლში ზოგი რამ წესების შეცვლა განიზრახა. ამითწერეკლემ ქართლის ძლიერი თავადები გადაიმტერა. ბოლოს აჯანყებული გიორგიც დამორჩილდა შაჰს და 1703 წელს მან ქართლის მეფობა ისევ მიიღო, მაგრამ შაჰმა გიორგი ირანში დაიტოვა, ხოლო ქართლში მეფის მოადგილედ გიორგისავე ძმისწული, ვახტანგ ლევანის ძე, დანიშნა, რომელიც „ჯანიშინის“ (მოადგილე, ნაცვალე) წოდებას ატარებდა.

ქართლიდან გაწვეულ ერეკლეს ყაენმა კახეთი უწყალობა და ამავე დროს იგი თავის ყულარადასად (სასახლის გვარდიის სარდალი) დანიშნა. ერეკლე ისპაანში¹ დარჩა; კახეთის მმართველობა-კი მის შვილს დავითს (მაჰმადიანობაში — იმამყულიხან) ებოძა (1703 წ.).

მართველვაჲ ირანში. შაჰის კარზე და საერთოდ ირანში ქართველებს ძველიდანვე დიდი პატივი ჰქონდათ მოპოვებული. შაჰის შემდეგ სამ უპირველეს კაცად მიჩნეულ პირთა შორის ერთი იყო საქართველოს მეფე.

ქართველი არისტოკრატიის წარმომადგენლები დიდ წარჩინებას აღწევდნენ ირანის სახელმწიფო სამსახურში. განსაკუთრებით შესამჩნევი ხდება ეს მოვლენა მე-17 საუკუნიდან. წარმატებით მოღვაწეობდნენ ქართველები ირანში სამხედრო, ადმინისტრაციულსა და სამოსამართლო სარბიელზე. ქართლისა და კახეთის მეფეები, ბატონიშვილები და თავად-ახნაურები ძალიან ხშირად იყვნენ ირანის ლაშქრის მთავარსარდლებად და სარდლებად, ყულარადასებად — შაჰის მცველთა ჯარის უფროსებად, ირანის ცალკე პროვინციების მმართველებად (ბეგლარბეგებად), ირანის დედაქალაქისა და სხვა ქალაქების მოურავებად, ირანის მსაჯულებად.

მაგრამ ქართველები ირანში მართო სამხედრო და მართვა-გამგეობის დარგში კი არ იჩენდნენ თავის ნიჭს, არამედ ისინი ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ იქ კულტურულ ასპარეზზედაც. ცნობილი არიან ქართველი მწერლები, პოეტები და მხატვრები ირანში. ასე, მაგალითად, მე-17 საუკუნის ირანში სპარსულ პოეზიაში თავი გამოუჩინიათ ქართველ პოეტებს: ქაიხოსრო-ხანს, ზეინალ-ბეგს, ზურაბ-ბეგს, შარმაზან-ბეგს, ალიხან-ბეგს, ფაზლალი-ბეგს. ცნობილი სპარსელი ისტორიკოსი მე-17 საუკუნისა ისკანდერ მუნში ბევრსა სწერს ქართველი მოღვაწეების შესახებ ირანში. ერთი ქართველი მხატვრის შესახებ, რომელიც შაჰ-თამაზის კარზე მოღვაწეობდა, ისკანდერ მუნში სწერს: „სი აოშ-ბეგ ქართველმა დიდ წარმატებას მიაღწია; მას მეტად ნაზი ფუნჯი ჰქონდა, იგი დეტალების დიდი ოსტატი და შეუდარებელი მხატვარი იყო. კალმით ხატვაში და მთების გამოსახვაში მას ვერც ერთი ოსტატი ვერ შეედრებოდა. იგი უნაკლოდ ხატავდა ჯგუფს („მეჯლისს“).“

¹ სპარსეთის იმდროინდელი დედაქალაქი.

მიღები შაჰის კაჯუზე. სურათი • შესრულებულია ქართველი მხატვრის ჯაბდარის მიერ ირანში (XVII ს.).
 სურათს აქვს ქართული წარწერები (ზემოთ მარცხნივ).
 სიკეუ. შუენ. ფად. დეკორაციულიაბაჰ. ინსტ.

ვახტანგის მოღვაწეობა ჯერ ჯანიშინობის, შემდეგ მისი მეფობის დროს შრავალფეროვანი და მეტად შინაარსიანი იყო. ქართლის საზოგადოებრივი თუ სახელმწიფოებრივი ცხოვრების არც ერთი მხარე არ დარჩენილა, რომელსაც ვახტანგი არ შეხებოდეს.

საქმე ერეკლე პირველის დროს „შეშლილი“, ესე იგი, შეცვლილი წესების აღდგენით უნდა დაწყებულიყო. ასეც მოხდა. უპირველეს ყოვლისა ერეკლეს მომხრენი გადააყენეს. ერეკლეს მიერ დასჯილ თავადებს „უბრალოდ წართმეული“ ყმა-მამულები უკან დაუბრუნეს.

თბილისი 1672 წელს.

აღწერილობითი უკანა-მხატვრის ნახატი (პარკინი).

შემდგომი ღონისძიება დარღვეული საეკლესიო სამართლის აღდგენა იყო. ვახტანგის თაოსნობით მოწვეულ იქნა საეკლესიო კრება, რომელმაც გადააყენა ერეკლეს მიერ დასმული კათალიკოსი და მცხეთის კათალიკოსად ვახტანგის ძმა დომენტი აირჩია. დომენტის სახით ვახტანგმა ქართლის ეკლესიაში ერთგული მომხრე გაიჩინა. ამას მალე ეკლესიის მემამულეობის აღდგენა მოჰყვა. თავადებს საეკლესიო ყმა-მამული ბლომად ჰქონდათ მიტაცებული. 1707 წელს დომენტი კათალიკოსმა შაჰის ბრძანებით თავადებს მინატაცები უკან დააბრუნებინა.

მხარელობა. 1707 წელს შაჰმა ნება დართო ვახტანგსა და ქართლის თავადებს უკან მოეყვანათ ერეკლეს დროს ქართლიდან კახეთს გახიზნული ყმები. არც კახეთის მმართველსა და არც კახ ფეოდალებს გაქცეულ გლეხთა დაბრუნება არ სურდათ. კიდევ უფრო ნაკლებ ეხალისებოდათ თვით გლეხებს თავის ძველ მებატონეებთან დაბრუნება. საჭირო გახდა შაჰის მხრით საგანგებო ღონისძიება, რომ კახი თავადები ქართლელ

ხიზნებს შელეოდნენ. შეიქნა „მყრელობა“, როგორც მაშინ ამბობდნენ: ვახტანგის მოხელეები და ქართლის ფეოდალები მოედნენ კახეთს თავისი გლეხების ასაყრელად. მიუხედავად ამისა, ყველა გლეხის დაბრუნება შეუძლებელი შეიქნა. ხიზნები სარგებლობდნენ იმით, რომ თითოეული მებატონე ცალკე დაეჭებდა თავის გლეხებს და თავს იცავდნენ: სუსტ მებატონეებს არ ნებდებოდნენ და იარაღით ხელში უშკლავდებოდნენ, ძლიერებს გაურბოდნენ, ემალებოდნენ. გაქცეულებს კახელი გლეხები და მთიელები იფარებდნენ.

კანონმდებლობა. ამავე ხანებში ვახტანგის კარზე საკანონმდებლო მუშაობა იყო გაჩაღებული.

ვიდრე საკუთარ სამართლის წიგნს გააჩენდა, ვახტანგმა შეაგროვა ძველი ქართული თუ უცხოური (ებრაული, ბერძნული, სომხური) სამართლის წიგნები და ერთ კრებულად შეკრა ისინი. ამ კრებულს შემდეგ მან საკუთარი „სჯულიც“ დაურთო.

სამართლის წიგნი ვახტანგმა დარბაისელთა (ესე იგი საერო და საეკლესიო მაღალი ფეოდალების) უშუალო მონაწილეობით შეადგინა. რა თქმა უნდა, ეს კანონმდებლობა უპირველეს ყოვლისა ქვეყნის ამ საზოგადოებრივი კლასის ინტერესებს ემსახურებოდა.

კანონთა წიგნი ვახტანგმა ქართლისათვის შეადგინა, მაგრამ ის ბუნებრივად გავრცელდა და მალე მთელს ფეოდალურ საქართველოში მოქმედ სამართლის წიგნად იქცა.

ვახტანგის მოღვაწეობის ამავე ხანას ეკუთვნის მისი მეორე საკანონმდებლო ძეგლი — დასტურლამალი. დასტურლამალი სახელმწიფოს ძირითადი კანონის მაგიერი რამ იყო საშუალო საუკუნეებში.

ამრიგად, ამიერიდან სახელმწიფო და კერძო წერილობითი სამართალი კვლავ მტკიცედ მოწესრიგდა.

ვახტანგის სამეურნეო მოღვაწეობა. ქართლი ვახტანგის დროს ეკონომიურად კიდევ უფრო დაწინაურდა. თვით ვახტანგი ამ მხრით ენერგიულად მუშაობდა. მან ხელახლა დაასახლა გლეხები დიდი ხნის წინ დაკლილ სოფლებსა და მთელ მხარეებში, ააგო სასახლეები, ქარვასლები. ვახტანგი ზრუნავდა გზებისა და ხიდების მოვლა-შენახვაზე, სახელმწიფო შემოსავლის მოწესრიგებაზე, ფულის მოჭრის საქმის გაუმჯობესებაზე. ვახტანგმა განაახლა დიდი ხნის წინ მოშლილი სარწყავი არხები.

ძველი არხების ეს განახლება დიდმნიშვნელოვანი საქმე იყო. გამოვლილ ჟამთასიავეში შეფერხებული სამეურნეო ცხოვრება კვლავ თავის კალაპოტს უბრუნდებოდა. მეჯოგეობა კვლავ ადგილს უთმობდა უფრო მაღალსა და შემოსავლიან მეურნეობას. ველსა და ტყეს — ბალ-ვენახი, ხოლო მომთაბარე ურდოს კვლავ სოფელი და ქალაქი სცვლიდა.

სარწყავად ქცეულს მდიდარ ჭალებში ბლომად მოჰყავდათ ბამბა, აშენებდნენ თუთისხეს. მებარეშემეობასა და ბამბის კულტურაზე

ნაკლები ყურადღება არ ექცეოდა ანურნეობის სხვა დარგებსაც: მევენახეობას, მემინდვრობას (ხორბლეულის კულტურას), მესაქონლეობას.

მე-17 საუკუნის დამლევსა და მე-18 საუკუნის დამდეგს ასეთი ცხოველი სამეურნეო საქმიანობა მხოლოდ მეფის სახლს როდი ახასიათებდა. ეს სამეურნეო აღმავლობა მთელ ქართლს დაეყუო.

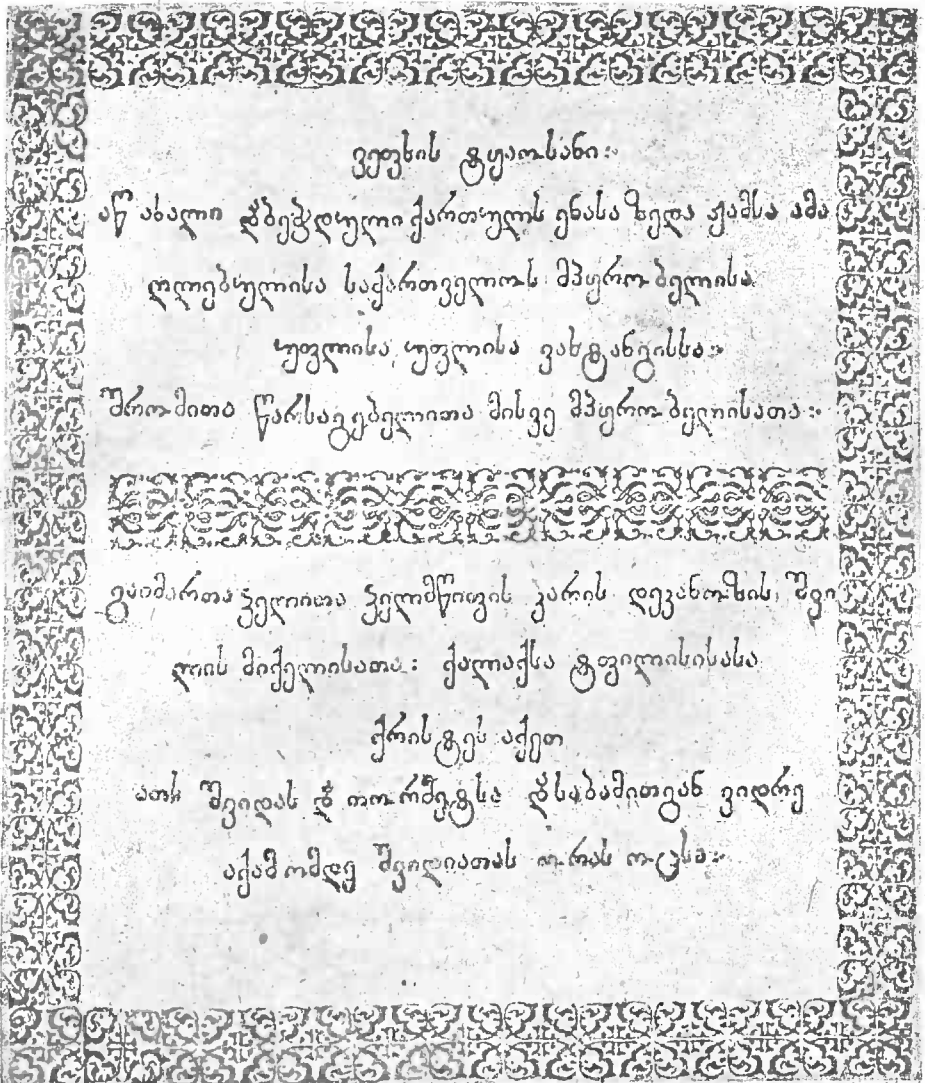
თბილისი მე-18 საუკუნის პირველი ოცეული. ქართლის სამეურნეო ცხოვრების გაცხოველების შესაბამისად თბილისი მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრი გახდა. ამ დროს ქალაქში ოცი ათასზე მეტი მცხოვრები ითვლებოდა. ვაჭარ-ხელოსნები მრავალ „რიგად“ იყოფოდნენ. თითოეული „რიგი“ ერთ რაიმე საქმიანობას ეწეოდა. აქ აკეთებდნენ სამხედრო იარაღს, თოფის წამალს, ოქროსა და ვერცხლის სამკაულებს, მუსიკალურ საკრავებს, ჭურჭლეულს; ამზადებდნენ ბამბის ქსოვილებს, სამოსელს, ცხენ-აქლემის მოკაზმულობას. ვაჭრობდნენ პურს, ბამბას, აბრეშუმს, ბეწვეულს, ფარჩა-მაუდს, ღვინოს, მატყლს, ყოველგვარ წვრილმანსა და სანოვაგეს. კახური და ქართლური ღვინო თბილისიდან უცხოეთში ბლომად გაჰქონდათ. ირანსა და ოსმალეთს მიდიოდა თბილისიდან აგრეთვე ბეწვეული. ქართლ-კახეთიდან ოსმალეთისაკენ გაჰქონდათ აბრეშუმი და ენდრო დიდი რაოდენობით. ენდრო ქართლიდან ამ დროს ინდოეთშიაც მიჰქონდათ.

შემოჰქონდათ თბილისში უმთავრესად შხა საქონელი ირანიდან, ოსმალეთიდან. ამ ქვეყნებზე გამოვლით შემოდიოდა ევროპული საქონელიც, რომელსაც მაშინ ფრანგული ეწოდებოდა. თბილისში ამ დროს გარედან სანოვაგეც შემოდიოდა: თევზი და ხიზილალა — შარვანის სახანოდან, თევზი და მარილი — ერევნის სახანოდან, ზეთუნის ზეთი — ოსმალეთიდან და სხვა.

ერთი სიტყვით, როგორც მოსახლეობის რაოდენობის მხრით, აგრეთვე სოფლის მეურნეობის, ხელოსნობისა და ვაჭრობის მხრით ქართლი მე-18 საუკუნის პირველ ოცეულში საქართველოს ყველა სხვა ნაწილს დიდად წინ უსწრებდა.

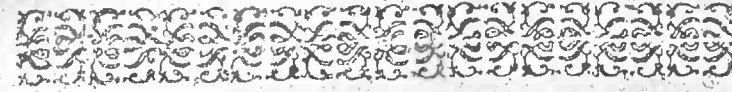
ამ სამეურნეო წინსვლის შესაბამისი იყო ცხოველი საქმიანობა კულტურის დარგში. ვახტანგი ამ საქმეში მარტო არ იყო, მას მხარს უჭერდა კულტურულ მოღვაწეთა მთელი დასი.

კულტურული ვითარება ვახტანგის დროს. კულტურის დარგში ვახტანგის მოღვაწეობიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია სტამბის დაარსება. 1709 წელს თბილისში პირველად მოეწყო სტამბა. ეს მეტად დიდი კულტურული საქმე იყო. მანამდე წიგნი მხოლოდ ხელნაწერად ვრცელდებოდა. ასე დამზადებული წიგნი ცოტა იყო და ძვირიც ღირდა. სტამბა წიგნს ადვილად ამრავლებდა და ფართო საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომს ხდიდა. ვახტანგის სტამბაში საეკლესიო წიგნების გვერდით მალე საერო ხასიათის წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს. ბეჭდავდნენ „ვეფხისტყაოსანს“, სასწავლო სახელმძღვანელოებს, სამეცნიერო თხზულებებს.

ვეფხისტყაოსანი:

აწ ახალი ჭბეჭდული ქართულის ენასა ზედა ჟამსა ამა
დღობულისა საქართველოს მჰყრობულისა
უფლისა, უფლისა ვახტანგისა
შრომითა წარსაგებლითა მისვე მჰყრობულისათა:

ვახტანგ ვეფხისტყაოსანის კარის დეკანოზის, შვი
ლის მიქელისათა: ქალაქსა ტფილისისასა

ქრისტეს აქეთ

ათს შეიდას ჭ თორმეტსა ჭსაბამითგან ვიდრე
აქამომდე შეიღიათას ორას ოცსა:

„ვეფხისტყაოსნის“ თავფურცელი, ვახტანგ მეექვსის 1712 წლის გამოცემით.

ვახტანგმა დიდი ამაგი დასდო საქარფელოს ისტორიის დამუშავება-საც. ამ მიზნით ვახტანგმა შეადგინა „სწავლულ კაცთა“ კომისია ბერი ეგნატაშვილის ხელმძღვანელობით. კომისიამ თავისი დროისათვის ღირსეულად შეასრულა ეს რთული საქმე, — შეადგინა საქართველოს ისტორია მე-14 საუკუნიდან მე-18 საუკუნემდე.

ვახტანგის სკოლაში მიიღო აღზრდა და ამავე ხანაში დაიწყო მოღვაწეობა ქართული საისტორიო მწერლობის დიდმა წარმომადგენელმა, ვახუშტი ბატონიშვილმა, რომელიც ვახტანგის შვილი იყო.

ქართველ მეცნიერთა ამ დასს ეკუთვნოდა და მის ნამდვილ სიამაყეს წარმოადგენდა ვახტანგის აღმზრდელი სულხან საბა ორბელიანი — დიდი მეცნიერი ლექსიკოგრაფი, სახელგანთქმული იგაგების

მწერალი, მეცნიერი რედაქტორი, პოეტი და სახელმწიფო მოღვაწე. საბა-სულხანის მიერ შედგენილი ქართული ენის ლექსიკონი დღესაც ჩვენთვის ამოუწყველი საუნჯეა.

თვითონ ვახტანგიც მთელი ამ სამეცნიერო-სალიტერატურო მუშაობის მარტოპრაქტიკული და იდეური ორგანიზატორი კი არ იყო, არამედ გვერდში ედგა ამ მოღვაწეებს, როგორც ლიტერატორ-რედაქტორი, ისტორიკოსი, პოეტი და მთარგმნელი. ვახტანგის წრის ღირსეული თანამშრომლები იყვნენ აგრეთვე მთელი გუნდი სხვა მეცნიერ-მწიგნობრები და პოეტები.

ვახტანგის ხანის უმცროს თაობას ეკუთვნის დავით გურამიშვილი (დაიბადა 1705 წელს), ფეოდალური საქართველოს ერთი უდიდესი პოეტთაგანი.

დავით ჯერ კიდევ ახალგაზრდა იყო, როცა ქართლ-კახეთს მძიმე დღეები გაუთენა ახლო-აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე სამი დიდი მეტოქის—რუსეთის, ირანის და ოსმალეთის ურთიერთშორის დატაკებამ. დავითი მოწმე იყო სამშობლო ქვეყნის ოსმალთა მიერ აოხრებისა. თავისი ქვეყნის ეს უბედობა მან პირადადაც მწარედ იგემა. პოეტი ლეკმა ავაზაკებმა დაატყვევეს და დალისტანს წაიყვანეს. დავითი ტყვეობიდან გაიქცა და რუსეთს გავიდა, სადაც ის სამშობლოდან გადახეწილ ქართველებს შეუერთდა და მათი ბედი გაიზიარა. ჟღერობაში დარჩენილმა პოეტმა, მხურვალე პატრიოტმა დავით გურამიშვილმა მუქი ფერებით დახატა მისი დროის საქართველოს თავს დატეხილი პოლიტიკური უბედურება და სწორად და პირუთვნელად აღნიშნა ამ უბედურების უმთავრესი მიზეზები.

განსაკუთრებით მოსახსენებელია არჩილის მოღვაწეობა, რომელიც წინ უსწრებდა „ვახტანგის სკოლას“.

არჩილის პოეზია იდეურობის ნიმუშია. დამპყრობელთა წინააღმდეგ შეუღრეკელი მებრძოლი არჩილი ირან-ოსმალეთის წამლეკავ გავლენას სულიერ სფეროშიაც ებრძოდა. ეს პოეზია სამშობლოს სიყვარულისა და მისთვის თავდადებული ბრძოლისაკენ მოწოდებაა. არჩილი აკვირდება საქართველოს მარცხის მიზეზს და სამართლიანად ხედავს მან ქვეყნის საზოგადოებრივსა და სახელმწიფოებრივ ვითარებაში. არჩილი პირველი მწე-

საბა-სულხან ორბელიანი.

დავით გურამიშვილი.

რალია საქართველოში, რომელმაც საზოგადოებრივი საკითხები წამოაყენა ქართულ პოეზიაში. „ზოგთ ვაქებ და ზოგთ ვაძაგებ“-ო, აცხადებს პოეტი და მართლაც დაურიდებლად ამხელს აღვირაბსნილ თავადებს, უგუნურ მეფეებს. არჩილმა პირველმა სთქვა: „თუ ამოსწყდეს გლები-კაცი, საქართველო დაძაბუნდა“. არჩილი კარგად ხედავდა, რომ გლებთა ამოწყვეტის მიზეზი ფეოდალების ძალადობა იყო. არჩილი ფეოდალებს ლმობიერება-წესთერებისაკენ ენერგიულად მოუწოდებდა. ასეთ განწყობილებამდე არჩილი გლებთა ინტერესს არ მიუყვანია. არჩილი ფეოდალი

მეფე) პოეტი იყო. გლებთა გამოსარჩლებამდე იგი ფეოდალური საქართველოს დაცვის ინტერესმა მიიყვანა. ამიტომაცაა რომ ის გლებებს ბრძოლისაკენ კი არ მოუწოდებს, არამედ ფეოდალების მიმართ გამოთქმული საყვედურითა და რჩევით კმაყოფილდება. იმ დროის ქართულ მწერლობაში ესეც დიდი ამბავი იყო.

ამ ხანის უცხოეთში მოქმედ ქართველთაგან საგანგებო ყურადღების ღირსია რუმინეთის შესანიშნავი მოღვაწე ანთიმოზი. უგრო-ვალახეთის მიტროპოლიტმა 1708 წლიდან, ანთიმოზმა სახელი გაითქვა როგორც საეკლესიო მოღვაწემ, ორატორმა, მხატვარმა, მოქანდაკემ, მშენებელმა, როგორც თავისი მეორე სამშობლოს მხურვალე პატრიოტმა. ამ ახალ სამშობლოს ანთიმოზმა თავისი სიცოცხლეც-კი შესწირა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ანთიმოზის ქსასტამბო საქმიანობა როგორც თვით რუმინეთში, სადაც იგი წიგნებს ბეჭდავდა რუმინულს, სლავიანურსა და ბერძნულ ენებზე, ისე მის საზღვარ-გარეთაც. ანთიმოზმა მოაწყო წიგნების ბეჭდვა არაბულ ენაზე შორეული სირიისათვის, იგივე იყო ვახტანგ ლეჟენის აქტიური თანამშრომელი პირველი ქართული სტამბის ორგანიზაციისას თბილისში 1709 წელს.

მცველთა ჯარი. თავის სახელმწიფო მოღვაწეობაში ვახტანგი მიზნად ისახავდა მეფის ხელისუფლების გაძლიერებას. ამ ნიადაგზე მალე დაიბადა უკმაყოფილება. თავადები ვერ ითმენდნენ იმ მცირე შეზღუდვასაც-კი, რომელსაც მათ ახალი წესები უქმნიდა, და მტრული უნდობლობით უყურებდნენ. ჯანიშინის სააჩისო ღონისძიებებს. დიდ თავადებს განსაკუთრებით აფიქრებდა, რომ ვახტანგმა „მცველთა ჯარი“ გაიჩინა. მცველთა ჯარი ჯამაგირზე იყო და ჯანიშინის ერთგული თავადი-შვილებისა, აზნაური ძვილებისა და მსახურებისაგან შესდგებოდა. ეს ჯარი მეთოფეთა სამ გუნდად იყო დაჯერდა. თითო გუნდს უზბაში (ასის-თავი) სარდლობდა, ყველას ერთად -- მეფის ყულარაღასი. მცველთა ჯარს მხოლოდ საშინაო დანიშნულება ჰქონდა და განუყრელად ახლდა ვახტანგს. ვახტანგის უკმაყოფილო მხოლოდ ზოგიერთი თავადი როდი იყო. ის არც ქართლის ყიზილბაშ მეციხოვნეებს მოსწონდათ. ვახტანგმა სასტიკად

არჩილ.

აკრძალა ქართლში ტყვის სყიდვა, რომელიც ერეკლე პირველის დროიდან ყიზილბაში მეციხოვნეების შემოსავლის მთავარ წყაროდ ქცეულიყო.

ქართლი და დასავლეთი საქართველო. ვახტანგი ირანში. მე-17 საუ-

კუნის მეორე ნახევრიდან ქართლში კვლავ გაცოცხლდა ძველი მიდრეკილება დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროთა საქმეებში ჩარევისა და მუდმივი ზეგავლენისადმი. ქართლის სამეფო კარი დაჟინებით ცდილობდა საქართველოს ფეოდალურ ძალთა შეკავშირებას, საქართველოს სამეფო-სამთავროების მეთაურობას.

ამ დროს ირანის აღმოსავლეთ ნაწილში ავღანთა დიდი აჯანყება იყო. აჯანყების ჩასაქრობად შაჰმა გიორგი ქართლის მეფე გაგზავნა ქართველთა და ყიზილბაშთა ჯარით. 1709 წელს მეფე გიორგი მეთერთმეტე ამ ომში დაიღუპა. შაჰმა ქართლის მეფედ და ირანის მთავარსარდლად ვახტანგის ძმა ქაიხოსრო დანიშნა, ვახტანგი-კი ისევ ქართლის ჯანიშინად რჩებოდა. 1711 წელს ქაიხოსროც იმავე ავღანებთან ომში დაიღუპა.

ბაქარის ფული
1718 წ.
საქ. მუზ. ნუშ. ხაბ. ატ.
კაბანკო.

ვახტანგი ირანს გაემგზავრა, მას შაჰისაგან უნდა ქართლის მეფობა მიეღო. ამოქმედდნენ ვახტანგის მტრებიც: ზოგიერთი თავადი ქსნისა და არაგვის ერისთავების მეთაურობით, ტყვით მოვაჭრე გადაგვარებული ფეოდალები, ყველა მტაცებელი და ყიზილბაში მეციხოვნეები. შაჰმა ვახტანგს გამაჰმადიანება მოსთხოვა, მაგრამ ვახტანგი უარზე დადგა. მაშინ შაჰმა ქართლის მეფედ მაჰმადიანი იესე, ვახტანგის ძმა, დანიშნა, ხოლო ვახტანგი ირანს დარჩა ნახევრად პატიმარი (1714 წ.).

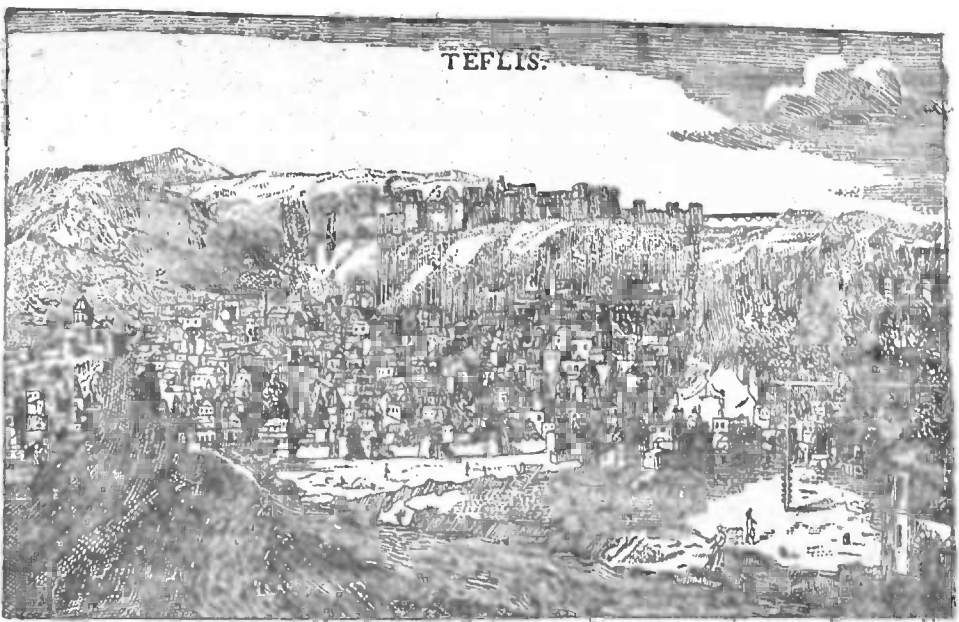
ქართლის ფეოდალების მოწინავე ნაწილი ვახტანგს ეხმარებოდა და მის დახსნას ცდილობდა. ჯერ კიდევ 1713 წელს ამ მიზნით ევროპაში გაემგზავრა მეცნიერი

ბერი საბა სულხან ორბელიანი.

საბა ორბელიანი ეწვია რომის პაპს, შემდეგ საფრანგეთის მეფეს ლუი მეოთხემეტეს და 20 ათასი თუმანი სთხოვა მას. ამ ფულით, იმედი ჰქონდათ, ყაენის კარს მოქრთამავდნენ და ვახტანგს ქრისტიანობით ქართლის მეფობას აშოვნინებდნენ ქართველი დიპლომატი ევროპაში დიდი პატივით მიიღეს, მაგრამ ხელცარიელი გამოისტუმრეს. ამ გარემოებამ მწარედ გაუცრუა ქართველ პოლიტიკოსებს დასავლეთ ევროპის იმედები.

უხლა ვახტანგის მომხრეებმა ისევ ნაცად გზას მიმართეს და დაჟინებით ურჩევდნენ ვახტანგს მაჰმადიანობის მიღებას. ამასობაში იესე სასტიკად ავიწროებდა ქართლში ვახტანგის მომხრეებს.

1716 წელს ვახტანგმა დასთმო, მიიღო მაჰმადიანობა და შაჰმაც მისცა მას ქართლი. მაინც 1719 წლამდე ვახტანგი ირანს დარჩა ყაენის სამსახურში, ქართლს-კი მისი ძე ბაქარი მართავდა. 1719 წელს ვახტანგი დაბრუნდა სამშობლოში და უნებურად შეწყვეტილი სასარგებლო სახელმწიფო მოღვაწეობა განაახლა.

თბილისი 1700-იან წლებში.

ა. კროინდელი ფრანგო მისტერის ნახატი (ტუტინგოვარი).

§ 136. კახეთი მე-17 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში

მე-17 საუკუნის მესამე მეოთხედში კახეთი შესამჩნევად მოშენდა. საგარეო მშვიდობა იყო. მმართველებმა (როსტომი, არჩილი) შესძლეს ლეკთა თარეშების ალაგმვა და ქვეყნის შიგნითაც შედარებით წესიერებას დასცვა. ეს პირობა-კი საკმაო აღმოჩნდა, რომ ზიზან-ბოგანო გლეხები საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მრავლად მისულიყვნენ ამ ბუნებით მდიდარ მხარეში.

1677 წლიდან ირანის კარის პოლიტიკა კახეთის მიმართ შეიცვალა. შაჰი კახეთს სამმართველოდ ქართველებს აღარ აძლევდა, არამედ ან განჯის ბეგლარ-ბეგებს ან სხვა ხანებს. შაჰის ეს ყიზილბაში მოხელეები მტრულად უტყუროდნენ კახეთში ქართველთა კვლავ მომრავლებას და ამ ქვეყნის თურქმანებით დასახლების ცდებს განაგრძობდნენ.

ლემკაბი კახეთში. ხანების ასეთი პოლიტიკის შედეგი იყო, რომ მათ საკმაო დასაყრდენი ვერ გაიჩინეს კახეთის მოსახლეობის ვერც ერთ ფენაში. მათი წინააღმდეგი იყვნენ ფეოდალები (თავადები, ეკლესია) და სოფლის მშრომელი მოსახლეობა — გლეხკაცობა, თავისუფალი მთიელები. ამიტომაც ხანები უმთავრესად ყიზილბაშთა სამხედრო ძალასა და ჩამოსახლებულ თურქმანებს ემყარებოდნენ. შაჰის ეს მოხელეები ლეკებშიაც თავის მოკავშირეს ხედავდნენ. ისინი აშკარად ხელს უწყობდნენ ლეკთა მოსახლეობის გაძლიერებას კახეთის აღმოსავლეთ ნაწილში — ქარში — და არც

ლექთა იმ ბრბოების წინააღმდეგ იბრძოდნენ, რომელნიც კახეთის სოფლების სარბევად განუწყვეტლივ მოდიოდნენ. ჭარში ლეკები ჯერ კიდევ მე-16 საუკუნეში გაჩნდნენ, აქ ისინი კახთა მეფეების ნებართვით მათ ყმებად სხდებოდნენ. მე-17 საუკუნიდან, შაჰ-აბასის მიერ კახეთის აოხრების შემდეგ, ლეკების ჭარში ჩამოსვლა განსაკუთრებით გაძლიერდა. ამოწყვეტილი ან ირანში გადარეკილი კახური მოსახლეობის ადგილს აქ დალისტნიდან გადმოსახლებულნი იკერდნენ. ყიზილბაში ხანებისავე მფარველობით ჭარი ჩქარა გაძლიერდა და ახლობელი სოფლების დაპყრობას ხელი მიჰყო. ამავე დროს ჭარი კახეთის მარბიელ გადამთიელ ლექთა სადგურადაც იქცა. მე-17 საუკუნის მანძილზე, უმთავრესად—მის უკანასკნელ მეოთხედში, თანდათან ჩამოყალიბდა ჭარის, ბელაქნისა და თალას „უბატონო თემები“.

კიდევ უფრო გაძლიერდა ლექთა შემოტევა მე-18 საუკუნის დასაწყისიდან. დალისტნელი შტაცებლების გუნდები ჭარელებთან ერთად მუდამდღე არბევდნენ კახეთის სოფლებს.

კახეთის რბევას ლეკებს ზოგიერთი მკვიდრიც უადვილებდა. ისედაც ხდებოდა, რომ კახელ თავადს მოჰყავდა ლეკი მარბიელები თავისი მოქიშპე თავადის წინააღმდეგ. ზოგჯერ კიდევ მებატონეების მძარცველობით თავმოებზრებულნი გლეხებიც მიდიოდნენ ლეკებთან და მებატონის ავლადიდებას არბევინებდნენ მათ. კახეთის გაღმა-მხარში ფეხის მოკიდების მიზნით ჭარელები კახელ გლეხებს კავშირს სთავაზობდნენ და თავადების წინააღმდეგ მოუწოდებდნენ. კახეთში მეტად მძიმე მდგომარეობა შეიქნა.

თბილისელი ქალები 1700-იან წლებში.

იქტონის დედა ივანე მხატვრის ნახტო (ტურნეფორთ).

**ირან-ოსმალეთ-რუსეთის ომი და საქართველო
მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში**

**§ 137. ვახტანგ მემკვიდრისა და კებრე პირველის
ურთიერთობა**

მე-18 საუკუნის მეორე ოცეულში ძველი ამბავი დატრიალდა ერთხელ კიდევ: ოსმალეთი, რუსეთი და ირანი ერთმანეთს შეეჯახნენ ახლო აღმოსავლეთში. თითოეული მათგანის როლი და მნიშვნელობა ეხლა სულ სხვა იყო, ვიდრე ასი წლის წინ. შედეგებიც მათთვის ეხლა სხვა მოჰყვა ამ კიდილს. უცვლელი მხოლოდ ერთი რამ დარჩა: ეს ბრძოლაც უმთავრესად ამიერ-კავკასიაში გათამაშდა და აქაური ხალხებისათვის ისეთივე მძიმე შედეგებით, როგორც იყო შაჰ-აბასის დროინდელი სისხლიანი კატასტროფა.

ვახტანგი უკავშირდება კებრეს. ირანში უნებური ყოფნისას ვახტანგი საბოლოოდ დარწმუნდა ამ სახელმწიფოს უიმედო სისუსტეში. ქართლის მეფე ხედავდა, რომ საქართველოს განთავისუფლების ჟამი მოახლოვებულყო. ვახტანგი ფრთხილად ემზადებოდა, მომხრე-მოკავშირეებს ეძებდა და საქმის დაწყებას აპირებდა. მაგრამ ირანის დასუსტებას ამჩნევდნენ მეზობელი დიდი სახელმწიფოებიც, ოსმალეთი და რუსეთი, რომელნიც მოსალოდნელი მემკვიდრეობის გასაყოფად ემზადებოდნენ და ეჭვის თვალთ ერთი მეორეს მტრულად ზვერავდნენ.

რუსეთიცა და ოსმალეთიც ირანის მიერ დაპყრობილ ხალხებში მომხრეებს ეძებდნენ. ოსმალეთმა კავკასიაში შარვან-დაღისტნის „მფარველობა“ დაიჩემა. პეტრე პირველმა-კი ჯერ კიდევ 1720 წელს გააბა კავკასიის ქრისტიან ხალხებთან დიპლომატიური მოლაპარაკება. რუსეთის მეფე ქართლის მეფეს თავის მხარეზე მოუწოდებდა და ურწმუნოთა მორჩილებისაგან განთავისუფლების იმედს აძლევდა.

ვახტანგ მეფეს სინამდვილედ ესახებოდა საოცნებო მდგომარეობა, როცა დიდი სახელმწიფოს დახმარებით მოძალადე შაჰის ხელთაგან განთავისუფლებული საქართველო ოსმალთა მიერ შინატაცებ სამცხე-საათაბაგოს უკან დაიბრუნებდა.

რუსთა ლაშქრობა ირანს. 15 ივნისს 1722 წელს პეტრე მეფემ ირანს ლაშქრობის შესახებ მანიფესტი გამოაქვეყნა.

როგორც-კი პეტრე თერგიდან დარუბანდისაკენ წაძოვიდა, ვახტანგ მეფე ქართლის ჯარით განჯას ჩავიდა და შარვანს ხელმწიფის გამოსვლას ელოდა. პაემნის თანახმად რუსთა და ქართველთა ჯარები ერთიმეორეს იქ უნდა შეყროდნენ.

ვახტანგი სამ თვეს იდგა განჯაში. ბოლოს, ნოემბერში, ვახტანგს მოუვიდა რუსეთის მეფის ელჩი, რომელმაც პეტრეს ლაშქრობის მოშლბ და მისი მომავალი წლისათვის გადადება აცნობა.

მკმუნვარე ვახტანგი განჯიდან თბილისს დაბრუნდა. ქართლის მეფის საქმე მეტად გართულდა: ირანის შაჰი ვახტანგ მეფეს ორგულობასა და რალატს აბრალებდა; არც ოსმალეთი იყო ვახტანგის მადლიერი,— ხონთქარი ვახტანგს რუსთა მომხრობას უსაყვედურებდა, თავის მხარეზე მოუწოდებდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში დაპყრობით ემუქრებოდა.

ვახტანგი, რუსეთის მეფის აღთქმას მინდობილი; საქართველოს განთავისუფლების იმედს არ კარგავდა. იგი მტრებთან მოლაპარაკებით და მოსაჩვენარი მორჩილებით დროს მოგებას ცდილობდა და მომავალი გაზაფხულისათვის შარვანში პეტრეს გამოსვლას ელოდა.

ვახტანგის მარცნი. ქართლის მეფემ ყველა მიმართულებით წააგო. განრისხებულმა შაჰმა „ორგულ ყმას“ ქართლი ჩამოართვა და კახეთის მმართველს კონსტანტინეს გადასცა, მაგრამ კიდევ უფრო მძიმე ის იყო, რომ ვახტანგს რუსთა მეფის დახმარების იმედი გაუცრუვდა. ოსმალეთმა და რუსეთმა ირანი გაინაწილეს; ხონთქარმა კასპიის ზღვის სანაპიროები რუქეთის საკუთრებად იცნო, პეტრემ-კი სამაგიეროდ ოსმალეთს დაუთმო ირანის მთელი ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი, რომელსაც აღმოსავლეთი საქართველოც მიათვალეს.

1723 წლის გაზაფხულზე კახეთის მმართველმა კონსტანტინემ ლეკთა დიდი ჯარი დაიჭირავა და თბილისს თავს დაესხა. ლეკებმა თბილისი აიღეს და ისე სასტიკად გაძარცვეს და ააოხრეს, რომ მთელი საუკუნის განმავლობაში ამის შემდეგ ქალაქი თავის ძველ კეთილდღეობას ვეღარ დაუბრუნდა. ვახტანგი შიდა-ქართლში დადგა, კონსტანტინემ-კი ქალაქი დაიჭირა. ამავე დროს ოსმალთა ჯარი აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიისაკენ დაიძრა. 1723 წელს ივნისში ოსმალთა ჯარმა თბილისი უომრად აიღო.

რაკი ქვეყანა ხელთ იგდო, დამპყრობელი ქართლში მეფობის გაუქმებასა და ოსმალური წესწყობილების შემოღებას შეუდგა.

ვახტანგს ქართლში აღარ ედგომებოდა და არც რუსეთს წასვლის გარდა სხვა გზა გააჩნდა. 15 ივლისს 1724 წელს ვახტანგი შვეოლებით, ძმით, უახლოესი თანამოდვაწეებითა და დიდი ამალით. რაჭის გზით რუსეთს წავიდა. მეტე, მისი აზრით, ქართლიდან დროებით მიდიოდა და მალე საქართველოს განსათავისუფლებლად რუსეთის ჯარით დაბრუნდებოდა. ასეთ იმედებს აძლევდა მას რუსეთის იმპერატორი.

მაგრამ რუსეთის საგარეო და საშინაო პირობები ამ დროს ისე მოეწყო, რომ ქართლის მეფემ მისთვის აღთქმული დახმარება ვერ მიიღო. ვახტანგი ვერ ელირსა სამშობლოში დაბრუნებას. იმედგაცრუებული ის მწარე უცხოობაში გარდაიცვალა ასტრახანს (1737 წ.).

ვახტანგის ამაღლა მეფის გარდაცვალების შემდეგ იძულებული იყო ან რუსეთის ქვეშევრდომობა მიეღო, ან არა და საქართველოში დაბრუნებულიყო. მცირე ნაწილი დაბრუნდა ცეცხლმოდებულ სამშობლოში, უმრავლესობა კი იქვე დარჩა უკეთესი დროიზ მოლოდინში. ემიგრანტი ქართველები რუს ხელმწიფის ქვეშევრდომებად დაეწერნენ, მიიღეს რუსეთის მთავრობისაგან ყმა-მამული და ხელმწიფის სახენდრო თუ სხვა სამსახურში შევიდნენ.

ქართველთა ამ გადასახლების მნიშვნელობა და შედეგები მრავალმხრივი იყო. უპირველეს ყოვლისა საქართველოსათვის ეს იყო მეტად მძიმე დანაკლისი. ვახტანგ მეფეს ემიგრაციაში თან გაჰყვა მის სახელმწიფოებრივს თუ კულტურულ შემოქმედებაში თანამშრომელთა დიდი დასი. ამით ქართლი ერთბაშად დაიცალა მოწინავე გონებრივ მუშაკთაგან და ქვეყანაში დიდი ხნით შეწყდა აკრე გაცხოველებული კულტურული მოღვაწეობა. მართალია, უცხოეთში გადახვეწილ ქართველებს მშობელი ხალხისათვის სასარგებლო მუშაობა არ შეუწყვეტიათ: სთარგმნიდნენ რუსულიდან სამეცნიერო სასწავლო წიგნებს, აღადგინეს ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის დასაწყისში არჩილ მეფის მიერ გამართული ქართული სტამბა მოსკოვს, ბეჭდავდნენ ქართულ წიგნებს, განაგრძობდნენ სამშობლოში დაწყებულ სამეცნიერო შრომებს, სთხზავდნენ ლექსებს და სხვ., მაგრამ მათი ეს მოღვაწეობა საქართველოს შედარებით მცირედ რგებდა. მათი ნამუშავევი სამშობლოში მცირედ აღწევდა და აქ კულტურული მოღვაწეობის მოღუწების გამო ვერც სათანადო გამოძახილს პოულობდა და, რაც უმთავრესი იყო, დიდი ინტენსიური მუშაობის შედეგად შექმნილი ქართული კულტურის ეს კერა იქ, უცხოეთში გადახიზნული, უმემკვიდრეოა გადასაშენებლად იყო განწირული: საქართველოს ნიადაგს მოწყვეტილი მოსკოვის კოლონია მშობლიურ კულტურულ მოღვაწეთა ახალ თაობას არ ქმნიდა. მიუხედავად ამისა ქართველთა კოლონიის დადებითი მნიშვნელობა მაინც დიდი იყო, მან ძლიერად შეუწყო ხელი საქართველოს კულტურულ დაახლოებას რუსეთთან.

გარდა ამისა ამ კოლონიას სხვა მნიშვნელობაც ჰქონდა. მოსკოვის ქართული კოლონია ქართველი ხალხის იმ რწმენის ცოცხალი გამოსახულება იყო, რომ რუსეთი ერთადერთი ქრისტიანული სახელმწიფოა, რომელსაც ამიერ-კავკასიაში უშუალო პოლიტიკური ინტერესები მოეპოვება, და რომ ეს ინტერესები საქართველოს პოლიტიკურ მისწრაფებას არ ეწინააღმდეგება. მთელი XVIII საუკუნის მანძილზე აღნიშნული კოლონია მძლავრად ზემოქმედებდა

ამ მიმართულებით საქართველოში მომუშავე პოლიტიკურ მოღვაწეებზე. რუსეთში ქართველები მალე დაწინაურდნენ სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწეობის სხვადასხვა სარბიელზე და თავის მხრით დიდად შეუწყვეს ხელი რუსეთ-საქართველოს შემდგომ პოლიტიკურ დაახლოებას.

§ 138. ძნელბედობა მე-18 საუკუნის მეორე მეოთხედი

მე-18 საუკუნის მეორე მეოთხედი ქართლ-კახეთისათვის განსაკუთრებული ძნელბედობის ხანა იყო. 1723 წლიდან თორმეტი წლის განმავლობაში ქვეყანა ოსმალთა მძიმე ბატონობის უღელ-ქვეშ გმინავდა. 1733 წლის მიწურულს ოსმალთა არანაკლებ მძიმე ყიზილბაშობამ შესცვალა. ის 1747 წლამდე გრძელდებოდა. უცხოელ დამპყრობელთა აუტანელმა ბატონობამ არა ერთი სახალხო აჯანყება გამოიწვია. თითოეულ ასეთ აჯანყებას თან სდევდა დამპყრობელთა დამსჯელი ექსპედიციების ველური თარეში.

ამავე დროს მშრომელ ხალხს გარეშე მტერზე ნაკლებ არ ანადგურებდა საკუთარ მებატონეთა აულაგმავობა. გამკითხავი აღარავინ იყო. ურთიერთ შორის ბრძოლაში გართული მებატონეები. უპირველეს ყოვლისა „მოწინააღმდეგის“ გლეხებს დაერეოდნენ ხოლმე, ჟღერდნენ. მათ ან კიდევ ტყვედ ჰყიდდნენ. თავაშვებული მებატონეები არც საკუთარ ყმებს ინდობდნენ. „უღების დაღებით“, ესე იგი— ურვეულო გადასახადებითა და აუტანელი ბეგრით მათ აჯანყებამდე მიჰყავდათ გაძარცვული გლეხკაცობა. „ურჩი“ ყმების ხედრი-კი „დარბევა“ და „მოთხრა“ ანუ ტყვედ დაყიდვა, ხოლო მათი სარჩო-საბადებლის ბატონის მიერ მიტაცება იყო.

ყველაფერზე უმძიმესი მაინც ლეკთა თარეში იყო. ამ ხანაში ქართლ-კახეთში არ დარჩენილა არც ერთი სოფელი, არც ერთი კუთხე, რომ ლეკებს არ აეოხრებინათ, არ გაეძარცვათ. ერთიმეორის სარბევად ლეკები მოჰყავდათ ქართველ ფეოდალებს; აჯანყებულ ქართველთა დასასჯელად ლეკები მოჰყავდათ ოსმალებს; და, ბოლოს, უბატონოდ დარჩენილ ქვეყანაში ლეკები დაუპატიჟებლადც მოდიოდნენ, თავს ესხმოდნენ მხარეებს, სოფლებს და თან მიჰყავდათ და მიჰქონდათ ყველაფერი, რასაც კი მოახელებდნენ: ადამიანი, ოთხფეხი საქონელი, პური, იარაღი, ავეჯი და სხვა.

ყოველივე ამის შედეგი ის იყო, რომ კულტურული მეურნეობა დაეცა და მცხოვრებთა რიცხვი საშინლად შემცირდა. ზოგიერთი მხარე სავსებით დაიწალა მცხოვრებლებისაგან, სხვაგან კიდევ ძლავს ბოგინობდა შეთხელებული მოსახლეობა. გლეხების ერთი ნაწილი დატყვევდა და უცხოეთში მონებად დაიყიდა, მეორე ნაწილი ლეკებთან თუ ოსმალ-ყიზილბაშებთან ბრძოლებში დაიხოცა, სხვები ბოლომოუღებელი ომიანობის თანამგზავრმა შიმშილობამ და ჭირმა იმსხვერპლა, დიდი ნაწილი კიდევ ახლობელ მხარეებს შეეხიზნა.

ქართლ-კახეთის ურთიერთობა ნადირ-შაჰთან. ირანის ბრძოლას ოსმალეთის წინააღმდეგ 1730—1745 წლებში ნადირი ხელმძღვანელობდა.

1736 წლიდან ეს სარდალი ირანის შაჰი გახდა. საქართველოში ნადირ-შაჰი 1735 წელს მოვიდა.

ქართლ-კახეთის ფეოდალები ნადირ-შაჰს მიემხრნენ და ოსმალები განდევნეს. ირანის ბატონობა მათ უფრო ნაკლებ ბოროტებად მიაჩნდათ, ვიდრე ოსმალობა. მაგრამ ნადირ-შაჰმა ქართლ-კახეთში ირანული გადასახადები და ყიზილბაშური წყობილება შემოიღო. ეს არანაკლებ მძიმე გამოდგა, ვიდრე ოსმალობა იყო. მაშინვე ქართლსა და კახეთში აჯანყებები დაიწყო. ქართლის აჯანყებას შაჰმე ქსნის ერისთავი, ვახუშტი აბაშიძე, გივი ამილახვარი და სხვა თავადები მეთაურობდნენ, კახელთა აჯანყებას კი — თეიმურაზ მეორე, კახეთის მეფე.

აჯანყებულთა მხნე ბრძოლამ ნადირ-შაჰი აიძულა საქართველოს გათათრებაზე საბოლოოდ ხელი აეღო და აქ თანდათან ძველი, ქართული წესწყობილება აღედგინა.

თეიმურაზისა და მრეკლეს გამეფება. ივნისში 1744 წელს ნადირ-შაჰმა თეიმურაზი ქართლის მეფედ, ხოლო მისი შვილი ერეკლე მეორე კახეთის მეფედ დანიშნა.

თეიმურაზ მეორე ერეკლე პირველის შვილი იყო და კახეთის ბაგრატიონთა შტოს ეკუთვნოდა. თეიმურაზი კახეთში 1733 წელს გამეფდა, თავისი ძმების, დავითისა (1703 წ. — 1722 წ.) და კონსტანტინეს (1722 წ. — 1733 წ.), შემდეგ. ქართლის მიღების შემდეგ, ნადირის თანხმობითვე, თეიმურაზმა ქრისტიანული წესით გვირგვინი იკურთხა მცხეთაში 1745 წ. 1 ოქტომბერს. ეს პირველი შემთხვევა იყო მე-17 საუკუნის დამდეგიდან, რომ ქართლის სამეფო ტახტზე მეფე ქრისტიანობით ჯდებოდა.

ამ ხანებში ნადირ-შაჰის სახელმწიფოს დღე დაეღია. გაუთავებელი ომებით გამოწვეულმა აუტანელმა გადასახადებმა, ფეოდალების გაუკითხავმა პარაშმა და ხელმწიფის მოხელეების სრულმა თვითნებობამ დალუპვის კარამდე მიიყვანეს უიმისოდაც ჩამორჩენილი ირანი. 1747 წელს ნადირ-შაჰმა მთელ ირანს აუტანელი გადასახადები შეაწერა, მარტო ქართლ-კახეთს მან ორასი ათასი თუმანი შემოუკვეთა. ეს ზომა საბედისწერო აღმოჩნდა. ნადირ-შაჰი და მისი მონარქია აჯანყებათა მსხვერპლი გახდა. 1747 წელს ნადირ-შაჰი მოკლეს.

შაჰის სიკვდილის უმალ ირანში დიდი არეულობა გამეფდა: ლაშქარი დაიშალა, სარდლებმა ქვეყნები დაიტაცეს, ტახტის მადიებლები ერთიმეორეს დაერივნენ.

ეს ანარქია დიდხანს გრძელდებოდა, და მთელი ირანი ერთი მეორისაგან დამოუკიდებელ მცირე სახანოებად დაიშალა. ხანებს შორის დაუსრულებელი ომები გაჩაღდა. მრავალ სახანოდ იყო დაშლილი აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასიაც.

საქართველო მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარი

§ 139. თეიმურაზისა და ერეკლეს ბრძოლა
პირველორბისათვის ამიერ-კავკასიაში

1748—1750. წლებში ქართლ-კახეთს ფიცხელი ომები ჰქონდა სხვადასხვა ხანებთან, რომელთაც აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში გაბატონება სურდათ. თეიმურაზმა და ერეკლემ ზედიზედ დაამარცხეს ისინი, ხოლო ერეკლეს, განჯისა და ნახჭევანის სახანოები საქართველოს მოხარკე ქვეყნებად გადააქციეს.

ხანებზე გამარჯვება, ერეკლეს, განჯისა და ნახჭევანის დამორჩილება ქართველ მეფეთა დიდი სამხედრო და პოლიტიკური წარმატება იყო. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში საქართველოს უპირატესობა თითქოს უცილობელი ხდებოდა.

ლეკთა გამოსაშვება. მაგრამ საქართველოს წინაშე ერთი მეტად მძიმე საკითხი ჯერ ისევ გადაუჭრელი რჩებოდა. ეს ლეკთა საკითხი იყო.

ქართლ-კახეთის წარმატებებმა ჭარბელაქნის უბატონო თემები შეაშფოთა. ქართველთა გაძლიერებაში ისინი თავისთვის საფრთხეს ხედავდნენ. და მართლაც ასე იყო; საქართველოში ლეკთა თარეშების მოსასპობად ქართველებს აუცილებლად შიამნდათ ჭარბელაქნისა და კაკუნისელის დაპყრობა და მათი ისევ კახეთისათვის შემოერთება.

ქარელებმა გადამთიელი თანამოძმეები მოიხმეს, და ლეკთა დიდი ჯარი 1750 წელს საქართველოზე გამდემართა. ჯარის ერთი ნაწილი კახეთს დაეცა, მთავარი ძალები-კი ყაზახს შეესივნენ და ის სასტიკად დაარბიეს. ახალგაზრდა ერეკლემ კახეთზე წამოსული მტერი მთელ რიგ ბრძოლებში უკუიგდო. ამის შემდეგ მეფე ფიცხლავ ქართლს მიეშველა. ქართველთა ჯარი აედევნა ნადავლით დატვირთულ ლეკთა მთავარ ძალას და ალაზან-იორის შესართავთან შეება მტერს. ლეკები დამარცხდნენ. ნადავლ-ნაალაფევეს

გარდა მათ დიდძალი დაჭრილ-დახოცილები თუ ტყვეები და ათასობით ცხენები დასტოვეს და გაიქცნენ.

ამ გამარჯვებას ქართველები დიდი მნიშვნელობისად სთვლიდნენ. მათი აზრით, ეს ლეკთა საკითხის საბოლოო გადაჭრის საწინდარი იყო. მალე მეფეებმა დარბაზის სხდომა მოიწვიეს, სადაც „უბატონო თემების“ დაპყრობა დაასკინეს.

ომი ზარ-ბელაქნისა და შაჰი-შარვანის ხანის წინააღმდეგ. შაჰი-შარვანის ხანი აჯი-ჩალაბი სათვალმჩინოდ, მართალია, ქართველ მეფეებს მეგობრობდა, მაგრამ რაც უფრო ძლიერდებოდა მეზობელი საქართველო, მით უფრო ხანს მოსვენება ეკარგებოდა. ზარ-ბელაქნისა და კაკენისელის დაპყრობით ქართველები შაქს უშუალოდ უმეზობლდებოდნენ. ამიტომ აჯი-ჩალაბი გადამწყვეტი ომისათვის საიდუმლოდ ემზადებოდა. ქართველებმა აჯი-ჩალაბს განაზრახი გვიან შეუტყვეს. ლეკებისა და შაჰი-შარვანის შეერთებულმა ლაშქარმა დაამარცხა ქართველი ჯარი (თებერვალი 1751 წ.).

ეს იყო თეიმურაზ-ერეკლეს პირველი სერიოზული დამარცხება. ამასთანავე გამოირკვა, რომ ლეკთა საკითხი გაცილებით უფრო მძიმე და რთული იყო, ვიდრე ეს ქართველ პოლიტიკოსებს წარმოდგინათ.

აზატ-ხანის დამარცხება. ამავე დროს ადარბადაგანის მხრით საქართველოს დიდი საფრთხე გაუჩნდა. თავრიზის მფლობელი აზატ-ხანი მთელი ირანის დაპყრობასა და ხელმწიფედ დაჯდომას აპირებდა. 1751 წელს მან აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიას შემოუტია. საქმე ერევნის სახანოდან დაიწყო.

ახალი საფრთხე ქართველებმა კარგად გაითვალისწინეს, და ერეკლე ფიცხლავ გაემურა ერევნის მისაშველებლად. აზატ-ხანიც თვრამეტი ათასი მეომრით სწრაფად ერეკლეს წინააღმდეგ წამოვიდა. ომი მოხდა ერევნის ახლოს, ყირხბულახთან. თუმცა ერეკლეს ბევრად უფრო მცირე ჯარი ჰყავდა, მაგრამ იგი მტერს მტკიცე გულით დახვდა. პირველად აზატ-ხანის დიდმა ჯარმა შეავიწროვა ქართველთა ლაშქარი და ყოველმხრივ გარს შემოერტყა მას. ყიზილბაშებს ქართველთა დამარცხებაში ეჭვი არ შესდიოდათ, და აზატ-ხანი ერეკლე მეფისაგან მორჩილების მოციქულსაც-კი ელოდა. მაგრამ ერეკლეს ბრწყინვალე სამხედრო ნიჭმა გაიმარჯვა: მისი პირადი მიძლიერებით ქართველთა ჯარი ისე ძლიერად და ხერხიანად დაეტაკა ყიზილბაშთა ლაშქრის ცენტრს, რომ ის ერთი დაკვრით მოშალა. მტერი სულიერად გატყდა და მალე გაბქცა კიდევაც. ქართველებმა ოცდაათი კილომეტრის მანძილზე ფეხდაფეხ სდიეს მას, ჰკაფეს და ატყვევეს იგი. აზატ-ხანმა ძლივს უშველა თავს, არაქსს გავიდა და ადარბადაგანს შეეფარა. ერეკლე მეფემ ერევან-ნახჩავნის საქმეები მოაწესრიგა და თბილისს დაბრუნდა.

აჯი-ჩალაბის დამარცხება. ეხლა ქართველებს შეეძლოთ ლეკებისათვის მიეხებიათ. ლეკთა საკითხის გადაჭრა უნდა აჯი-ჩალაბიდან დაწყებულიყო.

აჯი-ჩალაბი ხერხიანად იბრძოდა. ქრისტიანული ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ მან მაჰმადიანური სახანოების შეკავშირება სცადა და ამ საქმეში წარმატებასაც მიაღწია. თეიმურაზისა და ერეკლეს წინააღმდეგ შაქის

ერეკლე მეორე.

მუხეფა „მეტეხა“.

ხანმა არა მარტო ლეკები დარაზმა, არამედ განჯა-ყარაბაღისა და ერევანის ხანებ-ც-კი გადაიბირა. 1752 წელს ამ ხანების ლალატის გამო ქართველებმა ომი წააგეს განჯას. გამარჯვებული აჯი-ჩალაბი შეტევაზე გადმოვიდა. მტრის დიდი ლაშქარი ქართლში შემოიჭრა. ამავე დროს ლეკების ბრბოები ქართლ-კახეთის დაბა-სოფლებს მოედევნენ.

კარზე მომდგარ საფრთხეს ქართველებმა ენერგიული მოქმედებით უპასუხეს. ხალხი ციხე-სიმაგრეებში დახიზნეს, ომში ქუდზე კაცი გაიწვიეს, ჩრდილოეთ კავკასიაში ჩერჭეზებისა და სხვა მთიელების დასაქირავებლად ხალხი გაგზავნეს. საქმის სული და გული ერეკლე იყო.

სამი თვის გასულს ქართველები საეცებით მზად იყვნენ, რომ მტრისათვის ღირსეული პასუხი გაეცათ. მტერმა საქართველოს დაპყრობის გან-

ზრახვაზე ეხლა ხელი აიღო და უკან გაბრუნდა, მაგრამ ქართველთა ჯარი ერეკლეს სარდლობით ყაზახ-შამშადილუს საზღვარზე მიეწია მას. სასტიკომში განსაკუთრებით თავი ისახელეს ქიზიყელმა გლეხებმა და ჩერქეზთა რაზმმა. მტერი დამარცხდა და დიდად დაზარალებული გაიქცა.

ზავი აზატ-ხანთან. ამ გამარჯვებას საქართველოსათვის დიდი შედეგები მოჰყვა. მაჰმადიანური სახანოების კავშირი, შაჰის ხანმა რომ საქართველოს დაუპირისპირა, ჩქარა დაიშალა. ერენის, განჯის და სხვა ხანები თეიმურაზისა და ერეკლეს მიმართ ისევ მეგობრობა-მორჩილების გზას დაადგინენ. ბოლოს თავრიზელმა აზატ-ხანმაც ხელი აიღო საქართველოს დაპყრობის განზრახვაზე და ზავი შემოსთავაზა ქართლ-კახეთის მეფეებს. საქართველოსათვის ეს ზავი მეტად სასურველი იყო. აზატ-ხანთან ზავი ქართლ-კახეთის საშინაო სიმტკიცესაც ხელს უწყობდა. ქართლის ზოგიერთი უკმაყოფილო თავადი აზატ-ხანის გამოლაშქრებას ელოდა. ამ რეაქციონერ ფეოდალებს ადარბაღანის ხანის შემწეობით თეიმურაზისა და ერეკლეს თავიდან მოშორება სურდათ. ამიერიდან თავადებს ეს იმედო უქრებოდა.

ამრიგად, ხუთი წლის განუწყვეტელი ბრძოლის შედეგად ქართლ-კახეთმა უკუაგდო აზატ-ხანი, წარმატებით მოიგერია მეზობელი ხანების გაერთიანებული შემოტევა და უდავოდ ცხადყო თავისი უპირატესობა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში.

ლეკთა საკითხი-კი ისევ გადაუჭრელი რჩებოდა.

§ 140. ლეკიანობა მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში

ლეკიანობის ხასიათი. ლეკები ქართველებთან პირისპირ შებმას გაუბოდნენ. ეს გასაგებიცაა: ისინი ხომ ქვეყნის დასაპყრობად არ მოდიოდნენ, მათი მიზანი ტყვისა და სხვა ნადავლის შოვნა იყო. ვერც შეიარაღებით, ვერც სამხედრო ორგანიზაციით ისინი ქართველებს ვერ უსწორდებოდნენ. ქართველებთან დიდ ბრძოლებში ისინი ჩვეულებრივ მარცხდებოდნენ ხოლმე.

მთებიდან ჩამოსვლის უმაღლესი ლეკები წვრილ გუნდებად ნაწილდებოდნენ, უღრან ტყეებს, მიუვალ კლდეებსა და ვერანა ადგილებს ირჩევდნენ ხოლმე სადგურებად და ასეთი ბუნაგებიდან მშვიდობიანი მოსახლეობის წვრილად ტაცებასა და ძარცვას ეწეოდნენ. სამოქმედოდ ლეკები სწორედ მაშინ გამოდიოდნენ, როცა ქართველი გლეხობა ციხე-გალავნებიდან თუ გამაგრებული სოფლებიდან სამუშაოდ უნდა გასულიყო. ხენა-თესვის, მკისა თუ რთველის დროს მოედებოდნენ ეს მტაცებლები მინდვრებს და მიჰქონდათ და მიჰყავდათ ყველაფერი, რის მოტაცებაც-კი შეიძლებოდა: ადამიანები, ოთხფეხი საქონელი, სასოფლო-სამეურნეო იარაღი. ამავე დროს ლეკები მიუხტებოდნენ უკაცოდ დარჩენილ სოფლებსა და თავისი ბუნაგებისაკენ მიერეკებოდნენ ქალებს, ბავშვებს, სოფლის ნახირს. ნაშოვნით დატვირ-

თულები, ლეკები ტყის ბილიკებითა და უგზო ველებით ბრუნდებოდნენ დაღისტანში. მიდიოდნენ ლამით, დღისით-კი მიუვალ ხევ-ხუეებსა და ტყე-ებში ბანაკობდნენ. ქარ-ბელაქანს გასულნი ისინი უკვე სამშვიდობოს იყვნენ. აქ ჩვეულებრივ სტოვებდნენ ნატაცებს, როცა მას საკმაოდ არ სთვლიდნენ, და საშოვრისათვის ისევ ქართლ-კახეთს ბრუნდებოდნენ. დაღისტანში გადაყვანილ ტყვეებს უმთავრესად ყირიმელი ვაჭრები იძენდნენ.

ქართლ-კახეთში ლეკიანობა განსაკუთრებით ძლიერი იყო 1754—1760 წლებში. მთელი ქართლი ლეკთა ბრბოებით აივსო. მოსახლეობა ციხეებს იყო შეფარებული. მეურნეობა მიმქრალდა.

ომი მჰადისჯვარს. გარდა წვრილ-წვრილი თარეშისა, ლეკებმა ამ ხანებში რამდენიმეჯერ მსხვილი ლაშქრობაც მოაწყვეს. ამათგან ყველაზე მწ შენელოვანი იყო ლეკთა ორგზისი ლაშქრობა ხუნძახის ბატონის ნურსალ-ბეგის მეთაურობით.

1754 წელს ხუნძახის ბატონი დიდი ჯარით გადმოვიდა და ქართლ-კახეთის ერთიანად აოხრებას იმუქრებოდა. კახეთის მოსახლეობა ერეკლემ სულ ციხეებში შეიყვანა და კახეთის ჯარი-კი თვითონ შემოიყარა. ქართლიც თეიმურაზმა დახიზნა.

ნურსალ-ბეგმა ძარცვა-რბევით კახეთი გამოიარა, არაგვი გადმოლაზა, ქართლში შემოვიდა და მჰადისჯვრის¹ ციხე-გალავანს გარს შემოადგა. დაღისტნელ სარდალს იქ შტახინული ხალხის დატყვევება სურდა. ჯარის სიმცირის მიუხედავად ერეკლე მხნედ შეება მტერს.

სასტიკი ომი გაიმართა. ლეკთა ქვეითობამ სიმრავლით სძლია ქართველების ქვეითა ჯარს, მაგრამ ერეკლეს სიმხნემ და სამხედრო ნიჭმა იხსნა ქართველები დამარცხებისაგან. აი, როგორ ასწერს ამ ამბავს მისი ერთი მონაწილე: „რა გასჭირდა ომი, ბრძანა ბატონმა (ესე იგი, ერეკლემ) დაქვეითება ჯარისა. გარდახდა თვით მეფე ერეკლე ცხენისაგან და უბრძანა გარდახდომა ყოველთა:—„ეს არის დღე ვაჟკაცობისაო და სიყვარული სჯულისაო“.—დაიქვეითეს ქართველთა და კახთა, შეიქნა სროლა თოფთა, რომ კომლისაგან კაცი აღარა ჩანდა. მეფე ერეკლე ხან იქით და ხან აქა აძლიერებდა ჯარსა და პირდებოდა წყალობასა. შეუტივეს ქართველთა და კახთა გულსრულად, დაუშინეს ზამბურაკნი (ესე იგი, დიდრონი თოფები) და ზარბაზანნი, გააქცივეს ერთი დასი ჯარი ლეკისა, ჰკრეს ეს გაქცეული ჯარი მეორესა ჯარსა, აირიფა ეს საშინელი ჯარი ლეკისა. გაიქცნენ, შეუტივეს ხმალდახმალ (ქართველებმა), დაერივნენ შიგ, რომ ვითა კატა, ეგრე ხოცდნენ ლეკთა. თვითონ მეფემ ერეკლემ ჩამოკაფა ლეკი ხმალდახმალ, მიყვნენ ხოცით არაგვამდის“. ეს ბრძოლა 16 აგვისტოს მოხდა. „წავიდა—განაგრძობს მწერალი, - ეს დამარცხებული ჯარი, გაიარა, დახვდნენ კახნი და დაუმარცხეს. შივიდა ხუნძახის ბატონი სირცხვილეული დაღისტანში“.

¹ მჰადისჯვრის ციხე. მუხრან-ღუშეთის გზაზე. იყო.

ლექთა ეს დიდი ლაშქრობა დამარცხდა, მაგრამ გამარჯვების სიხარულს ანელებდა ლეკების ბოლომოუღებელი წვრილი თარეშები.

შხარლის ალაშ. ამ წვრილ თარეშებს-1755 წელს კვლავ დიდი ლაშქრობა მოჰყვა. ხუნძახის ბატონს მჭადისჯვართან დამარცხების სირცხვილი ვერ მოენელებინა. ქართლ-კახეთის ერთი დაკვრით წახდენის აზრი მას მოსვენებას არ აძლევდა. წინა წლის გამოცდილების გამოყენებით ის ეხლა საგანგებოდ ემზადებოდა. მისი კაცები მოედგნენ მთელ დაღისტანს და ყველას საქართველოში სალაშქროდ იწვევდნენ. ნურსალ-ბეგმა დიდძალი ლეკი შემოიყარა, დაღისტნის სხვა ბატონებიც-კი გამოჰყვნენ, მას. ამ დიდი ლაშქრით ხუნძახის ბატონი ყვარლის თავს დადგა. აქედან მან მოციქულები გაგზავნა ჭარს, შაქს, კაკ-ენისელს, განჯას და ყველას საქართველოს წინააღმდეგ მოუწოდა. ესენიც ხალისით ეახლნენ დაღისტნელ სარდალს.

ქართველებისათვის ნურსალ-ბეგის ეს გამოლაშქრება მოულოდნელი არ ყოფილა. ამიტომ სათანადო ღონეც დროულად იხმარეს. შეფეებმა მთელი ქართლისა და კახეთის მოსახლეობა ოთხი თვის მარაგით განსაკუთრებით საიმედო ციხეებსა და მიუვალ ხევებში დახიზნეს. ჯარიც ქვეყნიდან ქუდზე-კაცი გამოიყვანეს და თან იახლეს.

ნურსალ-ბეგმა ამჯერად საქმე კახეთიდან დაიწყო. თავისი ოცი ათასი მეომრით ის ყვარლის დიდ ციხე-გალავანს შემოადგა, სანაც გაღმა-მხრის მოსახლეობის ნაწილი იყო შეხიზნულნი.

ნურსალ-ბეგის ლაშქართან პირისპირ შებმა ქართველებმა შესაძლებლად ვერ დაინახეს: მტრის ჯარი რიცხვით დიდად სჭარბობდა ქართველებისას. ლექთა დამარცხება მხოლოდ ხერხით თუ შეიძლებოდა, და ერეკლემაც ამ ძნელ საქმეს ბრწყინვალედ მოუარა. ციხის დამცველებს უჭირდათ. ლეკებს გაღავნის გარშემო ისეთი მაღალი საფრები შეეკრათ, რომ თოფს შიგ ციხეში ჩაისროდნენ. აუცილებელი იყო მეციხოვნეთა გამხნევება. ერეკლემ მეშველი რაზმის შეგზავნა გადასწყვიტა. ვინც ამ სავაჟაკო საქმის მოხალისედ გამოვიდოდა, მეფე პირდებოდა—თავადასა და აზნაურს შესაფერი თანამდებობისა და მამულის წყალობას, ხოლო გლახს—ბატონყმობისაგან განთავისუფლებას, ორ საკომლო მიწა-ადგილსა და ფულად ჯილდოს.

საგმირო საქმეზე ორას-ექვსი კაცი გამოვიდა (ექვსი თავადიშვილი, ორი აზნაურიშვილი, ერთი ხუცესი და დანარჩენი ყველა გლახი, ამათგან ას-სამი ქიზიყელი). ვაჟკაცები ღამით გავიდნენ ქიზიყრდან, გავლეს ალაზანი, მიეპარნენ ლექთა ყარაულებს და ხმალდახმალ გაიკაფეს გზა ციხისაკენ. მეშველმა რაზმმა თოფისწამლის დიდი მარაგი შეიტანა ციხეში. იმედმოცემულმა მეციხოვნეებმა მოახერხეს ციხის გაღავნის გარშემო ლექთა საფრების დაწვა. ნურსალ-ბეგის ლაშქარს მერყეობა დაეტყო: ციხის ჩქარა და ადვილად აღება საეჭვო ჩანდა.

ყვარლის ციხეში მეშველი რაზმის შეგზავნასთან ერთად ერეკლემ აარჩია გულადი და კარგი ცხენოსანი ქიზიყელები და ჭაროს დასარბევად გაგზავნა. ამ რაზმმა დიდძალი საქონელი და ტყვე მორეკა დაუცველად დაგდე-

ბული ქარიდან. ყვარლის ციხის ალყაზე მდგომი ჭარელები შეშფოთდნენ და სახლში წასულა დააპირეს. ხუნძახის ბატონმა ძლივს შეიმაგრა ისინი.

მაშინ ერეკლემ უკვე მოზრდილი ლაშქარი გაგზავნა ქარისაკენ. ყვარელს მდგომი ჭარელები ფიცხლავ წავიდნენ ქართველებთან შესაბამელად, მაგრამ ქართველები, ერეკლეს ბრძანების თანახმად, ბრძოლას მოერიდნენ, უკან გამობრუნდნენ და ქიზიყს დადგნენ. ჭარელებს საქმე გაუართულდათ. ქიზიყს მდგომი ქართველთა ლაშქარი ჭარს ასაოხრებლად ემუქრებოდა. ერეკლეს სამხედრო ხერხმა გასჭრა. ჭარელებმა გადასწყვიტეს ყვარლის ციხეს ჩამოსცლოდნენ და თჳისი სახლებისათვის მიეხედნათ. ამ ნიადაგზე ჭარელებსა და ნურსალ-ბეგის ლეკებს შორის მტრობა ჩამოვარდა და ბოლოს ისინი ერთმანეთს დაერივნენ კიდევაც. ჭარელები სახლში წავიდნენ. მათ გაჰყვა კაკის სულტანიც: ქართველი. მარბიელები არც მის ქვეყანას უქადდნენ მშვიდობას.

ამის დანახვაზე ნუხის ხანმაც თავის ქვეყანას მიაშურა. ასე რომ მოალყეთა ჯარის ერთი მხარი საესებით მოიშალა. დალისტნელებს ციხის აღების იმედი გადაეწურათ. კიდევ მეტი, საჭიროა ხდებოდა თავდაცვაზე ზრუნვა: გამხნეებულნი ქართველები, საცა იყო, შეუტევდნენ დასუსტებულ მტერს. ასეთ პირობებში დალისტნელი სურხაი-ხანიც გამოქთიშა მოკავშირეს და შინისაკენ გზას გაუდგა. 28 სექტემბერს ნურსალ-ბეგიცა და შანშალიც მოეცალნენ ყვარლის ციხეს.

ამრიგად, ნურსალ-ბეგმა ომი წააგო. ხუნძახელმა სარდალმა ეხლა ისევ ძველებური ქურდ-ავაზაკობა ირჩია. დარჩენილი ლეკთა ჯარი მცირე გუნდებად დაიშალა, ტყეებსა და კლდეებს შეეფარა და აქედან ქვეყნის რბევას შეუდგა.

დიდმა საფრთხემ გაიარა, საქართველოს ერთბაშად აოხრების გეგმა მტერს ჩაეშალა. ლეკთა ბრბოების მეთაურს, რა თქმა უნდა, იმის შესრულება არ შეეძლო, რაც თვით შაჰ-აბასმაც-კი ვერ შესძლო. ცრუ-მოქადულ ნურსალ-ბეგს ყველაზე უკეთ უხდება იმ დროს თქმული ხალხური ლექსი:

„პამპულაი შეიკაზმა თოფითა და ჯინჯილითა:

— უნდა ქალაქსა მივადგე, ამოვხოცო შიმშილითა!

ეს რომ ერეკლემ შეიტყო, გადაბრუნდა სიცილითა...“

მაგრამ ლეკთა მიერ საქართველოს ერთი დაკმრით გაოხრება თუ „პამპულაობა“ იყო, ლეკიანობა მისი ჩვეულებრივი სახით მართლაც როგორ მოთხრას უქადდა ქვეყანას.

თეიმურაზ მეფის გამგზავრება რუსეთს და სიკვდილი. აპრილში 1760 წელს მეფე თეიმურაზ მეორე რუსეთს გაემგზავრა. ქართლის მეფეს რუსეთის იმპერატორისათვის გაბედული გეგმა და მნიშვნელოვანი სათხოვარი ჰქონდა მოსახსენებელი.

რუსეთის მეფეს თეიმურაზი ჯარს ან ჯარის დასაქირავებლად ფულს სესხად სთხოვდა. ამ ჯარით ქართველი მეფეები ლეკებს ალაგმავდნენ და

ქართველთა საგანგებო ლაშქრით ირანში შევიდოდნენ, იქ სპარსელი დიდებულების ყრილობას წიწვევდნენ და რუსეთისათვის სასურველ პირს ირანის შაჰად აარჩევენებდნენ.

ქართველების გეგმა გაბედული იყო და გონივრული. თეიმურაზი და ერეკლე ამით წინადადებას აძლევდნენ იმპერატორს, რომ ისინი ირანში რუსეთის ინტერესების დამცველებად გამოვიდოდნენ, ხოლო ამ საქმეში წარმატება, ფიქრობდნენ ისინი, ირანის ბატონობისაგან საქართველოს განთავისუფლების მტკიცე საწინდარი იქნებოდა.

რუსეთში ქართველ მეფეთა წინადადებას ვერ გამოეხმაურნენ.

8 იანვარს 1762 წელს თეიმურაზი იქვე, პეტერბურგს, გარდაიცვალა.

§ 141. ქართლ-კახეთის მართ სამეფოდ გაერთიანება. ბრძოლა სათავადოების წინააღმდეგ

ირანი 85-18 საუკუნის 60-იან წლებში და მრავალს პოლიტიკა. ამ დროს ირანში ნიშენელოვანი ამბები მოხდა. ბრძოლა ირანის ტახტის მადიებელთა შორის დასასრულს მიუახლოვდა. ქერიმ-ხან ზანდმა ყველა თავისი მეტოქე დაამარცხა და 1761 წლიდან თითქმის მთელ ირანს განაგებდა.

მაგრამ ვიდრე ირანის ტახტის მადიებელთა შორის ომი მიმდინარეობდა, ერეკლემ ერევანი და განჯა ისევ დაიმორჩილა (1760 წ.).

ერეკლე იშვიათი ოსტატობით ერკვეოდა ერთმანეთის მეტოქე ხანების ძალთა შეფასებაში და საჭირო თადარიგს ყოველთვის თავის დროზე იჭერდა. როცა ქერიმ-ხანი სხვა ხანებზე მეტად გაძლიერდა, ერეკლემ მას ერთი დიდი სამსახური გაუწია: 1760 წელს ქერიმის მიერ დამარცხებული აზატ-ხანი ერეკლეს ხელში ჩაუვარდა. ერეკლემ ეს ძვირფასი ტყვე, თავისი ძველი მტერი, მხარშეკრული, მის მეტოქეს გაუგზავნა.

ამ სამსახურის სამაგიეროდ ქერიმ-ხანმა იცნო ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება, აგრეთვე—ერეკლეს უფლება განჯა-ერევნის სახანოებზე, და ამით აღიარა საქართველოს მეფის უპირატესობა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში.

ეს ფაქტი ქართველთა დიდი პოლიტიკური გამარჯვება იყო. ამიერ-კავკასიაში ჰეგემონობის ერეკლეს უღი გეგმა თანდათან მკვიდრ წარმატებაში შედიოდა. ამის განსიხარული შესდგომოდათ არა მარტო ქართველ ბატონოებს, რომელთაც ამ ფაქტში ძველი ძლიერი საქართველოს აღდგენა, ეჩვენებოდათ. მრავალი არაქართველი (სომეხი, აისორი...) მოღვაწე ამიერ-კავკასიაში და მის მეზობელ ქვეყნებში თავისი ხალხის უკეთეს მომავალს ერეკლეს ამ პოლიტიკურ გეგმას უკავშირებდა და მზად იყო საქართველოს მეფის ხელმძღვანელობით ქართველებთან ერთად ებ-

ბრძოლა ამ გეგმის განხორციელებისათვის. ასე რომ ერეკლე ამიერ-კავკასიის ხალხთა გაერთიანების მოღვაწედ გამოდ: ოდა.

მართლ-კახეთის გაერთიანება. ბრძოლა თავადებთან. საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში ერეკლემ, ამრიგად, მნიშვნელოვანი წარმატება მოიპოვა. არანაკლები მნიშვნელობისა იყო ერეკლეს შინაპოლიტიკური მიღწევა. თეიმურაზის გარდაცვალების უშუალოდ ერეკლემ თავი ქართლ-კახეთის მეფედ გამოაცხადა: ამიერიდან ქართლ-კახეთი ერთ სამეფოდ იქცა.

თავისი მიზნებისათვის ერეკლე მეფე მარტო გარეშე მტრებს კი არ ებრძოდა, კიდევ უფრო მძიმე ბრძოლა ჰქონდა მას თავადებთან.

თეიმურაზისა და განსაკუთრებით ერეკლეს სახელმწიფო მოღვაწეობა პროგრესულ მიზანს ემსახურებოდა. დაუღალავი ბრძოლით მათ აღადგინეს ქართველობა და მის განმტკიცება-უზრუნველყოფას ალევდენე ძალონეს. მაგრამ სწორედ აქ ელოდათ მათ ყველაზე დიდი დაბრკოლება, რომლის გადაულახავად დასახული მიზნის სავსებით მიღწევა შეუძლებელი იყო. ეს დაბრკოლება იყო სათავადოების არსებული სისტემა.

სათავადოების სისტემა საქართველოს ჩამორჩენილობას ემყარებოდა და თავისი მხრით ამ ჩამორჩენილობას ემსახურებოდა. ამიტომაც საქართველოს აღდგენისათვის ანუ, როგორც მაშინ ამბობდნენ, „აღდგომისათვის“ ბრძოლა სათავადოების სისტემის წინააღმდეგ ბრძოლას მოითხოვდა. ერეკლე ამ ბრძოლის თავდადებული გმირი იყო.

თეიმურაზმა და ერეკლემ ჯერ კიდევ 1743 წელს შეუტყეს ერთერთს უძლიერეს სათავადოს. ამ დროს აჯანყებულმა არაგველებმა ბეჟან არაგვის ერისთავი მოჰკლეს. თეიმურაზმა არაგველები მიიმხრო და საერისთავო თავისთვის საკუთრად დაიჭირა.

1744 წელს თეიმურაზმა ქსნისხეველებიც გადმოიბირა და ქსნის საერისთავო გივი ამილახვარს წაართვა.

ასე რომ, თეიმურაზისა და ერეკლემ ბატონობა ჭარაგვის საერისთავოს გაუქმებითა და თავადებთან ბრძოლით დაიწყეს. ქართლის თავადები მტრულად უყურებდნენ თეიმურაზსა და ერეკლეს. მათ არ მოსწონდათ ამ მეფეების მოქმედება, თავადების პოლიტიკური უფლებების წინააღმდეგ რომ იყო მიმართული. მათ არ სურდათ ქართლ-კახეთის გაერთიანება, მეფეს რომ აძლიერებდა. თეიმურაზისა და ერეკლეს მოღვაწეობამ საგსებით გამოააშკარავა თავადების ბრძოლის რეაქციული ხასიათი. თავისი თავადური მიზნებისათვის ბრძოლაში ეს რეაქციონერები ერთნაირი ხალისით უკავშირდებოდნენ საქართველოს ყველა მტერს: ყიზილბაშებს, ოსმალებს, ლეკებს თუ სხვებს.

1747—1748 წლებში ქართლის რეაქციონერი თავადების სამეფო კანდიდატი მაჰმადიანი აბდულა-ბეგ იესეს ძე იყო. მწვავე ბრძოლა

ერეკლეს გამარჯვებით დასრულდა. 1751—1756 წლებში თავადების სასოება აზატ-ხანი იყო. აზატ-ხანს მრავლად შეხიზნოდნენ აბდულა-ბეგის შვილები, რომელნიც „ქართლის შოვნას“ საქართველოს ამ მოსისხარი მტრის დახმარებით ცდილობდნენ. ამავ ხანებში ქართლის თავადებს თეიმურაზისა და ერეკლეს მოწინააღმდეგე ფალავნები რუსეთშიაც ეგულებოდათ. იქ ხომ ქართლის სამეფო ტახტის „ნამდვილი მემკვიდრეები“, ბაქარის ძმა და შვილები, ისხდნენ; ისინი ქართლში გაბატონებაზე ოცნებობდნენ და თეიმურაზისა და ერეკლეს მოღვაწეობას, რაც გაეწყობოდათ, ხელს უშლიდნენ.

1760-იანი წლებიდან მდგომარეობა არსებითად შეიცვალა. ქართლის თავადებს გარედან დახმარების იმედები. თითქმის გადაეწურათ: ქერიმ-ხანი ერეკლეს მეგობრობდა, რუსეთიდან დახმარების მოლოდინი აღარ იყო, ოსმალეთიც ეხლა აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიის საქმეებში აღარ ერეოდა, ხოლო ახლობელი ხანები ერეკლეს ან ემორჩილებოდნენ, ან უსმენდნენ და მის წინააღმდეგ გამოსვლას ვერ ბედავდნენ.

„მარკოზაშვილის დარბაზი“. ამ ახალ პირობებში რეაქციონერ თავადებსაც ბრძოლის ხერხი უნდა შეეცვალათ. რაკი გარედან შველის იმედი გადაუწყდათ, შინაური მტრები შეთქმულება-ტერორის გზას დაადგნენ, მათ მეფისა და მთელი მისი ოჯახის გაწყვეტა განიზრახეს. ამ საქმეს თავისი ხელმძღვანელი, გამოუჩნდა. ეს იყო პაატა ბატონიშვილი, ვახტანგ მეფის უკანონო შვილი. მალე პაატა ბატონიშვილის სადგომი, რომელსაც „მარკოზაშვილის დარბაზი“ უწოდეს თანამედროვეებმა, შეთქმულების ბუდედ იქცა. 1765 წელს, როცა შეთქმულები უკვე მზად იყვნენ განაზრახის სისრულეზე მოსაყვანად, საქმე გასცა სამშვილდელმა გლეხმა და თუნა ფეიქარმა.

მეფემ სწრაფად დააჭერინა შეთქმულების მეთაურები. ერეკლეს კარგად ესმოდა ამ საქმის საზოგადოებრივი აზრი. მან იცოდა, რომ შეთქმულებს სხვა მომხრეებიც ჰყავდათ. მეფემ დარბაზის სხდომა მოიწვია, საქმე გასარჩევად მას გადასცა და თვითონ-კი მოჩივარის როლში გამოვიდა. დარბაზმა საქმე განიხილა, დამნაშავეებს ქონება ჩამოართვა და მეფეს ნასისხლად¹ მისცა, შეთქმულების მეთაურები-კი კანონის თანახმად დასაჯეს.

ამ გამარჯვების შემდეგ მეფე კიდევ უფრო გაძლიერდა. „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ ფიზიკურ დამარცხებასთან ერთად მორალურადაც დამარცხდნენ. რა თქმა უნდა, რეაქციონერები ამით არ გამქრალან და მათ არც მეფის წინააღმდეგ მოქმედება შეუწყნებიათ. მაგრამ შექმნილი პირობების შესაფერისად მათ ბრძოლის ხერხი შესცვალეს და ამის შემდეგ მეფის წინააღმდეგ ტერორი² აღარ უცდიათ.

ქვეყნის გაერთიანებისა და მეფის ხელისუფლების გაძლიერების გზაზე ერეკლეს ამ დროს სხვა წარმატებებიც ჰქონდა. 1755 წელს მან ყაზახში

¹ ნასისხლ — საზღაური კაცის მოკვლისა თუ მოკვლის განზრახვისათვის.

ხანობა გააუქმა და ეს ქვეყანა სამოურავოდ აქცია. 1765 წლისათვის-
კი ბორჩალო-ბაი. დარსაც მეფის მოურავები განაგებდნენ.

§ 142. მრეკლეს საგლეხო პოლიტიკა

გარეშე თუ შინაურ მტრებთან ბრძოლაში მოპოვებულ გამარჯვებათა მიუხედავად ერეკლე მეფე კარგად ხედავდა, რომ საქართველო ჯერ კიდევ სამშვიდობოს არ იყო გასული, რომ ქვეყნის თავისუფალი მომავალი ჯერ კიდევ უზრუნველყოფილი არ იყო. მტრები მოყვრებად არ იყვნენ გადაქცეულნი, ისინი მხოლოდ მიუტყებელი იყვნენ და ხელსაყრელი ტაროსის მოლოდინში შეტევაზე გადმოსასვლელად ემზადებოდნენ. აუცილებელი იყო ქვეყნის ყოველმხრივი განმტკიცება, რომ მოსალოდნელი განსაცდელი საბედისწერო არ გამხდარიყო.

მაგრამ ქვეყნის განმტკიცება, მისი ეკონომიური და სახელმწიფოებრივი გაძლიერება გლეხთა საკითხის მოგვარების გარეშე შეუძლებელი იყო.

გვიანფეოდალურ საქართველოში გლეხთა საზოგადოებრივი და ქონებრივი მდგომარეობა სულ უფრო და უფრო უარესდებოდა. მებატონე არ სცნობდა ყმა-გლეხის რაიმე უფლებას და არაგოგორც ყმას, ისე მის ნაჭირნახულევსაც თავის სრულ საკუთრებად სთვლიდა.

ბატონისა და ყმის ურთიერთობას მწვავე კლასობრივი ბრძოლის ხასიათი ჰქონდა. ნებითა და სიამტკბილობით ქართველი გლეხი თავის მებატონეს არაფერს უთმობდა. გლეხები თავგამოდებით ებრძოდნენ ბატონების უსამართლობას, ჩიოდნენ მეფესთან და მისგან „განკითხვას“ ითხოვდნენ, ეურჩებოდნენ უმართებულო ბეგარას და იარაღით იცავდნენ თავის უფლებებს, ხოცავდნენ გამხეცებულ მებატონეებს, სტოვებდნენ გაუმაძღარ მძარცველებს, აბრაგად დადიოდნენ ანუ, როგორც მაშინ ამბობდნენ, „ყაზახობდნენ“, სხვაგან გარბოდნენ. აყრა-გაქცევა გლეხთა ბრძოლის მეტად ფართოდ გავრცელებული სახე იყო, მაგრამ აყრა საქართველოს ინტენსიურ მეურნეობასთან სრულიად შეუთავსებელი იყო. აყრა გლეხის ეკონომიურ განადგურებას ნიშნავდა. აყრილი გლეხი, ან ასაყრელად მზადმყოფი ინტენსიურ მეურნეობას (ესე იგი, მიწის გაპატივებასა და მრავალწლიან კულტურებს—მებალეობას, მევენახეობას, აგრეთვე მებაბრეშუმეობას და სხვ.) ხელს ვერ მოკიდებდა. მისი ხვედრი ღარიბობა და ბოგანობა იყო. აყრილთა, ხიზანთა და ბოგანოთა¹ სიმრავლე ცხადად მოწმობდა ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი ცხოვრების სიდუხჭირეს.

ასეთ პირობებში მყოფი გლეხობა მტრების წინააღმდეგ ძველებური მხნეობით ვერ იბრძოდა. ღატაკს, დაბეჩავებულს, ნახევრად უიარაღოს, მას თავდაცვის მცირე უნარი შესწევდა, ხოლო მძარცველი მებატონისა და მისი ქონების დაცვის ხალისი გლეხს არ ჰქონდა. ქართველ გლეხს რომ

¹ ხიზანი და ბოგანი მამაპაპეული ადგილიდან აყრილსა და უცხო მზარეში თავშეფარებულ გლეხებს ეწოდებოდა.

უცხოელ მტრებთან ბრძოლის უნარი დაბრუნებოდა, მას უნდა დაბრუნებოდა ბატონების მიერ მიტაცებული უფლებები, რომელნიც ყმას მონისაგან განსახვავებდნენ.

ქვეყანა ძალზე დაზარალებული იყო და გლეხთა რიცხვი მნიშვნელოვნად შემცირებული. ისინი გასწყვეტეს ან დაატყვევეს ყიზილბაშებმა, ოსმალებმა, ლეკებმა, მაგრამ კიდევ უფრო მეტად ისინი აუტანელმა ბატონყმურმა პირობებმა გადააშენა.

ერეკლეს კარგად ესმოდა ეს გარემოება. იგი ხედავდა, რომ გლეხები მხოლოდ ლეკიანობამ კი არა, არამედ კიდევ უფრო უსამართლობამ გარეკა საქართველოდან, როგორც თვითონ გლეხები ჩიოდნენ, და მეფეც მთელი რიგი ღონისძიებებით ცდილობდა გლეხობის გადარჩენას, რადგანაც კარგად ამჩნევდა, რომ საქართველოს დამაბუნების უმთავრესი მიზეზი „გლეხი-კაცის ამოწყვეტა“ იყო.

ერეკლეს საგლეხო კანონები მიზნად ისახავდა გლეხთა უფლებრივი მდგომარეობის გაუმჯობესებას. ამ კანონებით გლეხს უნდა დაბრუნებოდა უფლებები, რომლებიც მათ მემატონებთან ბრძოლაში დიდი ხანია დაკარგეს. მონის მდგომარეობიდან, რომელშიაც გლეხი მოქცეულიყო, ის ისევ „ნახევრად-თავისუფალი ადამიანის“ მდგომარეობას უნდა დაბრუნებოდა.

ერეკლე მეფე ენერგიულად ერეოდა ბატონისა და ყმის დამოკიდებულებაში. იგი როგორც ბატონისაგან, ისე გლეხისაგან სასტიკად მოითხოვდა „ბატონ-ყმობის რიგის“ დაცვას, ესე იგი ძველადვე შემუშავებულ საბატონყმო უფლება-მოვალეობათა შესრულებას. ერეკლე ამ საქმეში მემატონეებისადმი დათმობას არ აპირებდა. „რომელიც ამათი დებულება არ არის და არა სდებიან, იმის გარდა თუ მეტი რამ მოინდომეთ, ჩვენგან მოსაკითხავი იქნება. ამათ სამართლიანის საქმით მოექცეით, თორემ თუ კიდევ ამათ ჩვენთან გიჩივლესთ, იცოდეთ რომ გიწყენთ“-ო, ასე აფრთხილებდა ერეკლე მემატონეს, რომლის გლეხებიც მეფესთან ჩიოდნენ „არასამართლიანის საქმით“ ბატონის მიერ თავის შევიწროებას.

კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი ჩანს ერეკლეს ბრძანება სხვა თავადისადმი: „თუ რომ თქვენი მამულიდან მემკვიდრე კაცი აიყარა და წავიდა სადმე, ეროი კაცი რომ აიყაროს, იცოდეთ, დიად ავად მოგეპყრობით და გარდაგახდევინებთ“-ო. ასეთი ბრძანებით მეფე გლეხთა მოსახლეობისათვის პასუხისმგებლობას ბატონს აკისრებდა. მკვიდრი ყმების აყრა-გაქცევის უმთავრესი მიზეზი-კი ბატონების მიერ ყმათა უსაზღვრო ჩაგვრა იყო. სახელმწიფო ავალებდა ბატონს მკვიდრი ყმების უკლებლად დაცვას. ბატონი-კი ამას მხოლოდ მაშინ შესძლებდა, თუ ყმისაგან „მეტს არ მოინდომებდა“, თუ ყმას „უდებს არ დასდებდა“, თუ „ძალასა და უსამართლოს“ არ უზამდა და იმას დასჯერდებოდა, რაც „დებულება იყო“, ესე იგი თუ თავის მძარცველურ მადას საზღვარს დაუდებდა.

ამავე ხანებში ერეკლემ აუკრძალა მემატონეებს გლეხკაცის ოჯახის

მეგრელი ფეოდალის ოჯახი, XVII ს.

მარტვილის ფაქსი.

წვერების ცალ-ცალკე გაყიდვა. გამოიცა აგრეთვე კანონი, რომლის თანახმად უცხოეთს ტყვეობიდან თავისი ნებითა და გარჯით შინ დაბრუნებული გლეხი თავისუფლდებოდა ძველი მებატონის ყმობისაგან.

დასასრულ, აღსანიშნავია ერეკლეს დამოკიდებულება ხიზნებისადმი. მეფე! ენერგიულად ცდილობდა დაეცვა ისინი მასპინძელ-მებატონეთა ძალმომრეობა-ჩაგვრისაგან.

აღნიშნული ღონისძიებებით ერეკლე ბატონყმობის გაუქმებას მიზნად არ ისახავდა. მეფის მიზანი ბატონყმური დამოკიდებულების მოწესრიგება იყო, რომ ქვეყანას განვითარება-გაძლიერების უნარი დაბრუნებოდა.

მოკლედ, ერეკლეს საგლებო პოლიტიკა მიმართული იყო აყრილ-დაკარ-გულთა, ხიზან-ბოგანოთა რიცხვის შემცირებისაკენ და სანშობლოს დამცველ მემკვიდრე გლებთა, შეძლებულ, გაღმძღებ მიწის ეზუშათა განრავლებისაკენ.

გასაგებიან, რომ ერეკლეს ასეთი საგლებო პოლიტიკა თავადების გულსწყრომასა და წინააღმდეგობას ზრდიდა.

სამაგიეროდ ერეკლე უყვარდა ხალხის ფართო ფენებს, განსაკუთრებით, გლებობას, რომელიც თავადების წინააღმდეგ მებრძოლ მეფეს თავის მჟარველ-მოჭირნახულედ სთვლიდა.

§ 143. დასავლეთი საქართველო მე-18 საუკუნეში

დასავლეთ საქართველოში მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში ფეოდალური არეულობა შეუნელებლად გრძელდებოდა. სათავადოების სისტემა აქ შეუზღუდველად ბატონობდა. მეფის ხელისუფლება უკიდურესად დაცემულიყო. სამეფო-სახასო ქვეყნები, ციხე-სიმაგრეები მთავრებსა და თავადებს მიეტაცათ. ძლიერდებოდა ოსმალთა გავლენა იმერეთში.

1723 წელს ოსმალებმა ფრთი დაიპყრეს, აქ ფაშა დასვეს და ზღვის სანაპიროს მმართველად დანიშნეს. დაანგრიეს ძველი რუხის ციხე და ანაკრიის ციხე ააშენეს. ოსმალთა ხელში იყო ამავე დროს ბათომი, ციხისძირი, სოხუმი.

ოსმალთა ეს გაძლიერება მეტისმეტად სახიფათო გახდა. ციხეები ტყვის-მსყიდველთა ბუნაგებად გადაქცეულიყო. ციხისა და მის გარშემო მდებარე სოფლების მოსახლეობა თანდათან მაჰმადიანდებოდა. ოსმალები ამ ციხეებიდან აღვილად ერეოდნენ ფეოდალების ურთიერთობაში და ქვეყნის საბოლოოდ დასაპყრობად თანდათან გზას იკვლევდნენ.

სოლომონის გამეფება. 1751 წელს იმერეთში ახალგაზრდა სოლომონ ალექსანდრეს ძე გამეფდა. ამ დროს იმერეთში უძლიერესი თავადები იყვნენ ლევან აბაშიძე და როსტომ რაჭის ერისთავი. ხსენებული თავადები მთავრობას იჩემებდნენ, აბაშიძე—არგვეთისას, ერისთავი—რაჭისას, და ამ ნიადაგზე მათ სასტიკი მტრობა ჰქონდათ სოლომონის მამასთან მეფე ალექსანდრესთან. ახალგაზრდა სოლომონი მამის ნაკვალევს გაჰყვა და ამ თავადების დამორჩილებას ცდილობდა. საერთოდ, სოლომონს ფართო სამოქმედო გეგმა ჰქონდა: მტკიცე სამეფო ხელისუფლების შექმნა, დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება და ოსმალთა ბატონობის მოსპობა. ამ მხრით სოლომონის მოღვაწეობა ერეკლესას ჰგავდა.

ბრძოლა ბჰვის-ხაიდვის წინააღმდეგ. სოლომონის მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო. სამეფო ქონება დიდხანია თავადებს მიეტაცნათ და წვრილი ფეოდალებიც ძლიერი თავადების გავლენის ქვეშ იყვნენ. საჭირო იყო ფრთხილი და მოხერხებული მოქმედებით ძალების თანდათან შე-

მოკრება. თავისი მოღვაწეობა მეფემ მაჰმადიანობის გავრცელები-
სა და ტყვის-სყიდვის წინააღმდეგ ბრძოლით დაიწყო.
ორივე უაღრესად მტკივნეული საკითხი იყო, და იმერეთის ფეოდალური
საზოგადოების მოწინავე ნაწილს აღნიშნულ მოვლენებთან ბრძოლა სა-
ჭირო საქმედ მიაჩნდა. ამიტომ ამ საკითხების გარშემო ძალების გაერ-
თიანება ყველაზე უკრო იყო შესაძლებელი. მეფემ თავის მოღვაწეო-
ბას ამით მტკიცე იდეური დასაყრდენი მოუპოვა: ის ქართველო-
ბისათვის ბრძოლის მეთაურად გამოდიოდა.

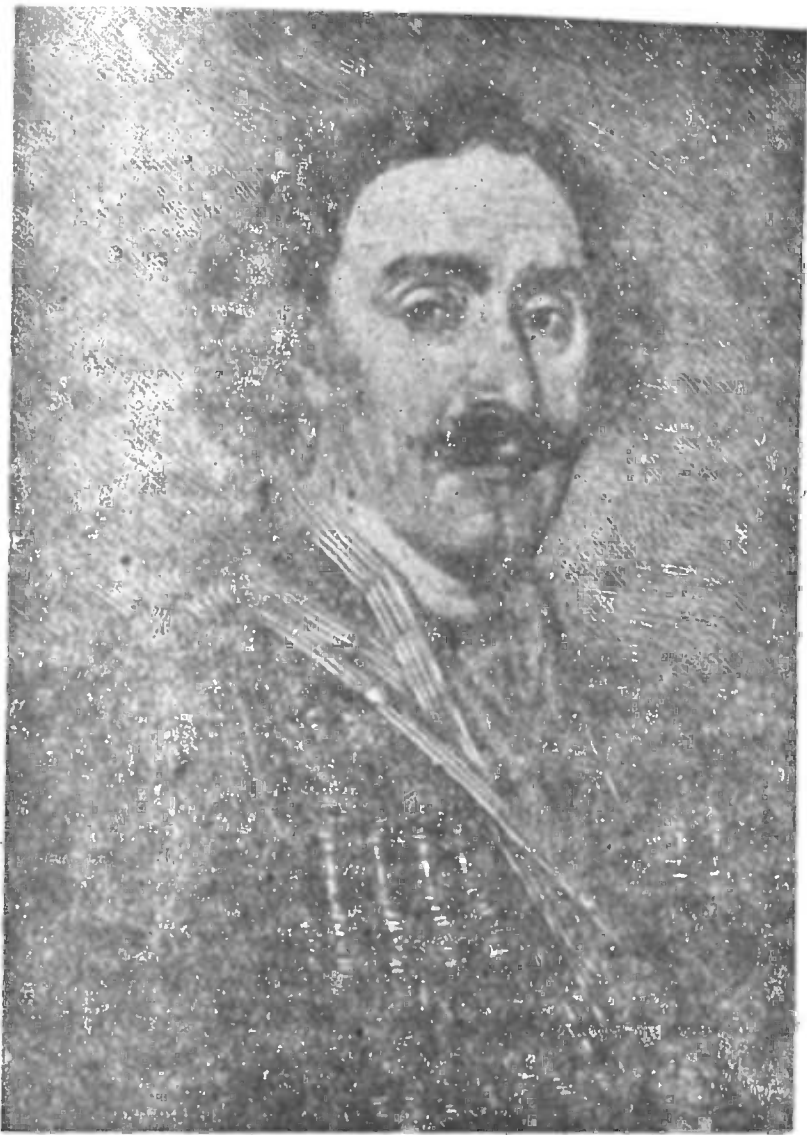
**წვილი ფეოდალების თანდათან შემოკლება. დადიანისა და გუ-
რილის შემოკლება.** მეფემ წვილი თავადები თანდათან შემოიკრიბა.
ამავე დროს სოლომონმა მოხერხებულად შემოიკრიბა უძლიერესი ფეო-
დალები — ოტია დადიანი და მამია გურიელი. ამით მეფემ
მტერი გაიმარტოვა: ერისთავსა და აბაშიძეს ძლიერი მომხრეები შემოა-
ცალა.

მეფე-მთავრების ეს შეთანხმება ოსმალეთს არ ესიამოვნა. მისთვის გან-
საკუთრებით უსიამოვნო იყო მეფისა და მისი მომხრეების ბრძოლა ტყვეთა
სყიდვის წინააღმდეგ. თანდათან სოლომონმა თავის სამეფოში თითქმის
საესებით მოსპო ეს საშინელები სენი. ახალციხის ფაშამ არაერთგზის შე-
მოუთვალა მეფეს, რათა ტყვის-სყიდვა იმერეთში ძველებურად ნებადარ-
თული ყოფილიყო. სოლომონმა ეს მოთხოვნა არ შეასრულა და ტყვის-
სყიდვა საერო და საეკლესიო სასჯელით სასტიკად აკრძალა.

ხრამისის ომი. მაშინ ოსმალეთის ხონთქარმა სოლომონის დასჯა
ბრძანა. ლევან აბაშიძესა და როსტომ ერისთავს თავისი დრო დაუდგათ.
აბაშიძე ახალციხეს გაჩნდა და მტერს სოლომონისა და მის მომხრეთა
წინააღმდეგ იმერეთზე წამოუძღვა. მეფეს დადიანისა და გურიელის ჯა-
რები მოეშველნენ:

დეკემბერში 1757 წელს ოსმალთა დიდი ჯარი იმერეთში შემოვიდა.
ქვეყნის მოღალატეები თავისი რაზმებით მტერს მიუვიდნენ. ახალგაზრდა
სოლომონი შესანიშნავი სარდალი და ყოვლად უშიში მეომარი აღმოჩ-
ნდა. მან ადვილად შეიტყუა თავის სიმრავლეს მინდობილი ოსმალეები
მოხერხებულად ადგილას, ოკრიბაში, ხრესილის მინდორზე, და ისე
გაბედულად დაესხა მტერს თავს, რომ სულ ერთიანად მოშალა იგი. ოს-
მალთა სარდლები დაატყვევეს, ან დახოცეს. მათი ჯარის დიდი ნაწილი
გაწყდა, მრავალიც ტყვედ იგდეს ხელში. ამ ომში მოკლულ იქნა ლევან
აბაშიძე. ხოლო როსტომ რაჭის ერისთავმა და ოსმალთა ჯარის
მცირე ნაშთმა თავს გაქცევით უშველეს.

მეფემ აბაშიძის სათავადო საბოლოოდ დაიმორჩილა, ამ სათავადოდან
თვითონ ლევან აბაშიძის წილი სამეფო საკუთრებად გამოაცხადა, სხვა
აბაშიძეები-კი ფიცით შემოიმტკიცა და სააბაშიოს ნაწილი მათ წყალობად
მისცა. ასევე ჩამოართვა მეფემ ყმა-მამული სხვა დამნაშავე ფეოდალებ-
საც. როსტომ ერისთავი ამ ჯერობაზე დაუსჯელი გადარჩა: ფეოდალებმა

სოლომონ პირველი.

მუზეუმი „მეტეხა“.

შემოარიგეს სოლომონს ეს ძლიერი თავადი, რომელმაც მეფეს ერთგულება შეჰფიცა.

ამრიგად, ხრესილის ომის შედეგად მეფე შესამჩნევად გაძლიერდა, მისი ავტორიტეტიც დიდად გაიზარდა.

სოლომონისა და მიაკლეს კავშირი. 1758 წელს იმერეთისა და ქართლ-კახეთის მეფეებმა ერთმანეთთან სამხედრო კავშირი დასდვეს: „რომელსაც ქვეყანაში მტერი შემოვიდესო, ერთმანეთს მივეშველნეთო“. ეს კავშირი ერეკლესა და სოლომონს შორის 1770 წლამდე არ დარღვეულა.

სოლომონის უმცლგომი გაქლიერება. სამალსნო კრება. ოსმალეთს ხრესილთან დამარცხება ვერ მოენელებინა და იმერეთის მეფის დამორჩილებას დაჟინებით ცდილობდა. 1758 წელს სოლომონ მეფისა და ოსმალთა ჯარებს შორის ორჯერ ომი მოხდა. პირველად ოსმალებმა გაიმარჯვეს, მეორედ-კი ისინი სასტიკად დამარცხდნენ. სოლომონ მეფის სახელი და გავლენა ამით დასაველთ საქართველოში კიდევ უფრო გაიზარდა.

მეფემ ისარგებლა ამ გამარჯვებით და სამეფო ხელისუფლების გაძლიერებისა და იმერეთის გაერთიანების გზით ახალი ნაბიჯები გადადგა. 1759 წელს, დეკემბერში, სოლომონმა დასაველთ საქართველოს საეკლესიო და საერო ფეოდალების საგანგებო კრება მოიწვია. ეს კრება მთელი თვე გაგრძელდა და მან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებები მიიღო. მსჯელობის საგანი მთელ დასაველთ საქართველოს საერთო საკითხები იყო.

ამ კრების განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი დადგენილება იყო ტყვის-სყიდვის აკრძალვა დასაველთ საქართველოში.

1759 წლის კრებაზე სოლომონ მეფე მთელი დასაველთ საქართველოს საერთო საქმეებში ხელმწიფედ გამოდიოდა, ხოლო მთავრები (დადიანი, გურიელი) და თავადები მისი „მორჩილი და ბრძანების აღმასრულებელნი“ იყვნენ. ეს მოვლენა სოლომონ მეფისა და იმდროინდელი ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილის დიდი გამარჯვება იყო.

მთავრები და, კიდევ უფრო, იმერეთის თავადები, გასაგებია, შიშნარევი ეჭვით უცქეროდნენ მეუვის ასეთ გაძლიერებას. ჭანსაკუთრებით მოუსვენრად იყო როსტომ რაჭის ერისთავი. მას ამის საბუთიც ჰქონდა. აბაშიძის სახლის დამდაბლების შემდეგ ჯერი ერისთავზე იყო მიმდგარი. ამის პირველი ნიშანი ის იყო, რომ ერისთავის წინააღმდეგ რაჭაში მეფემ ერისთავის მოქიშპე წულუკიძეები დაიხლოვა. ამავე დროს დამდაბლებულ აბაშიძეთა ადგილზე სოლომონმა წერეთლის სახლი წამოსწია.

1763—1768 წლებში იმერეთის ხალხი სოლომონ მეფის მეთაურობით გმირულად ებრძოდა ოსმალთა დამპყრობელებს და მათს დამხმარე თავადებს. სოლომონმა არა ერთგზის დაამარცხა ოსმალთა რაზმები, არა ერთი ორგული თავადი დასაჯა. შეუდრეკელი ბრძოლით იმერეთის ხალხმა აიძულა ოსმალეთი ხელი აეღო ქვეყნის საბოლოოდ დაპყრობის განზრახვაზე. მტერმა მეფესთან საზავო მოლაპარაკება დაიწყო. სოლომონმა კარგად იცოდა მტრის ვერავობა და მასთან ზავის სიმტკიცე არა სწამდა. მეფე შემდგომი ბრძოლისათვის ემზადებოდა და ძლიერ მოკავშირეს ეძებდა.

სოლომონი მიმართავს რუსეთს. იმერეთში კარგად იცოდნენ რუსეთ-ოსმალეთის ძველიდანვე მტრობის ამბავი და სოლომონ მეფეც თავის გეგმას ამაზე აგებდა. 23 ივნისს 1768 წელს სოლომონმა საგანგებო ელჩი, მაქსიმე ქუთათელი, გაგზავნა რუსეთს. სოლომონი რუსთ ხელმწიფეს მფარველობას სთხოვდა, სამაგიეროდ რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს დახმარებას აღუთქვამდა.

ომის მოწაფილეთა მიზნები და გეგმები. სწორედ ამ დროს რუსეთ-ოსმალეთის ომი დაიწყო. ორივე მხარე მტრის ქვეყანაში ან მის მეზობლად მყოფი მცირე ხალხების ამხედრებას ლაშობდა, დაჩაგრულებს უსჯულო მტარვალების ხელიდან გამოხსნას პირდებოდა და აჯანყება-ომისაკენ მოუწოდებდა. რუსეთი ბალკანეთისა და ამიერ-კავკასიის ქრისტიანი ხალხების მიმხრობას ცდილობდა, ოსმალეთი — ყირიმისა და კავკასიის მაჰმადიანებისას.

რაც შეეხება საქართველოს, სოლომონიცა და ერეკლეც მზად იყვნენ ოსმალეთის წინააღმდეგ ომი დაეწყოთ, მაგრამ ამისთვის მათ აუცილებლად მიაჩნდათ რუსეთიდან ჯარითა და ფულით დახმარების მიღება.

ქართველები ამ საქმეში სრულიად გარკვეული მიზნებით ხელმძღვანელობდნენ. სოლომონს რუსეთის ჯარი თავისი საშინაო და საგარეო გაძლიერებისათვის უნდოდა. მისი შემწეობით მეფე თავადებსა და მთავრებს დაიმორჩილებდა, ოსმალთა მიერ მიტაცებულ ქვეყნებს დაიბრუნებდა და დამპყრობელებს იმერეთიდან საბოლოოდ გააძევებდა.

ასეთივე დიდი საკითხების გადაჭრას ფიქრობდა ერეკლეც ამ ახალი ძალის დახმარებით.

რუსეთის დახმარებით ერეკლე ოსმალეთის მიერ მიტაცებული მესხეთის შემოერთებას, ჭარბელაქნის დაპყრობასა და ქართლ-კახეთში „ლეკიანობის“ მოსპობას აპირებდა. ამას გარდა, რაკი საქართველო ამიერიდან რუსეთთან კავშირში იქნებოდა, ეს ოსმალეთისა და ირანის თავდასხმების საგან დაცავდა მას მომავალში.

რუსეთის ჯარის ამიერ-კავკასიაში შემოსვლა ერეკლესა და მის თანაგამზრახთ ახალ ხანად ეჩვენებოდათ.

რუსეთის მიზანი კი იყო: ოსმალთა წინააღმდეგ ომით ქართველებს მტრის დიდი ძალები უნდა დაებანღებინათ, რომ ამით ომის მთავარ ფრონტზე მტერს ხელი შეშლოდა.

რუსთა ჯარის შემოსვლა საქართველოში. 1769 წელს ზაფხულის გასულს რუსთა ჯარი გენერალ ტოტლებენის სარდლობით საქართველოში შემოვიდა.

ტოტლებენი ზნედაცემული კაცი იყო. დიდი საქმისათვის საქირო მას არც ხალისი გააჩნდა, არც ნიჭი. პირადი გამდიდრება-განდიდება იყო მისი მთავარი საზრუნავი.

საქართველოს მეფეებს ეს გენერალი იმთავითვე ვერ შეეგუა. ტოტლებენს განსაკუთრებით ის არ მოსწონდა, რომ ერეკლესა და სოლომონს საკუთარი მიზნები ჰქონდათ. საქართველოს ინტერესებისათვის ანგარიშის

გაწევას ის საჭიროდ არ სთვლიდა და ერეკლე-სოლომონის მხრით უსიტყვო მორჩილებას მოითხოვდა.

ერეკლე და სოლომონი-კი ასეთი მორჩილების მოსურნე არ აღმოჩნდნენ, ამიტომ ტოტლებენმა წყალობის თვალთ შეხედა სოლომონ მეფისა და დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება-გაძლიერების მტრებს—დადიანსა და გურიელს. ერეკლეს წინააღმდეგაც გენერალმა ქართლის რეაქციონერი თავადები დაიხსლოვა—დავით ქსნის ერისთავი, ზაალ ორბელიანი, მაჩაბელი, ამირეჯიბი და სხვები.

ასპინძის ომი. მარტში 1770 წელს ერეკლე და ტოტლებენი ახალციხის სათაშოზე სალაშქროდ გაემართნენ. აპრილის შუა რიცხვებში რუს-ქართველთა ჯარი აწყურის ციხეს შემოადგა. მაგრამ ის იყო ომი გაჩაღდა, რომ ტოტლებენი თავისი ჯარით უეცრად უკან გაბრუნდა.

ტოტლებენის საქციელმა ქართველთა ჯარში აღშფოთება, არე-დარევა და შიში გამოიწვია. მტერმა რაკი ეს შეამჩნია, გული მოიცა, ციხიდან გამოვიდა და ქართველებს თავს დაესხა. ერეკლემ ჯარის რჩეული ნაწილი შეახვედრა მტერს და დაზარალებული ისევ ციხეში შერეკა. მეორე დღეს ერეკლე თავისი ჯარით ასპინძის მიმართულებით წავიდა. ასპინძას მისულს მას ახალქალაქიდან წამოსული 1500 ოსმალო შემოეყარა. რჩეულ მხედართა რაზმით ერეკლე ფიცხლავ ეკვეთა მტერს, დაამარცხა ის და უკლაქცია. ამის შემდეგ ნახევარი საათი არ გასულიყო, რომ ოთხი ათასი კაცისაგან შემდგარი ლეკ-ოსმალთა რჩეული მხედრობა გამოჩნდა ახალციხის მხრიდან. ერეკლეს ბრწყინვალე სამხედრო ნიჭმა კიდევ ერთხელ გაიმარჯვა და ოსმალთა ჯარი სასტიკად დამარცხდა. თურქებიდან მხოლოდ რამდენიმე ათეულმა კაცმა უშველა თავს გაქცევით. მტერმა სამი ათასამდე მოკლული დაკარგა. სხვები მტკვარში დაიხრჩენენ ან ტყვედ ჩავარდნენ. ქართველთა ზარალი ფრიად უმნიშვნელო იყო. ეს მოხდა 1770 წლის 20 აპრილს.

ერეკლემ ამ დიდი გამარჯვებით ვერ ისარგებლა, მას დიდად აფიქრებდა ტოტლებენის აწყურიდან წასვლა და ქართლის საქმეები. 29 აპრილს მეფე სასწრაფოდ თბილისს დაბრუნდა.

ტოტლებენი ანანურს მისულიყო და აქ რუსეთიდან ახალ ჯარს ელოდა.

ბოტლბენის განჯახვა. ერეკლესა და ტოტლებენს შორის დამოკიდებულება სავსებით გაფუჭდა. გენერალს მეფის ტახტიდან ჩამოგდება და საქართველოს დაპყრობა დიდიხანია გადაწყვეტილი ჰქონდა. ეხლა, როცა აწყურიდან წასვლით ვერაფერს მიაღწია, მან ქართლის დაპყრობის საკითხი რუსთა კორპუსის სამხედრო საბჭოში დასვა და დასტურიც მიიღო. ამ საქმეში ტოტლებენის ერთგული მოკავშირე იყვნენ ქართლის რეაქციონერი თავადებიც. გენერალმა საქმე დაიწყო: ციხე-ქალაქების დაჭერასა და ხალხის რუსთ ხელმწიფის ერთგულებაზე დაფიქრებას შეუდგა.

მაგრამ ერეკლეს საპასუხო ენერგიულმა მოქმედებამ ტოტლებენი შეაშინა და განჯახვაზე ხელი ააღებინა.

ბოტლვანი იმერეთში. ტოტლებენმა მიიღო დამხმარე ძალები და ეხლა იმერეთს წავიდა. ამასობაში სოლომონ მეფეს ცუცხვათისა და შორაპნის ციხეებიდან ოსმალები გაერეკა, ქუთაისის ქალაქიც დაეპყრო და ციხეც შეეხუთა. 2 ივლისს ტოტლებენმა ბაღდადის პატარა ციხე წაართვა ოსმალებს. ამის შემდეგ რუს-იმერელთა ჯარმა ქუთაისის ციხეც აიღო 6 აგვისტოს.

მაგრამ ტოტლებენს ვერც სოლომონი გაეწყო და ჩქარა მათ შორის აშკარა უკმაყოფილება ჩამოვარდა.

ოქტომბრის ბოლო რიცხვებში ტოტლებენი უკვე ფოთს შემოადგა. გენერალმა დანაქადი ვერ შეასრულა და ციხე ვერ აიღო, ის ძლიერ გამაგრებული აღმოჩნდა. მოკავშირე მთავრებიც—დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე—მეტად საეჭვოდ მოქმედებდნენ.

ნ თებერვალს ტოტლებენი მოეხსნა ფოთს და ხელცარიელი უკან გაბრუნდა.

ეხლა რუსეთის სამეფო კარიც დარწმუნდა, რომ საქართველოში „ტოტლებენი რუსეთს უფრო სირცხვილს უხვევდა, ვიდრე სახელს“. უფარვისი გენერალი გამოსცვალეს და მის მაგიერ სუხოტინი დანიშნეს.

მაგრამ ვერც სუხოტინმა ისახელა თავი. ის არც თვითონ იცნობდა ადგილობრივ პირობებს, არც სხვებისა სჯეროდა. შუა ზაფხულში სუხოტინმა ფოთს ლაშქრობა დაიწინა.

ფოთის ჰავამ უჩვევი ხალხი დასცადა: სუხოტინს რეაასამდე კაცბ ციხეცხელებისაგან დაეხოცა, დანარჩენთა დიდი უმრავლესობა ავადმყოფობისაგან ფიხბე ძლიერ იღვა. ოქტომბერში სუხოტინმა ფოთს ალყა მოხსნა.

მრავალი მძიმეს რუსეთის მფარველობას. რუსეთის ლაშქრის ორი წლის მოქმედებამ ერეკლეს სარგებლობა ვერ მოუტანა. ყველა ის დიდი მიზანი, რომელთა მიღწევასაც ერეკლე ამ ომის საშუალებით ლამობდა, მიუღწეველი რჩებოდა. კიდევ უარესი: ერევნის ხანი გამდგარიყო და ოსმალეთის მფარველობის ქვეშ შესულიყო, ქერიმ-ხანიც გაუთავებულდა რუსეთის მხარეზე გადასულ ერეკლეს და ახლა მეზობელი ხანებიც ექვის თვალით უცქეროდნენ მას. ლეკები კიდევ უფრო აიშალნენ: ეხლა მათ ოსმალეთი შველოდა. არ ისვენებდნენ შინაური მტრებიც. რეაქციონერი თავადების იმედი ეხლა ძლექსანდრე ბატონიშვილი იყო ბაქარის ძე, რომელიც რუსეთიდან წამოსულიყო, ქერიმ-ხანს შეხიზნოდა და მისი დახმარებით აპირებდა ერეკლეს ქართლიდან განდევნას.

ამავე დროს მოკავშირე რუსეთის მთავრობა საქართველოს აღდგენისა და გაძლიერების სსქმისადმი გულგრილობას იჩენდა, ხოლო რუსთა ლაშქრის სარდლები ერეკლეს შინაურ მტრებს უფრო ეწყობოდნენ, ვიდრე მას. მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო. საგარეო პოლიტიკის გადასინჯვის საკითხი დგებოდა. საჭირო იყო აქტიური მოკავშირე, მაგრამ სამშობლოს მომავლისათვის მებრძოლი ქართველობა ირან-ოსმალეთს ვერ აბრჩევდა: საქართველოს „გამოხსნისა და აღდგომის“ იდეა ამ მოძალადეების წინააღმდეგ სამსაუკუნოვანი უმაგალითო ბრძოლის იდეა იყო. და ერეკ-

ლემ თავის თანამზრახებთან თათბირის შემდეგ დიდმნიშვნელოვანი გადაწყვეტილება მიიღო. რუსეთი რომ საქართველოს აღდგენა-გაძლიერების საქმეში დაეინტერესებინა, ერეკლემ რუსეთის მთავრობას საქართველოს რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლა შესთავაზა.

1772 წლის მაისში რუსის ჯარი საქართველოდან უკან გაიწვიეს. ერეკლესაც მის წინააღმდეგე უარი შემოუთვალეს. პეტერბურგში ანგარიშს უწევდნენ იმ გარემოებას, რომ ქართლ-კახეთზე რუსეთის მფარველობის გამოცხადება ოსმალეთთან ერთად ირანსაც აამოძრავებდა რუსეთის წინააღმდეგ.

ჩხმრის ომი. ოსმალეთმა ისარგებლა რუსთა ჯარის წასვლით და იმერეთის ძველებურადვე დაპყრობა სცადა. 1774 წლის იანვარში 4000 კაცისაგან შემდგარი ოსმალთა ჯარი იმერეთს შემოესია. ამავე დროს ფაშამ სოლომონის წინააღმდეგ დადიანსა და აფხაზთა მთავარს მოუწოდა, ორივე მხრიდან ერთდროულად უნდა დაეკრათ იმერეთისათვის. სოლომონ მეფემ მოკავშირე ერეკლეს შევლა სთხოვა. ერეკლემ მოციქულები გაუგზავნა დადიანს და სოლომონის წინააღმდეგ გამოსვლაზე ხელი ააღებინა. ამით იმერეთის მეფეს ხელი გაეხსნა და მან მთელი ძალა ოსმალების წინააღმდეგ მიმართა. ამავე დროს ერეკლემ მოკავშირის დასახმარებლად ჯარი შემოიყარა.

მტერი მიხვდა, რომ ზიფათში გაება, და სასწრაფოდ უკან დაბრუნება იწყო. სოლომონმა მტერს განზრახვა შეუტყო და ჩხერის ვიწროებში¹ რჩეულ მეთოფეთა რაზმი ჩაუსაფრა. ნ თებერვალს გათენებისას მტერი ვიწროებს მიაღვა, მაგრამ იმერელ მეთოფეთა ძლიერმა ცეცხლმა მას გზა მოუჭრა. გაჭირვებულ მტერს სწორედ ამ დროს სოლომონ მეფემ ზურგიდან ხმლით ისე მხნედ დაჰკრა, რომ თურქების წინააღმდეგობა ერთბაშად გასტეხა. 1000 მოკლული და 600 ტყვე ლეკ-ოსმალო ადგილზე დარჩა. რაც აქ დააკლდათ თავდამსხმელებს, ის იმერელმა მღევრებმა შეუთავეს: 1400 კაცი ჩხერიდან ვახანამდე დაკარგა გაქცეულმა მტერმა. ძლიერს 700 კაცმა მიაღწია ახალციხეს და ფაშას საზარელი ამბავი მიუტანა.

ქუჩუკ-კაინარჯის ზავი და საქართველო. 10 ივლისს 1774 წელს რუსეთ-ოსმალეთს შორის ზავი დაიდო. ქუჩუკ-კაინარჯიში. საზავო ხელშეკრულების მე-23 მუხლი საქართველოს შეეხებოდა: რუსეთის მთავრობ ამ მუხლით დასავლეთ საქართველოში ოსმალეთის უფლებას სცნობდა იმ პირობით, რომ ოსმალეთი უარს ამბობდა იმერეთის ხარკზე.

1768—1774 წლის ომმა სოლომონს თვალსაჩინო წარმატება არგუნა. ოსმალებმა ვერ გამოიყენეს ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის ეს მუხლი: სოლომონ მეფე ვერ დაიმორჩილეს, ვერც იმერეთის ციხეები დაიჭირეს. მეფემ სავსებით მოსპო ტყვეთა სყიდვა, მტკიცე ხელით ალაგმა თავადების აღვირახსნილობა. როსტომ რაჭის ერისთავი სოლომონმა ჯერ კიდევ 1768 წელს

¹ მდ. ჩხერიმელას ხეობაში, თანამედროვე ორჯონიკიძის (ხარაგაულის) რაიონში.

იგლო ხელთ, დასაჯა იგი და საერისთაოც საკუთრად დაიჭირა. მეფე შესამჩნევად გაძლიერდა, მისი შიში და პატივისცემა დასჩემდათ დადიანსა და გურიელსაც. ქვეყანა დამშვიდდა და სწრაფად მოშენება იწყო. ათიოდეწელიწადში მოსახლეობამ თვალსაჩინოდ მოიმატა.

იმ მარცხს, რომელიც რუსეთ-ოსმალეთის ომში ჩარევამ მოუტანა ქართლ-კახეთს, ერეკლეს ენერგია არ მოუღუნებია. მე-18 საუკუნის 70-იან წლებში ერეკლე მეფე დიდი მხნეობით მოღვაწეობდა ქვეყნის საშინაო თუ საგარეო მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად.

§ 145. მორიგე ჯარი

საქართველოში აქამდისაც კარგად იცოდნენ, ხოლო 1769—1771 წლებში რუსთა ჯარის გაცნობით კიდევ უფრო დარწმუნდნენ ფეოდალური ლაშქრის ჩამორჩენილობაში და „რეგულის“, ესე იგი, მოსახლეობიდან გაწვეული მუდმივი ჯარის უპირატესობაში. მაგრამ ქართველი მოღვაწეები იმასაც კარგად ხედავდნენ, რომ იმ დროის საქართველოში ასეთი ჯარის მოწყობა შეუძლებელი იყო. არც მეფეს გააჩნდა ასეთი ლაშქრის იარაღ-სანოვაგითა და ტანისამოსით მომარაგების საშუალება და არც თავადები მისცემდნენ მეფეს თავის ყმებს ამ ლაშქრისათვის.

1773 წლის მიწურულში ერეკლემ დარბაზის სხდომა მოიწვია. მსჯელობა შეეხებოდა ისეთი ჯარის შექმნას, რომელიც ლეკთა ქურდულ თავდასხმებს საბოლოოდ მოსპობდა და ქართველ გლეხკაცობას მშვიდობიანი შრომის საშუალებას მისცემდა. დარბაზმა შეიმუშავა „მორიგის ლაშქრობის განაჩენი“, რომელიც მან „ყველასაგან უკეთესად და უმჯობესად გამოარჩია“, როგორც თვით ამ განაჩენშია ნათქვამი.

მორიგე ლაშქრის რაობა შემდეგი იყო. ქართლ-კახეთის მამაკაცი მოსახლეობა აღწერილ იქნა. ყველა ლაშქრობის შემძლე მამაკაცი მოვალე იყო წელიწადში ერთი თვით ლაშქარში გასულიყო. ლაშქარში მორიგე თავისი ხარჯით მიდიოდა. ამისთვის მეფემ ქართლ-კახეთის მთელი გლეხობა სურსათის გადასახადისაგან¹ გაათავისუფლა. მორიგეს იარაღიც საკუთარი უნდა ჰქონოდა. მორიგე ლაშქარში ხალხის უკლებლად გამოცხადებისათვის სოფლის მებატონე და მოხელე იყვნენ პასუხისმგებელი. ბატონი მოვალე იყო მორიგედ მიმავალი გლეხი მოემარაგებინა, როცა უკანასკნელს საკუთარი საშუალება არ გააჩნდა. მორიგე ლაშქარი ცალკე ერთეულებად იყოფოდა და თითოეულს მეფის მიერ დანიშნული მეთაური უფროსობდა. პირველ ხანებში მორიგეში თვითურად ხუთი ათასი მეომარი გამოდიოდა.

მორიგე ლაშქრის მიზანშეწონილობა, მისი დიდი სარგებლიანობა მალე აშკარა შეიქნა. ლეკების თარეში სავსებით შეწყდა, ქვეყანა ნორმალურ ცხოვრებას დაუბრუნდა, მიტოვებული სოფლები ისევ მოშენდა, გლეხებმა

¹ „სურსათი“ ეწოდებოდა ყოველწლიურს სახელწიფო გადასახადს ხორბლეულით.

ციხე-გალაენები დასტოვეს, მინდვრად გავიდნენ და მშვიდობიან სოფლის მეურნეობას შეუდგნენ. მორიგე ლაშქრის მთავარი ხელმძღვანელი ერეკლეს ვაჟი ლევან ბატონიშვილი იყო. ახალი ლაშქრის ასეთი სარგებლიანობის მიუხედავად თავადებმა მას შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადეს: მორიგე ჯარი მეფის ხელისუფლებას აძლიერებდა, ეს-კი თავადებისათვის არ იყო სასურველი.

მორიგე ლაშქარი ბრძანებით არასოდეს არ გაუუქმებიათ, მაგრამ თავადებმა მოახერხეს მისი თანდათან შესუსტება და ბოლოს სავსებით გაქრობა. უდიდესი ზიანი მოუვიდა მორიგე ლაშქარს მისი ხელმძღვანელის, ლევან ბატონიშვილის, მოულოდნელი სიკვდილით (1781 წ.). სხვა ბატონიშვილები აგრე რიგად არ ზრუნავდნენ მორიგე ჯარზე და მალე ეს საქმე ანგაარი მოხლეების ხელში მათი საკუთარი შემოსავლის წყაროდ იქცა. ქრთამით ესა თუ ის თავადი სულ უფრო და უფრო ადვილად ახერხებდა თავისი ყმებით მორიგეში გასვლისაგან თავის დაღწევას. მორიგეთა რიცხვმა თანდათან იკლო და ბოლოს სულ გაქრა.

მორიგე ჯარის გაუქმება იყო თავადების გამარჯვება და ერეკლე მეფის პოლიტიკის უდიდესი მარცხი.

§ 146. ქართლ-კახეთის სამეფო სამოცდაათიან წლებში

მეფელს საგარეო პოლიტიკა მე-18 საუკუნის 70-იან წლებში, მე-18 საუკუნის 70-იან წლებში ახლო აღმოსავლეთში საერთაშორისო მდგომარეობა გართულდა: ირან-ოსმალეთს შორის დამოკიდებულება გამწვავდა, ორივე მხარე საომრად ემზადებოდა.

ასეთ პირობებში ერეკლე მეფის მიმხრობა თვითეული მხარისათვის ძვირფასი იყო. ამიტომ ირანიცა და ოსმალეთიც დაუტკბნენ ქართლ-კახეთის მეფეს, ძვირფას საჩუქრებს უგზავნიდნენ მას და მეგობრობა-კავშირს სთავაზობდნენ. ერეკლემ ოსმალეთი აირჩია. მეფე ფიქრობდა, რომ ოსმალეთი ირანს დაამარცხებდა და ქართლ-კახეთიც სამუდამოდ განთავისუფლდებოდა ირანის ბატონობისაგან.

1778 წელს ერეკლეს ოსმალეთის ხონტქრისაგან ძვირფასი საჩუქრები და ელჩი მოუვიდა. შეთანხმება მოხდა. ამიერიდან ქართლ-კახეთი ოსმალეთის მოკავშირედ ითვლებოდა.

ერეკლეს მოლოდინი არ გამართლდა. ირან-ოსმალეთს შორის საქმე ომამდე არ მივიდა, ერეკლესა და ქერიმ-ხანის ურთიერთობა-კი მეტად გამწვავდა. მაგრამ ამ ხანებში (1779 წელს) ქერიმ-ხანი გარდაიცვალა, ირანი ისევ არეულობამ მოიცვა და ირან-საქართველოს ურთიერთობის საკითხის სიმწვავე კარგა ხნით განელდა.

სამთავადნო წარმოების ბაზნა. 1774 წელს ერეკლემ საფუძველი ჩაუყარა სამთავადნო მრეწველობის საქმეს. მეფემ იცოდა, რომ ძველად საქართველოში მადნების დამუშავება წარმოებდა, მაგრამ მის დროს სა-

ქართველოში მადნის ოსტატი აღარავენ იყო. დიდი გარჯით მეფემ მოახერხა ოსმალეთიდან ბერძენი მადნის მოხელებების გადმობირება. მოსულებმა ახტალასა და ალავერდში სპილენძისა და ვერცხლის ამოღება-გამოდნობის საქმე გააჩაღეს. მალე უკვე ამ მადნებიდან მეფეს 1500 კილო წმინდა ვერცხლი და საკმაო სპილენძი შემოსდიოდა.

ამ გზით ერეკლემ შესამჩნევად გააძლია სამეფო შემოსავალი, რაც სათანადოდ გამოიყენა კიდევც. საჩუქრებით, „ჯამაგირით“ ერეკლემ ლეკთა ბელადები მრავლად გაიერთოგულა, ლეკთა რაზმებიც დაიქირავა, სხვები კიდევ მორიგე ლაშქრის შემწეობით ალაგმა და ქვეყანას მშვიდობა მოუპოვა.

საპარხნო-საზაბრიკო წარმოების დანერგვის ცდები აღმოსავლეთ საქართველოში. არაჩვეულებრივ მრავალმხრივი იყო ერეკლეს სახელმწიფო მოღვაწეობა. საზოგადოებრივი ურთიერთობის მოწესრიგების გვერდით მეფე არანაკლებ ზრუნავდა ქვეყნის ეკონომიურ წარმატებაზე. აქ ერეკლეს მოღვაწეობაში სრულიად ახალი რამ ჩანდა.

მეფე ხელს უწყობდა არა მარტო სოფლის მეურნეობის განვითარებას, არამედ მიზნად ისახავდა საქართველოში მრეწველობის გაფართოებასაც. ერეკლე, ერთი მხრით, ხელს უწყობდა აქამდე არსებულ წარმოებათა გაუმჯობესებას და ამავე დროს მრეწველობის ახალი სახეების დანერგვას დაჟინებით ცდილობდა. მეფე ზრუნავდა სხვადასხვა სამრეწველო წარმოების ოსტატების შოვნასა და ოსტატთა კადრების აღვილობრივ შექმნაზე. იგი ცდილობდა დაეარსებინა მაუდის და მინა-ბროლისა და სარკის წარმოების ქარხნები, მოეწყო შაქრის წარმოება, მოეზიდნა უცხოეთიდან კაპიტალისტ-წამომწყებნი.

მეფის ასეთი საქმიანობის შედეგი იყო სამთა მადნო წარმოების გაჩაღება, სამხედრო მრეწველობის გაუმჯობესება. ასევე გაუმჯობესებულ იქნა, ერეკლეს თაოსნობით, ფულის მოჭრის ტექნიკა და სტამბის საქმე.

ვაჭრობის საქმე. გზების დაცვით ლეკთა თავდასხმებისაგან, ვაჭართა დაცვით თავადების მიერ შვიწროებისაგან; ბაჟების მოწესრიგებით ერეკლე ხელს უწყობდა ვაჭრობის განვითარებას.

მე-18 საუკუნეში საქართველოს საგარეო ვაჭრობაში დიდმნიშვნელოვანი ცვლილება ჩაისახა: რამდენიმე საუკუნის წინ დაყრუბული დარიალის სავაჭრო გზა გაიხსნა. ამ გზით საქართველო ეკონომიურად უშუალოდ დაუკავშირდა რუსეთს. რუსეთთან ეკონომიური ურთიერთობა მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა.

საპალაქო ცხოვრების მოწესრიგების ცდები. ვაჭრობა - ხელოსნობისათვის ხელის შეწყობის მიზნით ერეკლემ სათანადო ყურადღება მიაქცია მოქალაქე ვაჭარ-ხელოსანთა უფლებრივ მდგომარეობას. 1770 წელს მეფემ საბოლოოდ დააკანონა ვაჭრებისა და ხელოსნებისათვის ხელსაყრელი საკუთრების ქალაქური წესი: ამიერიდან უში-

ლოდ გარდაცვალებული მოქალაქის ქონება მეფეს კი არ მიჰქონდა, როგორც ეს ძველად იყო, არამედ ამ მოქალაქის თუნდაც შორეულ მემკვიდრეს რჩებოდა.

ამავე დროს ერეკლე საქალაქო მართვა-გამგეობის მოწესრიგებას ცდილობდა. მის დროს მტკიცედ განსაზღვრულ იქნა ქალაქის მოხელეების — მოურავის, მელიქ-მამასახლისის, ქედხუდების — და აგრეთვე ამქრების უფლება-მოვალეობანი.

„ქილილა და დამანას“ ხელნაწერის მინიატურა, XVIII ს.

სახელმწიფო წარმოების გადახალისების საკითხი. განსაკუთრებულ სიძნელეს ერეკლესათვის ქვეყნის სახელმწიფოებრივი წყობილების გარდაქმნა წარმოადგენდა. შეუდრეკელი ბრძოლით მეფემ გააერთიანა ქართლ-კახეთი, გააუქმა საერისთაო-სახანოები, ერისთავებისა და ხანების მაგიერ დანიშნა თავისი მოხელე-მოურავები, დიპლომატიის თავენება თავადებო მაგრამ სახელმწიფოებრივი წყობილების გარდაქმნამდე ჯერ კიდევ შორს იყო. საქართველოს სინამდვილე ასეთ გარდაქმნას მეტისმეტად აძნელებდა. მიუხედავად ამისა ქვეყანაში თანდათან მწიფდებოდა აზრი სახელმწიფოებრივი წყობილების გარდაქმნის საჭიროების შესახებ და ცხოვრებაშიაც საამისო ღონისძიებები თანდათან გზას იკვლევდა. მე-18 საუკუნის 70-იანი წლებისათვის ამ მხრით საქმნივი წარატება ჩანდა. სახელმწიფოს მმართველობა სხვადასხვა ტრადიციულ დარგებად იქნა დაყოფილი: საგარეო საქმეთა, სახელმწიფო შემოსავლისა და სამხედრო საქმეებისა. ასევე ახალი იყო მსაჯულთ შეკრებულობის დაწესებულება, ერეკლე რომ შემოიღო 1748 წელს: ამიერიდან „ყოველი არზა და საჩივარი მდივანბეგებთან მივიდესო“.

მეფის ძალაუფლება და საბჭო. როგორც მეფე, ერეკლე თვითმპყრობელი იყო, ის შეუზღუდველი უფლებით სარგებლობდა. მიუხედავად ამისა, მის დროს საბჭოს („დიკანს“) უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ერეკლე არც ერთს დიდმნიშვნელოვან სახელმწიფო საქმეს ამ საბჭოს დაუკითხავად არ გადასწყვეტდა. საბჭო ორგვარი იყო — დიდი და მცირე. პირველში შ. დიოდონენ მეფის შვილები, კათალიკოსი და სხვა საეკლესიო და საერო დიდბატონები. აქვე მონაწილეობდნენ სამეფო დიდმოხელენიც. მცირე საბჭო მეფის მიერ შერჩეულ პირთაგან შესდგებოდა. ასეთები იყვნენ მისი ერთგული მრჩეველ-თანამშრომელნი. საქმის ხასიათისა და მნიშვნელობის მიხედვით მეფე ზოგ მათგანს დიდ საბჭოში განიხილავდა, ზოგს კიდევ თავის უახლოეს თანაგამზრახებთან ერთად შეიმუშავებდა.

განათლების საქმე. ერეკლეს მრავალმხრივ მოღვაწეობაში განათლების საკითხს სათანადო ადგილი ეჭირა. უკვე მე-18 საუკუნის 50-იან წლებშივე განახლდა ვახტანგის გადასახლებისა და ოსმალთა-ყიზილბაშობის შედეგად შეფერხებულ-შეწყვეტილი კულტურული მუშაობა. 1749 წელს თბილისისა სტაბაკელავ ამუშავდა. შემდეგ ამ საქმეში მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება იქნა შეტანილი. მაგრამ ერეკლეს თაოსნობა განსაკუთრებით სასკოლო საქმეში გამოჩნდა. ერეკლემდე, გვიანფეოდალურ ხანაში, სკოლები კერძო იყო, და სახელმწიფო მათზე საგანგებოდ არ ზრუნავდა. ერეკლეს დროიდან-კი საქართველოში სახელმწიფო სკოლა შემოდიან. 1756 წელს თბილისში ფილოსოფიის სემინარია დაარსდა, ხოლო 1782 წელს მეორე ასეთივე სემინარია თელავშიაც გაიხსნა. ამ სასწავლებელთა გეგმა ასეთივე რუსული სასწავლებლებიდან იყო გადმოტანილი. თბილისისა და თელავის სემინარიებს რექტორები განაგებდნენ. მათ ხელფასა ხაზინიდან ეძლეოდათ.

აღნიშნული სასწავლებლებიდან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში მთელი წყება განათლებული პირი გამოვიდა, რომელნიც შემდეგში სახელმწიფო ცხოვრების სხვადასხვა დარკში ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ.

განათლების საქმის მთავარი ხელმძღვანელი ერეკლეს დროს ანტონ კათალიკოსი იყო. ანტონი თავის დროისათვის ფრიად განათლებული პირი იყო, დიდი ნიჭითა და ენერგიით დაჯილდოებული. ამავე დროს ის აქტიური სახელმწიფო მოღვაწეც იყო და ერეკლეს უახლოესი თანამშრომელი.

ამრიგად, განათლების საქმე ერეკლეს დროს მტკიცე სახელმწიფოებრივ საფუძველზე დადგა.

უცხო ძაბუნებიდან მოახალშენეთა გადმოსახლების ცდები. თავის სახელმწიფო მოღვაწეობაში ერეკლე უდიდეს ყურადღებას აქცევდა მოახალშენეთა ქართლ-კახეთში მოზიდვას. საქართველოს შემცირებული მოსახლეობის ხელოვნურად გაზრდა მეფეს აუცილებლად მიაჩნდა, ადარბადაგანიდან, მცირე აზიიდან, ერევნიდან, თუ განჯა-ყარაბაღის სახანოები-

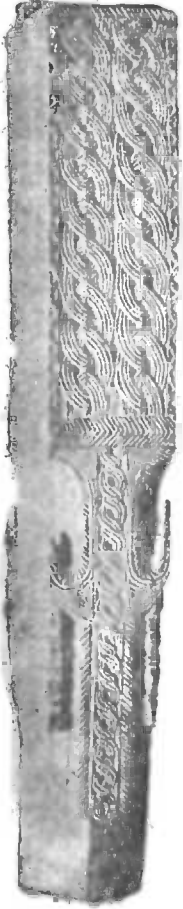
დან და იმიერ-კავკასიიდან მეფე მოახალშენებს ეპატიუებოდა საქართველოში.

ამ საქმეში ერეკლე დიდ სიძნელებს ხვდებოდა. მეზობელი სახელმწიფოები, რომელნიც ამ ხანისათვის საქართველოს გარშემო ქვეყნებს დაუფლებოდნენ, დაპყრობილ ხალხებს — სომხებს, იეზიდებს, აისორებს, ყაბარდოელებს საქართველოში გადმოსახლების ნებას არ აძლევდნენ. ამიერიდან ჩრდილოეთ-კავკასიელებს საქართველოს ლაშქარში დაქირავების საშუალებაც არ ჰქონდათ. ასე რომ ერეკლეს მოაკლდა ის ძალა, რომლითაც იგი ხშირად მტრების საშიშ შემოსევებს წარმატებით იგერიებდა.

საქართველოს უმართება რუსეთთან

§ 147. ვრეკლე მორის ხელშეკრულება რუსეთთან

ვრეკლეს ურთიერთობა ამიერ-კავკასიის ხანებთან. მე-18 საუკუნის 80-იან წლებში აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში ერეკლეს უმთავრეს მეტოქედ გამოვიდა შარვანის მპყრობელი ფათალი-ხანი. როცა ქერიმ-ხანი გარდაიცვალა და ირანში არეულობა დაიწყო, ფათალი-ხანი ენერგიულად ამოქმედდა — მას ყაენობა სურდა. ამისთვის-კი მას ჯერ აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასია უნდა დაემორჩილებინა. ერეკლეს წინააღმდეგ იგი, აჯი-ჩალაბივით, მაჰმადიანი მფლობელების ამხედრებას ცდილობდა. ფათალი-ხანმა ქართლ-კახეთის მეფეს განჯისა და ერევნის ხანები აუჯანყა. სამაგიეროდ, ერეკლე ყარაბაღის ხანს იბრეიმს შეუკავშირდა. მოკავშირეებმა ორგზის დაამარცხეს ფათალი-ხანის ჯარები 1779 წელს და აჯანყებული განჯის-ხანიც დაიმორჩილეს. ამავე წელს ერეკლე დიდი ჯარით ერევანზე წავიდა. შეშინებულმა ხანმა პატიება ითხოვა. მეფეს ერევნის სახანოს გაუქმება და ამ ქვეყნის საკუთრად დაპყრობა ჰქონდა გადაწყვეტილი და ამიტომ პატიებას არ აპირებდა. მაგრამ ქართლის საქმეების გართულებამ ერეკლე აიძულა ერევნის ხანის თხოვნა შეეწყნარებინა და სწრაფად თბილისში დაბრუნებულიყო.

ვრეკლეს შინაური სიძნელეები. ქართლში ამ დროს მართლაც მძიმე ამბები იყო. ერეკლეს შეთანხმება ოსმალეთთან სოლომონ მეფეს არ მოსწონდა. ეჭვობდა, რომ ქართლ-კახეთის მეფეს ოსმალთა თანხმობით იმერეთის დაპყრობა სურდა. სოლომონთან თანდათან თავი მოიყარეს ერეკლეს უკმაყოფილო თავადებმა. აქვე გაჩნდა ქართლის ტახტის მადიებელი ალექსანდრე ბატონიშვილიც, ბაქარის ძე. სოლომონ მეფემ საგანგებოდ

მოაყვანა ის ირანიდან. 1779 წელს ალექსანდრე ბატონიშვილმა ისარგებლა ერეკლეს ერევანზე ლაშქრობით და ქართლის თავადებს აჯანყებისაკენ მოუწოდა. მაგრამ

ერევნიდან დაბრუნებულმა მეფემ ენერგიული ღონისძიებით რეაქციონერ თავადებს აჯანყების ხალისი გაუნელა.

ალექსანდრე ბატონიშვილი ამის შემდეგაც არ ისვენებდა. იმერეთიდან ის ფათალი-ხანთან მივიდა და მისი დახმარებით საკმაოდ დიდი ჯარი იშოვნა ქართლ-კახეთზე გამოსალაშქრებლად.

რუსეთს უპირატესობა ინტერესი ამიერ-კავკასიისადმი. ამავე დროს ბრძოლა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის კიდევ უფრო გამწვავდა. მე-18 საუკუნის განმავლობაში რუსეთმა თანდათან გამოგლიჯა ოსმალეთს ხელიდან ყირიმი, ჩრდილოეთ-კავკასიის ქვეყნები და 80-იანი წლებისათვის სახელმწიფო საზღვრები თითქმის კავკასიონის ქედს მოაბჯინა. რუსეთის შემდგომი წარმატებისათვის აუცილებელი იყო ამიერ-კავკასიაში დასაყრდენის გაჩენა.

მეორე მხრით, რუსეთის მეფის კარზე გადასწყვიტეს აგრეთვე კასპიის ზღვის სამხრეთი სანაპიროების ხელში ჩაგდება.

ამ პირობებში ერეკლე და სოლომონი მეტად ძვირფასი გახდნენ რუსეთის მეფისა და მის პოლიტიკოსთა თვალში.

მრავალ მძივას საგარეო მოკავშირეს. ერეკლე ამ დროს უკვე ოსმალეთზე გულაცრუებული იყო. ხონთქარი და მისი ფაშები არა თუ ხელს არ უწყობდნენ, ხელს უშლიდნენ კიდევ ქართლ-კახეთის მეფის გაძლიერებას.

მეორე მხრით, ალექსანდრე ბატონიშვილი და ფათალი-ხანი სულ უფრო და უფრო საშიში ხდებოდნენ. ქართლის რეაქციონერი თავადები-კი ამათ მოსვლას მოუთმენლად ელოდნენ.

სწორედ ამ დროს ერეკლეს დიდი მარცხი მოუვიდა. 1731 წელს მას უეცრად გარდაეცვალა შვილი ლევანი, ნიჭიერი და მხნე ვაჟკაცი, მამის მარჯვენა ხელი, მორიგე ლაშქრის მეთაური. მეფის მოძულე თავადებს სიხარული შეუდგათ.

ასეთი მდგომარეობისდა მიუხედავად ერეკლე მხნეობას არ ჰკარგავდა და ქვეყნის ხსნის ღონეს დაუცხრომლად ეძებდა.

დასავლეთ ევროპასთან დაკავშირების ცდა. 1781 და 1782 წლებში ერეკლემ ევროპის ხელმწიფეებთან კავშირის გაბმა და მათგან დახმარების მიღება სცადა. ევროპის ნივთიერი დახმარებით მეფეს განზრახვა ჰქონდა რამდენიმე პოლკი მხედრობა ევროპულ წესზე გაეწყო, რომ ამით გარეშე და შინაური მტრები საბოლოოდ აელაგმა და ქვეყნის აღმშენებლობას მტკიცე ხელით შესდგომოდა. ერეკლეს ესმოდა, რომ საქართველოს გამოსხნა, გაძლიერება და მისი მომავლის უზრუნველყოფა ქვეყნის ევროპულად გარდაქმნას, მის სამხედრო-ტექნიკურსა და სამეურნეო-სახელმწიფოებრივ დაწინაურებას შეეძლო მხოლოდ. ამიტომაც იყო რომ ერეკლე „ისე არაფრისაკენ არ მიისწრაფოდა, როგორც თავისი ხალხის ევროპულად გარდაქმნისაკენ“, როგორც ამბობს იმ დროებში საქართველოში ნამყოფი რუსი პოლკოვნიკი ბურნაშოვი.

დასავლეთ ევროპის ხელმწიფეებისადმი მიმართვისაგან არაღერი გამოვიდა. ამავე დროს ენერგიულად ამოქმედდნენ რუსეთის პოლიტიკის ხელმძღვანელები. ერეკლეს კარზე სტუმრობას მოუხშირეს რუსმა მოხელეებმა, ელჩებმა, მოგზაურებმა. ისინი ურჩევდნენ ერეკლეს ეთხოვნა რუსეთის ზელმწიფის მუარველობა. აიძულებდნენ, რომ ძლიერი მოკავშირის დახმარებით საქართველო ყველა სიძნელეს ადვილად დასძლევდა, შშვიდობასა და კეთილდღეობას ეწეოდა.

საზრთსმ ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიიდან. განსაკუთრებით სიძნელეს უქმნიდა ერეკლეს ალექსანდრე ბაქარის ძის საქმიანობა. ფათალიხანისა თუ სხვა კავკასიელი მფლობელების შემოსევის მოლოდინში მეფე ყოველ წამს მზად უნდა ყოფილიყო. ქართლის ჯარი ამ საქმისათვის სანდო არ იყო: ალექსანდრეს იქ მრავალი მომხრე ჰყავდა. ამიტომ მეფე იძულებული იყო ლეკთა დიდი ჯარები დაექირავებინა და მუდამ თავისთან ჰყოლოდა. ამ ჯარის ჯამაგირი („სალეჯო“) მძიმე ტვირთად აწვებოდა მოსახლეობას და მის უკმაყოფილებას აძლიერებდა.

ალექსანდრე ბატონიშვილის განდევნა დარუბანდიდან და, საერთოდ, იმიერ-კავკასიიდან მხოლოდ რუსეთს შეეძლო, მაგრამ რუსეთის მთავრობა ამ გარემოებას სწორედ ერეკლეზე ზეგავლენის იარაღად იყენებდა.

საგარეო ორიენტაციის საკითხი მრავალს წინაშე. ამრიგად, მე-18 საუკუნის უკანასკნელ ოცეულ წლებში ახლო აღმოსავლეთის საერთაშორისო პოლიტიკა იმიერ-კავკასიაში გაინასკვა. ერეკლეს წინაშე დიდი ისტორიული მნიშვნელობის საკითხი იდგა. სამი დიდი მეტოქე, ირანი, ოსმალეთი და რუსეთი, იმიერ-კავკასიას ერთი მეორეს ეცილებოდა. თავისუფლად და დამოუკიდებლად საქართველოს არც ერთი მათგანი არ დასტოვებდა. ირანს, ოსმალეთსა და რუსეთს შორის ერეკლეს უნდა არჩევანი მოეხდინა, იგი ერთერთ მათგანს უნდა შეკავშირებოდა.

ქართველები დარწმუნებული იყვნენ, რომ რუსეთისა და საქართველოს ბნტერესები იმიერ-კავკასიაში ერთიმეორეს ეთანხმებოდა, რომ, მაშასადამე, რუსეთის მიერ საქართველოს მფარველობა საიმედო და სანდო იქნებოდა. საქართველოს ბედის რუსეთთან დაკავშირებით ერეკლე ირან-ოსმალეთის მოძალადეებისაგან თავისი ქვეყნის სამუდამოდ გამოხსნასა და მის აღდგენას ლამობდა.

ერეკლე განსახიერება იყო ქართველი ხალხის დამოუკიდებლობისათვის მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლისა სპარს-ოსმალე მოძალადეთა წინააღმდეგ. დამპყრობელთა მიერ აღმართული ზღუდეების მიუხედავად, საქართველო საუკუნეთა განმავლობაში მაინც ახერხებდა შორეულ ქრისტიანულ ქვეყნებთან კულტურულ კავშირს. მე-18 საუკუნე რუსეთთან დაახლოების ზრდის ხანა იყო. ამ ხნის განმავლობაში თანდათან ირკვეოდა ქართველი ხალხის მომავალი განვითარების გეზი: რუსეთის გზით ევროპასთან. ასე რომ წარსულიცა და აწმყოც თანხმობით უკარნახებდა ერეკლეს იმ გადაწყვეტილებას, რომელიც მან მიიღო. „საქართველოს

წინაშე მაშინ ალტერნატივი იდგა—მას შაჰის სპარსეთი ან სულტანის ოსმალეთი დაიპყრობდა, ან იგი უნდა რუსეთის პროტექტორატის ქვეშ შესულიყო... მეორე პერსპექტივი მაინც უმცირესი ბოროტება იყო“¹.

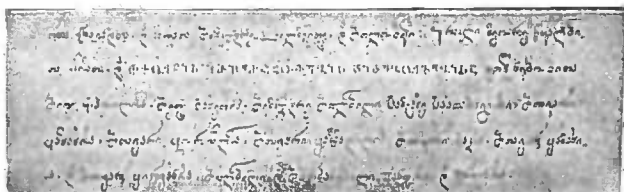
21 დეკემბერს 1782 წელს ერეკლემ, რუსეთის მთავრობის სურვილის თანახმად, რუსეთის მეფის მფარველობა ითხოვა.

ერეკლეს მოთხოვნით, რუსეთის მთავრობამ წინასწარ-საქმით დაუმტკიცა მას მეგობრობა. რუსეთის მეფის ბრძანებით დარუბანდელმა ფაშალი-ხანმა ერეკლეს წინააღმდეგ შეყრილი ჯარები დაითხოვა, ხოლო ალექსანდრე ბაქარის ძე აიძულა რუსეთს წასულიყო. ქართლის ტახტის მაძიებელი გზაშივე დააპატიმრეს.

1783 წლის ტრაქტატი. 24 ივლისს 1783 წელს ციხე გეორგიევსკში (იმიერ-კავკასიაში) რუსეთ-საქართველოს შორის „მეგობრობითს პირობას“ („ტრაქტატს“) ხელი მოაწერეს. ერეკლე მეფის მხრით აქ იყვნენ იოანე მუხრან-ბატონი და გარსევან ქავჭავაძე, ეკატერინე მეფის მხრით — გენერალი პავლე პოტიომკინი.

6 თვის შემდეგ, ესე იგი, 24 იანვარს 1784 წელს, ერეკლემ ტრაქტატს ხელი მოაწერა, და ეს „მეგობრობითი პირობა“ ძალაში შევიდა.

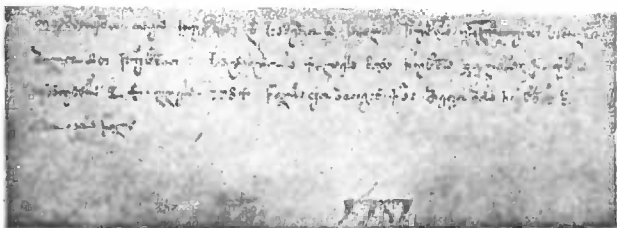
ტრაქტატი ორმხრივ ვალდებულებებს ითვალისწინებდა.

რუსეთ-საქართველოს „მეგობრობითი პირობა“ 1783 წლისა.

ერეკლეს ტიტულატურა (ტექსტი): „...ირაკლი მეორე, წყალობითა ღვთისათა და თქვენის იმპერატორების დიდებულების კეთილნებობითა, მეფე ქართლისა, -მეფე კახეთისა, მემკვიდრე მფლობელი სამცხე საათაბაგოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსა, მთავარი შამშადილისა, მთავარი კაკისა, მთავარი შამახისა და მთავარი შირვანისა, მფლობელი და მბრძანებელი განჯისა და ერევნისა“.

საქ. მეჩუქეთის ხელნაწერთა განყოფ.

ერეკლეს ხელისმოწერა 1783 წლის ტრაქტატზე.

¹ კრებული „К изучению истории“, გვ. 38, 1937 წ.: მთავრობის კომისიის ექვრის დადგენილებიდან.

ქართლ-კახეთის მეფე საქვეყნოდ საუკუნოდ უარყოფდა თავის დამოკიდებულებას ირანისა თუ სხვა ხელმწიფეთაგან, ამიერიდან ის მხოლოდ იმპერატორის უზენაეს უფლებას სცნობდა და მის საფარველში შედიოდა.

ქართლ-კახეთის ტახტზე ახლადგამეფებული ამიერიდან რუსეთის იმპერატორს უნდა დაემტკიცებინა.

უცხო სახელმწიფოებთან დიპლომატიურ ურთიერთობასაც ქართლ-კახეთის მეფე ამიერიდან დამოუკიდებლად არ აწარმოებდა. ყოველ ასეთ შემთხვევაში ის მზავლე იყო რუსეთის მთავრობის ადგილობრივ მოხელეს შესთანხმებოდა.

დასასრულ, ქართლ-კახეთის მეფე მოვალე იყო მთელი თავისი სამხედრო ძალით საჭირო დროს რუსეთის მეფის სამსახურზე გამოსულიყო. •

თავის მხრით, რუსეთის იმპერატორი ქართლ-კახეთის მეფეს საუკუნო მფარველობას აღუთქვამდა. ამის ნიშნად იმპერატორი ერეკლეს სამფლობელოს დაცვას ივალებდა.

ამიერიდან უცხო ქვეყნების მიმართ რუსეთი და საქართველო ერთი იყო. იმპერატორი პირობას იძლეოდა, რომ საქართველოს მტერს თავის მტრად იგულებდა.

იმპერატორი პირობას სდებდა, რომ ერეკლესა და მის ჩამომავლობას ქართლ-კახეთის ტახტზე უცვალებლად დაიცავდა.

ქვეყნის შინაურ მართვა-გამგეობაში ქართლ-კახეთის მეფე დამოუკიდებელი იყო. რუსეთი საქართველოს შინაურ საქმეებში არ ერეოდა.

ტრაქტატს ახლდა კერძო (საიდუმლო) პუნქტები. ამათ თანახმად ერეკლემ სოლომონ მეფესთან თანხმობით ყოფნას ივალებდა, ხოლო უთანამოების შემთხვევაში ის რუსეთის ხელმწიფეს უშამავლად სცნობდა და საცილობელ საკითხს მის მსჯავრს ანდობდა.

ქართველთა ჯარის გასამტკიცებლად და საქართველოს დასაცავად რუსეთი საქართველოში შუდმივ სამყოფად ორ ბატალიონს ქვეითა ჯარს გზავნიდა, ხოლო ომის შემთხვევაში დამატებითი სამხედრო შემწეობის აღმოჩენას კისრულობდა. იმპერატორი აღთქმას სდებდა აგრეთვე, რომ ომისა თუ დაზავების დროს ის ყოველ ღონეს მოიხმარდა, რათა საქართველოს დაბრუნებოდა ყველა კუთხე და მხარე, რომელნიც მტრებს ჰქონდათ მისგან მიტაცებული.

ტრაქტატით გათვალისწინებული რუსთა ჯარი 1783 წელს, სამ ნოემბერს, მოვიდა თბილისში, ხოლო 23 იანვარს, 1784 წელს, ერეკლემ რუსეთის იმპერატორისადმი ერთგულების ფიცი მიიღო.

§ 148. ტრაქტატიდან ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებადღე

ტრაქტატის პირველი შედეგები. ქართველები რუსეთთან დადებულ ხელშეკრულებას დიდ გეგმებს უკავშირებდნენ. მფარველ-მოკავშირის დახმარებით ლეკებს ადვილად ალაგმავდნენ და უმთავრეს ყურადღებას ქვეყნის შინაურ აღმშენებლობას მიაქცევდნენ. რუსეთ-ოსმალეთს შორის მომავალი ომისას ქართველებს იმედი ჰქონდათ, რომ სამცხე-საათაბაგოს დაიბრუნებდნენ. აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაში-კი ერეკლე არა მარტო საქართველოდან ჩამოგლეჯილი კაკ-ენისეღის შემოერთებას აპირებდა, არამედ მეზობელ შაქი-შარვანის სახანოებზედაც ხელს იწვდიდა. ქართლ-კახეთის მეფის ასეთ განზრახვებს მფარველ-მოკავშირე მხარს უჭერდა. ერეკლე მეფის ძფლობელობაშივე სცნობდა რუსეთი განჯა-ერევნის სახანოებსაც.

ასეთივე ტრაქტატის დადებას რუსეთის მთავრობა სოლომონ იმერეთის მეფესთანაც აპირებდა.

ერეკლეს გადაჭრით დადგომამ რუსეთის წხარეზე და რუსთა ჯარის საქართველოში შემოსვლამ ამიერ-კავკასია ააფორიაქა. ხანებს შიშის ზარი დაეცათ. ნაძალადევი მორჩილებით ხანები თავის გადაჩინვას ცდილობდნენ. დარუბანდის, ყარაბაღისა თუ ხოის ხანები ერთგულებას ეფიცებოდნენ რუსეთს. მორჩილება გააცხადეს დაღისტნის მთავრებმაც.

მაგრამ პირველმა შიშმა ჩქარა გაიარა, და მალე სულ სხვა სინამდვილე გამოჩნდა. მაჰმადიანი ხანები შიშისა და დაბნეულობიდან ოსმალეთმა გამოიყვანა.

რუსეთის პირველი მარცხი ის იყო, რომ იგი იძულებული შეიქნა იმერეთის მეფესთან განზრახული ხელშეკრულების დადებაზე უარი ეთქვა. რუსეთის სტამბოლელმა ელჩმა გამორაკვია, რომ ასეთს რასმე ოსმალეთი უომრად არ დასთმობდა. ასე რომ იმერეთის საჯაროდ მფარველობაზე რუსეთმა ძალაუნებურად ხელი აიღო.

მალე ოსმალეთი ირანის სახანოების მფარველისა და დამრავმველის როლში გამოვიდა. ოსმალეთის აგენტები „სარწმუნოების“ დასაცავად მოუწოდებდნენ მაჰმადიანობას. ფულით, საჩუქრებით, დაპირებებით მათ ადვილად აჰმოძრავეს ადარბადაგანისა და ამიერ-კავკასიის ხანები, დაღისტნის მთავრები.

ლუკინის განახლება. ამ დროს ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ კვლავ ლეკები წამოიშალნენ. ამ საქმის მთავარ ორგანიზატორად ახალციხის ფაშა გამოვიდა. ფაშამ ახალციხე ლეკების საბუდრად გადააქცია, საიდანაც ავაზაკთა ბრბოები გამუდმებით თავს ესხმოდნენ ქართლის სოფლებს.

ამიერ-კავკასიისა და ადარბადაგანის ხანები ზოგნი ოსმალთა „სამსახურში“ შევიდნენ, ერეკლეს მტრები გახდნენ და საქართველოზე ლაშქრობას აპირებდნენ. ხანები აყვედრიდნენ ერეკლეს რუსთა შემოყვანას, აფრთხილებდნენ, ემუქრებოდნენ. უფრო ჩეტვი: მეფეს გადაუდგნენ და ხარკი

შეუწყვიტეს განჯამ და ერევანმა, თვით ყაზახ-შამშადილუს კათარებიც კი შფოთავდნენ და მეფეს აღარ ემორჩილებოდნენ.

სამ წელს გრძელდებოდა ლეკთა თარეშები. ქვეყანამ კვლავ დაცლა იწყო. მოსახლეობა სახიზარებს უბრუნდებოდა, ვისაც შეეძლო, უცხოეთში გარბოდა. ერეკლე ტრაქტატით გათვალისწინებულ დახმარებას ითხოვდა რუსეთისაგან, იქიდან-ი რჩევებისა და დაპირებების მეტი არაფერი ჩანდა.

ომარ-ხანის შემოსევა. 1785 წელს ხუნძახის ბატონი ომარ-ხანი 20.000 კაცით კახეთის საზღვარს მოადგა. ერეკლე ხელშეკრული იყო: მეფემ ქართლის ჯარი ვერ შემოიყარა, რადგანაც ახალციხის მხრიდან ლეკ-ოსმალთა შემოსევისა ეშინოდა. კახელებითა და რუსთა რაზმით, მათი სიმცირის გამო, შებმა ძნელი ჩანდა. ომარ-ხანმა სწრაფად გამოვლო ყარაია, აიღო ბორჩალოს ციხე, აიარა დებედას ხეობა, აიღო ახტალა და მადნებამ სულ გააოხრა. ტყვე-ალაფით დატვირთული ხანი ახალციხეს მივიდა. იქიდან ის მალე საბაშიოში (ხემო იმერეთი) ვახანის ციხეს ეწვია, აიღო და დიდძალი ტყვით უკან გაბრუნდა. ერეკლე იძულებული იყო მორიგებოდა ომარ-ხანს და მისთვის 'ყოველწლიური „ჯამაგირი“ 5.000 მანეთი გაეჩინა.

კვლავ საგარეო ორიენტაციის საკითხი მართლ-კახეთში. ერეკლე განსაკუთრებულ გასაჭირში ჩავარდა. შემოსავალი აღარსაიდან შემოდიოდა, აოხრებული ქვეყანა გადასახადებს ვერ იხდიდა; ერეკლე იძულებული იყო მოსახლეობა სამი წლით სამეფო გადასახადებისაგან გაეთავისუფლებინა. მოხარკეც სამეფოს აღარაეინჭყავდა. ახტალის მადნები ამის შემდეგ ორი წელიწადი სულ არ მოქმედებდა, ვაჭრობა დაეცა და საბაჟო შემოსავალმაც სათანადოდ იკლო. ერეკლე მფარველ-მოკავშირეს ფულს სესხად სთხოვდა, მაგრამ რუსეთის იმპერატორის კარისაგან მან ვერაფერი მიიღო.

ამ დროს რუსეთში საქართველოსადმი ინტერესი შენეულდა. რუს პოლიტიკოსებს ყოყმანი დასჩემდათ. კასპიის ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე ფეხის მოკიდება ძნელი აღმოჩნდა. ოსმალეთის გავლენაც მეტად ძლიერი იყო მთელ კავკასიაში, ხოლო მოკავშირე საქართველო — სუსტი.

ამავე დროს ოსმალეთი ერეკლეს მოუწოდებდა მასთან მეგობრობაკავშირი აღედგინა და რუსეთთან ჯავშირი უარეყო. არზრუმის ფაშა მეფეს მოაგონებდა, თუ როგორი მშვიდობის ჟამი ჰქონდა საქართველოს ოსმალეთთან კეთილმეზობლობისას და მიუთითებდა იმ უბედურებაზე, რომელსაც ქართლი რუსთა მხარეზე დადგომის შემდეგ განიცდიდა.

ასეთ პირობებში საგარეო ორიენტაციის საკითხი საქართველოში შეუწყლებელი სიმწვავეით იდგა. ამ საკითხის გარშემო აზრთა დიდი სხვადასხვაობა იყო. ქართველი ფეოდალების პროგრესული ნაწილი ერეკლესთან ერთად ისევ რუსეთის მომხრეობას იცავდა. ამ დასს ეკუთვნოდნენ აგრეთვე სომეხი დიდვაჭრები და სომეხთა ეკლესიის მოღვაწენი. სომეხთა ასეთი პოზიცია სომხური სამეფოს აღდგენის რუსულ გეგმას უკავშირდებოდა. მნიშვნელოვანი იყო ის გარემოებაც, რომ სომეხ ვაჭრებს ამ დროისათვის

რუსეთში საკმაოდ ძლიერი ეკონომიური ინტერესები ჰქონდათ. ქართველი რეაქციონერები, „მარკოზაშვილის დარბაზელები“, რუსთ-მოძულე იყვნენ და ეს იმიტომ, რომ ერეკლე რუსეთთან ერთობას უკავშირებდა ამ რეაქციონერებისათვის არასასურველი ცვლილებების გატარებას ქართლ-კახეთის სახელმწიფო წყობილებაში, რეაქციონერებმა მალე საიმედო დასაყრდენი იპოვეს; ერეკლეს მეუღლე, დედოფალი დარეჯანი, და მისი შვილები. რუსეთ-ოსმალეთის საკითხში დარეჯანი და მისი შვილები ოსმალეთთან მორიგების პოზიციას ადგნენ.

1787 წლის აგვისტოში რუსეთ-ოსმალეთს შორის ახალი ომი დაიწყო. რუსეთის მთავრობამ თავისი ჯარი საქართველოდან უკან გაიწვია. ერეკლე ამის შემდეგ ადვილად მოურიგდა აშლილ მეზობლებს. ოსმალეთმაც შეანელა მტრობა, თუმცა საქართველო-რუსეთის კავშირის საბოლოო გაწყვეტას ის შემდეგშიაც დაჟინებით ცდილობდა.

ჩაბატონის შემოღება. 1783—1795 წლები ქართლ-კახეთში პროგრესული და რეაქციული ძალების მძაფრი ბრძოლის დრო იყო. რუსეთთან კავშირმა იმ ხანებში ერეკლესა და მისი მომხრეების იმედები არ გაამართლა. ქვეყანას გარეშე მტერი გაუმრავლდა, და ერეკლეს სამეფო ამიერკავკასიაში განმარტოებული აღმოჩნდა. ეს სიძნელე ერეკლეს შინაურმა მტრებმა მარჯვედ გამოიყენეს. რეაქციონერი თავადებისაგან ზოგიერთი ახალციხის ფაშასთან გაიქცა, ლეკთა ბრბოების მეგზური გახდა და მათთან ერთად ქართლის სარბევად წამოვიდა. სხვებმა კიდეც თვით ქვეყნის შიგნით თავი აიშვეს, მორიგე ლაშქარში აღარ გამრდიოდნენ, ერეკლეს მიერ გამოცემულ საგლეხო კანონებს არ სცნობდნენ, ვაჭარ-ხელოსნებს ავიწროებდნენ.

ერეკლეს მრავალი შვილი ჰყავდა. უფროსი, ტახტის მემკვიდრე გიორგი სხვა დედის შვილი იყო, დანარჩენნი კიდეც დარეჯან დედოფლისანი იყვნენ. ძმებს შორის უთანხმოება სუფევდა: თითოეულ ბატონიშვილს თავისი თავადების ჯგუფი ჰყავდა და ხელმწიფობას იჩემებდა. 1791 და 1792 წლები რეაქციის ზეიმი იყო. დარეჯანმა და მისმა შვილებმა მოხუც მეფეს ორი კანონი გამოგლიჯეს ხელიდან: ტახტის მემკვიდრეობისა და საუფლისწულოების შესახებ. პირველი კანონით ერეკლემ ტახტის მემკვიდრეობის წესი შესცვალა. ამიერიდან სამეფო ტახტი მამიდან შვილზე კი არ უნდა გადასულიყო, არამედ გვარში უფროსს უნდა სჭეროდა. ეს კანონი ნახევრად ნატყუარ-ნაძალადევი იყო, და ერეკლემ ხელის მოწერის უმაღვე უარყო ის. სამაგიეროდ, დარჩა მეორე კანონი: თითოეულ უფლისწულს შეეფემ 1003 კომლი ყმა მისცა (ასეთი უფლისწული 5 იყო), ხოლო მემკვიდრე გიორგის—4.000 კომლი. ამნაირად, ამდენი შრომითა და ბრძოლით შექმნილი სამეფო ქონება ამიერიდან კიდეც უფრო რეაქციული ფეოდალების ხელში ექცეოდა; ვიდრე თავადები იყვნენ. თავის საუფლისწულოებში ბატონიშვილებს თავი ხელმწიფეებად მოჰქონდათ. ესენი იქცნენ ამიერიდან თავადური რეაქციის ბურჯებად.

აზარეთ-იმერეთის კავშირი მრავალს მეთაურობით. მეორე მხრით, იმავე დროს ისეთი მოვლენაც მოხდა, რომელიც საქართველოს მოწინავე ძალების ზრდას მოწმობდა. ეს იყო ამერეთ-იმერეთის გაერთიანების ცდა.

იმერეთის მეფე სოლომონი 1784 წელს გარდაიცვალა. მას ვაჟი არ დარჩენია. ტახტის მემკვიდრედ მეფის ძმისწული დავით არჩილის ძე და მეფის ბიძაშვილი დავით გიორგის ძე გამოვიდნენ. მემკვიდრეებს შორის ბოლომოუღებელი ბრძოლა გაიმართა. ამ ბრძოლაში რუსეთ-ოსმალეთისა და ერეკლეს ხელიც ერია. ბოლოს იმერეთის თავადების ერთმა ჯგუფმა ერეკლეს ამერ-იმერეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანების წინადადებით მომართა.

იმერეთის წარმომადგენელი ერეკლესთან მოვიდნენ. მიფემ დარბაზი შეყარა. ბჭობა სამი დღე გაგრძელდა. ერეკლემ ბოლოსდაბოლოს უარყო გაერთიანების წინადადება. ასეთი გადაწყვეტილების სასარგებლოდ მეფეს, სხვათა შორის, ერთი მძამე საბუთიც ჰქონდა: ერეკლე რუსეთის ხელდებულ იყო, იმერეთი-კი ოსმალეთს თავისად მიაჩნდა. ამიტომ ამერეთ-იმერეთის გაერთიანებას ოსმალეთი არ მოითმენდა.

მაინც ამ ცდისაგან კარგად ჩანდა, რომ ამერეთ-იმერეთის გაერთიანებებს იდეა მწიფდებოდა და დღეს-ხვალ ხორცსაც შეისხამდა.

ამავე დროს ერეკლემ ხელი შეუწყო სოლომონ პირველის ძმისწულის, დავით არჩილის ძის, გაუფლებას იმერეთში. იმერეთის ახალი მეფე ერეკლეს შვილიშვილი, მისი გაზრდილი და მისივე პოლიტიკის გამტარებელი იყო. დავით არჩილის ძემ გამეფების (1789 წ.) შემდეგ სოლომონ მეორის სახელი მიიღო.

მართალია, გაერთიანება იმეამად შეუძლებელი აღმოჩნდა, მაგრამ მოწინავე ძალებმა მაინც თვალსაჩინო წარმატება მოიპოვეს სოლომონ ლიონიძის ცდით.

ერეკლეს შესანიშნავი თანამოღვაწე, ნიჭიერი პოლიტიკოსი, სახელმწიფო მსახური სოლომონ ლიონიძე ერთი იმ პირთაგანი იყო, რომელთაც ერეკლე გაბედულად აწინაურებდა უგვაროთა წრიდან მათი ჭკუის, ნიჭისა და ერთგულების მიხედვით. ამ დროს სოლომონ ლიონიძე დიდი გავლენით სარგებლობდა და მისი თაოსნობით იყო რომ ერეკლე მეორესა, ერთი მხრით, ხოლო სოლომონ მეორესა, გრიგოლ დადიანსა და სიმონ გურიელს შორის, მეორე მხრით, 1790 წელს „ივერიელთა მეფეთა და მთავართაგან დამტკიცებული“ ხელშეკრულება დაიდო. ეს იყო საერთო მტრის წინააღმდეგ სამხედრო კავშირის პირობა ერეკლეს მეთაურობით. 1793 წელს ამ ხელშეკრულების მონაწილენი საერთო მფარველობას სთხოვდნენ რუსეთის იმპერატორს.

ქრწანისის ომი. ამასობაში ირანში მრავალწლოვანი შინაური ომებიდან საბოლოოდ გამარჯვებული გამოვიდა ალა-მაჰმად-ხან ყაჯარი, რომელმაც თავისი თავი ირანის შაჰად გამოაცხადა. ალა-მაჰმად-ხანმა

ჯერ კიდევ 1786 წელს მოაგონა თავი ერეკლეს: „ძმობისა და სიყვარულის“ სიტყვები შემოუთვალა „გურჯისტანის“ მეფეს. ალა-მაჰმად-ხანი ქართლ-კახეთში ირანის ძველი ბატონობის აღდგენას ცდილობდა. ერეკლესაგან ის რუსეთ-საქართველოს კავშირის გაუქმებასა და ქართლ-კახეთის ირანისადმი დამორჩილებას მოითხოვდა. სამაგიეროდ ხანი დიდ წყალობასა და პატივს პირდებოდა ერეკლეს.

ალა-მაჰმად-ხანის წინადადება ერეკლესათვის ყოველად მიუღებელი იყო, რადგანაც მეფემ დიდი ხანია საქართველოს მომავალი პროგრესულ ევროპას სამუდამოდ დაუკავშირა. ამ პირობებში ომი ირანსა და საქართველოს შორის აუცილებელი ჩანდა.

1793 წელს ერეკლემ უკვე იცოდა, რომ ალა-მაჰმად-ხანს საქართველოზე ლაშქრობა ვადაწყვეტილი ჰქონდა. აქეთკენ ეპატიუებოდნენ შაჰს ქართლ-კახეთის მეფის მეტოქე ხანებიც. ერეკლე რუსეთს ჯარითა და არაილერით დახმარებას სთხოვდა.

ხელშეკრულების თანახმად რუსეთის მთავრობა მოვალე იყო ერეკლეს დახმარებოდა, მაგრამ მოკავშირე-მთარველის ეს დახმარება არ ჩანდა. მენაპირე-უფროსი გუდოვიჩი ერეკლეს დაუსრულებლად აიმედებდა, მაგრამ საქმით არაფერს აკეთებდა.

1793 წლის აგვისტოს ბოლო რიცხვებში ალა-მაჰმად-ხანის ჯარები უშუაშასა და ერევანს შემოსდგომოდნენ. ეჩმიადინის სომეხთა კათალიკოსმა თავი დიდი ქრთამით დაიხსნა. სექტემბრის დამდეგს ალა-მაჰმად-ხანი უკვე თბილისისაკენ წამოვიდა.

მრავალ-ომგადახდილი ერეკლე მოუმზადებელი აღმოჩნდა. საჭირო თადარიგი მან თავის დროზე დაიჭირა, მაგრამ თავადური რეაქცია ქვეყანას ისე მოსდებოდა, რომ 40.000 მეომრის ნაცვლად მეფეს 4.000 ძლივს მოუვიდა. ბატონიშვილებიც-კი საჭიროდ არ თვლიდნენ თავისი საუფლისწულოებიდან დაძრულიყვნენ, ზოგი კიდევ სულ მცირე ამალით მოდიოდა. „მარკოზაშვილის დარბაზელები“ დაძრვოდნენ სოფლიდან-სოფლად, მიწის სახელით ხალხს მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის უიმედობას ატყობინებდნენ და შორს დახიზვნას უბრძანებდნენ. ერეკლეს სიძემ, ქიზიყის მოურავმა ზაქარია ანდრონიკაშვილმა 2.000 ქიზიყელი ომის წინა დამეს სოლანლულის ბანაკიდან გააპარა. გიორგი ბატონიშვილი სიღნაღში იჯდა, ხოლო გიორგის მომდევნო ძმა, იულონ ბატონიშვილი, ქართლში ნებიერობდა იმ დროს, როცა სამშობლოს თავისუფლებისა და მომავლის ბედი წყდებოდა.

საქართველოს ასაოხრებლად ალა-მაჰმად-ხანმა 35 ათასი კაცი წამოიყვანა. 10 სექტემბერს ძტერი თბილისს მოუახლოვდა. ერეკლეს მხოლოდ ხუთი ათასი კაცი ჰყავდა. აქედან სამი ათასი მეომარი სოლომონ მეორის, იმერთა მეფის, მიერ მოყვანილი დამხმარე ჯარი იყო. სიმცირის მიუხედავად მეფემ ომი გადასწყვიტა. ალა-მაჰმად-ხანმა საქართველოს ვითარება არ იცოდა და ერეკლესაგან ძლიერ წინააღმდეგობას მოელოდა. 10 სექ-

ტემბერს ქართველებმა დაამარცხეს მტრის მოწინავე რაზმი და დიდი ზარალით უკუაქციეს. მტერი შეფიქრდა და თავისი საქმის წარმატებაში შეეჭვდა. ამ დროს მოლაღატეებმა თბილისიდან მტრის ელჩი გააპარეს. მან ჭეფის სისუსტე ხანს აცნობა. მტერს იმედი მოეცა და 11 სექტემბერს ერეკლეს გულსრულად შემოუტია. კრწანისის მინდორზე, თბილისის კარებთან, გადამწყვეტი ომი მოხდა. მიუხედავად თავგანწირული ბრძოლისა, ქართველები დამარცხდნენ. თვით ერეკლეც ხიფათში ჩავარდა,—მას მტერი გარს შემორტყმოდა, მაგრამ ერეკლეს შვილიშვილის იოანე ბატონიშვილისა და სხვა ერთგულთა თავდადებამ იხსნა მეფე: მებრძოლი მოხუცი გამოიყვანეს ომის ცეცხლიდან. ერეკლე მთიულეთში წავიდა, სოლომონი-კი თავისი ჯარით იმერეთს გადავიდა.

გამარჯვებული ალა-მაჰმად-ხანი თბილისში შემოვიდა. მტერმა ქალაქი გაძარცვა, დასწვა, დაანგრია. ხანი მეფის სასახლეში შევიდა, ჯერ გაძარცვა ის, შემდეგ დაანგრევინა. მისივე ბრძანებით საგანგებოდ დაანგრეს ზარბაზნების ჩამოსასხმელი ქარხანა, იარაღის საწყობი, აბანოები, ზარაფხანა¹. ამავე დროს ხანმა ქვეყანას მარბიელი რაზმები გაუსია. ერთი ასეთი რაზმი ახტალას ავიდა, იქ ვერცხლისა და სპილენძის ქარხნები, რომელნიც ომარ-ხანის შემდეგ აღედგინა ერეკლეს, გაძარცვა და დაანგრია. აქ სპარსელებმა მრავლად დაატყვევეს მადნის მუშები. მარბიელთა რაზმებმა შიდა-ქართლიც მოითარეშეს გორი-ცხინვალამდე; მაგრამ მოსახლეობა დახიზნულიყო და ბევრი ვერაფერი იშოვეს. არაგვზე მარბიელებს 300 კაცისაგან შემდგარი ხევსურთა რაზმი გადაეყარა. ხევსურები ერეკლეს მოწოდებაზე წამოსულიყვნენ, ქართველთა დამარცხება მათ ჯერ არ შეეტყუათ და თბილისში მეფესთან მიდიოდნენ. ხევსურებმა მარბიელთა ეს რაზმი თითქმის სულ გასწყვიტეს.

ვიდრე ალა-მაჰმად-ხანი საქართველოში იყო, მასა და ერეკლეს შორის მოლაპარაკება გაიმართა. ერეკლე, რომელიც ანანურს იდგა, დროს მოგებას ცდილობდა, მტერთან ნოლაპარაკებას აწარმოებდა; მაგრამ ამის შესახებ რუსთა მენაპირე-უფროსს გუდოვიჩს ატყობინებდა და მისგან სასწრაფოდ დახმარებას მოითხოვდა. არც ალა-მაჰმად-ხანს სწამდა ერეკლეს გულწრფელობა.

საქართველოში მტერი დიდხანს არ დარჩენილა. ჯერ კიდევ მოლაპარაკება გრძელდებოდა, რომ სექტემბრის მიწურულში ხანი აიყარა და სასწრაფოდ ირანს წავიდა: იქ, ხორასანში, მდგომარეობა გართულებულიყო.

ალა-მაჰმად-ხანის საქართველოში ლაშქრობამ არა მარტო ზოგიერთი მეზობელი ხანის სიხარული და კმაყოფილება გამოიწვია. სიხარულით ცას ეწია ოსმალეთი. ხონთქარმა ალა-მაჰმად-ხანს საგანგებოდ მიულოცა გამარჯვება და კავშირი შესთავაზა. დიდად კმაყოფილი იყო საფრანგეთიც.

¹ ზარაფხანა—სახელმწიფო დაწესებულება სადაც ფულს სჭრიდნენ.

ხსენებული სახელმწიფოები ამ ფაქტში რუსეთის დამარცხებას ხედავდნენ და ამიერ-კავკასიიდან თავისი მეტოქის, რუსეთის, საბოლოოდ განსაღდენად ალა-მაჰმად-ხანს კვლავ საქართველოში ლაშქრობას ურჩევდნენ.

საქართველოს გასაჭირით სარგებლობა ლეკებმაც მოინდომეს. ლეკთა ბრბოები წამოიშალნენ და ქართლ-კახეთის დაუცველ სოფლებს მოუღვენენ.

რუსთა ჯარის ლაშქრობა ირანს და ქართლ-კახეთი 1796 წელს.

რუსეთის მთავრობამ თავისი შეცდომა ეხლა დაინახა. მას გასაჭირში მიტოვებული და მტრის პირში მიცემული მოკავშირე ეკარგებოდა, ხოლო საქართველოს დაკარგვით რუსეთი იძულებული ხდებოდა მთელს ახლო აღმოსავლეთში ფეხი ამოეკვეთა. ალა-მაჰმად-ხანი თბილისიდან წასული იყო, როცა გუდოვიჩმა პეტერბურგიდან ერეკლესთვის დახმარების აღმოჩენის ნებართვა მიიღო. ორი ათასი კაცისაგან შემდგარი რუსის ჯარი 1795 წლის დეკემბერში საქართველოში შემოვიდა. ამ დროს რუსეთში ერთხელ კიდევ გაცოცხლდა ჩრდილოეთ ირანის დაჭერისა და ინდოეთთან სავაჭრო კავშირის გეგმა, რომელიც პეტრე პირველმა შეადგინა თავის დროზე. საქართველოს დაცვისა და ალა-მაჰმად-ხანის დასჯის საბაბით 1796 წელს, გაზაფხულზე, 30 ათასი კაცისაგან შემდგარი რუსთა ჯარი დარუბანდის გზით ამიერ-კავკასიაში შემოიჭრა.

ამასობაში ერეკლე ხალხის გამხნევებას, მოღალატე-მაშფოთებელთა ალაგმევასა და მტრისაგან მოყენებული ზიანის აღდგენას შეუდგა. მეფე თელავს იდგა. მშენებლობას თბილისში ერეკლეს ძე ალექსანდრე ბატონი შეიღო ხელმძღვანელობდა. ქალაქმა ნელ-ნელა მოშენება იწყო, აკრილ-დახიზნული სოკლის მოსახლეობაც თავის სახლებს დაუბრუნდა.

1796 წლის გაზაფხულზე მეფე ერეკლემ ბატონიშვილები დავითი და ალექსანდრე განჯას ჯავად-ხანის წინააღმდეგ გაგზავნა. განჯის მფლობელი, ერეკლეს ორგული იყო. ის ალა-მაჰმად-ხანს თბილისზე წამოუძღვა და საქართველოს აოხრების დროს ყიზილბაში მოლაშქრეებისაგან მრავალი ტყვე და დიდი ალაფი შეიძინა. ქართველებმა სამ აპრილს განჯა აიღეს. ჯავად-ხანი ციხეში ჩაიკეტა. ცოტა ხნის შემდეგ ერეკლემ განჯას ჩავიდა. ხანგრძლივი ალყით შეწუხებულმა ჯავად-ხანმა პატიება ითხოვა. მეფემ განჯას ძველებურად ხარკი დაადო, ათასი ქართველი და სომეხი ტყვე, ჯავად-ხანს რომ შეეძინა ყიზილბაშებისაგან, გაათავისუფლა, ამ ლაშქრობის ხარჯებიც მას აზღვევინა და უკან დაბრუნდა.

ამავე ხანებში მეფემ ერევნის საქმეც მოაგვარა. მან იქ ალა-მაჰმად-ხანის მიერ დენილი მაჰმად-ხანი ისევ გააბატონა და მასაც ძველებურად ხარკი დააკისრა.

რუსთა ჯარმა ზუბოვის სარდლობით აიღო დარუბანდი, ყუბა, ბაქო, სალიანი, შამახია, გავიდა მულანს და შიგნით ირანში სულაშქროდ ემზადებოდა. პეტერბურგში ირანს ლაშქრობის გეგმასთან ერთად პეტრე ძველი გეგმის მეორე ნაწილიც მოაგონდათ: ამიერ-კავკასიაში ძლიერ

ქრისტიანული სახელმწიფოს შექმნა. გეგმის ავტორების აზრით ასეთი სახელმწიფო ერეკლეს სამეფო უნდა ყოფილიყო. უხვ იმედებს აძლევდნენ სომხებსაც. ალა-მაჰმად-ხანი დიდ შიშში იყო.

1796 წელს, ნოემბერში, რუსეთის იმპერატორი ეკატერინე გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრემ, პავლემ, ირანს ლაშქრობა მოშალა და ჯარი უკან გაიწვია. ალა-მაჰმად-ხანმა ეს თავის გამარჯვებად გამოაცხადა და კვლავ საქართველოში ლაშქრობა დააპირა.

სახელმწიფოებრივი რეფორმების გატარების ახალი ცდა. ერეკლე დაჯინებით სთხოვდა თავის მფარველ-მოკავშირეს ტრაქტატით ნაკისრი მოვალეობის შესრულებასა და საქართველოს დასაცავად ჯარის დატოვებას. მოკავშირის დაინტერესების მიზნით ერეკლე მზად იყო რუსეთის სასარგებლოდ ახალ დათმობებზე წასულიყო. ამავე დროს ერეკლემ მიიღო ის ერთადერთი გადაწყვეტილება, რომლის განხორციელებას შეეძლო საქართველოს დამოუკიდებლობა ეხსნა. მოხუც მეფეს რუსეთის დახმარებით საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების ძირითადი რეფორმების გატარება ჰქონდა გადაწყვეტილი.

ერეკლე ამ საქმეში მარტო არ იყო. მასთან იყო ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილი. იმ დროს ბევრს ესმოდა, თუ რა იყო საქართველოს ამდენი უბედურების მთავარი მიზეზი. კარგად არჩევდნენ ევროპული წესების უპირატესობას და ამ წესების საქართველოში გადმონერგვას ცდილობდნენ. არა ერთი კანონ-პროექტი ბწერებოდა მაშინ საქართველოს საზოგადოებრივი, ეკონომიური და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების მოწესრიგების მიზნით. სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა რწმენა, რომ არსებული სახელმწიფო წყობის სიღუბე უნდა დაძლეულიყო, რომ დღეს თუ არა ხვალ ევროპული წესები უნდა შემოსულიყო, რომ სათავადოებს დღე უნდა დალეოდა.

მაგრამ ჯერ, რეაქცია მაგრობდა და ადვილად დათმობას არ აპირებდა. იმპერატორი პავლე ერეკლეს ვედრებისადმი ყრუ იყო. 1797 წელს რუსეთის მთავრობამ საქართველოდან ჯარი გაიყვანა და მოკავშირე კვლავ გაათრეული მტრის პირისპირ დააგდო.

ალა-მაჰმად-ხანი ყარაბაღს მოვიდა, მაგრამ საქართველო ახალი დობრებისაგან მკვლელის დანამ იხსნა: ამავე წლის ივნისში ალა-მაჰმად-ხანი იქვე, ყარაბაღში, მოჰკლეს.

მცირე ხნით ირანში კვლავ არეულობა გამეფდა. შემდეგ ძალაუფლება ალა-მაჰმად-ხანის ძმისწულმა ბაბა-ხანმა იგდო ხელთ. საქართველოს მიმართ ისიც თავისი ბიძის პოლიტიკას განაგრძობდა.

ქართლ-კახეთში-კი თავადები პარპაშობდნენ, რასაც ძველებური შედეგები სდევდა თან: ლეკთა გამუდმებული თარეში, გლეხთა აყრა-დაკარგვა, ვაჭარ-ხელოსანთა რუსეთს გაქცევა.

მრავალს გარდაცვალება. ასეთ გარემოებაში იყო სამეფო, როცა 11 ნოემბერს, 1798 წელს თელავს გარდაიცვალა 80 წლის ერეკლე, — ქვეყ-

1798-ის ივლისში გიორგი მეფეს ირანის შაჰის სიგელი მოუვიდა. შაჰი გიქისაგან ირან-საქართველოს ძველი ურთიერთობის აღდგენას მოითხოვს, სამაგიეროდ დიდ წყალობას პირდებოდა მეფეს. უარისათვის შესაქართველოს განადგურებას ემუქრებოდა. მეფემ შაჰთან მოლაპარაკებას დასაწყვიტა და ამის შესახებ პეტერბურგშიაც შეატყობინა. ცოტა ხნის შემდეგ მეფემ აცნობა თავის ელჩს გარსევან ჭავჭავაძეს, რომ მას გადაეცემა აქვს, თუ რუსეთი არ დაეხმარება, ტრაქტატი დარეგულირებად მოახდინოს, ელჩი უკან გამოიწვიოს და დახმარებაც სხვაგან მოიძიოს. დროს მეფეს ოსმალეთთანაც მოლაპარაკება ჰქონდა გამართულად. მეფემ მტკიცე კილომ რუსეთის მთავრობა ამოქმედდა. იმპერატორმა პავლემ ირგი მეფეს წყალობის სიგელი გამოუგზავნა.

იმავლის შემოდგომით გიორგიმ, ტრაქტატის თანახმად, პავლესაგან ტახტე დამტკიცების ნიშნები, თავისი შვილის დავითის მემკვიდრედ აღიარებდა 3000 კაცისაგან შემდგარი ლაშქარი ითხოვა. რუსეთის მთავრობა გიორგის თხოვნა დააკმაყოფილა. 1799 წლის აპრილში პავლემ მტკიცების სიგელი და სათანადო ნიშნები გამოუგზავნა გიორგი მეფე.

დავიდგორგის ძის ტახტის მემკვიდრედ გამოცხადებამ გიორგი მეფის შვილები აბწყა. ბატონიშვილები თავის საუფლისწულოებში ჩასხდნენ და მეფის ხისუფლებას აღარ სცნობდნენ. დარეჯან დედოფალი თბილისში იჯდაა გიორგი მეფისადმი მტრობას დაუღალავად აღვივებდა. ამის შემდეგ მალე ლეკსანდრე ბატონიშვილი, ერეკლეს ძე, ირანის შაჰთან გაიქცა. აბა-ხანმა დიდი ხალისით იკისრა ერეკლეს შვილების უფლების ცრუ ქობა და კიდევ უფრო მეტი ენერჯით ცდილობდა ქართლ-კახეთის დაშლას.

რუსთუჯარი ჯერ კიდევ არ მოსულიყო. შეშინებულმა ავადმყოფმა მეფემ ისეფრუსეთს მიმართა და ტრაქტატის შეცვლა ითხოვა. მეფე რუსეთის მივრობას უფლებას აძლევდა ქართლ-კახეთის საშინაო საქმეებზე მოეწესრიგებინა, ოღონდ თავისთვის და თავისი ჩამომავლობისათვის მეფობის მცარჩუნებას მოითხოვდა.

ნოემბრს ბოლოს 1799 წელს რუსთა ჯარი გენერალ ლაზარევის სარდლობით საქართველოში შემოვიდა. ლაშქართან ერთად მოვიდა რუსეთის მთავრობის მინისტრი საქართველოს მეფის კარზე—კოვალენსკი.

რუსის ჯარის საქართველოში შემოსვლამ ირანის შაჰი შეაშფოთა. ელჩების პირით შაჰი რუსეთისგან საქართველოს დაცლას მოითხოვდა, თანაც ჯარბს აგროვებდა და ომით ემუქრებოდა. იმპერატორი პავლე ერთხელ კიდევ შეეცაყმანდა, მაგრამ ამ დროს უკვე რუსეთის მთავრობის წრეებში მეტად გაძლიერებულიყო საქართველოს ანექსიის მომხრეთა დასი. რუსეთ-საქართველოს ხანგრძლივი ურთიერთობის განმავლობაში რუსმა პოლიტიკოსებმა შეისწავლეს საქართველო, კარგად შეათვალეს მისი მნიშვნელობა ახლო აღმოსავლეთის პოლიტიკაში, გაიცნეს საქართველოს

ბუნებრივი სიმდიდრეები და საქართველოს შეძენას რუსეთისათვის ისინი ეხლა უკვე სიკეთედ თვლიდნენ.

ამავე დროს, საქართველოში აშლილობა და არეულობა არ ნელდებოდა. ბატონიშვილებმა ეხლა გიორგი მეფის წინააღმდეგ ომარ-ხანი, ხუნძახის ბატონი, მოიწვიეს; საქართველოს ამ დაუძინებელ მტერს თან ალექსანდრე ბატონიშვილიც, ერეკლეს ძე, მოჰყვებოდა. 1800 წლის ნოემბერში რუს-ქართველთა მხედრობამ დაამარცხა ომარ-ხანის ლაშქარი ნიახურას (ივრის პირზე) და ქვეყანა საშინელი აოხრებისაგან იხსნა.

რუსეთის მთავრობას ამ დროისათვის კიდევ ერთი პოლკი ჯარი გამოეგზავნა საქართველოში გენერალ გულიაკოვის სარდლობით. გიორგი მეფეს ამის შემდეგ მშვიდი ძილი შეეძლო, მის მემკვიდრეებსკი მეფობა იზმარავით უქრებოდათ.

1783 წლიდან ვიდრე 1800 წლამდე ქართლ-კახეთი თანდათან ეცემოდა იშვიათად განუცდია აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა ასეთი ხანა: თითქოს მთელი მსოფლიო მტრად აუტყდა მცირე ქვეყანას; საგარეო მტრები შინაურ მტრებს, რეაქციონერ თავადებს, დაუკავშირდნენ. და ამ ძლიერმა კავშირმა ქართველი საზოგადოების ჯერ კიდევ სუსტი მოწინავე ძალები დროებით დაამარცხა.

1800-იანი წლებისათვის ქართლ-კახეთის ფეოდალურ საზოგადოებას საგარეო ორიენტაციის საკითხში მეტი გარკვეულობა ეტყობოდა, ვიდრე ათიოდე წლის წინ. ამ დროისათვის უკვე შექმნილიყო ქვეყნის რუსეთისადმი უშუალოდ დამორჩილების მომხრეთა მცირე დასი. ქართველი ხალხის დიდი უმრავლესობა რუსეთთან კავშირს ძველებურად 1783 წლის ტრაქტატის საფუძველზე იცავდა. მესამენი—ესენი უმნიშვნელო და გავლენას მოკლებულ უმცირესობას შეადგენდნენ—რუსეთთან კავშირის წინააღმდეგი იყვნენ. ბატონების აღვირახსნილობით თავმოქმედებული გლეხობა იმას მიემხრობოდა, ვინც ქვეყანაში მშვიდობიანობასა და სამართლიანობას დაამყარებდა, ვინც ბატონების მძლავრობას ალაგმავდა.

გიორგი მეფე ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, რომ რუსეთის მთავრობას მეფის სიკვდილის მოლოდინში უკვე მიეღო გადაწყვეტილება ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და ქვეყნის რუსეთთან შეერთების შესახებ. ეს იყო 22 დეკემბერს 1800 წელს. ექვსი დღის შემდეგ გიორგი მეფე გარდაიცვალა. ადგილობრივი რუსის ჯარის სარდალს კარგა ხანია სიღუმლო განკარგულება ჰქონდა მიღებული, რათა დავით ბატონიშვილის შეფედ გამოცხადება არ დაეშვა. 1801 წლის 16 თებერვალს სიონის ტაძარში, რომელსაც წინასწარ ძლიერი სამხედრო რაზმი შემოარტყეს, პავლეს მანიფესტი წაიკითხეს. 1801 წელს, 12 სექტემბერს, პავლეს მემკვიდრის, იმპერატორ ალექსანდრე პირველის ხელმოწერით გამოქვეყნდა მანიფესტი ამავე საგნის შესახებ. ქართლ-კახეთის სამეფო საქართველოს გუბერნიად გამოცხადდა, მთავარმმართველად მენაპირე-

- 1616 წ. კახეთის აოხრება.
 1618 წ. ქართველი ელჩის მოსკოვსა და დას. ევროპაში დახმარების სპეცულად ირანის წინააღმდეგ.
 1622 წ. ლუარსაბ II-ის მოკვლა ტყვეობაში ირანს.
 1628 წ. ქართველი ჯარის გაწყვეტა მარტყოფში გიორგი სააკაძის მიერ.
 1624 წ. მარაბდის ომი.
 1624 წ. ქეთევან დედოფლის მოკვლა ტყვეობაში ირანს.
 1626 წ. ბაზალეთის ღმრ. გიორგი სააკაძის დამარცხება.
 1632 — 1658 წწ. როსტომის მეფობა ქართლში.
 1647 — 1718 წწ. არჩილის ცხოვრება.
 1658 წ. მუხრან-ბატონების გამეფება ქართლში.
 1659 წ. კახეთის აჯანყება და თურქმანების გაწყვეტა.
 1668 წ. თეიმურაზ I-ის გარდაცვალება ტყვეობაში.
 1703 — 1724 წწ. ვახტანგ VI-ის გამეფებისა და მეფობის წლები ქართლში.
 1705 წ. დავით გურამიშვილის დაბადება.
 1709 წ. სტამბის გახსნა თბილისში.
 1718 წ. საბა ორბელიანის ელჩობა ევროპაში.
 1720 წ. პეტრე პირველისა და ვახტანგ VI-ის შეთანხმება.
 1724 წ. ვახტანგ VI-ისა და მისი ამაღლის გადახვეწა რუსეთს.
 1733 — 1735 წწ. ოსმალთა ბატონობა ქართლ-კახეთში.
 1735 — 1747 წწ. ოსმალთა ბატონობა ქართლ-კახეთში.
 1738 — 1744 წწ. თეიმურაზ II-ის მეფობა კახეთში.
 1744 წ. თეიმურაზ II-ის გამეფება ქართლში და ერეკლე II-ისა კახეთში.
 1748 — 1750 წწ. ერეგის, განჯისა და ნახჭევანის სახანოების გადაქცევა საქართველოს მოხარკე ქვეყნებად.
 1751 წ. აზატ-ხანის დამარცხება ერეგის ახლო.
 1751 — 1784 წწ. სოლომონ I-ის მეფობა იმერეთში.
 1754 წ. ზუნდახის ბატონის დამარცხება მჭადისჯვართან.
 1755 წ. ზუნდახის ბატონის მეორე დამარცხება ყვარელთან.
 1757 წ. ზრესილის ომი.
 1758 წ. ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის ხელშეკრულება კავშირის შესახებ.
 1759 წ. დას. საქართველოს ხელმძღვანელი წრეების კრება.
 1760 წ. თეიმურაზ II-ის გამეზავრება რუსეთს.
 1762 — 1798 წწ. ერეკლე II — ქართლ-კახეთის მეფე.
 1768 — 1774 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომი.
 1770 წ. ერეკლე II-ის გამარჯვება სპინდასთან.
 1774 წ. სოლომონ I-ის გამარჯვება ჩხერში.
 1774 წ. „მორიგე ჯარის“ დაარსება ქართლ-კახეთში.
 1781 — 1782 წწ. ერეკლეს მოლაპარაკება დას. ევროპის სახელმწიფოებთან.
 1788 წ. გეორგიევსკის ტრაქტატი (მეგობრობითი ხელშეკრულება რუსეთსა და საქართველოს შორის).
 1785 წ. ომარ-ხანის შემოსევა.
 1790 წ. საქართველოს მეფე-მთავართა ხელშეკრულება კავშირისა და ურთიერთდახმარების შესახებ.
 1795 წ. კრწანისის ომი და თბილისის აოხრება ალა-მაჰმად-ხანის მიერ.
 1798 — 1800 წწ. გიორგი XII-ის მეფობა.
 1801 წ. იმპერატორ ალექსანდრე I-ის მანიფესტი ქართლ-კახეთის სამეფოს შეერთების შესახებ რუსეთთან.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

	23
წინასიტყვაობა პირველი გამოცემისათვის	3
წინასიტყვაობა მე-2 გამოცემისათვის	4
შესავალი	5
§ 1. პირველყოფილი საზოგადოება საქართველოს ტერიტორიაზე	5
§ 2. პირველყოფილ-თემური წყობილება ქართველ ტომებში	9
§ 3. პირველყოფილ-თემური წყობილების დარღვევა. საზოგადოებრივი კლასებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა	17
§ 4. ქართველ ტომთა წარმოშობა. ხეთურ-იბერიული გვარტომობის ხალხები	19

თ ა ვ ი I

საქართველო-კავკასია ბრინჯაოსა და კდრინდელ

რკინის ხანაში

§ 5. ბრინჯაოს ხანა საქართველოში	26
§ 6. ხეთურ-სუბარული სახელმწიფოები პირველ ათასწლეულის პირველ ნახევარში, ძვ. წ.	35

თ ა ვ ი II

საბიკური ხანის მონათმფლობელური სახელმწიფოები

საქართველოში

§ 7. საქართველოს მეზობელი ქვეყნები მე-7 და მე-6 საუკუნეებში, ძვ. წ.	42
§ 8. საქართველოში ახალშენები შავი ზღვის სანაპიროზე	44
§ 9. საქართველოში ბუდონიანი ცნობები საქართველოს შესახებ	45
§ 10. საქართველოს და კოლხეთის სამეფოების წარმოშობა	53
§ 11. საქართველოს და კოლხეთის სამეფოების განვითარება	57
§ 12. საქართველო და მისი მეზობლები ელინისტურ ხანაში	59
§ 13. რომის დაპყრობითი ომები აღმოსავლეთში	65
§ 14. რომაელები საქართველოში	67
§ 15. საქართველოს სამეურნეო მდგომარეობა პირველი საუკუნის დასაწყისში, ძვ. წ.	69

- § 16. საზოგადოებრივი წყობილება საქართველოში პირველი საუკუნის დამდეგს, ძვ. წ.
- § 17. საქართველო-რომის ურთიერთობა
- § 18. ბრძოლა რომაელების წინააღმდეგ კოლხეთში
- § 19. ქართლის (იბერიის) სამეფოს გაძლიერება პირველსა და მეორე საუკუნეებში, ახ. წ.
- § 20. კოლხეთი მეორე საუკუნეში, ახ. წ.
- § 21. ახალი სპარსული სამეფოს წარმოშობა. ბრძოლა რომაელებსა და სპარსელებს შორის

თ ა ვ ი III

აღრინდელ-ფეოდალური ურთიერთობა საქართველოში

- § 22. ფეოდალური წყობილების წარმოშობა
- § 23. ქრისტიანობის გამოცხადება სახელმწიფო სარწმუნოებად ქართლში
- § 24. ქართული მწიგნობრობა
- § 25. ძველი ქართული წარმართული სარწმუნოება და თქმულებები
- § 26. ლაზიკის სამეფოს წარმოშობა
- § 27. ქართლი და სპარსეთი მე-4 საუკუნის დამდეგსა და მე-5 საუკუნის დამდეგს
- § 28. ქართლი მე-5 საუკუნეში
- § 29. სპარსელების სარწმუნოებრივი პოლიტიკა ქართლში
- § 30. ვახტანგ გორგასალი. ბრძოლა სპარსელების წინააღმდეგ
- § 31. ქართლი სპარსელების ბატონობის ქვეშ
- § 32. ეგრისი მე-6 საუკუნის დამდეგს. ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადება ეგრისში
- § 33. „საუკუნო ზავი“ და მისი შედეგები
- § 34. ომის დაწყება ეგრისში. ომის მიზეზები
- § 35. სპარსელების ნამდვილი განზრახვის გამოაშკარავება. ომის გაფართოება
- § 36. მდგომარეობა აბაზგიაში
- § 37. პეტრას აღება მოკავშირეების მიერ. გუბაზ მეფის მოკვლა
- § 38. სახალხო კრება ეგრისში და ბჭობა ორიენტაციის საკითხის შესახებ
- § 39. მისიმიელების აჯანყება. სპარსელების საბოლოო დამარცხება ეგრისში

თ ა ვ ი IV

ფეოდალიზმის გამარჯვება საქართველოში

- § 40. ქართლის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის
- § 41. ქართლის საერისმთავროს დაარსება
- § 42. კულტურა და იდეოლოგია მეოთხე-მეექვსე საუკუნეებში
- § 43. ამიერ-კავკასიის მეზობელი ქვეყნები მე-7 საუკუნეში
- § 44. საქართველო მე-7 საუკუნის პირველ ნახევარში

თ ა ვ ი V

არაბობა საქართველოში

§ 45. არაბების შემოსვლა საქართველოში	139
§ 46. ბრძოლა არაბების წინააღმდეგ ქართლში	141
§ 47. არაბთა ბატონობა ქართლში	141

თ ა ვ ი VI

ბრძოლა საქართველოს გაერთიანებისათვის

§ 48. ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოშობა საქართველოში	146
§ 49. თბილისის ამირას განდგომა ხალიფასაგან და თბილისის საამიროს დაკნინება	148
§ 50. საზოგადოებრივი კლასები და მათი ბრძოლა მე-7 — მე-9 საუკუნეებში	148
§ 51. სამთავროების გაერთიანების ეკონომიური პირობები	150
§ 52. სამთავროების ბრძოლა პირველობისათვის	154
§ 53. მეფეთა-მეფე დავით მესამე, კურაპალატი	156
§ 54. კულტურული ვითარება მე-8 — მე-10 საუკუნეებში	158

თ ა ვ ი VII

საქართველოს გაერთიანება

§ 55. ბაგრატ მესამის მეფობა	162
§ 56. ომი ბიზანტიასთან	165
§ 57. ბაგრატ მეოთხის მეფობა	167
§ 58. თურქების გაძლიერება და მისი შედეგები საქართველოსათვის	170
§ 59. საქართველოს კულტურული ვითარება მე-11 საუკუნეში	172

თ ა ვ ი VIII

საქართველოს სამეფოს გაძლიერება

§ 60. საქართველოს საზოგადოებრივი წყობილება მე-11—მე-12 საუკუნეებში	177
§ 61. დავით აღმაშენებელი	178
§ 62. ქართული ფეოდალური მონარქიის განვითარება დავით III-ის დროიდან დავით IV-მდე	185
§ 63. დავით IV-ის შემკვიდრენი	197

თ ა ვ ი IX

საქართველო — წინა აზიის უძლიერესი სახელმწიფო

§ 64. თაშარის გამეფება. ბრძოლა სამეფო კარზე	203
§ 65. ბრძოლა საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების შესაცვლელად	204
§ 66. შინაური მდგომარეობა თაშარის მეფობის დასაწყისში	206
§ 67. სავარყო ომები თაშარის მეფობაში	207
§ 68. შინაგანი ვითარება თაშარის მეფობაში. მთიელების აჯანყება	210
§ 69. ლაშა გიორგის (გიორგი მეოთხის) მეფობა	213
§ 70. საქართველოს სამეურნეო მდგომარეობა მე-12 საუკუნეში	215
§ 71. ქართული ფეოდალური მონარქია მე-12 საუკუნეში	217
§ 72. საქართველოს კულტურული ვითარება მე-12 საუკუნეში	226

თ ა ვ ი X

მონღოლების შემოსევა

§ 73. რუსუდანის გამეფება. ბრძოლა ხვარაზმელებთან	233
§ 74. ხვარაზმელები საქართველოში	235
§ 75. აღმოსავლეთ საქართველოს დაპყრობა მონღოლების მიერ	236

თ ა ვ ი XI

მონღოლთა ბატონობა საქართველოში

§ 76. მონღოლები	242
§ 77. მონღოლური მმართველობის თავდაპირველი წესი საქართველოში	243
§ 78. კონტასთავის შეთქმულება. ცოტნე დადიანის გმირობა	244
§ 79. საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის საკითხი	245
§ 80. საქართველო თათართა უღელ ქვეშ	247
§ 81. მესტუმრე ჯიქური	249
§ 82. საქართველოს მდგომარეობა ილხანების ბატონობის ქვეშ	250
§ 83. თათართა წინააღმდეგ აჯანყება საქართველოში	251
§ 84. ურთიერთობა ულუ დავითსა და დავით ნარინს შორის დასავლეთ საქართველოში	252
§ 85. ულუ დავითის შეთანხმება მონღოლებთან	253
§ 86. ბრძოლა საეკლესიო მამულების გამო	254
§ 87. სამცხის გამოყოფა საქართველოს სამეფოდან და ულუსიანად გადაქცევა	256

	89-
§ 88. ბრძოლის განახლება ჩრდილოეთის ულუსსა და ირანის ილხანებს შორის და მისი ანარქული საქართველოში	256
§ 89. დავით ნარინის საგარეო ურთიერთობანი	257
§ 90. დემეტრე მეორის გამეფება აღმოსავლეთ საქართველოში. საღუნ მანკაბერდელი	258
§ 91. აღმოსავლეთ საქართველოს მდგომარეობა დემეტრე მეორის მეფობაში	260
§ 92. შინაური ბრძოლა ილხანების სახელმწიფოში. დემეტრე მეორის სიკვდილით დასჯა	261
§ 93. ვახტანგ მეორის, ნარინ დავითის ძის, მეფობა აღმოს. საქართველოში	264
§ 94. საქართველოს მდგომარეობა მე-13 საუკუნის დამლევს	264
§ 95. ყაზან ყანი და დემეტრე მეორის შვილები	265
§ 96. სამცხის მდგომარეობა	267
§ 97. ვახტანგ მესამის მეფობა (1302 — 1308 წ.)	269
§ 98. შინაური მდგომარეობა საქართველოში, მე-14 საუკუნის დამდეგს	270

თ ა ვ ი XII

საქართველოს სამეფოს მთლიანობის აღდგენა

§ 99. გიორგი მეხუთის, ბრწყინვალის, მეფობა	272
§ 100. საქართველოს სამეფოს საერთაშორისო მნიშვნელობის აღდგენა	274

თ ა ვ ი XIII

თემურ-ლენგის შემოსევები საქართველოში

§ 101. გიორგი ბრწყინვალის შემკვიდრებები	277
§ 102. თემურ-ლენგის პირველი შემოსევა საქართველოში	278
§ 103. საქართველოს ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის თემურის წინააღმდეგ	279
§ 104. ზავის დადება თემურ-ლენგსა და საქართველოს შორის	283
§ 105. საქართველო თემურ-ლენგის შემოსევების შემდეგ	284

თ ა ვ ი XIV

საქართველო მე-15 საუკუნეში. სამეფოს დაშლა

§ 106. ალექსანდრე პირველის მეფობა	287
§ 107. საქართველოს სამეფოს რღვევის პირველი ნიშნები	289
§ 108. ახალი საერთაშორისო მდგომარეობა	291
§ 109. შინაური ზავის ჩაშლა საქართველოში	293
§ 110. საქართველოს დაყოფა ცალკე სამეფოებად	294
§ 111. ცვლილებები საზოგადოებრივ ურთიერთობაში	298

თ ა ვ ი XV

ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის

მე-16 საუკუნეში

§ 112. საქართველოს მეზობელი სახელმწიფოები მე-16 საუკუნეში	300
§ 113. ბატონყმობა	301
§ 114. ქართლი მე-16 საუკუნის დამდეგს	304
§ 115. ლუარსაბ პირველის მეფობა ქართლში	305
§ 116. სიმონ პირველის მეფობა ქართლში	308
§ 117. კახეთი მე-16 საუკუნეში	309
§ 118. დასავლეთი საქართველო მე-16 საუკუნეში	314
§ 119. სამცხე-საათაბაგო მე-16 საუკუნეში	318
§ 120. ირან-ოსმალეთის მეორე ომი და საქართველო	319
§ 121. სამცხე-საათაბაგო მე-16 საუკუნის მიწურულს	324
§ 122. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა მე-16 საუკუნის მიწურულს	325

თ ა ვ ი XVI

ქართველთა ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის

მე-17 საუკუნის პირველ მეოთხედში

§ 123. ირან-ოსმალეთის ომის განახლება	327
§ 124. ქართლ-კახეთის მეფეთა კავშირი და შაჰ-აბასი	328
§ 125. გიორგი სააკაძე	330
§ 126. აჯანყება კახეთში. კახეთის აღზრება	333
§ 127. ქართლ-კახეთი 1616 — 1622 წლებში	338
§ 128. გიორგი სააკაძის აჯანყება	340
§ 129. მარაბდის ომის შემდეგ. სააკაძის დამარცხება	343

თ ა ვ ი XVII

ირანისა და ოსმალეთის ბატონობა საქართველოში

და ბრძოლა მის წინააღმდეგ

§ 130. როსტომის მეფობა	347
§ 131. კახეთის აჯანყება 1659 წლისა	348
§ 132. თეიმურაზის პოლიტიკის საბოლოო დამარცხება	351
§ 133. დასავლეთი საქართველო მე-17 საუკუნეში	352

თ ა შ ი XVIII

ბრძოლა ჰართლ-კახეთის განთავისუფლებისათვის

34. ქართლი მე-17 საუკუნის დამლევეს	33
35. ვახტანგ მეექვსის მოღვაწეობა	357
36. კახეთი მე-17 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში	361
	369

თ ა შ ი XIX

ირან-ოსმალეთ-რუსეთის ომი და საქართველო მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში

§ 137. ვახტანგ მეექვსისა და პეტრე პირველის ურთიერთობა	371
138. ძნელბედობა მე-18 საუკუნის მეორე მეოთხედში	374

თ ა შ ი XX

საქართველო მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში

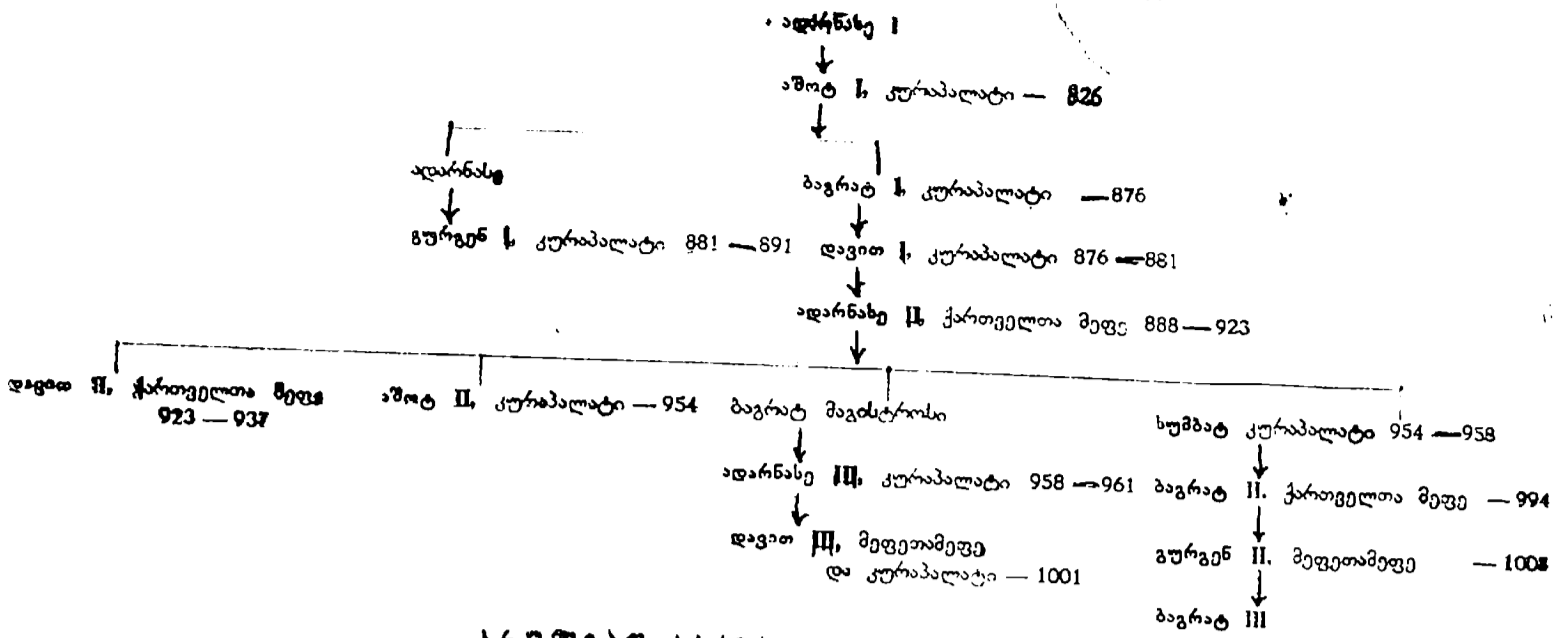
139. თეიმურაზისა და ერეკლეს ბრძოლა პირველობისათვის ამიერ-კავკასიაში	376
140. ლეკიანობა მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში	379
141. ქართლ-კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება. ბრძოლა სათავადოების წინააღმდეგ	383
§ 142. ერეკლეს საგლეხო პოლიტიკა	386
§ 143. დასავლეთი საქართველო მე-18 საუკუნეში	389
§ 144. რუსეთ-ოსმალეთის ომი 1768 — 1774 წლებში და საქართველო	393
§ 145. მორიგე ჯარი	397
§ 146. ქართლ-კახეთის სამეფო სამოცდაათიან წლებში	398

თ ა შ ი XXI

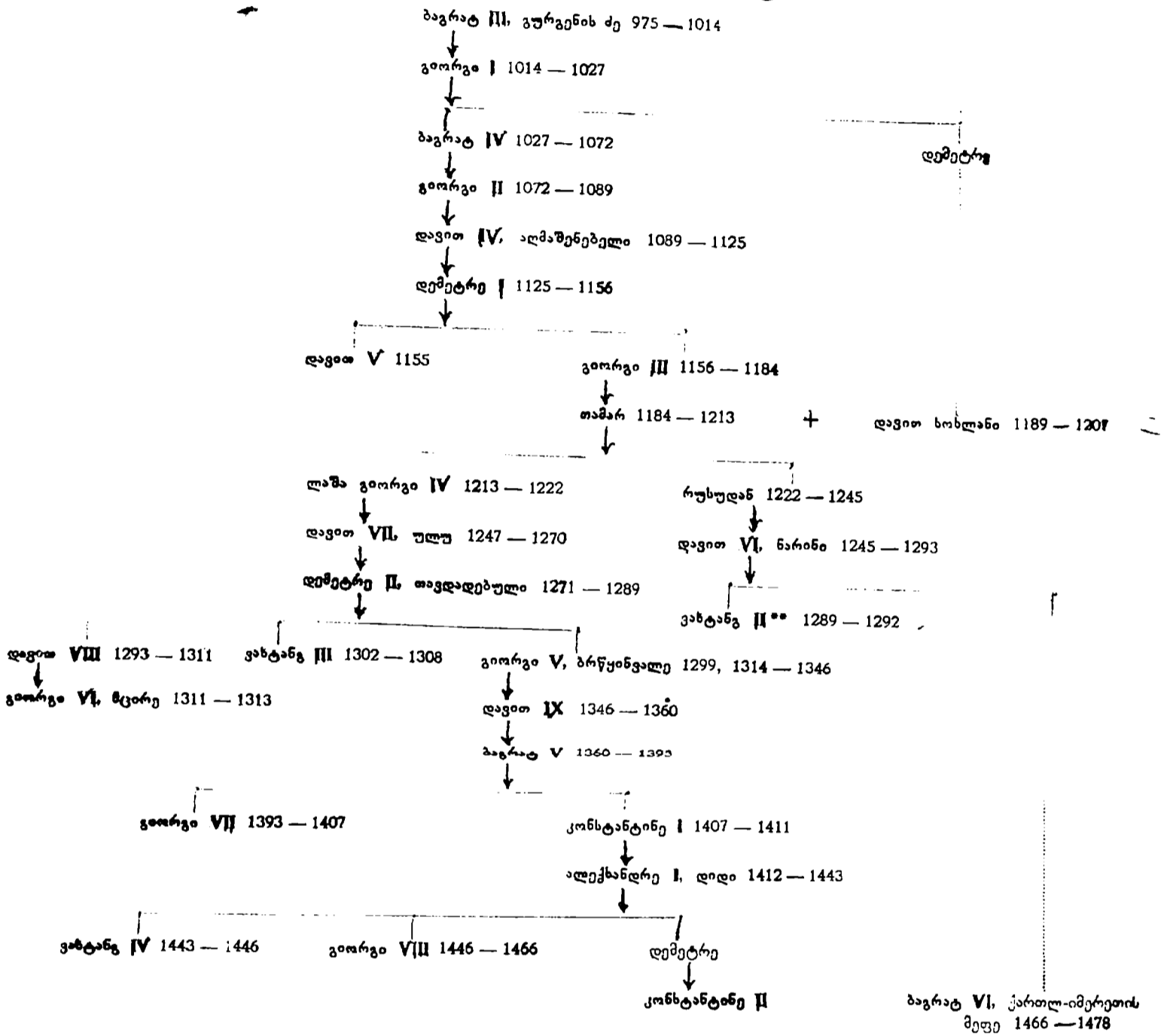
საქართველოს შეერთება რუსეთთან

§ 147. ერეკლე მეორის ხელშეკრულება რუსეთთან	403
§ 148. ტრაქტატიდან ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებამდე	408
§ 149. ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება	416
უმნიშვნელოვანესი თარიღების ტაბულა	420

გაბრატიონთა სამეფო სახლის მთავარი შტოს გენეალოგიური ტაბულა
ქართვლთა კურაპალატი და მუხომბაი

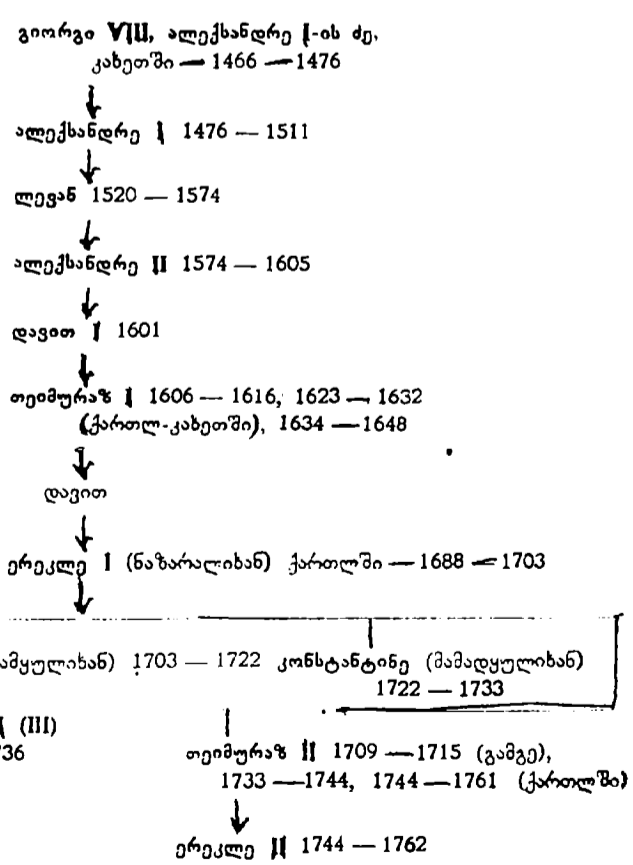
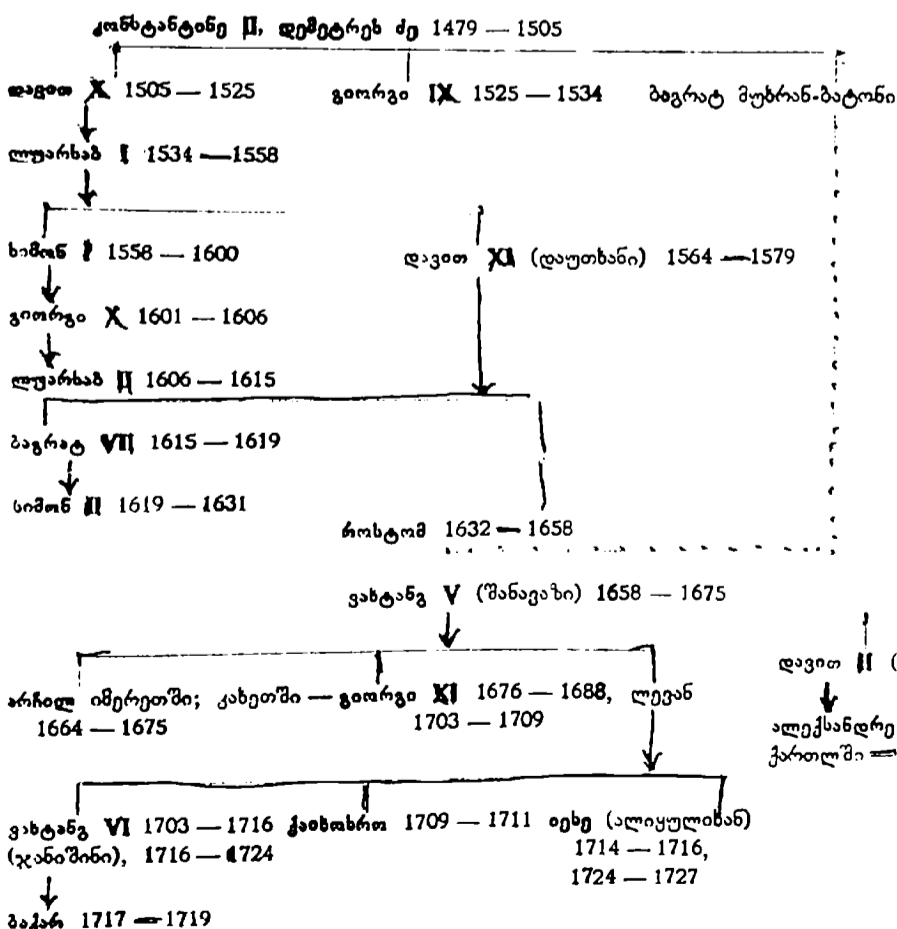

სრულიად საქართველოს მეფეები

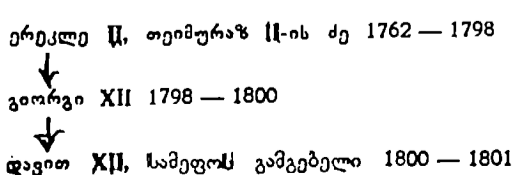

ქართლის მეფეები

კახეთის მეფეები

ქართლ-კახეთის მეფეები

* ადარნასე III, ადარნასე III-ის ძე (მმართველობის წლები). ისინი მხოლოდ მშენებლის აღმავლობის, პოეტური — უფრო პოეტური ნაოსნობის.
 ** ვახტანგ I-ის მსხველათა გვარგანუ ნარგახელი.